УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Љубомир З. Тинтор

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

докторска дисертација

Београд, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF LAW

Ljubomir Z. Tintor

STATE RESPONSIBILITY FOR CLIMATE CHANGE IN INTERNATIONAL LAW

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026

Ментор:

др Бојана Чучковић,
ванредна професорка Правног факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. др Ивана Крстић,

редовна професорка Правног факултета Универзитета у Београду

2. др Весна Ћорић,

научна саветница Института за упоредно право у Београду

Датум одбране:

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

САЖЕТАК

Предмет докторске дисертације је анализа међународноправне одговорности држава за климатске промене, са циљем да се утврди да ли постојећи режим међународног права омогућава успостављање одговорности за штету насталу услед климатских промена и у којој мери су класична правила о одговорности прилагођена специфичностима овог глобалног феномена. Истраживање је засновано на концептуалној, догматској, историјској и компаративној методи, уз анализу међународних уговора, судске, квази судске и арбитражне праксе, саветодавних мишљења међународних судова и развоја климатских парница**.** Резултати истраживања показују да класични режим одговорности државе, заснован на противправности, индивидуализованој приписивости и непосредној узрочно-последичној вези, није у потпуности прилагођен кумулативној, глобалној и дугорочној природи климатске штете. Дисертација указује да се развој стандарда дужне пажње, концепта одговорности *sine delicto*, као и све значајнија улога климатских парница и заштите људских права, намећу као кључни правци еволуције међународног права. Посебно је анализиран механизам усклађености Париског споразума, чија се ефикасност заснива на транспарентности, сарадњи и постепеном повећању амбиције држава, а не на класичним санкцијама. Истраживање је обухватило и специфичности одговорности Европске уније, значај Европског зеленог договора као и положај Републике Србије у савременом климатском режиму. Закључује се да се међународноправна одговорност држава у области климатских промена постепено трансформише од ретроактивног модела заснованог на репарацији ка превентивном моделу управљања климатским ризицима, усмереном на заштиту садашњих и будућих генерација. Истраживање показује да савремено међународно климатско право све више напушта класични концепт одговорности који почива на строгој противправности, непосредној узрочно-последичној вези и накнадној накнади штете, те развија приступ заснован на дужној пажњи, превенцији, управљању ризицима и континуираном унапређивању климатских политика. Посебан значај у том процесу имају климатске парнице, саветодавна мишљења међународних судова и развој праксе у области људских права, који доприносе конкретизацији климатских обавеза држава. Дисертација указује да се на тај начин обликује хибридни модел одговорности који интегрише традиционална правила међународног права са специфичностима климатских промена, јача превентивну функцију међународног права и доприноси ефикаснијој заштити глобалних јавних добара, људских права и међугенерацијске правде.

Кључне речи: климатске промене, међународна одговорност државе, дужна пажња, климатска штета, Париски споразум о климатским променама, климатске парнице, људска права, Европски зелени договор, међугенерацијска правда, Република Србија.

Научна област: Право

Ужа научна област: Међународно јавно право

STATE RESPONSIBILITY FOR CLIMATE CHANGE IN INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT

This doctoral dissertation examines the international legal responsibility of States for climate change, with the objective of assessing whether the existing framework of international law provides an adequate legal basis for establishing responsibility for climate change-related harm and the extent to which the traditional law of State responsibility can accommodate the unique characteristics of climate change as a global phenomenon. The research employs conceptual, doctrinal, historical, and comparative methods and is based on a comprehensive analysis of international treaties, judicial, quasi-judicial and arbitral practice, advisory opinions of international courts and tribunals, and the rapidly expanding body of climate litigation. The research demonstrates that the traditional regime of State responsibility, founded on the concepts of internationally wrongful conduct, individualized attribution, and a direct causal nexus, is ill-suited to addressing the cumulative, transboundary, and long-term nature of climate-related harm. The dissertation argues that the progressive development of the due diligence standard, the concept of responsibility *sine delicto*, together with the increasing influence of climate litigation and international human rights law, constitute the principal avenues through which international law is adapting to the challenges posed by climate change. Particular attention is devoted to the implementation and compliance mechanism established under the Paris Agreement, whose effectiveness rests on transparency, cooperation, and the progressive enhancement of nationally determined contributions rather than on traditional coercive enforcement mechanisms. The dissertation further analyses the distinctive role of the European Union within the international climate regime, the legal significance of the European Green Deal, and the position of the Republic of Serbia in the evolving system of international climate governance. It concludes that international legal responsibility in the field of climate change is undergoing a gradual transformation from a retrospective model primarily concerned with reparation for internationally wrongful acts towards a preventive and forward-looking model centred on climate risk governance and the protection of present and future generations. The research further demonstrates that contemporary international climate law is increasingly moving beyond the classical paradigm of State responsibility, which is based on strict wrongfulness, direct causation, and *ex post* compensation for damage. Instead, it is evolving towards a framework grounded in due diligence, prevention, risk management, and the continuous strengthening of States' climate action. In this process, climate litigation, advisory opinions of international courts and tribunals, and the evolving jurisprudence of international human rights bodies play a central role in defining and operationalizing States' climate obligations. The dissertation contends that these developments are giving rise to a hybrid model of State responsibility that reconciles the traditional principles of international law with the distinctive features of climate change, reinforces the preventive function of international law, and contributes to more effective protection of global public goods, fundamental human rights, and intergenerational justice.

Keywords: climate change; State responsibility in international law; due diligence; climate damage; Paris Climate Agreement; climate litigation; human rights; European Green Deal; intergenerational justice; Republic of Serbia.

Scientific Field: Law

Scientific Subfield: Public International Law

ИЗЈАВА ЗАХВАЛНОСТИ

Захваљујем се пре свега, родитељима и сестри који су увек били ту када је требало превазићи огромне животне изазове. Захваљујем се мојој менторки проф. др Бојани Чучковић на изузетној сарадњи, разумевању и свим саветима и сугестијама које је упућивала током студирања и израде ове дисертације. Посебну захвалност дугујем проф. др Драгољубу Тодићу на свим саветима и препорукама везано за стручну литературу током израде докторске дисертације. Захваљујем се др Јелици Горданић на чији сам наговор уписао докторске студије. Захваљујем се др Милошу Станићу (који је одлуком бр. 772 Научног већа Института за упоредно право од 05.10.2023. године постављен за институтског ментора) на подршци током писања докторске дисертације, као и др Александри Рабреновић, др Душку Димитријевићу, др Михајлу Вучићу, др Мариу Рељановићу, др Алекси Николићу и осталим пријатељима и колегама на подршци током докторских студија. Посебну захвалност изражавам Александри Вишекруни на техничкој помоћи у изради саме дисертације.

САДРЖАЈ

1. УВОД 1

1.1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ 1

1.2. МЕТОД 3

2. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И ЊИХОВИ УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ 5

2.1. ПРОБЛЕМ ДЕФИНИСАЊА ПОЈМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 5

2.1.1. КЛИМА И ВРЕМЕ – РАЗГРАНИЧЕЊЕ ПОЈМОВА 5

2.1.2. ОДСУСТВО НАУЧНЕ САГЛАСНОСТИ У ПОГЛЕДУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА И ПИТАЊЕ КЛИМАТСКОГ СКЕПТИЦИЗМА 6

2.2. ГЛОБАЛНО ЗАГРЕВАЊЕ И ЕФЕКАТ АНТРОПОГЕНИХ ГАСОВА КАО УЗРОЦИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 10

2.3. ПОСЛЕДИЦЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 11

2.3.1. ПОВЕЋАЊЕ ПРОСЕЧНЕ ТЕМПЕРАТУРЕ 11

2.3.2. РАСТ НИВОА МОРА – УГРОЖЕНОСТ ОСТРВСКИХ ДРЖАВА 13

2.3.3. СМАЊЕЊЕ БИОЛОШКЕ РАЗНОЛИКОСТИ 16

2.3.4. ДЕЗЕРТИФИКАЦИЈА 18

2.3.5. СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИ ИЗАЗОВИ 20

2.3.6. РЕАГОВАЊЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - ПРИЛАГОЂАВАЊЕ И УБЛАЖАВАЊЕ 22

3. ПРИМАРНА ПРАВИЛА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА О ПРОМЕНИ КЛИМЕ 28

3.1. МЕЂУНАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ О ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ КОЈИ ИМАЈУ ЗНАЧАЈА ЗА РЕГУЛИСАЊЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 28

3.2. РЕЖИМ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА УСПОСТАВЉЕН МЕЂУНАРОДНИМ УГОВОРИМА 32

3.2.1. МЕЂУВЛАДИН ПАНЕЛ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - СТРУКТУРА, ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧАЈ ЗА МЕЂУНАРОДНИ КЛИМАТСКИ РЕЖИМ 32

3.2.2. ОКВИРНА КОНВЕНЦИЈА О ПРОМЕНИ КЛИМЕ 33

3.2.3. КЈОТО ПРОТОКОЛ - НЕУСПЕЛИ ПОКУШАЈ ИЛИ ОБАВЕЗА БУДУЋИХ ГЕНЕРАЦИЈА? 37

3.2.3.1. Општа оцена 37

3.2.3.2. Ефикасност механизма флексибилности предвиђеног Кјото протоколом 43

3.2.3.2.1. Трговина емисијама – проблем функционисања тржишта 43

3.2.3.2.2. Механизам чистог развоја 45

3.2.3.2.3. Заједничка имплементација 47

3.2.4. АМАНДМАН ИЗ ДОХЕ КАО НЕУСПЕЛА РЕФОРМА КЈОТО ПРОТОКОЛА 49

3.2.5. ПАРИСКИ СПОРАЗУМ - НОВИ ОБЛИК ПОЛИТИКЕ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 51
3.2.5.1. Структура Париског споразума 52
3.2.5.2. Правна природа Париског споразума 60
3.2.5.3. Домети Париског споразума 68
3.3. НАЧЕЛА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ КОЈА ИМАЈУ ПОСЕБНУ ПРИМЕНУ У МЕЂУНАРОДНОМ РЕЖИМУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 73
3.3.1. НАЧЕЛО ЗАЈЕДНИЧКЕ АЛИ ДИФЕРЕНЦИРАНЕ ОДГОВОРНОСТИ КАО КЉУЧНИ ПРИНЦИП МЕЂУНАРОДНОГ РЕЖИМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 74
3.3.2. НАЧЕЛО СПРЕЧАВАЊА ПРЕКОГРАНИЧНЕ ШТЕТЕ (НЕШКОДЉИВОСТИ) - ПРИНЦИП ИЛИ ОБАВЕЗА? 82
3.3.3. НАЧЕЛО ПРОЦЕНЕ УТИЦАЈА НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ 87
3.3.4. ПРИНЦИП ПРЕДОСТРОЖНОСТИ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ 90
3.3.4.1. Елементи принципа предострожности 94
3.3.4.2. Примена принципа предострожности на климатски режим 96
3.3.5. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И НАЧЕЛО МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКЕ СОЛИДАРНОСТИ 99
3.3.6. ПРИМЕНЉИВОСТ НАЧЕЛА ЗАГАЂИВАЧ ПЛАЋА НА ШТЕТУ ПРОУЗРОКОВАНУ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 106
3.3.7. КОНЦЕПТ ЗАЈЕДНИЧКЕ БРИГЕ ЧОВЕЧАНСТВА И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - КЛИМА КАО ИНДИВИДУАЛНО ИЛИ КОЛЕКТИВНО ДОБРО ... 110
3.4. МЕКО ПРАВО КАО ИЗВОР МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 113
4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТУ ИЗАЗВАНУ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА – ИЗАЗОВИ У ПРИМЕНИ КЛАСИЧНИХ ПРАВИЛА 119
4.1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПРАВИЛА О ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ 119
4.2. ВРСТЕ ОДГОВОРНОСТИ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ 123
4.3. ПРИМЕНА ПРАВИЛА О ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ ЗА ПРОТИВПРАВНЕ АКТЕ НА РЕЖИМ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 126
4.3.1. ПИТАЊЕ ПРИПИСИВОСТИ 127
4.3.2. ПРОБЛЕМ ДЕФИНИСАЊА ШТЕТЕ ПРОУЗРОКОВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 131
4.3.2.1 Постојање значајне штете као услов успостављања одговорности државе за проузроковање климатских промена 131
4.3.2.2. Проблем доказивања штете изазване климатским променама 135
4.3.3. ОСНОВИ ЗА ИСКЉУЧЕЊЕ ПРОТИВПРАВНОСТИ 138

4.3.4. ПОЗИВАЊЕ ДРЖАВЕ ШТЕТНИКА НА ОДГОВОРНОСТ ЗБОГ ПРОУЗРОКОВАЊА ШТЕТЕ ИЗАЗВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА..... 145
4.3.4.1. Позивање на одговорност од стране оштећене државе 145
4.3.4.2. Позивање на одговорност од стране државе која није повређена 147
4.3.5. ПИТАЊЕ НАДОКНАДЕ ШТЕТЕ ИЗАЗВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 149
4.3.5.1. Могућност примене *restitutio in integrum* код штете проузроковане климатским променама..... 149
4.3.5.2. Компензаторност штете проузроковане климатским променама - обавеза да се штета ефикасно и адекватно надокнади 152
4.3.5.3. Варшавски механизам и Фонд за губитке и штету – прелазак са преговора на акцију у борби против климатских последица 156
4.3.5.4. Обавеза престанка вршења међународног противправног акта 160
4.4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ДОЗВОЉЕНЕ АКТИВНОСТИ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - ОД СЕКУНДАРНИХ КА ПРИМАРНИМ ПРАВИЛИМА..... 163
4.4.1. ЗНАЧАЈ И ЕЛЕМЕНТИ ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ДОЗВОЉЕНИХ АКТИВНОСТИ..... 163
4.4.2. ПРАВНА ПРИРОДА И ОСНОВ ОДГОВОРНОСТИ SINE DELICTO 166
4.4.3 ПРИНЦИП ДУЖНЕ ПАЖЊЕ КАО СТАНДАРД ПОНАШАЊА И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ 168
4.4.3.1 Принцип дужне пажње у међународном праву климатских промена: развој, примена и изазови 168
4.4.3.2. Елементи стандарда дужне пажње 175
5. МЕКА ОДГОВОРНОСТ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - ЕФИКАСНОСТ МЕХАНИЗАМА УСКЛАЂЕНОСТИ ПРЕДВИЂЕНИХ КЛИМАТСКИМ УГОВОРИМА 181
5.1. МЕХАНИЗАМ УСКЛАЂЕНОСТИ УГОВОРА О ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ - ПОЈАМ, ЗНАЧАЈ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ 181
5.2. МЕХАНИЗАМ УСАГЛАШЕНОСТИ ПРЕДВИЂЕН ПАРИСКИМ СПОРАЗУМОМ..... 183
5.2.1. ИСТОРИЈА ПРЕГОВОРА..... 183
5.2.2. КОМИТЕТ ЗА НАДЗОР И УСАГЛАШЕНОСТ – УЛОГА И СТРУКТУРА 184
5.2.3. ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ О УСКЛАЂЕНОСТИ - ВРШЕЊЕ ПРОЦЕДУРЕ НАДЗОРА..... 185
5.2.4. НЕПОСТОЈАЊЕ САНКЦИЈА ЗБОГ НЕУСАГЛАШЕНОСТИ – ОГРАНИЧЕЊЕ ИЛИ СВЕСНА АРХИТЕКТУРА COMPLIANCE МЕХАНИЗМА187
5.3. СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ МЕХАНИЗМА УСКЛАЂЕНОСТИ ПРЕДВИЂЕНИХ КЈОТО ПРОТОКОЛОМ И ПАРИСКИМ СПОРАЗУМОМ..... 190
5.3.1. ПРОЦЕДУРЕ НАДЗОРА..... 190

5.3.2. СИСТЕМ ОДГОВОРА НА НЕПРИДРЖАВАЊЕ ОДРЕДБИ УГОВОРА..... 191
5.3.3 ИЗВЕШТАЈИ О УСКЛАЂЕНОСТИ 193
6. СУДСКИ МЕХАНИЗАМ ЗА РЕШАВАЊЕ МЕЂУДРЖАВНИХ СПОРОВА КОЈИ СЕ ТИЧУ ШТЕТЕ ИЗАЗВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 195
6.1. ПРАВНА ПРИРОДА СПОРОВА О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 195
6.2. АРБИТРАЖНИ НАЧИН РЕШАВАЊА СПОРОВА 196
6.2.1. СПЕЦИФИЧНОСТИ РЕШАВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ СПОРОВА У ВЕЗИ СА ЗАШТИТОМ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ПРЕД АРБИТРАЖОМ..... 197
6.2.2. ПРЕПРЕКЕ ЗА ВОЂЕЊЕ КЛИМАТСКИХ АРБИТРАЖА 200
6.2.3. АРБИТРАЖНИ СПОРОВИ ОД ЗНАЧАЈА ЗА КЛИМАТСКЕ СПОРОВЕ .. 202
6.2.4. ПЕРСПЕКТИВА КЛИМАТСКИХ АРБИТРАЖА 206
6.3. МЕЂУНАРОДНИ СУД ПРАВДЕ КАО ФОРУМ ЗА РЕШАВАЊЕ КЛИМАТСКИХ СПОРОВА 208
6.3.1. СПЕЦИФИЧНОСТИ РЕШАВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ СПОРОВА У ВЕЗИ СА ЗАШТИТОМ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОМ ПРАВДЕ..... 208
6.3.2. ПРАКСА МЕЂУНАРОДНОГ СУДА ПРАВДЕ У СПОРОВИМА КОЈИ СЕ ТИЧУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА ПОТЕНЦИЈАЛНЕ КЛИМАТСКЕ СПОРОВЕ 210
6.3.2.1. Спорови од посредног значаја 210
6.3.2.2. Еколошки спорови 212
6.3.2.3. Саветодавно мишљење МСП о обавезама држава у вези са климатским променама од 23. јула 2025. године..... 214
6.3.2.4. Перспективе међудржавних климатских спорова пред Међународним судом правде - потенцијални случајеви 219
6.3.3. ПОЈЕДИНИ ПРАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ ЗА ВОЂЕЊЕ КЛИМАТСКИХ СПОРОВА ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОМ ПРАВДЕ..... 222
6.4. ПЕРСПЕКТИВА УСПОСТАВЉАЊА СПЕЦИЈАЛИЗОВАНОГ СУДА ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ..... 227
7. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КРШЕЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ПРОУЗРОКОВАНИХ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 231
7.1. ОДНОС ЉУДСКИХ ПРАВА И УГОВОРА КОЈИ РЕГУЛИШУ ПИТАЊЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 231
7.2. ОПШТИ УГОВОРИ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ.. 233
7.3. УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА НА УЖИВАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ... 236
7.3.1. ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ..... 236
7.3.2. ПРАВО НА ЖИВОТ..... 240
7.3.3. ПРАВО НА ПОРОДИЧАН И ПРИВАТАН ЖИВОТ 247

7.3.4. ПРАВО НА НАЈВИШИ ДОСТИЖНИ НИВО ЗДРАВЉА 250
7.3.5. ПРАВО НА ПРИСТУП ПИТКОЈ ВОДИ И ЗДРАВОЈ ХРАНИ 255
7.3.6. ПРАВО НА ЗДРАВУ И ЧИСТУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - РЕАЛНОСТ ИЛИ НЕДОСТИЖНИ ИДЕАЛ 261
7.3.7. ЉУДСКО ПРАВО НА БЕЗБЕДНУ КЛИМУ 266
7.4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ПРЕМА ОСЕТЉИВИМ КАТЕГОРИЈАМА ЉУДИ 269
7.4.1. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ПРЕМА КЛИМАТСКИ РАСЕЉЕНИМ ЛИЦИМА 269
7.4.2. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И ДОМОРОДАЧКИ НАРОДИ 277
7.4.3. ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ 283
7.5. КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ ЗА КРШЕЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ПРОУЗРОКОВАНИХ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 287
7.5.1. КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ ПРЕД НАЦИОНАЛНИМ СУДОВИМА 287
7. 5. 1.1. Случај *Ургенда* и други случајеви на подручју Европе 287
7.5.1.2. Климатске парнице у остатку света 296
7.5.2. КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОВИМА 301
7.5.2.1 Случајеви пред Европским судом за људска права 301
7.5.2.2. Случај *Карваљо против Комисије* – климатске парнице пред Судом правде ЕУ 309
7.6. САВЕТОДАВНА МИШЉЕЊА РЕГИОНАЛНИХ СУДОВА ЗА ЉУДСКА ПРАВА КАО ОСЛОНАЦ РАЗВОЈА ОБАВЕЗА ДРЖАВА У КОНТЕКСТУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 311
8. ОДГОВОРНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ДРЖАВА ЧЛАНИЦА ЗА ИЗВРШЕЊЕ ОБАВЕЗА ПРОИСТЕКЛИХ ИЗ ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 315
8.1. ПРОПИСИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 315
8.2. ОДГОВОРНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЊЕНИХ ДРЖАВА ЧЛАНИЦА У РЕЖИМУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 321
8.3. РЕГУЛАТОРНИ ПРИСТУП ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ С ОБЗИРОМ НА ШТЕТУ ИЗАЗВАНУ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА 326
8.3.1. СИСТЕМ ТРГОВИНЕ ЕМИСИЈАМА ШТЕТНИХ ГАСОВА У ЕУ 326
8.3.2. ПРИНЦИПИ СОЛИДАРНОСТИ И ЛОЈАЛНЕ САРАДЊЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 329
8.4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЧЛАНИЦЕ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА 332
8.4.1. ЦИЉЕВИ ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА 332
8.4.2. НАЈВАЖНИЈЕ ОБЛАСТИ ДЕЛОВАЊА ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА 336

8.4.3. „ЕВРОПСКИ ЗАКОН О КЛИМИ“ – УРЕДБА 2021/1119 340
8.4.4. ПИТАЊЕ ИЗВОДЉИВОСТИ ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА..... 342
9. СРБИЈА И ОДГОВОРНОСТ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА..... 345
9.1. ПРОПИСИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА. 345
9.2. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРИ ИЗ ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 351
9.2.1. ЧЛАНСТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У МЕЂУНАРОДНИМ КЛИМАТСКИМ УГОВОРИМА И ИЗВЕШТАВАЊЕ О ЊИХОВОЈ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈИ..... 351
9.2.2. ЕФИКАСНОСТ СРБИЈЕ У СПРОВОЂЕЊУ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА 361
9.3. ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ 365
9.3.1. ДОСТИГНУТ НИВО УСАГЛАШЕНОСТИ СА КЛИМАТСКОМ РЕГУЛАТИВОМ ЕУ 365
9.3.2. ИЗАЗОВИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПОГЛЕДУ УСАГЛАШАВАЊА УНУТРАШЊИХ ПРОПИСА СА ПРОПИСИМА ЕУ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 372
9.4. ОБАВЕЗЕ СРБИЈЕ У ПОДГЛЕДУ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ОД ШТЕТНИХ ПОСЛЕДИЦА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА 374
9.5. ОДГОВОРНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА – ПОТЕНЦИЈАЛНЕ КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ..... 384
10. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 387
ЛИТЕРАТУРА 399

1. УВОД

1.1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ

У међународној заједници је забринутост за животну средину постала глобализована, што сугерише чињеница да већину међународних конвенција о заштити животне средине сада ратификују скоро све државе. У контексту климатских промена, државе морају деловати заједно како би промовисале одрживи развој. Квалитет климе је глобално колективно добро, јер нико не може бити искључен из његове употребе и нема конкуренције око његове потрошње. Глобално загревање изазвано климатским променама је највећи проблем са којим се суочава људско друштво у својој историји. Признавање реалности климатских промена почело је 1979. године када је одржана прва Светска конференција о клими у Женеви. Светску климатску конференцију увела је Светска метеоролошка организација као одговор на посматрање климатских догађаја током претходних деценија. Без обзира на то где се емитују, гасови стаклене баште испуштају се у атмосферу, изазивајући климатске промене које су на крају штетне за целу планету. Ниво угљен диоксида који се данас сматра гасом који највише доприноси оштећењу озонског омотача износи око 200 милијарди тона.[1] Климатске промене су једно од најсложенијих питања са којима се данас суочавамо. Оно обухвата многе димензије – науку, економију, друштво, политику и морална и етичка питања – и представља глобални проблем, који се осећа на локалном нивоу, који ће постојати деценијама и вековима који долазе. Међувладин панел за климатске промене (*International Panel on Climate Change, IPCC*) је у бројним извештајима истакао да су климатске промене један од најзначајнијих изазова са којим се данас суочавају како међународна заједница, тако и међународно право.[2]

Досадашњи правни режими који су регулисали климатске промене су се пре свега бавили питањем обавеза које државе, а у ширем смислу и читава међународна заједница, имају у погледу смањења гасова са ефектом стаклене баште као адекватног начина у борби за одржавање глобалног загревања на прихватљивом нивоу. За разлику од тога, питање одговорности држава за климатске промене које изазивају, углавном је занемарено и недовољно истражено у међународном праву. Предмет докторске дисертације је утврђивање одговорности државе за изазивање климатских промена према одредбама међународног права.

Државе су према правилима међународног права климатских промена дужне да штету коју климатске промене изазивају сведу на најмању могућу меру. Смањење емисије штетних гасова са ефектом стаклене баште представља индиректан начин умањења штете, док извршење мера прилагођавања климатским променама представља директно спречавање штете. Преостала штета представља штету коју уз све напоре није могуће избећи, те жртве имају право на компензацију. Међутим, треба имати у виду да напори које државе предузимају у борби против климатских промена представљају облигације средства, а не облигација резултата. Полазећи од тога, једно од кључних питања којима ће се докторска дисертација бавити јесте да ли и под којим условима држава може сносити међународноправну одговорност за штету насталу услед климатских промена, као и да ли постоји обавеза држава да такву штету спрече, односно

[1] M. Wewerinke-Singh, *State Responsibility, Climate Change and Human Rights Under International Law,* Hart Publishing, 2018, p. 18.

[2] Вид. IPCC, Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, pp. 38-115.

да обезбеде њену накнаду када до ње дође. Међународно право климатских промена представља саставни део међународног права и једно од најважнијих питања на које ће се дати одговор у овој дисертацији је да ли су и на који начин, класична правила која регулишу питање одговорности прилагођена специфичностима климатских промена и штети коју оне изазивају.

Нејасна примарна правила, мноштво актера, различите врсте штета и нелинеарне узрочно-последичне везе представљају значајан изазов традиционалним правилима о одговорности државе.[3] Основни проблем ка успостављању одговорности држава за изазивање климатских промена огледа се у више сегмената. Норме које намећу обавезе државама у погледу ублажавања климатских промена одликују се апстрактним и недовољно прецизним нормама. Климатски споразуми углавном прокламују циљеве и због тога је тешко успоставити правну одговорност. Имајући у виду чињеницу да све емисије штетних гасова са ефектом стаклене баште кумулативно доприносе климатским променама, ниједна држава не може да тврди да емисије испуштене на њеној територији можда неће проузроковати штету. Један од главних проблема када се говори о овој материји, јесте како утврдити постојање повреде међународне норме проузроковане негативним ефектима климатских промена коју иначе захтевају Правила о одговорности државе за међународно противправан акт.[4]

У дисертацији ће се, такође, анализирати пред којим би међународним судским форумима државе могле бити позване на одговорност за штету проузроковану климатским променама, уз посебан осврт на правне и процесне препреке које се у том погледу већ појављују у климатским споровима. Посебна пажња биће посвећена чињеници да се питање климатских промена и одговорности држава и даље у значајној мери сагледава као политичко, а не као правно питање, што додатно отежава утврђивање одговорности. Треба нагласити да до сада нису осмишљена никаква опциона правила која би била прилагођена климатском режиму и која би мотивисала државе да у будућности изнесу спорове пред арбитражне трибунале. Такође у дисертацији ће бити сагледано под којим условима појединци и групе грађана имају право на активну легитимацију у климатским споровима, те ће се утврдити и утицај климатских промена на обим уживања људских права.

Полазећи од наведеног, ова дисертација заснива се на 6 хипотеза. Прва је да између циљева постављених савременим међународноправним режимом климатских промена и стварне спремности држава да преузете обавезе спроведу у пракси постоји изражена несразмера, што доводи у питање ефикасност постојећих нормативних решења. Тај раскорак додатно се продубљује чињеницом да класична правила међународног права о одговорности државе нису у потпуности прилагођена специфичностима климатских промена, које одликују кумулативна узрочност, временска дистанца између узрока и последице и колективна природа штете, што је друга хипотеза. Истовремено, одсуство строгих санкција за неусаглашеност са преузетим обавезама, које представља једно од кључних обележја *compliance* механизма Париског споразума, може се посматрати не само као нормативни недостатак, већ и као његова функционална предност, будући да подстиче учешће и постепено јачање амбиција држава, што чини трећу претпоставку. Посебно сложена питања јављају се у контексту

[3] C. Voigt, "State responsibility for climate change damages", *Nordic Journal of International Law*, 77 (1 and 2), 2008, pp. 1–22.
[4] Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ILC Report on the work of its 28th session, A/31/10, *YILC*, vol. II, Part Two, 2001.

учешћа Европске уније (ЕУ) као самосталне уговорне стране у климатским споразумима, што има непосредне консеквенце по расподелу међународне одговорности између ЕУ и њених држава чланица у случају неиспуњења преузетих обавеза, што представља четврту хипотезу. Паралелно са тим, долазимо до пете претпоставке да развој климатских парница, нарочито у области заштите људских права, доприноси постепеном обликовању јаснијих правних стандарда у погледу утврђивања одговорности државе за повреде права изазване негативним ефектима климатских промена. Коначно, дисертација разматра и шесту претпоставку да неиспуњавање обавеза у области ублажавања климатских промена не представља само политички или програмски пропуст, већ може чинити правни основ за успостављање одговорности државе како према садашњим, тако и према будућим генерацијама, у складу са развојем концепта међугенерацијске правде у међународном праву.

1.2. МЕТОД

Имајући у виду основно питање на које ова дисертација треба да одговори, а то је да ли државе могу да одговарају за изазивање климатских промена и њихове последице, основни метод који ће бити коришћен је концептуална анализа.

Историјски метод биће примењен за сагледавање развоја међународног режима климатских промена предвиђених међународним уговорима. Овај метод ће се користити приликом приказивања развоја правила о одговорности државе.

Догматски метод ће бити употребљен при утврђивању правне природе потенцијалних климатских спорова који се могу појавити у будућности пред Међународним судом правде или арбитражним судовима. У овом делу биће врло значајна анализа и досадашње судске праксе пред Међународним судом правде и арбитражама у споровима чији је предмет животна средина који су се појавили пред овим судским форумима, а који могу бити од посебног значаја за будуће климатске спорове. Догматски метод ће се применити за одређивање појма „значајне штете“ проузроковане климатским променама. Овај метод ће бити неопходан и приликом утврђивања саставних елемената концепта дужне пажње и одређивања правне природе и основа одговорности *sine delicto*.

Компаративни метод ће послужити приликом сагледавања меке одговорности држава за климатске промене која се огледа у спровођењу механизама усклађености предвиђених међународним климатским уговорима. Компарација ће бити извршена кроз упоредну анализу *compliance* механизма који је функционисао током спровођења циљева Кјото протокола[5] и решења која су предвиђена у Париском споразуму.[6]

Друго поглавље у коме ће овај метод доћи до изражаја је део који ће се бавити утицајем климатских промена на уживање људских права. Компарација ће се користити како би се сагледала доследност судске праксе по питању утврђивања одговорности државе приликом спровођења акционих климатских планова у климатским парницама. Предмет упоредне анализе ће бити не само случајеви на подручју Европе већ и на другим континентима. Компаративни метод ће се користи и приликом разматрања да ли се тренутни правни режими, који се односе на успостављање одговорности државе, могу

[5] Вид. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 11 December 1997, United Nations, *Treaty Series*, vol. 2303, p. 162.

[6] Вид. Paris Agreement, signed at the 21st session of the Conference of the Parties (COP 21) of the United Nations Framework Convention on Climate Change, adopted by the United Nations General Assembly 4. November 2015, United Nations, *Treaty Series*, vol. 3156, p. 79.

адекватно применити када говоримо о одговорности за проузроковање климатских промена. Биће упоређено да ли су с обзиром на специфичности штете коју изазивају климатске промене, применљивија правила о одговорности државе за противправне акте или је адекватнија примена одговорности *sine delicto*.

2. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И ЊИХОВИ УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

2.1. ПРОБЛЕМ ДЕФИНИСАЊА ПОЈМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Уколико се жели адекватно сагледати питање одговорности држава за изазивање климатских промена прво је неопходно указати на узроке који изазивају климатске промене и последице до којих доводе климатске промене. Прва потешкоћа огледа се у проблему дефинисања појма климатских промена. Оне се веома често погрешно поистовећују са појмом глобалног загревања. Такође, приметно је да се појмови климе и климатских промена користе као синоними. У јавном и у научном дискурсу појмови климе и климатских промена често се користе као синоними и остаје нејасно шта се под њима тачно подразумева. Како дефинисати климу и климатске промене је концептуално занимљиво, али одабир добрих дефиниција је такође важан да бисмо могли да дамо истините изјаве о нашем климатском систему. Све ово имплицира да је питање дефинисања климе и климатских промена од суштинског значаја за стварање адекватне климатске политике. Зато ћемо се у овом одељку позабавити разграничењем појмова клима и време као и дефинисањем појма климатских промена, с обзиром да у науци не постоји јединствен став о дефиницији климатских промена као и о њиховим ефектима.

2.1.1. КЛИМА И ВРЕМЕ – РАЗГРАНИЧЕЊЕ ПОЈМОВА

У атмосфери, односно тропосфери, дешавају се разне климатске појаве и процеси, њихово мерење се врши свакодневно и на основу њих добијамо просечне дневне, месечне и годишње вредности. Разлика између времена и климе је у томе што се време састоји од краткорочних (од минута до месеци) промена у атмосфери. Појам време објашњава тренутно стање временских елемената у атмосфери изнад неког места. Време је у основи начин на који се атмосфера понаша, углавном у погледу утицаја на живот и људске активности.[7] Са друге стране клима представља просечно време током дужег периода, на пример од 50 или 100 година, на неком подручју.[8] Према НАСА (*NASA*) дефиницији, „када научници говоре о клими они посматрају просек падавина, температура, влаге, осунчаности, брзине ветра, феномена као што су магла, мраз, олује и град као и друге мере у времену које се јављају у дужем временском периоду у неком посебном месту“.[9] У овом делу је неопходно нагласити да метеоролошки уобичајен појам климатских промена који подразумева промене које се односе на климу, током времена, без обзира да ли су изазване природним променама или људским активностима, се значајно разликује од дефиниције појма „климатске промене“ из Оквирне конвенције о промени климе. Према овом међународном уговору „промена климе“ означава промену климе која је директно или индиректно условљена људским активностима које изазивају промене у саставу глобалне атмосфере, и која је суперпонирана на природна колебања климе, осмотрена током упоредивих временских периода.[10] Оквирна конвенција о промени климе у члану 3 дефинише и појам климатски систем као „укупност атмосфере, хидросфере, биосфере и геосфере и њихових међусобних интеракција.”[11] Климатски систем је битан јер одређује услове за опстанак екосистема, те утиче на пољопривреду, водне ресурсе, здравље и инфраструктуру. Због свог

[7] NASA,“What's the Difference Between Weather and Climate?“, https://www.nasa.gov/mission_pages/noaa-n/climate/climate_weather.html, приступљено 30.01.2022.
[8] *Ibid.*
[9] *Ibid.*
[10] Париски споразум, члан 1, став 2.
[11] UN General Assembly, United Nations Framework Convention on Climate Change: resolution / adopted by the General Assembly, A/RES/48/189, 20 January 1994, члан 3, став 1.

централног значаја за живот на Земљи, климатски систем представља кључну област истраживања и међународног деловања у контексту сузбијања климатских промена.

2.1.2. ОДСУСТВО НАУЧНЕ САГЛАСНОСТИ У ПОГЛЕДУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА И ПИТАЊЕ КЛИМАТСКОГ СКЕПТИЦИЗМА

Научници још од касног 19. века разматрају утицај људских активности на промену климе. Шведски хемичар Сванте Арениус (*Svante Arrhenius*) је први указао да индустријске емисије могу узроковати глобално загревање.[12] Иако је утицај климатских промена очигледан, у научним круговима не постоји сагласност у погледу обима и стварних ефеката глобалног загревања као и времена када ће тачно ефекти климатских промена у пуној мери бити видљиви.

С друге стране постоје тврдње које датирају из седамдесетих година прошлог века да на сцени није глобално загревање већ уобичајена промена температуре услед леденог доба које се појављује због смене циклуса. Велика група људи коју углавном чине експерти који долазе из области природних наука оспоравају владајуће ставове науке о клими и нападају еминентне стручњаке из области климатских промена.[13] Код оних који не поричу негативне ефекте климатских промена и глобалног загревања постоје озбиљна неслагања око обима утицаја који људске делатности имају на ове промене. Постоје тумачења да је овај климатски циклус неупоредив услед антропогених активности.[14] Поред научних неслагања значајан удео у промовисању и ширењу скептицизма у погледу ефеката климатских промена у јавности имају медији.[15]

Скептицизам о негативним ефектима климатских промена манифестује се кроз неколико варијанти, од потпуног негирања до прихватања постојања климатских промена, али драстичног минимизирања ефеката. Иако климатски скептици чине бројчану мањину и маргиналну групацију услед глобализације света, овај покрет ипак добија на моћи. Оно што представља значајан проблем у борби против климатских промена јесте што државници неких од водећих држава попут председника САД Трампа (*Donald Trump*) који је током последње председничке кампање имао низ изјава да су климатске промене фарса и да је Париски споразум катастрофа за америчку економију, експлицитно исказују свој климатски скептицизам.[16] Повлачење из Париског споразума о клими био је један од првих декрета које је потписао Трамп након повратка на место председника и укинуо је еколошке прописе донете под администрацијом Џоа Бајдена

[12] C. Schmidt, "A Closer Look at Climate Change Skepticism", *Environmental Health Perspectives,* 2010, pp. p. 537.
[13] A.M. McCright, "Dealing with climate change contrarian", in S. Moser, L. Dilling, (eds.), *Creating a Climate for Change: Communicating Climate Change and Facilitating Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 200–212.
[14] J. Barbuzano, "The Little Ice Age Wasn't Global, but Current Climate Change Is," https://eos.org/articles/the-little-ice-age-wasnt-global-but-current-climate-change-is, приступљено 30.03.2022.
[15] Истраживање организације Стоп Фандинг Хит (*Stop Funding Hit)* из 2021. године открива да су нетачне информације о климатским променама на Фејсбуку имале између 818.000 и 1,36 милиона прегледа дневно. Danas, "Lažne informacije o klimatskim promenama na Fejsbuku prikupe i preko milion pregleda dnevno" https://www.danas.rs/svet/lazne-informacije-o-klimatskim-promenama-na-fejsbuku-prikupe-i-preko-milion-pregleda-dnevno/ , приступљено 28.02.2025.
[16] V. Demeure, "Why is Donald Trump a concern for the climate?", https://www.ofi-invest-am.com/en/support/a-word-on-why-is-donald-trump-a-concern-for-the-climate-/67977eaa91727, приступљено 28.02.2025.

(*Joe Biden*) тврдећи да су ти прописи „штетни“ за америчку економију, посебно за индустрију нафте и гаса.[17]

Скептици користе аргументе да човек уопште нема доприноса глобалном загревању, а као аргумент користе чињеницу да се до антропоцентричног утицаја на изазивање климатских промена није дошло на основу чврстих емпиријских доказа већ посредно кроз низ индикатора који су се исказивали у последњих неколико деценија. Ови скептични ставови ипак немају основа имајући у виду да су процене негативних ефеката климатских промена веродостојне с обзиром на то да је данас наука напредовала и да се за процену користе реалне компјутерске симулације. Једна од замерки које се истичу науци о клими јесте да се ни до једног значајног открића није дошло научним консензусом, већ скептици истичу да научници који иду против консензуса често имају улогу вође научних револуција.[18]

Научни консензус о клими је критикован кроз опис рада Међувладиног панела за климатске промене. Деловање је описано као скупштина на којој се научна питања решавају гласањем и где се критичке изјаве одбацују.[19] Неки медији су рад *IPCC* и стварање оваквог консензуса представили као заверу, мотивисану политичким или финансијским разлозима, против напретка и развоја. Скептици користе сваку прилику да поткопају рад Међувладиног панела за климатске промене. Као типичан пример може се навести случај када су научници открили да је *IPCC* погрешно навео да би се свих 15.000 хималајских глечера могло истопити до 2035. године, што је невероватно чак и под најгорим климатским сценаријима. На крају је утврђено да је у питању била обична административна грешка, те да се овај сценарио односио на 2350. годину.[20] Јавност рад Међувладиног панела доживљава искључиво кроз сажетак извештаја који се усваја прегласавањем пред јавношћу. Целокупан извештај од 3000 страна се у сажетку сведе на петнаестак што је и послужило за карикирање рада *IPCC*. Пажљиво читање овог кратког сажетка не показује никакву врсту консензуса. Напротив, изјаве су у извештају исказане у распону од „веома висок“ до „веома низак“, а исходи од „практично извесног“ до „изузетно мало вероватног“.[21] Овај стандардизовани језик се заснива на анализи вероватноће када је то могуће, и на процени стања на основу пројекција.[22] Прави циљ извештаја *IPCC*-а није да демонстрира консензус већ да узме у обзир стање разумевања климе и да разликује оно што је добро утврђено и оно што је слабо познато, укључујући и актуелне контроверзе.[23] *IPCC* пре свега открива консензус, али га не ствара. Чињеница да по неким питањима не постоји научни консензус само указује на потребу да се уложе додатни напори како би се дошло до научне истине.

Климатски скептици користе одређене научне непознанице о климатским променама како би девалвирали значај проблема климатских промена. Често се као аргумент да климатске промене немају тако штетне последице, те да не долази до драстичног глобалног загревања планете користи феномен “климатска пауза“. Овај

---

[17] Упркос повлачењу САД-а из Париског споразума, земља мора да сачека годину дана пре него што повлачење званично ступи на снагу. L. Ozborn, “Izlazak SAD iz Pariskog klimatskog sporazuma je poguban“, https://www.dw.com/sr/izlazak-sad-iz-pariskog-klimatskog-sporazuma-je-poguban/a-71376752, приступљено 28.02.2025.

[18] B. Legas, “Climate Change Sceptics”, *European Review,* Vol. 21, No. 1, 2013, pp. 85–93.

[19] *Ibid*.

[20] C. Schmidt, p. 537.

[21] *Ibid*.

[22] *Ibid*.

[23] *Ibid*., p. 538.

феномен се заснива на тврдњама да од 1998. године није било значајног глобалног загревања упркос непрестаном порасту емисија угљен-диоксида.[24] Научници су то покушали да објасне на више начина. У то спадају: промене у емитовању сунчеве енергије, смањење водених испарења, веће залихе топлоте у океанима. Не постоји општеприхваћено објашњење о томе шта је узрок овог феномена, те какви су тачно његови ефекти. Да аргументи скептика имају слабо упориште у реалности говори чињеница да су 2014, 2015. и 2016. година биле три најтоплије године које су забележене, па се с правом износе сумње да ли је уопште дошло до промене у глобалном загревању.[25]

Скептици чине малу, али веома бучну групу квази стручњака жељних популарности коју постижу пишући сензационалне чланке или чешће памфлете који веома брзо буду оборени услед озбиљних научних недостатака. Ови квази научници озбиљан проблем климатских промена доживљавају као прилику за дневно политиканство, чему се мора стати на пут. Скептицизам према климатским променама је сложен феномен који није само ствар недостатка информација, већ је повезан са психолошким и идеолошким факторима.[26]

Када се разматрају сценарији развоја климатског скептицизма у будућности преовладавају два могућа сценарија. Први, и можда најреалистичнији, је сценарио стагнације. Према њему глобални скептицизам достићи ће врхунац након чега ће прерасти у потпуну апсурдност што ће довести до опадања броја скептика и ове идеје ће наставити да пропагирају само „изворни скептици“.[27] Према овом сценарију не очекује се пораст скептицизма у државама које су значајно погођене климатским променама.

Други могући сценарио је релиберализација, тачније одустајање од порицања климатских промена, али умањење њихових штетних ефеката. Као пример може се навести Ломборг (*Bjørn Lomborg*) који анализира климатски скептицизам с почетка 21. века и тврди да постоје много значајнији ризици по човека од климатских промена које представљају дугорочан и неизвестан процес.[28] Он сматра да постоје много веће опасности попут потхрањености или заразних болести на које би требало преусмерити пажњу међународне заједнице.[29] Овакви аргументи се уредно уклапају са тренутним трендом забринутости британских научника, који износе сличне примедбе на планове бившег премијера Бориса Џонсона (*Boris Johnson*) за „зелену индустријску револуцију“ и иначе у укључивање обновљивих извора у сегменте ублажавања климатских промена.[30] Основни аргумент који се користи против зелене технологије јесу високи трошкови улагања, а огромна несигурност у ефикасност резултата. Ако се мало дубље сагледа ситуација може се закључити да ови аргументи и немају пуно основа.

Популистички сој људи који заговара климатски скептицизам и даље је добро заступљен широм света. Пример за то можемо пронаћи у руководству Пољске које се

---

[24] BBC News, “Zašto nas se klimatske promene tiču“, https://www.bbc.com/serbian/lat/mozaik-43251526, приступљено 10.07.2022.
[25] *Ibid*.
[26] J. Leka, A. Furnham,“Correlates of climate change skepticism*“, Front. Psychol,* 2024, pp. 10–11.
[27] The Conversation, “Three possible futures for global climate scepticism“, https://theconversation.com/the-thinking-error-that-makes-people-susceptible-to-climate-change-denial-204607, приступљено 01.08.2025.
[28] B. Lomborg, *Cool It: The Skeptical Environmentalist's Guide to Global Warming,* Knopf, 2007, pp. 119-143.
[29] Више о ставовима овог аутора вид. B. Lomborg, *The skeptical environmentalist : measuring the real state of the world,* Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
[30] Science Media Centar, “Expert reaction to the government’s Ten Point Plan for a Green Industrial Revolution”, https://www.sciencemediacentre.org/expert-reaction-to-the-governments-ten-point-plan-for-a-green-industrial-revolution/, приступљено 10.07.2022.

противи напорима Европске уније да до 2050. Европа постане климатски неутралан континент, а ЕУ прва климатски неутрална економија, одупирући се политици нискоугљеничног развоја, тврдећи да тако бране националне интересе и суверенитет.[31] Други пример је бивши бразилски председник Болсонаро (*Jair Bolsonaro*) који негира шумске пожаре у Амазонској прашуми и на тај начин негира прави екоцид.[32] Победа његовог противника Луле да Силве (*Luiz Inácio Lula da Silva*) окарактерисана је као велики успех за наставак борбе против климатских промена.[33] У широј јавности највећи скептицизам се уочава у Великој Британији и износи 40% што је апсолутно највише у Европи. У остатку Европе скептицизам се креће око 27%.[34] Овакви ставови се могу оправдати медијском презентацијом климатских промена као неизвесних, контраверзних и драматичних. Такође, медији уопште не презентују значај антропогеног фактора код климатских промена. Чини се да је и јавност донекле свесна неизвесности о утицајима климатских промена, са приближно 40% британске јавности која подржава идеју да је климатски систем превише сложен и неизвестан за сувише детаљне и прецизне прогнозе.[35]

Без обзира на велике научне несигурности и различите ставове како академске, тако и неакадемске заједнице, ипак се може закључити да постоји консензус о природи климатских промена као феномена, те о доприносу човекових активности стварању климатских промена. У прилог овој тврдњи може се навести да је група водећих стручњака о климатским променама 2016. године објавила научни рад под називом „Консензус о консензусу “.[36]

Што буду чвршћи научни налази у погледу штетних ефеката климатских промена постићи ће се и већи консензус међу неакадемском заједницом, те ће скептицизам бити потпуно сузбијен, што је кључ за спровођење мера прилагођавања и ублажавања климатских промена. Резултати истраживања из 2024. године указују да климатске промене доминирају у свести око 87% глобалне популације, при чему 56% испитаника изјављује да о њима размишља свакодневно или барем недељно.[37] Додатно, 53% испитаника широм света осећа значајно повећану забринутост због климатских промена у односу на претходну годину, што се може повезати са све учесталијим и интензивнијим климатским догађајима.[38] Резултати показују да око 80% испитаника захтева интензивније климатске акције у својим земљама, истовремено се истиче и потреба за глобалним јединством у одговору на климатску кризу, 86%, испитаника

---

[31] *Ibid*.

[32] *Ibid*. Гледано појединачно, ниједан од ових лидера не може се такмичити са утицајем америчког председника на глобалној политичкој сцени. Међутим, заједно, они имају потенцијал да формирају језгро глобалног анти-еколошког блока.

[33] Y. Meklberg, "World leadership is not coping with the threat of climate change", https://trendsresearch.org/insight/world-leadership-is-not-coping-with-the-threat-of-climate-change/?srsltid=AfmBOopnkgIkh4og7ZbdNolbvdGSm_bdfy-5l9LqYBD-4-SljmM_Bki-, приступљено 01.03. 2025.

[34] W. Poortinga *et al*., "Uncertain climate: An investigation into public scepticism about anthropogenic climate change", *Global Environmental Change*, 21, 2011, p. 1017.

[35] *Ibid*., p. 1018.

[36] Вид. J. Cook *et al*., "Consensus on consensus: a synthesis of consensus estimates on human-caused global warming", *Environmental Research Letters*, Vol. 11, No. 4, 2016, pp. 1–8. Када се анализирају ставови научника преовладава консензус који варира између 90% и 100% по питању антропогеног утицаја на климу.

[37] UNDP,"The world's largest standalone survey on climate change", https://peoplesclimate.vote/country-results, приступљено 01.03.2025.

[38] *Ibid.*

сматра да земље треба да превазилазе геополитичке разлике, укључујући оне у области трговине и безбедности, како би заједничким напорима решавале климатске изазове.[39] Поред тога, постоји значајно очекивање од власти да предводе и ојачају своје ангажовање у борби против климатских промена, јер 89% људи жели да види интензивније климатске акције од стране влада.[40] Насупрот томе, само 39% испитаника верује да велика предузећа адекватно доприносе решавању ових проблема.[41]

2.2. ГЛОБАЛНО ЗАГРЕВАЊЕ И ЕФЕКАТ АНТРОПОГЕНИХ ГАСОВА КАО УЗРОЦИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Термин глобално загревање је први пут употребио Брокер (*Wallace Broecker*), у чланку „Климатске промене: Да ли смо на ивици израженог глобалног загревања". Брокеров рад је представљао прекретницу, пошто су научници људске активности које су имале утицаја на климу називали ненамерном модификацијом. Иако је међу научницима постојала свест о томе да људске активности могу утицати на климатски систем, дуго није било могуће са довољном поузданошћу предвидети правац и карактер тих промена. Индустријске емисије ситних честица у ваздуху које се називају аеросоли могу изазвати хлађење, док би емисије гасова стаклене баште изазвале загревање. Глобално загревање је дуготрајно загревање Земљиног климатског система примећено од прединдустријског периода (између 1850. и 1900. године) услед људских активности, првенствено сагоревања фосилних горива, што повећава нивое гасова стаклене баште који задржавају топлоту у Земљиној атмосфери.[42] Овај термин се често користи наизменично са термином климатске промене, иако се појам климатске промене односи и на загревање које је произвело људско деловање и на природан начин, као и на ефекте које оно има на нашу планету.[43] Најчешће се мери као просечно повећање глобалне површинске температуре Земље.

Глобално загревање пре свега настаје под утицајем гасова са ефектом стаклене баште (*GHG*). Главни извори таквих емисија су природни системи и људске активности. Природни системи обухватају шумске пожаре, земљотресе, океане, мочваре и вулкане, док су људске активности претежно везане за производњу енергије, индустријске активности.[44] Антропогени гасови су они који апсорбују и емитују инфрацрвено зрачење у опсегу таласних дужина које емитује Земља. Најзаступљенији гасови стаклене баште су угљен-диоксид (CO_2), метан (CH_4), азот-оксид (N_2O), озон, (O_3), хлорофлуороугљеници (CFC і HCFC), угљоводоници (HFC), перфлуороугљеници (CF_4, C_2F_6). Допринос сваког гаса ефекту стаклене баште одређен је карактеристикама тог гаса, његовом заступљеношћу и свим индиректним ефектима које може изазвати.

На пример, ефекат директног зрачења масе метана је око 84 пута јачи од исте масе угљен-диоксида.[45] Људске делатности додатно доприносе ефектима стаклене баште. CO_2 као гас који има највише удела у глобалном загревању настаје сагоревањем

---

[39] *Ibid.*
[40] *Ibid.*
[41] *Ibid.*
[42] Overview,"Weather, Global Warming and Climate Change", https://climate.nasa.gov/resources/global-warming-vs-climatechange/#:~:text=Global%20warming%20is%20the%20long,gas%20levels%20in%20Earth's%20atmosphere, приступљено 30.1.2022.
[43] *Ibid.*
[44] S. Gao *et al*., "International carbon markets under the Paris Agreement: Basic form and development prospects*", Advances in Climate Change Research,* vol. 10, 2019, pp. 21–29.
[45] *Intergovernmental Panel on Climate Change Fifth Assessment Report*, p. 731.

угља, нафте, фосилних горива и природног гаса. Производња електричне енергије и транспорт су главни емитери, а највећи појединачни извор емисије CO_2 су електране на угаљ са 20% *GHG*. Од 2021. године, измерене атмосферске концентрације угљен-диоксида биле су скоро 50% више од прединдустријских нивоа од пре 30 година.[46] Значајна употреба фосилних горива је у ствари довела до 30% повећања садржаја угљен-диоксида у ваздуху, што је довело до вештачког повећања природног ефекта стаклене баште.[47] Крчење шума и друге промене у коришћењу земљишта такође доприносе повећању емисије угљен-диоксида.

Зрачење Сунца које прима Земља ван атмосфере зависи од дате географске ширине лети или зими, зависи од осветљености Сунца и растојања од Земље до Сунца, и оријентације осе ротације Земље. Ови последњи параметри варирају на скали од десетина хиљада година услед гравитационих поремећаја које врши Месец и остале планете. Утицај и развој соларних активности на климатске промене је недовољно истражен.

Антропогени гасови значајно оштећују озонски омотач што последично доводи до повећаног Сунчевог зрачења, самим тим се повећава просечна температура што доводи до глобалног загревања. Климатске промене неће се догодити само у будућности. Тренутно су екстремни климатски догађаји попут олуја, поплава, суша и топлотних таласа све чешћи у многим регионима. Многе претпоставке научника из 1980-их сада се потврђују. Климатске промене већ узрокују негативне последице.

2.3. ПОСЛЕДИЦЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

У овом делу ће се посветити пажња највидљивијим последицама које изазивају климатске промене, а то су повећање просечне температуре, повећање нивоа мора и океана и смањење биолошке разноликости. Биће сагледан утицај климатских промена на дезертификацију, те економско–социјални изазови који се јављају услед климатских промена. На крају ће бити предочени облици реаговања на климатске промене.

2.3.1. ПОВЕЋАЊЕ ПРОСЕЧНЕ ТЕМПЕРАТУРЕ

Повећање концентрације гасова стаклене баште у атмосфери доводи до пораста температуре и то је најважнији аспект климатских промена. Остале негативне последице представљају нус појаве пораста просечне температуре. Постоји значајна неизвесност у вези са размерама и ефектима на климатски систем које има људско деловање у погледу повећане емисије антропогених гасова, те је несигурно и колико ће трајати. Клима је природно варирала у прошлости, али данашње околности су јединствене јер раније није био толико значајан утицај човека.

Према Шестом извештају Међувладиног панела за климатске промене (*IPCC*) и синтетичког извештаја из 2023. године, глобална просечна температура на површини Земље порасла је за око 1,09°C у периоду од 1850–1900. до 2011–2020. с већим порастима на копну скоро 2^0 C него над океанима.[48] Вероватан опсег укупног повећања глобалне површинске температуре изазваног људским деловањем од 1850–1900. до 2010–2019.

[46] A. Fox, "Atmospheric Carbon Dioxide Reaches New High Despite Pandemic Emissions Reduction", June 10, 2021, https://www.smithsonianmag.com/smart-news/atmospheric-carbon-dioxide-reaches-new-high-despite-pandemic-emissions-reduction-180977945/, приступљено 30.1.2022.
[47] N. De Sadeleer, *Environnement et marché intérieur*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 3è éd., 2010, p. 291.
[48] IPCC, Climate Change 2023 Synthesis Report, 2023, p. 4.

износи од 0,8°C до 1,3°C, с најбољом проценом од 1,07°C.[49] Током овог периода, вероватно је да су добро помешани гасови са ефектом стаклене баште (*GHG*) допринели загревању од 1,0°C до 2,0°C, док су други људски фактори (претежно аеросоли) допринели хлађењу од 0,0°C до 0,8°C.[50] Дугорочно гледано, ако би се пораст глобалне температуре стабилизовао на између 2°C и 2,5°C изнад прединдустријског нивоа, океан ће трајно поплавити обале испод линија плиме, а то укључује 25 мега-градова широм света где је већ 2010. године живело између 0,6 и 1,3 милијарде људи.[51]

Поред тога, губитак леденог покривача смањује способност Земље да одбија сунчеву светлост, што доводи до додатног загревања. Уколико дође до значајног загревања климе, могли бисмо сведочити драматичним локалним климатским променама, укључујући екстремне временске догађаје, посебно у земљама глобалног Југа. Ове промене могу укључивати интензивније суше, поплаве и друге екстремне временске услове, што би имало озбиљне последице по животну средину и људска друштва. Приближно 3,3 до 3,6 милијарди људи живи у условима који су изузетно осетљиви на климатске промене.[52] Осетљивост људи и екосистема је међусобно повезана. Региони и становници са значајним развојним ограничењима имају високу осетљивост на климатске ризике. Повећани екстремни временски и климатски догађаји изложили су милионе људи акутној неухрањености, као и смањеној безбедности водних ресурса.

Промене температуре неће бити исте на целој планети, а различити предели искусиће различите нивое загревања.[53] Предвиђа се између осталог, да ће просечно загревање у Северној Америци и северној и централној Азији бити 40% веће од просечног глобалног загревања.[54] Уколико се не предузму хитне мере ублажавања климатских промена процењује се да ће температура до краја овог века порасти од 1,7°C до 4,9°C у односу на прединдустријски период из 1990. године.[55] Овај распон у процени произлази из несигурности у погледу количине будућих емисија антропогених гасова као и ефеката које ће изазвати екстремне суше, неконтролисани пожари и друге последице проузроковане глобалним загревањем. Процењује се да ризици од летње суше имају између 66 и 90% шансе да се повећају до 2100.[56] С обзиром на људску индукованост процењује се да ће раст температуре проузрокован климатским променама бити много бржи од већине природних процеса, свакако оних преовладавајућих у последњих 10.000 година.

Остаје отворено питање и колико ће тренутне акције које се предузимају у погледу климатских промена имати ефекте у блиској будућности, с обзиром да већ сад у атмосфери постоји огромна наталожена емисија антропогених гасова те је потребно много деценија да би било каква промена у емисијама имала велики ефекат. Ово значи да атмосфера још увек има неостварено загревање (процењује се да ће бити најмање још

---

[49] *Ibid.*
[50] *Ibid.,* p. 5.
[51] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights, AO-32/25* of May 29, 2025. para. 78.
[52] IPCC, Climate Change 2023 Synthesis Report, 2023, p. 6.
[53] N. Milović, "Porast temperature", https://klima101.rs/porast-temperature/, приступљено 30.1.2022.
[54] *Ibid.*
[55] *Ibid.*
[56] Између 2010. и 2020. године, 15 пута више људи је умрло од поплава, суша и олуја у веома рањивим регионима, попут делова Африке, Јужне Азије и Централне и Јужне Америке, него у другим деловима света. BBC News, "Klimatske promene: Posledice globalnog zagrevanja ne možemo da popravimo - izveštaj UN", https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-60561062, приступљено 14.12 2023.

0,5°C). Тако да је у 21. веку могуће очекивати само успоравање, али не и потпуно заустављање раста температуре проузрокованог глобалним загревањем. Већ је потврђено да је 2023. година најтоплија година икада.[57]

Једна од највећих непознаница и енигми због које и постоје несугласице око тога колико ће температура расти у наредном периоду јесте понашање облака на толику емисију антропогених гасова. Наиме, облаци имају огромну улогу у регулацији температуре. Они рефлектују сунчево зрачење, узрокујући хлађење, и задржавају излазно дуготаласно зрачење, изазивајући загревање. У зависности од висине, локација и врсте облаци се могу загревати или хладити под утицајем температуре.[58] Пораст температуре изазваће чешће појаве феномена *Ел Нињa* који ће бити дужи и интензивнији у наредних двадесет до тридесет година у поређењу са претходних сто година, а вероватно ће постати још јачи у наредним деценијама.

Поларни региони сада доживљавају неке од најбржих и најстрожих промена климатских услова на Земљи, што ће допринети еколошким и социо-економским променама, од којих су многе већ почеле. Поларни региони су веома осетљиви на климатске промене имајући у виду да током 20. века температуре ваздуха на Арктику су порасле за приближно 5 °C.[59] Ово повећање је десет пута брже од посматране глобалне средње вредности површинске температуре.[60] Гренландски зелени појас се такође топи рекордном брзином. Када би се отопило 2,8 милиона km^2 овог појаса ниво мора би се повећао за 6 метара.[61] Сателитски подаци показују да ледени покривач западног Антарктика такође губи масу, а последње истраживање показује да је источни Антарктик, који није показивао знаке глобалног загревања, такође почео да губи масу последњих неколико година.[62] У неким местима маса заправо може да се повећа како више температуре доприносе снежним падавинама.

2.3.2. РАСТ НИВОА МОРА – УГРОЖЕНОСТ ОСТРВСКИХ ДРЖАВА

Једна од најдраматичнијих последица глобалног загревања је пораст нивоа мора. Најновији извештај Међувладиног панела за климатске промене предвиђа да ће глобални средњи ниво мора наставити да расте током 21. века. Још у првом извештају *IPCC* наводи да ће услед повећања температуре море порасти за 20 cm до 2030. године односно за 65 cm до 2099. године.[63] Према Специјалном извештају *IPCC*-а о океанима пораст нивоа

---

[57] Неколико месеци ове године поставило је нове температурне рекорде. Више од 80 дана ове године је било најмање 1,5 °C топлије од просека из прединдустријског времена. The Indian Express, "COP28: What were the most important decisions, where they fell short", https://indianexpress.com/article/explained/explained-climate/cop28-what-were-the-most-important-decisions-where-they-fell-short-9067358/, приступљено 14.12.2023.

[58] *Ibid*.

[59] UNEP, Biodiversity and Climate Change, 2018, pp. 11–13.

[60] *Ibid*.

[61] BBC News, "Zašto nas se klimatske promene tiču".

[62] *Ibid*.

[63] IPCC, "Sea Level Change", https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/sea-level-change/, приступљено 02.02.2022; Океани играју кључну улогу у равнотежи глобалне климе јер производе приближно 50% кисеоника потребног за живот и апсорбују око 30% атмосферског CO2. Међутим, када се CO2 раствори у океанским водама, повећава њихову киселост. Истовремено, загревање океана доводи до губитка раствореног кисеоника. Овај феномен се јавља у већини океанских региона од средине двадесетог века. У просеку, океани су изгубили између 0,5% и 3,3% садржаја кисеоника између 1970. и 2010. године. Вид. N. Bindoff, W. Cheung, J.G. Kairo, *et al*., "Changing Ocean, Marine Ecosystems, and Dependent Communities," In: IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate, H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, V. Masson-Delmotte, *et al*. (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 2019, p. 450.

мора ће се наставити и после 2100. године. У сценарију ниских емисија то може значити пораст од 1 метар до 2300. године и пораст од 5,4 метара у сценарију високих емисија.[64] Ова предвиђања нарочито изазивају забринутост држава које се налазе у нижим пределима и острвских држава од којих се многе налазе у Индијском океану, на Карибима и Пацифику. Процена је да ће доћи до одређеног губитка територије од стране ових држава услед пре свега плављења и ерозија обале. Рапидан пораст нивоа мора и океана објашњава се топљењем глечера на Антарктику и Гренланду. Процењује се да ће раст нивоа мора до краја овог века у односу на 1990. годину која се узима као референтна износити и до 98%.[65] Ниво мора је већ порастао за око 15-20 cm током 20. века.[66] Од раних 1970-их, губитак масе глечера и топлотна експанзија океана услед загревања заједно објашњавају око 75% уоченог глобалног средњег пораста нивоа мора. Иако је повећање нивоа мора у већини региона почело у првој половини двадесетог века, обрасци промена нису доследни између региона. На пример, у суштини нема дугорочног повећања нивоа Балтичког мора, а врло мало повећање је у југозападном Атлантику.[67] Антарктичко ледено тело названо "Ледник судњег дана" могло би да се отопи далеко брже него што се раније очекивало и минимално је повезано за већу ледену плочу, показало је ново научно истраживање. Отапање ледника Тваитс (*Thwaites*), чија је површина отприлике једнака величини Флориде, могло би да подигне ниво мора за до два метра, упозоравају научници.[68] Овај ледник делује као тампон између мора које се загрева и много веће ледене плоче западног Антарктика. Потпуно отапање овог ледника повећало би ниво светског мора за минимум 2 m, што би изазвало несагледиве последице.[69]

Иако се процене разликују од државе до државе, треба имати у виду чињеницу да половина укупног светског становништва живи у приморским подручјима и у сиромашним државама. Уколико се остваре најпесимистичнији сценарији око пораста нивоа мора то би значило потпун нестанак неких острвских држава, док би и незнатно повећање изазвало несагледиве последице и климатске миграције. Оволика рањивост острвских држава правда се великом изложеношћу клими и слабим адаптивним способностима ових држава на климатске промене. Тренутно се најугроженијима сматрају државе попут Холандије, Шпаније Бангладеша, Малдива и карипских држава.[70] Последице пораста нивоа мора већ сад се могу уочити кроз учестале поплаве у Европи, Азији и Америци.[71] Према извештају Светске метеоролошке организације (*WMO*) из 2023. године, ниво мора у свету расте двоструко брже него у периоду између 1993. и

---

[64] IPCC, Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate, https://www.ipcc.ch/srocc/chapter/chapter-1-framing-and-context-of-the-report/, приступљено 02.12.2023.

[65] Cimate Change 2021, The Physical Science Basis Summary for Policymakers, pp. 18–23.

[66] J. Jouzel, Anne Debroisse, *Le climat: jeu dangereux - Dernières nouvelles de la planète,* Paris, Dunod, Coll. «Quai des Sciences », 2007, p 130.

[67] M. Carr *et al*., "Sea Level Rise in a Changing Climate: What Do We Know? " in *Threatened island nations: legal implications of rising seas and a changing climate,* Michael B. Gerrard, Gregory E. Wannier (eds.), Cambridge University Press, 2013, p. 29.

[68] Dnevnik.hr, "Naučnici upozoravaju: 'Lednik sudnjeg dana' jedva da se drži za kontinent", https://rs.n1info.com/scitech/naucnici-upozoravaju-lednik-sudnjeg-dana-jedva-da-se-drzi-za-kontinent/, приступљено 07.09.2022.

[69] *Ibid.*

[70] О правним и политичким аспектима губитка територије држава широм света услед пораста нивоа мора и климатских промена више речи ће бити у делу 7.3.1. који ће се бавити питањем утицаја климатских промена на право на самоопредељење.

[71] S. M. Christiansen, *Climate Conflicts - A Case of International Environmental and Humanitarian Law,* Springer, 2015, p. 25.

2002. године, достигавши рекордне вредности.[72] Маршалска Острва би могла бити прва држава која би нестала услед губитка територије. Ове претње су подстакле политичке лидере ове државе да климатске промене учине кључним дипломатским питањем, на које су одговорили иницијативама као што је Мајуро декларација.[73] Пацифичке острвске државе усвојиле су Декларацију из Суве, наглашавајући потребу за хитном акцијом у борби против климатских промена и позивајући на повећање финансијске и техничке подршке за прилагођавање.[74] Тридесет девет лидера из Алијансе малих острвских држава (*AOSIS*) издало је декларацију у којој потврђују да ће земље задржати своју државност, суверенитет и чланство у УН без обзира на утицаје пораста нивоа мора у вези са климатским променама.[75] Декларација о подизању нивоа мора и државности се заснива на 30-годишњим напорима Малих острвских држава у развоју (*SIDS*) да се изборе са климатском кризом, играјући кључну улогу у међународним преговорима о клими и помажући међународном праву да се развије како би се позабавило несразмерним утицајем климатских промена на *SIDS*.[76] Острвске државе се из тог разлога окрећу ка економијама са ниским садржајем угљеника, отпорним на климу, као што је наведено у плану имплементације Карипске заједнице за развој отпоран на климатске промене.[77]

Према Међународној организацији за миграције (*IOM*), вероватно ће бити више од 100 милиона „климатских миграната“ у наредним деценијама, а тај број би могао да достигне скоро милијарду до 2050. године под најгорим околностима.[78] Комисија за међународно право је 2018. године питање утицаја подизања нивоа мора на међународно право уврстила у разматрање.[79] Године 2019, тема је укључена у званични програм рада Комисије, а формирана је и експертска група отвореног типа, којом су председавали

---

[72] WMO, Provisional State of the Global Climate 2023, pp. 9–10.

[73] Мајуро декларација је иницијатива Форума пацифичких острва, која је потписана 5. септембра 2013. у Мајуро на Маршаловим острвима током 44. самита Форума пацифичких острва. Намера Мајуро декларације је да изазове „нови талас климатског лидерства“ и да истакне утицај климатских промена у Тихом океану. Мајуро декларација наводи амбициозне обавезе потписника да смање емисије и њихову жељу да сарађују са другим државама и приватним сектором да би се демонстрирало лидерство кроз акцију која доприноси хитном смањењу и постепеном смањивању загађења гасовима стаклене баште. Majuro Declaration for Climate Leadership, signed 5 September 2013.

[74] Сува декларација о климатским променама, усвојена на Трећем самиту лидера Форума за развој пацифичких острва, наглашава озбиљне претње које климатске промене представљају за пацифичке државе. Лидери су препознали разне негативне последице климатских промена, укључујући повећану интензивност тропских циклона, пораст нивоа мора, обалне ерозије и кисељење океана, што ће се додатно погоршати временом. Постоји дубока разочараност што су тренутни међународни пледови за деловање на климатске промене, изражени кроз национално утврђене доприносе (*NDCs*), недовољни да стабилизују глобалну температуру испод 1.5°C. Декларација позива на хитне и конкретне акције, укључујући обавезе у Париском споразуму, подршку за Зелени климатски фонд, као и јачање мера прилагођавања које би биле у потпуности финансиране кроз грантове. Suva Declaration on Climate Change Issued at the Third Pacific Islands Development Forum Leaders' Summit, 2-4 September 2015.

[75] Декларација је донета од стране ове групе за време редовног заседања Генералне скупштине УН 2024. године. AOSIS Leaders Declaration on Sea Level Rise and Statehood, https://www.aosis.org/aosis-leaders-declaration-on-sea-level-rise-and-statehood/, приступљено 02.03.2025.

[76] *Ibid.*

[77] На пример, у афричкој острвској држави Сао Томе и Принципе, где обалне заједнице доживљавају поплаве чак 10 пута годишње, Програм управљања обалним подручјем западне Африке повећао је отпорност на поплаве. The World Bank, "On the Frontlines of Climate Change, Small Island States Can Lead in Resilience", https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/04/11/on-the-frontlines-of-climate-change-small-island-states-can-lead-in-resilience, приступљено 02.03.2025.

[78] World Institute of Disability Climate-Related Migration and Displacement, https://wid.org/2018/09/26/climate-related-migration/, приступљено 08.02.2022.

[79] Вид. International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventieth session, UN Doc A/73/10 (2018), paras. 353–369.

ротационо именовани експерти.[80] Године 2021, Комисија је поново формирала Студијску групу која се бавила питањима права мора и представила први аналитички документ.[81] Наредне године, група је наставила рад са фокусом на питања државности и заштите особа погођених подизањем нивоа мора, а представљен је и други аналитички документ.[82] На заседању 2024. године од стране експертске групе је израђен документ у коме су идентификована питања које је потребно размотрити када је реч о утицају пораста нивоа мора на међународно право.[83]

2.3.3. СМАЊЕЊЕ БИОЛОШКЕ РАЗНОЛИКОСТИ

Промене животне средине изазване климатским променама нарушавају природна станишта и врсте на начине који тек постају јасни. Постоје знаци да растуће температуре утичу на биодиверзитет. Последице нестанка појединих биљних и животињских врста утичу на опстанак читавог екосистема. Промене у температури и обрасцима падавина ће имати снажан утицај на екосистеме, посебно на екосистеме земаља глобалног Југа. Око милион врста је угрожено и прети им изумирање до краја наредне деценије ако се глобално загревање настави овим темпом.[84]

Уколико температура порасте за 2°C, што су реална предвиђања, многе врсте ће изумрети. Негативни ефекти климатских промена различито ће се манифестовати од врсте до врсте, у зависности од њихове способности адаптације. Посебна бојазан постоји с обзиром на то да би климатске промене и комбинација фактора убрзане дезертификације, загревања воде, топљења леда и израженије варијације климатских максимума и минимума могли проузроковати нестанак веома великог броја осетљивих врста. Штавише, проширење опсега опортунистичких врста могло би изазвати еколошке потресе због конкуренције са крхким врстама.

Незаменљиви екосистеми попут делова амазонске прашуме претварају се из понора угљеника у изворе угљеника због крчења шума. Интензивно крчење шума, као што је случај са деловима амазонске прашуме знатно умањује улогу биомасе у апсорпцији угљен-диоксида, доприносећи порасту концентрације штетних гасова у атмосфери. Истовремено, губитак око 85% мочвара компромитује способност природних система да акумулирају угљен, што додатно доприноси штетним ефектима климатских промена.[85] Употреба земљишта за интензивну пољопривреду и урбанизацију је примарни покретач губитка биодиверзитета. Ове активности су трансформисале више од 70% површине ван ледних маса, чиме се дестабилизују природни услови и

---

[80] Вид. International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-first session, UN Doc A/74/10 (2019), paras. 369–385.

[81] Вид. International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-second session, UN Doc A/76/10 (2021), paras. 248–271.

[82] Вид. International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-third session, UN Doc A/77/10 (2022), paras. 231–260.

[83] Идентификована су следећа питања: утицај климатских промена и пораста нивоа мора на становништво као саставног елемента државности, пренос територије са једне на другу државу услед појаве нестајућих држава, дефинисање појма избеглица, те питање заштите људских права у контексту пораста нивоа мора. International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-fifth session, UN Doc A/79/10 (2024), paras. 245–276.

[84] S. Maljean Dubois, "Quel droit pour l'environnement?" https://pddtm.hypotheses.org/113#:~:text=Le%20droit%20de%20l'environnement%20d%C3%A9passe%20%C3%A9galement%20les%20fronti%C3%A8res%20classiques,de%20r%C3%A9glementations%20et%20de%20polices, приступљено 08.02.2022.

[85] Media Release, "Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented'; Species Extinction Rates 'Accelerating'" , https://www.ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment, приступљено 02.03.2025.

биоразноврсност екосистема.[86] Повећање глобалних температура доводи до померања хабитата ка вишим надморским висинама или географским пределима, што узрокује фрагментацију популација и нарушава еколошки систем.

Постојање живота претежно зависи од снаге испаравања атмосфере, заједно са сунчевим зрачењем, нивоом угљен-диоксида, температуром околине и доступношћу воде и неорганских хранљивих материја. Међутим, у последњем веку поред ових фактора значајан утицај на разноликост биљног и животињског биодиверзитета имају људске активности које доприносе глобалном загревању. Половина светске копнене површине је значајно измењена људском активношћу. Према Светском фонду за природу (*WWF*), величина популације врста кичмењака, на пример, опала је у просеку за 68% током последњих пет деценија.[87] Од стране научника климатске промене су окарактерисане као главни покретач губитка биодиверзитета. Климатске промене такође изазивају двосмерни негативни процес јер уништавање екосистема проузроковано глобалним загревањем подрива способност природе да регулише емисије гасова стаклене баште и заштити од екстремних временских услова, чиме се убрзавају климатске промене и повећава рањивост на њих.[88] Због реверзибилних ефеката проблеми климатских промена и биодиверзитета се морају решавати паралелно и захтевају мултидисциплинарне интервенције. Решавање једног од ових аспеката непосредно утиче на други, те је неопходно синхронизовано приступити и адаптивно управљати ресурсима и политичким мерама.

Утицај климатских промена на смањење биодиверзитета има утицаја на брже и лакше преношење заразних болести са животиња на човека. Велики број животиња је принуђен да услед девастираних станишта потраже нова станишта и долазиће у чешћи контакт са људима. Услед ових сусрета људи ће се суочити са неким микроорганизмима на које људско тело није навикло. Дивље животиње могу бити прави резервоари микроорганизама који за њих саме нису штетни, али код човека узрокују болести.[89]

Климатске промене имају евидентне последице на очување биолошке разноликости. Из тих разлога је донета Конвенција о биолошкој разноликости (*Convention on Biological Diversity – CBD*)[90] 1993. године, након самита у Рију. Постоје три основна циља ове Конвенције, а то су очување свеукупне биоразноликости, затим одрживо коришћење биоразноликости и на крају праведна расподела.[91] У циљу имплементације Конвенције на националном и глобалном нивоу, стране уговорнице усвајају Стратешки план Конвенције за десетогодишње раздобље. Нови Стратешки план *CBD*-а садржи 20 циљева ("*Aichi Biodiversity Targets*") за смањење губитка и притисака на биодиверзитет, очување биодиверзитета на свим нивоима, побољшање и одржавање

[86] UN, "A world in which we achieve land degradation neutrality will also be a world with improved biodiversity", https://www.unccd.int/land-and-life/biodiversity/overview, приступљено 02.03.2025.
[87] EU Horizon, "Climate change and biodiversity loss should be tackled together", https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/climate-change-and-biodiversity-loss-should-be-tackled-together, приступљено 08.02.2022.
[88] *Ibid*.
[89] За епидемију еболе постоји основана сумња да је настала зато што су људи јели месо шимпанзе, док је за епидемију исте болести 2007. у западној Африци вероватан узрок конзумирање слепих мишева. J. Nikolić, "Kako klimatske promene mogu da utiču na buduće pandemije?", https://klima101.rs/virusi-klimatske-promene-pandemija/, приступљено 08.02.2022.
[90] Convention on Biological Diversity (CBD), United Nations, *Treaty Series*, vol. 1760, p. 79.
[91] *Ibid.*, члан 1.

добробити/услуга које добијамо од биодиверзитета, те осигурање јачања капацитета.[92] Најважнији циљеви које су уговорнице предузеле зарад очувања биодиверзитета огледају се у тежњи заустављања губитка природних станишта (барем преполовити губитак), укључујући шуме, заштитити 17% површине копна и копнених вода, те 10% мора и обалних екосистема.[93] У децембру 2022. године, под окриљем Конвенције о биодиверзитету, усвојен је Споразум о природи — Глобални оквир за биодиверзитет Кунминг–Монтреал.[94] Овај оквир требало би да функционише у синергији са Париским споразумом о климатским променама, као и са другим мултилатералним споразумима који се односе на дефорестизацију, дезертфикацију и океане.[95]

2.3.4. ДЕЗЕРТИФИКАЦИЈА

Појам дезертификација се у стручној литератури није појављивао све до 1949. године. Овај појам је означавао нестручно обрађивање земље у колонијалним поседима који услед протека времена могу довести до трансформације некада продуктивног земљишта у пустињу. Проблем дезертификације у фокус светске јавности долази током 60-их година прошлог века с обзиром да је у подручју подсахарске Африке од глади умрло више од 250.000 људи.[96] У циљу решавања и ублажавања друштвених и биофизичких утицаја дезертификације, формулисан је План акције који је обухватао три основна циља у погледу решавања овог проблема.[97] Ти циљеви се огледају кроз заустављање дезертификације, те успостављање одрживог коришћења земљишта и обезбеђивање економског и социјалног развоја становништва угрожених територија. Да би се остварили зацртани циљеви под окриљем УН усвојена је 1996. године Конвенција о борби против дезертификације.[98]

Иако већина људи сматра да дезертификација представља локални проблем који се појављује у појединим локалним областима, најчешће на подручју Африке, ово је заправо глобални проблем. У буквалном значењу дезертификација подразумева проширење пустиње. Међутим, у Конвенцији УН о борби против дезертификације овај термин се дефинише као „деградација земљишта у сушним, полусушним и сувим субхумидним подручјима која је резултат различитих фактора, укључујући климатске

---

[92] Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity, Decision X/2, "Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and the Aichi Biodiversity Targets," adopted 29 October 2010, UNEP/CBD/COP/DEC/X/2.

[93] Aichi Biodiversity Targets, https://www.cbd.int/sp/targets, приступљено 08.03.2025.

[94] Овај нови оквир је наследник циљева за биодиверзитет из Аичи 2010. године и дефинише свеобухватне мере за суочавање са узроцима глобалног губитка биодиверзитета, укључујући климатске промене и загађење. Оквир поставља амбициозне и мерљиве циљеве са намером да се преусмере односи човека и природе. Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, agreed at the 15th meeting of the Conference of Parties to the UN Convention on Biological Diversity, CBD/COP/15/L25.

[95] На састанку одржаном у Монреалу од 7. до 19. децембра 2022. године, на 15. конференцији страна Конвенције о биолошкој разноликости (CBD COP15), владе 196 страна (укључујући готово све државе света) колективно су усвојиле Глобални оквир за биодиверзитет Кунминг–Монтреал. Овим трансформативним планом чланство се обавезало да усмери човечанство ка одрживом суживоту са природом („living in harmony with nature") до 2050. године, кроз заустављање и преокретање тренда губитка биодиверзитета до 2030. године. Оквир садржи четири дугорочна глобална циља за 2050. и 23 акциона циља за 2030. годину.

[96] V. Roy, *Desertification: Past, Current and Future Trends, Environmental Research Advances*, New York, p. 7.

[97] Plan of Action to Combat Desertification: resolutions adopted by the General Assembly, (44th sess. : 1989-1990).

[98] United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, adopted by the General Assembly, 26 December 1996, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1954, p. 3.

варијације и људске активности".[99] Овде је приметно да дезертификација има шире значење које подразумева деградацију земљишта у деловима света оскудним водом. Ова деградација укључује привремени или трајни пад квалитета земљишта, вегетације, водних ресурса или дивљих животиња.[100] Дезертификација је обично карактеристична за области сувих клима – клима с изразитим сушним раздобљима попут пустињских и степских.[101] С друге стране, дезертификација се може јавити и у влажним до умерено влажним регионима под утицајем људских активности.

Дезертификација представља глобални проблем имајући у виду чињеницу да 38% Земљине површине, покривајући већи део северне и јужне Африке, западну Северну Америку, Аустралију, Блиски исток и централну Азију, чини тзв. суву земљу која је врло подложна дезертификацији.[102] На овом подручју живи око 2,7 милијарде људи и у питању су углавном сиромашне земље.[103] Не постоји јасан научни консензус о тачном обиму овога феномена, али половина афричких обрадивих површина су у одређеном ризику од дезертификације или деградације. Споро уништавање пољопривреде у нискоразвијеним земљама не оставља избор за популације већ да се преселе да би преживеле. Посебно рањиво подручје је предео Западног Сахела.[104] Слаба инфраструктура за управљање водом, као што су бране и системи за наводњавање, отежава пољопривредницима суочавање с изазовима суше и очување тла. Постоји много начина на које се земљиште може деградирати. Један од главних процеса је ерозија – постепено рушење и уклањање стена и тла. Дезертификација настаје деловањем климатских промена уз додатно дејство људског фактора. Узроци се могу поделити на факторе везане за климу и факторе везане за земљиште. Проблеми са земљиштем се огледају у мањој производњи хране, проблемима напајања стоке, снабдевања водом и крчења шума.

Копнене површине загревале су се знатно брже од океана, тако да је у периоду 2011–2020. просечна температура у односу на прединдустријски период 1850–1900. била виша за 1,59 °C над копном, док је над океаном пораст износио 0,88 °C.[105] Природне варијабилности у клими могу изазвати временске екстреме као што су чешће суше или обилније падавине. Очекује се да ће климатске промене у појединим регионима довести до повећања учесталости и интензитета суша, нарочито у Медитерану, деловима Африке и Аустралије, док се у Централној Азији такође очекује повећање ризика од пољопривредне и еколошке суше.[106] Падавине имају ефекат хлађења на површини земље, тако да смањење количине падавина може изазвати да се земљиште исуши на

[99] *Ibid.,* преамбула.
[100] Carbon Brief, "Explainer: 'Desertification' and the role of climate change", https://www.carbonbrief.org/explainer-desertification-and-the-role-of-climate-change, приступљено 10.02.2022.
[101] *Ibid*.
[102] *Ibid*.
[103] *Ibid*.
[104] Западни Сахел обухвата подручје које се протеже кроз неколико афричких земаља, укључујући Мауританију, Мали, Буркину Фасо, Нигер и Чад.
[105] Klima 101, "Svetska mora zagrevaju se četiri puta brže nego osamdesetih godina, pokazuje nova studija", https://klima101.rs/zagrevanje-okeana-cetiri-puta-brze/, приступљено 10.03.2025; Climate Change 2021: The Physical Science Basis, Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, 2021, Chapter 12, "Climate Change Information for Regional Impact and for Risk Assessment". https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/chapter/chapter-12/, приступљено 08.06.2025.
[106] *Ibid*.

врућини и да постане склоније ерозији, а с друге стране, обилне падавине могу еродирати само тло и узроковати слегање.[107]

Поред климатских промена, постоји низ других фактора који су идентификовани као главни узроци дезертификације. Поред физичких утицаја на пејзаж, климатске промене могу утицати на људе „јер смањују могућности прилагођавања и егзистенције и могу натерати људе да прекомерно експлоатишу земљу“, како примећује Стрингер (*Lindsay Stringer*).[108] Услед повећане бројности људска популација има повећане потребе за храном што доводи до примене интензивне пољопривреде ради добијања богатијих приноса. Прекомерно орање доприноси већем ризику од дезертификације.[109] Људи неадекватним коришћењем земље услед прекомерне насељености проузрокују прекомерно крчење шума. Прекомерне сече ради добијања материјала од дрвета, као и дрво за огрев доводе до ерозије, деградације и последично до дезертификације земљишта и тако доказујући да и подручја са влажном климом могу да буду угрожена. Уклањање дрвећа може за последицу имати и повећано деловање пешчаних олуја.[110] Процењује се да је услед крчења шума повећана емисија CO_2 ослобођеног сагоревањем или разградњом шумске биомасе.[111] Истиче се да дезертификација смањује потенцијални понор угљеника, у смислу угљеника ускладиштеног у вегетацији.[112] Климатске промене могу деловати као додатни притисак или фактор који може да појача такав феномен.

Повезаност између климатских промена и дезертификације је двосмерна. Дезертификација може играти кључну улогу у стварању микроклиме. Климатске промене су утицале на недостатак падавина. Дугорочна климатска варијабилност служи као директан покретач деградације земљишта. Смањење водних подручја доводи до повећања температуре, што доводи и до промене влажности, смањења количине и доступности подземних вода кроз смањење речних токова. Све ово доводи до тога да ће се у будућности појављивати све чешћи и дуготрајнији сушни периоди што популацију људи у овим подручјима доводи до тешке економске ситуације која се манифестује кроз губитак стоке услед немогућности испаше и недостатка усева. Мидлтон и Стренберг (*Midlton and Strenberg*) разликују три врсте суше проузроковане недостатком воде: метеоролошке суше које трају месецима и годинама, затим пољопривредне суше у којима исушивање земљишта доводи до нижих приноса усева и смањене вегетације пашњака, и хидролошке суше које резултирају нижим нивоом воде у рекама и језерима.[113] Чак и кад има падавина оне су екстремне те често изазивају бујицу што се такође сматра ефектом климатских промена.

2.3.5. СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКИ ИЗАЗОВИ

Дугорочно гледано климатске промене представљају озбиљну претњу и изазов развоју људске популације. Негативни ефекти значајно успоравају тежњу међународне заједнице да се искорени или бар минимизује светско сиромаштво. Један од главних проблема социолошке природе огледа се кроз неуједначене последице климатских

---

[107] *Ibid*.
[108] Carbon Brief, “Explainer: ‘Desertification’ and the role of climate change“.
[109] F. Vasić, “Dezertifikacija – Pustinja u naletu”, http://razvojideja.org.rs/dezertifikacija-pustinja-u-naletu/, приступљено 10.02.2022.
[110] Carbon Brief, “Explainer: ‘Desertification’ and the role of climate change“.
[111] *Ibid*.
[112] S. Eriksen, “Linkages between climate change and desertification in East Africa”, *Arid Lands Newsletter*, May June 2001, Issue No. 49, https://ag.arizona.edu/oals/ALN/aln49/aln49toc.html, приступљено 11.02.2022.
[113] V. Roy, “Desertification: Past, Current and Future Trends“, pp. 11–12. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/2d.-Chapter-3_FINAL.pdf, приступљено 02.03.2022.

промена. Наиме развијене земље Севера сносе највећи део одговорности за изазивање последица климатских промена, а далеко веће последице трпе и тек ће бити погођене најсиромашније острвске државе. Последице климатских промена почеле су све израженије да се испољавају већ током осамдесетих година XX века, када је забележен пораст учесталости различитих природних катастрофа. Овај тренд настављен је и током наредних деценија, па су данас појаве попут интензивних падавина и ерозије све чешћи део климатских ризика.

Круцијални социјални изазов биће пренасељеност, с обзиром да се очекује да на планети буде између 9 и 10 милијарди становника до 2050. године.[114] Пошто је светско становништво углавном концентрисано у сиромашним земљама, могло би постати изузетно тешко за неколико година пронаћи неопходне ресурсе, пре свега храну и воду. Изазов ће представљати како подићи квалитет и повећати обим приноса, те обезбедити уједначен развој по регионима, с обзиром на то да се услед климатских промена може очекивати смањење количине нарочито летњих падавина, повећаног броја сушних дана и дана са екстремним температурама. Уколико се обистине пројекције о значајном повећању дезертификације и учестале суше пољопривредни приноси би у просеку пали за 10 до 30% у регионима који су подложни попут афричког континента, Блиског Истока или југа Азије.[115] До 2080. очекује се да ће се удео аридних или полусушних земљишта у Африци повећати за између 5 и 8%.[116] Пољопривредно земљиште ће се стално смањивати, због утицаја глобалног загревања, све веће урбанизације и уништавања земљишта лошим пољопривредним деловањем. Стога с разлогом се могу очекивати велике глади, које ће у блиској будућности задесити поједине земље Трећег света. Све ово ће изазвати екстремно сиромаштво са којим ће се међународна заједница тешко изборити.

Очекује се да ће климатске промене имати значајне консеквенце на здравље огромног броја људи. Климатске промене утичу на ширење вектора заразних болести, као што су комарци и крпељи. Промене у температури и влажности могу проширити ареал ових вектора, омогућавајући им да преносе болести као што су маларија и денга грозница у регионима где раније нису биле присутне.[117] Екстремни временски догађаји, као што су поплаве и суше, могу довести до поремећаја у снабдевању чистом водом и храном, што повећава ризик од болести које се преносе водом и храном.[118]

Што се тиче економских последица климатских промена оне су значајне. На светском нивоу, неадекватна адаптација ефектима климатских промена може довести до регресивних утицаја на развој око 40% светске популације.[119] Поједине анализе указују да губици у бруто домаћем приходу (БДП) у најнестабилнијим државама чланицама Европске уније могу достићи 9% до 2050. године.[120] У периоду од 1980. до 2013. године

---

[114] Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html, приступљено 02.03.2022.
[115] S.Faucheux, "Économie et politique des changements climatiques", *Paris, La Découverte, Coll*. «Repères», 2005, p. 30.
[116] *Ibid*.
[117] Kompas info, "Klimatske promene ozbiljno ugrožavaju zdravlje ljudi! Kako ublažiti posledice?" https://kompasinfo.rs/klimatske-promene-ozbiljno-ugrozavaju-zdravlje-ljudi-kako-ublaziti-posledice/?script=lat, приступљено 01.03.2025.
[118] *Ibid*.
[119] V. Pešić, "Ekonomske posledice klimatskih promena", https://agroportal.rs/ekonomske-posledice-klimatskih-promena/, приступљено 18.11.2023.
[120] *Ibid.*

у Европској унији је пријављено укупно 400 милијарди евра економских губитака насталих услед екстремних последице климатских промена, док су просечни годишњи губици порасли са 7,6 милијарди евра у осамдесетим годинама на 13 милијарди евра у деведесетим годинама и 13,7 милијарди евра у периоду после 2000. године.[121] Економске предикције климатских промена у САД-у указују да ће екстремни временски услови, попут чешћих и интензивнијих олуја, поплава и суша, имати негативан утицај на пољопривреду, инфраструктуру и индустрије. То може резултирати смањењем економске продуктивности у одређеним секторима.[122] Да климатске промене имају значајних импликација на економију говори и чињеница да су Нордхаус (*William D. Nordhaus*) и Ромеро (*Paulo Romero*) добили Нобелову награду за економију. Награда им је додељена за њихов рад у интеграцији климатских промена у дугорочну макроекономску анализу.

2.3.6. РЕАГОВАЊЕ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - ПРИЛАГОЂАВАЊЕ И УБЛАЖАВАЊЕ

У претходном делу су изложени узроци и последице климатских промена. Очигледно је да климатске промене имају озбиљан негативан утицај како на човека тако и на природне екосистеме. Проблем који појачава ефекте климатских промена огледа се у томе што се антропогени гасови дуго задржавају у атмосфери тако да и ако се моментално престане са емисијама ефекти ће се осетити још дуго након емитовања.

На глобалном нивоу су препозната два начина реаговања на климатске промене а то су предузимање мера прилагођавања (адаптације) и мере ублажавања (митигација). Адаптација представља прилагођавање животу у променљивој клими – укључује прилагођавање стварној или очекиваној будућој клими. Са друге стране, митигација представља смањење климатских промена – укључује смањење протока гасова са ефектом стаклене баште који задржавају топлоту у атмосфери. О значају адаптације и ублажавања изјаснио се и Међународни суд правде у Саветодавном мишљењу о обавезама држава у погледу климатских промена из јула 2025. Суд истиче да обавеза ублажавања климатских промена представља срж остваривања зацртаних циљева у Оквирној конвенцији.[123] Такође сматра да је адаптација једнако значајна у борби против климатских промена као и митигација.[124]

У литератури се разматра више приступа ублажавању климатских промена. Први приступ обухвата конвенционалне технологије ублажавања. Напори за ублажавање утицаја који се првенствено разматрају у литератури покривају технологије и технике које су распоређене у четири главна сектора, и то електрична енергија, индустрија и пољопривреда, транспорт и изградња објеката. Унутар енергетског сектора, декарбонизација као мера митигације се спроводи увођењем обновљиве енергије и коришћењем нуклеарне енергије. Коришћење обновљивих извора представља кључ ублажавања климатских промена. Пре свега за декарбонизацију кључ је употреба извора попут соларне енергије или енергије ветра.[125] Поред електро-енергетског сектора

---

[121] *Ibid.*

[122] S. Hsiang, S. Greenhill, J. Martinich *et al.*, *"Economics*". *In:* A.R., C.W. Avery, D.R. Easterling, K.E. Kunkel, B.C. Stewart, and T.K. Maycock, (eds.*), Fifth National Climate Assessment. Crimmins, U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA, 2023, pp. 19.5-19.9.*

[123] ICJ, *Obligations of States in Respect of Climate Change*, Advisory Opinion, *I.C.J. Reports* 2025 (July 23, 2025), para. 200.

[124] *Ibid.*, para. 209.

[125] M. Seetharaman *et al.*, "Breaking barriers in deployment of renewable energy", https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6351575/, приступљено 04.04.2022.

обновљива енергија може имати значајног удела у примени и у областима индустрије, транспорта и у грађевинарству. Треба нагласити да значајног утицаја у коришћењу обновљивих извора енергије имају како економски фактори тако и политичке одлуке.

Други приступ ублажавању представља скуп технологија који подразумева такозвано хватање CO_2. Главне технике смањења негативних емисија о којима се нашироко расправља у литератури укључују хватање и складиштење угљеника биоенергије, биоугља, побољшане временске услове, директно хватање и складиштење угљеника из ваздуха, повећање алкалности океана, секвестрацију угљеника у тлу, пошумљавање и ревитализацију мочвара.[126]

Трећи начин ублажавања подразумева коришћење технике геоинжењеринга радијације. Овом техником се жели смањити интензитет и трајање зрачења Сунца. Главни циљ је стабилизација или смањење температуре. За разлику од технологија хватања CO_2, стабилизација се постиже без смањења емисије гасова у атмосфери. Овај метод је потпуно иновативан и тек је у повоју. Геоинжењеринг радијације би обухватао методе убризгавања аеросоли у стратосферу, стањивање цирусних облака, и различите технике управљања зрачењем.[127] Циљ ублажавања је да се избегне значајно људско мешање у климатски систем и „стабилизују нивои гасова стаклене баште у временском оквиру који је довољан да омогући екосистемима да се природно прилагоде климатским променама".[128]

Као један од начина ублажавања ефеката климатских промена у стручној литератури је препознато и смањење фосилних горива. Међутим постепено смањење фосилних горива представља велики изазов за многе државе (првенствено чланица Организације земаља извозница нафте) јер ова горива представљају основ њиховог развоја и економије. Ово је било најжешће спорно питање на COP28 и разлог за продужени застој.[129] Улога фосилних горива у изазивању глобалног загревања никада није чак ни призната у било којој ранијој одлуци међународне заједнице или *IPCC*-а, али је то постајало све очитије. Међутим, мало је вероватно да ће производња и потрошња фосилних горива бити значајно смањена у блиској будућности, али је то важна, прилично неизбежна мера у временском оквиру до 2050. године. Коначан текст постигнутог споразума препоручује државама да „пређу" са фосилних на друга горива, посебно за снабдевање енергетских система.[130] Једна од битнијих одлука COP28 која се тиче ублажавања јесте препорука државама да утроструче обновљиве изворе енергије и да раде на удвостручавању годишњих побољшања у енергетску ефикасност. Ове две мере имају потенцијал да избегну емисије од око 7 милијарди тона еквивалента угљен-

[126] M. Lawrence, "Evaluating climate geoengineering proposals in the context of the Paris Agreement temperature goals", *Nat Commun,* 9, 3734, 2018, pp. 1–19.
[127] A. Lockley, D. D. Coffman, "Geoengineering and the blockchain: coordinating carbon dioxide removal and solar radiation management to tackle future emissions", *Front Eng Manag,* 6, 2019, pp. 38–51.
[128] D. Khojasteh, "Climate change science is evolving toward adaptation and mitigation solutions", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change,* 15(4), 2024, pp. 1-18.
[129] Нигерија, Уганда, Колумбија и друге земље приговарају да су им потребни приходи од продаје угља, нафте и гаса како би у будућности могли да приуште прелазак на зелену енергију. Колумбија се жали да би мање коришћење фосилних горива снизило њихов кредитни рејтинг, због чега би их више коштале међународне позајмице, које су им потребне за улагање у зелену транзицију. Вид. M. Megret, "COP28: Da li je u Dubaiju postignut istorijski dogovor o klimi", https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-67705689, приступљено 15.12.2023.
[130] *Ibid.*

диоксида од сада до 2030. године, што је више од свих нето резултата свих других климатских акција које се тренутно предузимају.[131]

Међутим, остаје упитно на који начин ће се спровести утростручење обновљивих извора енергије. Споразум усвојен на COP28 говори о „убрзању и значајном смањењу емисија не-карбон-диоксида на глобалном нивоу, укључујући посебно емисије метана до 2030. године".[132] Метан је међу најраспрострањенијим гасовима стаклене баште. Стога смањење емисије метана може донети значајне користи. Али, неколико земаља, укључујући Индију, изузетно се противе било каквом мандату за смањење емисије метана, углавном зато што су један од главних извора пољопривреде.[133]

Такође, договорено је да се у будућности све више користи нуклеарна енергија како би се достигли зацртани циљеви ублажавања климатских промена. Више од 20 земаља, укључујући Француску, Сједињене Државе и Уједињене Арапске Емирате обећале су у Декларацији, на COP28 у Дубаију, да ће утростручити капацитете нуклеарне енергије до 2050. године.[134] Врло је дискутабилна ефикасност ове замисли, јер према истраживањима то би захтевало значајна улагања. Поред високих трошкова, једну од значајних препрека ширењу нуклеарних капацитета представља и релативно дуг период изградње нуклеарних електрана у поређењу са другим облицима производње енергије.[135] Ову одлуку можемо окарактерисати као врло ризичну и смелу имајући у виду какве би ефекте по животну средину могли имати нуклеарни акциденти. Током 1980-их, нуклеарни капацитети су бележили пораст, посебно у Европи и Северној Америци. Међутим, ова експанзија је нагло успорила у наредним годинама, након несрећа на острву Три Мајл (*Three Mile*) у Пенсилванији 1979. године и Чернобилу 1986. године, а додатан разлог за стагнацију експанзије можемо пронаћи и у чињеници да су тада имплементиране нове технологије и усвојени строжи прописи како би се унапредила сигурност нуклеарних постројења. Да је идеја са коришћењем нуклеарне енергије за предузимање мера ублажавања дискутабилна говори и неслагање политичких актера унутар самих држава које су се обавезале Декларацијом.[136] У Републици Србији је током 2024. године изменама Закона о енергетици у делу који се односи на Програм развоја нуклеарне енергије, укинут мораторијум на изградњу нуклеарних електрана и употребу нуклеарне енергије.[137] Укидање мораторијума на изградњу нуклеарних електрана у

---

[131] A. Sinha, COP28: "What were the most important decisions, where they fell short", https://indianexpress.com/article/explained/explained-climate/cop28-what-were-the-most-important-decisions-where-they-fell-short-9067358/, приступљено 15.12.2023.

[132] *Ibid.*

[133] *Ibid.*

[134] У Декларацији се наводи да нуклеарна енергија игра кључну улогу у постизању климатске неутралности до средине столећа и ограничењу температуре на 1,5 °C чиме међународна заједница жели спречити најгоре последице глобалног затопљења. Док су Европска унија, САД, Велика Британија, Јужна Кореја, Украјина и домаћин самита УАЕ прикупљали подршку за тај потез. Кина и Русија као главни градитељи нуклеарних електрана у свету нису биле међу потписницима. Вид. Radio Slobodna Evropa, "Debate o ulozi nuklearne energije u postizanju ciljeva dekarbonizacije", https://www.slobodnaevropa.org/a/nuklearna-energija-klimatske-promjene-cop28/32711884.html, приступљено 15.12.2023.

[135] *Ibid.*

[136] *Ibid.*

[137] Интересантно је да су измене Закона о енергетици усвојене без расправе и то у пакету са 60 других закона. Програм развоја нуклеарне енергије обухвата 3 фазе. Прва фаза обухвата израду основних докумената потребних за организовани приступ развоју нуклеарног програма. Друга фаза обухвата утврђивање циљева учешћа Србије у фази спровођења Програма нуклеарне енергије; прописе којима се уређују радијациона, нуклеарна сигурност и безбедност управљања радиоактивним отпадом. Трећа фаза, која ће бити уређена посебним законом, обухвата реализацију свих потребних активности на

Србији резултат је настојања да се обезбеди енергетска сигурност и диверсификација извора енергије у условима растућих потреба за енергијом и глобалних изазова у снабдевању енергентима. Ова одлука омогућава праћење и потенцијално усвајање савремених нуклеарних технологија које су безбедније и ефикасније у односу на претходне генерације. Одлука је уследила с обзиром на процене да ће се у будућности Србија суочити са изазовима обезбеђивања довољно енергије за грађане и привреду, уз смањење емисије угљен-диоксида, што захтева повећање домаћих капацитета за производњу струје.[138] Иако ће се ти капацитети ослањати пре свега на обновљиве изворе енергије, остаје отворено питање стабилног снабдевања базном енергијом због очекиваног смањења производње угља.[139]

Други облик реаговања на климатске промене подразумева прилагођавање. Оно подразумева прилагођавање животу у променљивој клими што укључује прилагођавање тренутним или очекиваним ефектима климе у будућности. Основни циљ ових мера је смањење рањивости на климатске промене што подразумева прилагођавање на пораст нивоа мора, екстремне временске непогоде, оскудице у изворима хране и питке воде, итд. Да би се ово остварило неопходно је постићи максимизацију искоришћености тренутно доступних извора. Током историје, људи и друштва су се прилагођавали и носили са променама климе и екстремним ситуацијама са различитим степеном успеха. Промена климе може довести до повећаних кишних периода што може довести до појаве поплава у урбаним насељеним подручјима услед немогућности отицања воде. Стога, садња уличног дрвећа као мера адаптације може представљати један од примера одговарајућег одговора на последице овог проблема.[140]

Активности које се предузимају у оквиру адаптације могу се поделити у три сегмента: структурна и физичка адаптација, социјална адаптација и институционална адаптација. Прилагођавање може помоћи у смањењу климатског ризика кроз три фактора ризика: опасности, рањивости и изложености. У петом извештају *IPCC* о климатским променама адаптација се дефинише као процес прилагођавања стварним или очекиваним ефектима климатских промена.[141] Ова дефиниција је нова и представља одраз нових напредних схватања у науци.[142] Пре тога адаптација је подразумевала прилагођавање као мере „за смањење рањивости“ људских система.[143] Нова дефиниција појашњава да прилагођавање укључује сваку меру која настоји да смањи штету

пројектовању, изградњи и експлоатацији нуклеарне електране. Вид. Закон о изменама и допунама Закона о енергетици, *Службени гласник Републике Србије,* бр. 94/2024.

[138] Постоји ипак озбиљна забринутост због укидања мораторијума, јер начин усвајања Закона о изменама Закона о енергетици је оставио целокупно друштво без јавне дискусије о ризицима и предностима коришћења нуклеарне енергије и јавност остаје ускраћена за одговор који проблем треба да реши увођење нуклеарне енергије. Novosti, “Ulazak Srbije u civilni nuklearni program: Izgradnja nuklearke koštala bi najmanje 7,5 milijardi evra“, https://www.novosti.rs/ekonomija/vesti/1356129/ulazak-srbije-civilni-nuklearni-program-izgradnja-nuklearke-kostala-najmanje-7-5-milijardi-evra, приступљено 02.03.2025.

[139] Постоје и индиције да је Француска вршила политички притисак да се укине мораторијум на изградњу нуклеарних електрана и употребу нуклеарне енергије. Француска, као једна од водећих земаља у области нуклеарне енергије, има интерес да промовише своју нуклеарну технологију и сарађује са другим земљама у развоју нуклеарних капацитета.

[140] Global Climate change, “Responding to Climate Change“.

[141] IPCC, Summary for Policymakers, in Climate Change 2013: The Physical Science Basis. The Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel, https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/, приступљено 15.03.2025.

[142] B. Mayer, “Climate Change Adaptation and the Law”, *Virginia Environmental Law Journal*, 39(2), 2021, p. 146.

[143] *Ibid.*, pp. 146–147.

узроковану климатским променама, укључујући и кроз мобилност људи.[144] Ране дебате у међународној политици понекад су представљале ублажавање и адаптацију као конкурентске сегменте мера уперених против климатских промена што се из данашње визуре не може оправдати.[145] Креатори политике су људи који су одговорни за изградњу и имплементацију политике, чиме се смањује угроженост становништва развијањем еластичности на климатске промене. Да би се извршила адекватна адаптација неопходно је да свака држава има технолошке ресурсе за праћење метеоролошких образаца с обзиром да способност праћења и предвиђања тачног атмосферског понашања може значајно утицати на прилагођавање климатским променама.

Глобални проблем у борби против климатских промена представља чињеница да све неразвијене и острвске државе које иначе улазе у категорију угрожених немају адекватну технологију, те не могу предузети мере адаптације. Смањење изложености ризицима и опасном окружењу, адекватан смештај и здрава насеља представљају важну улогу у отпорности климатским променама. Што се тиче процене ефикасности предузетих мера у поступку прилагођавања, одређене предузете мере могу имати краткорочног ефекта, али остаје питање њихове ефикасности на дуге стазе. Као експлицитни пример ове тврдње може се навести уградња клима уређаја у западној Европи због топлотног таласа, што представља ефективну адаптацију. Међутим, сагледавање комплетног утицаја на атмосферу и негативне импликације које испуштене материје имају на атмосферу оставља отворено питање ефикасности ове мере.[146]

У оквиру режима климатских промена под окриљем Уједињених нација државе врше активности везане за прилагођавање климатским променама кроз разне програме као што су Национални акциони програми адаптације. Процес израде плана адаптације треба да обезбеди процене рањивости и ризика у односу на будућу промену климе и да, у односу на њих, дефинише могуће опције адаптације, посебно мере које се односе на средњорочне и дугорочне потребе.[147] Национални план адаптације треба да унапреди постојеће извештавање у вези са процесом формулисања и имплементације мера адаптације и да допринесе интегрисању адаптације у релевантне друштвене, економске и еколошке политике и акције. Сваки Национални план адаптације треба да садржи анализу будућих ризика и рањивости у одабраним секторима (водни ресурси, пољопривреда, шумарство и биодиверзитет) у односу на пројектоване сценарије климатских промена.[148] Затим треба да садржи приказ предложених мера адаптације у секторима који су идентификовани као најугроженији, као и анализу могућег напретка у спровођењу ових мера које су предложене у складу са циљевима глобалних напора смањења глобалног загревања.[149] Осим на директној економској добити, анализе појединих опција адаптације заснивање се, уколико је то могуће, и на неекономским индикаторима.

Треба нагласити чињеницу да је на глобалном нивоу много више пажње усмерено ка ублажавању него адаптацији на климатске промене. Имајући у виду да су ова два сегмента једнако битна у борби против климатских промена на COP28 је усвојен

---

[144] *Ibid*., p.149.
[145] *Ibid.*
[146] J. Rosales, *Climate change adaptation*, Delve Publishing, 2019, p. 59.
[147] UNFCCC, Decision 1/CP.16, *The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention*, FCCC/CP/2010/7/Add.1 (2011), paras. 15–18.
[148] *Ibid.*
[149] *Ibid.*

Глобални циљ адаптације.[150] Ово је био још један важан корак који су земље у развоју чекале. Иако мере адаптације имају локалне ефекте, земље у развоју су тврдиле да је глобални оквир за прилагођавање неопходан како би се на њега скренула пажња. Сходно томе, конференција у Глазгову је одлучила да успостави двогодишњи радни програм за дефинисање контура овог оквира. Програм рада резултирао је идентификовањем неких заједничких циљева адаптације, важних за цео свет.[151]

[150] UNCC, "Global goal on adaptation", https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/workstreams/gga, приступљено 02.03.2025.

[151] То укључује смањење несташице воде изазване климом, постизање отпорности на климу у производњи хране и пољопривреде, снабдевању и дистрибуцији. A. Sinha, "COP28: What were the most important decisions, where they fell short".

3. ПРИМАРНА ПРАВИЛА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА О ПРОМЕНИ КЛИМЕ

3.1. МЕЂУНАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ О ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ КОЈИ ИМАЈУ ЗНАЧАЈА ЗА РЕГУЛИСАЊЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Да би се разумеле тренутне дебате о глобалном загревању и климатским променама прво је неопходно сагледати историју међународних инструмената о заштити животне средине који имају значаја за климатске промене. Штокхолмска конференција из 1972. године представља прекретницу у међународном праву а Декларација усвојена на конференцији је темељ стварања међународног права животне средине.[152] Упркос свом формално необавезном карактеру, Штокхолмска декларација има правно значајан статус. Изражавање глобалних вредности и политика представљало је предуслов за успостављање међународних правних норми. Принципи 2, 3. и 4. Штокхолмске декларације, на пример, представили су нове вредности у потврђивању значаја свих компоненти биосфере и одговорности за њихову заштиту.[153] Та идеја очувања постала је основ националних и међународних мера у наредним деценијама. Штокхолмска декларација је нагласила да заштита животне средине није само одговорност појединачних нација, већ заједничка дужност глобалне заједнице. Овај концепт колективне одговорности представља основ у савременим међународним напорима за борбу против климатских промена. На овој конференцији је предложено и успостављање мрежа за праћење загађења.[154] Након конференције је формиран и Програм УН о животној средини (*UNEP*) који је добио задатак да координише међународне активности у погледу заштите животне средине. Међутим, климатске промене нису дошле у центар пажње светске јавности.

Први инструмент од значаја за климатске промене била је Конвенција о далекосежном прекограничном загађењу ваздуха.[155] *UNEP* је овај инструмент подигао на виши ниво 1980. године, када је Управни савет *UNEP*-а изразио забринутост због оштећења озонског омотача.[156] То је довело до преговора и усвајања Бечке конвенције о заштити озонског омотача 1985. године.[157] Ову конвенцију је потписало 20 европских држава и Европска економска заједница.[158] Споразум је представљао правни оквир за међународну заједницу да предузме кораке за решавање проблема уништења озонског омотача. Док је питање заштите од оштећења озона легитимисано Бечком конвенцијом, њена снага је произашла из накнадног Монтреалског протокола, 1987. године,[159] који се састојао од

---

[152] Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment Stockholm, UN General Assembly, United Nations Conference on the Human Environment, 15 December 1972, A/RES/2994.

[153] D. Shelton, "Stockholm Declaration (1972) and Rio Declaration (1992)", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law,* 2014, p. 6.

[154] Clear IAS, "Stockholm Declaration: UN Conference on the Human Environment 1972", https://www.clearias.com/stockholm-declaration/, приступљено 09.12.2024.

[155] Convention on long-range transboundary air pollution, Geneva, 13 November 1979, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1302, p. 217.

[156] UN, "From Stockholm to Kyoto: A Brief History of Climate Change", https://www.un.org/en/chronicle/article/stockholm-kyoto-brief-history-climate-change, приступљено 09.04.2022.

[157] Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, 22 September 1988, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1513, p. 293.

[158] B. A. Green, "Lessons from the Montreal Protocol: guidance for the next international climate change agreement", *Environmental Law ,* 39(1), 2009, pp. 253–284.

[159] The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1522, p. 3.

корпуса прописа чија је сврха била контрола, смањење и на крају елиминисање штетних честица.[160]

Монтреалски протокол је први уговор који је успео да избалансира и успешно спроведе принципе државне суверености и предострожности. Револуционарност и значај за будуће климатске уговоре огледала се у томе што је на међународну сцену овај протокол увео начело заједничке али диференциране одговорности који представља основ наредних уговора. Иако је начело заједничке бриге тек требало да буде објашњено и дефинисано на Конференцији Уједињених нација о животној средини и развоју у Рију 1992. године, идеја је утицала на израду Монтреалског протокола и умногоме је помогла њеном успеху.[161] Монтреалским протоколом је 1990. године основан Мултилатерални фонд, који су финансирале развијене земље и који се периодично обнавља. Сврха фонда била је да пружи финансијску подршку земљама у развоју и њиховој индустрији у процесу преласка на нове генерације хемикалија, безбедније по озонски омотач.[162] Значај Монтреалског протокола огледао се у санацији озонске рупе која је уочена 1985. године. На тај начин овај споразум има посредног значаја за заштиту од климатских промена, јер адекватном заштитом озонског омотача умањени су ефекти климатских промена. Предност Протокола у односу на данашње споразуме који се баве климатским променама огледа се у поједностављеној примени. Монтреалски протокол регулише производњу и потрошњу скоро 100 хемикалија које је направио човек које се називају супстанце које оштећују озонски омотач.[163] Циљ је постепено смањење штетних супстанци у различитим временским роковима за развијене државе и државе у развоју. Након амандмана из Кигалија 2019. године у штетне материје које је неопходно додатно смањити увршетн је водоник, флуор карбон. Према Монтреалском протоколу и националним прописима, дошло је до значајног смањења производње, употребе, емисија и уочених атмосферских концентрација CFC-11, CFC-113, метил хлороформа и неколико других штетних материја.[164] Убрзање постепеног укидања HCFC-а могло би повећати употребу HFC-а као замене, што би, барем делимично, неутралисало користи од таквог убрзања. [165] О значају овог међународног инструмента говори чињеница да је Протокол до данас једини споразум УН који је ратификован у свакој држави чланици УН. Процењује се да би пуна имплементација довела до опорављања озонског омотача до 2050. године.[166] Да би успешно спроводиле Монтреалски протокол, државе су морале бити спремне да се одрекну малог дела своје суверености.

Конференција у Рију је сазвана 20 година од Штокхолмске конференције која се прва бавила питањем заштите животне средине. Значајна разлика између Конференције у Рију и Стокхолму је велико учешће цивилног друштва.[167] Садржај Рио декларације донете на овој конференцији односи се на погоршање животне средине, укључујући њену способност да одржи живот и међузависност између дугорочног економског напретка и потребе за

---

[160] Од 1989. до 2013. године, забрана одређених хемикалија прописана Протоколом смањила је кумулативну емисију еквивалентног CO2 за 135 милијарди тона. The Economist, "The deepest cuts", https://www.economist.com/briefing/2014/09/20/the-deepest-cuts, приступљено 04.03.2025.

[161] J. Scherr, J. Gregg, "Johannesburg and Beyond: The 2002 World Summit on Sustainable Development and the Rise of Partnerships", *GEO. INT'L ENVTL. L. REv*., vol. 18, 2006, pp. 425, 429–430.

[162] *Ibid*.

[163] Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, https://www.dcceew.gov.au/environment/protection/ozone/montreal-protocol, приступљено 09.03.2025.

[164] UNEP, "About Montreal Protocol", https://www.unep.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol, приступљено 15.04.2025.

[165] *Ibid*.

[166] *Ibid.*

[167] У припреми ове Конференције учествовало је преко 1000 невладиних организација.

заштитом животне средине. Рио декларација садржи 27 принципа (начела) којима државе треба да се руководе приликом предузимања акција у заштити животне средине.[168]

Следећи међународни инструмент који ће бити врло битан за климатске промене и чије се усвајање очекује у скоријој будућности је Глобални пакт за животну средину (Глобални пакт).[169] Сама иницијатива за стварање и усвајање Глобалног пакта за животну средину настала је непосредно пре усвајања Париског споразума о климатским променама 2015. године. Кључна идеја која је била у основи пројекта за Глобални пакт за животну средину била је да сви инструменти од значаја за животну средину који су меког карактера кроз Глобални пакт добију чврстину каква се добија формом формалног уговора. Идеја за усвајање овог инструмента настала је имајући у виду да међународно право животне средине игра виталну улогу у борби против климатских промена, међутим уочено је да је ова грана права недовољно ефикасна. Овај нови инструмент требало би, када буде усвојен, да пружи нову основу за хармонизацију националних законодавстава. Као нека врста метанорме, која комбинује различите конвенционалне режиме у један једини текст који би био устав међународног права животне средине.[170] Глобални пакт би створио неизоставну карику између њих и побољшао њихову кохерентност с обзиром на фрагментарност делова међународног права животне средине. Чини се да су циљеви будућег Глобалног пакта вишеструки. Основни циљ је дакле кодификовање основних принципа међународног права животне средине у један јединствени правно обавезујући инструмент. Додатно се жели постићи реафирмација принципа успостављених у Штокхолмској декларацији. Глобални пакт би подигао праг заштите животне средине широм света, те је намењен глобалном усвајању.

Замисао је да Глобални пакт за животну средину буде глобално обавезујући инструмент, у једном документу чије би норме имале обезбеђену судску заштиту.[171] Глобални пакт ће допринети и прогресивном развоју оличеном у усвајању права на здраву животну средину као фундаменталног људског права са припадајућим процедуралним еколошким правима. Постоји неколико разлога за усвајање Глобалног пакта. Први се огледа у чињеници да међународни инструменти попут Рио декларације нису обавезујући. Такође, смернице државама уговорницама у Рио декларацији нису ни јасне ни довољно јаке. Као пример се може навести различито тумачење обима принципа предострожности. У том смислу, може се кроз овај документ покушати да се идентификују употребе овог принципа и да се организују кроз спектар који иде од конзервативнијих до амбициознијих.[172] Други разлог је одсуство ширег заједничког језгра правно обавезујућих принципа на које би се могле ослонити значајне празнине у регулативи, што оставља нека важна питања превише отвореним или нерешеним.

Рад на изради Глобалног пакта започео је у јесен 2016. године, под руководством Агуила (*Yann Aguila*), бившег високог члана Француског државног савета. Озбиљан замајац

---

[168] Rio Declaration on Environment and Development, 13 June 1992, UN Doc. A/ Conf.151/26 (Vol. I); 31 I.L.M. 874 1992.

[169] Draft Global Pact for Environment, https://globalpactenvironment.org/uploads/EN.pdf, приступљено 15.05.2023.

[170] S. Maljean-Dubois, "Was the Global Pact for the Environment a good idea?", *Yearbook of international disaster law,* Brill, 2021, 2 (1), pp. 283–313.

[171] Вид. L.J. Kotzé, D. French, "A critique of the Global Pact for the environment: a stillborn initiative or the foundation for Lex Anthropocenae?", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics,* vol. 18, 2018, pp. 811–838.

[172] Вид. E. Scotford, "Environmental Principles across Jurisdictions: Legal Connectors and Catalysts", in E. Lees, J.E. Viñuales (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Environmental Law*, 2019, pp. 651–674.

ка изради Пакта био је током 2018. године када је у оквиру Генералне скупштине УН усвојена Резолуција која је утрла пут за преговоре о Глобалном пакту за животну средину.[173] Прелиминарни нацрт је структурисан око преамбуле и двадесет основних принципа, балансираних између права и дужности и допуњених са шест чланова који се баве завршним одредбама. Текст нацрта се заснива на балансирању између права на еколошки здраву животну средину и са друге стране дужности бриге о животној средини. Предуслов за остваривање права на здраву животну средину јесте адекватна борба против климатских промена и смањење антропогених гасова.[174] Ово само указује на значај усвајања овог инструмента за регулисање климатских промена. Интересантно је да нацрт нарочито наглашава значај принципа предострожности и забране проузроковања прекограничне штете. Специфичност Глобалног пакта огледа се у чињеници да се појављују нови носиоци еколошких обавеза. Поред традиционалних обавеза које се намећу државама, одређен корпус обавеза наметнут је и појединцима. Текст је похвалио, у преамбули, „битну улогу недржавних актера, укључујући цивилно друштво".[175]

Упућене су критике у погледу баланса који је у нацрту Глобалног пакта успостављен између кодификације тренутног стања и прогресивног развоја, сматрајући да је овај међународни инструмент сувише опрезно приступио прогресивном развоју који је неопходан када се говори о међународном праву животне средине. Примарна критика се састоји у истицању да „кодификација води до склерозе закона, у поређењу са обичајним правом које се, полако, прилагођава стварности и потребама, од које је директно изведен."[176] А предности које се налазе у већој сигурности и прецизности писаног инструмента у поређењу са обичајним правом могу бити поништене ризиком од „двоструког стандарда" који се састоји у подвргавању истог питања различитим правилима.[177] Глобални пакт за животну средину настоји да призна права и дужности грађана и влада према планети Земљи. Током 2024. године, активна дебата о Пакту се наставила у контексту ширих климатских иницијатива, укључујући и самит „Будућност у нашим рукама" одржаног у септембру, који је имао за циљ јачање глобалне сарадње и реформу међународног система за решавање изазова као што су климатске промене и заштита животне средине.[178]

Усвајање Глобалног пакта би допунило постојеће секторске конвенције, као што су Париски споразум или Монтреалски протокол. На овај начин би се превазишао јаз у праву животне средине који се огледа у ограниченом материјалном и просторном досегу тренутних међународних инструмената. На овај начин би се избегао и евентуални сукоб два инструмента који регулишу различита питања из области животне средине. Усклађивање Глобалног пакта о животној средини допринело би и олакшаном спровођењу принципа Агенде одрживог развоја што има значајног утицаја и у борби против климатских промена. Међутим, остаје отворено питање колико су највеће земље света, које су уједно и највећи загађивачи који доприносе климатским променама, спремне на правно обавезивање једним инструментом који је замишљен да представља уставни акт о животној средини на глобалном нивоу. Стога остаје озбиљна бојазан да крајњи исход буде такав да овај међународни

---

[173] General Assembly Resolution A/72/L.51 of 10 May 2018, "Towards a Global Pact for the Environment".
[174] Вид. Draft Project Global Pact for the Environment, 2017, https://iucn.org/sites/default/files/content/documents/draft-project-of-the-global-pact-for-the-environment.pdf.
[175] Y. Aguila, J. E. Viñuales, "A Global Pact for the Environment: Conceptual Foundations", in Y. Aguila, J. E. Viñuales (eds.), *A Global Pact for the Environment - Legal Foundations*, Oxford University Press, 2019, p. 22.
[176] S. Maljean-Dubois, p. 295.
[177] *Ibid.*
[178] S. Patrick, "A Global Pact for the Environment", https://www.cfr.org/article/global-pact-environment, приступљено 15.12.2024.

инструмент остане на нивоу политичке декларације и остане у домену меког права као и претходни инструменти.

3.2. РЕЖИМ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА УСПОСТАВЉЕН МЕЂУНАРОДНИМ УГОВОРИМА

3.2.1. МЕЂУВЛАДИН ПАНЕЛ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - СТРУКТУРА, ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧАЈ ЗА МЕЂУНАРОДНИ КЛИМАТСКИ РЕЖИМ

Када говоримо о климатском режиму неопходно је да пре било какве анализе обратимо пажњу на рад и структуру Међувладиног панела за климатске промене (*IPCC*) као кључног тела које се бави питањем климатских промена. Основан је од стране *UNEP*-а 1988. године.

Што се тиче структуре *IPCC*-а, састоји се од радних група. Прва се бави унапређењем климатске науке, друга радна група се бави утицајима климатских промена, рањивости на климатске промене, те питањем адаптације, док трећа радна група се фокусира на ублажавање климатских промена, процену метода за смањење емисије гасова стаклене баште и њихову примену.[179] *IPCC* пленарну седницу одржава једном годишње и на њој учествују све државе чланице УН уз присуство стручњака. Овом приликом се доносе све важне одлуке које се тичу структуре, принципа, процедура, програма рада, извештаја који се усвајају, њиховог нацрта итд. Пленарна скупштина бира Биро, који се састоји од тридесет четири члана који одражавају принцип правичне географске заступљености. *IPCC* о резултатима свог рада извештава два помоћна тела Конвенције, Тело за научне и технолошке савете и Помоћно тело за имплементацију.[180] Ова два стална тела служе као појас за пренос информација између „науке“ коју представља *IPCC* и „ политичког” дела који презентује Конференција страна уговорница. *IPCC* има и свој секретаријат лоциран у Женеви.

Један од главних задатака *IPCC*-а огледа се у подношењу периодичних извештаја о утицајима које изазивају климатске промене. Процедуре израде и ревизије извештаја *IPCC*-а су „најсложеније које је икада покушала светска заједница о научном питању које утиче на животну средину“.[181] До сада је израђено 6 основних извештаја *IPCC*-а о утицајима климатских промена. Први извештај из 1990. године је значајан по томе што је научно доказано да емисије CO_2 доприносе глобалном загревању, те да емисије CO2 чине више од пола укупних емисија штетних гасова. Четврти и пети извештаји из 2007. и 2014. године приказали су најцрњи сценарио око пораста температуре и пораста нивоа мора.[182] Поред редовних извештаја који треба да представљају најновија научна открића *IPCC,* на захтев Конференције страна уговорница могу се израдити специјализовани извештаји, на пример извештаји о хватању и складиштењу угљеника, или о вези између очувања озонског омотача и климатских промена.[183] Последњи 6. општи извештај о климатским променама је објављен 2023. године.[184]

---

[179] Вид. IPCC, “Working Groups”, https://www.ipcc.ch/2020/08/11/ipcc-wg-ii-to-hold-virtual-meetings/, приступљено 04.04.2022.
[180] About the IPCC, https://www.ipcc.ch/about/, приступљено 04.04.2022.
[181] Alternatives, Conférence sur les aspects Nord-Sud des changements climatiques, Québec, Canada, 1998, p. 15.
[182] Вид. Climate Change 2014 Synthesis Report.
[183] IPCC, *Safeguarding the ozone layer and the Global climate System: Issues related to hydro fluorocarbons and per fluorocarbons,* Cambridge, Cambridge University Press, 2005, p. 478.
[184] Вид. AR6 Synthesis Report Climate Change 2023.

За суочавање са климатским променама, главним изазовом животне средине 21. века, био је императив да се покрене процес постепеног, али значајног смањења антропогених гасова. Процењује се да само агресивно смањење на овом нивоу може ограничити глобално загревање на максималних 1,5 ºC, како према проценама стручњака *IPCC* не би дошло до неповратних поремећаја климатског система.[185] Међународни климатски режим који је успостављен како би се ухватио у коштац са проблемом глобалног загревања игра кључну и одлучујућу улогу имајући у виду глобални значај овог питања. Неопходно је за суочавање са климатским променама обезбедити усклађеност различитих политика које се спроводе на међународном нивоу. С обзиром на неизвесности у погледу дејства климатских промена, климатски систем се изграђивао у више фаза. Деведесетих година прошлог века када су први пут сагледане последице климатских промена још увек није био јасно издиференциран утицај које човекове активности имају на промену климе. Због тога је било хитно успоставити кохерентан и ефикасан климатски режим за сузбијање овог феномена.

Иако корене климатског система можемо пронаћи још у Протоколу из Монтреала, што је и приказано у претходном делу, у наредном делу дисертације позабавићемо се анализом три уговора који су се појавили кроз историју, а посвећени су искључиво питању климатских промена.

3.2.2. ОКВИРНА КОНВЕНЦИЈА О ПРОМЕНИ КЛИМЕ

Питање климатских промена покренуто је на Генералној скупштини УН први пут у септембру 1988, када је Малта затражила укључивање у дневни ред тачке под називом „Декларација којом се клима проглашава делом заједничке баштине човечанства.“[186] Већина држава је малтешко позивање да клима постане заједничка баштина човечанства сматрала неприкладним тврдећи да је овај концепт примењив искључиво на минералне ресурсе морског дна којим управља међународни орган познат као Власт.[187] Из тог разлога усвојена Резолуција климу види као заједничку бригу човечанства.[188] Генерална скупштина УН је позвала све државе да сарађују у заједничким напорима да се креира и усвоји конвенција која би се бавила климатским променама. Из тог разлога Генерална скупштина је 1990. године основала Међувладин преговарачки комитет за креирање Оквирне конвенције о промени климе са мандатом да преговара о споразуму који садржи "одговарајуће обавезе" и који би био усвојен на Конференцији УН о животној средини и развоју (*UNCED*) јуна 1992. године. Исте године усвојена је Министарска декларација са циљем да „без одлагања“ почну преговори о усвајању Оквирне конвенције о промени климе која би садржала одговарајуће обавезе.[189] Тако је током конференције у Ију у јуну 1992. године 165 држава уговорница донело Оквирну конвенцију о промени климе.[190]

Иако Оквирна конвенција о промени климе успоставља обавезе опште природе, она добија на значају јер успоставља институционални оквир за преговоре о накнадним

---

[185] IPCC, Climate Change 2007: Synthesis Report, https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/, приступљено 08.04.2022.
[186] Letter from A. Borg-Olivier, Ambassador and Permanent Representative of Malta to the United Nations, to J. Perez de Cuellar, U.N. Secretary-General (Sept. 9, 1988).
[187] *Ibid.*
[188] Protection of global climate for present and future generations of mankind: General Assembly Resolution 43/53, para. 1.
[189] Вид. Ministerial Declaration of the Second World Climate Conference, Geneva, 7 November 1990.
[190] United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). New York, 9 May 1992, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1771, p. 107.

обавезама у виду додатних протокола. Иако не садржи специфичне обавезе, садржај Конвенције је посебно занимљив у односу на њен главни циљ, а то је борба против климатских промена и глобалног загревања.

Признајући значајан утицај који човек има на глобално загревање, у уводним члановима Оквирна конвенција поставља крајњи циљ који се огледа у стабилизацији концентрације штетних гасова. Како се у тексту саме конвенције каже, „овај ниво треба достићи у довољном времену да се екосистеми природно прилагоде климатским променама, да производња хране не буде угрожена и да се економски развој одвија на одржив начин“.[191] По мишљењу МСП, ова одредба представља циљ „у светлу ког треба тумачити и примењивати друге одредбе уговора”.[192] Оквирна конвенција је први међународни инструмент који климатске промене поставља као најзначајнији међународни проблем. Оквирна конвенција се бави целокупним спектром штетних гасова са ефектом стаклене баште, изузев оних који су већ регулисани Монтреалским протоколом.

Оквирна конвенција промовише принцип колективне одговорности за изазивање климатских промена и за очување климатског система за добробит садашњих и будућих генерација. Нарочито значајним се истиче увођење принципа заједничке али диференциране одговорности. Преамбула конвенције истиче значај климе као заједничке бриге човечанства.[193] Овај принцип је до данашњих дана остао основни постулат у борби против климатских промена. Одређеним обавезама предвиђеним Оквирном конвенцијом подлежу све државе без разлике, док у зависности да ли државе спадају у категорију индустријализованих или неразвијених држава могу имати и додатне обавезе.[194] Државе имају обавезе према одредбама конвенције да направе инвентар антропогених гасова, као и успостављање и спровођење националних програма за ублажавање климатских промена.[195] Да би се то постигло, прописује се одређени број процедуралних обавеза за мере и комуникацију намењене бољем разумевању и праћењу емисија штетних гасова. Можда најважнија процедурална обавеза огледа се у обавези годишњег обавештавања о нивоима емисија штетних гасова, као и о количинама које апсорбују понори.

Државе уговорнице које су сврстане у категорију развијених држава имају додатне обавезе да у својим извештајима искажу које су активности предузеле како би помогле најугроженијим државама у смањењу нивоа емисије штетних гасова. У том смислу, Конвенција препоручује да земље из Анекса I (индустријализоване државе - развијене) подстичу и олакшавају трансфер технологија, приступ еколошки прихватљивим технологијама и *know-how* у корист земаља у развоју.[196]

Један од главних циљева Оквирне конвенције огледа се у стабилизацији нивоа гасова за индустријализоване државе на нивоима из 1990. до 2000. године.[197] Из тог разлога дошло је до међународне акције засноване на две посебности, с једне стране, постављању циља смањења у датом тренутку исказаног кроз смањење у процентима као крајњег циља за све индустријализоване земље, с друге стране, могућност заједничког остваривања преузетих обавеза. Да би се постигао овај циљ, Конвенција је успоставила

---

[191] *Ibid*., члан 2.
[192] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 197.
[193] Оквирна конвенција о промени климе, преамбула.
[194] О принципу заједничке али диференциране одговорности више у поглављу 3.3.1.
[195] Оквирна конвенција о промени климе, члан 4, став 1.
[196] *Ibid*., члан 4, ст. 3. и 7.
[197] *Ibid*., члан 2.

своје извршно тело, Конференцију страна уговорница *(COP)*, која се одржава сваке године и чија је основна улога да периодично ревидира неометану имплементацију преузетих обавеза у складу са најновијим научним сазнањима.[198] *COP* је највише тело за доношење одлука и окупља све уговорнице Конвенције. Основни задатак *COP*-а огледа се у усвајању и спровођењу мера потребних за остваривање циљева Оквирне конвенције и њено ефективно спровођење. У складу са тим обавезе *COP*-а су промовисати и олакшати размену информација о мерама које су стране усвојиле за решавање климатских промена и њихових ефеката, узимајући у обзир различите околности и способности држава.[199] Такође, *COP* има обавезу да на захтев две или више страна, врши координацију мера које су усвојене у борби против климатских промена.[200] *COP*-у помаже неколико субјеката који га подржавају у његовој мисији.[201] Поред овог органа Оквирна конвенција успоставља органе неопходне за адекватно спровођење одредби Конвенције. То су Секретаријат, Пододбор за научну и техничку саветодавну службу (*SBSTA*) који пружа стручне савете и информације на основу најновијих научних и техничких сазнања која се тичу климатских промена, Пододбор за имплементацију (*SBI*) који подржава спровођење Оквирне конвенције и прати напредак у имплементацији мера према Конвенцији, Радна група за ублажавање, те Радна група за прилагођавање (*WGA*). Док је око стварања *COP* и Секретаријата постојао консензус свих држава, око стварања помоћних тела постојале су одређене несугласице. Развијене државе су подржавале успостављање помоћних тела, пре свега са жељом да се техничке функције делегирају како *COP* не би био преоптерећен. [202] Док су европске државе заступале идеју да би у помоћним телима требало да буду распоређени експерти, дотле је САД заступала идеју политичких помоћних тела.[203] Државе у развоју, предвођене Индијом и Кином, имале су тенденцију да подржавају мање екстензивне механизме имплементације и довеле су у питање потребу за помоћним телима, иако су се сложили са Сједињеним Државама да ако би додатна тела била успостављена, таква тела треба да буду састављена од представника власти.[204]

Чим је Оквирна конвенција усвојена, поставило се врло важно питање да ли Конвенција ствара правно обавезујући циљ и временски обавезујући оквир. За шири предмет регулисања без конкретнијих обавеза залагале су се САД и земље извознице нафте, а за модел међународног уговора предложена је Бечка конвенција о заштити озонског омотача.[205] Најзначајније државе загађивачи нису биле спремне да се правно обавежу с обзиром на комплексност проблема са којим су тек почеле озбиљније да се суочавају. Оквирном конвенцијом о промени климе наложено је државама да морају да усвоје националне политике и предузимање одговарајућих мера за ублажавање климатских промена. Оно што је уочено анализирајући садржај саме Конвенције јесте да се више користе декларативне него императивне норме. Иако одлуке по Конвенцији треба да буду засноване на најбољим доступним научним информацијама, нису све државе биле уверене у истинитост налаза и допринос који у борби против климатских

---

[198] *Ibid*., члан 7.
[199] *Ibid.*
[200] *Ibid.*
[201] *Ibid.*
[202] UNCC, "Matters relating to commitments. The roles of the subsidiary bodies established by the Convention. Note by the interim secretariat", https://unfccc.int/documents/1060, приступљено 08.12.2024.
[203] D. Bodansky, "The United Nations Framework Convention on Climate Change: A Commentary", *The Yale Journal of International Law. Summer,* 1993, Vol. 25, Issue 2, p. 533.
[204] *Ibid.*
[205] P.M. Dupuy, J.E. Vinuales, *International Environmental Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, p. 534.

промена пружа засебан научни комитет те су тврдиле да би *IPCC* могао адекватно да пружи научне процене и савете, што овакав комитет чини сувишним[206]

Иако Оквирна конвенција не подржава право на развој, она препознаје кључну улогу коју развој игра у контексту климатских промена. Члан 2. Оквирне конвенције јасно наглашава да је неопходно постићи стабилизацију гасова стаклене баште у атмосфери у одговарајућем временском оквиру како би се омогућио одржив економски развој.[207] Док се Оквирна конвенција бави питањем трошкова имплементације, она се фокусира само на то ко треба да плати мере за ублажавање климатских промена, а не на то ко треба да сноси трошкове ако се промене заиста десе. Прилагођавање климатским променама није довољно обрађено у одредбама Конвенције, која углавном наглашава финансијску подршку за смањење емисија.[208] Треба нагласити да директни и индиректни трошкови за спровођење Оквирне конвенције нису регулисани одредбама Конвенције.

Оквирна конвенција УН о промени климе има своје важно место у међународним уговорима који чине међународни режим климатских промена из једноставног разлога што је први уговор који се искључиво бави овим питањем, те се у њему потврђује да је клима заједничка брига човечанства и даје прва свеобухватна дефиниција климатских промена и успостављају први циљеви неопходни да се глобално загревање заустави. Проблеми ове Конвенције су се огледали у томе што је наука о клими била у зачетку, а правни оквир се заснивао на широко постављеним начелима, као и сувише меко постављеним обавезама. Из тих разлога неке од развијених држава (пре свега САД и Русија) нису биле спремне за правно обавезивање.[209] Оквирна конвенција о промени климе донета је са циљем да се „стабилизују концентрације гасова стаклене баште“ и „спречи опасно људско мешање у климатски систем“, међутим тешко да су се зацртани циљеви остварили иако је сама Оквирна конвенција временом унапређена кроз Кјото протокол и Париски споразум. Упркос константном унапређивању и прилагођавању Оквирне конвенције она није показала одговарајуће резултате. Чињеница је да се глобални енергетски систем мало променио у последњих 30 година. Око 80% глобалног снабдевања примарном енергијом долазило је од фосилних горива.[210] Ова цифра је остала непромењена до данас. Упркос одређеним напрецима у погледу подизања свести у борби против климатских промена пред Оквирном конвенцијом су бројни изазови. Првенствено се ова Конвенција критикује због недостатка конкретних мера за смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште. Осим тога, постоје значајне разлике у амбицијама појединачних држава, што отежава постизање глобалних циљева. Други проблем је обезбеђивање финансијских средстава за помоћ земљама у развоју у прилагођавању климатским променама.

Иако се Оквирна конвенција суочава с изазовима, изгледи за будућност су оптимистичнији. Према нашем мишљењу у будућности улога Оквирне конвенције може се огледати у пружању основне платформе за преговоре о будућим уговорима о климатским променама. Оквирна конвенција, с обзиром да је још увек на снази и представља допуну Париском споразуму, представља идеалну основу за преговоре о регионалним климатским уговорима који би били прилагођенији различитим

---

[206] *Ibid*., p. 535.
[207] Оквирна конвенција о промени климе, члан 4.
[208] P.M. Dupuy, J.E. Vinuales, 2016, p. 528.
[209] J. von Stein, “The International Law and Politics of Climate Change Ratification of the United Nations Framework Convention and the Kyoto Protocol”, *Journal of Conflict Resolution*, 2/2008, pp. 243–268.
[210] C. Bhushan, “After 25 years of failure, we should abandon the UNFCCC“, https://www.climatechangenews.com/2019/03/27/25-years-failure-abandon-unfccc/, приступљено 21.11.2023.

националним околностима. Апстрактност норми Оквирне конвенције може представљати основу за њену дуготрајност као фундамент свих будућих климатских преговора и договора с обзиром да пружа основне принципе од којих међународна заједница не би смела одступити. Оквирна конвенција нарочито добија на значају након ставова МСП изнетих у саветодавном мишљењу утврђујући правну обавезност предузимања мера прилагођавања, ублажавања и међусобне сарадње, чије непоштовање проузрокује међународну одговорност. Суд сматра да су обавезе из члана 4(1) правно обавезујуће, што произлази из употребе израза „*shall*", систематске и телеолошке интерпретације, као и праксе страна уговорница након усвајања Конвенције.[211] Одређене обавезе (нпр. израда инвентара, програми митигације, комуникација) представљају обавезе резултата, јер захтевају постизање конкретног исхода. Друге су обавезе понашања, где се очекује уложени труд. Суд наглашава да се у оквиру истог уговора могу јављати оба типа обавеза.[212] Суд подсећа да су и обавезе резултата и обавезе понашања подложне међународној одговорности: држава крши обавезу понашања ако не уложи све расположиве напоре, док код обавезе резултата држава мора постићи предвиђени циљ, а не само формално предузети мере.[213] Иако неки изрази (нпр. „*take full account*", „*give full consideration*") упућују на одређени степен флексибилности, Суд сматра да то не значи да обавезе нису правне природе. Оне остају обавезујуће, уз примену стандарда дужне пажње.[214] Члан 4(4) обавезује државе Анекса II да пруже помоћ земљама које су посебно рањиве. Иако изрази „узети у обзир" и „дати пуну пажњу" остављају простор за дискрецију, Суд сматра да су то правне обавезе, чију имплементацију додатно прецизира пракса и одлуке COP-а.[215] Оквирна конвенција успоставља широк спектар обавеза међународне сарадње у области технологије, очувања природних ресурса, адаптације, науке, образовања и јавне свести. Суд сматра да је дужност међународне сарадње саставни део обичајног права.[216] Овакав став Суда недвосмислено побија до сада уврежен став да је Оквирна конвенција политички споразум, са само руководним принципима. На тај начин Оквирна конвенција добија нов живот а одредбе прописане у њој служе као параметар за тумачење других климатских споразума и националних климатских политика. Оквирна конвенција би могла додатно да се ревитализује ако би већина држава следиле пример САД и повукле се из Париског споразума.

3.2.3. КЈОТО ПРОТОКОЛ - НЕУСПЕЛИ ПОКУШАЈ ИЛИ ОБАВЕЗА БУДУЋИХ ГЕНЕРАЦИЈА?

3.2.3.1. Општа оцена

Циљеви зацртани Оквирном конвенцијом о промени климе показали су се недовољним како би се одговорило на негативне последице климатских промена. Овакав исход се могао очекивати с обзиром да је Оквирна конвенција настала тако што су кључна, врло тешка питања гурана под тепих како би се постигао консензус. Обавезујући циљеви за државе уговорнице нису били опција, али је у Конвенцији назначен циљ о смањењу емисија штетних гасова. Међутим, државе у развоју су биле ослобођене било какве редукције својих емисија. Стога су већ на првој Конференцији страна уговорница – COP1 1995. године, уговорне стране усвојиле „Берлински мандат" којим се констатује

[211] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 202, 207.
[212] *Ibid*., paras. 202–204.
[213] *Ibid*.
[214] *Ibid*., para. 213.
[215] *Ibid*.
[216] *Ibid*., paras. 214–215.

потреба да се дефинишу амбициознији и обавезујући циљеви за индустријализоване земље у облику Протокола или другог правног инструмента. Предузете реформе кулминирале су на *COP*3 у Кјоту 1997. године, доношењем Протокола уз Оквирну конвенцију.[217]

Кјото протокол обавезивао је индустријализоване земље да изврше укупно смањење штетних гасова за 5 % до 2012. године (први обавезујући период 2008-2012.) у односу на нивое из 1990. године. Уз то, Протокол предвиђа појединачна квантификована ограничења емисије *GHG* и циљеве смањења за развијене земље. Када је усвојен Кјото протокол научна заједница је исказала резигнацију незадовољна дизајном и циљевима истакнутим у Протоколу. Као и Оквирна конвенција, Кјото протокол је ефективно примењивао принцип заједничке али диференциране одговорности. Према овом принципу, све државе уговорнице деле одговорност за изазивање климатских промена, те имају обавезе доприноса борби против климатских промена. Према одредбама Кјото протокола, постоји диференцијација у расподели обавеза између развијених држава (уговорнице из Анекса I) и држава у развоју (које нису у Анексу I). Развијене земље су биле обавезне да постигну одређена смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште у одређеном периоду. Свака земља с ограниченом одговорношћу имала је специфичан циљ за смањење емисија у односу на ниво из 1990. године, који се разликује зависно о држави.[218] Са друге стране, земље као што су Русија, Украјина и друге бивше социјалистичке државе, такође су имале одређене циљеве смањења емисија, али су они били блажи у поређењу с развијеним земљама. Земље у развоју нису имале обавезне циљеве за смањење емисија, али се очекивало да предузму одређене мере како би допринеле смањењу глобалних емисија.

Преовлађујуће мишљење је било да је споразум неадекватан за решавање хитног питања глобалног загревања, али су са друге стране исказани и ставови да Кјото протокол представља полазни оквир за разматрање питања како адекватно одговорити на климатске промене.[219] Такође је исказано задовољство што постоји правнообавезујући међународни споразум.

На први поглед можемо закључити да су државе које су учествовале у спровођењу Кјото протокола биле успешне с обзиром да су у периоду између 1990. године и 2012. године смањене емисије CO_2 за 12,5%, што је далеко изнад циља за 2012. од 4,7%.[220] Међутим, када се мало загребе испод површине, видимо да су испуњењу овог глобалног циља допринеле само одређене државе. Само чињеница да су емисије угљеника у Русији и Украјини смањене за 32,4% довело је до глобалног резултата да се емисије CO_2 смање за 12,5%.[221] Најреалистичнију оцену Кјото протокола никад нећемо моћи дати с обзиром да не знамо колико би државе смањиле своје емисије да се нису правно обавезале.[222] Сагледавајући из данашње перспективе ово је врло интересантно

---

[217] Потребно је нагласити да су одређени механизми из Кјото протокола преузети и имплементирани у његовог наследника.

[218] P. L. Lancos, "Flexibility and Legitimacy – The Emissions Trading System under the Kyoto Protocol", *German Law Journal,* vol. 9, no. 11, 2008, p. 1632.

[219] A. Rosen, "The Wrong Solution at the Right Time: The Failure of the Kyoto Protocol on Climate Change", *Politycs and Policy,* Vol. 43, No. 1, 2015, p. 32.

[220] Circular ecology, "The Kyoto Protocol: Climate Change Success or Global Warming Failure?", https://circularecology.com/news/the-kyoto-protocol-climate-change-success-or-global-warming-failure, приступљено 31.03.2022.

[221] *Ibid*.

[222] *Ibid*. Међутим, оно што се са сигурношћу може тврдити јесте да је од 1990. године светска емисија CO2 порасла за шокантних 51%. Штавише, забрињавајућих 42% светске емисије CO2 потиче само из САД и Кине – две земље које нису потписале Кјото протокол.

питање јер нови модел примењен у Париском уговору у коме се државе саме обавезују уочава се да нису превише амбициозне и да предложене обавезе смањења не доприносе значајном ублажавању температурног циља иако нема правних санкција. Тако да можемо говорити да Кјото протокол није испунио глобални циљ пре услед недостатка политичке воље, амбиције и храбрости него услед страха од правне санкције.

Постоје многобројни разлози зашто Кјото протокол није испунио очекивања међународне заједнице. Оно што одмах упада у очи јесте чињеница да нису сви највећи загађивачи приступили Кјото протоколу. Русија и САД су као главни загађивачи одуговлачили са приступањем Протоколу, што је аутоматски ослабило снагу међународног уговора. Иако су се САД у преговорима обавезале на смањење штетних гасова за 7%, амерички Сенат је изгласао *Резолуцију Бирд-Хејгел* са 95 гласова " за " и одбио било какав обавезујући споразум који не укључује Кину и друге велике емитере.[223] Из тог разлога споразум у САД никад није дошао на ратификацију.[224] Кјото протокол је ступио на снагу тек након дуготрајних преговора са Русијом 2005. године, с обзиром да је за ефективно ступање уговора на снагу било потребно да га ратификује најмање 55 држава и да државе које су ратификовале Протокол чине најмање 55% загађивача. Приступање Русије је било круцијално.[225] Утврђивање појединачних циљева за уговорнице из анекса I било је нарочито проблематично током вођења преговора. Тако су Европска унија и њене државе чланице зацртале да у првом обавезујућем периоду (2008-2012. године) смање емисије штетних гасова за 8% у односу на ниво емисија из 1990. године.[226] Аустралија и Исланд су добили могућност да повећају емитовање гасова са ефектом стаклене баште за 8% односно 10%.[227] Јапан и Канада су са друге стране добили обавезу да смање своје емисије за 6%, док је Русија имала обавезу да стабилизује своје емисије на нивоу из 1990. године.[228] Један од могућих узрока за неуспех Кјото протокола може се пронаћи и у чињеници да су постојале и државе које су прво приступиле Протоколу, па накнадно одустале од споразума попут Аустралије.[229] Чак су скептицизам према Протоколу изразиле и државе које нису биле обавезне у преговорима на смањење штетних гасова попут Кине и Индије.[230]

Додатно, нису све стране Оквирне конвенције аутоматски постале уговорнице Кјото протокола, те је из тих разлога формирано и засебно врховно тело које је надгледало примену Кјото протокола (*MOP*). Оваква ситуација је довела и до пролиферације приликом доношења одлука, те беспотребне конкурентности два уговора који су регулисали материју климатских промена. У прилог тврдњи да је непотребно постојање два одвојена органа говори и чињеница да они имају идентичне надлежности.[231]

---

[223] E. R. Korhola, *The Rise and Fall of Kyoto Protocol: Climate Change As a Political Process*, doctoral thesis, Faculty of Biological and Environmental Sciences University of Helsinki, 2014, p. 198.
[224] Кина такође никад није ратификовала Протокол.
[225] J. von Stein, "The International Law and Politics of Climate Change - Ratification of the United Nations Framework Convention and the Kyoto Protocol*", Journal of Conflict Resolution,* 2/2008, pp. 243–268.
[226] UNCC, Kyoto Protocol, Targets for the first commitment period, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period, приступљено 31.03.2022.
[227] *Ibid.*
[228] *Ibid.*
[229] Крајем 2011. године и Канада се повукла нетом пре завршетка првог обавезујућег периода.
[230] A. Rosen, 2015, p. 33.
[231] Упореди члан 7 Оквирне конвенције о промени климе и члан 4 Кјото протокола.

Ипак, основни проблем овог споразума огледа се у чињеници да Кјото протокол представља погрешно решење у право време. Кјото протокол је погрешан по обиму, јер је захтевао циљеве од држава које нису биле спремне да их испуне у датом моменту. Он је изазивао превелике економске трошкове, а нису успели да се испуне чак ни глобални циљеви смањења антропогених гасова.[232] Протокол је, на начин како је замишљен и дизајниран, сам допринео половичном учинку ублажавања климатских промена. Кјото протокол се показао као неефикасан модел за борбу против климатских промена. Државе нису биле једнако успешне у спровођењу циљева. Канадске емисије угљен-диоксида порасле су за 25 % од 1990. до 2012, а емисије у Јапану порасле су за 14 % у истом периоду.[233] С друге стране, када се сагледају резултати које је постигла Европска унија, примећују се и одређени успеси. Иако се постижу успеси на нивоу Европске уније, глобално гледајући у стварности већина држава Европске уније је исказала немоћ у остваривању циљева смањења антропогених емисија. Аранжман о подели терета омогућио је проширене напоре у неким државама да се надокнади недостатак смањења у другим. Стога је пријављено да је само осам држава у оквиру ЕУ испунило зацртане циљеве.[234] Резултати прегледа потврђују да су развијене земље које су ратификовале Кјото протокол успеле, као група, да смање просечне годишње емисије за 17 % у односу на нивое из 1990. године, при чему је Европска унија смањила емисије за 25 %, а земље попут Немачке за 30 %.[235]

Када се сагледа комплетна слика, не можемо дати једноставан одговор, јер ситуација није црно-бела. Чињеница да је споразум који укључује велики број страна са различитим интересима уопште закључен је сама по себи успех нарочито што су одређене државе успеле да испуне циљеве. Међутим, утицај Кјото протокола на глобално загревање се може оценити као маргиналан. Основна грешка приликом осмишљавања Кјото протокола јесте што су се напори за смањење штетних гасова захтевали само од индустријализованих земаља, иако су земље у развоју одговорне за растући удео емисија. Да би се сагледали стварни ефекти произашли из првог обавезујућег периода Кјото протокола треба имати у виду истакнуте замерке о одговорности и разноликости развоја међу земљама, те способности ублажавања климатских промена. Земље са великим бруто домаћим производом (БДП) и развијенијом инфраструктуром имале су значајни утицај на усмеравање светских емисија, али су такође имале и веће ресурсе за примену мера смањења емисија. Супротно томе, земље у развоју су наглашавале своје потребе за економским развојем и тврдиле да би претерано ограничавање емисија могло угрозити њихов развој. Оно што је додатно оптерећивало Кјото протокол јесте чињеница да је услед примене принципа заједничке али диференциране одговорности постојало негодовање развијених држава да су обавезе неправично расподељене.[236] Врло важан недостатак Кјото протокола огледао се у чињеници да се климатске промене доживљавају искључиво као еколошки проблем, док се потпуно занемарују климатске

[232] UNCC, "Kyoto Protocol - Targets for the first commitment period", https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period, приступљено, 15.12.2023.

[233] I. Lloyd, M. Oppenheimer, "On the Design of an International Governance Framework for Geoengineering", *Global Environmental Politics*, vol. 14 (2), 2014, pp. 45–63.

[234] European Commission, "Progress towards Achieving the Kyoto and EU 2020 Objectives". https://ec.europa.eu/clima/policies/g-gas/docs/com_2013_698_en.pdf, приступљено 15.06.2022.

[235] UNCC, "Kyoto Protocol Paves the Way for Greater Ambition under Paris Agreement", https://unfccc.int/news/kyoto-protocol-paves-the-way-for-greater-ambition-under-paris-agreement, приступљено 15.12.2023.

[236] Britannica, "Common but differentiated responsibilities", https://www.britannica.com/topic/common-but-differentiated-responsibilities, приступљено 26.11.2023.

промене као једнако важан економски и енергетски проблем. Иако је очигледно да Кјото протокол није значајније успео да допринесе смањењу антропогених гасова, овом споразуму морало би се признати као успех што је створен форум за вођење дијалога.

Постоје тумачења да је Кјото протокол остварио неодговарајуће резултате и због тога што је моделиран као копија Монтреалске конвенције која је створена да обузда оштећење озонског омотача. Приликом дизајнирања Протокола идеја је била да је исти модел могуће применити и на решавање проблема климатских промена.[237] Замисао да се проблем реши на идентичан начин заснивала се на чињеници да гасови који изазивају оштећење озонског омотача и климатске промене имају вишедеценијске деградирајуће ефекте. Међутим, замисао да су проблеми заштите озонског омотача и проблем ублажавања климатских промена идентични заиста је површна. Већ на први поглед се уочавају и значајне разлике. Ефекти који изазивају оштећење озонског омотача представљају нус производ емисије разних гасова којима је могуће лакше пронаћи алтернативу, док је главни узрочник климатских промена емисија CO_2, који се емитује приликом свакодневних људских активности и није могуће пронаћи алтернативу.[238] Додатан узрок за неуспех Кјото протокола може се пронаћи и у постављању тзв. плафона дозвољених емисија. Овакав начин се показао нереалним с обзиром да већина држава у моменту наметања циљева није била развијена на том нивоу да има довољну количину алтернативних енергената. Кјото протокол је имао за циљ смањење емисија без реалног узимања у обзир колико ће се емисија штетних гасова оправдано повећати.[239] Основни проблем Кјото протокола је да није обраћао пажњу на потрошњу, већ само на производњу штетних гасова. На овај начин Протокол је кажњавао оне земље које имају енергетски интензивну производњу чак и када би та производња била генерисана са најмањим могућим емисијама. Дакле, Кјото протокол је квоте за дозвољене емисије штетних гасова одређивао по количини произведених штетних гасова, а не потрошњи истих, што би било исправније. Овај метод је био веома неправедан према одређеним државама с обзиром да је држава могла имати, у принципу, релативно ниску производњу, али висок ниво потрошње антропогених гасова.[240]

Глобална економска криза из 2008. године значајно је утицала на емисије гасова са ефектом стаклене баште, али не на начин који би се могао приписати Кјото протоколу. Смањење емисија у том периоду било је последица пада економске активности, а не намерних мера у складу са уговорним обавезама. Криза је утицала на производњу и индустријске активности, што је довело до мање употребе фосилних горива и смањења емисија, али то је био привремен ефекат.[241] Истовремено, ова ситуација је поставила питање ефикасности глобалних климатских политика јер је показала да економски фактори могу имати већи утицај на емисије од политике или регулаторних мера. Иако су се земље учеснице Кјото протокола формално придржавале својих обавеза, глобалне

[237] Идеја да се Кјото протокол дизајнира по угледу на Монтреалски протокол била је евоцирана чињеницом да је Монтреалски протокол показао успех с обзиром да су емисије штетних супстанци по озонски омотач ограничене за преко 90% између 1986. и 2004. године и ситуација озонског омотача почела је да се стабилизује.

[238] E. Riitta Korhola, p. 200.

[239] Милијарду и по људи живи без струје. Политике ублажавања увек чини се да заборављају ову огромну групу људи и то једноставно не може бити прихватљиво.

[240] Оваквим начином вредновања једна држава је могла да испуни своје задате циљеве Кјото протоколом тако што би производњу (самим тим и емисије штетних гасова) преместила у друге мање развијене државе, али то свакако није допринело глобалном ублажавању климатских промена. Управо то се догодило са Великом Британијом која је масовно своју производњу преселила у Вијетнам, Кину и Индију.

[241] R. Aichele, G.Felbermayr, "Kyoto and the Carbon Footprint of Nations", *Ifo Working Papers* No. 103, p. 20.

емисије су се укупно значајно повећале у периоду од 1990. до 2010. године. Највеће смањење емисија заправо је забележено у земљама источне Европе, али углавном због економске рецесије изазване распадом Совјетског Савеза, а не због Кјото протокола.[242]

Неуспех Кјото протокола може се образложити несавршеним избором инструмента за реализацију климатских споразума у целости. Прво, критикује се стремљење ка апсолутном чланству, што доводи до ситуације да се, ради постизања консензуса, прихвата најмање амбициозан план. Скот Барет (*Scott Baret*) је још 1994. године показао да стабилни уговори имају или велики број потписника који се обавезују на врло мало, или мали број потписника који се обавезују на амбициозније циљеве.[243] Иако је постојала тежња да се ова тврдња оповргне, она је показала своју исправност све до данас. Најбољи пример који поткрепљује ову тезу управо је Кјото протокол који је пролазио кроз разне изазове са којима се очигледно није најбоље изборио. Можда кључни разлог за лош учинак Кјото протокола је и политичка воља, тачније њен недостатак. Међутим, овај проблем, иако можда најкомплекснији, уједно је и најлакше решив. Решење за овај проблем можемо илустровати и реченицом Ал Гора (*Albert Arnold "Al" Gore*) који је рекао „Имамо све што нам је потребно осим политичке воље, али политичка воља је обновљив ресурс".[244]

Кјото протокол је дефинитивни пораз доживео након Конференције страна уговорница одржане у Копенхагену (*COP* 15) када стране уопште нису имале представу како наставити и са којим циљевима након прве фазе. Такође, у Копенхагену је пропуштена прилика да се уочени недостаци превазиђу и прилагоде потребама борбе против климатских промена.

Интересантан је став Међународног суда правде изнет у Саветодавном мишљењу из 2025. године, према којем, иако није успостављен нови обавезујући период, Кјото протокол и даље остаје на снази. Његове одредбе могу се и даље користити, између осталог, као релевантан оквир за тумачење и идентификацију обавеза које произлазе из Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, као и за процену усклађености држава из Анекса Б са важећим циљевима смањења емисија. Сходно томе, непоштовање преузетих обавеза у погледу смањења емисија од стране државе може се квалификовати као међународно противправно дело.[245]Да ли ће овај став Суда, који није детаљније образлаган, имати значајније импликације на будућност и значај Кјото протокола остаје да се види у будућности. При том не треба пренебрегнути чињеницу да ово саветодавно мишљење нема правнообавезујући карактер.

Пре свега, оцењујући Кјото протокол треба имати у виду да је он први правно обавезујући споразум који је успео да постигне какав такав консензус међународне заједнице о климатским променама. О успешности самог Кјото протокола и из данашње перспективе постоје опречни ставови у зависности од примењених метода истраживања. Док прва група ставова показује скривени успех који се своди на чињеницу да ако није дошло до смањења штетних емисија, Протокол је бар зауставио погоршање глобалног

---

[242] The Guardian, "The Kyoto climate treaty is hailed on stage but reality tells a different story", https://www.theguardian.com/environment/2025/jan/25/the-kyoto-climate-treaty-is-hailed-on-stage-but-reality-tells-a-different-story, приступљено 17.03.2025.

[243] S. Barrett, "Self-Enforcing International Environmental Agreements", *Oxford Economic Papers*, 46, 1994, pp. 878–894.

[244] R. Pielke Jr, *The Climate Fix – What Scientists and Politicians Won´t Tell You About Global Warming*, Basic Books, New York, 2010, p. 124.

[245] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 221.

загревања, други ставови указују да је Кјото протокол овако како је био дизајниран више донео штете него користи остваривању глобалних циљева.[246] Лекције које се могу извући данас из Кјото протокола укључују потребу за глобалним приступом климатским променама, укључивањем свих земаља, укључујући и развијене и неразвијене. Такође, наглашава се важност постављања амбициозних и обавезних циљева смањења емисија, као и усмеравање ресурса ка истраживању и развоју одрживих технологија. Важно је такође побољшати механизме праћења и извештавања како би се осигурало доследно спровођење и постизање постављених циљева. Чак и ако није довео до значајног смањења емисија, Протокол из Кјота је био важан корак ка угљенично неутралном свету, посебно са политичког становишта. Општа оцена је да је кроз своју примену Протокол указао на недостатке које је могуће исправити у будућим климатским преговорима.

3.2.3.2. Ефикасност механизма флексибилности предвиђеног Кјото протоколом

Кјото протокол је представљао међународни споразум који је прихватила велика већина држава због свог централног циља - смањења емисија антропогених гасова на глобалном нивоу. Самим тим, немају све државе исте капацитете у борби против климатских промена, како економске тако и технолошке. По узору на искуства и начин функционисања система у САД, индустријализованим државама је на располагање био стављен механизам флексибилности као паралелна могућност уз спровођење националних мера прилагођавања и ублажавања. Тако Кјото протокол овлашћује стране из Анекса I да стекну права на емисију од других страна Анекса I и да их урачунају у своје обавезе смањења предвиђене Протоколом.[247] Оне су могле прекорачити свој буџет за емисије, који се састоји од права да емитују једну тону гасова стаклене баште изражене у еквиваленту CO_2, под условом да се вишак надокнади куповином права на емисију на тржишту створеном за ову сврху, „тржишту угљеника“.[248]

Механизам флексибилности предвиђен Кјото протоколом састојао се из три сегмента. То су били трговина емисијама, механизам чистог развоја и заједничка имплементација. У наредном делу биће приказан начин функционисања ових механизама и њихова ефикасност током трајања Протокола.

3.2.3.2.1. Трговина емисијама – проблем функционисања тржишта

Ова врста механизма је настала и развијена у САД у оквиру регулације емисија загађујућих материја у атмосфери. Ту је успостављен систем SAT (трговина емисије сумпора).[249] Овај програм се бавио смањењем киселих киша током седамдесетих година прошлог века.[250]

Принцип овог механизма је био осмишљен да омогући уговорницама да размењују јединице додељеног износа на међународном нивоу. Трговина емисијама

---

[246] F. Bassetti, “Success or failure? The Kyoto Protocol’s troubled legacy”, https://www.climateforesight.eu/articles/success-or-failure-the-kyoto-protocols-troubled-legacy/, приступљено 26.11.2023.

[247] Једна дозвола, тј. AAU, представља дозволу за емитовање 1 тоне CO_2.

[248] F. Bassetti, “Success or failure? The Kyoto Protocol’s troubled legacy”.

[249] F. Leveque, *Économie de la réglementation*, Paris, La Découverte, 1998, p. 40.

[250] Сваком предузећу обухваћеном програмом одређена је максимална количина емисија CO_2 за дати период. Уколико је компанија била ефикасна и емитовала мање емисија од дозвољених, компанија је могла финансирати део својих инвестиција против загађења продајом права која им више нису потребна. С друге стране, заостала предузећа морала су или да плаћају порезе или да купују права на тржишту по све вишим ценама до тренутка када им загађење више не буде исплативо. F. Leveque, p. 40. С обзиром на доказани успех овог система у САД не чуди да је исти примењен у Кјото протоколу.

(тржиште угљеника) се заснива на два главна стуба. С једне стране, у питању је одређивање количине загађења које је дозвољено да се емитује у датом географском подручју од стране политичких власти, што се назива „емисионе квоте или дозволе“; са друге стране, то је могућност размене ових квота. Употреба израза „трговина емисијама“ у члану 17. Кјото протокола је донекле обмањујућа. Конференција страна уговорница је одредила услове под којима се може вршити трговина емисија.[251]

Монтреалски консензус [252] одређује и прецизира принципе, природу и обим механизма, као и методе, правила и смернице применљиве на трговину правима на емисију угљеника предвиђену чланом 17.[253] Први услов који је био неопходан за вршење права емисије је био да држава буде страна уговорница Кјото протокола. Ово је било од значаја како би се тачно утврдила прво квота дозвољених емисија по држави. Затим, држава је морала да доставља периодичне изјаве у којима је износила прецизан инвентар антропогених националних емисија.[254] Додатно, државе су морале да одржавају резерву за период обавезе, а трговину емисија могле су вршити само за део који превазилази резерве. Стране уговорнице су стога морале задржати најмање 90% својих националних емисија у резерви.[255] Само количина јединица која је прелазила резерву могла се пренети према члану 17. Протокола.[256] Ако њихов укупан износ падне испод овог прага, државе више нису биле овлашћене да продају права на емисију.[257] Државе су имале обавезу да остану у границама националних емисија, али такође могле су да модификују своју количину емисија аквизицијом или преносом својих емисија на друге државе или овлашћена правна лица.[258] Држава која је емитовала гасове са ефектом стаклене баште испод границе која је била одређена у Протоколу, могла је пренети свој вишак права емисија у другу државу која није испунила своје обавезе.[259] Државе су тада могле успоставити сопствени национални трговински систем, како би регулисале емисије економских субјеката који се налазе на њиховој територији.[260] Тржиште емисијама је имало још специфичности. Ако су током првог периода обавезе емисије стране

---

[251] Кјото протокол анекс Б. Анекс Б Кјото протокола одређује следеће услове за трговину емисијама. Учесници у трговини емисијама могу бити емитери гасова стаклене баште у развијеним земљама које су потписале и ратификовале Протокол. Емитери могу да купују или продају емисије квоте. Емисије квоте су јединице које представљају право да се емитује једна тона гасова стаклене баште.

[252] „Монтреалски консензус“ није формалан, правно обавезујући међународни акт, већ више политички и стручни договор меког карактера који се односи на тумачење и операционализацију механизама трговине емисијама предвиђених Кјото протоколом. Конкретније, под „Монтреалским консензусом“ се најчешће подразумевају закључци и правила усвојени на конференцији страна Кјото протокола у Монтреалу 2005. године.

[253] Кјото протокол, члан 17.

[254] Décision 11/CMP.1, Modalités, règles et lignes directrices applicables à l’échange de droits d’émission prévu à l’article l7 du Protocole de Kyoto, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.2, p. 19.

[255] *Ibid.*

[256] *Ibid.*

[257] *Ibid.*

[258] Треба нагласити да су се емисиони кредити могли реализовати само између држава Анекса I.

[259] Иако је Кјото протокол обавезивао само државе, оне су могле укључити приватне компаније на тржиште емисија, с тим да компаније (оператори) тргују увек за рачун државе. Идеја је била да ће приватни оператори припомоћи државама да испуне своје међународне обавезе. Укључивањем приватних оператора у тржиште емисија очекивало се да ће доћи до развоја нових технологија. Посебно зато што се компаније мотивисане профитом који остварују препродајом својих права на емисију подстичу да развијају и користе технологије. Décision11/CMP.1.

[260] *Ibid.*

уговорнице ниже од њених емисионих права евидентираних у регистру, она је могла пренети ту разлику током другог периода важења Кјото протокола.[261]

Овај специфичан облик трговине - трговина дозволама за емитовање, одвијао се на виртуелном тржишту путем рачунарског система. Дозволе за емитовање на тржишту емисија се могу продати, купити или уложити у банку емисија, те су као такве биле предвиђене за коришћење у будућности. Тржиште емисијама је било значајно због тога што представља средство за лакше постизање циља заштите од негативних ефеката климатских промена. Тржиште емисијама омогућава да се угаси „дуг за емисију", односно обавеза да се не прекорачи флексибилна квота права на емисију. Овај дуг се поништавао преносом права на рачуне отворене у регистрима.[262] Могућност да на тржишту буду активне и приватне компаније омогућило је трансакције између компоненти великих мултинационалних компанија које међусобно размењују квоте емисија, па чак и продаје између компанија у различитим секторима.[263]

Могућност да приватни ентитет добровољно надокнади своје штетне емисије гасова настала је пре успостављања међународног правног режима посвећеног борби против климатских промена. Један од првих забележених примера добровољне компензације емисија јавља се 1989. године, када је америчка компанија *AES Corp*. (*Applied Energy Services*) одлучила да надокнади емисије из нове електране изграђене у Конектикату финансирањем пројекта агрошумарства у Гватемали, у вредности од око два милиона долара.[264] Овај случај се у литератури често наводи као један од пионирских примера развоја идеје добровољне компензације емисија гасова са ефектом стаклене баште. Од тада је постојао значајан развој добровољног тржишта угљеника упоредо са регулисаним тржиштем које су успоставили Кјото протокол и ЕУ систем трговине емисијама. Треба напоменути да понекад добровољне програме осмишљавају и спроводе јавне власти, а индустрија је позвана да учествује у томе. Сврха добровољног тржишта је била да омогући компанијама, појединцима и невладиним организацијама да стекну карбонске кредите како би надокнадили своје емисије иако не подлежу обавезујућим циљевима смањења. Добровољни приступи су стога флексибилан инструмент, и штавише, средство за потпуно укључивање индустрије у ограничавање штетних гасова са ефектом стаклене баште.[265] Субјект који се ангажовао у добровољном процесу компензације настојао је да стекне количину карбонских кредита који су еквивалентни или бар приближно идентични количини емисија које се емитују.

3.2.3.2.2. Механизам чистог развоја

Механизам чистог развоја представљао је један од 3 механизма предвиђених Кјото протоколом. Овај механизам је имао два основна циља дефинисана чланом 12. Протокола. Први циљ се огледао у пружању помоћи државама које нису чланице Анекса I да смање емисије CO_2 и да постигну одрживи развој.[266] Механизам чистог развоја (*CDM*)[267] за други циљ је имао да припомогне државама из Анекса I да постигну циљеве

---

[261] *Ibid.*
[262] *Ibid.*
[263] J.-Ch. Bancal, J. Kalfon, Y. Liu, *Droit et pratique du mécanisme pour un développement propre du Protocole de Kyoto*, Bruxelles, Bruylant, Coll. FEDUCI, 2010, p. 105.
[264] *Ibid*., p. 107.
[265] OCDE, Changement climatique: les politiques nationales et le Protocole de Kyoto, p. 64.
[266] Кјото протокол, члан 12.
[267] Париски споразум уводи механизам за допринос ублажавању емисија гасова са ефектом стаклене баште и подршку одрживом развоју (познат и као Paris Agreement Crediting Mechanism / PACM) који сечесто сматра „наследником" CDM-а, али са новим правилима. Постоји ограничен прелазни аранжман за пројекте

у погледу смањења антропогених гасова, тако што ће помоћи држави у развоју да смањи своје емисије штетних гасова.[268] Оправданост овог механизма види се у економским аспектима. Економска основа за укључивање земаља у развоју у напоре да се смање емисије је то што се сматра да је смањење емисија јефтиније у земљама у развоју него у развијеним земљама.[269] С обзиром да су развијене земље у могућности да спроводе сопствене пројекте у земљама нечланицама Анекса I, појавила се бојазан да ће овај механизам омогућити богатим земљама и компанијама да намећу пројекте који су супротни развојним интересима земаља домаћина. Да би ублажио ову забринутост, *CDM* је захтевао од земаља домаћина да потврде да пројекти чистог развоја доприносе њиховом сопственом одрживом развоју.[270] Да би се спречило да индустријализоване земље неограничено користе *CDM*, оквир има одредбу да коришћење *CDM* буде допуна домаћим акцијама за смањење емисија.[271] Кад су улагале у земље у развоју развијене државе су за сваки пројекат стицале сертификат (емисиони кредити) где је један кредит еквивалент смањењу 1 тоне емисија CO_2. Формализам процедуре одобравања сертификата је био веома строг, чиме се повећавало време потребно за реализацију пројекта.[272] Формализам се огледао кроз два нивоа контроле чистог развоја. У оквиру контроле током и накнадне контроле *CDM* пројекта, контрола се односила на верификацију и сертификацију пројекта. У почетку је Механизам чистог развоја био успешан.[273] Али пад цена је на одговарајући начин одразио равнотежу понуде и тражње за кредитима у то време.[274] Драстичан пад цена угљеничних кредита је довео до панике на тржишту и краха овог механизма само 5 година од његовог успостављања.[275] Основни регулаторни проблем механизма чистог развоја је како ефекте одређеног пројекта израчунати и претворити у кредит, то јест потребно је било одредити колико је одређени пројекат додатно допринео смањењу штетних гасова. Сваки пројекат који се пријављивао за регистрацију морао је да докаже додатан допринос митигацији на климатске промене.[276] Најчешћи метод којим се проверавала делотворност појединачног пројекта је била инвестициона анализа.[277] Ова врста анализе се заснива на идеји да приходи од карбонских кредита су такви да чине одрживим и пројекте са маргиналним

из CDM-а: одређени CDM пројекти могу да пређу у механизам из члана 6.4 (PACM), уз одобрење земље домаћина и уз испуњавање нових правила. Вид. Париски споразум, члан 6 став 4.

[268] Кјото протокол, члан 12.

[269] J. Goldemberg, *et al*., Introduction: scope of the assessment, In: *Climate Change 1995: Economic and Social Dimensions of Climate Change*, 1996, p. 30.

[270] Decision 3/CMP.1, Modalities and procedures for a clean development mechanism as defined in Article 12 of the Kyoto Protocol.

[271] Механизам чистог развоја је првобитно имао за циљ да олакша ЕУ и Јапану, који су према Кјото протоколу били обавезни да смање емисије угљеника, да остваре своје циљеве смањења емисија кроз улагања у земље у развоју.

[272] Decision 3/CMP.1, p. 21.

[273] На пример, у периоду покретања *CDM*-а и 2012. године, скоро 6.600 пројеката је регистровано у оквиру шеме, док су издати сертификовани кредити за смањење емисија у укупном износу од око 1,2 милијарде тона CO_2. Како је издато више сертификованих кредита за смањење емисија, цена кредита је постепено падала на 10 евра по тони CO_2. K. Kainou, " Collapse of the Clean Development Mechanism scheme under the Kyoto Protocol and its spillover: Consequences of 'carbon panic', https://voxeu.org/article/collapse-clean-development-mechanism, приступљено 04.05.2022.

[274] *Ibid.*

[275] *Ibid.*

[276] Decision 3/CMP.1, p. 21.

[277] B. Haya, "Measuring Emissions Against an Alternative Future: Fundamental Flaws in the Structure of the Kyoto Protocol's Clean Development Mechanism", Energy and Resources Group Working Paper ERG09-001, University of California, Berkeley, 2009, pp. 4–5.

ефектима. Додатни проблеми су се манифестовали у ангажовању мањих земаља у развоју да учествују у пројектима смањења емисије угљеника.[278]

Уобичајена привлачност механизма се огледала у томе да је то тржишни механизам који има за циљ стварање глобалног тржишта за смањење емисија, снижавање трошкова усклађености омогућавањем индустријализованих земаља да смање емисије било где у свету где је то њима било најисплативије. Сврха *CDM*-а је промовисање чистог развоја у земљама у развоју, тј. у земљама које нису у Анексу I. За разлику од трговине емисијама и заједничке имплементације, *CDM* је повећавао број редукционих јединица које су могле да користе стране из Анекса I, а самим тим и укупан ниво емисија. Једна од кључних последица дејства механизма чистог развоја огледао се у томе што државе из Анекса I могле да наставе да емитују више емисија штетних гасова од дозвољених Кјото протоколом, те се обесмишљавала сама борба против климатских промена.

3.2.3.2.3. Заједничка имплементација

Заједничка имплементација омогућавала је земљама из Анекса I или компанијама основаним у овим земљама да инвестирају у циљу смањења емисија штетних гасова или апсорпције угљеника изван њихове националне територије, и да имају користи од кредита за емисије које су генерисане тако добијеним смањењем. Заједничка имплементација представљала је примену принципа међународне трговине на проблем ублажавања гасова стаклене баште. Овај механизам регулисан чланом 6. Кјото протокола предвиђао је да било која страна која припада групи држава из Анекса I може да инвестира у пројекат смањења емисија гасова стаклене баште у било којој другој земљи из Анекса I (који се назива „Пројекат заједничке имплементације“) као алтернатива смањењу емисија у земљи која улаже.[279] Овај механизам је био осмишљен као специфичан облик трговине емисијама која се односи на појединачне пројекте, а не на трговину додељеним износима из било ког извора.[280] Методе рада овог механизма дефинисане су у споразумима а потврђене на првом састанку страна уговорница Кјото протокола (*COP*). Бон-Маракеш споразум појашњава да је квалификованост страна из Анекса I да учествују у заједничкој имплементацији зависила од испуњавања захтева за извештавање и преглед.[281] Такође се препоручивало да *COP* успостави „надзорни одбор који ће, између осталог, надгледати верификацију пројеката генерисаних пројектним активностима из члана 6.“[282] Постоји неколико захтева у вези са пројектом заједничке имплементације. Прво, све укључене стране морале су га одобрити. Друго, слично као код *CDM* пројеката, смањење или уклањање емисија морало је бити додатно у односу на оно што би се догодило без пројекта. У оквиру првог колосека заједничке имплементације, процену ефикасности пројекта вршила је земља домаћин, док се у другом колосеку та процена поверавала Акредитованом независном телу.[283] У случају да државе нису прошле верификацију, то јест да није дошло до договора земље домаћина где би требало спровести пројекат и државе из Анекса I која је задужена за спровођење пројекта, држава тада је могла само да учествује у пројектима заједничке

[278] *Ibid.*
[279] Кјото протокол, члан 6.
[280] Поред држава у процесу заједничке имплементације могла су учествовати и друга правна лица овлашћена од стране државе.
[281] G.J. Michel *et al*., “Evaluating the Bonn–Marrakesh agreement”, *Climate Policy*, Vol. 2, Issue 1, 2002, pp. 111–117.
[282] *Ibid.*, p. 114.
[283] K. Van Hecke, “The Flexible Mechanisms Under the Kyoto Protocol”, *Studia Diplomatica* 61, no. 1 (2008), p. 163.

имплементације у оквиру колосека 2.[284] Ово захтева међународни надзор активности који обезбеђује надзорни одбор за заједничку имплементацију. Дакле, основна разлика између колосека 1 и колосека 2 је била у томе да ли постоји међународни надзор или не.[285]

У оквиру заједничке имплементације, земља донатор могла је земљи примаоцу доделити једну јединицу емисије (*UEU*). Земља прималац је према Кјото протоколу могла да користи ове емисије да смањи сопствене емисије или да их пренесе у другу државу. Заједничко распоређивање имало је неколико предности. Омогућавало је земљама да ефикасније и јефтиније остваре своје циљеве смањења емисија. Такође, могло је помоћи у подстицању сарадње и учења између различитих земаља. Међутим, заједничка имплементација имала је неке недостатке. Постојао је ризик да земље донатори користе заједничку имплементацију да пребаце своје емисије у друге земље.

Заједничка имплементација била је значајан фактор у постизању циљева Кјото протокола. У периоду 2008-2012, земље су заједничким спровођењем испуниле око 10% својих обавеза смањења емисија. [286] У периоду 2013-2020, заједничка имплементација је била мање значајна. Заједничком имплементацијом, земље су испуниле око 5% својих обавеза смањења емисија.[287] Примери активности заједничке имплементације на страни понуде су пребацивање горива са угља на природни гас или побољшање капацитета далековода који преносе електричну енергију од генератора до корисника.[288] У пракси механизам заједничке имплементације је био осмишљен са циљем да се кроз спровођење пројеката између развијених земаља постигну максимална смањења емисија CO_2 уз знатно смањење трошкова. Основна замисао је била да се кроз заједничку имплементацију врши трансфер технологије како би се постигли равномерни резултати у погледу ублажавања климатских промена.

Један од позитивних ефеката Кјото протокола је управо успостављање механизма флексибилности. Париски споразум је, ослањајући се на искуства стечена применом Кјото протокола, успоставио нове механизме међународне сарадње у области смањења емисија, уређене чланом 6, са циљем да државама омогући ефикасније остваривање њихових национално утврђених доприноса.[289] Кјото протокол је пружио платформу за развој и тестирање тржишта угљен-диоксида, што је користило Париском споразуму у стицању знања и искуства за дизајн и примену добровољних тржишта. У Париском споразуму, ови механизми су модернизовани и проширени. На пример, трговина емисија је сада отворена за све земље, а механизми чистог развоја су прилагођени тако да подстакну улагања у нискоугљеничне технологије у земљама у развоју. Очекује се да ће у периоду 2021-2030. године заједничка имплементација бити значајнији фактор у остваривању циљева Париског споразума. Земље су се обавезале да ће смањити глобалну емисију гасова стаклене баште за око најмање 50% до 2030. у

---

[284] Стаза 2 је такође веома слична механизму чистог развоја, ослањајући се на приватне ентитете. У оквиру колосека 2, страна прималац морала је да испуни мање строг скуп услова за квалификовање.

[285] Акредитовани независни субјекти су била национална или међународна правна лица која су деловала као независне институције за верификацију пројеката *JI*. Они су били одговорни за поступак верификације у оквиру другог колосека. Вид. Rules of procedure of the Joint Implementation Supervisory Committee.

[286] A. Kollmuss, L. Schneider, V. Zhezherin, "Has Joint Implementation reduced GHG emissions?: Lessons learned for the design of carbon market mechanisms", Stockholm Environment Institute, 2015, https://www.jstor.org/stable/resrep02794, приступљено 08.12.2023.

[287] *Ibid.*

[288] UNEP, "JI Pipeline Analysis and Database", UNEP Risoe CDM/. 2012, https://unepccc.org/publications/cdm-ji-pipeline-analysis-and-database/, приступљено 04.05.2022. Ово се примењује и у Париском споразуму.

[289] Париски споразум, члан 6 ст. 1-8.

поређењу са нивоима из 1990. године. Заједничка имплементација може помоћи земљама да постигну ове циљеве

3.2.4. АМАНДМАН ИЗ ДОХЕ КАО НЕУСПЕЛА РЕФОРМА КЈОТО ПРОТОКОЛА

Кјото протокол је био климатски споразум закључен на неодређен број година, али је прописивао прецизне обавезе у погледу квантитативног смањења или ограничења емисије штетних гасова у тачно одређеном временском периоду. За први обавезујући период од 2008. када је Кјото протокол коначно ступио на снагу до 2012. године циљ је био да се емисије смање за 5% у односу на прединдустријски период. Крајем 2012. године усвојен је у Дохи Амандман на Кјото протокол којим су се предвиђале обавезе развијених држава у погледу ублажавања климатских промена за други обавезујући период од 2013. до 2020. године. *COP* 18 је оцењен као светски самит ниских амбиција.[290] Многи делегати напустили су конференцију у Дохи прилично растерећени што су постигли договор након неколико дана преговора. Олакшање се огледало у томе што је упркос супростављеним ставовима постигнут компромисни договор. Сукоб у парадигмама развијених држава и држава у развоју био је веома очигледан током две недеље преговора у Дохи, и само је површно заташкаван у последњим сатима да би се избегао отворени неуспех.[291] Амандман из Дохе изазвао је мало ентузијазма, пошто је крута подељеност између обавеза развијених и држава у развоју све више доводила у питање даље спровођење Кјото протокола. Јапан, Нови Зеланд и Русија су назначили да не намеравају да преузму обавезе за други период.[292] Тако је Амандман из Дохе требало да буде примењен на 38 страна уговорница Кјото протокола, укључујући ЕУ и њене државе чланице, које спадају у развијене земље које заједно чине мање од 13% глобалних емисија штетних гасова са ефектом стаклене баште.[293]

Док је Кјото протоколу приступило 192 државе, до средине 2026. године, Амандман из Дохе ратификовало је 148 држава.[294] Париски споразум намеће обавезу поступања у циљу постизања циљева национално одређених доприноса, од којих се први састоји у циљевима смањења емисија за 2025. или 2030. годину. Имплементација амандмана из Дохе требало је да осигура убрзано смањење емисије у развијеним државама.[295] Да Доха амандман нема значајнијег утицаја и да представља мртво слово на папиру говори чињеница да ниједна држава није искористила могућност коју је предвидео састанак страна Кјото протокола, да се привремено примене амандмани пре званичног ступања на снагу.[296] Услови за ступање амандмана на снагу стекли су се када је Ангола поднела свој инструмент о прихватању 22. септембра 2020.[297] Амандман

---

[290] M. Khor, "An Analisys Of the Doha Climate Conference (COP18)", https://www.southcentre.int/question/an-analysis-of-the-doha-climate-conference-cop18/, приступљено 12.03.2022.
[291] *Ibid.*
[292] *Ibid.*
[293] EDGAR - Emissions Database for Global Atmospheric Research, https://edgar.jrc.ec.europa.eu/. приступљено 12.03.2022.
[294] Накнадно усвајање Париског споразума није заменило Амандман из Дохе. Status of Doha Amendment, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-c&chapter=27, приступљено 02.04.2022.
[295] B. Mayer, "The Curious Fate of the Doha Amendment", https://www.ejiltalk.org/the-curious-fate-of-the-doha-amendment/, приступљено 02.04.2022.
[296] Decision 1/CMP.8, Amendment to the Kyoto Protocol pursuant to its Article 3, paragraph 9.
[297] IIDS, "Doha Amendment to Enter into Force", https://sdg.iisd.org/news/doha-amendment-enters-into-force/, приступљено 02.04.2022.

поставља циљ смањења емисије гасова стаклене баште (*GHG*) за 18% у поређењу са нивоима из 1990. године за земље учеснице.[298]

Предмет и сврха Амандмана из Дохе могу се сагледати кроз два различита, али међусобно повезана тумачења. Према првом приступу, Оквирна конвенција УН о промени климе, Кјото протокол и Амандман из Дохе чине континуиран нормативни оквир усмерен ка остварењу заједничког и дугорочног циља међународне климатске политике – ограничавању пораста глобалне просечне температуре на 1,5 °C у односу на прединдустријски ниво. У том смислу, Амандман из Дохе може се разумети као покушај да се, кроз продужетак другог обавезујућег периода Кјото протокола, очува правна обавезност режима смањења емисија и спречи нормативни вакуум у периоду пре успостављања свеобухватнијег глобалног споразума. Алтернативно тумачење полази од реалних домета и политичког контекста у којем је Амандман из Дохе усвојен. Са тог становишта, Конференција страна у Дохи 2012. године представљала је пре свега компромисно решење, чији је главни циљ био очување минималног нивоа континуитета у међународном климатском режиму, а не суштинско унапређење амбиције у погледу ублажавања климатских промена.

Обавезе држава које су приступиле амандманима пре ступања на снагу огледале су се у привременој обавези која је доста нејасна, а састојала се у чињеници да државе не доприносе опасним сценаријима које могу изазвати климатске промене. Процена ових општих обавеза ублажавања је тешка. Државе из Анекса I су 2014. године биле позване да преиспитају своје обавезе ограничења и смањења штетних гасова, али ниједна држава није пристала на повећање својих обавеза. Други обавезни период у почетку није био захтеван за државе у погледу привремених обавеза.[299] Државе су у тих осам година другог периода требало да одрже своје емисије. Међутим, како се предузимање обавеза одлагало, државе су у случају прихватања амандмана у наредном периоду морале значајно да смање своје емисије како би достигле зацртане циљеве.[300] Све што је створено до данас чини се да је створено на *ad hoc* основи, управљајући се према могућностима за постизање компромиса са највећим емитерима или у покушају да се пронађу хитни одговори на упозорења која су долазила из природе или од јавности. Парадоксално, коначно ступање на снагу Доха амандмана само неколико месеци пре истека рока зацртаног за остваривање циљева, оцењено је као сигнал за уједињење, као одраз посвећености усмерене ка решавању климатских промена. [301] Врло је дискутабилно да ли постоје реални основи за овакве оцене.

Амандман из Дохе се може оценити као закаснели покушај да се повећају циљеви предвиђени Кјото протоколом и да се остваре значајнији резултати у погледу смањења емисија штетних гасова. Чак и у случају да се Доха амандман почео примењивати од почетка зацртаног периода а не пред сам крај зацртаног периода, процене су да постоји значајна могућност да температура услед климатских промена

[298] *Ibid.*

[299] Привремене обавезе подразумевају обавезе од момента усвајања до ратификације међународног уговора.

[300] Од држава се фактички захтевало да у 90 дана обезбеде да њихове емисије током другог обавезног периода не прелазе њихову додељену количину. До тог времена је мало вероватно да ће акције ублажавања спроведене у тако кратком временском периоду довести до значајног смањења CO2 емисија.

[301] IIDS, "Doha Amendment to Enter into Force".

порасте за 4 ^{O}C. Услед оваквог сценарија највише би биле погођене државе на афричком континенту.[302]

3.2.5. ПАРИСКИ СПОРАЗУМ - НОВИ ОБЛИК ПОЛИТИКЕ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Након ступања на снагу Кјото протокола, с обзиром на његове ограничене домете у погледу смањења штетних гасова произашлих из чињенице да Протокол није ратификовала САД као највећи загађивач, те неуравнотежених обавеза између развијених и неразвијених држава, почело се размишљати о новом облику реаговања на климатске промене кроз правнообавезујући споразум. Већ 2009. године била су велика очекивања да се усвоји споразум који би ступио на снагу након обавезујућег периода Кјото протокола. Иако су била велика очекивања и вођени су дуготрајни преговори, они нису донели никакве резултате, па је под вођством САД направљен политички споразум (Копенхашки споразум) који није био званичан.[303] Док *COP*-15 није испунио оно чему су се многи надали, Копенхашки споразум је означио важну прекретницу када је у питању управљање климом. Увођењем флексибилније архитектуре одоздо према горе засноване на добровољности обећања, посађено је семе за оно што ће на крају постати Париски споразум.[304] Током Конференције Уједињених нација о климатским променама 2011. године, на *COP* 17 усвојена је Дурбанска платформа.[305] Преговарачи су се сложили да буду део правно обавезујућег споразума за решавање глобалног загревања, а услови будућег уговора требало је да буду дефинисани до 2015. и да ступе на снагу 2020. године.[306] За ту сврху, формирана је *ad hoc* радна група за Дурбанску платформу за појачано деловање (*ADP*). Европска унија, Алијанса малих острвских држава (*AOSIS*) и група најнеразвијенијих земаља (*LDC)* инсистирале су да исход преговора треба да буде правно обавезујући споразум.[307]

Договорено је да се одлуке будућег споразума примењују идентично на све уговорнице без поделе на развијене и земље у развоју, што је и довело до повлачења

---

[302] Озбиљне суше на рогу Африке 2011. и у региону Сахела 2012. године алармантно су нагласиле рањивост Африке. R. Munang Z. Han, "What does the 'Doha Climate Gateway' mean for Africa?'', https://www.un.org/africarenewal/web-features/what-does-%E2%80%98doha-climate-gateway%E2%80%99-mean-africa, приступљено 02.04.2022.

[303] Report of the Conference of the Parties on its fifteenth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Copenhagen Accord, pp. 5-16.

[304] D. Bodansky, "The Paris Agreement: A new hope?" *The American Journal of International Law",* 110(2), 2016, pp. 288–319.

[305] Месец дана пре одржавања *COP* 17 појавила су се 2 предлога за реформу Оквирне конвенције о промени климе и Кјото протокола. Први предлог за реформу изнела је Русија. Основна идеја је била да се врше периодичне ревизије у којој би земље које су категорисане као „сиромашне" могле да буду прекатегорисане као „богате", а самим тим би биле обавезне да преузму веће обавезе у борби против климатских промена. UN,"Proposal from the Russian Federation to amend article 4, paragraph 2 (f), of the Convention", https://unfccc.int/documents/6903, приступљено 27.04.2022. Други предлог реформе који су поднели Мексико и Папуа Нова Гвинеја био је да се климатски споразуми усвајају квалификованом већином, трочетвртинском, како би се избегли застоји у климатским преговорима. UN, "Revised proposal from Papua New Guinea and Mexico to amend Articles 7 and 18 of the Convention" : note / by the Secretariat, https://digitallibrary.un.org/record/719624?ln=zh_CN&v=pdf, приступљено 27.04.2022.

[306] Споразум, назван „Дурбанска платформа за појачано деловање", био је значајан по томе што је по први пут укључивао земље у развоју као нпр. Кину и Индију, као и САД које су одбиле да ратификују Кјото протокол. Essential Background - Durban outcomes, https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/outcomes-of-the-durban-conferenc, приступљено 27.04.2022.

[307] UN Climate Change, "ADP bodies page", https://unfccc.int/adp-bodies-page, приступљено 27.11.2023.

држава из Кјото протокола и његовог неуспеха.[308] Дурбанска платформа је поставила стубове за Париски споразум – ублажавање, прилагођавање, финансије, изградња капацитета, технологија и транспарентност.

Кључни фокус *COP*-19 у Варшави био је унапређење преговора у оквиру Дурбанске платформе. Ове одлуке су послале важне сигнале о архитектури будућег споразума о клими, фаворизујући приступ одоздо према горе супротно од идеје примењене у Кјото протоколу.[309] У исто време, на *COP*-19 је показано континуирано неслагање око тога шта су елементи овог новог уговора .[310]

Уместо да покушава да васкрсне Кјото стил наметања циљева, идеја је била да се крене у супротном смеру. Кључни моменат за усвајање Париског споразума десио се када су САД и Кина најавиле заједничке амбициозне планове смањења штетних гасова. Париски споразум је договорен и усвојен у априлу 2016. године.[311] Један од основних разлога зашто је Париски споразум општеприхваћен за разлику од других климатских споразума огледа се у чињеници да је амбициозније поставио циљеве у погледу заустављања пораста температуре, првенствено проширивши обим амбиције да се бави не само ублажавањем већ адаптацијом и подршком рањивим државама. Вреди напоменути да је температурни циљ у Париском споразуму квантификован док су обавезе адаптације квалитативне. Париски споразум привилегује суверену аутономију и поштује националне прилике. То је евидентно у креирању национално одређених доприноса.

У овом делу ће бити анализирана структура Париског споразума, правна природа овог споразума и на крају домети и могући ефекти овог климатског споразума који је након усвајања окарактерисан као прекретница у борби против климатских промена.

3.2.5.1. Структура Париског споразума

Стварање Париског споразума је био мукотрпан посао. Додуше, стварање консензуса неопходног за усвајање споразума није почело на самој конференцији, већ је било олакшано низом билатералних споразума који су претходили конференцији. Париски споразум је кратак уговор који се састоји од 29 чланова. Једна од основних карактеристика је сажетост што сада представља предност споразума, али је врло могуће да ће ова сажетост изазвати значајне полемике у будућности, што може бити огромна мана истог. Париски споразум је специфичан јер превазилази дотадашње мултилатералне климатске уговоре и уговоре о заштити животне средине по томе што у споразум укључује утицај климатских промена на људска права, такође први пут се децидирано спомиње значај родне равноправности и другачија примена начела заједничке, али диференциране одговорности.

Преамбула на самом почетку наглашава да чланице Париског споразума могу бити искључиво уговорнице Оквирне конвенције о климатским променама. Стављање

---

[308] *Ibid*.

[309] S. Anderson, "COP19 in Warsaw – a private finance climate conference?", https://www.iied.org/cop19-warsaw-private-finance-climate-conference, приступљено 27.04.2022; IIED, "IIED at the UN Climate Change Conference (COP19)", https://www.iied.org/iied-un-climate-change-conference-cop19, приступљено 27.04.2022.

[310] *Ibid*.

[311] US the White House, U.S.-China Joint Presidential Statement on Climate Change, September 25, 2015, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/09/25/us-china-joint-presidential-statement-climate-change, приступљено 27.04.2022.

Париског споразума под окриље Оквирне конвенције је даље наглашено у ставу 2. преамбуле уз позивање на рад *ad hoc* групе Дурбанске платформе за појачано деловање за стварање климатског споразума.[312] У преамбули Париског споразума се наводе циљ и значај споразума у којем се понављају циљеви Оквирне конвенције. Међутим, преамбула Париског споразума иде корак напред и стране уговорнице препознају потребу за ефикасним и прогресивним одговором на хитну претњу климатских промена.[313] Укључивање израза „хитна претња климатским променама" сведочи о схватању озбиљности проблема и потребе за брзим, ефикасним и прогресивним одговором на основу најбољих доступних научних сазнања.

Наредни ставови у преамбули указују на специфичне потребе држава у развоју и наглашавају положај посебно рањивих држава на климатске промене. Затим се у наредним ставовима преамбуле указује на утицај климатских промена на одрживи развој, сиромаштво, одрживе стилове живота као и на мере које се предузимају за решење ових проблема.[314] Револуцију у преамбулу уноси став 11. који указује на однос људских права и климатских промена. То је први пут да је таква одредба уграђена у споразум о клими. У преамбули се наглашава забринутост човечанства због глобалног загревања, затим се излаже очекивање да стране „треба да, када се предузимају радње за решавање климатских промена, те при том поштују, промовишу и сагледавају своје обавезе о заштити људских права".[315] Став 11. је пример инкорпоративне преамбуле која узима у обзир и друге обавезе по међународном праву.[316] Инкорпоративне клаузуле су уграђене у преамбуле уговора како би се интегрисале норме или принципи других области међународног права.[317] Као замерка може се истаћи чињеница да утицај климатских промена на људска права није детаљније сагледан у оперативном делу Споразума. У ставу 12. и 13. преамбуле се наглашава значај заштите екосистема и биодиверзитета од климатских промена.[318]

Преамбула наглашава развој климатског режима од Оквирне конвенције до данас. Једна значајна разлика је у томе што Париски споразум више не прокламује државни суверенитет у борби против климатских промена. Значајна новина је признање потребе хитног реаговања на климатске промене. Преамбула је послужила за сагледавање најновијих концепата који су настали у периоду од Кјото протокола до израде Париског споразума. Неке стране уговорнице су инсистирале на томе да се ови концепти изричито нађу у преамбули док су се друге државе противиле оваквом ставу. Нека од ових важних питања која су истакнута у преамбули први пут се експлицитно признају у оквиру правнообавезујућег споразума који се бави климатским питањима. Тако су у преамбули препознати концепти „Мајке Земље", затим уводи се појам климатске правде.[319] Затим се у преамбули први пут спомиње значај родне равноправности и потреба оснаживања жена у борби против климатских промена и

---

[312] Decision 1/ CP.17, Establishment of ADP, FCCC/ CP/ 2011/ 9/ Add.1 15 March 2012, para. 2.
[313] Париски споразум, преамбула, став 3.
[314] *Ibid.,* ст. 7-10.
[315] Преамбуларне одредбе су обично формулисане користећи општи језик и без намере стварања материјалних норми. Оне су првенствено релевантне из политичких разлога и да изразе мотиве. M. P. Carazo, "Contextual Provisions (Preamble and Article 1)", D. Klein *et al*., (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change - Analysis and Commentary,* Oxford University Press, 2017, pp. 115–116.
[316] *Ibid*.
[317] *Ibid*., pp. 118–119.
[318] *Ibid*.
[319] Париски споразум, преамбула, став 3

значај међугенерацијске солидарности.[320] Текст преамбуле Париског споразума одражава тензије између различитих интереса и перспектива. Као прво, у самој преамбули се наводи да странке могу бити погођене не само негативним ефектима климатских промена, већ врло често и самим мерама које се предузимају приликом прилагођавања и ублажавања климатских промена.[321]

У члану 2. се прокламују циљеви Париског споразума који се састоје у ограничењу раста просечне глобалне температуре значајно испод 2°C у односу на прединдустријски ниво и наставак напора да се ограничи раст температуре до 1,5°C у односу на прединдустријски ниво.[322] МСП је у Саветодавном мишљењу јасно назначио да циљ ограничења пораста температуре до 1,5°C представља договорени примарни температурни циљ страна у ограничавању глобалног пораста температуре у складу са Париским споразумом. Ово тумачење је, како Суд додаје, у складу са чланом 4, став 1, Споразума, који захтева да мере ублажавања буду засноване на „најбољим доступним научним сазнањима".[323] Такође, циљ Споразума је да државе развију капацитете и способности за прилагођавање на негативне ефекте климатских промена.[324] Циљ Споразума има потенцијал да постане један од кључних политичких покретача у борби против климатских промена. У члановима 2. и 3. прокламују се водећи принципи кључни за примену Споразума као и генералне обавезе страна уговорница. У члану 3. се потврђује став да национални доприноси не треба само да садрже мере за смањење штетних гасова већ се национални доприноси проширују изван ублажавања и могу укључивати прилагођавање, финансије, технологију и изградњу капацитета.[325] Члан 2. нарочито истиче да ће се Споразум спроводити тако да одражава једнакост и принцип заједничке али диференциране одговорности и одговарајућих могућности, уважавајући појединачне националне околности.[326] Члан 3. игра кључну улогу у Париском споразуму. Он отвара простор за напредовање кроз ублажавање, прилагођавање и подршку. Дугорочни температурни циљ такође пружа важан контекст за друге кључне елементе Париског споразума, посебно прилагођавање и финансије.

Круцијални чланови Париског споразума су чланови који регулишу питања ублажавања и прилагођавања. Париски споразум поставља правне обавезе да све уговорнице треба да имају националне доприносе, те намеће обавезе државама да на домаћем нивоу предузимају мере ублажавања. Став 2. садржи обавезе чињења, иако резултати тог чињења нису дефинисани и унети у уговор.[327] Јасно је да нивое ублажавања одређују самостално стране уговорнице, те да се међународно не преговарају. Обавезе деловања су ојачане подношењем редовних извештаја који прате како државе напредују у спровођењу обавеза. Појам напредовања примењује се на ублажавање. Језик уговора ствара јасно и снажно очекивање да ће у сваком наредном периоду национални доприноси бити све амбициознији.[328] Да у одређивању националних доприноса постоји

---

[320] M. Doelle, "Assessment of Strengths and Weaknesses", D. Klein *et al.,* (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change - Analysis and Commentary*, Oxford University Press, 2017, pp. 337–338.
[321] Париски споразум, преамбула.
[322] *Ibid*., члан 2.
[323] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 224.
[324] H. Thorgeirsson, "Objective (Article 2.1)", D. Klein *et al*., (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change - Analysis and Commentary*, Oxford University Press, 2017, p. 129.
[325] Париски споразум, члан 3.
[326] *Ibid*.
[327] Париски споразум, члан 3, став 2.
[328] Ипак члан 4, став 3. користи помоћни глагол „ће", који је чешћи код необавезујућих инструмената него у уговорима, како је објашњено у анализи правне форме Париског споразума и природе његових обавеза.

јак субјективни елемент говори чињеница да је немогуће проверити да ли су уговорнице заиста зацртале максималне циљеве. Из тог разлога је остављена могућност да уговорница може у сваком тренутку изменити свој постојећи Национално одређен допринос тако да повећа ниво амбициозности.[329] У саветодавном мишљењу из 2025. године Суд констатује да је обавеза припреме, комуникације и одржавања узастопних Национално одређених доприноса процедуралне природе, али и обавеза резултата.[330] Још једна обавеза резултата која се односи на припрему, комуникацију и одржавање *NDC*-ова налази се у члану 4, став 9, Париског споразума, који прописује да „свака страна комуницира национално утврђени допринос сваких пет година".[331] С обзиром на ове обавезе резултата, пропуштање да се припреме, комуницирају и одржавају узастопни национално утврђени доприноси, да се они обрачунају и региструју, представљало би кршење поменутих обавеза

У члану 4. се истиче и принцип диференциране одговорности тако што се најразвијенијим државама које су уједно и највећи загађивачи намеће преузимање обавезе да буду лидери апсолутног смањења емисија на нивоу целе привреде.[332] Страна може, у сваком тренутку, изменити свој постојећи национално одређен допринос тако да повећа ниво амбициозности, у складу са смерницама које је усвојила Конференција страна уговорница.[333] Током преговора једно од најспорнијих питања је било у ком обиму применити диференцијацију међу државама. Правни карактер обавеза ублажавања је остао спорaн и након преговора. Остало је нејасно да ли су ове одредбе обавезујуће, и у ком тачно обиму. Уско повезано је питање транспарентности акције ублажавања.[334] Колективни дугорочни циљ ублажавања је био широко подржан, али су о његовој форми и квантификовању у преговорима вођене жестоке дебате. Наметање обавезе највећим светским загађивачима да буду лидери у процесу ублажавања довело је у питање ратификацију споразума од стране САД и Русије.[335]

Након доношења Саветодавног мишљења о обавезама држава у погледу климатских промена неминовно је да ограничење пораста температуре значајно испод 2° С представља како сврху тако и циљ споразума, те је остваривање овог циља релевантно за тумачење других обавеза које се налазе у другим деловима Париског споразума, као што су обавезе у погледу ублажавања из члана 4. Приликом спровођења мера ублажавања климатских промена узеће се у обзир бојазан држава чије су привреде најпогођеније штетним ефектима климатских промена.[336] Из тог разлога је предвиђено

Намера *COP* у овом случају се не може лако установити, да ли је напредовање у смањењу емисија обавезно или добровољно. Свака страна има обавезу да достави национално утврђене доприносе на сваких пет година у складу са одлуком 1/SR.21.

[329] Стране уговорнице признају да ће за емисије земаља у развоју бити потребно више времена да се достигне врхунац, вршећи притисак на развијене земље да убрзају своје смањење емисија да се што пре постигне глобални врхунац. Важно је напоменути да су дугорочни циљеви ублажавања уоквирени технолошко неутралним језиком и тиме је остављено отворено и препуштено државама на који начин ће спровести смањење штетних емисија и које технологије ће користити, од коришћења обновљиве енергије до хватања и складиштења угљеника и побољшања понора.

[330] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 234–236.

[331] Париски споразум, члан 4, став 9.

[332] *Ibid.,* члан 4, став 4.

[333] *Ibid.,* члан 4, став 11.

[334] *Ibid.,* члан 4, став 13.

[335] *Blic*, "Rusija ne da potpis: Pariski sporazum o klimatskim promenama neće biti ratifikovan još 3 godine", https://www.blic.rs/vesti/svet/rusija-ne-da-potpis-pariski-sporazum-o-klimatskim-promenama-nece-biti-ratifikovan-jos/v8mzsmw, приступљено 27.04.2022.

[336] Париски споразум.члан 4, став 15.

да најмање развијене земље и мале острвске земље у развоју могу да припреме и доставе стратегије, планове и акције развоја праћеног ниским емисијама гасова са ефектом стаклене баште. Нарочито је битан став 17. овог члана јер предвиђа одговорност држава за свој ниво емисија утврђен у споразуму иако није детаљно образложено како се та одговорност манифестује и које су последице супротног понашања.[337]

Уско повезани за остваривање обавеза предвиђених чланом 4. су чланови 13, 14. и 15. Париског споразума. Они служе за конкретизацију и детаљизацију начина на који стране треба да раде на климатским променама. Члан 4, иако обухвата основне обавезе и циљеве, не детаљизује специфичне мере и поступке. С друге стране, чланови 13, 14. и 15. детаљно описују механизме за праћење, преглед и адаптацију климатских акција. Члан 13. предвиђа да ће све државе уговорнице Париског споразума обезбедити транспарентност у вези са својим климатским акцијама.[338] Ово укључује прикупљање и објављивање података о емисијама гасова са ефектом стаклене баште, климатским акцијама и резултатима. Он је важан за постизање циљева Париског споразума. Транспарентност омогућава државама уговорницама да прате међусобни напредак и да се увере да се сви придржавају споразума. Члан 14. предвиђа да ће развијене земље обезбедити финансијску подршку земљама у развоју за подстицање њихових климатских акција.[339] Ова подршка може бити у облику грантова, позајмица или других облика финансирања и може бити круцијална с обзиром да неразвијене и државе у развоју често имају мање ресурса за подстицање климатских акција. Из тог разлога чланом 15. се нарочито овим државама пружа подршка техничке природе у спровођењу Споразума. Подршка се може пружити на више начина кроз мерење, прикупљање података, моделирање акција, итд.

Поред ублажавања, други сегмент реаговања на последице климатских промена је адаптација (прилагођавање) регулисана чланом 7. Париског споразума. Споразум препознаје везу између амбиције за ублажавање и потреба прилагођавања и захтева за уравнотеженим алокацијама финансијских средстава потребних за овакав облик реаговања, те потребе да се испуни одрживи развој страна уговорница. За многе земље у развоју питање прилагођавања је било приоритетно приликом преговора о усвајању Париског споразума. Конференција о климатским променама у Канкуну 2010. године представљала је кључну тачку у вези са питањем адаптације, јер је пружила неопходан контекст за разумевање да прилагођавање подразумева опремање странака са смерницама које су им потребне да би се на ефикасан и свеобухватан начин приступило прилагођавању. На Париској конференцији већ су били договорени оперативни елементи који се односе на то шта акција значи на националном нивоу. Први став члана 7. поставља дугорочне циљеве који би се постигли прилагођавањем, као што су јачање адаптивних капацитета, повећање отпорности и смањење рањивости на климатске промене.[340] Постоје 3 димензије у погледу прилагођавања на климатске промене: јачање капацитета прилагођавања, јачање отпорности и смањења рањивости са циљем да се допринесе одрживом развоју.[341] Током преговора било је много дискусија о томе да ли постоји потреба да се дефинише циљ адаптације као и да ли би овај циљ био квантитативан или квалитативан.[342] Наредни ставови у овом делу баве се глобалним

[337] *Ibid.,* члан 4, став 17.
[338] *Ibid.,* члан 13.
[339] *Ibid.,* члан 14.
[340] I. Suárez Pérez, A. C. Kallhauge, "Adaptation (Article 7)", D. Klein *et al*., (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change - Analysis and Commentary,* Oxford University Press, 2017, pp. 203–204.
[341] *Ibid.*
[342] *Ibid.*

изазовима и везом са адаптацијом. У члану 7. став 5, стране признају многе основне принципе. Ови принципи су развијени током времена и манифестовали су се на разним конференцијама страна уговорница, али сада су по први пут садржани у једном конкретном правном акту. Овај став је значајан и због тога што имплементира појам адаптације у релевантне социо-економске и еколошке политике и акције. Наредни ставови се баве значајем међународне сарадње у спровођењу прилагођавања. Ту се наводе, између осталог, значај размене информација, добрих пракси, јачање научних сазнања о клими, укључујући истраживање, потом се указује на потребу подршке земљама у развоју у идентификацији ефикасних пракси прилагођавања.[343] Према завршним ставовима овог члана свака страна уговорница по потреби периодично подноси и ажурира извештај о прилагођавању који може укључити њене приоритете, потребе и подршке у спровођењу. Овај извештај се према одредбама може поднети појединачно или са другим захтеваним извештајима.[344] Члан 7. артикулише везу између адекватности ублажавања у виду дугорочног циља температуре и потребе прилагођавања земаља у развоју. Уопштено говорећи, то указује да амбиција у погледу ублажавања ће смањити трошкове адаптације.

Члан 5. Париског споразума бави се ублажавањем климатских промена. Успоставља оквир за дефинисање и спровођење Национално утврђених доприноса. Ове одредбе су основа за развој адаптације на климатске промене. Правилна примена овог члана може допринети решавању проблема главних извора емисија угљеника уз потенцијално обезбеђивање одрживог развоја и друге некарбонске користи за многе људе. Земље треба да спроводе активности и политике коришћења земљишта са нагласком на очување и унапређење природних шума и биодиверзитета. На крају треба истаћи да члан 5. омогућава да се Споразум надовеже на достигнућа пројекта *REDD+* који се бави питањем пошумљавања.

Члан 6. се бави питањем добровољне сарадње и овај члан наводи неколико начина како државе могу да сарађују у остваривању националних доприноса. Овај члан означава најновији корак у еволуцији добровољне сарадње која је започела Кјото протоколом и која се наставља до данас.[345] Међународна добровољна сарадња је замишљена да олакша процесе ублажавања и прилагођавања. Спровођење члана 6. Париског споразума, заједно са припадајућим смерницама, мораће бити усклађено са специфичним потребама и флексибилношћу сваке појединачне стране уговорнице. Конференција страна уговорница је у оквиру Споразума успоставила механизам за ублажавање емисија гасова са ефектом стаклене баште и подршку одрживом развоју, који стране могу користити на добровољној основи. Важно је нагласити да смањење емисија остварено путем овог механизма не може бити укључено у националне циљеве одређене у национално утврђеним доприносима.[346] Споразум такође потврђује да међународна трговина емисијама и други тржишни механизми представљају прихватљиве алате које стране могу користити за постизање својих циљева смањења емисија, уз услов да се повећава ниво амбиције.[347] Споразум утврђује опште принципе за коришћење тржишних механизама. Париски споразум даје приоритет механизмима трговине емисијама у односу на нетржишне механизме у приступима ублажавања. Париски споразум садржи 2 механизма трговине емисијама, први намењен за

[343] Париски споразум, члан 7, ст. 6–9.
[344] *Ibid*., члан 7, ст.10-12.
[345] *Ibid.*
[346] *Ibid*., члан 6, став 5.
[347] *Ibid*., члан 6, став 1.

остваривања националних циљева ублажавања и други (пројектни) који може да се користи како на домаћем тако и на међународном нивоу.[348] Париски споразум предвиђа више начина сарадње између држава. То обухвата заједнички рад у области адаптације на климатске промене (чл. 7. ст. 6. и 7.), решавања губитака и штета (чл. 8(4)), као и унапређење образовања, обуке, подизања јавне свести, учешћа јавности и приступа информацијама (чл. 12.). Ове обавезе државе имају не само по самом споразуму, већ и по обичајном међународном праву, које додатно наглашава дужност сарадње у области заштите животне средине. Државе могу саме да одлуче на који начин ће сарађивати, али њихови поступци морају бити у складу са начелима добре вере и дужне пажње. Најчешћи и најважнији облици сарадње су финансијска помоћ, развој и размена технологија, као и јачање институција и стручних капацитета.[349]

Члан 8. препознаје значај не само минимизирања штете нанете климатским променама већ и потребу за њеним спречавањем. Ово је прећутно признање међународне заједнице да су штетни ефекти климатских промена стварност која захтева директну пажњу. Одредбе Париског споразума директно се фокусирају на смањење ризика од губитка и штете, а не на адресирање трајног и неповратног губитка и штете повезано са утицајима климатских промена, укључујући пораст нивоа мора, закисељавање океана и пораст температуре.[350] Члан 8. указује и да се Варшавски механизам за штете и губитке налази под надлежношћу Конференције страна уговорница и указује на његов значај.[351] Стављање питања „губитка и штете“ као засебног члана у Париски споразум може се сматрати симболичним гестом с обзиром да су ово питање и области сарадње наведене у члану у доброј мери покривени Варшавским механизмом који је донет 2 године пре Париског споразума. Ипак, значај самосталног стварања овог члана огледа се и у директном признању рањивости острвских држава. Уочи Париске конференције, посебно рањиве земље у развоју су сасвим јасно изјавиле да је Споразум без посебног признања губитка и штете био неприхватљив.[352] Тренутно је прерано оцењивати ефекте овог члана и да ли ће он донети правду најугроженијим државама.

Члан 9. Париског споразума регулише питање климатског финансирања. У самом члану се наглашава значај финансирања од стране најразвијенијих држава те се исте обавезују да помогну финансијски борбу најугроженијих држава.[353] Као део глобалног напора, развијене земље требало би да и даље имају водећу улогу у мобилисању финансијских средстава из разних извора, инструмената и канала. У члану се такође наглашава да повећање финансијских средстава треба да има за циљ постизање равнотеже између мера прилагођавања и ублажавања, узимајући у обзир националне стратегије, као и приоритете и потребе држава у развоју.[354]

Огроман значај за примену Париског споразума има члан 11. који се бави изградњом капацитета што је од суштинског значаја за стране да ублаже климатске промене и прилагоде се климатским променама на одговарајући начин. Иако је питање изградње капацитета регулисано у засебном члану, приметно је да се опште и

---

[348] *Ibid*., члан 6, ст. 2 и 4.
[349] Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 260–-267.
[350] *Ibid*., члан 8.
[351] Варшавском механизму биће посвећен посебан део дисертације.
[352] M. Komai, “Pacific Islands Fight to Keep Loss and Damage in COP21, Paris“, PACNEWS (28 November 2016), www.sprep.org/climate-change/pacific-islands-fight-to-keep-loss-and-damagein-cop21-paris, приступљено 08.06.2023.
[353] Париски споразум, члан 9, ст. 3–5.
[354] *Ibid.*

специфичне реченице које се односе на изградњу капацитета провлаче кроз цео споразум. Члан 11. је од посебне важности јер је то први пут да је изградња капацитета постављена као самостална одредба у оквиру режима Оквирне конвенције, одвојена од других средстава имплементација.[355] Основна сврха овог члана је унапређење способности земаља у развоју како би предузеле ефикасне мере за испуњење зацртаних циљева. Изградња капацитета је била присутна на свим заседањима конференције страна уговорница. Јачање капацитета треба да иницира сама држава, у зависности од националних потреба.[356] Активности које се предузимају треба да буду унапређене кроз институционалне организације како би се обезбедило спровођење Споразума. У Париски споразум унети су сви елементи изградње капацитета. С обзиром да је препозната озбиљност ситуације коју проузрокују, стране ће у будућности формулисати специфичне стратегије за изградњу капацитета.

За адекватно спровођење и имплементацију Споразума битан је и члан 12. који препознаје важност образовања, обуке, свести јавности, учешћа јавности и приступа јавности информацијама. Од усвајања Оквирне конвенције образовање је признато као фундаментално за адекватан глобални одговор на климатске промене. Образовање је кључно да би рањиве категорије боље разумеле импликације климатских промена и своје понашање прилагодиле ризицима климатских промена. Образовање и приступ информацијама је било разматрано заједно са питањем изградње капацитета у Оквирној конвенцији и Кјото протоколу.[357] Одвајајући ова питања од изградње капацитета и наглашавајући њихов значај за унапређење активности према Споразуму у члану 12. и преамбули, стране уговорнице показују препознавање њихове важности за успех новог климатског режима.[358] За подизање свести и приступ информацијама биће неопходан утицај медија.[359]

Од 16. до 29. члана Париски споразум се бави институционалним аранжманима и завршним одредбама. Одредбе о институционалним аранжманима и завршне клаузуле дозвољавају функционисање Споразума, олакшавају имплементацију уговорницама и регулишу статус депозитара. Завршне клаузуле Париског споразума садрже одредбе које регулишу процедуралне аспекте уговорне операције (изражавања пристанка на обавезивање уговором, питање резерви, итд.). Карактеристике завршних одредби су такве да су оперативне самим ступањем на снагу уговора без претходне потребе имплементације у национална права.

Структура Париског споразума представља резултат пажљиво изграђеног компромиса између правне обавезности и политичке прихватљивости, што истовремено

---

[355] *Ibid.*, члан 11.
[356] *Ibid*., члан 11, ст. 2–3.
[357] Вид. Оквирна конвенција о промени климе, члан 6; Кјото протокол члан 10 став (е).
[358] J. H. Collado, "Education, Training, Public Awareness, Participation, and Access to Information", D. Klein *et al*., (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change - Analysis and Commentary*, Oxford University Press, 2017, p. 299.
[359] Члан 13. Споразума бави се побољшањем транспарентности приликом спровођења климатских мера и акционих планова. Предвиђено је да оквир за транспарентност обезбеди флексибилност примене одредби овог члана за оне земље у развоју којима је то потребно с обзиром на њихове капацитете. Сврха оквира за транспарентност подршке је да обезбеди разумевање обезбеђене и добијене подршке страна за акције борбе против климатских промена. Свака страна према Споразуму је дужна редовно достављати следеће информације: национални извештај о инвентару антропогених емисија гасова са ефектом стаклене баште и информације неопходне за мониторинг напретка. Париски споразум, члан 11, ставови 1-9. Члан 15. бави се питањем олакшавања имплементације Париског споразума и промоције механизма усклађености о чему ће више речи бити у засебном делу дисертације.

представља његову највећу предност и кључни структурни недостатак. Споразум успоставља универзални правни оквир који обухвата све државе, превазилазећи бинарну поделу на развијене и земље у развоју карактеристичну за Кјото протокол. Увођењем Национално утврђених доприноса омогућена је широка партиципација држава, и обезбеђена флексибилност у уважавању различитих националних околности, што је било пресудно за постизање готово универзалне ратификације Париског споразума. Међутим, сагледавајући његов садржај у самој структури уочава се неколико недостатака. Први и кључни недостатак јесте ослањање на национално утврђене доприносе који су у великој мери резултат једностране процене држава, без објективног механизма за проверу њихове адекватности у односу на договорене температурне циљеве. Иако Споразум садржи снажна очекивања прогресије амбиције, не постоје правне последице у случају очигледне недовољности националних доприноса. Други недостатак огледа се у чињеници да структура Споразума не обезбеђује јасан однос између колективног дугорочног температурног циља и индивидуалних обавеза држава. Додатан проблем лежи и у чињеници да механизми транспарентности, иако детаљно разрађени, имају пре свега надзорну и информативну, а не казнену функцију. Питање одговорности за прекомерне емисије и последице климатских промена остаје нормативно недовољно артикулисано. Приметно је да су тржишни механизми из члана 6. концептуално сложени и дуго су остали без оперативних правила, што је одложило њихову примену. Додатно, недостатак правно обавезујућих рокова за мобилизацију финансијских средстава очигледно слаби ефективност климатског финансирања. Свеукупно, можемо закључити да Париски споразум представља снажан политички оквир, али са ограниченим капацитетом да самостално обезбеди поштовање сопствених циљева.

3.2.5.2. Правна природа Париског споразума

Питање форме споразума остало је дискутабилно још од Дурбанске платформе на основу које су започети преговори за стварање Париског споразума. Дурбанска платформа је оставила отвореном могућност да „будући међународни инструмент о ком се преговарало буде протокол, други правни инструмент или договорени исход са правном снагом према Конвенцији која се примењује на све стране“.[360] Овако двосмислена формулација је смишљена намерно и задовољила је групу преговарача коју су предводиле ЕУ и мале острвске државе и најмање развијене земље које су исказивале жељу да будући инструмент који ће уређивати питање климатских промена има правни карактер. Индија је такође била задовољна јер је у преговарачку платформу убачен израз „договорени исход са правном снагом“, који је свако могао тумачити према својој жељи.[361]

Од почетка до краја, питање правне форме или карактера је био централни део париских преговора. Ово није само академско питање, јер поред политичких импликација, правна природа и форма међународног инструмента имају значајну улогу за одређивање интерних процедура за ратификовање у многим државама. Поред тога, барем у теорији, стране би могле сносити правне последице за повреде законских обавеза. У овом делу ће се разјаснити ове недоумице.

[360] D. Bodansky, "The Legal Character of the Paris Agreement," *Review of European, Comparative & International Environmental Law,* vol. 25, no. 2, 2016, pp. 142–150.
[361] *Ibid*.

Правно обавезујући карактер уговора битан је јер оличава највиши облик политичке воље путем које владе могу да изразе своју намеру да делују.[362] У контексту борбе против климатских промена, правно обавезујућа природа уговора игра централну улогу у обликовању државних политика и мера. Уговори који стварају јасне правне обавезе разликују се од политичких декларација или инструмената такозваног "меког права", који се ослањају на добровољно придржавање. Ова разлика је важна јер обавезујућа природа међународног инструмента може утицати на озбиљност с којом државе приступају климатским акцијама. Поред форме, од посебног значаја је и прецизност норми. Уговор који садржи јасно дефинисане, специфичне и мерљиве обавезе смањује простор за двосмисленост и омогућава ефикаснију контролу спровођења. Насупрот томе, уговори са неодређеним или флексибилним обавезама могу довести до различитих тумачења и стратегијског избегавања испуњења обавеза. У области климатске политике, сматрамо да је важно да уговори садрже прецизне циљеве смањења емисија, временске рокове и механизме спровођења, јер то одређује ефикасност заједничког деловања против глобалног загревања. Међународна природа правног режима игра значајну улогу у мобилизацији ширег спектра актера, укључујући не само владе, већ и приватни сектор, цивилно друштво и медије.

Заговорници правнообавезујућег споразума, попут ЕУ и острвских земаља (Малдиви и Тувалу) су као одговор на то навели да је Кјото протокол пропао не због своје правне форме, већ због неспремности САД и других великих економија да предузму акцију у вези са климатским променама.[363] Другим речима, неусклађеност у вези са Кјото протоколом била је видљива од самог почетка, јер је постојао јаз између обавеза које су биле неопходне за постизање неопходних циљева, политичке воље кључних актера (највећих загађивача) и дизајна споразума.[364]

Париски споразум је од самог почетка био замишљен као „протокол, други правни инструмент или договорени исход са законском снагом“ према Оквирној конвенцији о промени климе.[365] Питање правне форме је, ипак, било проблем током већег дела дуготрајних преговора који су довели до усвајања Париског споразума. На једном крају спектра, неке уговорнице су дале предност протоколу, у складу са праксом да се усаврше и додатно поткрепе обавезе прописане у Оквирној конвенцији, на другом крају спектра, друге стране су биле забринуте због правног облика Париског споразума.[366] Уговорнице су изразиле опрез у погледу правне форме уговора, јер структура споразума и његово дизајнирање зависе од циљева које су државе зацртале у национално утврђеним доприносима, а не од колективно зацртаних циљева.

Сагледавајући одредбе у самом Споразуму уочава се да је природа норми променљива. Одређене норме имају обавезујући карактер док друге норме немају то својство, тачније осмишљене су као флексибилне норме. У неким одредбама се користи глагол “*shall”* у смислу наредбе док у неким нормама се користи израз *“should”*, који

---

[362] S. Evans, “The aim of the UN summit in Paris is to seal a universal, international agreement on avoiding dangerous climate change, that has legal force“, https://www.carbonbrief.org/explainer-the-legal-form-of-the-paris-climate-agreement, приступљено 08.04.2022.

[363] J. Werksman, “Remarks on the International Legal Character of the Paris Agreement“, 34 *Md. J. Int'l L.* 343, 2020, p. 353.

[364] *Ibid.*

[365] Decision 1/ CP.17, Establishment of ADP, FCCC/ CP/ 2011/ 9/ Add.1 15 March 2012.

[366] A. Savaresi, “The Paris Agreement: A Rejoinder”, https://www.ejiltalk.org/the-paris-agreement-a-rejoinder/, приступљено 06.05.2022.

има флексибилни карактер.[367] Таква разноликост у правном карактеру различитих одредаба није неуобичајена у међународним споразумима, који често морају бити у равнотежи између више питања и приоритета ка којима међународни инструмент тежи.[368] Поред ових разлика у правном карактеру, одредбе Париског споразума се разликују по терминима у зависности од тога ко је предмет обавезе. Неке се примењују на „сваку страну " или на „све стране" [369], чиме јасно стварају појединачне обавезе. Друге одредбе, с друге стране, не стварају обавезе. Као пример може послужити члан 4. у ставу 5. где се предвиђа да „ће се подршка пружити земљама у развоју за спровођење овог члана". [370] Чини се да ове одредбе стварају опште институционалне обавезе за режим у целини, али не и обавезе за поједине стране уговорнице. Типичан пример необавезујућих одредби је и члан 12. који се бави потребом образовања о климатским променама и сарадње приликом спровођења обуке.[371] Одређене одредбе имају такву формулацију да предвиђају колективно деловање међународне заједнице, а не обавезу појединачне државе.[372]

Питање које је добило највећу пажњу у преговорима тицало се правног карактера национално утврђених доприноса (*NDC*). Да ли *NDC* чини Париски споразум правно обавезујућим или не? Постоји и озбиљна недоумица у академским круговима о самој природи *NDC*. Вињуалес (*Jorge Viñuales*) сматра да се *NDC* могу квалификовати према међународном праву и као обавезујући једнострани акти и као „накнадни споразум".[373] Изјаве дате путем једностраних аката, које се тичу правних или чињеничних ситуација, могу имати ефекат стварања правних обавеза. Једностране изјаве могу бити користан алат за преузимање обавеза у климатским уговорима јер пружају државама флексибилност у томе како ће испунити своје обавезе. Међутим, важно је да једностране изјаве нису увек правнообавезујуће.[374] *NDC* на овај начин могу транспоновати међународне циљеве у националне правне обавезе које могу бити утуживе пред националним судовима у случају неиспуњења. У прилог ставу да су национално утврђени доприноси једностране изјаве воље држава могла би се навести чињеница да је државама у потпуности препуштено да саме одреде начин њиховог доношења.[375] У стручној литератури постоји став да су национално утврђени доприноси

---

[367] Креатори Париског споразума су истакли да би употреба меких одредби, као што су добровољне мере и ненаметљиви, несанкционисани приступи, могла допринети већој спремности држава уговорница и ефикаснијем спровођењу Споразума. H. Salimi Turkamani, "The Legal Nature of the Climate Change Regime: Fluctuation between Lex Lata and Lex Ferenda", *Utrecht Journal of International and European Law*, 38(1), 2023, pp. 4–5.

[368] D. Bodansky, 2016b, p. 146.

[369] Париски споразум, члан 4, ст. 2. и 3.

[370] *Ibid.*, члан 4, став 5.

[371] *Ibid.*, члан 12.

[372] Стране ће сарађивати на примени мера, где је то могуће, како би побољшале образовање о климатским променама, обуке, јавну свест, учешће јавности и приступ јавности информацијама, препознајући значај ових корака у погледу побољшања акција дефинисаних овим Споразумом.

[373] J. Viñuales, "The Paris Climate Agreement: An Initial Examination (Part I of III)", https://www.ejiltalk.org/the-paris-climate-agreement-an-initial-examination-part-i-of-ii/, приступљено 02.05.2022.

[374] Важно је да државе које подносе једностране изјаве јасно изразе своју намеру да изјава буде обавезујућа и да изјаву прихвате друге странке уговора.

[375] У Уједињеном Краљевству, на пример, влада мора узети у обзир савете Британског комитета за климатске промене, независног јавног тела које се бави широким спектром питања. Костарика је створила два већа за отворено учешће, а домаћин је био њен Директорат за климатске промене. Вид. C2ES, "Understanding Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement", https://www.c2es.org/wp-content/uploads/2021/02/understanding-nationally-determined-contributions-under-the-paris-agreement.pdf, приступљено 07.12.2023.

у ствари прописани квалификовани једнострани акти који представљају повезницу између националног и међународног права у борби против климатских промена.[376] У том контексту, важно је истаћи да су *NDC*-ови еволуирали из „намераваних национално утврђених доприноса“ (*INDC*), који су првобитно поднети у оквиру преговора о Париском споразуму. Државе су се тада обавезале на подношење национално утврђених доприноса у складу са правилима обавезујућег уговорног режима. Сам Париски споразум предвиђа подношење национално утврђених доприноса као правну обавезу, а прихватањем споразума, државе су уједно пристале и на обавезу њиховог усвајања ради испуњења својих правних дужности.[377] Да би уговор могао функционисати на основу једностраних аката државе неопходно је поштовање уговорних обавеза у духу добре вере и заштите разумних очекивања других страна уговорница у погледу садржине једностраних аката.[378]

Други изнети став је да се *NDC* могу квалификовати као накнадни споразуми о тумачењу члана 4(2) Париског споразума. Подразумевали би да поднесци појединачних национално утврђених споразума испуњавају релевантне критеријуме, односно да одражавају заједничко схватање тумачења одредбе уговора.[379] Поред тога, требало би показати да су стране својим поднесцима имале намеру да разјасне суштину уговора. Овај став би нарочито могао бити прихватљив ако имамо у виду да је Париски споразум флексибилног карактера, па би сходно томе накнадни споразуми и накнадна пракса према члановима 31. и 32. Бечке конвенције о уговорном праву могли бити корисни у утврђивању намере странака приликом закључења уговора, нарочито када је циљ био да се термину да значење које може да се развија током времена, [380] што би управо могао бити случај са климатским споразумима. Накнадни споразуми и накнадна пракса у вези са тумачењем уговора из члана 31, став 3. и члана 32, могу на тај начин допринети појашњењу значења уговора у смислу спецификације (сужавања) различитих могућих значења одређеног појма или одредбе.

Става смо да национално утврђени доприноси нису дословно уговори који тумаче норме постојећег међународног уговора, али могу се посматрати као средство кроз које државе дају оперативну и детаљну форму својим обавезама према Париском споразуму. Овај споразум сам по себи поставља оквир и опште циљеве, које међународна заједница треба да спроведе, али национално утврђени доприноси конкретизују засебне обавезе држава. Ако се прихвати став да национално утврђени доприноси представљају засебан споразум који тумачи Париски споразум то би могло имати неколико предности. Сматрамо да би ово тумачење правне природе *NDC*-ова државама омогућило да имају већу контролу над својим обавезама у погледу климатских промена. Друго, то би омогућио Париском споразуму да буде флексибилнији и да се прилагоди променљивим околностима. Са друге стране, постоји опасност од застаревања Париског споразума јер би државе стално морале да ревидирају своје националне доприносе што би могло успорити спровођење обавеза.

---

[376] P. Minnerop, “Nationally Determined Contributions post-Global Stocktake: The Making of Prescribed Qualified Unilateral Acts in International Law“, *Vanderbilt Journal of Transnational Law,* 58(1), 2025, p. 76.
[377] *Ibid.,* p. 78.
[378] *Ibid.,* p. 81.
[379] ILC Conclusions on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties, with Commentaries, U.N. Doc. A/73/10, at (2018), pp. 31–32.
[380] Report of the International Law Commission Sixty-eighth session (2 May-10 June and 4 July-12 August 2016).

У погледу *NDC*-а, Европска унија је посебно тражила формулацију која би им омогућила да окарактеришу *NDC*-е као правнообавезујуће.[381] Европске државе су такође инсистирале на редовном и синхронизованом ажурирању климатске политике сваких пет година, како би се осигурало да узастопне обавезе ублажавања представљају напредак у односу на претходне напоре.[382] Опција наметања обавеза каква је постојала у Кјото протоколу изазвала би одбацивање Споразума. Европска унија је уместо тога настојала да укључи захтев да земље 'имплементирају' своје *NDC*, што се разликује од обавезе да се нешто оствари, тачније редукује, јер то ипак проузрокује обавезу чињења. Париски споразум укључује релативно јаке процесне обавезе, које се огледају у достављању периодичних извештаја о напретку у примени и постизању смањења емисије штетних гасова. Члан 4. став 2. предвиђа да ће „Стране спроводити домаће мере за ублажавање последица, са циљем постизања циљева зацртаних у *NDC"*.[383] Ова формулација је била примењена и у Оквирној конвенцији и није стварала правнообавезујућа дејства, те се из тог разлога по аналогији може закључити да ове норме нису обавезујуће ни у Париском споразуму. Сходно томе у стручној литератури преовладава став да обавезе предвиђене у својим национално утврђеним доприносима свака уговорница Париског споразума испуњава уколико поступа са намером да испуни зацртане циљеве.[384]

Члан 14. Париског споразума предвиђа механизам за преглед и усклађивање национално одређених доприноса. Овај механизам ће се користити да се осигура да су *NDC*-и у складу са циљевима Париског споразума.[385] Природа обавеза садржаних у Париском споразуму ће стога зависити од начина тумачења обавеза од стране страна које их имплементирају. Према статичком концепту, меродавна је намера страна уговорница у моменту закључења уговора, док је према еволуционистичком концепту релевантна намера страна у моменту тумачења уговора. Приликом опредељења за једно или друго решење од значаја могу бити два момента: воља страна уговорница и правила међународног права која су у основи уговора.[386] Пракса имплементације може претворити оно што може звучати као заповедна одредба у софистицирану мрежу реципрочних државних обавеза, и обрнуто.[387]

Делови Париског споразума који се баве прилагођавањем и ублажавањем садрже мало правнообавезујућих норми.[388] Бодански тврди да ове норме представљају

---

[381] D. Bodansky, 2016b, p. 146. Са друге стране САД, Индија и Кина су износиле став да *NDC*-ови треба да буду необавезујући.
[382] *Ibid.*
[383] Париски споразум, члан 4, став 2.
[384] C.Voigt, "The power of the Paris Agreement in international climate litigation", *RECIEL,* 32, 2023, p. 242.
[385] Париски споразум, члан 14.
[386] Annuaire de la Commisson de Droit Internationale, vol. II, 1966, pp. 241–242.
[387] A. Savaresi, "The Paris Agreement: A Rejoinder".
[388] Суд у Саветодавном мишљењу о обавезама држава у погледу климатских промена налази да се конкретне обавезе у вези са прилагођавањем налазе у члану 7, став 9, Париског споразума, који предвиђа да „свака страна, према потреби, учествује у процесима планирања прилагођавања и спровођењу акција, укључујући развој или унапређење релевантних планова, политика и/или доприноса". Ова одредба, која почиње речима „свака страна мора" („*Each Party shall*"), намеће правно обавезујућу дужност странама да предузму активности планирања у вези са прилагођавањем. Иако став 9. члана 7. не одређује конкретне радње које стране морају предузети, он прецизира врсте активности и процеса које стране могу спровести ради испуњења својих обавеза. То укључује: спровођење мера, иницијатива и/или напора у вези са прилагођавањем (став 9 (а)); формулацију и спровођење националних планова прилагођавања (став 9 (б)); процену утицаја климатских промена и рањивости ради формулације национално одређених приоритетних активности, узимајући у обзир рањиве људе, места и екосистеме. Суд сматра да се испуњење обавеза у вези са прилагођавањем оцењује према стандарду дужне пажње. Стога је на странама да донесу одговарајуће мере (примери су дати у ставу 9. члана 7.) које су способне да „повећају капацитет за

колективне а не појединачне обавезе те да се њихова правна обавезност односи на све развијене државе, а не појединачне развијене државе.[389] Чак и добро упућени научници попут Слотер (*Anne-Marie Slaughter*) нису сигурни у обавезност Париског споразума. Она тврди да би уговори морали да садрже „спроводљива правила“ са „санкцијама за непоштовање“, док Париски споразум према њеним ставовима није „ништа од тога, већ у суштини изјава добрих намера“.[390] Сличан став износи и Фалк (*Richard Falk*) који у Париском споразуму не види никакву обавезност већ чисти волунтаризам.[391] Фалк тврди да Париски споразум оставља недоумице о томе да ли је уопште ишта договорено, што представља сјајну прилику за избегавање обавеза.[392]

Према одредбама Бечке конвенције о уговорном праву овакве оцене се не могу узети као исправне. По дефиницији Бечке конвенције о уговорном праву, несумњиво је у питању међународни уговор.[393] Чињеница да нису прописане одредбе за спровођење не одузима овом инструменту карактер уговора. Такође, Париски споразум не дозвољава никакву могућност стављања резерви на уговор. Замерка да апстрактност норми одузима правну обавезност Споразума пада у воду. Што је норма прецизнија, то више ограничава флексибилност понашања, али, правно обавезујуће норме могу бити веома нејасне, док неправне могу бити прилично прецизне.[394] Париски споразум не укида Оквирну конвенцију о промени климе, већ Конвенција служи као допуна. Током саветодавног поступка пред МСП државе су износиле различите ставове о међусобном односу Оквирне конвенције и Париског споразума.[395] Према ставу Суда, Париски споразум није протокол Оквирне конвенције, он је настао као исход Дурбанске конференције и нема компатибилности између Оквирне конвенције и Париског споразума.[396] Оваквим ставом долазимо до закључка да међународни режим за климатске промене, сачињен од Оквирне конвенције, Кјото протокола и Париског споразума, представља јединствену целину у којој се каснији инструменти надовезују на оквирне обавезе, без њиховог укидања или супституисања. Правни однос између ових уговора није хијерархијски, већ

прилагођавање, ојачају отпорност и смање рањивост на климатске промене“ (члан 7, став 1). У том смислу, стране су обавезне да уложе најбоље могуће напоре, у складу са најбољим расположивим научним сазнањима, ради остваривања поменутих циљева. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 256–258.

[389] D. Bodansky, 2016b, p. 146.

[390] A.-M. Slaughter, “The Paris Approach to Global Governance“, Project-Syndicate, https://www.project-syndicate.org/commentary/paris-agreement-model-for-globalgovernance-by-anne-marie-slaughter-2015-12, приступљено 06.05.2022.

[391] R. Falk, “Voluntary International Law and the Paris Agreement“, https://richardfalk.wordpress.com/2016/01/16/voluntary-international-law-and-the-paris-agreement/, приступљено 06.05.2022.

[392] *Ibid*.

[393] Међународни уговор означава међународни споразум закључен писмено између држава и који је регулисан међународним правом, било да је садржан у једном инструменту или у два или више инструмената међусобно повезаних, без обзира на његов посебан назив. Vienna Convention on the Law of Treaties, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1155, члан 2, став 1.

[394] D. Bodansky, 2016b, pp. 143–144.

[395] Неке државе, међу којима и Кина, указивале су на примену правила lex posterior у односу између климатских уговора. Кина је, нарочито, истицала да је Париски споразум као новији инструмент донео одређене промене у односу на ранији систем успостављен Оквирном конвенцијом, укључујући прелазак са условљености обавеза држава у развоју на универзалнији систем обавеза у области ублажавања климатских промена. Вид. ICJ, Obligations of States in respect of Climate Change, Written Statement of the People’s Republic of China, 22 March 2024, Document No. 187-20240322-WRI-19-00-EN.

[396] Оквирна конвенција о промени климе поставља општи оквир, док Париски споразум детаљније разрађује обавезе. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 193–195.

функционално и суштински интегрисан, и тумачи се кроз анализу конкретних обавеза и њихове међусобне компатибилности.

Споразум је препун аспиративних изјава и садржи само слабе законске обавезе у виду обавеза извештавања. У исто време, не постоји смислен механизам усаглашености упркос напорима неких државе да исти обезбеде. Сагледавајући садржај споразума, његова правна снага није јасно дефинисана, те се може закључити да, упркос наслову, овај међународни инструмент делује пре свега као протокол. Током преговора доминирала је идеја о "више меком него чврстом уговору", што додатно указује на дискутабилну природу овог споразума.[397] Садржајем и правном обавезношћу национално утврђених доприноса као сржи обавезности Париског споразума бавио се и МСП у Саветодавном мишљењу. Суд је констатовао да су *NDC* правнообавезујући, те припрема и достављање *NDC* који могу остварити циљеве Париског споразума, такође представља обавезу сваке стране уговорнице.[398] Што се тиче садржине национално одређених доприноса, Суд признаје да садржај није прописан у члану 4. Париског споразума, али наводи да државе немају потпуну дискрецију у одређивању националних циљева јер члан 4, став 3, Париског споразума поставља одређена очекивања и стандарде у припреми национално одређених доприноса. Иако овај став користи реч „представљаће" („*will*") уместо обавезујуће речи „ће" („*shall*"), Суд сматра да се та одредба не може тумачити само као препорука, као што су неки учесници тврдили. Уместо тога, реч „*will*" овде има нормативну функцију и одражава очекивање да „узастопни национално утврђени доприноси представљају напредак" и „одражавају највишу могућу амбицију" сваке стране, иако се прецизно не дефинише шта то значи у пракси.[399] Овај став Суд заснива на неколико чињеница. Прво сваки наредни национално утврђени допринос треба бити прогресиван. Друго, национално утврђени допринос мора одражавати „највећу могућу амбицију", што значајно умањује простор за дискрецију држава. Треће, национално утврђени доприноси морају бити „информисани исходима глобалне процене напретка", те обавезе транспарентности намећу обавезу да национално утврђени доприноси морају бити упоредиви, јасни, потпуни и информативни.[400] У светлу наведеног, Суд сматра да је дискреција страна уговорница у припреми *NDC*-ова ограничена. Стране су дужне да примене пажљиво поступање (*due diligence*) и да осигурају да њихови *NDC*-ови испуњавају циљеве Париског споразума, посебно ограничење глобалног загревања на 1,5°C.[401] Оваквим ставом МСП-а падају у воду тврдње да Париски споразум не представља правнообавезујући инструмент, већ више политичку декларацију са прокламованим циљевима и обавезама понашања усмереним ка остваривању тих циљева.[402]

---

[397] D. Bodansky, 2016b, pp. 143–144.

[398] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 249.

[399] *Ibid.*, para. 240.

[400] *Ibid.*, paras. 241–244.

[401] *Ibid*., para. 245; Суд подсећа да се стандард пажљивог поступања разликује у зависности од контекста. У овом случају, због озбиљности претње климатских промена, тај стандард мора бити строжији, што значи да стране морају учинити све што је у њиховој моћи да њихови *NDC*-ови одражавају највишу могућу амбицију. Обавеза припреме и комуникације *NDC*-ова који могу остварити циљеве Споразума односи се на све стране, али ће се стандард пажљивог поступања разликовати, у складу са начелом заједничке, али диференциране одговорности и капацитета, зависно од историјског доприноса емисијама, нивоа развоја и националних околности конкретне стране уговорнице. *Ibid*., paras. 246–248.

[402] Овај став су пре свега износиле нордијске државе које су окарактерисале Париски споразум као спој политичких циљева, попут дугорочних температурних ограничења, и правно обавезујућих одредби које су углавном процедуралне природе. Истакле су да те обавезе укључују дужност припреме национално одрђених доприноса, што представља обавезу поступања, при чему сваки нови *NDC* треба да означава

Париски споразум представља оличење нове визије управљања ризицима климатских промена, које подразумева управљање далеко од обавезујућих (чврстих) обавеза и појма редистрибутивне правде, ка моделу управљања који наглашава добровољност обавеза и самодиференцијације обавеза.[403] Париски споразум је несумњиво правно обавезујући уговор између држава, али са јединствено двосмисленим правним карактером. Споразум поставља снажну заједничку визију трансформација које се морају постићи да би се избегли најопаснији утицаји климатских промена. Ипак, о правном карактеру сваке од његових основних одредаба је веома прецизно преговарано како би се произвеле чврсте процедуралне „обавезе чињења", уз избегавање прецизних „обавеза резултата".[404] Тако се Париски споразум може сматрати међународним инструментом који своју снагу неће изводити из своје форме, већ из колективних циљева које пропагира и механизама којима се спроводи.[405] Иако одредбе Париског споразума немају директан ефекат, оне се ипак морају узети у обзир у тумачењу позитивног права. Париски споразум прогресивне је природе и ствара временску динамику за имплементацију.

Сагледан у целини, Париски споразум представља квалитативни искорак у еволуцији међународног климатског права, не толико кроз класичне механизме правне обавезности, колико кроз трансформацију самог појма правног обавезивања. Он се не може разумети у оквирима традиционалне дихотомије *lex lata – soft law*, јер истовремено инкорпорира елементе оба приступа и превазилази их. Управо у томе лежи његов *sui generis* карактер. Правна снага Париског споразума не произлази из строгости санкција или прецизно дефинисаних обавеза резултата, већ из сложене комбинације процедуралних дужности, динамике прогресије, транспарентности и колективног притиска који временом добија све израженију нормативну тежину. Париски споразум се може посматрати као надоградња Оквирне конвенције, али не у смислу пуке спецификације постојећих обавеза, већ као њена функционална трансформација. Док је Оквирна конвенција поставила темеље и општа начела, Париски споразум уводи нови модел управљања климатским ризицима, заснован на самодиференцијацији, постепеном пооштравању обавеза и институционализацији научног знања као релевантног нормативног оријентира. У том контексту, национално утврђени доприноси делују као спона између међународног и унутрашњег правног поретка, чинећи климатске циљеве правно „оперативним" на националном нивоу, уз истовремено ограничење дискреције држава кроз принцип прогресије, највише могуће амбиције и пажљивог поступања. Посебна вредност Париског споразума огледа се у његовом изразито прогресивном карактеру. Он не третира климатске промене као изоловано еколошко питање, већ их интегрише у шири оквир одрживог развоја, препознајући нераскидиву везу између климатске акције, искорењивања сиромаштва, родне равноправности и заштите вулнерабилних група, укључујући особе са инвалидитетом.[406] Иако одредбе Париског

напредак у односу на претходни и одражава највиши могући ниво амбиције. Earth Negotiations Bulletin, "Summary report, 2–13 December 2024 - International Court of Justice Hearings on the Obligations of States in Respect of Climate Change", 2024, p. 9.

[403] J. McGee, J. Steffek, "The Copenhagen Turn in Global Climate Governance and the Contentious History of Differentiation in International Law", *Journal of Environmental Law,* 2016, Vol. 28, Issue 1, pp. 37–63.

[404] L. Rajamani, J. Werksman, "The legal character and operational relevance of the Paris Agreement's temperature goal", *Phil. Trans. R. Soc*. A 376, 2018, https://royalsocietypublishing.org/doi/epdf/10.1098/rsta.2016.0458, приступљено 05.03.2025.

[405] Једна од кључних одредби која пропагира колективне напоре у заустављању глобалног загревања на 1,5 ^{0}C је правнообавезујућа норма.

[406] Вид. Париски споразум, преамбула и члан 2.

споразума углавном немају директан ефекат, њихов значај у тумачењу позитивног права и обликовању обавеза држава не може се потценити. Управо кроз понављајуће циклусе извештавања, глобалне процене напретка и ревизије национално утврђених доприноса, Споразум ствара временску и нормативну динамику која омогућава да се првобитно „меке“ обавезе постепено консолидују у чвршће стандарде понашања. Стога, Париски споразум представља нови модел међународног уговорног права, прилагођен комплексности климатских промена, у којем право не функционише као коначни арбитар, већ као покретач дугорочне трансформације глобалног друштва.

3.2.5.3. Домети Париског споразума

Када је усвојен Споразум је окарактерисан као тријумф међународне дипломатије. После двадесет година разних међународних самита под окриљем УН који су имали мање или више успеха у борби за смањење емисија штетних гасова и заустављање глобалног затопљавања усвојен је Париски споразум који је веома брзо ступио на снагу. Након Париске конференције 2015, већина дипломата и научника је тврдила да би добровољна структура Споразума могла успети.[407] То је хибридни међународни инструмент који комбинује аспекте наметнутих обавеза и добровољних ангажмана, чиме се успоставља оквир за глобално управљање климатским променама.

Првобитна визија Париског споразума огледала се у документованом константном напретку у смањењу емисија штетних гасова, што се сматра кључем за успоравање (заустављање) глобалног загревања.[408] Државе су учиниле прве кораке тако што је до краја 2023. године 194 државе доставило своје прве очекиване националне доприносе.[409] *NDC*-и многих земаља у развоју садрже и списак специфичних мера које су државе спремне да предузму у остваривању циљева.[410] Аналитичари су брзо предвидели да ако сви *NDC*-и поднети у оквиру Споразума у периоду 2015-2016. године буду у потпуности имплементирани до 2030. године, остварiће се глобално загревање од 2,7 до 3,5 °C изнад прединдустријских нивоа.[411] Париски споразум је очигледно представљао највиши могући консензус држава преговарача у датом моменту преговора имајући у виду различите амбиције, те различите капацитете држава и њихов различит развој. Државе су се надале да ће се оваквом врстом уговора смањити глобални циљеви како би се постигли циљеви у ограничењу глобалног загревања и постигла одрживост планете.

---

[407] P. Cinnamon, J.D. Carlane, Colevecchio, *Balancing Equity and Effectiveness: The Paris Agreement & the Future of International Climate Change Law*, Ctr. for lnterdisc. Law & Pol'y Stud.,Working Paper No. 477, 2019, pp. 4–5.

[408] Под документованим напретком се подразумева периодично извештавање о постигнутим резултатима. Први национални извештаји је требало да буду достављени до краја 2023. године.

[409] Види UNCC, “NDC Registry”, https://www4.unfccc.int/sites/NDCStaging/Pages/All.aspx, приступљено 23.11.2023.

[410] Чиле се, на пример, обавезао на пошумљавање земљишта, док је Кина посвећена промовисању обновљиве енергије. Индија је посвећена и једним и другим мерама. Nationally Determined Contribution Registry, U.N. Framework Convention on Climate Change, Intended Nationally Determined Contribution of Chile Towards the Climate Agreement of Paris 2015, http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Chile/%2OFirst/1NDC%2OChile%/o20english%/20version.pdf; Nationally Determined Contribution Registry, U.N. Framewor Conventin on Climate Change, Enhanced Actions on Climate Change: China's Intended Nationally Determined Contributions 13 (2015), приступљено 20.05.2022.

[411] N. M. Sachs, “The Paris Agreement in the 2020s: Breakdown or Breakup,” *Ecology Law Quarterly*, vol. 46, no. 3, 2019, p. 869.

Већ након прве анализе остварених националних доприноса приметно је да стране нису у стању да испуне циљеве. Глобалне емисије *GHG*, које су се смањиле између 2014. и 2016. године, поново расту до рекордних годишњих максимума. Париски споразум је резултат деликатног политичког договора и показује колико је потребно компромиса како би се највећи загађивачи приволели да поштују климатске споразуме. Сваки компромис може довести до чврстине уговора, али са друге стране може представљати и извор неефикасности. Изгледа да је климатски режим успостављен Париским споразумом пронашао прави начин да уравнотежи компромис између консензуса и ефикасности, али неки проблеми у вези са борбом против климатских промена и даље постоје, чак и унутар оперативног, добро избалансираног климатског режима.

Након ових негативних тенденција у политикама неких од највећих загађивача постоје процене да би Париски споразум могао да доживи слом („*breakdown*“) у наредном периоду. Споразум би и даље могао да остане главни међународни форум за преговоре о проблемима климатских промена, али би његов утицај на смањење глобалних емисија био скроман. Неиспуњење зацртаних циљева великих загађивача могло би да изазове фрустрацију многих уговорница Споразума. Када стране препознају своје немогућности да се заустави глобални пораст емисија које утичу на климатске промене након деценија тежње, могуће је повећање раздора. О неспремности држава да се обавежу на амбициозније циљеве у погледу смањења емисија штетних гасова говори парадоксалан податак да су рањиве државе које су значајно угрожене ефектима климатских промена, попут Костарике, предвиделе амбициозне циљеве, док је предвиђен допринос Русије, као једног од највећих светских емитера штетних гасова, готово занемарљив.[412] Иако је предвиђено да сваки наредни национални циљ у погледу смањења гасова буде амбициознији, већ након првог референтног периода подаци *Carbon Action Tracker* показују да ће температура порасти за 2,9 °C,[413] што је далеко од зацртаних циљева да се до краја века глобално затопљавање заустави на 1,5 °C. Ови подаци показују да није за очекивати да највећи загађивачи до 2030. године удвостручe или чак утростручe своје напоре у смањењу штетних емисија како би испунили зацртане циљеве.

Опасност од великих еколошких катастрофа попут поплаве, губитка усева, топљења леденог покривача, додатно би могла да укаже на спорост у испуњавању климатских циљева што би могло одређене државе навести на идеју да се повуку из споразума. До распада споразума могу довести и раздори између развијених и земаља у развоју. Увиђајући ову нит раздора сам Париски споразум не инсистира приликом успостављања обавеза на овом груписању у оној мери у којој је то чинио Кјото протокол.

Највећу слабост за постизање ефикасних резултата Париског споразума многи виде у великом броју тзв. меких норми у споразуму, иако је велики број меких норми био предуслов опште прихваћености Париског споразума. Оваква структура и формулисаност норми са ослонцем на меко право могу представљати озбиљне лимите Париског споразума. Међутим, постоје и мишљења попут Тупа (*Toope*) који је оспорио ове истакнуте слабости с обзиром да према његовом мишљењу не постоји оштра разлика између тврдог и меког права, тврдећи да постоје само различити степени обавезивања у

[412] S. Leahy, “Most countries aren't hitting 2030 climate goals, and everyone will pay the price“, November 5, 2019, https://www.nationalgeographic.com/science/article/nations-miss-paris-targets-climate-driven-weather-events-cost-billions, приступљено 11.05.2022.
[413] N. Milović, “Pariski sporazum pet godina kasnije – uspeh ili promašaj?“, https://klima101.rs/pariski-sporazum-pet-godina-kasnije-uspeh-ili-promasaj/, приступљено 14.05.2022.

односу на обавезе које се налазе у међународним споразумима.[414] То би требало да значи да меке и тврде норме у једном међународном инструменту егзистирају као комплементарне. Меке норме колико могу бити слабост код Париског споразума могу према нашем мишљењу бити и велика предност јер не треба сметнути са ума да климатске промене поред великог изазова за међународно право представљају и првокласно политичко питање. Спровођење и поштовање овог споразума пре свега ће зависити од политичке воље, дипломатског притиска најугроженијих држава и свакако економског притиска. Мек садржај норми омогућава брзо прилагођавање хитности реаговања на изазове какве могу проузроковати климатске промене.

Поред ових негативних постоји и оптимистичнији сценарио у погледу досега Париског споразума. Постоје тумачења да ће ипак ефекти Париског споразума бити позитивни и допринети смањењу штетних ефеката климатских промена. Овај сценарио је могућ уколико се оствари енергетска ефикасност. Грађани би могли да се мобилишу да изврше притисак на своје владе ка стриктном смањењу емисија. Пример оваквог мобилисања можемо видети већ сад кроз ангажовање појединаца и група грађана у климатским парницама.

Концепт амбиције и прогреса је био звезда водиља приликом креирања Париског споразума. Амбиција се огледа у сврси и дугорочности циљева Париског споразума, посебно у погледу температурних граница и циљева у вези са ублажавањем и прилагођавањем. Амбиција је у Споразуму операционализована кроз нормативни оквир очекивања и препорука који се односе на константни напредак и највећу могућу амбицију. Да Париски споразум представља климатски споразум који је предвиђен да буде дугорочно на снази и да уговор има одређену перспективу говори и чињеница да су норме намерно учињене врло апстрактним и флексибилним како би се ефикасно одговорило еволутивним научним сазнањима о климатским променама. Како се буду појављивала нова научна сазнања тако ће се креативним и екстензивним тумачењем Париски споразум уподобити датој ситуацији. Такође, доказ да је Париски споразум предвиђен да буде дугорочни камен темељац нове динамике управљања климатским променама огледа се у постављању дугорочних циљева за чије остварење ће требати деценије. Ти циљеви се пре свега своде на заустављање глобалног загревања на 2 °C, уз константне напоре да се загревање заустави и на 1,5 °C.[415] Прогресивност приликом креирања Париског споразума огледа се у константном развоју технологије потребне за ублажавање и прилагођавање на климатске промене. Прогресивност приликом креирања Париског споразума огледа се и у нормама које су посвећене национално утврђеним доприносима. Приликом подношења национално утврђених доприноса уведен је принцип "без назадовања", како би се осигурало да развијене земље не преузимају националне доприносе који су по форми или нивоу амбиција били мањи од оних које су морали преузети у складу са Оквирном конвенцијом и Протоколом из Кјота.[416] Овај појам касније је замењен начелом „напретка" како би се више окренуло ка будућности и

[414] J. Brunnde, S.J. Toope, "Persuasion and Enforcement: Explaining Compliance with International Law", *Finnish Yearbook of International Law*, 2002, vol. 9, p. 27.

[415] Париски споразум поставља циљ обуздавања глобалног загревања на 2 °C, са циљем да се достигне 1,5 °C. Међутим, многи стручњаци сматрају да је чак и 1,5 °C превисок циљ и да је неопходно да се глобално загревање ограничи на 1 °C. Мада последње процене показују да се циљ од 1 °C неће остварити. M. Meinshausen, J. Lewis, C. McGlade *et al*., "Realization of Paris Agreement pledges may limit warming just below 2 °C", *Nature*, 604, 2022, pp. 304–309; R. Pande, "Can the market in voluntary carbon credits help reduce global emissions in line with Paris Agreement targets? ", *Science*, Vol. 384, 2024, p. 223.

[416] Вид. C. Voigt, 2023, p. 240.

како би се проширили домети Париског споразума.[417] Још једна потенцијална предност париског хибридног приступа је његова способност да подстакне државе уговорнице да ојачају уговор применом пратећег домаћег климатског законодавства кроз национално утврђене доприносе. Ипак, треба нагласити да државе могу самоиницијативно мењати своје национално утврђене доприносе без међународног надзора, што може водити претераној дискрецији држава у одређивању сопствених циљева и опасности од нетранспарентности. Један од кључних проблема Париског споразума јесте како измерити да ли државе смањују своје емисије у складу са циљевима на које су се добровољно обавезале. Већина досадашњих истраживања о кредибилности обећања држава је пренебрегнула ово питање. Углавном су се као аксиом узимале тврдње да су државе на правом путу и да извршавају своје обавезе.[418]

Један од додатних проблема који ће одредити домете Париског споразума јесте и питање да ли ће државе успети успешно да се изборе са притиском јавности у погледу ефикасности Париског споразума. Иако је кључан за подстицање позитивних промена, Париском споразуму недостаје механизам за спровођење. Друштвени притисак може имати различите облике, међутим, у суштини се ради о употреби нематеријалних (често вербалних) подстицања за одобравање доброг понашања и критиковање лошег понашања. Поштовање Париског споразума захтева да државе уговорнице постепено повећавају ниво амбиција национално одређених доприноса и имплементирају их. Стога, друштвени притисак може бити усмерен на ниво амбиција чланова, њихову имплементацију или обоје.[419]

Општа оцена Париског споразума је да овај климатски уговор представља највиши ниво консензуса супростављених интереса између развијених држава, држава у развоју и неразвијених држава у борби против климатских промена који се могао постићи у датом моменту.[420] Не треба заборавити да је кључ у успостављању домета Париског споразума спремност држава да ускладе своје економске тежње са потребом смањења емисија штетних гасова. Иако је постигнут напредак у развоју и примени чистих технологија, неопходна су даља улагања и проширење ових технологија да би се постигли циљеви Париског споразума. Неопходно је интензивирати међународну сарадњу и трансфер технологије како би се омогућио прелазак на нискоемисиона и отпорна друштва. Да би Париски споразум досегао своје лимите неопходно је да највећи загађивачи преузму највећи део одговорности. Париски преговори успели су да произведу висок ниво политичке мобилизације и подршке цивилног друштва и бизниса, што је само по себи велико достигнуће. Али био би потребан само мали број великих емитера да би се пореметили глобални напори да се остане унутар циљане температуре испод 2°C. С обзиром да је свет тренутно на путу ка тренду глобалног загревања од 3°C или више, простор за грешке за нови климатски режим је забрињавајуће мали.[421] Упркос три деценије преговора о клими, свет ће се суочити са повећањем глобалне температуре

---

[417] L. Rajamani, E. Guérin, "Central Concepts in the Paris Agreement and How They Evolved", D. Klein *et al*. (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change Analysis and Commentary*, Oxford University Press, 2017, pp. 74–79.

[418] IEA - World Energy Outlook, https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020?mode=overview, приступљено 11.12.2023.

[419] T. Stanković, J. Hovi, T. Skodvin, "The Paris Agreement's inherent tension between ambition and compliance", *Humanities and Social Sciences Communications,* https://www.nature.com/articles/s41599-023-02054-6, 2023, pp.1–6.

[420] L. Rajamani, E. Guérin, 2017, pp. 74–79.

[421] R. Falkner, "The Paris Agreement and the New Logic of International Climate Politics", 92 *International Affairs*, 2016, pp. 1107–1125.

од 2,6 °C у односу на прединдустријске нивое до 2100. чак и ако сва тренутна безусловна климатска обећања буду у потпуности спроведена.[422]

Имајући у виду досадашње слабости климатских уговора које произлазе из компромисних решења услед потребе постизања консензуса, можда би се у будућности требало окренути новим методама климатског управљања. Можда би због веће ефикасности у борби против климатских промена требало се окренути чврстим уговорима са мањим бројем уговорница (највећи загађивачи) попут САД, Канаде, Русије, Мексика, Кине, Индије, ЕУ… Договором ових највећих економских глобалних играча могли бисмо имати значајан утицај на решење климатских проблема, тако што би регулисали највећи удео глобалних емисија. Можда је потребно окренути се у будућности и билатералним споразумима између највећих загађивача. При том, овакви предложени споразуми не би искључивали примену Париског споразума као глобалног *erga omnes* климатског уговора, већ би представљали комплементарну допуну. Постојање мањег броја актера не значи нужно да је лакше постићи веће обавезе јер још увек недостаје наднационални ауторитет који би заиста спровео ове споразуме. Али исто тако Кјото протокол је показао да ни глобални консензус и *erga omnes* учешће у уговору не гарантује испуњење задатих циљева. Према садашњим пројекцијама слична судбина чека и Париски споразум. Сагледавајући разлоге неуспеха Кјото протокола, а што очигледно недостаје и Париском споразуму, те што ће се према нашем мишљењу највероватније временом морати етаблирати у овај споразум кроз неки амандман или додатни протокол, јесте механизам ефикасног санкционисања уколико се желе постићи глобални циљеви. Ефикасности Париског споразума могло би допринети увођење и неког облика финансијских санкција, али такав облик санкционисања би могао удаљити државе од учешћа у будућим климатским уговорима.

Једно од могућих решења за повећање ефикасности Париског споразума је да с временом његове норме постану део обичајног права или чак императивне норме које би обавезивале чак и оне државе које би евентуално иступиле из Париског споразума, како су то већ два пута учиниле САД. Тренутно не можемо говорити о постојању императивне климатске норме јер би одступање од такве норме било очигледно. Понашање државе усмерено ка напорима ублажавања климатских промена како би се испунили глобални циљеви Париског споразума, али је ипак у позицији да учини више него што предузима, не можемо навести као кршење императивне норме. У теорији је ипак могуће замислити стварање *ius cogens* норме, јер опште норме, нарочито оне о климатским променама, могу постати универзалне вредности прихваћене од међународне заједнице у целини имајући у виду последице које климатске промене могу имати по међународну заједницу.[423] Тренутно кључна препрека стварању перемпторне норме лежи у недостатку довољно

[422] UNEP Emissions gap report 2022, https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022, приступљено 19.12.2023.

[423] Иако у академским круговима тренутно преовладава став да норме климатског права не могу бити перемпторне (што ћемо видети у наставку доктората), неопходно је нагласити да постоји озбиљна група држава (међу којима су Албанија, Египат, Бангладеш, Јужна Кореја и Немачка) која је током изјашњавања у саветодавном поступку о обавезама држава у погледу климатских промена истакла да поред климатских уговора, обавезе држава могу произаћи и из општих принципа међународног права, те универзалних обичајних норми. Овакав став ипак оставља отворен простор да уз довољно политичке воље и глобални консензус у будућности настану климатске *ius cogens* норме. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change,* Written reply of Albania to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-02-00-EN; ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Germany to the questions put by Judges Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-25-00-EN.

прецизног и универзално прихваћеног стандарда понашања, који би омогућио јасно разграничење између дозвољеног и недозвољеног понашања држава у контексту прилагођавања климатским променама.

3.3. НАЧЕЛА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ КОЈА ИМАЈУ ПОСЕБНУ ПРИМЕНУ У МЕЂУНАРОДНОМ РЕЖИМУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Према члану 38. Статута Међународног суда правде општа начела спадају у главне формалне изворе међународног права. Осим што, као и друге гране права, уважава општа правна начела, право заштите животне средине садржи одређена начела заштите животне средине која се разликују од начела других грана међународног права. Пошто је право животне средине разноврсна и комплексна област права, која се развила, на различитим нивоима (билатералном, регионалном или универзалном), помало хаотично и често обележено хитношћу да одговори на потребе онако како су идентификоване, општи принципи имају у великој мери утицај на развој међународног права животне средине. Они пружају смернице у тумачењу позитивних међународних уговора, али и утичу на праксу држава и усмеравају преговоре о новим еколошким уговорима.

Међу основним начелима права животне средине су, начело превенције и начело предострожности, начело информисања и учешћа јавности, начело „корисник плаћа“, начело одговорности загађивача и његовог правног следбеника. Док општи принципи у међународном праву имају не тако превелик значај, у еколошком праву и праву климатских промена принципи имају огроман значај као извор права. Неки од ових принципа имају изузетан значај у међународном режиму климатских промена. Такође, принципи попут заједничке али диференциране одговорности и обавезе процене штете причињене животној средини могу бити путоказ на који начин је могуће успоставити правну одговорност држава за изазивање климатских промена. Државе често занемарују значај принципа за регулисање животне средине и пренебрегавају утицај које њихове активности имају на изазивање негативних утицаја које климатске промене имају на нашу планету.

У овом делу рада анализира се утицај који имају одређени принципи у климатско правном режиму. Такође, циљ је показати зашто су ови принципи битни за климатске промене и која је њихова улога у развоју одговорности државе за изазивање штете проузроковане климатским променама. Разлог зашто су принципи заједничке али диференциране одговорности, забране чињења прекограничне штете, одрживог развоја, процене утицаја активности на животну средину, међугенерацијске солидарности, дужне пажње, начело предострожности и загађивач плаћа издвојени у односу на друге принципе еколошког права су двојаки. У погледу њихове правне релевантности, ови принципи непосредно обликују садржај и домет обавеза држава у вези са спречавањем, ублажавањем и управљањем последицама климатских промена. Истовремено, у оквиру међународног права одговорности, они су важни за утврђивање повреде међународне обавезе и њених правних последица, укључујући питања узрочне везе и одговорности за насталу штету.

3.3.1. НАЧЕЛО ЗАЈЕДНИЧКЕ АЛИ ДИФЕРЕНЦИРАНЕ ОДГОВОРНОСТИ КАО КЉУЧНИ ПРИНЦИП МЕЂУНАРОДНОГ РЕЖИМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Климатске промене представљају глобални проблем читаве међународне заједнице и решавање овог проблема се тиче сваке нације. Специфичност климатских промена је таква да највећи допринос у њиховим негативним ефектима имају најбогатије државе, док ће највеће последице трпети најсиромашније и неразвијене државе. Управо као одговор на ову климатску неправду настао је принцип заједничке али диференциране одговорности. Једноставно речено, главна идеја овог начела је да скрене пажњу на удео сваке државе у емисијама штетних гасова правећи разлику између сваке земље и њених капацитета да одговори изазовима климатских промена.

Принцип заједничке али диференциране одговорности који се примењује у климатском режиму подразумева два елемента. Одговорност за суочавање са негативним последицама климатских промена је заједничка за све државе али различитог обима за сваког актера појединачно. Овај принцип доводи до тога да државе морају прихватити да њихово национално законодавство у овој области као и акциони планови адаптације и митигације на климатске промене не представљају унутрашњу ствар државе и превазилазе националне надлежности, те су подложни међународном преиспитивању. С обзиром да клима представља заједничко добро (бригу) човечанства, принцип заједничке али диференциране одговорности се може сматрати надоградњом овог концепта.[424] Први елемент „заједничка одговорност“ је круцијалан за ефикасност овог принципа, али тешко одредив ако говоримо конкретно о климатским променама јер је врло тешко утврдити приписивост емисија и праг причињене штете. Други елемент принципа заједничке, али диференциране одговорности подразумева управо различит степен одговорности за антропогене последице климатских промена. Може се рећи да се диференцирајућа димензија принципа односи на историјске разлике, истовремено обухватајући садашње и будуће диспаритете међу државама.[425] Образложење за примену диференцијације лежи негде између принципа загађивач плаћа и принципа *no harm*, те могућности сношења трошкова.

Принцип диференциране одговорности произлази и из филозофског разматрања шта је праведно и правично као два општа свеобухватна концепта. Концепт диференцијације није нов у међународном праву животне средине. Потиче из Версајског споразума из 1919. године, где је Међународна организација рада навела да „разлике у клими, навикама и обичајима, економским могућностима и индустријској традицији отежавају постизање строге униформности у условима рада“.[426] Иако није био експлицитно наведен овај принцип, дух Штокхолмске декларације је био такав да је она јасно изграђена на овом принципу.[427] За извештај Брундтландове комисије се каже да је утемељио концепт одрживог развоја, који сам по себи има јасну везу са принципом заједничке али диференциране одговорности у оквиру климатског режима. Рио декларација у принципу бр. 7 изричито признаје принцип заједничке али диференциране

[424] P. Josephson, *Common But Differentiated Responsabilities in Climate Change Regime -Historic Evaluation and Future Outlooks,* Stockholm, Spring term 2017, p. 8; T. Honkonen, *The Common but Differentiated Responsibility Principle in Multilateral Environmental Agreements: Regulatory and Policy Aspects*, Kluwer Law International, 2009, pp. 1–2.

[425] J. F. Morin, J. Allan, S. Jinnah, "The survival of the weakest: the echo of the Rio Summit principles in environmental treaties", *Environmental Politics*, 33(3), 2024, pp. 486–507.

[426] The Constitution of the International Labour Organization, (Jun 28, 1919), 49 Stat. 2712, TS, 874.

[427] Вид. Принцип 6 Штокхолмске декларације.

одговорности имајући у виду значај овог принципа за остваривање циљева одрживог развоја.[428]

Да би се боље схватио принцип заједничке али диференциране одговорности неопходно је сагледати теоријске оквире, те установити како се овај принцип манифестује у практичној борби против климатских промена. Тако Хонконен (*Tuula Honkonen*) уочава две врсте диференцијације: текстуалну и конкретну. Конкретно разликовање подразумева обавезе у уговору које су јасно диференциране између одређених страна.[429] Контекстуална диференцијација, с друге стране, представља ситуацију када су обавезе у уговору исте за све државе, али зависе од појединачних околности. Ако се контекстуална диференцијација генерализује, могла би се описати као диференцијација која је условљена специфичним факторима који владају у појединачним државама.[430] Рајамани (*Lavanya Rajamani*) предлаже три категорије у којима се може идентификовати различит третман. Према њеном стајалишту, постоје одредбе које се разликују у погледу централних обавеза уговора. Ово су одредбе које су од суштинског значаја за сврху уговора и директно се односе на постизање циља уговора.[431] Рајамани други облик диференцијације уочава и у одредбама које олакшавају спровођење климатских уговора као и код механизма усклађености (*compliance* механизма).[432] Рајамани идентификује помоћ као трећу категорију у којој је присутна диференцијација. Ово се односи на одредбе које олакшавају финансијску помоћ или трансфер технологије као и напоре за изградњу капацитета.[433]

У раним преговорима о климатским променама који су се водили до 1990. године, развијена је јасна подела између развијених и неразвијених држава, али треба нагласити да се појавила и нова категорија држава - „земље у развоју“. Веће земље у развоју као што су Бразил, Јужна Африка, Индија и Кина, бринуле су се да не буду ограничене у својим напорима да теже индустријском развоју и на тај начин настојале су да аргументују важност суверенитета.[434] Већ приликом првих састанака Међувладиног панела за климатске промене наглашено је да принцип заједничке али подељене одговорности треба узети у обзир у сваком будућем раду на решавању климатских промена.[435] Принцип заједничке али диференциране одговорности је инкорпориран и у први климатски споразум.[436]

---

[428] Рио декларација, принцип 7.

[429] T. Honkonen, p. 129. На пример, у оквиру режима климатских промена то би могло значити да је једна група земаља у обавези да смањи емисије у одређеној мери за одређени период, док друга група земаља има обавезу да изврши смањење мањег обима за исти временски период.

[430] *Ibid.*

[431] На пример, правила која налажу различите циљеве смањења емисија су типичне централне обавезе.

[432] L. Rajamani, *Differential Treatment in International Environmental Law*, Oxford University Press 2006, pp. 93–94.

[433] *Ibid.*

[434] P. Josephson, p. 19.

[435] *Ibid.*

[436] Оквирна конвенција о промени климе, члан 3. У члану 3. Оквирне конвенције, који је посвећен принципима на којима се заснива споразум, инкорпорирано је и ово начело. У овом члану се експлицитно наводи да стране уговорнице треба да штите климатски систем за добробит садашњих и будућих генерација човечанства, на основу правичности и у складу са њиховом заједничком али диференцираном одговорношћу и одговарајућом способношћу. Што се тиче кључних обавеза које произлазе из Оквирне конвенције, члан 4. прави разлику између обавеза које се примењују на све стране уговорнице и обавеза које се примењују само на „развијене земље уговорнице и друге стране укључене у Анекс I.” У Оквирној конвенцији се први пут способност држава повезује са принципом диференциране одговорности. Друга

Након усвајања Париског споразума, принцип заједничке али диференциране одговорности је добио другачију улогу. У Париском споразуму је избегнута категоричка диференцијација која је подразумевала груписање држава на развијене и државе у развоју и примењен је текстуални приступ.[437] У преамбули Париског споразума, принцип се први пут помиње онако како је формулисан у Оквирној конвенцији, доводећи то у везу са „одговарајућим способностима" земаља да одговоре изазовима климатских промена.[438] Поред тога, наглашено је да се овај принцип треба посматрати „у светлу различитих националних околности приликом испуњења обавеза предвиђених уговором".[439] Приметно је да, иако постоје елементи принципа заједничке али диференциране одговорности у Париском споразуму, као што су одредбе о финансијама, технологији и изградњи капацитета, диференцијација између развијених и земаља у развоју знатно је ублажена и скоро се губи у односу на формулације у Кјото протоколу. Париски споразум не дели државе у групе или анексе као што је то случај у Кјото протоколу, већ спомиње поделу на развијене и земље у развоју, али без прецизних критеријума диференцијације.[440] Чврсто раздвајање обавеза између развијених и земаља у развоју које је карактерисало Кјото протокол једноставно је замењено. Свака страна уговорница сама одређује своје национално утврђене доприносе што је још један вид примене овог принципа.[441] Париски споразум садржи низ даљих диференцијација, које зависе од контекста (нпр. најнеразвијеније земље – *LDCs* или мале острвске земље у развоју – *SIDS*), специфичних питања (нпр. финансирање адаптације) или процедура (нпр. временски оквири и извештавање).

Фохт (*Christina Voigt*) и Фереира *(Felipe Ferreira*) нову тенденцију у примени принципа заједничке али диференциране одговорности у Париском споразуму виде као позитиван развој, барем као начин превазилажења застоја у преговорима ради подстицања споразума о глобалним климатским променама које прете читавој

карактеристика у односу на претходне међународне инструменте јесте и чињеница да се развијене земље позивају да преузму вођство у смањењу штетних емисија имајући у виду историјску одговорност.

[437] Направљена је подела држава према категоријама, али која није чврсто утемељена. Поу (*Pauw*) анализирајући одредбе Париског споразума о правима и обавезама држава уочава поделу на нарочито развијене земље, острвске земље, нарочито рањиве земље у развоју, земље чије су привреде нарочито погођене мерама у борби против климатских промена, земље у развоју којима је потребна флексибилност у борби против климатских промена с обзиром на њихове капацитете, неразвијене државе. P. Pauw *et al*., "Different Perspectives on Differentiated Responsibilities – A State-of-the-Art Review of the Notion of Common but Differentiated Responsibilities in International Negotiations", Discussion Paper, Bon: *Deutsches Institut für Entwicklungspolitik,* 2014, https://www.idos-research.de/uploads/media/DP_6.2014..pdf, приступљено 25.11.2023.

[438] Париски споразум, преамбула став 3.

[439] *Ibid.* Иако би најзначајније последице тумачења ове одредбе значиле да земље које су се у Кјото протоколу сматрале земљама у развоју, а сада су међу најбогатијима, попут Сингапура и Катара, не могу више захтевати посебан третман, неопходно је нагласити да Париски споразум и даље омогућава странама да се саме идентификују као земље у развоју, чак и ако повећају своје амбиције, те се наглашава да је свака страна уговорница сама себи мерило.

[440] H. Schneider, "Common but Differentiated Responsibilities in the Paris Agreement", 18 *FIU L. Rev*. 327, 2024, p. 333.

[441] *Ibid.* С једне стране, Париски споразум омогућава странама уговорницама значајан степен флексибилности у дефинисању сопствених доприноса, што резултира њиховом међусобном разноликошћу. Овакав приступ се често описује као „одоздо нагоре", с обзиром на то да иницијатива потиче од самих држава. При томе, национално утврђени доприноси нису правно обавезујући у смислу конкретних обавеза, већ представљају добровољне али политички значајне изразе климатских намера. С друге стране, све стране су обавезане да редовно подносе планове који одражавају концепте „напредовања" и „највишег могућег нивоа амбиције", чиме се успоставља динамичан механизам континуираног унапређивања климатских активности.

међународној заједници. Они виде значај овог принципа у потенцијалу динамичке диференцијације. Овај принцип је омогућио да традиционално маргинализоване групе држава попут Алијансе острвских држава буду препознате у оквиру међународних еколошких споразума.[442] Овај облик диференцијалног третмана је упоређен са афирмативним мерама у области људских права.[443] Имајући ово у виду, јавила су се тумачења да принцип диференциране одговорности треба да буде привремен. Међутим, ту проблем настаје јер треба утврдити које критеријуме треба узети у обзир када се одлучује да ли нека нација треба да искористи бенефите диференцијалног третмана? [444]

Критика која се упућује овом принципу јесте да се њиме ограничава начело једнакости држава у међународној заједници. Принцип представља и треба га схватити као „правни захтев за накнаду штете причињене светској околини од стране развијених држава, и то како у садашњем тренутку тако и у прошлости".[445] Став се објашњава тиме што су развијене државе у прошлости биле амнестиране за доприносе штети причињеној климатским променама, јер нису имале обавезу да је надокнаде. Њихови акти штетни по околину нису сматрани противправним актима.

Иако овај принцип пропагира заједничку бригу и глобално партнерство у борби против деградације животне средине и климатских промена, примена овог принципа не би смела представљати брану успостављању индивидуалне одговорности државе. Имајући све наведено у виду можда је у контексту климатских промена погрешно користити израз заједничка одговорност, већ би било прикладније користити термин „заједничка забринутост", с обзиром на то да осим највећих емитера гасова са ефектом стаклене баште попут САД, Русије, Индије, Кине и ЕУ, 90% других држава трпи последице, али има врло малу способност, тачније никакву да утичу и спрече последице као што су пораст мора и суше. [446] Стога није оправдано схватати климатске промене као заједнички проблем и користити термин заједничка одговорност. Овај приступ се сматра недовољним у решавању основних социјално-економских неједнакости и историјских одговорности.

Последња критика која се може запазити у стручној литератури, а коју свакако треба нагласити, јесте да је принцип заједничке али диференциране одговорности остао само мртво слово на папиру или прецизније речено да принцип никад није операционализован у пракси.[447] Овакав став се поткрепљује тврдњом да је механизам чистог развоја Кјото протокола, као један од сегмената механизма флексибилности, представљао неуспео покушај да принцип заједничке али диференциране одговорности заживи. Овај механизам су користиле развијене земље како би купиле „право на загађивање", односно одржавање или чак повећање њихове емисије гасова стаклене баште, док су улагале у чисту енергију у земљама у развоју.[448] Овакав облик понашања представља суштински дебакл принципа диференциране одговорности. Развијене

---

[442] C. Voigt, F. Ferreira, „Dynamic differentiation: The Principles of CBDR-RC, Progression and Highest Possible Ambition in the Paris Agreement'', 5 *Transnational Environmental Law* 285, 2016, p. 18.

[443] Треба нагласити да је преференцијални третман привременог карактера, док се групе на које се примењује преференцијални третман не доведу у једнак положај.

[444] R. Maguire, "The Role of Common but Differentiated Responsibility in the 2020 Climate Regime", *Carbon & Climate Law Review*, 2013, no. 4, pp. 260–269.

[445] X. Hanqin, *Transboundary Damage in International Law*, Cambridge University Press, 2009, p. 368.

[446] *Ibid.*

[447] A. Rosencranza, K. Jamwalb, "Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities: Did This Principle Ever Exist?", *Environmental Policy and Law*, vol. 50, 2020, pp. 291–297.

[448] K. Dingwerth, S. Herr, "The reinterpretation of common but differentiated responsibilities in the climate regime", *The Unmaking of Special Rights*, 2024, p. 93.

државе су током трајања Кјото протокола успешно дезавуисале овај принцип улажући у смањење емисија у другим државама, а производећи исту или чак већу емисију штетних гасова на својој територији. Рађамани критикује принцип заједничке али диференциране одговорности, јер сматра „да су земље у развоју имале неправедну економску предност јер се нису суочиле са истим ограничењима као развијене земље“. [449]

Током тридесетогодишњег периода примене принципа заједничке, али диференциране одговорности, његова политичка интерпретација и смисао су додатно разјашњени и проширени, али и даље постоје изразито различити приступи у институционализацији и механизама његове примене, како на међународном, тако и на домаћем нивоу. Смањеној ефикасности неминовно доприноси и занемаривање историјских доприноса климатским променама од стране развијених држава. Неиспуњење циљева утврђених националним доприносима не повлачи правну одговорност, што иде у прилог критици да овај принцип не доприноси успостављању одговорности. Иако је споран, овај принцип је и данас релевантан у глобалном управљању климом из неколико разлога. Примена овог принципа према нашем мишљењу нашла би примену и код потенцијалног регулисања међународног статуса климатски расељених лица. Наиме услед озбиљне деградације животне средине и велике могућности да територије одређених држава нестану, долазимо до појаве климатских избеглица. Идеја је да терет пријема и збрињавања ових људи преузму највећи емитери штетних гасова, тачније терет бриге би био распоређен по принципу заједничке али диференциране одговорности, пре свега на основу историјских доприноса.

Принцип заједничке али диференциране одговорности помиње се и у пресуди Европског суда за људска права у случају *Verein KlimaSeniorinnen* (Климасениоринен *и други против Швајцарске*). Суд је истакао да иако климатске промене представљају глобални феномен који се мора решавати на глобалном нивоу, свака држава треба да поштује и узима у обзир своје обавезе о људским правима, као и права на здраву и одрживу животну средину приликом усвајања мера за борбу против климатских промена у складу са принципом заједничке али диференциране одговорности.[450] Велико веће Суда је разјаснило да држава има обавезу да предузме све што је у њеној моћи како би допринела ограничењу глобалног загревања на испод 1.5°C, уважавајући резултате научних анализа и у складу са начелом заједничке али диференциране одговорности.[451] У својим деловањима за постизање циља Конвенције и спровођење њених одредби, Стране би требало да заштите климатски систем за добробит садашњих и будућих генерација, на основу равноправности и у складу с њиховим заједничким али диференцираним одговорностима и одговарајућим способностима.[452] У пресуди је такође наглашено да државе имају обавезе у вези са људским правима, о којима треба да воде рачуна при дизајнирању и спровођењу мера за ефикасно решавање климатских промена, при чему те мере треба да буду у складу са принципом заједничке али диференциране одговорности.[453]

---

[449] L. Rajamani, "The Principle of Common but Differentiated Responsibility and the Balance of Commitments under the Climate Regime", *Review of European Community & International Environmental Law*, vol. 9, 2006, pp. 128–129.
[450] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Judgment 9.4.2024 Grand Chamber. para. 442.
[451] *Ibid*., para. paras. 546-549.
[452] *Ibid.*, para. 134.
[453] *Ibid.*, para. 442.

Имајући у виду став Суда, овај случај би могао имати неколико значајних импликација на разјашњење питања одговорности држава у погледу ублажавања климатских промена. Прво, у будућим случајевима, овај принцип ће омогућити судовима да разликују одговорности држава у зависности од њихових економских ресурса, технолошких капацитета и историјских доприноса. Државе са већим средствима биће задужене да предузимају строже мере и интензивније раде на ублажавању климатских промена, чиме ће се правне одлуке прилагодити специфичним условима сваке државе. Друго, став ЕСЉП подржава идеју да правичност није само питање економских разлика, већ и моралне обавезе према најугроженијим групама и будућим генерацијама. То значи да ће будући случајеви и политике укључивати етичке аргументе који оправдају већи напор од стране развијених држава, што може довести до побољшања финансијске и технолошке подршке за земље у развоју. Примена овог принципа кроз судске пресуде може подстаћи државе да развијају креативна и иновативна решења у складу са својим националним капацитетима. Ово ће омогућити флексибилнији приступ међународним споразумима, при чему ће мере за ублажавање климатских промена бити прилагођене конкретним условима сваке државе. Судске одлуке које се ослањају на овај принцип постављају јасне стандарде за будуће случајеве, дефинишући границе правне одговорности држава

Међународни трибунал за право мора је у свом саветодавном мишљењу о обавезама држава у погледу обавеза држава уговорница Конвенције Уједињених нација о праву мора да заштите и очувају светске океане од утицаја климатских промена такође указао на значај принципа заједничке али диференциране одговорности. Ово је значајно и због чињенице да је ово први међународни суд/трибунал који се бавио обавезама држава у погледу обавеза ублажавања климатских промена, те изнео саветодавно мишљење. Трибунал је навео да специфична обавеза држава уговорница према члану 194. *UNCLOS*-а је да предузму те неопходне мере користећи најбоља практична средства која су им на располагању и у складу са својим могућностима. *ITLOS* је признао да се "принцип заједничке, али диференциране одговорности', садржан у *UNFCCC*-у и Париском споразуму, примењује на право поморског режима према *UNCLOS*-у".[454] *ITLOS* је сматрао да државе у развоју имају исте обавезе у погледу заштите животне средине као и развијене државе и да „[све] државе морају да уложе напоре за ублажавање утицаја".[455] Међутим, Трибунал сматра да државе уговорнице „са већим средствима и могућностима морају учинити више да смање такве емисије него државе са мање средстава и могућности",[456] што је еклатантан пример примене овог принципа у пракси ублажавања последица климатских промена. У том смислу, и у складу са члановима 202. и 203. *UNCLOS*-а, развијене државе имају посебну дужност да помогну државама у развоју, „посебно онима које су подложне штетним ефектима климатских промена" у њиховим напорима да се позабаве загађењем мора услед антропогених емисија штетних гасова.[457]

О значају овог принципа у контексту климатских промена говоре и изјашњења држава у захтеву за саветодавно мишљење о климатској ванредној ситуацији и људским правима, који су Међуамеричком суду за људска права поднели Колумбија и Чиле. Оне наглашавају да овај принцип треба да одражава историјски допринос загађењу и њихове

[454] International Tribunal for the Law of the Seas, *Climate change and international law*, Advisory opinion of 21 May 2024, paras. 223-227.
[455] *Ibid.*, para. 229.
[456] *Ibid.*, para. 227.
[457] *Ibid.*, paras. 338–339.

ограничене ресурсе. Ове земље тврде да су међународне обавезе о климатским променама не само правне већ и моралне, те да је неопходно обезбедити финансијску и техничку помоћ од стране развијених земаља.[458] Подносећи захтев за саветодавно мишљење, земље попут Колумбије и Чилеа су истакле да су недовољно заштићене уколико се не примени ова диференцирана перспектива.[459]

Међународни суд правде је у Саветодавном мишљењу о обавезама држава у погледу климатских промена, изнео став да овај принцип одражава потребу да се терет обавеза у погледу климатских промена расподели на правичан начин, узимајући у обзир, између осталог, историјски и тренутни допринос држава укупним емисијама гасова са ефектом стаклене баште као и њихове различите садашње капацитете и националне околности, укључујући економски и социјални развој.[460] Имајући у виду научне налазе изнете од стране *IPCC* Суд је закључио да принцип заједничке, али диференциране одговорности и одговарајућих капацитета представља израз начела правичности и усмерава тумачење обавеза у оквиру међународног еколошког права, јер је релевантно за тумачење уговора и утврђивање правила обичајног права у области заштите животне средине.[461] У том контексту, Суд даље разрађује практичне последице примене принципа заједничке али диференциране одговорности у оквиру општег међународног права, повезујући га са стандардом дужне пажње који обавезује државе да употребе сва средства која су им на располагању ради спречавања значајне штете по животну средину.[462] Ослањајући се на ауторитет Комисије за међународно право, као и на саветодавно мишљење Међународног трибунала за право мора о климатским променама из 2024. године, Међународни суд правде потврђује да различит ниво капацитета држава легитимно условљава различит ниво очекиване дужне пажње. Државе са развијеним институционалним, економским и технолошким ресурсима подлежу вишем стандарду понашања, док се од држава са ограниченим капацитетима захтева мањи, али не и занемарљив степен деловања.[463] На једном крају спектра су најразвијеније државе које су највише емитовале и имају највеће могућности за смањење емисија, док су на другом најмање развијене државе са минималним доприносом и ограниченим ресурсима. Између њих су државе у развоју које су напредовале од 1992. године и сада имају капацитет да значајно учествују у мерама ублажавања и адаптације.[464]

Истовремено, Суд недвосмислено наглашава да ниједна држава није изузета од обавезе поступања са дужном пажњом. Чак и државе са ограниченим ресурсима дужне су да предузму сва средства која су им реално на располагању, у складу са својим могућностима и доступним ресурсима, ради заштите климатског система.[465] На тај начин, принцип заједничке али диференциране одговорности не функционише као основ за изузеће од обавеза, већ као критеријум за њихову конкретизацију. Суд тиме овај принцип позиционира као структурни елемент међународног еколошког права, који није ограничен искључиво на уговорни режим *UNFCCC*-а, већ је имплицитан у ширем

[458] M. A. Tigre, *Advisory Opinion on Climate Change: Summary of Written Observations Submitted to the Inter-American Court of Human Rights (Part 1)*, 2024, pp. 19–20.
[459] *Ibid.*
[460] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 148.
[461] *Ibid.*, para. 151.
[462] *Ibid.*, para. 290.
[463] *Ibid.*, para. 291.
[464] *Ibid.*, para. 150.
[465] *Ibid.*, para. 292.

нормативном оквиру обавезе спречавања прекограничне штете и заштите животне средине.

Посебан значај има став Суда да је стандард дужне пажње по својој природи динамичан и еволутиван. Разлика у капацитетима држава не може се свести на статичну поделу између развијених и земаља у развоју, већ захтева индивидуализовану процену конкретних националних околности, укључујући ниво економског развоја, институционалну зрелост и технолошке могућности.[466] Како државе временом напредују и јачају своје капацитете, тако се постепено пооштрава и стандард дужне пажње који се од њих захтева.[467]

Суд суштински трансформише принцип заједничке али диференциране одговорности из политичке компромисне формуле у правно оперативан инструмент за тумачење и примену обавеза у области климатских промена. Управо у томе лежи његов шири нормативни значај: овај принцип постаје средство за диференцирану, али конкретну и проверљиву одговорност држава, што има посебан потенцијал у контексту климатских парница, где судови могу захтевати више од држава са већим капацитетима и одбацити аргумент недостатка ресурса у ситуацијама у којима постоје реалне могућности деловања. Док Суд оваквим тумачењем принципа заједничке али диференциране одговорности, покушава да га модернизује поистовећујући га са правичношћу, Судија Шуе (*Xue*) у издвојеном мишљењу оштро се противи овој реинтерпретацији, тврдећи да она подрива правну структуру климатских уговора и брише разлику између развијених и земаља у развоју.[468] Такође наводи да дефинисаност принципа од стране МСП преузета из Париског споразума уз наглашавање „ различитих националних околности“ (што би наводно значило да статус државе није статичан) значајно слаби снагу овог принципа.[469] Шуе истиче да су многе државе у поступку истакле неправду коју трпе мале острвске државе и најмање развијене земље услед ерозије обала, елементарних непогода и недостатка финансија и технологије. Без довољног протока средстава, оне не могу да се прилагоде. [470] Климатска правда захтева посебну пажњу њиховим околностима. Она овај принцип види као основни стуб климатског правног режима, те би свако одступање од њега подривало међународну сарадњу и фер расподелу терета у борби против климатских промена. [471]

Након ових критика остаје отворено питање да ли је Суд у свом саветодавном мишљењу успео да потврди значај принципа заједничке али диференциране одговорности као круцијалног у борби против климатских промена, или је поистовећивањем овог принципа са правичношћу и увођењем „спектра држава“ учинио

---

[466] *Ibid.*
[467] *Ibid.*
[468] Правно гледано, термин „смислене“ обавезе нема упориште у Париском споразуму. Механизам *NDC* обавезује све државе, али није усмерен на одређену групу земаља у развоју, нити мења поделу на развијене и земље у развоју. Државе „у средини“ спектра, према ММФ и Светској банци, обухватају преко 110 земаља у развоју, насупрот око 40 развијених и 44 најмање развијене. Ова нова подела нема правну основу и одступа од постојеће поделе обавеза. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Xue, para. 63.
[469] Подела на развијене и земље у развоју, заснована на социоекономским индикаторима, кључна је за праведну расподелу климатских обавеза, које се не мењају без формалне прекласификације. Принцип заједничке, али различите одговорности штити земље у развоју, јер оне, упркос економском напретку, и даље имају ниже емисије и капацитете у односу на развијене државе. Вид. *Ibid*., paras. 65–72.
[470] Тај аспект није довољно обрађен у Саветодавном мишљењу, посебно у вези са питањем (б). Правила одговорности држава за прекограничну штету нису довољна да заштите ова острва. *Ibid*., paras. 75–76.
[471] *Ibid.*, para. 78.

управо супротно. Изнети ставови МСП и судије Шуе би могли имати значајне импликације у будућности, нарочито што је препознато да ово начело није више само политичко или морално, већ има практичне правне импликације, нарочито у контексту Париског споразума. Мишљење МСП-а указује и на улогу Конференције страна као механизма који може моделовати примену принципа, те потребу за институционалном флексибилношћу, али унутар правних оквира. Са друге стране, ставови судије Шуе могли би подстаћи редовну ревизију статуса држава у преговорима (нпр. земље попут Кине, Индије или Саудијске Арабије више не могу имати исти степен заштите као најсиромашније земље у развоју), те омогућити прецизнију и праведнију расподелу обавеза.

3.3.2. НАЧЕЛО СПРЕЧАВАЊА ПРЕКОГРАНИЧНЕ ШТЕТЕ (НЕШКОДЉИВОСТИ) - ПРИНЦИП ИЛИ ОБАВЕЗА?

Регулисање климатских промена представља критичан тест за корисност и делотворност међународне регулативе о животној средини. Принцип према којем државе морају осигурати да активности у оквиру њихове надлежности не проузрокују значајну прекограничну штету по животну средину („без штете“ – *no harm principle*) чини камен темељац међународног права животне средине.[472] Принцип забране наношења значајне штете представља основну норму обичајног међународног права којом се државе обавезују да при вршењу суверених права на својој територији не проузрокују значајну штету другим државама У случају повреде, оштећена држава има право на надокнаду штете. Овај принцип захтева од држава да предузму све разумно неопходне и изводљиве мере како би спречиле такву штету и осигурале усклађеност активности под њиховом надлежношћу са међународним правом. Испуштањем штетних гасова у атмосферу државе доприносе климатским променама које имају глобалне последице, што сугерише да климатске промене саме по себи проузрокују прекограничну штету. Међутим, за разлику од других принципа, овај принцип се веома ретко децидирано спомиње у свим досадашњим климатским уговорима.

Први пут је овај принцип препознат у арбитражном спору *Trail Smelter*.[473] Значај овог принципа је потврђен у 21. принципу Штокхолмске декларације и у члану 2. Рио декларације.[474] Принцип ненаношења прекограничне штете добио је додатна разјашњења у каснијој судској пракси. Тако, овај принцип успоставио је обавезу да се не проузрокује штета схваћена као позитивна обавеза, а конкретније као обавеза понашања, а не резултата (обавеза дужне пажње). Првобитно усмерен на неговање добросуседских односа између држава на принципима равноправности, принцип ненаношења штете признат је у прекограничном контексту, али се такође односи на глобалне претње попут климатских промена.[475] Разлог који оправдава спречавање активности које проузрокују прекограничну штету примењује се *a fortiori* на околности у којима улози укључују просперитет, одрживост или опстанак других држава и људске цивилизације у целини.[476] Принцип забране наношења штете су међународни судови и трибунали често помињали као основно правило међународног права животне средине. Нарочито значајно за етаблирање овог принципа у области заштите животне средине је Саветодавно мишљење

---

[472] P. Sands, J. Peel, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge, 2012, p. 239.
[473] Овим арбитражним спором ћемо се подробније бавити касније.
[474] Штокхолмска декларација, принцип 21; Рио декларација, принцип 2. Примарна брига Декларације из Рија односила се на заштиту животне средине и одрживи и глобални развој.
[475] S. Maljean-Dubois, “The No-Harm Principle as the Foundation of International Climate Law“, in *Debating Climate Law,* A Zahar, B Mayer (eds.), Cambridge University Press, 2021, pp. 16–18.
[476] B. Mayer, “Construing International Climate Change Law As a Compliance Regime”, 7 *TEL*, 2018, p. 121.

Међународног суда правде о законитости употребе нуклеарног оружја, с обзиром да је наглашено да овај принцип представља норму обичајног права.[477]

У преамбули Оквирне конвенције наглашава се обавеза држава да вршећи своја суверена права на својој територији не чине штету другим државама.[478] То потврђује да начело без штете чини део међународног права у вези са климатским променама и има извесну важност за однос између страна уговорница Конвенције. Оно што остаје упитно јесте у којој мери га је могуће применити на климатске промене, с обзиром да државе нису у могућности да искорене негативне последице климатских промена, већ су према режиму међународног права климатских промена дужне да штету коју климатске промене изазивају сведу на најмању могућу меру. Стога је разумно прихватити тумачење да се држава обавезује на минимизирање штете, а не искорењивање. Због тога научна заједница климатско право сагледава као потпуно аутономну грану права. Како би се одговорило специфичностима климатских промена, за разлику од међународног права заштите животне средине, климатско право је изграђено на принципу заједничке али диференциране одговорности. Иако за оваква решења постоје озбиљне замерке.[479]

Да бисмо применили одговорност за кршење принципа ненаношења прекограничне штете у контексту климатских промена, треба да се испуне три кумулативна услова. Ти услови су: наношење прекограничне штете, постојање узрочне везе и пропуст државе починиоца да предузме разумне мере ради спречавања штете. Међутим, када пређемо на поље климатских промена, суочавамо се са много проблема у успостављању одговорности за кршење овог принципа, те овај принцип има ограничен домашај у режиму климатских промена из неколико разлога. Прво, контуре овог принципа нису јасно одређене у међународном праву. Тумачење овог принципа је прилично флексибилно, варира од тога да принцип забрањује наношење прекограничне штете до тога да представља обавезу држава да ограниче одређене радње ради заштите других држава.[480] Овакво тумачење може довести до нејасноћа и недоследности у примени принципа. Друго, принцип ненаношења прекограничне штете генерално се схвата као „водич за акцију“ уместо као детаљан скуп правила који диктира све аспекте понашања. Ово отвара простор за различите интерпретације и неједнакости у примени принципа. Треће, климатске промене су глобални проблем који је често резултат кумулативних емисија гасова стаклене баште из различитих извора широм света. Идентификација специфичних држава као „починилаца“ може бити изазовна, а постизање консензуса о одговорности и надокнади штете представља комплексан политички процес.

Иако се принцип ненаношења штете искристалисао као обичајна норма и требало би да буде камен темељац одговорности држава у борби против климатских промена, ипак, у пракси, принцип није преузео такву улогу. Додатна брана примени принципа ненаношења прекограничне штете је чињеница да изазивање штете коју проузрокују климатске промене представља колективни проблем.[481] Неке државе које су

[477] ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, 1996 *ICJ Rep*., para. 226.
[478] Оквирна конвенција о промени климе, члан. 3.
[479] Кјото протокол је правећи разлику по принципу заједничке, али издиференциране одговорности на развијене земље и земље у развоју, фактички земље у развоју ослободио примене начела превенције.
[480] B. Mayer, "The Relevance of the No-Harm Principle to Climate Change Law and Politics", *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, 19, 2016, pp. 79–104.
[481] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the Russian Federation to the questions put by Judges Cleveland and Aurescu at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-49-00-EN.

највећи емитери штетних гасова попут Кине и Саудијске Арабије потпуно негирају примену принципа ненаношења штете тврдећи да принцип *no harm* не може бити примењен на климатске промене јер климатски уговори не садрже јасну норму која би обавезивала државе да спрече све климатске последице и тврде да се климатске обавезе морају разматрати искључиво у оквиру специјализованих климатских уговора.[482] Додатан приговор применљивости принципа *no harm* огледа се у политичкој непримењивости овог принципа, с обзиром да није дизајниран да се бави специфичностима климатских промена.[483] Додатне потешкоће произлазе из веће дипломатске моћи држава које су емитовале или емитују највише гасова стаклене баште, у поређењу са државама које су најтеже погођене последицама.[484] Предузете мере у склопу адаптације и ублажавања климатских промена додатно доводе до тога да је принцип *no harm* потребно прилагодити у овој грани права.

Постоје мишљења попут Захаровог (*Alexsander Zahar*) да је овај принцип непримењив на климатске промене с обзиром да постоје изузетне специфичности које режим климатских промена потпуно удаљава од међународног права животне средине.[485] Ставови да настанак и примена принципа заједничке али диференциране одговорности у климатским споразумима искључује примену принципа забране наношења прекограничне штете такође су присутни у стручној литератури.[486] Тако су постојале тврдње да Кјото протокол, у коме је принцип заједничке али диференциране одговорности био нарочито изражен, представља *lex specialis* који онемогућава примену принципа *no harm*.[487] Међутим, да би се принцип сматрао *lex specialis* „није довољно да се исти предмет обрађује у две одредбе већ мора постојати нека стварна недоследност између норми, или уочљива намера да једна одредба искључи остале“.[488] Чини се да у споразумима о климатским променама не постоји приметна намера да се искључује примена општих норми међународног права о одговорности државе.

Иако видимо да постоје озбиљне критике и скепса везана за примену начела забране наношења прекограничне штете у климатском режиму, треба нагласити да је 2014. године у Резолуцији о примени принципа међународног права на климатске промене јасно потврђена примена овог принципа.[489] Такође, Париски споразум потврђује значај овог принципа идентичном формулацијом како је и успостављен у случају *Trail*

---

[482] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Saudi Arabia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-55-00-EN.

[483] САД тврде да обавеза држава у контексту климатских промена није да спрече штету по сваку цену, већ само да предузму разумне мере у складу са принципом дужне пажње (*due diligence*), при чему државе имају широку дискрецију у избору мера. САД се противе ставу да је принцип непроузроковања прекограничне штете (*no harm principle*) применљив у климатском контексту, тврдећи да су ранији случајеви захтевали јасну идентификацију извора штете, што није могуће код глобалних климатских промена. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of United States of America to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-66-00-EN.

[484] B. Mayer, 2016, pp. 89–104.

[485] B. Mayer, "The Applicability of the Principle of Prevention to Climate Change: A Response to Zahar," 2015, 5(1-2) *Climate Law*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2636634, приступљено 14.06.2022.

[486] J. Gupta, S. Scheimer, "Future proofing the principle of no significant harm", 20 *Int Environ Agreements*, 2020, p. 739.

[487] B. Mayer, 2016, p. 84.

[488] *Ibid.*

[489] The ILA Committee on the Legal Principles Relating to Climate Change, Washington Conference (2014).

Smelter.[490] Приговор изнет о примењивости начела забране наношења прекограничне штете на климатске промене произлази из неспоразума и страха индустријских држава да покрију све трошкове који се могу приписати штетним утицајима климатских промена у земљама у развоју. Током изјашњења држава пред МСП у поступку давања саветодавног мишљења у погледу обавеза држава у погледу климатских промена, многе државе су подржале примену овог принципа.[491]

У 2018. години, Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је резолуцију која је довела до оснивања радне групе за разматрање опција за решавање недостатака у међународном праву животне средине релевантним за климатске промене.[492] Радна група је имала задатак да размотри низ принципа, укључујући правило ненаношења штете. Радна група је разматрала правило без штете током две године. На крају, комисија је препоручила да се не воде даљи преговори о правилу без штете. Комисија је закључила да је правило *no harm* неопходно, али да је потребно даље развојно истраживање како би се утврдио најбољи начин за његово спровођење.[493] Оваква одлука је довела до опречних ставова. Овај процес је показао страх најмоћнијих држава од евентуалне одговорности. Иако примећујемо да принцип ненаношења штете није често примењиван у климатском режиму, овај принцип ипак би могао играти важну улогу у успостављању одговорности државе. Како се знања о приписивости прогресивно развијају са развојем нових технологија и, сходно томе, побољшава се примењивост овог принципа, на тај начин би се могла попунити празнина по питању одговорности држава која тренутно постоји у климатским уговорима.

Принцип ненаношења штете другој држави је био основа и за прве иницијативе покретања саветодавних судских поступака о евентуалној одговорности држава за проузроковање климатских промена. Након безуспешних покушаја острвске државе Тувалу да покрене поступак пред Међународним судом правде за давање саветодавног мишљења о обавезама држава како би спречиле климатске промене 2011. године, ово питање је у последње време поново актуелизовано давањем саветодавног мишљења пред Међународним трибуналом за право мора.[494]

---

[490] Ниједна држава нема право да користи или дозволи употребу своје територије тако да изазове повреду испуштањем материја на територију друге државе или на њеној имовини или да чини повреде лицима на њеној територији утврђене убедљивим доказима. *Trail Smelter case (US v Canada)* [1952] 3 *UNRIAA* 1905.

[491] Између осталих, Египат је нагласио да је принцип *no harm* важећи чак и пре усвајања *UNFCCC*-а 1992. године, те да државе не могу тврдити да нису знале за опасности својих емисија. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Egypt to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-22-00-EN; Костарика је позвала Суд да експлицитно потврди да државе имају дужност да спрече прекограничну климатску штету, с обзиром на постојање научног консензуса о узрочној вези између емисија и климатских последица. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Costa Rica to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-19-00-EN.

[492] A/RES/73/284, Resolution adopted by the General Assembly on 1 March 2019.

[493] Report of the ad hoc open-ended working group established pursuant to General Assembly resolution 72/277 UN Doc A/AC.289/6/Rev.1 (2019); and Towards a Global Pact for the Environment GA Res 72/277 Report May 2020.

[494] Обавеза предузимања свих неопходних мера оставља известан простор за дискрецију. Међутим, како истиче *ITLOS* „ [ограничена дискреција] не значи да су такве мере оне које државе саме процене као неопходне“. Напротив, неопходне мере морају бити објективно одређене (нагласак додат), узимајући у обзир релевантне факторе који се даље анализирају. Усклађеност са чланом 194 *UNCLOS*-а оцењује се од случаја до случаја, на основу објективне анализе свих релевантних околности. ITLOS, *Climate change and international law*, paras. 206–207.

Осим тога, Генерална скупштина УН је 2023. године од Међународног суда правде Резолуцијом 77/276 затражила да пружи саветодавно мишљење о два питања. Прво, које су обавезе држава према међународном праву у вези са заштитом климатског система и других делова животне средине од антропогених емисија гасова са ефектом стаклене баште у односу на државе, те садашње и будуће генерације. Друго питање је које су правне последице ових обавеза за државе које су својим актима и пропустима изазвале значајну штету климатском систему и другим деловима животне средине, посебно у односу на државе (нарочито мале острвске државе у развоју), те садашње и будуће генерације.[495] У Саветодавном мишљењу Суд је истакао да иако је обавеза спречавања „обавеза понашања, а не резултата, у смислу да држава не може имати обавезу да у свим околностима спречи штету", „обавеза [држава] јесте да употребе сва разумно доступна средства како би спречиле [штету], колико год је то могуће".[496] Приликом спречавања прекограничне штете неопходно је понашати се у складу са стандардима дужне пажње за које МСП наводи да је у контексту климатских промена веома строг.[497] Суд закључује да се дужност држава да спрече значајну штету по животну средину примењује и у контексту климатских промена, и да та дужност чини део најрелевантнијег важећег права.[498] Савремени развој међународног права животне средине, а нарочито пракса Међународног суда правде, указује на постепено проширивање домашаја овог начела. Суд је доследно истицао да обавеза спречавања штете настаје већ у тренутку када постоји ризик од значајне штете по животну средину, без обзира на то да ли је до штете већ дошло или се она тек може очекивати у будућности.[499]

Принцип ненаношења прекограничне штете уско је повезан и испреплетан са принципом превенције. У прилог овој тврдњи говори чињеница да је Комисија за међународно право, расправљајући о одговорности за акте који нису забрањени међународним правом, одредбе о принципу превенције извела из принципа 2. Рио декларације. Овај члан, заједно са члановима 3. и 4, предвиђа обавезе држава да спрече значајну прекограничну штету или у сваком случају да минимизирају ризик од тога.[500] У члану 3. се стога наглашава примарна дужност државе порекла да спречи значајно прекограничну штету и, ако није немогуће, да максимално смањи ризик. [501] Термин који се користи „у сваком случају", говори да принцип превенције има приоритет. Државе су дужне да превентивно делују на својој територији како би минимизирале ризик. Само предузимање свих разумних мера за минимизирање ризика ослобађа државу

---

[495] Resolution adopted by the General Assembly on 29 March 77/276, Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change.

[496] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 135.

[497] ITLOS, *Climate change and international law*, para. 241; ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 138.

[498] *Ibid.*, para. 139.

[499] Оцена постојања таквог ризика зависи од конкретног еколошког контекста, као и од вероватноће и озбиљности могућих последица, при чему се морају узети у обзир и дугорочни ефекти садашњих активности. Што је ризик већи и последице потенцијално озбиљније, то је и стандард дужне пажње који се од држава захтева строжи. Посебан значај у контексту климатских промена има чињеница да ризик од значајне штете може произлазити из кумулативног дејства више активности различитих држава и приватних актера. Иако појединачне активности могу бити еколошки безначајне ако се посматрају изоловано, њихова међусобна интеракција може довести до озбиљних последица. Ризик од значајне штете климатском систему не настаје као резултат једне конкретне активности, већ као последица акумулације емисија гасова са ефектом стаклене баште током времена, што захтева координисан и кооперативан одговор држава. *Ibid.*, paras. 275–277.

[500] Рио декларација, принцип 2.

[501] Принцип број 4 се бави питањем кооперације приликом смањења ризика.

одговорности за изазивање прекограничне штете, јер је у питању обавеза понашања, а не обавеза циља. Када се говори о томе да ли је држава предузела све мере и да ли је вршећи активности на својој територији причинила прекограничну штету, оштећена држава мора доказати „да држава није успоставила законодавство и регулаторни оквир који би јој омогућио да постане свесна ризика, да измери његову вероватноћу и тежину, и да предузме мере у циљу спречавања штете“.[502]

Да би држава могла позвати другу државу на одговорност за кршење овог начела неопходно је да се испуне три услова. Штета животној средини мора бити причињена људском радњом. У контексту климатских промена, ово може укључивати емисију гасова са ефектом стаклене баште, уништавање шумских екосистема или неуспех у успостављању политика које спречавају деградацију. Штета мора бити значајна и прекогранична. Један од основних проблема примене овог принципа у области климатских промена је како одредити ниво значајне штете. Овај услов је еволуирао у складу са приступом из начела предострожности, који сматра да научна неизвесност која карактерише потенцијално значајну претњу по животну средину не може бити оправдање за непредузимање одговарајућих мера. Није увек јасно шта се сматра "адекватним мерама" које би државе требало да предузму. Овај недостатак прецизности оставља простора за различита тумачења и доводи до неједнаке примене у пракси. Климатске промене често укључују питања историјске одговорности развијених земаља за емисије, што компликује примену начела превенције у односима између развијених и земаља у развоју. Позивање државе на одговорност на основу кршења принципа превенције као обичајне норме било би логично, али увиђају се проблеми око садржине принципа.

3.3.3. НАЧЕЛО ПРОЦЕНЕ УТИЦАЈА НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Начело процене утицаја на животну средину представља један од темељних стубова савременог права животне средине, а посебно се истиче у контексту климатских промена. Већ готово пола века, овај механизам служи као средство за доношење одлука заснованих на потпуним и поузданим информацијама, када се предвиђа да би нека активност могла имати значајне последице по животну средину. Његов значај је међународно признат, што се види и у Принципу 17 Рио декларације.[503] У свом традиционалном облику, поступак процене утицаја био је усмерен превасходно на последице ограничене на одређену територију. Када су државе чланице Економске комисије Уједињених нација за Европу (*UNECE*) 1991. године радиле на Конвенцији о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту („Еспо конвенција“), одлучено је да се из њеног делокруга изузму утицаји „искључиво глобалне природе“.[504] У то време, ретко ко је уопште разматрао могућност да се процена утицаја може применити као инструмент у борби против климатских промена, проблема који је тек почињао да добија глобалну видљивост и сложеност коју данас има.[505]

---

[502] International Law Commission, Draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities, with commentaries, *Yearbook of the International Law Commission*, 2 (Part 2), 153-154, 2001, члан 10.
[503] Рио декларација, принцип 17.
[504] Convention on Environmental Impact Assessment in Transboundary Context Espoo, Finland, 25 February 1991, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1989, p. 309.
[505] Порекло овог начела можемо пронаћи у Савезном закону САД о политици заштите животне средине из 1969. године. Иако се о овом принципу расправљало уочи Стокхолмске конференције о човековом окружењу 1972. године, није усвојена међународна декларације због примедби које су изнеле неке државе у развоју. W. Rowland, “The Plot to Save the World: The life and times of the Stockholm Conference on the Human Environment“, Clarke, 1973, p. 54.

Сви предлози активности чији се утицај на животну средину оцењује треба да садрже алтернативне предлоге који би допринели значајнијем смањењу емисија. На основу ових процена треба донети одлуку о томе да ли је подесно спроводити одређени пројекат.[506] Такође, увек се мора водити рачуна да се успостави баланс између индустријског напретка и очувања животне средине.[507] У случају пројеката који морају бити подвргнути процени утицаја на животну средину, државе су дужне да усвоје мере којима би се обезбедило да носилац пројекта достави, у одговарајућем облику, тражене информације. Приликом процене утицаја на животну средину, извођачи пројекта су дужни да доставе информације везане за карактеристике пројекта и локације пројекта.[508] Одређене активности, поред утицаја на животну средину унутар територије једне државе, могу имати значајне прекограничне ефекте. Иако је обавеза процене утицаја на животну средину јасно утврђена како у међународним уговорима тако и у обичајном праву, ипак остаје нејасан обим примене овог начела у контексту климатских промена.

На основу принципа ненаношења штете, Међународни суд правде је у предмету *Pulp Mills* закључио да постоји обавеза спровођења процене утицаја на животну средину када је вероватно да предложена активност може изазвати прекограничну штету по животну средину.[509] Ако је држава дужна да се уздржи од проузроковања штете суседној држави, онда се тим пре мора уздржати од проузроковања штете свим другим државама широм света. У контексту климатских промена, могла би се оспорити примена обавезе спровођења процене утицаја на животну средину као последице обавезе дужне пажње, уз образложење да су последице емисија гасова са ефектом стаклене баште дифузне и није их лако пратити. У прилог овом приговору могло би се навести да сложена и посредна веза између емисија штетних гасова и друштвених последица климатских промена отежава идентификацију конкретне погођене популације, што би умањило значај учешћа јавности. Сходно томе, приговор би се могао темељити на тврдњи да је начело процене утицаја релевантно искључиво за активности које имају утицај на животну средину у одређеном региону и које погађају јасно дефинисану популацију која може учествовати у процесу.[510]

Иако је примена процене утицаја на животну средину у контексту климатских промена у тренду раста, још увек није достигнута доза примењивости која би сведочила о успостављеној обичајној пракси. Неке земље у развоју већ интегришу аспект

---

[506] Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification) (Text with EEA relevance), as amended by Directive 2014/52/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014. члан 5. ст.1. тач. (д).

[507] Вид. Рио декларација, принципи 3 и 4.

[508] Више о спровођењу процедуре вршење процене утицаја пројеката на животну средину види: Д. Тодић, *Водич кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2012, стр. 57–64.

[509] *Pulp Mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay,* Judgment of April 20 2010, *ICJ Reports* 2010, para. 204.

[510] B. Mayer, "Environmental Assessments in the Context of Climate Change: The Role of the UN Economic Commission for Europe", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Vol. 28, 2019, pp. 82–93; Неопходно је нагласити да врло често процене утицаја на животну средину сагледавају само могуће последице на флору и фауну, али не и на људска бића. Кијевски протокол надопуњује Еспо конвенцију тако што налаже обавезну процену утицаја пројеката и који би могли имати вероватног утицаја на људско здравље. Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, 2685 *UNTS* 140 ('Kiev Protocol'), преамбула.

климатских промена у своје процедуре процене.[511] Ипак, треба имати у виду праксу МСП који је у спору између Аргентине и Уругваја око изградње фабрике целулозе на реци која представља водену границу између држава истакао да државе имају обавезу да изврше процену утицаја евентуалних штетних индустријских активности и да ова обавеза произлази из међународног обичајног права.[512] Касније је у случају реке Сан Хуан Суд стао на становиште да се ова обавеза мора примењивати код свих активности које могу бити штетне по животну средину без обзира на то да ли су индустријске или не.[513] Критичари пак тврде да ово начело није део обичајног права јер недостаје свест о правној обавезности.[514] Саветодавно мишљење МСП о климатским променама из 2025. године додатно је проширило значај процене утицаја на животну средину у контексту климатских обавеза држава. Суд је потврдио да дужна пажња подразумева обавезу спровођења процене утицаја за активности које се предузимају под јурисдикцијом или контролом државе, али је истовремено нагласио да се код пројеката експлоатације фосилних горива морају узети у обзир и такозвани „downstream" ефекти, односно емисије настале крајњом употребом и сагоревањем екстрахованих фосилних горива.[515] Суд је посебно нагласио да се „могући специфични утицаји повезани са климатским променама морају разматрати у оквиру процене утицаја на животну средину за сваку појединачну предложену активност, укључујући и процену њених посредних и даљих последица по животну средину".[516] Истовремено, Суд је навео да је на свакој држави да у свом унутрашњем законодавству или поступку одобравања пројекта одреди конкретан садржај процене утицаја, али уз обавезу да се релевантни климатски ефекти заиста узму у обзир.[517] Овакво становиште треба посматрати у светлу ширег приступа који је Суд усвојио у погледу „релевантног понашања" држава. Наиме, Суд је нагласио да се релевантно понашање не односи само на активности које непосредно производе емисије гасова са ефектом стаклене баште, већ и на „све радње или пропусте држава који доводе до тога да климатски систем и други делови животне средине буду негативно погођени антропогеним емисијама", укључујући и „активности производње и потрошње".[518] Тиме је МСП прихватио шире разумевање узрочне везе у климатском контексту, према коме и сама производња фосилних горива може представљати релевантно понашање које подлеже међународноправним обавезама.[519]

---

[511] B. Mayer, 2019, pp. 82–93. На пример, Кина, као највећи светски емитер гасова са ефектом стаклене баште, и Индија, као једна од најзначајнијих емитујућих економија, још увек не укључују у довољној мери емисије ових гасова у своје релевантне економске и регулаторне процедуре.

[512] *Pulp Mills on the River Uruguay*, paras. 204–205.

[513] *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua*), Judgment of 16 December 2015, para. 101.

[514] O. W. Pedersen, "From Abundance to Indeterminacy: The Precautionary Principle and Its Two Camps of Custom", *Transnational Environmental Law,* Vol. 3, no. 2, 2014, p. 17.

[515] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, para. 298.

[516] *Ibid.*

[517] *Ibid.*

[518] *Ibid.,* para. *94.*

[519] Посебан значај има и заједничка изјава судија Бандари и Кливленд који су истакли да емисије из фосилних горива „огромном већином доприносе климатским променама" и да је „незамисливо" да државе испуне своје климатске обавезе без брзог и значајног смањења, односно постепеног укидања производње и зависности од фосилних горива. Они су нагласили да се фосилна горива „производе да би била сагоревана", те да државе морају узети у обзир последице такве производње приликом процене штете коју она проузрокује климатском систему. Према њиховом становишту, државе су дужне да у проценама еколошког ризика узму у обзир повећану концентрацију гасова са ефектом стаклене баште која ће предвидиво настати услед активности као што су производња, лиценцирање и субвенционисање фосилних

Принцип процене утицаја на животну средину у контексту климатских промена ће се развијати у неколико кључних праваца. Тренд је да климатске промене постану саставни део процедура процене утицаја, како у погледу емисија гасова са ефектом стаклене баште тако и у погледу прилагођавања пројеката на климатске ризике. Специфичност климатских промена која се огледа у кумулативности штетних ефеката, захтева да се примењују стратешке процене утицаја на животну средину које анализирају ефекте политика, планова и програма прилагођавања и ублажавања климатских промена. Пројекти ће морати да покажу како могу да постигну угљеничну неутралност, што ће укључивати мере као што су коришћење обновљивих извора енергије, компензациони механизми (нпр. пошумљавање) и ефикасно управљање ресурсима.[520] Вештачка интелигенција и сателитско посматрање постају све важнији у проценама утицаја, посебно за предвиђање дугорочних последица климатских промена. Ови алати омогућавају прецизније анализе, бржу обраду података и бољу транспарентност.[521] Све ове промене довешће до тога да начело процене утицаја на животну средину постане свеобухватнији алат за борбу против климатских промена, уз већу транспарентност, строже стандарде и шире укључивање јавности.

3.3.4. ПРИНЦИП ПРЕДОСТРОЖНОСТИ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

Принцип предострожности је још један важан принцип који се примењује у режиму климатских промена. Неоспорно је да се порекло концепта предострожности може наћи у историји старих цивилизација. Далај Лама је приликом обраћања на Конференцији УН о животној средини нагласио да се трагови овог принципа могу пронаћи у прописима о заштити животне средине на Тибету, још у седамнаестом веку.[522] Средином 1970-их, законодавна власт Западне Немачке донела је националну еколошку политику која је пропагирала и била утемељена на свеобухватној примени принципа предострожности.[523] Уједињене нације су у Светској повељи о природи 1982. године навеле да „потенцијални штетни ефекти (активности) које нису потпуно схваћене, (те активности) не би требало да се наставе“.[524] Први пут се у области заштите животне средине принцип предострожности децидирано појављује 1987. године у Декларацији усвојеној на међународној конференцији посвећеној Северном мору,[525] мада постоје и

горива. *ICJ, Obligations of States in respect of Climate Change* Joint declaration of Judges Bhandari and Cleveland, paras. 1, 14–15.

[520] H. L. Lou, H. S. Sieh, “Towards Zero: A Review on Strategies in Achieving Net-Zero-Energy and Net-Zero-Carbon Buildings“, *Sustainability,* 2024, 16, 4735, pp. 1–24.

[521] Вид. опширније A. Zhuk, “Artificial Intelligence Impact on the Environment: Hidden Ecological Costs and Ethical-Legal Issues“, *Journal of Digital Technologies and Law,* 1(4), 2023, pp. 932–954; OECD, Measuring the environmental impacts of artificial intelligence compute and applications, https://www.oecd.org/en/publications/measuring-the-environmental-impacts-of-artificial-intelligence-compute-and-applications_7babf571-en.html, приступљено 15.03.2024.

[522] P. Martin, “If You Don’t Know How to Fix It, Please Stop Breaking It”, *Foundations of Science,* 2, 1997, pp. 263–292. У раној фази цивилизације, људи су имали холистички однос према природи на коју се гледало са светим поштовањем. Природа је била поштована као давалац живота.

[523] *Ibid*.

[524] *Ibid.*

[525] Значајан корак у обликовању оваквог приступа представља Бременска министарска декларација из 1984. године, усвојена на Првој међународној конференцији о Северном мору. Иако се у њеном тексту не употребљава термин „принцип предострожности“, поједине формулације већ одражавају његову суштинску логику. Полазиште Декларације јесте схватање да деловање у циљу заштите морске средине треба предузети пре него што се штетне последице у потпуности испоље. Посебна пажња посвећена је ситуацијама у којима би настала штета могла имати трајне последице или би њено отклањање захтевало средства која нису сразмерна користима од саме активности. Отуда се од обалних држава и Европске економске заједнице очекује да не условљавају предузимање заштитних мера претходним прибављањем

тумачења да је први облик формулације принципа предострожности употребљен почетком шесте деценије прошлог века у оквиру доктрине назване „сигурни минимални стандард очувања“.[526]

Пун замах у овој области принцип предострожности добија након Рио декларације где је овај принцип најчешће цитиран и унет у принцип 15 који каже да „ у циљу заштите животне средине, приступ предострожности биће широко примењен од стране држава у складу са њиховим могућностима.“ [527] Када постоје претње од озбиљне и ненадокнадиве штете, недостатак потпуне научне извесности неће бити употребљен као разлог за одлагање исплативих мера у циљу спречавања деградације животне средине. Иста формулација принципа предострожности потврђена је у поглављу 17, Агенде 21.[528]

Примењивост овог принципа условљена је испуњењем два основна критеријума: прво, да постоји опасност од озбиљне или неповратне штете по животну средину или здравље људи и друго, да постоји научна неизвесност у погледу обима и природе те штете. Управо у таквим ситуацијама државе су позване да предузму мере, чак и када наука још увек не пружа потпуну извесност. Међутим, принцип предострожности не подразумева аутоматску примену строжих еколошких стандарда, већ државама оставља одређену дискрецију у одређивању нивоа заштите.[529]

Ипак, примена овог принципа није лишена изазова. Његова формулација у међународним инструментима често је општа и недовољно прецизна, што доводи до различитих тумачења и отвара простор за критику.[530] Критичари износе став да је принцип предострожности ненаучан или да маргинализује улогу науке, те указују на потенцијал овог принципа да својом применом значајно ограничи уживање људских права.[531] Неслагање се своди на дилему да ли принцип налаже да неизвесност захтева

коначних научних доказа о постојању штетних ефеката. На тај начин, Декларација је, и без изричитог именовања принципа предострожности, поставила основу за његово касније препознавање у међународном еколошком праву. Вид. Б. Тубић, „Начело предострожности у међународном праву животне средине и међународној судској пракси“, *Зборник радова правног факултета у Новом Саду,* бр. 48, Нови Сад, 2014, стр. 367.

[526] *Ibid.*

[527] Рио декларација, принцип 15.

[528] UN Sustinable Development, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio, Brazil, 3 to 14 June 1992, AGENDA 21, Protection of the oceans, all kinds of seas, including enclosed and semi-enclosed seas, and coastal areas and the protection, rational use and development of their living resources, paras. 17.1-17.36. Додатно многи међународни уговори предвиђају спровођене одредби уз примену принципа предострожности попут Конвенција о међународној трговини угроженим врстама (*CITES*). Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, 3 March 1973, 27 *UST* 1087; *TIAS* 8249; 993 *U.N.T.S*. 243.

[529] На пример, Уговор о ЕУ наводи само да ниво заштите треба да буде „висок“. Појашњено је да ово не мора нужно да буде највиши ниво који је технички могућ, а у зависности од прописа институције Европске уније имају широка дискрециона овлашћења при одређивању нивоа заштите. Стога, „доследност“ и „недискриминација“ постају релевантне смернице док се позивају на принцип предострожности и одређују изабрани ниво заштите у одређеном пољу и у одређеном временском оквиру. R. von Schomberg, “The precautionary principle and its normative challenges”, J. S. Jones, R. von Schomberg, (eds.), *Implementing the Precautionary Principle: Perspectives And Prospects,* Edvard Elgar Publishing, 2006, p. 24.

[530] Контроверзе које прате принцип предострожности никада нису пратиле принцип превенције вероватно зато што он подразумева предузимање превентивних мера у случајевима када су еколошки ризици већ познати. European Commission, “The Precautionary Principle: Decision Making Under Uncertainty”, *Environment,* Issue 18, 2017, p. 4.

[531] IISD, “The Precautionary Principle”, https://www.iisd.org/articles/deep-dive/precautionary-principle, приступљено 10.12.2023.

акцију или неизвесност оправдава неактивност.[532] Међутим, концепт неизвесности је сам по себи научно заснован, а научно истраживање за превазилажење неизвесности је важан фактор који прати принцип предострожности. Даље, већина међународних споразума који предвиђају принцип предострожности, директно или индиректно, захтевају даља научна истраживања. Неизвесност око потенцијалних претњи по животну средину често се јавља као изговор за непредузимање мера заштите животне средине. Због политичке природе међународних преговора, многи очекују усвајање компромисне, јединствене верзије принципа предострожности у међународним споразумима. Принцип предострожности је широко инкорпориран, у различитим облицима, у међународним уговорима.[533] Коришћење принципа промовише акцију за спречавање ризика од озбиљних деградација или неповратне штете по животну средину у случајевима када постоји ризик од причињења штете животној средини који није научно потврђен.

Значајан предмет расправе односи се и на правну природу овог принципа, да ли је реч о правно обавезујућем принципу или о политичком смеру деловања. Док неке државе инсистирају на употреби термина „приступ из предострожности“ како би умањиле његов нормативни значај, друге га признају као конститутивни елемент права животне средине. Да је правна природа спорна, говори и чињеница да МСП у саветодавном мишљењу користи израз “приступ или начело предострожности”.[534] Суткиња Чарлсворт (*Charlesworth*) критикује овакав став Суда и карактерише га неспретним, али сматра да он не утиче на примену овог начела.[535] У издвојеном мишљењу судија Јусуф *(Yusuf)* критикује приступ Суда у Саветодавном мишљењу да не дефинише тачну правну природу принципа предострожности, већ је користио израз “приступ или начело предострожности”, нарочито што је овај принцип већ сагледан у случају *Pulp Mills*.[536] Својом неодлучношћу, МСП доприноси правној несигурности и уводи додатну конфузију у прецизирању природе и обима овог принципа. Суштински, принцип предострожности тежи ка томе да концепт обазривости схваћен као реакција на неизвесне ризике добије правну димензију.[537]

У циљу разумевања функције овог принципа, потребно је направити јасну дистинкцију између њега и принципа превенције, са којим се често поистовећује. Основна разлика лежи у третману научне извесности. Принцип превенције се примењује када постоји поуздана научна процена штете, док се принцип предострожности активира управо у ситуацијама када таква процена није доступна, али постоје индикације потенцијалне штете. Иако су ова два принципа комплементарна и заједно доприносе одрживом развоју и очувању животне средине, предострожност представља својеврсну еволуцију превенције у правцу реаговања на ризике у условима неизвесности. Такође, у издвојеном мишљењу суткиње Чарлсворт уз Саветодавно мишљење МСП о обавезама држава у погледу климатских промена, она указује да принцип предострожности треба јасно разликовати од обавезе спречавања значајне штете. Суткиња запажа да иако су и обавеза спречавања и начело предострожности вођени истим циљем, избегавањем штете,

---

[532] *Ibid.*

[533] Члан 3, став 2. Конвенције о међународној одговорности за штету из загађења морске воде од стране нуклеарних материја (Конвенција о нуклеарној одговорности) обавезује државе уговорнице да предузму мере предострожности како би спречиле загађење морске воде нуклеарним материјама. International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea (HNS), 3 May 1996, члан 3.

[534] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 158.

[535] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Charlesworth, para. 1.

[536] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Yusuf, paras. 49–50.

[537] IISD, “The Precautionary Principle”.

та два концепта нису идентична, наиме спречавање се фокусира на „ризик“, док се предострожност фокусира на „неизвесност“. [538] Та два концепта, дакле, функционишу на континууму и међусобно се допуњују.[539] Спектар на којем се та два начела налазе има и временску димензију. Могуће је да одређено понашање у почетку буде уређено начелом предострожности, а да се потом, како се прикупе већи научни докази у вези са тим понашањем, на њега примени обавеза спречавања.[540] Суткиња на крају закључује да у контексту климатских промена због високог нивоа научне сигурности и консензуса у вези са релевантним научним чињеницама, може се сматрати да се већина релевантног понашања обухвата обавезом спречавања, ипак, начело предострожности задржава посебан опсег примене тамо где постоји већи степен неизвесности у вези са научним чињеницама.[541]

Како Чучковић запажа, „пре стварања принципа предострожности од државе се није могло очекивати да регулише и сноси одговорност за активности за које није знала нити је била дужна да зна да могу бити штетне“.[542] Стварањем овог принципа државе су морале бити обазривије приликом процене ризика по животну средину вршећи активности на својој територији.

Дефиниција принципа предострожности у оквиру Рио декларације оставља простор за различита тумачења, што резултира рестриктивним и екстензивним приступом принципу. Екстензивно тумачење захтева да државе предузимају мере предострожности само ако постоје научни докази да њихове активности могу значајно угрозити животну средину.[543] Ово тумачење је било доминантно у раним фазама примене принципа предострожности. Међутим, данас је прихваћеније рестриктивно тумачење. Рестриктивно тумачење принципа предострожности обавезује државе да предузимају мере предострожности чак и у случајевима када постоји ризик од озбиљне и непоправљиве штете по животну средину. Овај приступ не допушта да научна несигурност у вези с обимом и постојањем штете буде изговор за пасивност у спречавању или минимизирању штете на животној средини.[544] Овај став је подржао и МСП у Саветодавном мишљењу.[545] Суд такође сматра да приступ или начело предострожности, где год је применљиво, усмерава државе у одређивању потребног стандарда понашања у испуњавању њихове обичајноправне дужности да спрече значајну штету.[546]

---

[538] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Charlesworth, paras. 3–4.
[539] *Ibid.*, para. 5.
[540] *Ibid.*, para. 6.
[541] *Ibid.*, para. 7.
[542] Б. Чучковић, *Примена правила о одговорности државе за еколошку штету,* докторска дисертација (необјављено), Правни факултет Универзитета у Београду, 2012, стр. 335.
[543] J. Viñuales, “Due Diligence in International Environmental Law“, in H Krieger, A Peters and L Kreuzer (eds), *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, 2020, p. 114.
[544] Рестриктивни приступ принципу предострожности има две подваријанте. Прва, строжа, искључује сваки ризик и дозвољава само активности са нултим утицајем на животну средину, без обзира на економске факторе. Друга, блажа и применљивија у савременом друштву, допушта активности уз одређени степен ризика, али уз примену мера предострожности. Управо ову умереније верзију подржавају водећи међународни документи попут Рио декларације, Оквирне конвенције о промени климе и Конвенције о биодиверзитету, што указује да се у међународном праву углавном прихвата тумачење које захтева превентивно деловање и у условима неизвесности, али не инсистира на апсолутној сигурности. Б. Чучковић, 2012, стр. 335–337.
[545] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 293.
[546] *Ibid.*, para. 294. Суткиња Чарлсворт указује да МСП не објашњава како се начело предострожности примењује у контексту климатских промена. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Charlesworth, para. 7.

Принцип предострожности је прихваћен од стране многих међународних организација, укључујући УН и ЕУ. Париски уговор заснован је на принципу предострожности. Принцип предострожности у контексту климатских промена може се применити на различите начине. На пример, уговорнице Париског споразума могу да предузму мере за смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште, чак и ако постоји несигурност у вези са тачним утицајем климатских промена на планету.[547]

3.3.4.1. Елементи принципа предострожности

У претходном делу је указано да принцип предострожности може имати различит обим. Да би се створили услови за примену принципа предострожности неопходно је да се испуни неколико услова, те се овај принцип састоји од неколико елемената. Основни елемент принципа предострожности је његов превентивни карактер. Принцип предострожности има за циљ да не дозволи настанак штете, већ покушава да предвиди да ли постоји ризик од исте, те уколико се установи, поставља захтев да се ризик пажљиво анализира и на њега адекватно одговори пре него што се наставак потенцијално штетне радње дозволи.[548] Принцип предострожности обавезује да се предузму адекватне мере за заштиту животне средине чак и кад не постоје потпуни научни подаци о штетности активности.[549] Прво, случајно избегавање познате или непознате опасности не може се сматрати мерама предострожности.[550] Друго, мера предострожности се примењује само на околности које укључују непознату или неизвесну штету.[551]

Када говоримо о принципу предострожности, питање које отвара дискусију јесте који се тачно стандард примењује приликом процене ризика. Нарочито је интересантно који ниво ризика би био потребан када имамо у виду негативне ефекте које изазивају климатске промене и које су неупитне.[552] С обзиром да Оквирна конвенција захтева постојање ненадокнадиве и озбиљне штете, не би у овом случају било места примени принципа предострожности ако је у питању само обична штета, односно испуштање било каквих материја у животну средину не би задовољило услове за примену принципа предострожности.

За примену принципа предострожности претња мора бити релативно одређена тј. узрочна веза између радње и штете по животну средину. Она треба да буде таква да постоји велика вероватноћа да ће штета настати.[553] Примена принципа предострожности долази у обзир у ситуацијама у којима научна сазнања не омогућавају поуздано утврђивање узрочно-последичне везе између одређене активности и могућих штетних последица. Међутим, сама претпоставка о постојању ризика није довољна да би оправдала предузимање мера предострожности. Неопходно је да расположива научна сазнања, иако не морају пружати потпуну извесност, указују на основану могућност

---

[547] Autonet, "EU bi da ukine subvencije za fosilna goriva", http://www.netauto.rs/srpski/news/article/eu-bi-da-ukine-subvencije-za-fosilna-goriva, приступљено 01. 12.2023.

[548] Пружање доказа о томе да постоји могућност да настане ненадокнадива штета по животну средину услед конкретне активности, веома је проблематично са становишта тужиоца с обзиром на околност да су расположиве информације о томе у поседу оних који ту активност предузимају. Б. Чучковић, 2012, стр. 342.

[549] T. da Silva *et al*, "Precautionary Principle: Definition of Beacons for Prudent Application", *Veredas do Direito*, Vol. 15, 2018, p. 50.

[550] *Ibid.*

[551] *Ibid.*

[552] Autonet, "EU bi da ukine subvencije za fosilna goriva".

[553] *Ibid.*

настанка штете, односно да постоје објективне научне индиције које упућују на постојање потенцијалног ризика.[554] Када се разматрају елементи принципа предострожности, нарочито се истиче дилема да ли обавеза да се предузму одговарајуће мере представља саставни елемент овог принципа. Преовлађујуће мишљење је да практичној примени овог принципа не треба давати превелик значај.[555]

Поред ових материјалних, постоји и процедурални елемент у оквиру принципа предострожности. Ту се пре свега има у виду мишљење судије Вирамантрија (*Weeramantry*) који тврди да преношење терета доказивања настанка потенцијалне штете представља саставни део елемента принципа предострожности.[556] Овакво становиште није било општеприхваћено у међународном праву. Наиме, за тужиоца је посебно отежано доказивање могућности настанка ненадокнадиве штете по животну средину проузроковане одређеном активношћу, будући да се релевантни подаци и информације о њеним потенцијалним последицама најчешће налазе у поседу субјеката који ту активност спроводе.[557] Према општим правилима међународног права, терет доказивања би требало да падне на страну која тврди да штета по животну средину може наступити. Овакво решење, међутим, доводи до ограничене примене предострожних мера, јер истраживања о ефектима одређених активности углавном спроводи страна која их намерава предузети.[558] То у пракси значи да би супротној страни било изузетно тешко да докаже потенцијалну штету. Примена принципа предострожности доводи до обрта терета доказивања, што значи да терет прелази на страну која намерава да предузме потенцијално опасне активности. У правној науци и пракси међународних судова не постоји потпуна сагласност око питања терета доказивања. Савремена доктрина све више подржава став да је обртање терета доказивања неопходно за ефикасну примену мера предострожности.[559] Судска пракса још увек сматра да преношење терета доказивања није стандардна последица примене принципа предострожности, дакле до преношења терета доказивања стога не долази аутоматски, већ то зависи од сваког конкретног случаја.[560]

Очигледно да је формулација принципа предострожности еволуирала током времена и да су се дефиниције заснивале на различитим елементима. Садржај и домет принципа предострожности нису јединствено одређени, већ зависе од правне области и околности у којима се примењује. У правној теорији могу се издвојити два основна приступа његовом тумачењу, прво као „захтевање значајних научних доказа пре предузимања мере предострожности“ и обрнуто, „тумач који је склонији опрезу или избегавању ризика може захтевати и изузетно строге или скупоцене мере

---

[554] *Ibid.*
[555] C. Saladin, „Precautionary principle in international law“, *Int J Occup Environ Health*, 2000, pp. 270–280.
[556] Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, *Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case*, Order of 22 September 1995, I.C.J. Reports 1995.
[557] Б. Чучковић, 2012, стр. 342.
[558] C. E. Foster, "Adjudication, Arbitration and the Turn to Public Law 'Standards of Review': Putting the Precautionary Principle in the Crucible", *Journal of International Dispute Settlement*, Vol. 3, No. 3, 2012, p. 532.
[559] T. Vinicius Zanella, R, Pereira Cabral, "The Application of The Precautionary Principle in International Law: An Analysis of The Contribution of The International Tribunal For The Law Of The Sea", *Veredas do Direito*, Vol. 14, 2017, p. 239.
[560] A. Trouwborst, "The Precautionary Principle in General International Law: Combating the Babylonian Confusion", *Review of European Community & International Environmental Law*, Vol. 16 (2), 2007, p. 192.

предострожности, како би предупредио опасности засноване само на ограниченим доказима, претпоставкама или чак интуитивном слутњом“.[561]

3.3.4.2. Примена принципа предострожности на климатски режим

Последице које изазивају климатске промене проузроковане су неуспехом да се адекватно заштити животна средина, па је за очекивати да ће принципи предострожности и превенције играти кључну улогу у климатским парницама. У неколико националних судских спорова у вези са климатским променама судови су се ослањали на међународне норме, укључујући принципе животне средине, да би дефинисали обавезу која се захтева од државе да смањи емисије гасова стаклене баште. Прво, принцип превенције је добио на значају, посебно захваљујући судским појашњењима о стандарду дужне пажње и друго, усвајање Париског споразума и његова склоност ка национално утврђеним доприносима, уместо правно обавезујућих и прецизних циљева и временских рокова, недвојбено је трансформисало међународни климатски режим.[562]

Међународна заједница је препознала примену принципа предострожности на климатске промене чланом 3. Оквирне конвенције о промени климе која предвиђа да „Странке треба да предузму мере предострожности да предвиде, спрече или минимизирају узроке климатских промена и ублаже њихове штетне ефекте.“[563] Тамо где постоје претње озбиљне или неповратне штете, недостатак потпуног научног истраживања не би требало да се користи као разлог за одлагање таквих мера, узимајући у обзир да „политике и мере за суочавање са климатским променама треба да буду исплативе како би се обезбедиле глобалне користи по најнижој могућој цени“.[564] Кјото протокол је потврдио обавезу примене принципа предострожности позивајући се на поменути члан 3.[565] Механизми садржани у Оквирној конвенцији, а касније разрађени у Кјото протоколу и Париском споразуму, усмерени на смањење емисија штетних гасова и заштите и побољшање понора, представљају акције које су у складу са принципом предострожности. То је зато што су ове мере усмерене ка потенцијалним ризицима и утицајима климатских промена.

Примена принципа предострожности је неминовност у климатском режиму с обзиром да саме климатске промене одликује неизвесност. Иако је недвосмислен негативан утицај климатских промена, модели симулације који се узимају да би се сагледале пројекције последица карактерише несигурност.[566] Сложености проблема климатских промена, могу, али не морају, временом бити разоткривене даљим научним истраживањем и експериментисањем, а ове мере су научно оправдане за постизање циља стабилизације концентрације штетних гасова у атмосфери. Принцип предострожности је играо важну улогу током зачећа климатског режима. Суочени са бројним научним, друштвено-политичким и економским неизвесностима, светски лидери који су ратификовали Оквирну конвенцију одлучили су се за приступ „боље бити сигурни него

---

[561] C. Weiss, “Scientific Uncertainty and Science-Based Precaution,” *International Environmental Agrement: Politics, Law and Economics*, No. 3, 2002, p. 145.
[562] J. Viñuales, “Due Diligence in International Environmental Law“, in H Krieger, A Peters and L Kreuzer (eds), *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, 2020, p. 111.
[563] Оквирна конвенција о промени климе, члан 3.
[564] *Ibid.*
[565] Кјото протокол, члан 3.
[566] Вид. D. A. Farber, "Coping with Uncertainty: Cost-Benefit Analysis, the Precautionary Principle, and Climate Change," *Washington Law Review* 90, no. 4, 2015, pp. 1659-1726.

жалити“.[567] Они су успоставили принцип предострожности као водећи принцип у овој конвенцији. Чини се да постоји неповезаност између науке коју оличава Међувладин панел за климатске промене и политичких одговора на научне налазе, што резултира ограниченом употребом принципа предострожности. Принцип предострожности представља балансирање између трошкова и користи. То што налази о последицама климатских промена нису ван сваке разумне сумње, не значи да не треба превентивно деловати. Принцип предострожности је заснован, према нашем мишљењу, на основу аверзије према ризику или скептицизма у погледу способности окружења да толерише штету.

Посебне недоумице и неизвесности постоје око утицаја штете на природне екосистеме. Иако постоји оправдана бојазан од ризика штете климатских промена, постоје и дилеме око узрочне везе између активности и штете. Принцип предострожности ће неминовно користити приликом осмишљавања мера адаптације и митигације имајући у виду последице које глобално загревање може да изазове. Научна сазнања у погледу климатских промена нису потпуна и стално се стварају нова сазнања која се и огледају у годишњим извештајима *IPCC*-а. Свако одбијање или одлагање предузимања хитних мера адаптације и митигације може изазвати нереверзибилне последице које би се огледале кроз смањење диверзификације биодиверзитета и дезертификацију, што би опстанак планете какву познајемо довело у стање катаклизме. Када се говори о томе који модел принципа предострожности је примењив на климатски режим, према нашем мишљењу, оправдано је користити мање рестриктиван приступ уз захтев постојања озбиљне штете коју је неопходно претходно прецизно регулисати.[568]

Приметно је да се принцип предострожности све више примењује од стране националних судова у климатским парницама. Овај принцип очигледно представља мост између научне неизвесности и правне обавезе, али његов правни статус и начин операционализације значајно варирају од државе до државе. Национални судови различито тумаче овај принцип. Док га у неким државама схватају као правно правило,[569]

---

[567] R. Elamparo Deloso, *The Precautionary Principle: Relevance in International Law and Climate Change*, Lund University, 2015, p. 28.

[568] Пример за примену начела предострожности у контексту климатских промена може се огледати у примени нових технологија за производњу обновљивих извора енергије. Наиме њихова нетестираност и научна несигурност у оправданост примене ових технологија (складиштење угљеника), оправдава примену овог принципа. Државе које би одобравале такве активности би тада имале обавезу да докажу еколошку, економску и друштвену оправданост да се настави са таквим активностима.

[569] У овим државама судови овај принцип третирају као директну, обавезујућу правну основу (често у комбинацији са људским правима, уставним одредбама или међународним обавезама), која проширује дужност државе и омогућава конкретне судске налоге (нпр. обавезно смањење емисија, поништавање одлука). Као конкретан пример може се навести случај Бонер у ком је Суд утврдио да Холандија није предузела довољне мере ублажавања и адаптације за становнике острва Бонер, чиме је прекршила чланове. 8 и 14 ЕКЉП. Наредио је држави да уведе обавезујуће привремене циљеве смањења штетних емисија за целу економију и да изради детаљан план адаптације за Бонер до 2030. Суд је нагласио да озбиљност ризика и вулнерабилност малих острва захтевају хитне и далекосежне мере упркос било каквој преосталој неизвесности. Ово је јасан пример третирања принципа као обавезујућег правног правила које проширује обавезе државе. Вид. *Greenpeace Netherlands et al. v. State of the Netherlands* (*Bonaire Climate Case*), District Court of The Hague, 28 January 2026, ECLI:NL:RBDHA:2026:1347 paras. 11.13.4–11.13.5; Такође у Бразилу Федерални суд је суспендовао еколошке дозволе за рад рудника угља и термоелектрану, наређујући израду Транзиционог енергетског плана. У овом случају је принцип предострожности искоришћен за пребацивање терета доказивања. Вид. *Candiota Coal Mine and Power Plant case (9ª Vara Federal de Porto Alegre, Brasil*, 2025), pp. 72-73.

други га схватају као водиљу политичких климатских планова. [570] Судови у климатским парницама овај принцип користе на неколико начина. Први начин тиче се појачане дужне пажње државе. Судови га користе да нагласе обавезу превентивног деловања чак и без потпуне научне сигурности, односно судови користе принцип предострожности као основ да прошире опсег обавеза државе изван онога што је изричито прописано законом.[571] Судови су принцип предострожности користили и као аргумент за нижи праг доказивања узрочне везе. У случајевима када је каузалитет између емисија и конкретне штете тешко доказати, принцип се користи да сведе терет доказивања на разумну вероватноћу, а не апсолутну извесност.[572] Принцип предострожности је у неким националним парницама послужио и као основа за процену пропорционалности мера.[573] У Латинској Америци је приметно да је у климатским парницама овај принцип коришћен за пребацивање терета доказивања.[574] У климатским парницама изазов примене овог принципа огледа се у чињеници да нарочито у САД судови сматрају да је принцип предострожности политичко начело, а не правно обавезујућа норма.[575] Судска пракса показује да се принцип предострожности различито примењује у појединим правним системима. У државама чланицама ЕУ он има значајно нормативно упориште и све чешће се појављује као релевантан аргумент у климатским парницама, док се у појединим правним системима заснованим на обичајном праву чешће користи посредно, као средство тумачења постојећих обавеза.[576] Савремени развој климатских спорова указује на растући значај принципа предострожности, посебно у контексту државних обавеза ублажавања и прилагођавања климатским променама.

---

[570] Судови принцип предострожности тумаче као само један од фактора који се „узима у обзир“ у процени јавног интереса. Овај приступ је карактеристичан за Аустралију и друге државе англосаксонског система попут Новог Зеланда или Канаде. Вид. J. Peel, “The Living Wonders case: A Backwards Step in Australian Climate Litigation on Coal Mines”, *Journal of Environmental Law, Volume 36, Issue 1,* March 2024, pp. 125–132.

[571] Холандски Врховни суд је у случају Ургенда, закључио да држава, позивајући се и на принцип предострожности из чл. 3(3) *UNFCCC*, има обавезу да значајно смањи емисије ради спречавања озбиљних и неповратних последица. Врховни суд Холандије је у пресуди навео да су због озбиљности последица климатских промена и високог ризика, “појачан ниво заштите, принцип предострожности и принцип одрживости” примењени као правни темељи обавезе државе. Такође, у разматрању Врховног суда, пресуда истиче да “у складу са принципом предострожности, треба предузети далекосежније мере уместо мање далекосежних” (paras. 7.2.,10–11) и да држава није објаснила засновано зашто би имала мањи циљ (paras. 7.3.1–6). Вид. *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment*), Judgment of 20 Dec 2019, Case no.: 19/00135.

[572] Као пример може се навести случај Нојбауер и остали против Немачке (*Neubauer et al. v. Germany*) из 2021. године у ком Уставни суд Немачке прецизно наглашавада да држава не сме да оптерећује будуће генерације непропорционално већим емисијама и да постоји обавеза правичне расподеле CO_2 буџета међу генерацијама. Суд је стога захтевао измене закона до краја 2022. године, нарочито за период после 2030. *Neubauer, et al. v. Germany* Federal, Constitutional Court, 24.03.2021, paras. 202-203.

[573] У случају Пријатељи ирске околине против Ирске (*Friends of the Irish Environment v. Government of Ireland*) из 2020. године, Врховни суд Ирске је нагласио потребу јасног и амбициозног климатског плана. Иако се није директно позвао на принцип, применио је његову логику. У пресуди је истакнуто да план мора бити „довољно специфичан у погледу политике кроз читав период до 2050.“ и да јавност мора бити у позицији да процени и критикује план, чиме се обезбеђује транспарентност. Вид. *Friends of the Irish Environment v. Ireland,* Supreme Court decision, Opinion 31.07.2020, paras. 6.38-6.48, 9.2-9.3.

[574] Вид. *Future Generations v. Ministry of the Environment*. Врховни суд је применио принцип предострожности да наложи држави и приватним актерима израду акционалних планова за заштиту Амазона. *Future Generations v. Ministry of the Environment and Others*, STC 4360-2018 (Colombian Supreme Court, 5 April 2018).

[575] Вид. случај *Juliana v. United States*, 947 F.3d 1159 (9th Cir. 2020).

[576] Вид. E. Colombo, "Principles of EU law in climate litigation." *China-EU Law Journal* (2024), pp. 6–18.

3.3.5. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И НАЧЕЛО МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКЕ СОЛИДАРНОСТИ

Солидарност између генерација представља кључни принцип у решавању глобалних изазова, попут климатских промена. Потребно је осигурати да будуће генерације не буду остављене са тешким теретом последица климатских промена које су узроковане деловањем претходних поколења. Иако су глобалне емисије CO_2 опале за око 6% у 2020. години услед пандемијског пада потрошње енергије, овај ефекат се показао привременим, јер су емисије већ 2021. нагло порасле, а у периоду 2022–2025. наставиле да расту или остају на историјски високим нивоима, чиме је иницијално смањење у потпуности поништено.[577] Млади и будуће генерације ће бити највише погођени климатским променама.

Полазна тачка за солидарност је претпоставка извесних заједничких карактеристика као што је неки заједнички проблем што у овом случају представљају климатске промене. Што је веза са одређеном групом јача у односу на неки проблем то је већа вероватноћа да ће се постићи већа солидарност. Да би се решили глобални проблеми попут климатских промена и других проблема животне средине неопходна је међугенерацијска сарадња и солидарност јер решење овог типа проблема не може се постићи краткорочно, већ је потребан дужи период, који обухвата неколико генерација.

Основна замисао принципа међугенерацијске солидарности огледа се у идеји да би свака нова генерација требало да живи под истим условима као и свака претходна генерација. Највише би се овај принцип остварио кроз идеју да свака генерација преда планету будућој генерацији у погледу природних ресурса и квалитетних услова за живот у погледу окружења минимално у идентичном, а по могућству и бољем стању од затеченог. Неопходно је обезбедити недискриминаторни приступ међу генерацијама, планети и њеним ресурсима.

Озбиљну претњу остваривању овог принципа имају пре свега економско-развојни интереси држава. Ово се нарочито исказало током пандемијске кризе пошто се видело да државе нису спремне да се одрекну фосилних горива који највише доприносе ефектима стаклене баште како би омогућиле будућим генерацијама да уживају иста права као садашње генерације у погледу адекватне, здраве и чисте животне средине. Док су државе попут САД-а, Кине и Индије најавиле низ „еколошки прихватљивих" мера, њихове напоре и даље надмашују тренутни економски интереси, с обзиром на количине новца која се троши за одржавање фосилних горива и њихову експлоатацију.[578] Економије" азијских лавова" су у успону и њихове индустрије су такве природе да интензивно користе угљеник.[579] Додатан проблем остваривању начела солидарности представља чињеница да државе попут Норвешке, Сингапура, Мексика и Русије нису увеле никакве зелене стимулације.[580]

Упркос повећаном консензусу око потребе за постизањем међугенерацијске солидарности, политичка решења за испуњење овог циља су до сада била неадекватна. Коришћени су различити приступи партиципативне демократије како би се осигурало да широке групе заинтересованих страна буду информисане и консултоване. Међутим,

---

[577] M. Bui, "The climate crisis requires solidarity between generations", https://www.if.org.uk/2021/07/17/the-climate-crisis-requires-solidarity-between-generations/, приступљено 05.05.2022.
[578] *Ibid*. На пример, Кина је увела планове за повећање соларних капацитета који ће их отприлике ускладити са величином целокупног европског електроенергетског система.
[579] *Ibid.*
[580] *Ibid.*

показало се да су они ограничени у погледу интереса будућих генерација. Занимљива је опсервација која покушава да установи разлоге неуспеха остваривања начела међугенерацијске солидарности која истиче да су креатори политика и мера адаптације старије групе људи које недовољно узимају у обзир интересе младих и будућих генерација.[581] Из тог разлога млади често имају утисак недовољне укључености и исправно закључују да када се говори о правима будућих генерација о експлоатацији ресурса не разговара се са већ о младима, они нису субјект разговора, већ објект разговора. Као што је показано на *COP*26, иако су деца и млади међу најзначајнијим актерима у климатској кризи, они су и даље скоро универзално искључени из критичних процеса доношења одлука. Омладински климатски активисти разумеју потребу за политичком вољом и друштвеном жртвом како би се донеле промене великих размера. Пошто немају право гласа, покушавају да се њихов глас чује на друге начине. Поред питања неједнаке заступљености интереса у доношењу одлука и демократским процесима, међугенерацијска једнакост захтева да се државе позабаве питањима процене цене коју ће млади и будуће генерације платити услед одложеног спровођења климатских планова ублажавања и прилагођавања на климатске промене или чак неспровођења ових планова.[582]

Проблем са остваривањем начела међугенерацијске солидарности лежи у чињеници да је веома тешко одредити правичан однос између интереса садашњих и будућих генерација, с обзиром на немогућност да се одреди појам правде. Имплицитно, претпоставља се да постоји однос обавезе између генерација. По једном гледишту, обавеза је прекршена где једна генерација троши више од свог „праведног удела" природних ресурса.[583] Праведно понашање састојало би се од живљења на начин да се идентични ресурси оставе будућим генерацијама. Идеалан сценарио би био кад би такав начин живљења могао да се остварује у недоглед, али то није могуће услед просте чињенице да се друштва континуирано модернизују. Ниједна генерација никада није напустила свет како га је затекла, а свака има различите потребе у погледу коришћења расположивих ресурса. Конструисати идеал заснован на могућности да се настави без промена је нереална жеља, с обзиром да је промена и напредак незаобилазни аспект људског живота и друштва. Најбољи сценарио би био да се правда међу генерацијама постигне кроз успостављање равнотеже између користи и трошкова која је направила свака појединачна генерација. Најбитније је успоставити такав начин живота да будуће генерације не сносе трошкове садашњег начина живота. Такође, оправдано је да будуће генерације сносе веће трошкове тамо где уживају веће користи од деловања садашњих генерација.[584] Овај циљ је покушан да се оствари кроз одрживи развој као вид компромиса и баланса интереса садашњих и будућих генерација. Појам одрживог развоја уследио је као плод напора Уједињених нација да се спречи раст деградације животне

[581] *Ibid*. У Норвешкој, која има један од парламената са највише младих заступника на свету, само 10 % посланика било је млађе од 30 година у 2018. години, док је старосна група од 45 до 64 године презаступљена.
[582] Institute for European Environmental Policy, "Intergenerational solidarity: What it is and why it matters for Europe's recovery", https://ieep.eu/news/intergenerational-solidarity-what-it-is-and-why-it-matters-for-europes-recovery/, приступљено 15.06.2022.
[583] G. Davies, "Climate Change and Reversed Intergenerational Equity: the Problem of Costs Now, for Benefits Later", *Climate Law* 10, Brill, 2020, pp. 266–281.
[584] *Ibid*.

средине као развој који „задовољава потребе садашњице не доводећи у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе“.[585]

Када се принцип међугенерацијске солидарности примени на пољу климатских промена, очигледно је да ће будуће генерације бити суочене са високим трошковима као резултатом непажње оних који сада живе. Додатан проблем остваривања начела међугенерацијске солидарности представљају и негатори овог принципа који заступају тезу да деловање садашњих генерација уопште не утиче на уживање права будућих генерација. Они наводе да будуће генерације као субјект права не постоје, па сходно томе онај ко не постоји не може да поседује никаква права. Идеја да појединац који није рођен има нека права, нарочито будућа права, према негаторима је чиста бесмислица.[586] Са друге стране Елиот (*Robert Eliot*) износи тезу засновану на концесионом гледишту да будуће генерације немају тренутна права, али ће их поседовати кад се роде.[587] Концесионо гледиште је подржано следећим аргументима: када будући људи буду рођени, имаће пун правни статус и скуп интереса које треба поштовати. Као такви, ти интереси генеришу дужности према другим људима – „дужност неповређивања“.[588] Ти интереси могу бити угрожени од савременика, али такође могу бити угрожени од припадника претходне генерације. Тако су они који живе у садашњем времену у обавези да се не понашају на начине на који ће бити претња појединцима у будућем времену.[589] Постоје и другачија виђења права будућих генерација оличена у „циљном систему права“, коју заступа Сен (*Amartya Sen*). Ово виђење се заснива на моралном систему у којем су испуњење и неостварење права садржани међу циљевима, укључени у вредновање стања ствари, а потом примењени на избор деловања кроз последичну повезаност.[590] Ово води ка закључку да се појединци не могу понашати на начине који би онима који буду рођени у будућности онемогућили да уживају у одређеним правима.

Климатске промене карактеришу дуготрајни кумулативни ефекти, из тог разлога предузимање мера адаптације и митигације одмах не би изазвало значајне ефекте, али би се они могли осетити тек након дужег времена. Оваква временска дискрепанца, да је потребно хитно предузимање мера, а да се ефекти виде тек након пола века, управо представља демотивишући фактор, јер они који предузимају мере жртвују се на невиђено. Да би се заштитиле слободе будућих генерација, акције морају бити предузете данас. Све ово значи да позивање на драматичну акцију коју врше активисти по питању климе представља апеловање на групе моћника који одлучују, а који неће видети главне користи од својих поступака.

Значај међугенерацијске солидарности и постизања правде у погледу климатских промена огледа се кроз адекватно управљање расположивим природним ресурсима. Међутим, пошто су климатске промене и наше природно окружење сложени феномени, не постоје једноставна решења која одговарају свима. Разлог за решавање климатских промена је у суштини избегавање опасних утицаја на животе будућих

---

[585] World Commission on Environment and Development, Our Common Future, Oxford University Press, Oxford 1987, p. 56. На одрживи развој се не може гледати као на статичко стање, већ као на динамични процес у сталном развоју. Осмишљен је као инструмент за задовољење тежње за смањењем негативног утицаја деградације животне средине, уз истовремено повећање ресурсне ефикасности.
[586] W. Beckerman, J. Pasek, *Justice, Posterity and Environment*, Oxford, 2004, pp. 11–28.
[587] *Ibid.*, pp. 25–26.
[588] *Ibid.*, p. 26.
[589] *Ibid.*, p. 25.
[590] A. Sen, "Rights and Agency", *Philosophy and Public Affairs*, 1/1982, p. 15.

генерација, ипак, принцип међугенерацијске једнакости ретко је био тема за разговор у међународним преговорима.[591]

Међугенерацијска солидарност као начело појављује се у Оквирној конвенцији,[592] а Париски споразум се базира на овом принципу.[593] Париски споразум се залаже за редистрибутивну правду, која се у великој мери бави питањем неједнаке расподеле добара. Редистрибутивна правда мора успоставити основну линију дистрибуције добара и затим применити различите принципе правде за прерасподелу добара како би резултирали праведнијим исходом.

Колико је битна међугенерацијска солидарност говори и чињеница да израчунавајући Земљин отисак данашње генерације сваке године све раније улазе у тзв. еколошки дуг. Дан еколошког дуга је дан када потребе човечанства према природи надмашују оно што Земљини екосистеми могу да обнове у једној години. 2022. године смо у еколошки дуг ушли 3 дана раније него 2021. године.[594] Док је наша планета 2023. године у еколошки дуг ушла 2. августа, а 2024. године још један дан раније.[595] У 2025. години, Земља је у еколошки дуг ушла 24. јула, што је осам дана раније него претходне године, а забрињавајуће је да је то уједно и најранији датум икада забележен.[596] Унутар „прорачуна“ Земљиних природних ресурса били смо све до око 1970. године, када је Дан еколошког дуга обележен 23. децембра.[597] Већ 1980. године смо у дуг ушли 13. октобра, сваке године се (са изузетком 2020. године услед пандемије корона вируса) дан еколошког дуга обележава све раније.[598] Ови подаци говоре да садашње генерације јако мало рачуна воде о томе какве ће услове живота и какву ће животну средину оставити будућим генерацијама.

Ово само показује да је принцип међугенерацијске солидарности далеко од примене у пракси. Међугенерацијска солидарност и правда које се желе постићи кроз овај принцип на удару су критике као неостваривe. Често се истиче и да будуће хипотетичке генерације не могу бити у позицији да подносе тужбе за заштиту својих права против садашњих јер, када оне буду постојале, садашњих више неће бити.[599] Додатно се назначује да се све одлуке своде на остваривање сопствених интереса, а садашње генерације немају превише жеље да се одричу ресурса у корист будућих генерација.[600]

Иако су будуће генерације апстрактан појам, државе ипак имају одређене обавезе према овим субјектима. Држава има одговорност да усвоји законе и прописе који

---

[591] L. Kemp, T. Damon, “Don’t Discount Our Future: The Need for Intergenerational Equity in the UNFCCC Climate Negotiations“, https://www.youthpolicy.org/blog/sustainability/dont-discount-our-future/, приступљено 06.05.2022.

[592] Оквирна конвенција о промени климе, преамбула, став 23.

[593] Париски споразум, преамбула, став 11.

[594] Катар је држава која је најраније ушла у еколошки дуг, с обзиром да је предвиђене ресурсе потрошила већ почетком фебруара.

[595] Green New Black, “Earth Overshoot Day 2024: A Stark Reminder of Our Ecological Debt“ https://greenisthenewblack.com/earth-overshoot-day-2024/, приступљено 08.03.2025.

[596] NIN, “ Planeta Zemlja od danas ulazi u ekološki minus“, https://www.nin.rs/drustvo/vesti/84228/planeta-zemlja-od-danas-ulazi-u-ekoloski-minus, приступљено 12.08.2025.

[597] WWF Adria, “Od 29. jula živimo na dug!”, https://euractiv.rs/12-odrzivi-razvoj/156-saoptenja/16429-od-29-jula-ivimo-na-dug, приступљено 06.05.2022.

[598] *Ibid.*

[599] А. Михајловић, „Право на здраву животну средину као интергенерацијски феномен“, *Анали Правног факултета у Београду,* vol. 66, бр. 1, 2018, стр. 249.

[600] *Ibid.,* стр. 250.

подстичу смањење емисије гасова стаклене баште и промовишу одрживост. Ово може укључивати постављање циљева за смањење емисија, регулисање индустрија које доприносе високим емисијама, увођење пореза или квота на емисије и подстицање иновација и истраживања у области чистих технологија. Додатно, држава мора обезбедити заштиту природних ресурса као што су шуме, водени екосистеми и биоразноликост. То укључује стварање законских оквира за очување природних станишта, стимулисање одрживог коришћења шума и водених ресурса.

Будуће генерације не могу да утичу на стварање политичких одлука давањем гласа и вршењем притиска да се зауставе неповољне активности које по њихова права и интересе врше садашње генерације. Зато се поставља питање да ли уопште има смисла рећи да будућим нерођеним људима припадају нека права или бар неки вид компензације од стране садашњих. Садашња научна сазнања указују да ће климатске промене имати значајан допринос недостатку природних ресурса, стога ће принцип међугенерацијске солидарности имати кључну улогу како би се успео створити ефикасан климатски режим.[601] Често се сматра да су деца и млади највише погођени климатским променама због повећане рањивости на повреде, болести и екстремне временске услове. Штавише, очекује се да ће трпети вишеструке последице климатских промена, као што су природне катастрофе и несташица хране и воде, током знатно дужег периода, при чему ће се ови ефекти временом интензивирати.[602]

Међутим када говоримо о принципу међугенерацијске солидарности, поред младих и будућих генерација, никако не смемо занемарити чињеницу да и старије особе спадају у врло рањиву групу по питању последица које трпе услед климатских промена. Многим старијим људима недостају социјална и финансијска средства потребна да се избегну или минимизирају ефекти екстремних временских прилика, посебно на глобалном Југу. Топлотни таласи могу бити смртоносни за старије људе због смањене способности регулације телесне температуре у старости, што погоршава хронична здравствена стања попут респираторних болести или дијабетеса.[603] Старије особе чине групу људи која би својим искуством значајно могла допринети мерама адаптације.

Принцип међугенерацијске солидарности је разматран и у климатским случајевима који су се појавили пред ЕСЉП. У случају *Климасениоринен* подноситељке представке су се у својим аргументима снажно ослониле на принцип међугенерацијске солидарности, тврдећи да државе имају правну обавезу да предузимају мере за заштиту будућих генерација од последица климатских промена. Оне су истакле да борба против климатских промена укључује међугенерацијску расподелу терета, како међу садашњим генерацијама, тако и према будућим генерацијама. Наглашава се да ће будуће генерације сносити све теже последице садашњих пропуста у климатској политици. Такође су истакле да будуће генерације немају право учешћа у садашњим политичким процесима, што додатно оправдава потребу за снажнијом правном заштитом.[604] Подноситељке представке су се позвале на члан 3. Оквирне конвенције, који предвиђа обавезу држава

---

[601] Вид. S.A. Samuel, "Greening' International Law en route to Agenda 2030: The Role of Youth in Enhancing the Soft Power of Climate Justice", *Yearbook of International Environmental Law 33,* 2022, pp. 3–17

[602] E.D. Gibbons, "Climate change, children's rights, and the pursuit of intergenerational climate justice", *Health Hum. Rights,* 2014, pp. 19–31.

[603] Prevention Web, "Why older people are some of those worst affected by climate change", https://www.preventionweb.net/news/why-older-people-are-some-those-worst-affected-climate-change, приступљено 01.12.2023. Поплаве, на пример, такође могу изазвати тренутне повреде и смрт старијих одраслих особа. Поплаве у Пакистану 2022. године погодиле су око 2,3 милиона старијих људи.

[604] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* Reply made on October 13, 2021 by the Swiss Women Ass'n.

да штите климатски систем за садашње и будуће генерације.[605] Подноситељке су истакле да међународно право већ садржи норме које подржавају међугенерацијску правду, укључујући принцип предострожности и принцип спречавања штете, те да је Европски суд за људска права дужан да узме у обзир ове обавезе.[606]

Влада Швајцарске је истакла да принцип међугенерацијске солидарности није правно обавезујуће правило међународног права и да није релевантан за овај случај.[607] Специјални известиоци и независни експерти УН су истакли да право на живот укључује обавезу држава да се боре против климатских промена. Они су тврдили да се обавезе држава према чл. 2. и 8. Европске конвенције о људским правима морају тумачити у светлу принципа међугенерацијске правде, што подразумева заштиту како садашњих, тако и будућих генерација.[608]

У својој пресуди Суд је нагласио да у контексту климатских промена постоји значајан ризик да краткорочни политички интереси и непосредне друштвене потребе могу добити предност у односу на дугорочне циљеве одрживе политике. Овај ризик може довести до недовољно амбициозних мера за ублажавање климатских промена, што чини судски надзор оправданим, посебно јер будуће генерације немају могућност да учествују у доношењу одлука. Суд је указао да су државе, својим обавезама у оквиру *UNFCCC*-а, прихватиле дужност да штите климатски систем у корист садашњих и будућих генерација. Ова обавеза мора се посматрати у контексту већ постојећих штетних ефеката климатских промена, као и хитности ситуације и ризика од неповратне штете.[609] Ипак, у другом климатском случају *Дуарте Агоштињо* у коме је такође разматран принцип међугенерацијске солидарности у контексту одговорности државе, иако је Суд потврдио став да климатске промене представљају егзистенцијалну претњу за човечанство и да свака држава има одговорност у решавању овог проблема, он ипак није прихватио став тужиоца да су државе обавезне да штите будуће генерације кроз Европску конвенцију о људским правима, јер би то значило проширење надлежности Суда на недефинисану групу будућих особа.[610] Такође, Суд је нагласио да одговорност за заштиту будућих генерација првенствено лежи у оквиру политичких и законодавних институција држава, а не нужно кроз индивидуалне тужбе пред Европским судом за људска права.[611]

Ставови Суда у ова два случаја проширују традиционалну концепцију људских права и уводе дугорочну димензију одговорности, у којој државе не могу оправдати недостатак мера позивајући се на краткорочне политичке или економске интересе. Очигледно поштовање принципа међугенерацијске солидарности захтева да државе предузимају превентивне мере како би смањиле ефекте климатских промена. Иако је пресуда усмерена на државе, логика међугенерацијске правде може довести и до већих захтева за одговорност корпорација. Ако државе морају спречити будуће климатске штете, оне могу бити обавезне да наметну строже регулативе приватним компанијама које емитују гасове са ефектом стаклене баште. Одбијање Суда да државама наметне

---

[605] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Judgment of 9.4.2024, Grand Chamber, paras. 331-332.
[606] *Ibid*.,
[607] *Ibid*., para. 364.
[608] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Third Party Intervention by UN Special Rapporteurs and UN independent expert, M. A. Orellana , D.R. Boyd , C. Mahler, paras. 19–20.
[609] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Judgment of 9.4.2024 [GC], para. 420.
[610] *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*, Application no. 39371/20, Decision, Grand Chamber, 09.04.2024, paras. 193–195.
[611] *Ibid.*, paras. 229-230.

обавезу заштите будућих генерација и да будућим генерацијама призна статус жртве може имати значајне последице по развој међународне одговорности држава за климатске промене и развој правила одговорности у овој области. Овакав став може утицати на неспремност националних судова да признају сличне обавезе, што би значајно умањило значај климатских парница у борби да државе предузму ефикасније мере приликом ублажавања и прилагођавања на климатске промене. Пошто је ЕКЉП само један од инструмената за заштиту људских права, његово одбацивање као платформе за климатску правду може потакнути већу координацију са другим међународним инструментима, попут Париског споразума. Ово би могло довести до развоја компатибилних правних система који ће омогућити пренос одговорности и створити јасан пут ка одговорности за државе. Став који је заузео Суд може довести до креирања нових судских или арбитражних тела чији би основни циљ био специфично адресирање климатских последица и заштите генерација које тек долазе.

На питање права будућих генерација и међугенерацијске солидарности су се осврнуле и неке државе приликом изјашњења у саветодавном поступку пред МСП. Општи је утисак да су све државе које су се дотакле овог питања закључиле да климатске промене несумњиво утичу на низ права будућих генерација, попут права на живот, права на здравље и дом. Бангладеш је заузео став да права будућих генерација морају бити саставни део тумачења дужне пажње и државне одговорности, те је МСП позван да управо кроз афирмацију права будућих генерација, оживи дипломатски процес.[612] Колумбија је изнела занимљив став да принцип дужне пажње треба тумачити динамично управо у складу са принципом међугенерацијске солидарности и права будућих генерација.[613] Шпанија је права будућих генерација повезала са правом на чисту, здраву и одрживу животну средину, подвукавши да се штета која се наноси клими данас директно односи на остваривање права сутрашњих грађана.[614] По мишљењу Суда, међугенерацијска солидарност је манифестација равноправности у општем смислу и стога дели њен правни значај као водич за тумачење применљивих правила, тако да тумачење овог принципа мора бити *infra legem*, дакле без прекорачења граница важећег права.[615]

Принцип међугенерацијске солидарности све више прераста из етичког идеала у критеријум легитимности климатске политике држава. Његов стварни значај не огледа се само у заштити апстрактних интереса будућих генерација, већ у преиспитивању самог модела развоја који почива на краткорочној економској добити и одлагању климатских трошкова за будућност. Иако међународно право још увек не признаје будућим генерацијама пун процесни субјективитет, све је израженија тенденција да се њихови интереси посредно штите кроз људска права, принцип дужне пажње и обавезе климатске митигације. Управо у том постепеном повезивању људских права, климатских обавеза и концепта одрживог развоја може се препознати настанак нове правне парадигме у којој

---

[612] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the Bangladesh to the questions put by Judges Cleveland, Tladi and Aurescu at the end of the hearing held on 13 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-05-00-EN.
[613] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change,* Written reply of the Colombia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi and Aurescu at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-14-00-EN.
[614] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the Spain to the questions put by Judges Cleveland, Tladi and Aurescu at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH.
[615] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 157.

ће питање односа према будућим генерацијама постати један од кључних показатеља одговорности савремених држава.

3.3.6. ПРИМЕНЉИВОСТ НАЧЕЛА ЗАГАЂИВАЧ ПЛАЋА НА ШТЕТУ ПРОУЗРОКОВАНУ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

Принцип загађивач плаћа представља рационалнији и у пракси прихватљивији вид принципа заједничке али диференциране одговорности. Мада постоје и тумачења да у ствари принцип загађивач плаћа представља еманацију принципа заједничке али диференциране одговорности.[616] Овај принцип у међународно право животне средине уведен је на инсистирање Организација за економску сарадњу и развој (*OECD*) 1972. године[617]. Принцип загађивач плаћа је постао толико значајан у заштити животне средине да је окарактерисан као носећи стуб Штокхолмске декларације.[618] Од тада је принцип загађивач плаћа постао основа за бројне законе широм света који се баве питањима заштите животне средине. Овај принцип је поново добио пажњу бројних западних демократија и глобалних организација као могуће решење за финансирање великих климатских акција. Осмишљен је са идејом за распоређивање трошкова мера превенције и контроле загађења, те да се подстакне рационално коришћење доступних ресурса. Тако загађивач сноси трошкове мера које је држава увела како би обезбедила постојање адекватне животне средине.[619] У контексту климатских промена загађивач плаћа мере ублажавања и прилагођавања с обзиром да својим деловањем индиректно доприноси климатским променама. Основна идеја јесте да загађивач треба да плати компензацију за штету коју је причинио животној средини, а они који највише загађују треба да плате највише. Али упркос једноставности изнете премисе, научни изазови повезани са применом овог начела представљају значајну баријеру имплементацији ове идеје у пракси. Потешкоће су толике да се с правом поставља питање да ли се принцип може разумно применити на климатске штете које настају емисијама штетних гасова.

Принцип 16 Рио декларације садржи најпознатије и најчешће коришћено одређење принципа загађивач плаћа. Принцип предвиђа да „национални органи треба да промовишу интернализацију трошкова у вези са заштитом околине и употребу економских инструмената, водећи рачуна о приступу да би загађивач требало, у начелу, да сноси трошкове загађења“.[620] Неш (*Jonathan Remy Nash*) тврди да постоји педагошки аргумент за овај принцип, како за произвођаче тако и за потрошаче: обема групама усађен је осећај одговорности за оптерећење загађења које стварају било кроз производњу или потрошњу добара и услуга.[621] Нацрт Глобалног пакта за животну средину помиње принцип загађивач плаћа у члану 8. и наводи да „Странке ће обезбедити

---

[616] Y. Matsui, “The Principle of Common but Differentiated Responsibilities”, in N, Schrijver, F, Weiss (eds.), *International Law and Sustainable Development: Principles and Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, 2004, pp. 73-96. У контексту међународног права животне средине, принцип „загађивач плаћа“ се често разматра у односу на принцип „заједничке, али диференциране одговорности“. Док принцип „загађивач плаћа“ фокусира одговорност на појединца или ентитет који проузрокује загађење, принцип „заједничке, али диференциране одговорности“ препознаје да све државе имају обавезу заштите животне средине.

[617] M. A. Shah, “Polluter Pay Principle”, *International Journal of Law Management & Humanities*, 2023, p. 130.

[618] IISD, “How to Enforce the Polluter-Pays Principle“, https://www.iisd.org/articles/polluter-pays-principle, приступљено 02.12.2023.

[619] *Ibid.*

[620] Рио декларација, принцип 16.

[621] J. R. Nash, “Too much market? Conflict between tradable pollution allowances and the polluter pays principle”, *Harvard Environmental Law Review* 24, 2000, p. 28.

да трошкове превенције, ублажавања и санације загађења и других поремећаја и деградације животне средине, у највећој могућој мери, сносе они који су креирали".[622]

У климатској парници је перуански становник Љуја (*Lliuya*) из места Хуареза тужио приватну немачку компанију *RWE* која производи електричну енергију. Тужилац је тврдио да је отапање глечера у близини града где живи довело у питање опстанак фарме, те да је то последица климатских промена. Климатске промене су подстакнуте гасовима са ефектом стаклене баште, а тужилац је тврдио да су активности *RWE*-а у Немачкој допринеле знатним количинама гасова стаклене баште у атмосфери и да су донекле одговорне за отапање оближњих планинских глечера. Сматрајући компанију одговорном за доприносе емисијама штетних гасова, тужилац је тражио од суда да му надокнади део изгубљеног прихода на фарми, као и очекиване будуће губитке који би могли бити повезани са активностима *RWE*-а.[623] Првостепени суд у Есену је 2016. године одбацио тужбу као неосновану, полазећи од става да не постоји довољно јасна и правно релевантна узрочно-последична веза између понашања једне појединачне компаније и глобалних последица климатских промена, те да се настали и будући ризици не могу индивидуализовати на начин потребан за грађанскоправну одговорност. Међутим, по жалби тужиоца, Виши земаљски суд у Хагу је 2017. године преиначио овај приступ и донео одлуку од преломног значаја, утврдивши да чињеница да је штета резултат глобалног феномена сама по себи не искључује могућност грађанскоправне одговорности.[624] Суд је прихватио да је у принципу могуће испитивати да ли је допринос великог емитера климатским променама довољан да оправда пропорционалну одговорност за конкретну опасност, чиме је предмет упућен у мериторну фазу поступка.[625]

У мају 2025. године Виши земаљски суд у Хагу је одбацио захтев, иако је утврђено да су климатске промене стварна и научно потврђена појава, као и да је *RWE* несумњиво допринео глобалним емисијама CO_2. Суд је закључио да тужилац није успео да докаже довољно конкретну и правно релевантну узрочно-последичну везу између

---

[622] IISD, "How to Enforce the Polluter-Pays Principle".

[623] Тужилац се свесно определио да поступак покрене пред немачким судовима и да свој захтев заснује на немачком праву, и то из више оправданих разлога. Пре свега, за разлику од Сједињених Америчких Држава и других јурисдикција, немачко приватно право не познаје доктрину политичког питања као процесну препреку судском одлучивању. Истовремено, оно не намеће ни строге захтеве у погледу процесног статуса тужиоца. Иако се питања која се односе на поделу власти и обим правно заштићених интереса могу појавити и у немачким грађанским парницама, она се разматрају у оквиру материјалноправне анализе, а не као питања прихватљивости тужбе. Такав приступ значајно умањује процедуралне баријере за приступ суду у поређењу са системима у којима се слични спорови одбацују већ у раној фази поступка. Поред тога, немачко приватно право пружа правни лек који је, бар у начелу, уско прилагођен природи тужбеног захтева, будући да омогућава тражење пропорционалне накнаде трошкова насталих ради отклањања конкретне опасности. J. E. Schirmer, "Climate Liability after Lliuya v. RWE: Causation and Duty Demystified", *Journal of European Tort Law,* vol. 16, no. 3, 2025, p. 270.

[624] Вид. W. Frank, "The Huaraz Case (Lluiya v. RWE) – German Court opens Recourse to Climate Law Suit against Big CO2-Emitter", https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2017/12/07/the-huaraz-case-lluiya-v-rwe-german-court-opens-recourse-to-climate-law-suit-against-big-co2-emitter/, приступљено 20.01.2026.

[625] У наставку поступка, суд је спровео опсежан доказни поступак који је обухватио стручна вештачења из области климатологије, глациологије и управљања ризицима од природних катастрофа, као и процену конкретних локалних услова у региону Хуареза. Посебна пажња била је посвећена утврђивању да ли у релевантном тренутку постоји довољно висок и непосредан ризик од изливања или пробоја глацијалног језера, као и да ли се тај ризик може довести у правно релевантну везу са доприносом тужене компаније глобалним емисијама. *Ibid.*

доприноса компаније и непосредног ризика од поплаве који прети његовој имовини.[626] Кључни разлог одбијања лежао је у оцени суда да вероватноћа пробоја глацијалног језера у релевантном временском периоду није достигла праг „конкретне опасности" неопходан да би се наложило успостављање превентивних мера по немачком грађанском праву, те да иако климатске промене повећавају ризик, он још увек није довољно непосредан и индивидуализован да би оправдао грађанскоправну одговорност у конкретном случају.[627]

Ипак, исход поступка има значајан теоријски и практични импликациони ефекат за развој климатских спорова. Суд је експлицитно признао да велики емитери могу у принципу сносити грађанску одговорност за климатске последице, прихватио је могућност пропорционалне одговорности, као суштинску примену принципа загађивач плаћа, и потврдио да климатски спорови нису инхерентно *несудски* само због глобалног карактера проблема.[628] На тај начин, иако тужба формално није успела, суд је поставио преседан који отвара врата будућим приватноправним захтевима за накнаду штете настале услед климатских промена. Нарочито је битно што је Суд истакао да законитост самог понашања није одлучујућа, оно што је важно је штета која из њега произлази. Дакле, емитери штетних гасова су одговорни не на основу тога да ли је емитовање гасова са ефектом стаклене баште у складу или противправно по нормама међународног права, већ на основу изазваног обима штете коју проузрокују својом активношћу.

Принцип загађивач плаћа јединствен је међу принципима међународног права заштите животне средине јер има директну везу са питањем одговорности. Представља „општи правни принцип у материји одговорности конкретизован на заштиту животне средине".[629] Овај принцип конкретизује ко ће сносити трошкове причињене штете изазване климатским променама. Принцип загађивач плаћа је осмишљен тако да се кроз плаћање омогући ревитализација животне средине од загађења, те да се на тај начин изврши *restitutio in integrum*.[630] Међутим, јавља се озбиљан проблем у практичној примени с обзиром да *restitutio in integrum* подразумева брисање свих штетних последица. Престанак вршења активности која је довела до настанка штете значи елиминисање сваке могућности да се иста ситуација понови у будућности. С обзиром на последице климатских промена и немогућност брисања штетних последица већ само делимично ублажавање, надокнада штете је добила примат. Стога у области заштите животне средине принцип загађивач плаћа има посебан значај. Један од основних

---

[626] Љуја није успео да докаже потребну вероватноћу настанка штетног догађаја. Он је морао да покаже да је већа вероватноћа да ће у наредних 30 година доћи до глобалног изливања глацијалног језера (GLOF), временски оквир који је суд сматрао максималним за успостављање правне везе између тужбе и могуће штете према немачком закону, и да тај догађај представља озбиљну претњу по његов дом. На основу стручних мишљења која је суд наручио и која су спроведена на лицу места у Андима, суд је закључио да је ризик од GLOF-а који би угрозио имовину тужиоца у наредних 30 година само око један проценат. *Lliuya v. RWE AG* (2025), Case No. 2 O 285/15, Germany, Hamm Higher Regional Court, Judgment, p. 112.

[627] Суд је одбацио неколико кључних аргумената туженог, посебно у вези са питањем знања и „аргументом капи у мору". Суд је утврдио да је *RWE* најкасније од средине 1960-их могао бити свестан штетних ефеката емисија гасова стаклене баште. На основу стања научног знања тог периода, било је јасно да емисије из производње енергије из угља могу, кроз уобичајене физичке процесе, допринети топљењу глечера. Суд је нагласио да компаније величине *RWE* имају сталну дужност да прате научни и технолошки напредак – кроз научне публикације, конференције и индустријске догађаје и да би узрочна веза између сагоревања фосилних горива и штете по животну средину била препознатљива да је компанија континуирано пратила овај развој. *Ibid.,* p. 50.

[628] Вид. *Ibid.,*pp. 32-90.

[629] М. Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 758.

[630] *Ibid.*

проблема у примени овог принципа на климатске промене јесте како установити конкретног загађивача. Примена овог принципа би могла бити олакшана у будућности са развојем доктринарних ставова о приписивости.

Принцип загађивач плаћа је имплементиран у националним законодавствима на различите начине. Русија је, на пример, наметнула ресурсни порез на експлоатацију природних ресурса, као облик накнаде за коришћење.[631] С друге стране, *OECD* прописује увођење пореза на угљеник и повећање цене горива и електричне енергије за борбу против загађења ваздуха у Кини проузрокованих климатским променама.[632] Примена принципа загађивач плаћа у Индији има нешто другачији облик у смислу да је Влада преузела систем директне одговорности, те исплаћује одштету жртвама, али касније прикупља од загађивача кроз радњу суброгације.[633] Норвешка принцип загађивач плаћа види као тржишно заснован принцип који се огледа у екстерним трошковима адаптације и митигације.[634]

Европска унија је такође прогресивно артикулисала примену овог принципа. ЕУ је 1975. године донела Препоруку 75/436, у вези са расподелом трошкова и деловањем јавних власти по питањима животне средине, а 1986. Јединственим европским актом је потврђен принцип животне средине.[635] Принцип загађивач плаћа је утврђен чланом 191(2) Уговора о функционисању Европске уније (*TFEU*) и налаже да они који изазивају загађење сносе трошкове спречавања, контроле и отклањања штете по животну средину.[636] Овај принцип се примењује кроз више правних инструмената ЕУ. Директива о еколошкој одговорности успоставља систем еколошке одговорности, што значи да субјекти који проузрокују штету животној средини (нпр. загађење воде, земљишта, угрожавање биљних и животињских врста) морају да предузму мере за њено спречавање и санацију.[637] Овај принцип је садржан и у Директиви о индустријским емисијама у којима се индустријски субјекти обавезују на примену најбољих доступних техника у циљу смањења емисија и минимизирања утицаја на животну средину.[638]

Упркос свом потенцијалу да се примени на многа глобална питања животне средине, принцип загађивач плаћа још увек није признат као међународни обичај.[639] То је због безброј начина на које државе дефинишу овај принцип и конфигуришу његову

---

631 M. R. Khan, "Polluter-Pays-Principle: The Cardinal Instrument for Addressing Climate Change", *Laws*, vol. 4, no. 3, September 2015, p. 642.
632 *Ibid.*, p. 643.
633 M. Faure, G. Morag, F. Weber, "Bucking the Kuznets curve: Designing effective environmental regulation in developing countries", *Virginia Journal of International Law*, 51, 2010, pp. 95–156.
634 Трошкови екстерних ефеката се одражавају у наметима и трошковима учешћа у Европској шеми за трговину емисијама. Ови инструменти одређују цену емисије гасова коју загађивач мора платити. Норвешка сматра да је то најбољи начин за смањење емисија на глобалном нивоу. A. Zahar, „The Polluter Pays Principle and its Ascendancy in Climate Change Law“, *National Taipei University Law Review*, 14, 2020, p. 156.
635 IISD, "How to Enforce the Polluter-Pays Principle".
636 Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *OJ C* 326, 26.10.2012, pp. 47–390, члан 192.
637 Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage, *OJ L* 143, 30.4.2004, pp. 56–75.
638 Directive (EU) 2024/1785 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 amending Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) and Council Directive 1999/31/EC on the landfill of waste, *OJ L* 2024/1785, 15.7.2024, члан 70 д, став 3, члан 79.
639 D. Heine, M. Faure, G. Dominioni, "The Polluter-Pays Principle in Climate Change Law: an Economic Appraisal", *Climate Law*, 10(1), pp. 94–115.

примену у својим унутрашњим правним системима. Бејерлин (*Ulrich Beyerlin*) и Марон (*Thilo Marauhn*) наводе да принцип загађивач плаћа има већи нормативни квалитет као обавезујућа законска норма, него као руководни принцип, јер није осмишљен да се разматра кроз судску праксу о утицају на животну средину.[640] Мајер (*Benoit Mayer*) тврди да принцип загађивач плаћа не захтева нужно од загађивача да плати све трошкове у свим околностима, али подржава став да загађивачима треба наплатити неку накнаду која би их одвратила од радњи које би очигледно проузроковале загађења.[641]

Свакако да би нека од решења примењених на националном нивоу могла бити примењена и на међународном када се као загађивачи препознају државе. Иако се све више препознаје да принцип загађивач плаћа треба користити у међународним уговорима, државе оклевају да га експлицитно предвиде у уговорима и његову обавезну примену.[642] Замерка за примену овог принципа је да га експлицитно не предвиђа ниједан међународни споразум.[643] МСП је пропустио прилику да у саветодавном мишљењу овај принцип афирмише као кључни инструмент одговорности и правичне репарације у случајевима климатских штета, што би могло имати значајан утицај на даљи развој правила о одговорности држава и других актера за климатске промене.[644] Ипак, свакако да се овај принцип као камен темељац заштите животне средине подразумева и у климатском режиму. Друго, овај принцип може да се сматра само једном од метода митигације на климатске промене. Ако упоређујемо са принципом заједничке али диференциране одговорности, принцип загађивач плаћа укључује методе за алоцирање трошкова загађења кроз порезе, и које су често ефикасније када се користе унутар земље, за разлику од оних које се примењују на међународном нивоу. Ако би се принцип загађивач плаћа применио на актуелни Париски споразум, све стране Париског споразума имале би статус загађивача. У том смислу, индиректни облици овог принципа могу се наћи у национално одређеним доприносима Париског споразума, обавезама финансирања климе и шемама за трговину емисијама.

3.3.7. КОНЦЕПТ ЗАЈЕДНИЧКЕ БРИГЕ ЧОВЕЧАНСТВА И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - КЛИМА КАО ИНДИВИДУАЛНО ИЛИ КОЛЕКТИВНО ДОБРО

Климатске промене су глобални проблем чији ефекти прелазе границе појединачних држава. Како би се адекватно регулисало питање одговорности за изазивање климатских промена, неопходно је сагледати питање власништва над климом. Још 6. децембра 1988. Генерална скупштина УН усвојила је Резолуцију 43/53, у којој је констатовала да су „промене у клими Земље и њени штетни ефекти заједничка брига

---

[640] U. Beyerlin,T.Marauhn, *International environmental law,* Hart. De, 2011, p. 143.

[641] B. Mayer, *The International Law on Climate Change*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, p. 74.

[642] Саудијска Арабија и Венецуела посебно су се активно супротстављале експлицитном упућивању на принцип загађивач плаћа у режиму климатских промена. J. Tirole, *Economics for the Common Good,* Princeton University Press, 2017, p. 211.

[643] Ову чињеницу је нагласио и МСП у Саветодавном мишљењу. Такође, МСП није прихватио став да се овај принцип директно примењује у односима између држава, а да притом није експлицитно прецизиран у уговору. Сходно томе, Суд закључује „да принцип „загађивач плаћа“ не представља део применљивог права у сврху овог саветодавног мишљења“. Ипак, то не искључује могућност да се у будућности развијају облици објективне одговорности за опасне активности, као и за друге радње које, иако нису незаконите према међународном праву, могу изазвати штету. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 160.

[644] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Bhandari, para. 2.

човечанства“.[645] Ова формулација је потом ушла у преамбулу Оквирне конвенције о промени климе, у којој се назначује да су „промене у Земљиној клими и њихови штетни ефекти заједничка брига човечанства“.[646] Очигледно да је концепт заједничке бриге човечанства настао као правно-политички оквир за превазилажење традиционалног модела суверенитета и територијалности, који није могао да одговори на прекограничне изазове животне средине.[647] Принцип заједничке бриге човечанства треба разликовати од принципа заједничке баштине човечанства. Принцип заједничке баштине човечанства (*Common Heritage of Mankind*) односи се на интернационализоване зоне (морско дно, Месец) и захтева једнак приступ и подељене користи, уз механизме заједничког управљања и расподеле ресурса.[648] Супротно томе, заједничка брига човечанства уводи обавезе *erga omnes* у области које захтевају колективну акцију, попут климе и биодиверзитета, без потребе за преношењем суверенитета или формирањем нових територијалних режима.[649]

Правни аспекти принципа заједничке бриге подразумевају одговорност држава према целој међународној заједници. Како међународна заједница данас укључује државе, међувладине организације и цивилно друштво, ставови свих чланова међународне заједнице треба узети у обзир када се расправља о значајним међународним проблемима. Принцип заједничке бриге човечанства је специфичан и по томе што омогућава легално деловање државе на територији друге државе у циљу ублажавања климатских промена.[650]

Климатски систем, посматран као природни ресурс или услов живота, може се анализирати и кроз призму глобалних јавних добара (*global public goods*).[651] Да би неко

---

[645] UN General Assembly (43rd sess.1988-1989), *Protection of global climate for present and future generations of mankind : resolution / adopted by the General Assembly*, A/RES/43/53, UN General Assembly, 6 December 1988.

[646] Вид. Оквирна Конвенција о промени климе, преамбула.

[647] B. H. Desai, „Regulating Global Climate Change: From Common Concern to Planetary Concern“, *Environmental Policy and Law*, 52(5-6), 2022, pp. 331–347. Принцип заједничке бриге човечанства појављивао се у међународном праву у областима где је било неопходно заштитити ресурсе у интернационализованим зонама попут отвореног мора или заштите биодиверзитета. У доктрини је данас прихваћен став да се појам заједничке бриге човечанства може уподобити са појмом добробити човечанства, јер не постоји јасна суштинска разлика између ова два појма, те се они данас сматрају синонимима. Вид. појмове употребљене у United Nations Convention on the Law of the Sea, 10 December 1982, United Nations, *Treaty Series*, vol. 1833, p. 3; The United Nations Framework Convention on Climate Change, United Nations, 4–14 June 1992.

[648] P. Taylor, “Common heritage of mankind and common concern of humankind”, in (ed.), M. Faure, *Elgar Encyclopaedia of Environmental Law,* Edvard Elgar, 2023, pp. 303-332.

[649] T. Cottie *et al.*, *The Principle of Common Concern and Climate Change*, Working paper, 2014, pp. 3–14.

[650] Овај принцип, када се говори о климатским променама, обухвата три димензије. Прва је просторна и подразумева колективну борбу свих против еколошких претњи, од којих се климатске промене истичу као најзначајније. Друга димензија је временска пошто климатске промене представљају дуготрајни проблем који се акумулира, те се штетни ефекти осећају данас, али ће много веће последице осетити тек будуће генерације. Треба истаћи и социјалну (трећу) димензију овог концепта који подразумева да заједничку бригу у борби против климатских промена треба да расподеле све структуре друштва. L. Horn, "Climate Change and the Future Role of the Concept of the Common Concern of Humankind", *Australian Journal of Environmental Law,* 2, no. 1, 2015, pp. 24–56.

[651] Зачетак регулисања власништва над заједничким добрима (јавним добрима) може се пронаћи још у доба Римског царства. Аелиус Марцианус је у 3. веку нове ере изнео стајалиште да „према закону природе водотокови, атмосфера, море и морске обале припадају свима“. Следећи ово тумачење које је било општеприхваћено у римском праву, енглески судови су у Викторијанско доба искључивали могућност приватног власништва над пловним водама. C.H. Monro, *The Digest of Justinian*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. 1, 1904, pp. 39–40.

добро било глобално оно мора бити неискључиво (ниједна држава, заједница или појединац не може бити искључен из користи стабилне климе) и неривалитетно (уживање стабилне климе од стране једне државе не умањује директно способност друге државе да ужива исте користи).[652] Када се климатски систем посматра са аспекта неискључивости и неривалитета, може се аргументовати да клима јесте глобално јавно добро, међутим, климатски систем може постати ривалан у условима прекомерне емисије гасова са ефектом стаклене баште. Управо из тих разлога у литератури све више преовладава став да је очување климатске стабилности питање опште добробити човечанства. Док институт општег добра (*res communis omnium*) значи слободу неометаног коришћења за све државе, концепт заједничког наслеђа подразумева и неки вид заједничког управљања, што је можда и применљивије на климатске промене с обзиром да ублажавање и прилагођавање подразумевају заједничко управљање климатским ризицима од стране међународне заједнице како би се постигли зацртани циљеви.[653] Спомињући човечанство као главни субјект и успостављајући овај принцип, јасна је интенција у међународном праву да се по питању климатских промена успостави колективна одговорност свих држава света. Принцип заједничке бриге човечанства омогућава свим актерима да ресурсе који се налазе под овим режимом користе на равноправан начин.

Недовољна ефикасност у борби против климатских промена може се објаснити недостатком ефикасног институционалног система који би омогућио ефикасну колективну заштиту климе као општег добра, независно од националних структура. Такође, чињеница да је клима заједничко добро и да не можемо искључити појединце из уживања у њеним користима, смањује мотивацију за успостављање ефикасног климатског система. Један од главних проблема у ублажавању климатских промена је чињеница да допринос било које државе у том процесу често представља само мали део укупних напора у борби против климатских промена. На пример, чак и када би Норвешка елиминисала све своје штетне емисије које емитује, глобалне емисије би биле мање за само 0,15 % него у ситуацији да Норвешка настави са емитовањем емисија као и до сада.[654]

Политика држава у борби против климатских промена заснива се на теорији заједничких ресурса и „трагедији заједничког добра“.[655] Ова теорија је била од велике помоћи у објашњавању прекомерног искоришћавања заједничких ресурса. Међутим, ипак је критикована из разлога да се на врло арбитраран начин приватна имовина претвара у јавну. Критичари принципа заједничке бриге човечанства тврде да државе ефикасније управљају ресурсима који су у приватном власништву него оним који се сматрају општим добрима.[656] Један од највећих изазова уколико се клима посматра као колективно добро јесте питање одговорности за штету насталу услед климатских промена. У том погледу може се повући аналогија са режимом отвореног мора, јер ни отворено море ни климатски систем не припадају искључиво једној држави, већ представљају добра од заједничког интереса читаве међународне заједнице. Иако државе немају суверенитет над овим просторима и системима у класичном смислу, оне ипак

[652] I. Kaul Grunberg, M. A. Stern, “Defining global public goods. Global public goods: international cooperation in the 21st century“, 1999, pp. 2–19.
[653] A. Piazza, “Collective Responsibility in the Cooperative Governance of Climate Change“, *Sustainability* 13(8), 2021, https://www.mdpi.com/2071-1050/13/8/4363, приступљено 08.04.2025.
[654] T. L. Cherry, J. Hovi, David M. McEvoy, “Introduction”, in T. L. Cherry, J. Hovi , D. McEvoy (eds.), *Toward a New Climate Agreement- Conflict, resolution and governance,* Rouledge, London, 2016, p. 14.
[655] *Ibid.*
[656] *Ibid.,* p. 16.

имају обавезу да својим активностима не проузрокују штету која ће погодити друге државе или глобалну животну средину. Као што загађење морске средине на отвореном мору може произвести последице за читав екосистем и велики број држава, тако и емисије гасова са ефектом стаклене баште које потичу са територије једне државе производе последице које се не задржавају унутар њених граница, већ утичу на читав климатски систем. Ово питање непосредно је повезано са правном природом права на здраву и чисту животну средину, односно са питањем ко је носилац тог права.[657] Ако се ово право схвати искључиво као индивидуално право, онда се климатска штета пре свега посматра као повреда конкретних права појединаца, попут права на живот, здравље, дом или имовину. У том случају фокус је на штети коју трпе одређени људи или групе људи.[658] Међутим, ако се право на здраву животну средину разуме и као колективно право, онда се и сама клима посматра као заједничко добро чије очување превазилази интересе појединаца и тиче се читавих народа, човечанства у целини и будућих генерација. Управо зато Афричка повеља о људским правима и правима народа право на здраву животну средину препознаје као право народа, а не само појединаца.[659]

Аналогно из таквог приступа произлази да климатски систем има посебну правну природу. Он не може бити предмет класичне државне својине, јер ниједна држава не може присвојити атмосферу или климатски систем, али истовремено није ни *res nullius*, односно добро које свако може неограничено користити без одговорности. Због тога се клима све чешће описује као *sui generis* добро — глобално заједничко добро које захтева посебан режим заштите, сарадње и одговорности држава.

3.4. МЕКО ПРАВО КАО ИЗВОР МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

„Меко право“ је феномен који се често погрешно схвата, иако постоје бројни докази о његовој важности као елементу модерног међународног законодавства, посебно у декларацијама или резолуцијама које су државе усвојиле на међународним конференцијама или у Генералној скупштини Уједињених нација.[660] Резолуције и декларације о којима се говори не постоје као обавезујуће саме по себи, већ више представљају доказ постојања раширене праксе или постојање *opinio iuris* обавезности одређеног међународног инструмента.

Постоји неколико разлога зашто се некад прибегава инструментима меког права пре него уговору као чвршћем облику обавезивања. Први разлог је да ће се лакше постићи договор када образац није обавезујући. Употреба инструмената меког права омогућава државама да пристану на детаљније и прецизније одредбе јер су њихова обавеза и последице било каквог непоштовања ограниченије. Ово нарочито долази до изражаја код креирања климатских споразума јер циљеви који су потребни да се постигну како би се остварио основни циљ смањења глобалног загревања захтева озбиљне политичке одлуке попут нискоугљеничног развоја за шта многе државе још увек нису спремне, стога врло често инструменти меког права служе како би државе пристале на те обавезе. Друго, неким државама може бити лакше да се придржавају необавезујућих инструмената јер могу избећи процес ратификације међународних уговора, а можда и избећи моралну одговорност за политику на коју су пристале.

---

[657] Вид. Љ. Тинтор, „Право на чисту и здраву животну средину - домети и ограничења људског права у настајању”, *Harmonius-Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 2022, стр. 322–323.
[658] *Ibid.*
[659] African Charter on Human and Peoples' Rights, October 21, 1986, члан 24.
[660] A. Boyle, C. Chinkin, *The Making of International Law,* Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 156.

Наравно, ово такође може отежати спровођење таквих политика ако су неопходна финансијска средства, законска или јавна подршка.[661] Треће, инструменти меког права су флексибилнији. Њих ће обично бити лакше допунити, изменити или заменити него уговоре, посебно када је потребно само усвајање нове резолуције од стране међународне институције.[662] Неретко се инструменти меког права користе као претеча (неки облик нацрта) чврстим међународним инструментима. На крају, неопходно је истаћи да је путем инструмената меког права лакше постићи консензус по неким питањима и на тај начин се избегава ситуација која се често јавља код уговора да се сам циљ уговора често обесмисли многобројним резервама. Сходно чињеници да су климатске промене *sui generis* међународни проблем који захтева колективну борбу свих држава света, за наметање обавезујућих мера често не постоји довољна политичка воља, па се стога меко право користи као прагматичан механизам за постепено обликовање заједничких стандарда и изградњу поверења међу државама.

У зависности од тога шта је предмет регулисања у питању, уговори могу бити ефикаснији од инструмената меког права нарочито уколико постану део националног закона о ратификацији, или зато што указују на чвршћу посвећеност дотичним принципима. У тој мери они могу имати већу тежину од инструмента меког права, али је погрешна претпоставка да су они нужно ауторитативнији.[663]

Да меко право има изразит утицај у међународном климатском праву, можда и највећи у односу на друге гране права, говори присутност норми меког права у сва три међународна споразума који регулишу материју климатских промена Оквирна конвенција о климатским променама, Кјото протокол те Париски споразум садрже прегршт норми меког карактера.[664] У прилог овој тези говоре изјаве стручњака након усвајања Париског споразума. Париски споразум је окарактерисан као пакет обећања без праве акције.[665] Уобичајена је пракса међу државама у међународном режиму заштите животне средине (коме припада климатски режим) да усвајају обавезујуће споразуме са високим садржајем норми којима у стварности недостаје обавезност, прецизније санкција за непоштовање. Од Оквирне конвенције, па до Париског споразума обавезе које се намећу државама формулисане су пре свега као препоруке којима се жели постићи максимизација тежње приликом ублажавања климатских промена. Климатски уговори су карактеристични по томе што су по форми обавезујући, али је сама садржина норми меког карактера, јер артикулише „принципе“, а не „правила“. Оквирна конвенција је типичан пример инструмента меког карактера. Иако има форму правнообавезујућег

---

[661] *Ibid*., p. 158.

[662] Аргумент за коришћење споразума уместо инструмента меког права је јачи у случају доношења новог закона или ревизије постојећег права заснованог на уговорима, као што је поновно преговарање о праву мора. *Ibid*.

[663] *Ibid.*

[664] У Саветодавном мишљењу Суд је разматрао да ли уговори о климатским променама представљају *lex specialis* у односу на друга правила међународног права. Већина учесника је сматрала да они не искључују примену других правила, док је мањи број тврдио да климатски уговори имају приоритет и потискују остале норме. Суд је истакао да *lex specialis* важи само када постоји стварна недоследност између правила или јасна намера да једно правило искључи друго. У овом случају Суд није утврдио ни противречност ни намеру да климатски уговори замене друга правила или принципе, већ је нагласио да они упућују на комплементарност са другим изворима права, укључујући обичајно право и друге еколошке уговоре. Закључни став Суда је да уговори о климатским променама не искључују уопштено примену других релевантних правила међународног права. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 163–171.

[665] M. Sachs, "The Paris Agreement in the 2020s: Breakdown or Breakup", *Ecology Law Quarterly,* Vol. 46, No. 1, 2019, p. 869.

уговора, с обзиром да је само члан 3. у суштини чврстог карактера, док је остатак норми меког карактера,[666] језик коришћен у Оквирној конвенцији ствара норме које су непрецизне, нејасне или релативизоване што је карактеристика меког права.

Међународно климатско право је специфично по томе што је приликом креирања норми морало да се прибегне тзв. "еколошкој флексибилности", која је суштински принцип у стварању међународног правног оквира који може ефикасно да се бори против климатске кризе. Еколошка флексибилност се састоји од препознавања еколошке стварности, преиспитивања друштвеног односа према животној средини и реаговања на промене животне средине кроз политику и закон. Меко право у режиму климатских промена може поставити амбициозније циљеве од оних који су формално договорени у споразумима. Такође, може пружити смернице и препоруке за спровођење циљева климатског режима. Меко право може помоћи у стварању политичке воље за акцију.

Општи је утисак након разматрања правне природе да је у Париском споразуму изразита доминација норми меког карактера. Ово је проузроковано чињеницом да је то био једини начин да се велики емитери штетних гасова приволе да буду стране уговорнице, иако карактер тих норми озбиљно доводи у питање ефикасност споразума. Као типичан пример извора меког права за климатске промене може се навести Климатски пакт из Глазгова који се бави разрадом мера потребних за испуњење Париског споразума. Климатски пакт из Глазгова, усвојен на *COP*27, је први глобални споразум који експлицитно укључује стране које се обавезују да ће смањити употребу фосилних горива, посебно „убрзавајући напоре ка постепеном укидању енергије из угља и неефикасних субвенција за фосилна горива".[667] Пакт истиче да су богате земље пропустиле свој циљ за 2020. у обезбеђивању 100 милијарди долара годишње за помоћ земљама у развоју да се прилагоде климатским променама.[668] Кључни део овог Пакта представља договор око правила глобалног тржишта угљеника.[669] Такође, као значајни извори меког права о климатским променама могу се навести обећања држава у форми декларација да ће окончати крчење шума до 2030. године, као и обећање преко 100 нација, укључујући САД и ЕУ, да ће колективно смањити емисије метана за 30% у односу на нивое из 2020. до краја деценије.[670] Европска унија, као глобални чинилац који претендује да има водећу улогу у борби против климатских промена, примењује норме меког права које се могу поделити у три категорије. Мере меког права могу се квалификовати као припремне или информативне (нпр. Беле књиге), тумачење или

---

[666] Најзначајније одредбе принципа 3 предвиђају да ће државе у својим акцијама за постизање циља Конвенције и спровођење њених одредби, стране ће се, између осталог, руководити следећим: 1. Стране треба да штите климатски систем за добробит садашњих и будућих генерација човечанства, на основу правичности и у складу са својим заједничким, али диференцираним одговорностима (...) 3. Стране треба да предузму мере предострожности да предвиде, спрече или минимизирају узроке климатских промена и ублаже њихове штетне ефекте (...) 4. Стране имају право и треба да промовишу одрживи развој. A. Boyle, C. Chinkin, p. 164.

[667] Вид. Glasgow Climate Pact, Decision -/CP.26, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop26_auv_2f_cover_decision.pdf, приступљено 20.08.2022.

[668] *Ibid.*

[669] O. Lai, "What is the Glasgow Climate Pact?", https://earth.org/what-is-the-glasgow-climate-pact/?gclid=CjwKCAjw3qGYBhBSEiwAcnTRLjwCszi51LuS5SvfksrXpD_-d29B8cNbDsM92CTth6rl6p_KDHywyRoC_mUQAvD_BwE, приступљено 20.08. 2022.

[670] *Ibid.*

одлучивање (нпр. смернице или обавештења) и формалне или неформалне мере управљања (нпр. препоруке).[671]

Поред инструмената који су у суштини обавезујући, али меког карактера, постоје и многобројни други инструменти који по својој форми представљају *soft law* инструменте који се тичу климатских промена. Стратегија о родној равноправности УН израђена за период 2022 – 2025. препознаје да климатске промене имају несразмеран утицај на жене и девојчице, посебно у најмање развијеним земљама и малим острвским државама у развоју. [672] Такође, Стратегија се обавезала да подржи укључивање жена у процесе доношења одлука о климатским променама, укључујући националне планове прилагођавања климатским променама и иницијативе за смањење ризика од катастрофа.[673] Стратегија ради на јачању родно одговорног буџетирања у климатским финансијама, укључујући улоге међународних финансијских институција и јавних политика.[674]

Тела УН као глобално најзначајније међународне организације до сада су често доносила опште препоруке које су се посредно тицале климатских промена. Тако општа препорука бр. 24 Комитета за економска, социјална и културна права истиче важност заштите права на здравље у контексту климатских промена, наглашавајући обавезу држава да предузму мере за ублажавање негативних ефеката.[675] Меки инструменти попут Резолуције о праву на здраву животну средину Генералне скупштине (која, иако необавезујућа, ствара нормативни оквир) служе као важан инструмент меког права, усмеравајући државе ка интеграцији климатских мера у своје политике.[676] УН-ова Агенда 2030 о циљевима одрживог развоја садржи интегрисане индикаторе који повезују климатске промене с питањима здравља, образовања, енергетике и миграција. Препоручује се да се ове смернице додатно развију кроз извештаје који прате остварење циљева на националном нивоу, а истовремено служе као основа за политички притисак према државама како би предузеле прогресивније мере приликом ублажавања климатских промена. Меки инструменти УН у различитим областима попут образовања (*UNESCO*), исхране (*FAO*) и здравства (*WHO*) све више укључују климатске аспекте у своје стратегије, чиме се остварује холистички приступ. [677] Овај приступ климатским

---

[671] L. Senden, *Soft Law in European Community Law: Its Relationship to Legislation*, London, Hart, 2004, pp. 119–120.

[672] United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN-Women) Strategic Plan 2022–2025, Executive Board of the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, 14–15 September 2021.

[673] *Ibid.*

[674] Неке државе у оквиру ЕУ (нпр. Шведска, Данска или Немачка) имају специфичне стратегије у којима се родна равноправност повезује с енергетском транзицијом и адаптацијом на климатске промене. Шведска је усвојила акциони план који повезује борбу против сиромаштва код жена с мерама за прелазак на обновљиве изворе енергије.

[675] Вид. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General comment No. 27 (2025) on economic, social and cultural rights and the environmental dimension of sustainable development, E/C.12/GC/27, 26 September 2025. paras. 16-17, 68.

[676] General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, UN GA Resolution A/RES/76/300, 28 July 2022, paras. 1 - 4.

[677] *UNESCO* промовише образовање за одрживи развој (*ESD*), чији је циљ оснаживање појединаца да промене начин размишљања и понашања према одрживијој будућности. Климатске промене су централна тема у *ESD* програмима, што омогућава ученицима да разумеју узроке и последице ових промена, као и да развију вештине за њихово ублажавање и прилагођавање. Овај приступ не само да повећава свест о климатским питањима, већ и подстиче активно учешће заједница у решавању ових изазова. Вид. ESD for ECE, "ESD for ECE – Održivost od samog početka", приступљено 11.03.2025. *FAO* препознаје да су пољопривреда и исхрана уско повезане са климатским променама. Иницијативе попут "Climate-Smart

променама подразумева координацију и сарадњу различитих сектора како би се ефикасно одговорило на изазове које оне доносе.

Значајан сегмент меког права у области климатских промена чине извештаји специјалних процедура Савета за људска права. Сходно озбиљности коју климатске промене имају по деградацију животне средине од 2021. године је установљен специјални известилац за климатске промене.[678] Његови извештаји треба детаљно да укажу како климатске промене утичу на права као што су право на живот, здравље, воду, храну и адекватан животни стандард, како превенирати штетне последице климатских последица, итд. Известилац такође има обавезу да пружа, кроз примере добре праксе, смернице државама о томе како да интегришу људска права у политике прилагођавања и ублажавања климатских промена. То укључује развој стратегија које осигуравају да мере за борбу против климатских промена не нарушавају, већ унапређују људска права.[679]

Савет Европе као регионално тело користи инструменте меког права како би подстакао државе чланице на предузимање мера у борби против климатских промена. Ови инструменти, иако необавезујући, имају значајан утицај на обликовање политика и законодавства у области заштите животне средине. Парламентарна скупштина Савета Европе доноси препоруке које служе као смернице државама чланицама. На пример, Препорука 1885 (2009) позива на интеграцију аспеката заштите људских права у климатске политике, наглашавајући транспарентност и одговорност.[680]

Очигледно је да, у данашњем глобалном систему, готово свака међународна организација у својим инструментима меког карактера препознаје утицај климатских промена. Ако дубље анализирамо, уочавамо да ове инструменте меког карактера можемо класификовати по неколико основа. Ове инструменте можемо поделити на меке норме унутар обавезујућих инструмената и меке механизме одговорности. Меке норме унутар обавезујућих споразума, када се интегришу у шире правне оквире (на пример, у оквиру националне ратификације међународних уговора) постају део система који, кроз механизме јавног надзора и политичког притиска, осигурава да државе предузму конкретне мере. Меки механизми одговорности се, са друге стране, ослањају на извештаје, јавне оцене и међународни притисак, омогућавајући да државе „одговарају“ за своје поступке чак и у одсуству директних санкција. Тиме се постиже одређена транспарентност и подстиче имплементација амбициознијих мера. Могућа је подела по секторској интеграцији у зависности од тога да ли тела која доносе меке инструменте се примарно баве климатским променама или не. Затим је могућа подела на основу тога ко доноси инструменте меког права на инструменте које доносе међународне конференције и међународне организације (нпр. Климатски пакет из Катовице *COP*24, иако нису правно обавезујуће, кључне су за операционализацију Париског споразума),

---

Agriculture" (*CSA*) имају за циљ унапређење пољопривредних система како би били отпорнији на климатске промене, истовремено повећавајући продуктивност и смањујући емисије гасова са ефектом стаклене баште. *CSA* промовише праксе као што су одрживо управљање земљиштем, ефикасно коришћење воде и диверсификација усева, чиме се обезбеђује сигурност хране у променљивим климатским условима. Вид. FAO, “Climate-Smart Agriculture“, https://www.fao.org/climate-smart-agriculture/en/, приступљено 11.03.2025.

[678] Специјални известилац УН за људска права и животну средину такође је имао сличан задатак, истичући штетан утицај климатских промена на остваривање људских права.

[679] Опширније вид. UN, “About the mandate Special Rapporteur on climate change“ https://www.ohchr.org/en/specialprocedures/sr-climate-change/about-mandate, приступљено 11.03.2025.

[680] PACE, Recommendation 1885 (2009) Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment.

инструменте које доносе експертска тела (извештаји *IPCC*-а), те инструменте које доносе неформалне групе (нпр. одлуке G20 групе). Могућа је подела инструмената према сврси и функцији на инструменте који служе формулисању стандарда и циљева (нпр. Рио декларација), инструменте намењене имплементацији (*IPCC* методологије, алати за транспарентност) и политичке инструменте за изражавање заједничке воље држава. Инструменте меког права у области климатских промена на крају можемо поделити и према домену регулисања на митигационе инструменте (намењене регулисању ублажавања климатских промена, нпр. *REDD+* смернице за заштиту шума), адаптационе инструменте (нпр. Канкунски оквир за адаптацију из 2010. године) и инструменте за финансирање климатских активности (нпр. Зелени климатски фонд – смернице и политике).

На самом крају анализе значаја меког права у контексту климатских промена можемо закључити да инструменти меког права играју кључну улогу у креирању "меке одговорности" држава. Иако сами по себи не садрже директне санкције, они стварају оквир у којем се путем јавног надзора, политичких извештаја и међународних оцена врши евалуација државних поступака. Тиме се, кроз механизме политичког притиска, осигурава да државе буду мотивисане да ускладе своје националне политике са глобалним климатским циљевима.

4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТУ ИЗАЗВАНУ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА – ИЗАЗОВИ У ПРИМЕНИ КЛАСИЧНИХ ПРАВИЛА

4.1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПРАВИЛА О ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ

Настанак првих правила о одговорности државе везује се за деловање Трипела (*Heinrich Triepel*) који је анализирао одговорност савезне државе за деловање федералне јединице.[681] Даљи развој правила о одговорности државе за противправне акте везује се за Саветодавни комитет правника на Хашкој конференцији. Овај комитет је заузео став да питање одговорности државе представља област коју треба додатно развијати.[682] Нарочито су се покушала разјаснити питања да ли, и у којим случајевима, држава може бити одговорна за штету проузроковану на својој територији на тело или имовину странаца, затим одговорност државе за деловање приватних лица, и одговорности службених лица за незаконита дела.[683] Даљи развој концепције државне одговорности, представљен је низом нацрта које је припремио Правни факултет у Харварду, а који су имали значајан утицај на каснији развој међународног права.[684]

Развој правила о одговорности држава настављен је под окриљем Комисије за међународно право. Рад Комисије за међународно право представља другу фазу у развоју правила о одговорности државе. У почетку се рад Комисије бавио положајем странаца на туђој територији, њихове имовине или живота. У периоду од 1963. до 1980. године за време мандата Агоа (*Roberto Ago*) привремено је усвојено 35 чланова који су се бавили пореклом одговорности државе.[685] Године 1979, Вилијам Рифаген (*William Riphagen*) је именован за специјалног известиоца, презентујући седам извештаја између 1980. и 1986. За време његовог мандата разрађена су питања садржаја одговорности, облика и степена међународне одговорности, као и део везан за решавање спорова. Након Рифагена као нови известилац је постављен Руиз (*Arango Ruiz*) у чијем мандату се наставило на разрађивању правила о одговорности. Након његовог мандата завршена је израда првог Нацрта правила о одговорности државе за противправне акте. Генерална скупштина Уједињених нација крајем 1996. године усвојила је Резолуцију 51/160 којом је усвојен Нацрт правила о одговорности државе у првом читању и позив државама да доставе своја запажања и коментаре.

Први део Нацрта правила тицао се питања одговорности која произлазе из повреде било које међународне обавезе. Нацрт правила није правио разлику између уговорне и вануговорне обавезе, занемарујући чињеницу да међународно право прави

---

[681] E. M. Borchard, *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad*, 1916, p. 177.
[682] J. Crawford, *State Responsibility - The General Part*, Cambridge University Press, 2013, p. 31.
[683] *Ibid*.
[684] Први нацрт из 1929. године је креиран с циљем да се што више ослони на постојеће норме међународног права, те да избегне значајна одступања која би могла пореметити утврђену праксу. Иако су нека од одређених правила већ била наметнута међународној заједници, њихова применљивост и прихваћеност нису били униформни. Примера ради, постојала је одређена пракса која је у неким случајевима била уједначена, али није увек сматрана обавезујућом за све државе. Сам нацрт је био скроман по обиму, садржавајући укупно 18 чланова без посебно дефинисаних наслова, што је указивало на почетни, експериментални карактер овог пројекта. У поређењу са првим, други нацрт из 1961. године, представљао је далеко амбициознији пројекат. Овај документ је значајно проширио концепт одговорности, наглашавајући да међународно право има примат над националним прописима. Увођењем овог принципа, нацрт је промовисао идеју да униформност и доследност међународних норми треба да буду основни водич при регулисању државне одговорности, што је посебно важно у глобализованом свету са растућом међузависношћу држава. Вид. *Ibid.*, pp. 32–34.
[685] Види више A. Pellet, "The ILC's Articles on State Responsibility", in J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson (eds.), *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, 2010, pp. 75–83.

било какву разлику између одговорности *ex delicto* и *ex contractu.*[686] Нити су правили разлику између билатералних или мултилатералних обавеза. Овај општи приступ је потврђен у нацрту члана 19. Овај члан је направио веома контроверзну разлику између међународног „злочина" држава и других деликата, али прављење ове градације није имало последице у виду додатне стигматизације државе прекршиоца окарактерисане као злочинца. Основна претпоставка постављена 1996. године односила се на принцип објективне одговорности, према којем је држава сматрана одговорном без обзира на кривицу. То значи да би држава била сматрана одговорном без обзира да ли је деловала с намером или је дошло до пропуста у дужној пажњи. Чињеница да Нацрт у првом читању не спомиње потребу за кривицом како би неко дело било незаконито, не искључује могућност да се то питање веже за субјективни елемент.[687] Нацрт из 1996. године прави разлику између примарних и секундарних правила. Секундарна правила регулишу примену примарних правила и односе се на одговорност држава. Ова одговорност произлази из међународно-правних обавеза које државе имају на основу обичаја или уговора.[688]

У првом читању Нацрта правила, највеће контроверзе и неслагања је изазвала материја члана 19. Највеће резерве су изражене поводом коришћене терминологије у овом члану и импликација које би употреба овакве терминологије могла имати у пракси. Велика Британија је своје противљење аргументовала чињеницом да у међународном обичајном праву нема основа за употребу овог термина нити има јасне потребе за тим. Изнет је став да би прављење ових дистинкција вероватније успорило, отежало, а можда и онемогућило осуђивање државе „деликвента" за стравична кршења закона.[689] Увођење међународног злочина је окарактерисано као опасно и из разлога што би подела на међународне деликте и међународне злочине распршила међународну забринутост, те се не би расправљало о последицама већ би се расправљало да ли је у питању деликт или злочин и како их прецизно класификовати, а не о суштини међународног дела.[690] Резерве су исказане и због бојазни да би могло доћи до девалвације категорија противправних аката, односно до изједначавања случајева веће и мање неправде, као и до ситуација у којима би неке активности биле криминализоване, док би друге, исте тежине, остале ван домена кривичне одговорности.[691] Друге државе, иако су негодовале због терминологије, подржавале су замисао коју је требало да оствари овај члан.[692] Остало је и дискутабилно ко има право да позива на одговорност и како би се спроводила одговорност за међународне злочине. Такође, остало је арбитрарно које су правне последице које произлазе из извршења „међународног злочина" како је дефинисано у нацрту члана 19.[693] Постојале су разлике које све сегменте загађења животне средине треба подвести под став д тачку 3 поред загађења мора и атмосфере.[694]

---

[686] Нацрти чланова 16. и 17. Потоњи проглашава ирелевантност природе прекршене обавезе. Вид. ILC Draft Articles on State Responsibility (as adopted on first reading, 1996).
[687] A. Pellet, 2010, pp. 75–83.
[688] *Ibid.*
[689] J. Crawford, 2013, p. 39.
[690] *Ibid.*
[691] *Ibid.* Другим речима, да ли се озбиљно загађење животне средине може у овом погледу изједначити са повредом међународног мира и безбедности, кршењем права народа на самоопредељење или систематским кршењем обавеза од суштинског значаја за заштиту човека?
[692] *Ibid.*
[693] *Ibid.*
[694] M. Spinedi, "International Crimes of State: The Legislative History", In: J. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi (eds), *International Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility,* Berlin-New York: De Gruyter, 1989, p. 29.

Члан 19. је од посебног значаја за међународно право животне средине јер је у међународне злочине овај члан убрајао: агресију, кршење права народа на самоопредељење, ропство, геноцид, апартхејд и кршење обавеза од суштинског значаја за очување човекове околине – масовно загађивање атмосфере или мора. Члан 19. наводи озбиљну повреду међународне обавезе од суштинског значаја за одржање међународног мира и безбедности.[695] Климатске промене свакако треба подвести под еколошке ризике за одржање међународног мира и безбедности имајући у виду да је то нешто што је очито накнадно и потврђено 2011. године у Резолуцији Савета безбедности 2349 као и у пређашњим закључцима.[696] Између појма *ius cogens*-а и појма међународног злочина не постоји потпуно преклапање. *Ius cogens* је шири појам од појма међународног злочина јер обухвата норме чије повреде не морају бити квалификоване као међународни злочин. Ипак, чини се да се под међународним злочинима подразумевају увек кршења когентних норми међународног права.[697]

Између првог и другог читања идентификована су питања којима је потребна додатна разрада, међу којима и међународни злочин. Како би се постигао консензус подела међународних кривичних дела је избачена, али идеја о хијерархији међународноправних норми није потпуно нестала из Нацрта. У другом делу Нацрта правила предвиђене су посебне последице у случају „озбиљне повреде обавеза које се дугују према међународној заједници у целини".[698] У случају теже штете настајале би обавезе на страни трећих држава да не признају кршење таквих норми или настало стање ствари окарактеришу као незаконито. [699] Све државе су такође биле у обавези да сарађују у циљу сузбијања таквих ситуација.[700] Али ова формулација показала се превише широком и морала се додатно сузити. Да би се обезбедило усвајање, концепт теже штете је потпуно напуштен и дужности непризнавања и сузбијања биле су ограничене на околности у којима је повреда на коју се држава жали била повреда *ius cogens* норме.[701] Између два читања доста дискусије је покренула и одредба да државе које нису погођене последицама противправног акта, уколико је повређена *ius cogens* норма, могу позивати на одговорност.[702]

Због сувише удаљених ставова по питању увођења хијерархије противправних дела, где се никако није могао постићи консензус, најконтроверзнији члан 19. је брисан у другом читању. Увођење међународних злочина у Нацрт правила о одговорности државе за противправни акт очигледно је учињено с намером да се оправда инсистирање на различитим режимима одговорности који би постојали у зависности од тога да ли се ради о међународном деликту или међународном злочину.[703] Испоставило се, међутим, да је тиме Комисија само непотребно закомпликовала ствари. Саставни део актуелних Правила чини и идеја да се извесне обавезе дугују међународној заједници у целини, а

---

[695] Вид. ILC Draft Articles on State Responsibility (as adopted on first reading, 1996),члан 19.

[696] UN, "Climate change recognized as 'threat multiplier', UN Security Council debates its impact on peace", https://www.un.org/peacebuilding/news/climate-change-recognized-%E2%80%98threat-multiplier%E2%80%99-un-security-council-debates-its-impact-peace, приступљено 25.10.2022.

[697] Б. Чучковић, „Озбиљна повреда међународне обавезе од суштинског значаја за заштиту и очување животне средине као међународни злочин", *Теме*, 37/3, 2013, стр. 1230.

[698] Нацрт чланова 41. и 42. привремено усвојени 2000. године. Вид. James Crawford, Special Rapporteur, Third report on State responsibility, UN Doc. A/CN.4/507 and Add.1–4 (15 March, 15 June, 10 and 18 July and 4 August 2000), pp. 106–109.

[699] *Ibid.*

[700] *Ibid.*

[701] J. Crawford, 2013, p. 43.

[702] *Ibid.*

[703] Б. Чучковић, 2013, стр. 1236.

не само одређеним државама, чиме се решава питање правног интереса државе која није оштећена приликом позивања државе штетника на одговорност. Обе идеје је очигледно у самом тексту Нацрта требало спровести на начин који ће за државе бити прихватљив.[704] Дакле, сличан мада не идентичан исход постигнут је кроз институте који су мање спорни у позитивном међународном праву, попут когентних норми и обавеза *erga omnes*.

Крајем 2001. године Генерална скупштина је донела Резолуцију 56/83, којом су Правила одговорности државе за противправни акт усвојена у другом читању. Постојало је више идеја који облик форме треба дати Правилима о одговорности држава. Прва идеја је била да се Правила усвоје у форми конвенције или уговора. Док је друга идеја била да се правила развијају кроз праксу држава и међународних судова како би настала универзална обичајна правила. Ставови држава по овом питању били су супротстављени. САД и Велика Британија су указали на крхкост коначног текста Правила о одговорности од 2001. године и да иста не би издржала поновно отварање одређених питања око којих је у оквиру Комисије једва постигнут компромис.[705] Велика Британија је сматрала да ће време показати њихову вредност и исправност употребљених формулација. Ове две државе су заговарале идеју да Правила о одговорности државе треба пустити да се кристализују како би се накнадно усвојио уговор. Сличан став изнеле су и нордијске државе.[706] Чешка је изнела став да још увек није постигнут консензус да би се Правила усвојила у форми конвенције.[707] Гватемала је спадала у групу држава које су сматрале да је боље допустити Правилима да постану део обичајног међународног права кроз примену од стране међународних судова и трибунала.[708] Грчка је изнела став да усвајање Правила у форми конвенције, чак и уколико би је ратификовао мали број држава, би дало Правилима већи ауторитет од оног који имају у постојећој форми Резолуције Генералне скупштине.[709] Немачка, Француска, Аустрија, Шпанија изнеле су заједнички став да усвајање конвенције заиста представља одговарајућу форму коју би Правила требало да добију, али да са тим не треба журити.[710]

На крају треба рећи да трећа фаза у развоју правила о одговорности држава подразумева ширење предмета изучавања на одговорност држава за штетне последице радњи које нису забрањене међународним правом, с обзиром на константан напредак технологије, па и самог друштва. Овакав развој је и очекиван имајући у виду да се константно отварају нова поља која је неопходно регулисати на међународном нивоу као што је на пример одговорност у сајбер простору.[711]

Када се сагледа деловање Комисије за међународно право на пољу успостављања правила о одговорности држава може се закључити да Правила о одговорности државе за противправни акт у великој мери представљају кодификацију обичајног међународног права, док трећа фаза у развоју одговорности може представљати облик прогресивног развоја у складу са регулисањем савремених

---

[704] *Ibid.*
[705] Responsibility of States for internationally wrongful acts, Comments and information received from Governments, Sixty-second session, 9 March 2007, p. 6.
[706] Види став Норвешке у име нордијских земаља, *Ibid*., p. 3.
[707] *Ibid.*, p. 2.
[708] *Ibid.*
[709] *Ibid.*
[710] *Ibid.*, p. 7.
[711] О развоју одговорности држава у дигиталном простору вид. Љ. Тинтор, „Међународна одговорност државе у дигиталном (сајбер) простору“, Д. Димитријевић (ур.), *Српски годишњак за међународно право*, 2023, стр. 270–293.

друштвених тенденција. Очекује се да ће прогресиван развој регулисања одговорности држава регулисати и одговорност за штету изазвану климатским променама.

4.2. ВРСТЕ ОДГОВОРНОСТИ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

Постоји неколико облика одговорности државе: грађанскоправна, одговорност, кривична одговорност државе, морална и политичка одговорност. У овом делу ће се анализирати који је облик најподеснији за примену с обзиром на штетне последице климатских промена. Уједно је потребно пронаћи и адекватан начин како расподелити одговорност за климатску кризу. Специфичност климатских промена је та да је штету немогуће избећи, она чак настаје и без воље па чак и деловања државе.

Када се разматра питање моралне одговорности, постоје две визуре односа према ономе шта је примарни предмет заштите. Екоцентрични аргумент брани очување биосфере због ње саме, без обзира на могуће користи за људе које би могле произаћи из тога. Према овом виђењу, треба избегавати радње и понашања које имају негативан утицај на климу планете. Екоцентрични аргумент приписује неинструменталну вредност природи, животињама и екосистему.[712] Са друге стране, постоји антропоцентрична теорија која у центар заштите ставља добробит човека и штету коју климатске промене причињавају искључиво човеку. Теорија о томе ко би требало да буде морално одговоран за климатске промене још увек није адекватно концептуализована.[713] Најважније је да се доминантна теорија моралних недела не односи на то коме је поштено приписати моралну одговорност за климатске промене. Први облик одговорности је и морална одговорност по основу кривице.[714] Морална одговорност за климатске промене састоји се од дескриптивне компоненте, која истражује чињеничне критеријуме за деловање, узрочност и објашњење и нормативне компоненте која се тиче нормативних критеријума кога треба да сматрамо као морално одговорног и коме треба да замеримо што није избегао оно што је морално недопустиво.[715] Савремене дебате о моралној одговорности за климатске промене имају потешкоћа да обухвате моралне дилеме које садрже и чињенична и нормативна разматрања. Постоје тумачења да су најзначајнији носиоци моралне одговорности садашње генерације, те да се садашње генерације не могу користити стањем жртве и свађивати одговорност погрешне климатске политике на претходне генерације. Они који су сада живи немају право да чекају и пуштају будуће генерације да носе терет кумулативних емисија и погоршане климатске катастрофе.

У многим државама се климатски планови адаптације сматрају политичким одлукама па у случају неиспуњења зацртаних циљева немогуће је успоставити одговорност сем политичке а врло је дискутабилно какве ефекте имају политичке санкције.[716] Морално-политичка одговорност би требало да изазове колективну осуду од

---

[712] P. Singer, "One atmosphere", in S. M. Gardiner *et al*. (eds.), *Climate ethics: essential readings*, 2010, pp. 184–188.

[713] *Ibid*.

[714] *Ibid*. Пример моралне одговорности по основу кривице је када неко зна да је нека радња неморална, али је ипак предузима.

[715] T. Scavenius, *Political Responsibility for Climate Change Ethical Institutions and Fact-Sensitive Theory*, Routlege, Taylor and Francis, 2020, p. 36.

[716] За постигнуће амбициозних циљева из Париског споразума, неопходне су значајне политичке и економске одлуке. Неопходно је драстично смањити употребу угља. Међутим, најразвијеније државе нису спремне да жртвују своју економију и индустрију зарад општег добра свих народа. Услед превелике употребе угља, велике зависности коришћења термоелектрана, државе нису спремне да потпуно пређу на соларне изворе енергије, што је једна од главних обавеза како би се испунили циљеви. Тако је на инсистирање Индије и Кине у последњи час уведена одредба о постепеном смањењу а не потпуном укидању употребе угља у Глазговском климатском пакту. Оно што је проблематично је да се у Пакту нигде

стране групе држава или међународне организације због превелике емисије штетних гасова и других норми међународних климатских уговора. Санкције се за овакав облик одговорности могу свести на политичку изолацију држава, дипломатско-економске уцене и санкције. Често би се санкције за морално-политичку одговорност могле изједначити са мерама које се предузимају у оквиру дозвољених противмера које је могуће користити код кршења еколошких (климатских) споразума. Морално-политичка одговорност у режиму климатских промена можда се најбоље уочава у концепту „штете и губитка" где би развијене државе првенствено из моралне одговорности због историјских доприноса требале финансирати и припомоћи у санацији штете коју климатске промене изазивају најрањивијим државама. Морална одговорност се суочава са проблемом „суверене екстернализације".[717] Проблем се огледа у томе да развијене државе које би требало да у складу са принципом заједничке али диференциране одговорности носе највећи терет борбе против климатских промена, нерадо се баве овим проблемом и климатску штету екстернализују на друге. Садашњи међународни систем суверених држава подстиче ову екстернализацију.

Поред моралне и политичке одговорности постоји и правно-политичка одговорност. Политичка димензија је присутна у том смислу што о одговорности државе и евентуалним колективним санкцијама против ње не одлучује суд, већ неко политичко тело (у савременој пракси најчешће неки од главних органа најважнијих међународних организација). То самим тим значи и да одлука неће бити донета само уз уважавање правних аргумената, већ ће на њу више или мање утицати и разни политички чиниоци.[718] Правни моменат се огледа у чињеници да овај вид одговорности, с једне стране, има основ у неком правном документу. Санкције изриче одговарајући орган међународне заједнице.[719] Тако Савет безбедности и Генерална скупштина могу државу која драстично угрожава међународни мир и безбедност искључити из чланства у Уједињеним нацијама. С обзиром да су климатске промене већ окарактерисане као озбиљна претња међународном миру и безбедности, те континуирано и упорно неиспуњавање зацртаних циљева у погледу смањења штетних гасова и кршење других норми у крајњем случају би могло повући овакав облик санкције. Међутим, треба нагласити и чињеницу да међу највеће емитере штетних гасова управо спадају сталне чланице Савета безбедности (Русија, Кина, САД), па овај облик санкције би на те емитере

не спомиње временски рок за постепено укидање. Тако видимо да политичке одлуке које утичу на несмањење штетних ефеката климатских промена немају одговарајућу санкцију чак и у политичком смислу због специфичности проблема са којим се међународна заједница суочава. Вид. Decision -/CP.26 Glasgow Climate Pact, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop26_auv_2f_cover_decision.pdf, приступљено 05.09.2022.

[717] T. Scavenius, p. 36; Појам „суверена екстернализација" није широко заступљен у академској литератури као стандардни термин, али се његово значење може разумети кроз концепте који се односе на екстериторијалне обавезе држава и принципе међународног права, као што су екстериторијалне обавезе или принцип заједничке али диференциране одговорности. Појам „суверена екстернализација" у контексту моралне одговорности односи се на праксу држава да премештају негативне последице својих поступака ван својих територија и надлежности, како би избегле правну или моралну одговорност. Другим речима, држава делује тако да екстернализује трошкове, ризике или штете, често у мање развијене или мање моћне земље, али задржава суверенитет и право одлучивања. Овај појам се често користи у контексту глобалних питања као што су климатске промене. Проблем „суверене екстернализације" доводи у питање могућност утврђивања и спровођења моралне одговорности држава у међународном поретку који је заснован на суверености. Суверене државе могу деловати у складу са сопственим интересима, али избегавати последице тих дела управо захваљујући том суверенитету.

[718] Б. Кривокапић, *Међународно јавно право,* Пословни и правни факултет - Институт за упоредно право, 2017, стр. 313–314.

[719] *Ibid.*

био неприменљив. Такође, претња оштрим санкцијама према овим државама би могла изазвати већ виђено повлачење из споразума, што би довело међународну заједницу до Сизифовог посла у погледу глобалног циља заустављања глобалног загревања. У тој ситуацији Париски споразум би доживео судбину Кјото протокола и Амандмана из Дохе.

Треба навести и грађанску одговорност као облик одговорности којом ћемо се највише бавити у дисертацији. Овај облик одговорности има више облика: субјективна, објективна и апсолутна одговорност. Субјективна је она одговорност која се заснива на кривици односног субјекта, одн. његовом посебном психичком односу према одређеном противправном делу и његовим последицама. Дуго се у међународном праву полазило од идеје субјективне одговорности, па је грађанска одговорност држава зависила од тога да ли им се у конкретном случају може приписати кривица. Такво схватање се суочавало са низом оправданих приговора, почев од тога да је далеко од стварности и неспојиво с природом државе и међународних односа и немогуће је утврдити намеру.[720] Објективна одговорност је облик који је прихваћен од стране Комисије за међународно право током израде Правила о одговорности државе за међународно противправне акте. Код објективне одговорности не тражи се кривица одговорне стране, већ је довољно само утврдити да постоји штета и да је она изазвана актом који је забрањен међународним правом. Оба изложена облика одговорности и субјективна и објективна настају у вези са деликтима тј. међународно недопуштеним понашањем, с тим да се у првом случају тражи и кривица, а у другом одговорност постоји и без кривице. Од објективне треба разликовати апсолутну одговорност. Апсолутна одговорност подразумева најстрожи облик одговорности, јер се одговорност државе или другог субјекта успоставља самим настанком штете и постојањем узрочне везе, без могућности ослобођења позивањем на одсуство кривице, дужну пажњу или више силе.[721] Овај облик одговорности најчешће се везује за нарочито опасне активности које носе висок ризик од прекограничне штете, као што су нуклеарне активности, космичке активности или транспорт опасних материја.[722] У том смислу, апсолутна одговорност представља строжи облик у односу на објективну одговорност, јер код ње практично не постоје екскулпациони разлози који би омогућили избегавање одговорности.[723] Значај апсолутне одговорности у контексту климатских промена могла би се огледати пре свега у настојању да се превазиђу тешкоће доказивања кривице и узрочне везе код климатске штете.[724] Међутим, грађанска одговорност државе

---

[720] *Ibid.*

[721] P. Sands, *et al, Principles of International Environmental Law*, *Cambridge University Press, Cambridge*, 2018, pp. 769–773.

[722] *Ibid.*

[723] *Ibid*.

[724] Апсолутна одговорност је у контексту климатских промена теоријски привлачна, али у пракси проблематична из неколико разлога који су суштинске природе. Прво, климатске промене су типичан пример кумулативне и дифузне штете: не постоји један јасан узрочник, већ огроман број држава, компанија и појединаца који током дугог временског периода доприносе глобалном ефекту. Због тога је тешко правно и логички издвојити „једног одговорног“ субјекта коме би се могла приписати апсолутна одговорност. Друго, у међународном праву недостаје опште прихваћена норма која би експлицитно увела апсолутну одговорност за емисије гасова са ефектом стаклене баште. D. A. Weisbach, “Negligence, Strict Liability, and Responsibility for Climate Change”, *Harvard Project on International Climate Agreements, Discussion Paper* 2010, pp. 6–10; Тај облик одговорности је традиционално резервисан за изузетно опасне и строго регулисане активности (нпр. нуклеарну штету), где је ризик јасан, локализован и правно уоквирен, што код климатских промена није случај. Треће постоји и политичко-правни проблем, јер увођење апсолутне одговорности у овој области значило би потенцијално неограничену и масовну финансијску одговорност држава, што би било тешко прихватљиво у систему суверене једнакости и могло би нарушити баланс између развојних потреба и климатских обавеза. Стога, у пракси међународног права апсолутна одговорност за последице климатских промена остаје углавном теоријска конструкција, а не практично

може проистећи и из правно дозвољених радњи, без икаквог кршења међународног права.[725] Овај облик одговорности зове се *sine delicto* одговорност.

Последњих година се разматра и могућност кривичне одговорности за изазивање климатске штете. Пред Међународним кривичним судом за сада се могу појавити само појединци, односно утврђује се искључиво индивидуална кривична одговорност. Уколико би се криминализовало изазивање климатске штете у тој ситуацији би одговарали само високо позиционирани државни дужносници. Европски парламент је након извештаја о негативним ефектима климатских промена позвао државе да екоцид прогласе за међународно кривично дело и прикључе га другим међународним кривичним делима предвиђеним Римским статутом Међународног кривичног суда. Један од првих предлога дефиниције екоцида пружила је Хигинс (*Polly Higgins*) износећи предлог пред Комисијом за међународно право: „Екоцид је велики губитак, оштећење или уништавање екосистема на датој територији (територијама), такво да је живот становника озбиљно нарушен или ће то бити у будућности".[726] Климатске промене највише доприносе девастацији животне средине, те представљају неупитну компоненту екоцида. Међународни панел за израду дефиниције екоцида дефинише га као „незаконита или безобзирна дела почињена са знањем да постоји велика вероватноћа да ће тешке и широко распрострањене или дугорочне штете по животну средину проузроковати та дела".[727] Иако постоји значајна подршка да се екоцид уврсти у Римски статут Међународног кривичног суда, ипак је дуг пут јер треба решити неке значајне проблеме попут степена одговорности потребног за вршење овог противправног дела.[728] Међутим, иако постоји могућност успостављања кривичне одговорности за изазивање климатских промена, првенствено би се одговорност успостављала на индивидуалном нивоу и држава не би могла кривично одговарати, јер је као и код субјективне грађанске одговорности немогуће установити намеру државе као ентитета, па се нећемо детаљније бавити овим обликом одговорности у наставку.

С обзиром на специфичност климатских промена и нејасност да ли се штета и одговорност произашли из климатских промена заснивају на објективној грађанској одговорности или из одговорности *sine delicto,* ови облици ће се детаљно размотрити даље у дисертацији и покушаће се одговорити који је облик одговорности применљивији и адекватнији у режиму климатских промена.

4.3. ПРИМЕНА ПРАВИЛА О ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ ЗА ПРОТИВПРАВНЕ АКТЕ НА РЕЖИМ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Последњих деценија пажњу правника све више привлачи питање како да се ефикасно оствари правна заштита животне средине од чега зависи и сам опстанак човечанства. Међународна уговорна пракса говори у прилог својеврсне пролиферације

примењива категорија. Као пример уговора који предвиђају апсолутну одговорност, може се навести Конвенција о међународној одговорности за штету узроковану свемирским објектима. Вид. Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 29 March 1972, 961 UNTS 187.

[725] Б. Кривокапић, стр. 317.

[726] P. Higgens, D. Short, N. South, "Protecting the planet: a proposal for a law of ecocide", *Crime Law Soc Change,* 2013, p. 262.

[727] Stop Ecocide, "FAQS - ECOCIDE & THE LAW", https://www.stopecocide.earth/faqs-ecocidethe-law, приступљено 01.09.2022.

[728] Више о овој теми вид. Љ. Тинтор, „Перспектива екоцида као међумародног кривичног дела", *Зборник радова 34. Сусрета Копаоничке школе природног права - Слободан Перовић 2021,* Том I, 2021, стр. 275–292.

уговора и других инструмената који регулишу питање заштите животне средине,[729] из чега би се могло закључити да је међународна заједница све више свесна потребе да се преузму јасне обавезе у овој области. Развој принципа и правила међународног еколошког права - кроз уговоре, друге међународне инструменте и обичај – показао је тенденцију да се реагује на догађаје или инциденте у зависности од расположивости научних доказа, уместо да се предвиде опште или појединачне еколошке претње и успостави превентивни правни оквир.[730]

Правила о одговорности државе за међународно противправне акте донета су 2001. године и садрже 59 чланова структуираних у четири дела.[731] Проблем око применљивости Правила о одговорности за противправан акт на климатске промене видљив је већ у првом члану.[732] Код климатских промена, није сама емисија гасова са ефектом стаклене баште нужно противправна, већ кршење конкретне међународне обавезе (нпр. из Париског споразума или обичајног права) да се спречи значајна штета.

У овом делу ће се анализирати да ли су и у којој мери Правила о одговорности државе за противправне акте применљиви на изазивање штете коју причињавају климатске промене. Ова питања се постављају са пуним правом имајући на уму да Правила која су донета 2001. године представљају кодификацију обичајних правила која су се развијала у доста дугачком временском размаку када негативне последице климатских промена нису биле у фокусу међународне заједнице. С обзиром да се на проблем дејства климатских промена у међународној заједници почело озбиљно гледати тек почетком деведесетих, отворено је питање колико су Правила дизајнирана да одговоре овом горућем проблему.

4.3.1. ПИТАЊЕ ПРИПИСИВОСТИ

Приписивост представља један од основних услова за настанак међународне одговорности државе. Један од генералних проблема када говоримо о приписивости невезано за специфичности климатских промена је што садржај појма приписивости није општеприхваћен у стручној литератури.[733] Према члану 2 Правила о одговорности

---

[729] R.B. Mitchell, "International Environmental Agreements: A Survey of Their Features, Formation, and Effects", *Annual Review of Environment and Resources*, vol. 28, 2003, pp. 429–430.

[730] P. Sands, *Principles of International Environmental Law*, 2003, p. 869.

[731] Први део (Међународно противправни акт државе, чланови 1-27) даље је подељен на пет поглавља (Општа начела, чланови 1-3; Приписивање понашања држави, чланови 4-11; Кршење међународне обавезе, чланови 12-15; Одговорност државе у вези са актом друге државе, чланови 16-19; Околности које искључују противправност, чланови 20-27). Други део (Садржај међународне одговорности државе, чланови 28-41) подељен је у три поглавља (Општа начела, чланови 28-33; Репарација за повреде, чланови 34-39; Озбиљне повреде обавеза према императивним нормама, чланови 40-41). Трећи део (Спровођење међународне одговорности државе, чланови 42-54) састоји се од два поглавља (Позивање на одговорност државе, чланови 42-48; Противмере, чланови 49-54). Четврти део (чланови 55-59) садржи завршне одредбе текста.

[732] Члан 1. предвиђа да „свако међународно противправно дело државе повлачи за собом међународну одговорност те државе". Ова норма полази од начела да се међународна одговорност активира када се утврди постојање противправног акта који се може приписати држави и који представља повреду међународне обавезе важеће у моменту извршења. Суштина ове одредбе је да међународна одговорност ствара нови правни однос између државе починиоца и државе повређене радњом, односно међународне заједнице у целини, зависно од природе повређене норме. Тај нови однос настаје уз већ постојеће међународноправне односе и има за последицу обавезе државе починиоца да престане са противправним понашањем, пружи адекватна уверења о непонављању и изврши пуну репарацију штете.

[733] Основно схватање приписивости произлази из обичајног права и огледа се у чињеници да било који акт државног органа представља акт саме државе. Ово схватање је утемељио Међународни суд правде у саветодавном мишљењу у случају *Cumaraswamy.* Difference Relating to Immunity from Legal Process of a

држава за међународно противправна дела, међународно противправно дело постоји када се понашање које се састоји од радње или пропуста може приписати држави према међународном праву и када такво понашање представља повреду међународне обавезе државе.[734] Из наведене дефиниције произлази да приписивост и противправност представљају два различита елемента међународне одговорности. Прво је потребно утврдити да ли се одређено понашање може сматрати понашањем државе, а тек потом да ли такво понашање представља повреду неке међународне обавезе.[735]

У контексту климатских промена ова разлика добија посебан значај. У научној литератури и климатским парницама често долази до мешања питања приписивости, узрочности и противправности.[736] Међутим, чињеница да је одређена држава допринела климатским променама не значи сама по себи да јој се може приписати конкретна штета, нити да је нужно прекршила међународну обавезу. Слично томе, постојање повреде међународне обавезе не решава питање да ли је конкретно понашање уопште приписиво држави. Управо због тога је неопходно јасно раздвојити питање приписивости од питања узрочне везе и постојања противправног акта.

Ову разлику је јасно нагласио Међународни суд правде у Саветодавном мишљењу из 2025. године. Суд разликује научну приписивост, која се односи на процену доприноса људских активности климатским променама и појединим климатским догађајима, од правне приписивости, која подразумева утврђивање да ли се одређена радња или пропуст могу сматрати понашањем државе у смислу међународног права.[737]

Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, Advisory Opinion, *1.C.J. Reports* 1999, para. 62. У литератури се такође указује да је неопходно разликовати општу каузалност, специфичну каузалност и приписивост. Општа каузалност односи се на научно утврђену везу између антропогених емисија гасова са ефектом стаклене баште и климатских промена уопште. Специфична каузалност подразумева утврђивање везе између конкретног климатског догађаја и климатских промена, док приписивост представља нормативну операцију којом се одређено понашање правно повезује са државом. У контексту климатских промена ова разлика има посебан значај, јер се у пракси често меша питање да ли је држава прекршила међународну обавезу са питањем да ли јој се одређено понашање уопште може приписати. Вид. P. Minnerop, " Climate Causality: From Causation to Attribution", M. Wewerinke Singh, S. Mead (eds.), *Cambridge Handbook on Climate Change Litigation, Cambridge University Press, 2025,* pp. 422–430; L. Benjamin, S. Seck, "Causation", M. Wewerinke Singh, S. Mead (eds.), *Cambridge Handbook on Climate Change Litigation*, Cambridge University Press, 2025, pp. 392–394.

[734] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 2.

[735] МСП је у Саветодавном мишљењу назначио да у контексту климатских промена противправни акт може обухватати распон од кршења уговорних обавеза, као што је процедурална обавеза државе да припреми, достави или спроведе национално утврђене доприносе у складу са чланом 4. Париског споразума, до кршења обавеза из обичајног међународног права, као што је пропуст државе да регулише емисије гасова са ефектом стаклене баште у оквиру своје дужности да примени дужну пажњу ради спречавања значајне штете, или њен пропуст да спроведе процене утицаја на животну средину. Суд такође истиче да кршења обавеза држава могу довести до читавог спектра правних последица предвиђених правом о одговорности држава. То укључује обавезе престанка и непонављања, које важе без обзира на постојање штете, као и последице које захтевају пуну репарацију, укључујући реституцију, компензацију и/или сатисфакцију. Суд такође примећује да кршење обавеза држава не утиче на њихову сталну дужност да извршавају прекршену обавезу. При том је истакнуто да емитовање штетних гасова само по себи не представља противправан акт, већ противправан акт настаје неизвршењем обавеза из климатских споразума или обичаја. *Ibid.,* paras. 427, 444–445.

[736] Вид. P. Minnerop, "Climate Causality: From Causation to Attribution", M. Wewerinke Singh, S. Mead (eds.) *Cambridge Handbook on Climate Change Litigation,* Cambridge University Press, 2025, pp. 422–430; L. Benjamin, S, Seck, "Causation", M. Wewerinke Singh, S. Mead (eds.), *Cambridge Handbook on Climate Change Litigation*, Cambridge University Press, 2025, pp. 391–414.

[737] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 425. Ово значи да ће се у будућим споровима морати користити и једна и друга врста атрибуције, али за различите сврхе: научна, да би се доказало да је

На тај начин Суд потврђује да се питање одговорности држава за климатске промене не може решавати искључиво на основу научних сазнања о узроцима климатских промена, већ захтева примену Правила међународног права о приписивању понашања држави.

Најтрадиционалнији основ приписивости односи се на радње и пропусте државних органа. Према члану 4 Правила понашање сваког државног органа сматра се понашањем државе без обзира на његов положај у унутрашњем правном систему.[738] У климатском контексту овај облик приписивости најчешће се јавља кроз пропусте државе да усвоји или спроведе мере ублажавања и прилагођавања климатским променама. Тако се држави могу приписати пропусти законодавних органа уколико не имплементирају преузете међународне климатске обавезе, не донесу прописе о смањењу емисија или усвајају политике које подстичу експлоатацију фосилних горива. Извршни органи могу довести до одговорности издавањем дозвола за пројекте са високим емисијама или непредузимањем контролних мера. Судски органи, са друге стране, могу довести до одговорности државе уколико систематски онемогућавају приступ правди у климатским споровима.

Овакав приступ потврђен је и у случају *Климасрниорен*. Иако се спор односио на недовољну амбициозност швајцарске климатске политике, за потребе питања приписивости значајно је то што Суд није имао дилему да се пропусти државних органа у креирању и спровођењу климатске политике непосредно приписују држави.[739] На тај начин је потврђено да се и нормативни и институционални недостаци у области климатске политике могу сматрати понашањем државе у смислу Правила о одговорности државе за међународне противправне акте.

Посебно сложено питање јавља се када штетне активности потичу од приватних субјеката, нарочито великих енергетских и индустријских корпорација. Основно правило међународног права јесте да се понашање приватних лица не може аутоматски приписати држави.[740] Међутим, Правила предвиђају више изузетака од овог начела. Тако се понашање приватног субјекта може приписати држави када тај субјект врши јавна овлашћења,[741] када поступа по упутствима или под контролом државе[742], као и када држава накнадно прихвати и усвоји такво понашање као своје. [743]

одређена штета повезана са климатским променама и правна да би се доказало да је конкретна држава прекршила своје обавезе.

[738] Овај став је потврдио и МСП у Саветодавном мишљењу. *Ibid*., para. 427.

[739] Недостатак јасног угљеничног буџета, недовољно прецизни механизми за смањење емисија и правни вакуум у националном законодавству третирани су као пропусти приписиви држави. *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* Judgment, GC, paras. 550, 570–574.

[740] Специфичности климатских промена огледају се у чињеници да су приватне компаније водећи емитери штетних материја. Чини се да је у овој ситуацији теоријски могуће да држава одговара за активности приватних компанија у неколико случајева. Држава би могла да одговара по основу намесничке (викарне) одговорности. Држава у том случају не одговара за радње приватне компаније и њене емисије које причињавају штету, већ за сопствени пропуст, уколико је пропустила да изврши своју међународну обавезу спречавања незаконитог акта, или, након што је акт учињен, није предузела одговарајуће мере према починиоцу, она заправо одговара за одсуство дужне пажње надлежних државних органа. Држава фактички одговара за пропусте да ограничи емисије штетних гасова како јавних тако и приватних емитера на својој територији у складу са преузетим међународним обавезама

[741] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 5.

[742] *Ibid*., члан 8.

[743] *Ibid*., члан 11.

У климатском контексту посебан значај има институт ефективне контроле. [744] Ако држава фактички усмерава активности компаније (као приватног субјекта), одређује њену енергетску политику или контролише њене одлуке, емисије такве компаније могу бити приписане држави. Иако у пракси још увек не постоји пресуда која је директно утврдила међународну одговорност државе због емисија државне енергетске компаније применом теста ефективне контроле, бројни климатски спорови и научна литература указују да би овај основ могао имати велики значај у будућности. Посебно је релевантна ситуација у којој држава има већинско власништво у националној нафтној или гасној компанији, именује руководство, одређује инвестициону политику и усмерава стратегију експлоатације фосилних горива. У таквим случајевима тешко је правити јасну разлику између деловања компаније и деловања саме државе. [745] Одређене елементе оваквог приступа могуће је уочити и у предмету *SERAC and CESR v. Nigeria*. Иако Афричка комисија није изричито применила тест ефективне контроле, одговорност Нигерије је делимично заснована на чињеници да је државна нафтна компанија била непосредно укључена у активности које су довеле до еколошке штете.[746] Комисија је практично полазила од претпоставке да постоји довољан степен институционалне и функционалне повезаности између државе и компаније да би се њено деловање могло сматрати деловањем државе.[747]

---

[744] Институт ефективне контроле успостављен је у случају пред Међународним судом правде Никарагва против САД. Међународни суд првде је у овом случају одредио и критеријуме за успостављање одговорности по основу ефективне контроле. Држава би одговарала само за акте које је посебно наметнула, одлучила или наредила, дакле не подржавањем. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, Nicaragua v. United States of America, Merits, Judgment*, ICJ Reports 1986, paras. 115–119; Потреба постојања довољног степена контроле или повезаности између државе и актера чије се понашање приписује наглашена је и у арбитражној пракси, у предмету *Yeager*. Вид. *Yeager v. Islamic Republic of Iran* (1987), 17 Iran-U.S.C.T.R. 92, pp. 101–102; Поред института ефективне контроле, Међународни трибунал за бившу Југославију је у случају Тадић увео институт опште, глобалне контроле како би акте појединца приписао држави. Случај Тадић, *ICTY, Appeals Chamber, Prosecutor v. Tadić*, 15 July 1999, ILM, vol. 38/6, November 1999, pp. 1518–1623. Прихватање опште одговорности према ставу Међународног суда правде подразумева тест опште контроле што би значајно проширило одговорност државе, знатно преко фундаменталног принципа у области међународне одговорности.

[745] У спору пред МСП између Француске и Норвешке око извесних дугова норвешких банака, Влада Норвешке је одбацивала своју одговорност тврдећи да банке које су уговориле дугове представљају одвојена правна лица од државе, за чије акте држава не може бити одговорна. Француски заступник је овакав приступ оспорио указујући на разлику између положаја јавних институција у унутрашњем и међународном правном поретку. Према његовом становишту, домаће право може различитим јавним установама признати засебан правни субјективитет из разлога децентрализације, организационе ефикасности или финансијског управљања. Међутим, Суд се није упуштао у мериторно разматрање овог питања. У пресуди од 6. јула 1957. године закључио је да није надлежан за решавање спора, па самим тим није имао прилику да се изјасни ни о питању приписивости поступака наведених банака Норвешкој. Ипак, аргументација француске стране добила је значајну потврду у издвојеном мишљењу судије Лаутерпахта, (*Hersch Lauterpacht*). *France v. Norway, Certain Norwegian Loans*, 6 July 1957, *ICJ Reports*. Ако се примени аналогија овог случаја на климатске промене, државе са значајним учешћем у енергетском сектору (нпр. Русија, Саудијска Арабија) могу бити одговорне за емисије својих националних нафтних и гасних компанија, као што су Газпром (Gazprom) или Сауди Арамко (Saudi Aramco).

[746] *Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) v. Nigeria,* Communication No. 155/96 Court: African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR) Decision 27 October 2001 (30th Ordinary Session, Banjul, The Gambia) paras. 54-58.

[747] *Ibid.*,paras. 54-58; Слична аргументација појављује се и у савременим климатским споровима против држава које активно подржавају експлоатацију фосилних горива преко државних компанија. Вид. *People of the State of California v. Big Oil* (California v. Big Oil or People ex rel. Bonta v. Exxon Mobil Corp.) 10 June 2024.

Значајну улогу у развоју савременог схватања приписивости има и Саветодавно мишљење Међуамеричког суда за људска права из 2025. године. Суд је нагласио да државе имају обавезу да регулишу активности компанија које се налазе под њиховом јурисдикцијом када њихово деловање може довести до повреде људских права услед климатских промена.[748] Иако Суд није непосредно примењивао правила о приписивању из Правила, његови закључци указују да се пропуст државе да контролише и регулише корпоративне емисије посматра као сопствено понашање државе, а не као понашање приватних субјеката.

Из наведеног произлази да климатске промене нису измениле класична правила о приписивости, већ су указале на потребу њихове доследне примене у сложеном чињеничном и правном контексту. Савремена судска пракса потврђује да је неопходно јасно разликовати правну приписивост од научне приписивости, као и од питања узрочне везе и противправности. Истовремено, потврђује се да се држави могу приписати не само непосредне радње и пропусти њених органа, већ и пропусти у регулисању и контроли активности приватних субјеката када то захтевају њене међународне обавезе. Тако приписивост остаје темељни механизам који повезује понашање државе са режимом међународне одговорности, истовремено омогућавајући да се традиционална правила примене на нове изазове које намећу климатске промене.

4.3.2. ПРОБЛЕМ ДЕФИНИСАЊА ШТЕТЕ ПРОУЗРОКОВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

4.3.2.1 Постојање значајне штете као услов успостављања одговорности државе за проузроковање климатских промена

Дефинисање штете проузроковане климатским променама представља један од главних проблема како би се успоставила одговорност државе.[749] Шта се тачно подразумева под појмом еколошка штета зависи од тога шта се подразумева тачно под појмом животна средина. Постоји шире схватање по коме се животна средина сматра јединством спољашње средине заједно са човековим делатностима којима он утиче на околину. Са друге стране, постоји рестриктивно схватање које под животном средином сматра само спољне елементе ваздух, воду, земљу, флору и фауну.[750] Доктрина разликује уже и шире поимање еколошке штете. У ужем смислу, еколошка штета се односи на директну повреду саме животне средине *per se,* независно од активности која је до ње довела. Она обухвата сваку врсту деградације која погађа воду, ваздух и земљиште, као и штету нанесену флори и фауни. Шире схватање, које у литератури заступа Филип Сендс (*Philippe Sands*), проширује овај појам тако што укључује и штету насталу на природним ресурсима, као и на културном наслеђу.[751] Док најшире схватање еколошке штете обухвата штету причињену самом изгледу природе.[752] Ово екстремно схватање нема баш оправданог основа. У теорији преовлађује став да се „појам штете у

---

[748] Вид. IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights, ao-32/25* of May 29, 2025. paras. 345–363.

[749] Иако су и МСП и ЕСЉП подржали тврдње да је за одговорност државе довољно постојање међународно противправног акта и да се тај акт може приписати држави, МСП је става да је постојање штете неопходно код репарације.

[750] Вид. Б. Чучковић, 2012, стр. 85–88.

[751] P. Sands, *Principles of International Environmental Law,* Cambridge University Press, Cambridge, 2007, p. 876.

[752] Ово схватање иде руку под руку са схватањем да природа има вредности сама по себи. Зачетник ове идеје је Стоун. Вид. C. Stone, "Should Trees Have Standing?." *Thinking About the Environment. Routledge*, 2015, pp. 221–226.

међународном праву заштите животне средине не поклапа у целини са појмом штете по општим правилима о одговорности државе“.[753]

Ова краћа анализа појма еколошке штете је неминовна с обзиром да климатска штета представља специфичну подврсту еколошке штете, штету која настаје антропогеним деловањем. Климатски ризици изазивају негативне последице које изазивају рањивост и штету. Размере климатске штете су поприлично непредвидљиве. Мало је вероватно да ће адаптација сада бити довољна да спречи негативне утицаје садашњих и будућих климатских промена. У овом контексту, рањиве нације тврде да постојећи оквири за промовисање ублажавања и прилагођавања су неадекватни и захтевају трећи међународни механизам за суочавање са резидуалним утицајима климатских промена, који се назива „губици и штета проузрокована климатским променама“ (“*loss and damage*”). *„Губитак и штета“* је општи термин који се користи у преговорима о климатским променама. Иако није дефинисан нити се помиње у Оквирној конвенцији ни у Кјото протоколу, овај појам је дефинисан неформалним документима у оквиру помоћног тела за имплементацију при Конференцији страна уговорница (*COP*). Климатска штета се тако дефинише као „стварна и/или потенцијална манифестација утицаја повезаних са климатским променама у земљама у развоју које негативно утичу на људске активности и природне системе”.[754] У међународном праву, а посебно према ставу Комисије за међународно право, штета представља „повреду која укључује сваку штету, било материјалну или моралну, узроковану међународно противправним чином неке државе“.[755] Иако се појам „губитак и штете“ поистовећује са климатском штетом, Париски споразум као први климатски споразум који експлицитно препознаје овај појам, уводи додатну конфузију у одређивању појма климатске штете и њене надокнаде. Наиме, у Париском споразуму, усвојеном током *COP* 21 у децембру 2015. године, изричито је написано да „губитак и штета“ не укључује нити представља основу за било какву одговорност или компензацију.[756] Ова формулација отвара питање да ли је уопште могуће одговарати за изазивање климатске штете. Концептуализација „штете од климатских промена”, као правног појма да би се могао применити правни режим, има смисла само ако се термин „губитак и штета” не посматра као правни концепт. С обзиром да механизам „губитак и штета“ не дозвољава надокнаду, очигледно је ово специфичан облик штете која се разликује од климатске штете за коју не постоји прецизна међународна дефиниција. Климатска штета је тако уведен појам како би се омогућило извршавање надокнаде причињене негативним деловањем климатских промена иако није прецизирана садржина.

Оправдање за постојање одвојених појмова климатске штете и „губитка и штете“ можемо пронаћи у тумачењу да „губитак и штета“ се манифестују и односе на утицаје на људске системе, који се често каналишу кроз негативне утицаје климатских промена на природне системе (на пример, пораст нивоа мора и топљење глечера), што заузврат утиче на адекватан простор у ком човек живи јер му умањује приступ питкој води, адекватној храни, итд. Са друге стране, климатска штета подразумева штету са економском димензијом управо из разлога надокнаде. Климатске промене изазивају како

[753] М. Крећа, стр. 665.
[754] Subsidiary Body for Implementation, Thirty-Seventh Session, Doha, 26 November to 1 December 2012, A Literature Review on the Topics in the Context of Thematic Area 2 of the Work Programme on Loss and Damage: A Range of Approaches to Address Loss and Damage Associated with the Adverse Effects of Climate Change, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2012, FCCC/SBI/2012/INF.14.
[755] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 31.
[756] UNFCCC, Decision 1/CP.21: Adoption of the Paris Agreement, p. 8.

материјалну, тако и нематеријалну штету. Многи у међународном праву климатску штету схватају као резидуалну штету изазвану климатским променама како то дефинише Верхајен (*Roda Verheyen*).[757] Иако је ова дефиниција и једина понуђена у међународном праву, ни овако дефинисана климатска штета није омогућила надокнаду штете. Додатно се дефиниција коју је понудила Верхајен критикује због увођења појма ризика у дефиницију.[758] Штета од климатских промена не подразумева штету насталу у поступку прилагођавања на климатске промене.

Очигледно се поимање климатске штете разликује од дефиниције штете у међународном праву. Из тог разлога је јако тешко одредити и појам значајне штете како би одређене активности постале противправне. Према члану 31. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, штета укључује сваку штету, било материјалну или моралну, проузроковану међународно противправним чином.[759] Овако дефинисана штета представља повреду коју је могуће економски измерити и новчано надокнадити. Када сагледамо ефекте климатских промена, може се закључити да се под климатском штетом подразумева низ потенцијалних материјалних штета као што су оштећења инфраструктуре услед ерозије обале или поплаве, губитак усева. Климатска штета обухвата и нематеријалну штету која подразумева патњу, нарушавање основних вредности, итд.

С обзиром да живимо у индустријализованом свету, морао се успоставити баланс између тежње да друштво константно технолошки напредује и да задовољи своје потребе са једне стране и, са друге стране, потребе да се обезбеди здрава животна средина која ће омогућити приступ природним ресурсима задовољавајућег квалитета за садашње и будуће генерације. Као компромис којим се постиже баланс између супротстављених људских потреба и под тежњом да се људи окрену екоцентричном односу према природи, усвојено је стајалиште да је одређен степен штете који се причињава индустријским активностима екосистему и природи прихватљив. Ово значи да противправним активностима сматрамо тек оне активности које изазивају штету чији обим превазилази одређени праг. Појам значајне штете је тако примењив на климатску штету (штету изазвану климатским променама).

Захтев за постојањем значајне штете је добро познат у међународном праву животне средине. Међутим, не постоје строги критеријуми за одређивање тачног прага значајне штете. Први критеријуми успостављени су у случају *Trail Smelter* у коме је захтевано да штета изазове озбиљне последице.[760] Комисија за међународно право је пак ублажила стандарде постављене у овом случају, те је значајну штету дефинисала као нешто више од уочљиве или приметне штете, али не нужно озбиљне или значајне. Према том схватању, штета мора довести до стварног штетног утицаја на људско здравље, индустрију, имовину, животну средину или пољопривреде у другим државама и тако штетни ефекти морају бити подложни мерењу те установљени према чињеничним и

---

[757] R. Verheyen, *Climate Change Damage and International Law Prevention Duties and State Responsibility*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005, p. 7. Треба нагласити да сама Верхајен под климатском штетом подразумева знатно ширу дефиницију и да резидуална штета представља само један сегмент дефиниције која гласи: „штета је широки појам који обухвата и преосталу штету и ризик од такве штете, што може довести до законских обавеза за смањење тог ризика".

[758] N. R. Kugler, M. Sariego, "Climate change damages, conceptualization of a legal notion with regard to reparation under international law", *Climate Risk Management*, Vol. 13, 2016, pp. 103–111.

[759] Правила о одговорности државе за акте противне међународном праву, члан 31, став 2.

[760] *Trail Smelter case* (*United States v. Canada*), 16 April 1938 and 11 March 1941, *UNRIAA*, vol. III 1905, at 1965.

објективним стандардима.[761] Комисија уводи и обавезу да ова штета има и прекограничан ефекат.

Током преговарачког процеса усвајања климатских уговора од Оквирне конвенције до Париског споразума државе су признале чињеницу да ће мањи пораст глобалне температуре ипак довести до одређеног степена штете повезане са климатским променама. Међутим, међународна заједница се сложила да толерише размере повезане штете са повећањем глобалне температуре за мање од 2°C. Све изнад овог нивоа представљало би значајну штету. Додатно проблему одређивања прага значајне штете доприноси и чињеница да климатска штета нема тренутне ефекте, већ кумулиране. Стога је врло тешко одредити пун обим настале штете што онемогућава успостављање прага значајне штете. Штета коју изазивају климатске промене је дуготрајна и није могуће аутоматски одредити степен значајне штете.

Одредба члана 31. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте даје широку и општу дефиницију штете, док се примарним правилима оставља могућност даљег прецизирања и одређивања евентуалних додатних услова који би се за установљење одговорности могли захтевати у сваком конкретном случају. Правила нам не дају никакве смернице у тражењу одговора последице којих размера су потребне да би штета причињена климатским променама постала значајна.

Међуамерички суд за људска права је дао битне смернице за одређивање прага значајне штете чијим остваривањем настаје противправно дело. На захтев Колумбије, Међуамерички суд за људска права (*IACtHR*) изнео је Саветодавно мишљење у вези са еколошким обавезама држава које чине међуамерички систем људских права у ком између осталог наводи да „обавезе државе обухватају обавезу предузимања мера за спречавање значајне штете по животну средину, унутар и ван својих територија, при чему се „значајна штета“ дефинише као свака штета која би могла да доведе до повреде права на живот и лични интегритет“.[762]

Међународни трибунал за право мора је у свом саветодавном мишљењу назначио да Конвенција УН о праву мора (*UNCLOS*) не дефинише изричито шта се сматра „значајном и штетном променом“ у морском екосистему.[763] Међутим, позивајући се на праксу Комисије за међународно право, Трибунал констатује да „значајна штета“ подразумева нешто више од пуког „уочљивог“ ефекта, али не мора достићи ниво „озбиљне“ или „велике“ штете. Штета мора имати реалан негативан ефекат који се може мерити објективним стандардима.[764]

Након анализе тренутних дефиниција појмова значајне штете и климатске штете, става смо да је климатску штету најбоље дефинисати као „штету која представља системску, дугорочну и/или неповратну материјалну, еколошку, друштвено-економску и правну деградацију изазвану климатским феноменима, која битно нарушава основне услове за живот, угрожава основна људска права и превазилази капацитете за адаптацију погођених заједница, држава или екосистема“. За разлику од традиционалног поимања штете као појединачног или изолованог инцидента, ова дефиниција наглашава системски ефекат климатских промена. Значајна штета се јавља као резултат дугорочних,

[761] ILC Report on the work of its 53rd session, члан 2, ст. 4 и 5.
[762] *Advisory Opinion OC-23/17 of November 15, 2017 Requested by the Republic of Colombia: The Environment and Human Rights,* Inter-American Court of Human Rights (IACrtHR), 15 November 2017, pp. 40–43.
[763] ITLOS, *Climate change and international law, Advisory opinion* of 21 May 2024, para. 433.
[764] *Ibid.*

кумулативних и међусобно повезаних процеса изазваних климатским променама. Ово значи да је правна одговорност за климатске промене везана не само за директне узроке (емисије *GHG*), већ и за допринос ширем систему деградације животне средине. Међународно право животне средине се до сада фокусирало на штету коју је могуће санирати, али ова дефиниција уважава специфичности климатских промена, те уводи и неповратне ефекте.[765] Док се штета обично посматра као физички губитак (нпр. разорени градови или уништена инфраструктура), ова дефиниција проширује концепт на: еколошку деградацију (губитак биљних и животињских врста, загађење водених система), друштвено-економске последице (губитак средстава за живот) и правну деградацију (нарушавање суверенитета држава, губитак територије). Ова дефиниција по први пут наглашава да значајна штета није само питање животне средине, већ и питање људских права. На крају, али не мање битно, ова дефиниција истиче да значајна штета настаје када је таквог обима да превазилази капацитете (могућности) адаптације. Дакле ова дефиниција проширује досадашњи појам штете, отвара могућности за развој нових институционалних механизама, успоставља чвршће критеријуме у погледу одређивања када је штета значајна а када не, те правно је применљива у контексту међународног права и одговорности држава.

Полазећи од наведеног, може се закључити да се концепт значајне штете у контексту климатских промена нужно удаљава од класичног, инцидентног разумевања штете и приближава процени системског ризика и структурне рањивости. Климатска штета више не представља изузетак који активира одговорност, већ показатељ неуспеха правних и институционалних механизама да благовремено одговоре на предвидљиве последице људског деловања. У том смислу, праг нивоа значајне штете не може се одређивати искључиво квантитативно, већ кроз квалитативну процену угрожености људских права, екосистема и друштвене стабилности. Судска пракса сугерише да се тежиште помера са накнадне санације ка превентивном утврђивању неприхватљивог ризика. Овакво разумевање значајне штете омогућава да се правна одговорност активира пре него што последице постану неповратне. Истовремено, ствара се простор за постепено напуштање апсолутне толеранције према „дозвољеном“ нивоу климатске деградације. На тај начин, значајна штета постаје кључни нормативни мост између науке о климатским променама, људских права и међународне одговорности држава.

4.3.2.2. Проблем доказивања штете изазване климатским променама

Да би се приписала одговорност за изазивање климатских промена потребно је доказати да је штета настала искључиво климатским променама које притом морају бити узроковане антропогеним деловањем, а не из других извора. Додатан изазов је већ напоменут у претходним деловима да штета климатских промена није тренутна, већ се њени ефекти виде тек деценијама касније кумулативним деловањем. Треба нагласити да ниједан уговор који регулише питање климатских промена не дефинише појам климатске штете. То представља једну од главних препрека за доказивање да је штета настала климатским променама.[766] У Саветодавном мишљењу Међународног трибунала за право мора, указано је на изазове у доказивању каузалне везе између емисија штетних гасова које потичу из једне државе и конкретне штете нанете другој држави или морском окружењу. Међутим, закључује се да та потешкоћа не значи да се обавезе из *UNCLOS*-а

[765] Неповратни ефекти се најбоље разумеју ако сагледамо проблем подизање нивоа мора. Овај проблем може довести до нестанка територија неких држава (нпр. Тувалу, Кирибати).

[766] Изнета дефиниција климатске штете у претходном делу може значајно допринети решавању овог проблема.

не могу применити на случајеве повезане са климатским променама.[767] Трибунал је усвојио приступ који се ослања на научне доказе и међународну праксу у оцењивању последица климатских промена. Истовремено, признао је изазове у доказивању штете и нагласио важност примене принципа предострожности при оцени обавеза држава.[768]

У доктрини се узрочна веза дефинише као јасна, нераскидива веза између противправног акта и губитка или штете.[769] Са развојем научних сазнања о климатским променама развила се и посебна грана која изучава приписивост (атрибуцију) негативних ефеката климатских промена причињеној штети како самој планети, тако и добрима човека и последица по његово здравље и живот. Данас научници имају развијене технике да са огромном сигурношћу утврде средњорочне и дугорочне ефекте климатских промена тако да је могуће утврдити антропогено деловање на климатске промене, те успоставити узрочну везу између климатских промена и настале штете (климатска штета).[770]

Треба нагласити да, како код ефеката климатских промена тако и код доказивања постојања климатске штете, влада одређени ниво скептицизма у јавности. Аргументи које износе научници у корист исправности атрибуције су вишеструки. Прво, чињеница да постоји варијабилност екстремних временских прилика и да се не може рећи да се одређена поплава или суша не би догодили без ефеката климатских промена, наука не покушава да се супротстави овој тврдњи, већ истражује допринос човекових активности повећању вероватноће настанка екстремних догађаја.[771] Друга критика је да климатске промене не могу бити индикатор за екстремне догађаје јер су ретки. Ова критика се побија чињеницом да се данас користе симулатори и да је веома лако утврдити узрочну везу између активности и климатске штете.[772] Међутим, приписивање екстремних догађаја не може да пружи доказ о антропогеној компоненти за сваки штетни догађај.[773] Највећи проблем приликом доказивања последица које су настале климатским променама је највидљивији у климатским парницама. Судски и арбитражни органи

---

[767] ITLOS, *Climate change and international law, Advisory opinion of 21 May 2024*, para. 252.
[768] *Ibid.,* para. 241.
[769] Вид. M. Burger, J. Wentz, R. Horton, "The Law and Science of Climate Change Attribution", *Columbia Journal of Environmental Law 45*, no. 1, 2022, pp. 128–132.
[770] Научне методе приписивости климатских промена развијене су како би утврдиле у којој мери људске активности доприносе појави и интензитету екстремних временских догађаја као што су топлотни таласи, суше, поплаве и урагани. Тренутне кључне методе при утврђивању приписивости су статистичка анализа историјских података. За утврђивање приписивости такође користе се компјутерски климатски модели (*GCM – Global Climate Models*). Овај модел обухвата два типа симулација, прву која подразумева само природне варијације и други који укључује и утицај човека. Један од водећих института у овој области је *World Weather Attribution* (*WWA*), који примењује статистичке анализе и климатске моделе како би брзо проценио да ли је климатска промена повећала вероватноћу неког догађаја. „Event Attribution" метода се користи за процену вероватноће да би одређени екстремни временски догађај могао да се догоди без климатских промена. На крају, научници користе индексе као што су *SPI* (*Standardized Precipitation Index*) за суше и *ACE* (*Accumulated Cyclone Energy*) за урагане како би пратили да ли су ови догађаји постали учесталији и интензивнији. Више о овим методима вид. R.Cho, "Attribution Science: Linking Climate Change to Extreme Weather", https://news.climate.columbia.edu/2021/10/04/attribution-science-linking-climate-change-to-extreme-weather/ приступљено 23.01.2026; F. Otto, "Attribution of Extreme Events to Climate Change", *Annual Review of Environment and Resources,* vol. 48, 2023, pp. 813–828; AP, "Climate change gave significant boost to Milton's destructive rain, winds, scientists say", https://apnews.com/article/hurricane-milton-climate-change-greenhouse-gases-fossil-fuels-aa1c971c228feb9da6f36fb9cc46ee81, приступљено 23.01.2026.
[771] R. James *et al*., "Characterising loss and damage from climate change", *Nature Climate Change,* 4 (11), 2014, pp. 938–939.
[772] *Ibid.*
[773] *Ibid.*

најчешће су били свесни своје недовољне компетентности када је у питању утврђивање узрочне везе између конкретног акта и штете. Оно што се критикује приликом доказивања климатске штете јесте чињеница да у судским поступцима у англосаксонским правним системима (САД и Велика Британија) довољно је доказати да нешто „јесте више него да није“.[774] То је стандард који се примењује приликом доказивања противправних радњи. Примена овог стандарда није адекватна у поступку доказивања климатске штете, јер се не може закључити да је штета последица климатских промена само на основу тога што докази са вероватноћом већом од 50% указују на такав закључак.[775]

Према међународном праву, елементи који морају бити испуњени у режиму одговорности државе код климатских промена су проблематични. Штета не фигурира као битан елемент за успостављање одговорности према Правилима о одговорности за међународно противправне акте. Она се спомиње тек у делу који се тиче садржаја одговорности за већ учињен акт. Емисије штетних гасова нису директно штетне по животну средину већ индиректно, па је врло тешко доказати климатску штету. Тренутно се она доказује искључиво на основу извештаја Међувладиног панела за климатске промене.[776]

Једна од главних замерки систему атрибуције своди се на превелико обазирање на питање историјских доприноса емитовању штетних емисија.[777] Проблем приликом доказивања климатске штете је и како доказати прецизан обим појединачне штете коју учини свака држава како би се касније могла одредити правична накнада. Колико год се развија наука о приписивости климатских промена, она се бави пре свега утицајем климатских промена на глобалном нивоу, на екстремност временских догађаја и штету коју причињавају, док се не бави појединачним доприносима како појединаца тако и држава. Овај аргумент је нарочито износила Швајцарска у случају *Климасениоринен*. Суд је одбацио овај аргумент, истичући да свака држава има појединачну одговорност у оквиру своје јурисдикције и да не може избећи одговорност позивајући се на глобални карактер проблема.[778] Суд није захтевао апсолутну каузалну везу између непоступања државе и конкретне штете, већ је применио принцип "довољно вероватног доприноса повећању ризика", чиме је омогућио да се одговорност државе процени и без прецизне атрибуције њеног тачног процентуалног доприноса климатским променама.[779] Стога

---

[774] *Ibid.*

[775] Научници за ефекте климатских промена углавном траже вероватноћу од 90–100% пре него што изнесу научну тврдњу. Рецимо приписивање глобалног топлотног рекорда климатским променама је „веома вероватно“. E. Loyd, *et al*., “Climate scientists set the bar of proof too high“, *Climatic Change*, 165, 2021, pp. 58–60.

[776] Овакав поступак можемо пронаћи у случају *Климасениоринен*. Анализирајући пресуду може се закључити да је Суд применио комбиновани метод процене узрочности и научних доказа, ослањајући се на извештаје Међувладиног панела о климатским променама како би доказао везу између емисија гасова са ефектом стаклене баште и конкретних последица по здравље људи и животну средину. Суд није захтевао апсолутну каузалну везу између пропуста државе и климатских промена, већ је применио принцип „довољно вероватног доприноса повећању ризика” (што је стандард сличан оном у еколошким случајевима). Суд је анализирао како су климатске промене, конкретно повећане температуре и учесталост топлотних таласа, негативно утицале на старије жене. У саветодавном мишљењу Међународног трибунала за право мора Трибунал је управо користио налазе *IPCC* како би доказао штету изазвану климатским променама. ITLOS, *Climate change and international law, Advisory opinion of 21 May 2024*, paras. 57, 175–179.

[777] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of USA to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024.

[778] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* ECtHR *Judgment,* GC, paras. 441-444.

[779] *Ibid.,* para. 439.

постоји потреба за иновативним тумачењима како би се са правног аспекта успела успоставити одговорност државе. Да би се у томе успело, поред већ назначених проблема би требало решити за сада нерешив проблем - како утврдити да је за конкретну климатску штету причињену једној држави одговорна тачно одређена држава а не нека друга? За пример узмимо хипотетски судски случај о коме се све чешће прича између Кирибата и САД. Како ће Кирибати доказати да климатску штету која доводи до пораста мора, што доводи до губитка територије, проузрокују баш САД, а не Русија или Кина или чак нека држава која емитује минималне емисије штетних гасова? Докле год се не реши овај проблем практично ће бити немогуће успоставити одговорност државе. Управо о овом питању државе су се изјашњавале током недавних саслушања пред Међународним судом правде. Више држава, укључујући Вануату, Барбадос и Египат, нагласиле су да су одређене државе произвеле велику већину тренутних емисија (укључујући и тзв. историјске) емисије гасова са ефектом стаклене баште и да су тиме прекршиле своје међународноправне обавезе.[780] Доказивању штете настале услед климатских промена могао би значајно допринети иновативни метод који се развија - „климатски форензички модел“ заснован на вештачкој интелигенцији. Овај модел комбинује аналитику великих података, вештачку интелигенцију и блокчеин (*blockchain*) технологију.[781] Климатска форензика може значајно унапредити доказивање узрочно-последичне везе између људских активности и климатских последица, пружајући чврсту основу за међународне правне спорове.

Проблем доказивања климатске штете открива дубоку тензију између научне комплексности климатских процеса и правних стандарда одговорности. Иако је наука значајно унапредила разумевање узрочности, право и даље инсистира на категоријама које тешко одговарају глобалним и кумулативним феноменима. Судска пракса показује постепено померање ка флексибилнијим доказним стандардима, заснованим на процени ризика и вероватноће доприноса. Такав приступ омогућава делимичну релаксацију строгог захтева индивидуалне атрибуције штете. Будућност одговорности за климатске промене зависиће од способности права да институционализује ове иновативне методе доказивања.

4.3.3. ОСНОВИ ЗА ИСКЉУЧЕЊЕ ПРОТИВПРАВНОСТИ

У овом делу ће бити изложени основи који искључују противправност, а који су предвиђени Правилима о одговорности државе за међународно противправне акте и њихову применљивост на штету коју изазивају климатске промене. Правила предвиђају шест основа за искључење противправности: сагласност повређене државе, самоодбрана,

---

[780] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Barbados to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-06-00-EN; ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Egypt to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-22-00-EN.

[781] Овај метод користи алгоритме машинског учења за анализу сателитских снимака, метеоролошких модела и хемијских података како би прецизно идентификовао изворе емисија и њихов утицај на климатске промене. Блокчеин технологија осигурава транспарентност и непорецивост доказа складиштењем свих података и анализа на децентрализованој платформи. Интеграцијом сателитских снимака и IoT сензора, модел омогућава праћење еколошких промена у реалном времену, док концепт „климатског ДНК“ анализира специфичне угљеничне отиске индустрија, олакшавајући атрибуцију одговорности у правним процесима. Вид. G. Camps-Valls, MÁ Fernández-Torres *et al*., “Artificial intelligence for modeling and understanding extreme weather and climate events“, *Nat Commun* 16, 1919, 2025, pp. 1–14.

дозвољене противмере, виша сила (природни догађај) и неочекивани случај (људска радња), невоља и стање нужде.

Члан 20. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте предвиђа да ваљана сагласност коју једна држава да другој да изврши известан акт, искључује противправност тог акта у односу на дату државу.[782] При том, да би пристанак био пуноважан, неопходно је да он буде дат пре или најкасније током противправног акта. Накнадни пристанак не би искључио противправност већ би само представљао одрицање од позивања на одговорност и надокнаде штете. Имајући ове услове пред собом поставља се питање кад се завршава противправан акт код изазивања климатских промена. У контексту климатских промена поставља се и питање да ли давање пристанка једне државе има ефекат *erga omnes?* Неиспуњење обавеза зацртаних у национално одређеним доприносима не би представљало кршење норме међународног права уколико постоји сагласност друге државе. Међутим, противправност би била искључена само *inter partes,* јер су обавезе предвиђене мултилатералним уговорима. При том, и искључење одговорности је дискутабилно јер се јављају идеје да с обзиром на број уговорница климатски споразуми представљају уговоре са *ius cogens* нормама.[783] Можда је ова тврдња смела, али може се свакако говорити о високом степену обавезности. У контексту данашње међународне заједнице може се изнети и тврдња да државе изричитим непротивљењем изазивању климатске штете, који би био оличен у позивању на одговорност подизањем међудржавних тужби, дају прећутну сагласност на причињавање климатске штете. Специфичност примене је и у томе што је свака држава истовремено и штетник и кривац само је дискутабилно у ком проценту. Дакле, код климатских обавеза прихватљиво је једино решење да није могуће применити овај основ за искључење противправности.

Што се тиче самоодбране као другог основа за искључење противправности, она је предвиђена чланом 21. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте. Овај члан предвиђа да је самоодбрана дозвољена ако предузета радња представља закониту меру одбране која је предузета у складу са Повељом Уједињених нација.[784] Када питање самоодбране пребацимо на поље климатских промена долазимо до веома занимљиве дилеме да ли државе чији грађани, привреде и културе посебно тешко пате од последица климатских промена које је проузроковао човек могу, под одређеним условима, прибећи употреби силе против државе загађивача као вид самоодбране.

У међународном праву основ за примену самоодбране је предвиђен чланом 51. Повеље УН, који гарантује „урођено право на индивидуалну или колективну самоодбрану у случају оружаног напада против члана Уједињених нација, док Савет безбедности не предузме мере потребне за очување међународног мира и

---

[782] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 20.

[783] Вид. M. Carventes, *et al*., "Global Climate Change Action as a Jus Cogens Norm: Some Legal Reflections on the Emerging Evidence", *Environmental Policy and Law,* vol. 52, no. 5-6, 2022, pp. 359–373.

[784] О вези између самоодбране као основа за искључење противправности и обавезе државе да заштити животну средину изјаснио се Међународни суд правде у саветодавном мишљењу у вези са законитошћу употребе нуклеарног оружја. Суд је покушао да утврди да ли употреба нуклеарног оружја нужно значи и повреду обавеза чији је циљ заштита животне средине услед трајне и озбиљне штете која је пратећа и неизбежна последица употребе ове врсте оружја. Суд је стао на становиште да држава не може бити лишена права на самоодбрану из простог разлога што се њеним вршењем крше обавезе чија је сврха заштита животне средине. ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons,* Advisory Opinion of 8 July 1996, *ICJ Reports* 1996, p. 242, para. 30.

безбедности“.[785] Ако се овај основ дословно тумачи, његова примена у контексту климатских промена делује спорно, јер климатске промене представљају другачију врсту претње од оружаног напада. Оне се не остварују кроз класичан акт агресије, већ кроз сложене, дуготрајне процесе узроковане емисијама гасова са ефектом стаклене баште, деградацијом животне средине и неодрживим економским активностима. Међутим, ако се прибегне екстензивнијем тумачењу услова за примену самоодбране, какви су утврђени у случају *Caroline*,[786] отвара се могућност новог правног оквира. Овај случај, који је поставио критеријуме „непосредности, нужности и пропорционалности“ за превентивну самоодбрану, могао би да пружи основ за аргумент да климатске промене представљају егзистенцијалну претњу од које државе морају да се заштите. У стручној литератури су се појавиле идеје да је под окриљем самоодбране оправдан напад на објекте у којима се емитују штетне емисије (превентивна самоодбрана).[787] Оправдање се проналази у тези да се нападом на ове објекте спречава штета која ће временом сигурно настати, а држава из које потиче или није способна или не жели да смањи штетне емисије. Међутим, примена ове посебне врсте самоодбране је веома контроверзна. Многи научници верују „да је превентивна употреба силе против новонасталих претњи недозвољена према тренутним одредбама међународног права.“[788]

Када се разматра ефекат климатских промена у контексту самоодбране врло је интересантан услов неопходности. Имајући у виду већ неколико пута напоменуту чињеницу да климатске промене немају тренутно, већ кумулативно, дугорочно (одложено) дејство, тешко да је услов неопходности испуњен. Према тренутним научним налазима државе имају времена, а самим тим и могућност, да изаберу друга средства осим силе за решавање проблема емисије штетних гасова.

Дакле, употреба самоодбране као основа искључења противправности код проузроковања штете изазване климатским променама тренутно није могућа у позитивном међународном праву. Државе за сада могу прибећи сили у решавању климатских промена ако добију одобрење Савета безбедности тако што би Савет безбедности утврдио постојање претње миру, кршења мира или акта агресије проузрокованих климатским променама кроз усвајање одговарајуће резолуције. Оваква резолуција за сада не постоји, али је Савет безбедности до сада одржао четири дебате о безбедносним ризицима климатских промена. На најновијој од ових отворених дебата,

---

[785] UN Charter, signed on 26 June 1945, in San Francisco, at the conclusion of the United Nations Conference on International Organization, and came into force on 24 October 1945, члан 51.

[786] Године 1837. насељеници у Горњој Канади су се побунили због незадовољства британском администрацијом. САД су остале званично неутралне по питању побуне, али амерички симпатизери су помагали побуњеницима, људима и залихама, превезеним паробродом *Керолајн (Caroline)*. Као одговор, комбиноване англо-канадске снаге из Канаде ушле су ноћу на територију Сједињених Држава и запалиле пароброд. Британци су тврдили да је напад био чин самоодбране. У писму британском амбасадору, државни секретар САД Данијел Вебстер (*Daniel Webster*) је тврдио да би подносилац захтева за самоодбрану морао да докаже два услова: први, да употреба силе мора бити неопходна јер је претња неминовна и стога тражење мирних алтернатива није опција (нужност) и други, да употребљена сила мора бити пропорционална претњи (пропорционалност). D. Webster, “Letter to Henry Stephen Fox”, in K.E Shewmaker (ed.), *The Papers of Daniel Webster: Diplomatic Papers,* vol. 1, 1983, Dartmouth College Press, pp. 1841–1843.

[787] O. ter Wey, “Could Climate Change Be a Ground for Invoking the Use of Force?“, https://earthrefuge.org/could-climate-change-be-a-ground-for-invoking-the-use-of force/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=could-climate-change-be-a-ground-for-invoking-the-use-of-force, приступљено 22.09.2022.

[788] UNOCHA, “Foreign Military and Civil Defence Assets in Support of Humanitarian Emergency Operations: What is Last Resort?“, http://www.unocha.org/sites/dms/Documents/Last%20Resort%20Pamphlet%20-%20FINAL%20April%202012_5.3.pdf, приступљено 22.09.2022.

климатске промене су једногласно назване „мултипликатор претње“, али није се могао постићи консензус да се оквалификују као претња самом миру.[789]

Противмере (контрамере) су, као основ који искључује противправност, предмет регулисања у члану 22. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте. Противправност акта је искључена уколико и у мери у којој тај акт представља противмеру предузету против друге државе. Од значаја су услови који морају бити испуњени да би се одређени акт могао квалификовати као противмера. Ради се о условима легитимности, исцрпљености свих расположивих међународних средстава, пропорционалности и чињеници да не смеју штетити правима трећих држава и повређивати когентне норме.[790] Контрамере се дакле користе као последње средство да би држава штетник поштовала међународне норме. Противмере не могу бити казнене и морају бити усмерене само на подстицање престанка понашања и тражење репарације тамо где је то могуће. Остаје упитно чак и ако долази до повреде обавеза *erga omnes* као што је пропуштање мера ублажавања, ко има право на покретање противмера? Члан 54. Правила посебно се бави противмерама које предузимају неоштећене државе, иако се у овом члану намерно избегава термин противмера. Уместо тога, члан формулише право да неоштећена држава предузме „законите мере против те државе како би обезбедила престанак повреде и репарацију у интересу оштећене државе или корисника прекршене обавезе.“[791]

Интересантно је да према одредбама општег међународног права постоји могућност да држава која није повређена предузме контрамере на захтев повређене државе која има право да предузме контрамере према члану 42. У пракси то представља ситуацију када моћна држава делује као посредник за слабију државу тако што спроводи право слабије државе да предузме контрамере. Ово је обећавајућа мада потенцијално мало вероватна опција за државу која је нарочито погођена климатским променама, али је политички или економски неспособна да предузме контрамере у покушају да се поправи ситуација. Могућност оштећене државе да именује пуномоћника за предузимање противмера или да дође до стипулације није експлицитно укључена у чланове Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, иако је могуће применити по нормама међународног права.[792] Да би држава оправдала предузимање контрамера, она прво мора да докаже да је држава против које то чини прекршила једну од својих примарних међународних обавеза. Ово је тежак корак за сваку државу која покушава да оправда увођење контрамера, као захтева од те државе да убедљиво докаже које примарне обавезе из уговора или обичајног права постоје у контексту климатских промена, као и да покаже да држава крши међународне норме.[793] Одговорности државе у односу на климатске промене постоје изван режима климатских промена *per se* у облику обавеза створених правилом о ненаношењу штете у

---

[789] Security Council UN, S/PV.8451, 25 January 2019, https://undocs.org/en/S/PV.8451, приступљено 22.09.2022. Ако би се усвојила резолуција Савета безбедности, то би могло да отвори врата за употребу силе против климатских последица, али остаје отворено питање да ли би овај метод био ефикасан и како би то утицало на уживање низа људских права. Право употребе силе довело би до хипотетичке ситуације да рањива држава на климатске последице попут Тувалуа или Кирибата нападну највеће емитере попут Канаде и САД. Оваква хипотетичка ситуација не би допринела ничему јер су ове државе „војни патуљци“.
[790] Б. Чучковић, 2012, стр. 120.
[791] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 54; P. Hamilton, "Counter(measur)ing Climate Change: The ILC, Third State Countermeasures and Climate Change", *McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy,* 4, no. 2, 2008, pp. 83–132, p. 98.
[792] *Ibid.,* p. 104.
[793] *Ibid.*, pp. 105–106.

међународном обичајном праву. Мере наведене у члану 50. став 1. укључујући принудне противмере, контрамере које утичу на императивне норме међународног права или оне које утичу на људска права или хуманитарног права, нису генерално применљиви на контекст животне средине.[794] С обзиром да се смањење емисија штетних гасова предузима у колективном интересу, предузимање противмера које би подразумевале обуставу мера адаптације и ублажавања практично није могуће. Штавише, чак и када би такве контрамере биле дозвољене, прибегавање реципрочном неизвршавању ових обавеза имало би нежељени ефекат стварног подривања климатског режима. Понашање противно оваквој врсти обавезе оставило би последице не само на извршиоца иницијалног противправног акта, већ и на друге државе које поседују известан правни интерес у вези са тим истим обавезама.[795] Чучковић оставља ипак хипотетичку могућност да противмере буду могуће у случају колективног прихватања.[796]

Пошто не постоје контрамере које је предвидео неки климатски споразум, насилне противмере нису дозвољене, тако да је обим дозвољених противмера у контексту климатских промена врло ограничен. Контрамере могу увести треће државе као одговор солидарности на кршење људских права од стране државе штетника. У контексту климатских промена држава крши низ људских права неиспуњавајући обавезе из климатских споразума. Противмере би могле да се примењују и када држава причињава екстериторијалну климатску штету. Контрамере које би се могле примењивати биле би економске природе, попут забране увоза. Такође, могуће је замрзавање финансијских средстава у иностранству. Битно је да ове мере задрже тражени услов пропорционалности како би биле легитимне. Ипак, и кад би се примениле економске противмере, оне би биле уперене против највећих загађивача који су уједно и економски најмоћније државе, па је велики знак питања ефикасност ових мера. Оне би свакако требало да престану када се прекине са противправним понашањем.

Виша сила као основ за искључење противправности предвиђен је чланом 23. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте и подразумева наступање неодољиве силе или спољног непредвиђеног догађаја који је изван контроле државе и чини да извршење обавезе постаје немогуће у материјалном смислу. Постоје три услова за вишу силу: радња (или повреда обавезе) мора бити резултат неодољиве силе или непредвиђеног догађаја, догађај мора бити ван контроле држава у питању, и догађај мора извршење обавезе учинити материјално немогућим у датим околностима.[797] Противправно понашање је искључено све док постоји виша сила. Немогућност извршења може бити узрокована природним догађајима, људским деловањем или комбинацијом оба. Комисија за међународно право не наводи исцрпну листу догађаја који се могу сматрати вишом силом, али се као пример наводе, поплава, суша или климатске промене.[798] У складу са овим чињеницама поставља се низ питања: да ли су климатске промене саме по себи случај више силе, те да ли се угрожене државе могу позивати на овај основ искључења противправности? Разматрање да ли климатске промене самостално представљају догађај више силе или само доприносе другим догађајима није од превеликог практичног значаја, јер је несумњиво доказано да климатске промене доприносе екстремним временским догађајима. Да би држава могла

[794] *Ibid.*
[795] Б. Чучковић, 2012, стр. 121.
[796] *Ibid.*, стр. 121.
[797] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 23.
[798] R. Saul, R. Barnes, M. Elliott, "Is climate change an unforeseen, irresistible and external factor – a force majeure in marine environmental law?", *Marine Pollution Bulletin.* Vol. 113, Issues 1–2, 15 December 2016, pp. 25–35.

да се позива на вишу силу неопходно је да сама није допринела вишој сили, те да уговором није прихватила наступање околности које се могу подвести под вишу силу. Овде наилазимо на проблем јер већ је назначено да све државе доприносе климатским променама. Такође, у судској пракси је назначено да извршење обавезе мора бити у потпуности онемогућено услед постојања више силе, а не само закомпликовано или отежано.[799] Ипак екстензивнијим тумачењем, према нашем мишљењу, било би прихватљиво да се на климатске промене као основ искључења противправности могу позвати архипелашке државе и државе којима прети потапање. Виша сила не може оправдати неизвршење у случају да је држава преузела обавезу да спречи наступање одређене ситуације или је на други начин преузела такав ризик, што је управо случај са преузетим обавезама у климатским уговорима. Смањење емисија штетних гасова представља начин за избегавање екстремних временских догађаја, па неиспуњењем држава доприноси остваривању ризика. С друге стране, државе које испуне национално утврђене доприносе су најчешће архипелашке државе које су најрањивије те би оне имале право да се позивају на вишу силу јер трпе штету од других држава. Постоји и теоретска могућност да се држава позива на вишу силу у ситуацији када приватна лица доприносе својим активностима климатским променама, ипак у оваквој ситуацији отворила би се могућност за примену правила о приписивању противправног акта држави за акте приватних лица. Када говоримо о вишој сили она се у међународним уговорима предвиђа дефинисањем догађаја који се сматрају да настају изван разумне контроле држава.

Иако данас преовладава стајалиште да су климатске промене и догађаји које оне проузрокују еклатантан пример више силе, временом можемо доћи у потпуно другу крајност. На пример, ако екстремни временски догађаји по научним налазима се очекује да постану чешћи у одређеним регионима и самим тим предвидљивији, стране ће морати да промене начин на који уговори дефинишу одговорност под вишом силом, тачније екстремни природни догађаји више не би представљали основ искључења противправности. Штавише, како наука о климатским променама наставља да се развија, уговорне стране имају на располагању све вредније и детаљније информације које се могу користити за лакше састављање прилагођених клаузула о вишој сили које се посебно баве најрелевантнијим ризицима.[800] Прекогранична штета увек произлази из људске активности или природног догађаја. Уколико су испуњени услови из Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, може се размотрити и позивање на вишу силу. То би могло послужити као основ за искључење противправности. За дефинитван одговор да ли је могуће употребити овај основ искључења одговорности у контексту климатских промена неопходно је детаљније разрадити смернице за оцену предвидљивости и нескривљености екстремних догађаја.

О невољи као основу искључења противправности веома је тешко говорити у контексту климатских промена јер је тешко замислити ситуацију у којој би се испунили предвиђени услови. Противправност акта према Правилима не постоји уколико извршилац тог акта објективно није имао други начин да, у ситуацији невоље, спаси сопствени и животе особа за чију је заштиту задужен. Други став овог члана предвиђа

---

[799] *Rainbow Warrior, New-Zealand v. France, RIAA*, 1990, vol. XX, p. 253.

[800] S. Lee Andersen *et al.*, "Impacts of climate change – foreseeable or unforeseeable? Drafting force majeure clauses in the era of climate uncertainty", https://www.mccarthy.ca/en/insights/blogs/canadian-era-perspectives/impacts-climate-change-foreseeable-or-unforeseeable-drafting-force-majeure-clauses-era-climate-uncertainty, приступљено 25.09.2022.

изузетке од примене правила о невољи.[801] Нарочито је битан у контексту климатских промена изузетак који се тиче ситуације у којој би акт спашавања живота могао да створи „сличну или озбиљнију опасност“.[802] Скоро је немогуће замислити ситуацију да се прекрше норме климатских уговора како би се спасио неки живот а да при том климатска штета својим прекограничним дејством не направи сличну или већу опасност.

Последњи основ за искључење противправности је можда и најзанимљивији за анализу из више разлога. Овај основ се најчешће користи у ситуацијама озбиљног загађења животне средине, те стварања специфичног облика стања еколошке нужде. Чланом 25. Правила предвиђени су услови који морају бити испуњени да би се могла искључити противправност акта по основу стања нужде. Акт мора представљати једино средство за државу да заштити суштински интерес пред озбиљном и непосредном опасношћу. Акт не сме озбиљно штетити суштинском интересу државе или држава у односу на које обавеза постоји или интересу међународне заједнице у целини.[803] Оно што је спорно јесте како проценити испуњеност услова како би се држава могла позивати на стање нужде. Нарочито је дискутабилно како конкретно оценити угроженост суштинских интереса државе. Опасност која прети није довољно да само постоји већ мора бити непосредна и озбиљна. Свакако да за неке државе које се већ сада, попут Малдива, Бангладеша, Кирибата, суочавају са опасностима које изазивају климатске промене, би постојала оправданост овог услова. Међутим и код овог основа постоје потешкоће за примену. Међународни суд правде је у случају *Габчиково – Нађмарош* заузео стајалиште да околности морају бити такве да представљају опасност која не само што треба да постоји, већ мора бити озбиљна и непосредна. Непосредан карактер опасности Суд посматра кроз речи Комисије за међународно право за коју је „опасност морала представљати претњу по интерес у актуелном тренутку“.[804] Специфичност климатских промена јесте да имају дугорочно, а не тренутно дејство, што отежава позивање на непосредну опасност у еколошком контексту. Ипак, када имамо у виду положај острвских и архипелашких држава које се суочавају са губитком дела или целокупне територије и становништва, то свакако представља угрожавање суштинских егзистенцијалних интереса сваке државе. Под ову категорију суштинских интереса могу се убројити и екстремни економски губици, недостатак природних ресурса, итд. Државе се на околности да климатске промене представљају стање нужде могу позвати с обзиром да извештаји Међувладиног панела за климатске промене указују да се сваке године ризици по ове државе рапидно повећавају, из тог разлога опасност је јасно установљена на основу елемената којима располажемо у датом тренутку.

Када се сагледају сви основи за искључење противправности у контексту штете проузроковане климатским променама, може се закључити да су или непримењиви јер не испуњавају основне услове, или их је могуће применити уз доста креативно тумачење услова (пример је превентивна самоодбрана), што тренутно нема значајнијег упоришта у доктрини, бар према тренутним сазнањима о климатским променама. Основни проблем се огледа у томе што Правила захтевају озбиљну и непосредну опасност, а главна карактеристика климатских промена јесте да њихови негативни ефекти имају кумулативно дејство чије последице су видљиве кроз дужи период од неких 20 до 50 година, па чак и једног века. Сходно изложеном, биће потребно или ревидирати постојеће услове за примену основа искључења противправности како би се прилагодили

[801] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, 2001, члан 24.
[802] *Ibid*.
[803] *Ibid.,* члан 25.
[804] *Yearbook of the International Law Commission*, 1980, vol. II, Part Two, p. 49, para. 33.

овом евидентном проблему, или предвидети засебан основ искључења противправности на које би могле да се позивају најугроженије државе. Можда је сходно специфичностима климатских промена могуће увести основ искључења „маргинални допринос климатским променама“. У случају *Ургенда*, Апелациони суд је истакао да држава која доприноси климатским променама одговара само у границама свог доприноса.[805] Овај став отвара могућност да се најрањивије државе позову на основ искључења противправности. То се посебно односи на острвске државе и земље глобалног Југа, које доприносе климатским променама само у занемарљивој мери, али трпе њихове најтеже последице. На тај начин, оне би могле да избегну одговорност и буду признате искључиво као оштећене државе. Ово би имало значаја јер се у потенцијалном спору велики емитери попут САД не би могли користити аргументом у своју одбрану да је оштећена држава сама допринела последицама које трпи. То би свакако олакшало остваривања права на надокнаду штете. Маргинални допринос климатским променама као основ искључења одговорности могао би се уредити по угледу на категорију „багателних кривичних дела“ (дела малог значаја) која постоје у неким правима попут српског.[806] Тако би нека противправна радња повезана са емисијом штетних гасова уколико има незнатне последице остала некажњена.

У крајњој линији можда је једино могуће применити основе који искључују одговорност у ситуацијама када се одговорност примењује за дозвољене активности. Ако останемо у оквиру онога што прописују Правила о одговорности државе за међународно противправне акте биће неопходно креативније тумачење појма непосредне, озбиљне опасности јер према тренутним предвиђањима *IPCC* озбиљност ризика од климатских промена је толика да човечанство благо речено до краја века очекује армагедон.[807]

Можемо закључити да традиционални основи за искључење противправности нису прилагођени природи климатских промена као спорог, кумулативног и глобалног процеса. Њихова ограничена примењивост открива нормативни јаз између постојећих правила и стварних климатских ризика. Због тога се јавља потреба за преиспитивањем критеријума одговорности, а не за њиховим механичким проширивањем. Будући развој права мораће да се усмери на превенцију и управљање ризиком, уместо на накнадно оправдавање штетног понашања.

4.3.4. ПОЗИВАЊЕ ДРЖАВЕ ШТЕТНИКА НА ОДГОВОРНОСТ ЗБОГ ПРОУЗРОКОВАЊА ШТЕТЕ ИЗАЗВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

4.3.4.1. Позивање на одговорност од стране оштећене државе

Да би држава сносила међународну одговорност, мора бити утврђено да је прекршила међународну обавезу и да јој се тај акт може приписати. Поред тога, неопходно је да је друга држава позове на одговорност. За наставак анализе неопходно је установити шта се конкретно подразумева под „позивањем на одговорност“. Комисија за међународно право под овим појмом подразумева „предузимање мера релативно формалног карактера“, што обухвата не само позивање на одговорност судским путем, што се сматра класичним и најчешћим начином, већ свако подношење захтева против државе која је повредила правило међународног права.[808] Овако формулисано позивање

---

[805] *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands*, Case No. C/09/456689/ HA ZA 13- 1396, 24 June 2019, para. 2.3.
[806] Вид. Кривични законик Србије, *Службени гласник, РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019, члан 18.
[807] Вид. IPCC AR6 Synthesis Report, Summary for Policymakers, 2023, pp. 1-36.
[808] Б. Чучковић, 2012, стр. 137.

на одговорност подразумева свакако и истицање захтева под окриљем међународних организација. Подвођење поступка пред релевантним међународним организацијама под појам позивања на одговорност у смислу Правила о одговорности државе за међународно противправне акте има ограничен практични значај, будући да се питања која се у тим поступцима постављају по правилу уређују посебним интерним нормама конкретне међународне организације.[809]

У међународном праву постоји неколико категорија држава које могу позивати државу штетника на одговорност због причињене штете. Специфичност климатских промена отежава опште принципе за позивање на одговорност, с обзиром да у сваком моменту постоји више емитера штетних гасова. Члан 47. Правила о одговорности државе за међународно противправне акте предвиђа да када постоји неколико држава штетника, може се позвати на одговорност свака држава у вези са тим делом. С тим што се у ставу 2. изричито наводи да оштећена држава не може да добије компензацијом више од претрпљене штете.[810]

Прва категорија су државе које су погођене противправним актом у правом смислу те речи. Тако да би се у контексту климатских промена под ову категорију могле подвести најрањивије државе и суседне државе штетника. Држава би била одговорна за неиспуњење обавеза преузетих из климатских уговора. Неиспуњење зацртаних циљева у погледу смањења штетних емисија или њихово увећање представља еклатантан пример кршења међународне обавезе која утиче на суседне државе, а извире из мултилатералног уговора. Обавеза јесте успостављена вишестраним међународним уговором или обичајним правилом (*no harm rule*), али се дугује тачно одређеној или одређеним државама. Иначе, билатералан однос између државе штетника и појединачне државе жртве у контексту климатских промена је проблематичан из добро познатих разлога који су већ изнети. Додатан проблем је такозвано заједничко деловање држава које ће бити детаљно анализирано у засебном делу рада. За сада не постоје билатерални споразуми између две државе да једна својим активностима не проузрокује климатску штету другој.

Под појам повређене државе могу се подвести још две категорије држава према општим одредбама међународног права. Код ових категорија нагласак и основна разлика је у томе што се обавеза односи на тачно одређену групу држава. Управо та чињеница олакшава начин позивања на одговорност за изазивање климатске штете. Групу држава не треба тумачити на начин да „има одвојено постојање или да поседује различит правни субјективитет“.[811] Појам група држава које су повређене не подразумева географску повезаност, већ повезаност на основу циља и заједничког интереса који се штити. Заједнички интерес се може тумачити на веома различите начине.[812] Појам заједничког интереса се традиционално доводи у везу са безбедношћу међународне заједнице. Очување међународног мира и безбедности неспорно је у интересу сваке појединачне државе и међународне заједнице у целини.[813] Након што је међународна заједница почела да се суочава са климатским променама, заједничка безбедност је добила нове димензије. Климатски споразуми су управо пример уговора који су донети како би се

---

[809] *Ibid.*
[810] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 47, став 2
[811] J. Crawford, 2013, p. 647.
[812] Овај термин треба разликовати од заједничке вредности која подразумева појединачна добра која неспорно припадају конкретним државама, али чије је очување и заштита у интересу свих, тачније, чијим би уништењем била погођена читава међународна заједница. Конвенција о биолошкој разноврсности представљала би пример једног таквог међународног уговора. Б. Чучковић, 2012, стр. 148.
[813] *Ibid.*

заштитио општи интерес. Као што смо раније доказали у делу који се бавио питањем власништва над климом, клима паралелно представља и колективно и јавно добро. На климу се примењује концепт заједничке бриге човечанства што је експлицитно назначено у преамбулама Оквирне конвенције и Париског споразума.

Група држава може позивати на одговорност дату државу само под условом да је посебно погођена извршењем противправног акта. У контексту климатских промена пример за то можемо пронаћи у ситуацији да карипске државе позову САД на одговорност за емисије штетних гасова. САД као највећи загађивач неминовно доприноси климатским променама, а карипске државе попут Кубе и Барбадоса би доказале посебну погођеност противправним актом на основу најновијих научних налаза да ће климатске промене повећати јачину урагана у будућности за 10 %, што само по себи експоненцијално повећава разорност ове непогоде, па ће ове државе претрпети и знатно већу штету.[814]

Трећа категорија држава, иако припада одређеној групи којој се обавеза дугује, није посебно погођена противправним актом, али зато он значајно мења ситуацију у којој се у погледу каснијег извршења обавезе налазе остале државе. Ова ситуација нарочито је интересантна из угла климатских промена јер неизвршење обавеза преузетих у погледу смањења штетних емисија, проузроковаће губитак територије, смањење природних ресурса, деградацију животне средине, што ће изазвати и озбиљне економске издатке. Све ове чињенице утицаће да државе дођу у другачији (неповољан) положај у низу међународних уговора, док ће чак неке обавезе бити немогуће извршити у датој ситуацији. У контексту учињене климатске штете круг ових држава је веома широк у међународној заједници.

4.3.4.2. Позивање на одговорност од стране државе која није повређена

Поред држава које су директно повређене противправним деловањем државе штетника, Правила о одговорности држава за међународно противправне акте у члану 48. предвиђају да и државе које нису директно погођене противправним деловањем могу позивати државу штетника на одговорност. Право на позивање на одговорност ове државе произлази из тога што има интерес у вези са противправним актом. Тако се у првом ставу члана 48. наводи да држава може позвати на одговорност ако прекршена обавеза постоји према групи држава, укључујући државу која се на одговорност позива, и ако је обавеза установљена ради заштите колективног интереса групе.[815] Ова одредба је врло значајна код одговорности за изазивање климатске штете.

Тачка б) првог става члана 48. предвиђа могућност да држава истакне одговорност друге државе и у случају када је повређена обавеза која постоји према међународној заједници као целини.[816] Анализирајући климатске споразуме јасно је да они намећу обавезе како би се испунио циљ смањења глобалног загревања у корист читаве међународне заједнице. Стога свака држава може тужити другу државу ако не смањује емисије гасова у оној мери у којој се обавезала Париским споразумом, односно у мери у којој јој је било наметнуто ако говоримо о Кјото протоколу. Ово би се свакако већ десило да не постоје неке друге баријере за вођење међудржавних судских и арбитражних спорова. Међутим, с обзиром на број климатских парница на националном

[814] Center for climate and energy solutions, "Hurricanes and Climate Change", https://www.c2es.org/content/hurricanes-and-climate-change/, приступљено 01.10.2022.
[815] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 48, став 1.
[816] *Ibid.,* члан 48, став 1, b.

нивоу и пред регионалним судовима за људска права, за очекивати је да се пронађу решења за те препреке имајући у виду константан напредак науке, нарочито у погледу атрибуције и идентификовања појединачних доприноса држава штетним емисијама. Тада ће до нарочитог значаја доћи одредбе овог члана за успостављање одговорности државе.

У оба ова случаја члан 48. прокламује давно установљени концепт обавеза *erga omnes* из случаја *Barcelona Traction* пред Међународним судом правде.[817] У саветодавном мишљењу из 2025. године Суд је закључио да су обавезе држава у вези са заштитом климатског система и других делова животне средине од антропогених емисија гасова са ефектом стаклене баште обавезе *erga omnes*. То значи да те обавезе нису упућене само према једној или одређеној групи држава, већ према међународној заједници у целини. Повреда таквих обавеза погађа општи интерес, а не само интерес појединачних држава. На основу тог *erga omnes* карактера, Суд објашњава да и државе које нису „повређене“ у смислу члана 42. Правила имају правни основ да позову на одговорност државу која је прекршила те обавезе.[818] Према ставу МСП, таква држава може захтевати престанак противправног понашања, тражити гаранције непонављања, инсистирати на испуњењу међународноправних обавеза од стране државе починиоца, у одређеним случајевима подржати остваривање репарација, али не нужно у сопствену корист.[819] Дакле, према ставу Суда с обзиром да је очување безбедног климатског система обавеза свих, свака држава може позивати на одговорност док стварно погођене државе последицама климатских промена имају право и на репарацију штете.

Треба истаћи и чињеницу да члан 48. представља значајну новину у коначној верзији Правила о одговорности државе за међународно противправне акте у односу на оно што је било предвиђено у првом читању. Некадашњи члан 40. Нацрта је под појам повређене државе подводио и категорије које се данас сматрају „државама које имају интерес у вези са кршењем међународне обавезе“.[820] Трећи став члана 40. је ишао на руку специфичностима позивања на одговорност државе која је причинила значајну штету животној средини. Овај члан је био повезан са такође брисаним чланом 19. који смо већ спомињали, а који је загађење животне средине сматрао међународним злочином. Остављање овог члана на снази би допринело и развојима стандарда значајне штете као неопходног елемента за позивање државе на одговорност.

Члан 48. би могао да се примењује на кршење климатских споразума чак и кад би се прихватило мишљење да се одредбе овог члана примењују на *ius cogens* норме, с обзиром да све више сазрева идеја да имајући у виду озбиљност проблема и број уговорница кршење климатских споразума представља кршење перемпторних норми. У прилог овој тврдњи можемо изнети став Браун-Вајс (*Brown-Weiss*) да ће број перемпторних норми највише расти у области животне средине, мада постоје и другачија мишљења.[821] Након протека времена можемо закључити да став Браун-Вајс добија

---

[817] *Barcelona Traction Light and Power Company Limited*, Second Phase, Judgment of 5 February 1970, *ICJ Reports* 1970, p. 32, para. 33.
[818] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change,* para. 443.
[819] *Ibid*. Ова формулација отвара простор да се климатска одговорност покреће чак и од стране држава које не трпе непосредне климатске последице.
[820] Draft Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Act adopted by the International Law Commission on First Reading, *Yearbook of the International Law Commission*, 1996, vol. II, Part Two, p. 62.
[821] E. Brown-Weiss, "Invoking State Responsibility in the Twenty-first Century", *American Journal of International Law,* 2002, p. 812. Треба нагласити да по питању перемпторних норми у области животне средине међу ауторима заиста постоје крајње опречна мишљења. Аутори који се баве међународним

превагу у пракси јер је питање времена, с обзиром на глобалну подршку, када ће девастација животне средине, уништавање биљног и животињског диверзитета или уништавање крајолика изазваног људским дејствима, било у ратном или мирнодопском периоду (екоцид), постати међународно кривично дело предвиђено Римским статутом Међународног кривичног суда. Уврштавање екоцида у Римски статут ишло би у прилог тврдњи да норме које регулишу климатске промене представљају перемпторне норме јер тренутно према Римском статуту се санкционишу само кршења перемпторних норми попут агресије или геноцида. Постоје и схватања да право државе да јој се не причињава деградација животне средине, што би у данашњем контексту се примењивало нарочито на климатску штету, представља *ius cogens* норму,[822] што подлеже озбиљној критици. Треба нагласити да се воде веома жустре полемике *pro et contra* перемпторности климатских норми. Прво, глобална тежња да се ограничи пораст температуре тешко да се може окарактерисати као перемпторна норма, нарочито што Париски споразум не садржи санкције за неиспуњење обавеза. Ипак, постоје и тумачења да климатске норме могу имати перемпторни карактер. Ова тумачења се заснивају имајући у виду чувени члан 19. који је брисан након првог читања при креирању Правила о одговорности државе за међународно противправне акте у, те препознавање права на здраву и чисту животну средину као засебног људског права на универзалном нивоу и све чешће идеје о успостављању права на адекватну климу.[823]

4.3.5. ПИТАЊЕ НАДОКНАДЕ ШТЕТЕ ИЗАЗВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

4.3.5.1. Могућност примене *restitutio in integrum* код штете проузроковане климатским променама

Као што је већ истакнуто, држава која је позвана на одговорност има две обавезе. Прва је да противправни акт заустави и не понавља га, док се друга састоји у томе да причињену штету надокнади. Интересантно је да Правила о одговорности државе за међународно противправне акте не наводе постојање штете као услова за успостављање одговорности државе, што је кључно код одговорности за проузроковање климатских промена. Већ је указано да је појам климатске штете различит од појма штете који је уобичајен у међународном праву и да такође није синоним појма „губитак и штета“.

правом заштите животне средине имају напредне погледе на поједина правила међународног еколошког права сматрајући их обичајним и когентним нормама, док аутори који се не баве претерано овом облашћу су крајње скептични у том погледу негирајући значај ових правила не само у својству обичајних већ и уговорних правила међународног права. Ово негирање значаја међународног права животне средине свакако не може бити прихватљиво како са теоретског становишта тако и из практичних разлога имајући у виду и доступне научне доказе, ефекте климатских промена, итд. Најновија истраживања указују да су обавезе предузимања мера за заштиту од климатских промена постале део обичајног права, те евентуално повлачење држава из климатских споразума не би утицало на обим обавеза. Ако дође до сукоба између опште међународне климатске норме и друге норме међународног права сукоб је потребно решавати по принципу *lex specialis derogat generali, lex posterior derogat priori*. Вид. M. Brus *et al., The Normative Status of Climate Change Obligations under International Law - Study*, 2023, p. 42.

[822] M. Carventes *et al.*, pp. 363–364.

[823] Посматрајући листу предложених императивних норми које је израдила Комисија за међународно право, са изузетком права на самоопредељење, сви примери императивних норми су формулисани као забране, тако да у садашњем контексту, императивна климатска норма би готово по дефиницији морала бити норма која садржи позитивне обавезе. Иако није само по себи незамисливо, мора се признати да јесте фундаментално појмовно одступање од до сада прихваћеног схватања шта императивна норма подразумева и наићи ће на много скептицизма. Обавеза дужне пажње која тренутно фигурира као основ успостављања одговорности држава за проузроковање климатских промена оставља дискрециono право државе како да поступи у зависности од расположивости средстава. Ово даје ниску одређеност норми те не може бити перемпторна. *Ibid.*, pp. 21–22.

Реституција за противправан акт подразумева брисање штетних последица, тачније, враћање у стање пре него што су настали ефекти противправног акта. Реституција представља преферирану опцију осим ако је поновно успостављање ситуације која је постојала пре почињења противправног дела, материјално немогуће или укључује терет који је несразмеран користи која произлази из реституције уместо компензације.[824] Члан 34. Правила јасно наводи да се потпуна репарација може постићи само у посебним случајевима комбинацијом различитих облика репарације, јер враћањем у пређашње стање може настати додатна материјална штета.

Неминовно је да ће се све државе суочити са штетом проузрокованом климатским променама. Истина је да су развијене земље мање подложне климатским променама од земаља у развоју и да имају боља средства да се прилагоде утицајима климатских промена. Када се врши репарација она се уобичајено врши на два начина. Примарни је повраћај у пређашње стање (*restitutio in integrum*) и секундарни је компензација уколико реституција није могућа из објективних разлога. Концентрације гасова стаклене баште и глобална температура неће се повећавати у недоглед. Данашње накупљање угљен-диоксида и тренд загревања морају на крају да дођу до максимума, а затим да се преокрену како би се атмосфера постепено опоравила. Научно је доказано да климатске промене енормно утичу на биолошку разноликост. Према садашњим пројекцијама и тренутном стању ствари свет је на путу да се до краја века загреје за 3,6 °C, што ће довести до изумирања многих врста.[825] Тако да овај сегмент причињене штете није могуће повратити у пређашње стање, а с обзиром да се ради о живим бићима, питање је и да ли је компензација могућа, јер би губитак биосфере могао да се подведе под губитак *species*, тачније губици код којих због њихове специфичности није могуће одредити ни компензацију.

Неки ефекти климатских промена су иреверзибилни. Када се разматра положај острвских држава које остају без дела или целокупне територије, у овом случају је могућ условни повраћај у пређашње стање стварањем вештачких острва. Да би могли установити да ли је могућ повраћај у пређашње стање последица изазваних климатским променама неопходно је сагледати закључке Међународног суда правде у случају Костарике против Никарагве који се тицао наношења еколошке штете и њене надокнаде, како бисмо применили аналогију.

Костарика је 18. новембра 2010. године покренула поступак против Никарагве у вези с наводним „упадом, окупацијом и употребом војске Никарагве на територији Костарике, као и (наводним) кршењем обавеза Никарагве према Костарики, у оквиру низа међународних уговора. Костарика је тврдила да је Никарагва у два одвојена инцидента заузела територију Костарике у вези са изградњом канала преко територије Костарике од реке *San Juan do Lagune los Portillos*. Ово је први судски случај који се бавио надокнадом еколошке штете и био је спојен са противтужбом. Од посебног је значаја за реституцију из два разлога. Прво, односи се на слатководно мочварно подручје заштићено Рамсарском конвенцијом. Друго, мочваре су непроцењив ресурс економске, културне, научне и рекреативне вредности, чији би губитак био ненадокнадив. Основно стање животне средине кључно је за процену штетних ефеката.[826] Све ово се може по

[824] *Pulp Mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay*, Judgment, *ICJ Reports*, 20 April 2010, para. 273.
[825] N. Milović, "Pariski sporazum pet godina kasnije – uspeh ili promašaj?", https://klima101.rs/pariski-sporazum-pet-godina-kasnije-uspeh-ili-promasaj/, приступљено 06.10.2022.
[826] Ramsar Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, Signed 2 February 1971, преамбула.

аналогији применити и на штету причињену климатским променама. Постоје различити облици и приступ рестаурацији животне средине. Приликом процене да ли је могућа реституција или је боље прибећи компензацији као фактори се узимају техничка изводљивост, период природног опоравка или исплативост, постојање алтернативе за рестаурацију.

Један од главних проблема огледа се у томе како проценити обим целокупне материјалне и нематеријалне штете коју проузрокују климатске промене. Пошто се наука о климатским променама још увек развија, нису прецизни подаци о времену потребном да се екосистем и животна средина опораве од негативних последица. Према ставовима Међународног суда правде, потпуна надокнада никад није могућа искључиво кроз повраћај у пређашње стање, већ комбинацијом повраћаја у пређашње стање и компензације. МСП у Саветодавном мишљењу констатује да се, у околностима климатских промена изазваних емисијама гасова са ефектом стаклене баште, реституција може састојати у обнови оштећене или уништене инфраструктуре, као и у обнови екосистема и биодиверзитета. Да ли су ове посебне форме реституције одговарајуће као репарација за штету претрпљену од стране држава у вези са климатским променама, одређује се од случаја до случаја. Такве одлуке се не могу доносити апстрактно.[827] Судија Бандари у издвојеном мишљењу критикује суздржан став Суда предлажући шире тумачење: укључујући обнову екосистема, територија, инфраструктуре, морских и копнених станишта, права аутохтоних народа.[828]

Крајњи закључак је да је повраћај у пређашње стање штете проузроковане климатским променама врло отежан и могућ у одређеном ограниченом обиму, услед још владајуће научне неизвесности око дужине опоравка животне средине, чињенице да неке биолошке врсте ће изумрети услед глобалног загревања, што је неповратно и висине трошкова за спровођење реституције који су енормни и тренутним методама није их могуће прецизно одредити. Да су остале на снази одредбе брисаног члана 19, могле би се применити одредбе члана 52. Нацрта правила из 1996. године, које такође не постоје у актуелним Правилима, а које су искључивале пропорционалност код одређивања реституције штете. Наиме, чланом 52. Нацрта из 1996. године било је предвиђено да, када су у питању међународни злочини, право оштећене државе на установљење пређашњег стања не подлеже ограничењу из члана 43 (ц), а које се огледа у томе да повраћај у пређашње стање није у несразмери са коришћу коју би оштећена држава добила применом правила о повраћају уместо правила о накнади штете.[829] Услед специфичног карактера штете по животну околину, једина последица установљене одговорности која би била у стању да избрише ефекте противправног акта јесте управо *restitutio in integrum*. Међутим, у случајевима озбиљног загађења и штете какву изазивају климатске промене, повраћај у пређашње стање је често немогућ и у несразмери са теретом који би пао на државу штетника.[830] Облик репарације према пракси међународних судова зависи од врсте и обима повреде, видимо да климатске промене у неким сегментима изазивају неповратну штету.

[827] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 451.
[828] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Bhandari, paras. 7–8.
[829] Б. Чучковић, 2013, стр. 1237.
[830] *Ibid.*

4.3.5.2. Компензаторност штете проузроковане климатским променама - обавеза да се штета ефикасно и адекватно надокнади

Компензација за штету изазвану климатским променама је отежана због чињенице да не постоји јасна и прецизна дефиниција климатске штете. Потпуна репарација штете изазване климатским променама због своје финансијске енормности може се суочити са моменталним неприхватањем развијених држава. Из тог разлога је потребан компромис с обзиром да није установљен правни механизам накнаде прилагођен специфичностима климатских промена. Потпуна репарација би могла да подстакне политичку подршку порицању климатских промена, лакши став за многе економске лобије, па чак и политичаре индустријских држава када су улози једноставно превисоки да би се могао замислити било какав могући компромис. Члан 31. Правила о одговорности држава за противправан акт прописује обавезу пуне репарације повређеној држави, док члан 35. ст. 2 искључује прекомерну реституцију и сатисфакцију, али не ограничава компензацију.[831]

Надовезујући се на праксу Комисије за компензацију Уједињених нација (*UNCC*) и појединих судских органа, Костарика је у спору изнетом пред МСП против Никарагве сматрала да има право на компензацију за штету по животну средину, укључујући штету нанесену еколошким ресурсима који немају комерцијалну вредност. Њени захтеви за компензацију заснивали су се на две категорије штете, односно мерљивој еколошкој штети, и трошковима и издацима који су настали као резултат незаконитих активности Никарагве, укључујући трошкове праћења или отклањања проузроковане еколошке штете. [832] На основу чињенице да није постојао универзални метод за процену штете по животну средину, Костарика је тврдила да би одговарајући метод вредновања зависио, између осталог, од природе, сложености и хомогености претрпљене еколошке штете. Стога је предложила „приступ екосистемских услуга“.[833] Никарагва се у поступку није противила надокнади, али се није сложила са предложеним приступом.[834]

У својој пресуди од 16. децембра 2015, Суд је утврдио да Костарика има суверенитет над спорном територијом која лежи у северном делу *Isla Portilos.* Сматрао је да су активности које је Никарагва спровела на спорној територији од 2010. године биле у супротности са територијалним суверенитетом Костарике. Суд је у пресуди пресудио да Никарагва има обавезу да надокнади Костарики материјалну штету

---

[831] Додатно, члан 36. регулише компензацију, која није ограничена на посебан начин и обухвата сваку финансијски процењиву штету, укључујући изгубљену добит. Коначно, члан 37. предвиђа сатисфакцију за нематеријалну штету, али је ограничава само на оно што је неопходно и пропорционално за задовољење повреде. На тај начин Правила искључују прекомерну реституцију и ограничавају сатисфакцију, док компензација остаје неограничена тим правилима пропорционалности. Вид. Правила о одговорности држава за међународно противправне акте, 2001, чл. 31., 34–37.

[832] Костарика је идентификовала 22 категорије роба и услуга које су могле бити погођене, али је поднела само захтев за компензацију шест од укупног броја, посебно за дрвену грађу, сировине за регулисање гаса и квалитета ваздуха, ублажавање природних опасности, пропадање тла и контрола ерозије и биодиверзитет. *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Compensation, Judgment of 2 February 2018, ICJ Reports 2018,* para. 55.

[833] *Ibid.,* paras. 47-53, 64.

[834] На пример, што се тиче посеченог дрвећа, Никарагва је истакла брзо обнављање вегетације источног кањона из 2013. и тврдили су да пошто се дрвеће може побрати само једном, њихова процена не може да се заснива на периоду опоравка од 50 година. Никарагва је такође тврдила да би због брзог опоравка било нетачно и даље тврдити о губитку у погледу „других сировина“ или услуга биодиверзитета. *Ibid.,* paras. 61 и 71.

проузроковану њеним незаконитим активностима.[835] Упадљиво је да је Суд у пресуди досудио само надокнаду материјалне штете не обазирући се на питање нематеријалних губитака који свакако постоје.

По мишљењу Суда, требало је да се узму у обзир специфичне околности и карактеристике сваког предмета, имајући у виду да „међународно право не прописује никакав специфичан метод вредновања за потребе накнаде штете по животну средину".[836] Суд је сматрао да није могуће појединачно квантификовати штету, за сваки основ штете одвојено, већ да еколошку штету треба ценити у односу на екосистем као целину. Овај став на први поглед изгледа исправно, али оваквим утврђивањем могу се пренебрегнути одређене специфичности климатске штете што може онемогућити доношење одлуке да ли је повраћај у пређашње стање код деградације животне средине која настаје између осталог и климатским променама целисходна. Суд није процењујући штету узео у обзир чињеницу да се различити сегменти животне средине и екосистеми различито опорављају од деградације. Суд је приступио укупној процени штете животној средини без јасног разграничења шта конкретно обухвата тај појам. Приликом доношења одлуке, МСП се није одлучио ни за какво револуционарно решење већ је применио инкременталистички приступ.[837] Суд није прихватио теорије о процени причињене штете које су предлагале државе у спору. Прва могућност је била тзв. теорија екосистемске штете коју је предлагала Костарика према којој је за опоравак животне средине било неопходно 50 година.[838] Суд је сматрао да не постоје јасни докази да је за потпуни опоравак екосистема потребан овај период.[839] Не треба занемарити чињеницу да је Суд у пресуди назначио да поседује дискрецију у погледу штете и узрочности, с обзиром на научну несигурност која прожима наводе о штети причињеној животној средини.[840] Суд није разрадио сопствене критеријуме за довољност узрочно-последичне везе, посебно када штета по животну средину проистиче из незаконитих дела државе. Иако је Суд многа питања оставио отвореним, значај пресуде се огледа у чињеници да је признато да се надокнада може досудити и животној средини као таквој.[841]

Иако многи концепт климатске штете поистовећују са „штетом и губицима" видели смо да то није исправно, при том овај концепт има сопствени механизам за надокнаду. Пошто немамо јасну дефиницију штете, остајемо ускраћени и за параметре за одређивање правичног обима надокнаде. Неминовно је да климатска штета проузрокује материјалну и нематеријалну штету само што је упитно како компензовати губитак биолошке разноврсности као један од облика нематеријалне штете. Као што смо видели, пракса Међународног суда правде нам не помаже у великој мери јер у једином случају који се тицао одређивања обима еколошке штете и његове компензаторности Суд је досудио само материјалну, а избегао да одреди обим нематеријалне штете која свакако постоји. У овом случају који је требало да послужи као прецедент за будуће случајеве апсолутно је остало нејасно по којим критеријумима је Суд установио износ

[835]Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Judgment of 16 December 2015, I.C.J. Reports 2015, para. 229; Вид. и Compensation Judgment 2018, para. 27 и 80

[836] *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Compensation, Judgment of 2 February 2018, I.C.J. Reports 2018, para. 52.*

[837] Овај термин означава постепени развој неке области.

[838] *Ibid*., paras. 56. и 76.

[839] *Ibid*. paras. 76-78.

[840] „На Суду је да одлучи да ли постоји довољна узрочна веза између незаконитог акта и претрпљене штете, с обзиром на научну несигурност у погледу узрочности штете по животну средину." *Ibid*., para. 118.

[841] *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua*), Compensation, *I.C.J. Reports* 2018 (I), pp. 28-29, paras.32-35, 41–43.

компензације коју је досудио. МСП је у Саветодавном мишљењу из 2025. године додатно нагласио да у контексту климатских промена репарација у облику накнаде штете могу бити тешке за обрачунавање, будући да обично постоји одређени степен неизвесности у погледу тачног обима проузроковане штете.[842]

Ниједан климатски уговор не прописује шта се сматра штетом и како извршити обештећење. Не постоје одредбе које дефинишу штету или решавање било какве могућности тражења накнаде за повреде настале климатским променама. Ова питања су намерно избегавана током преговора. Међутим, ћутање не значи да неко неће сносити трошкове нанете климатске штете, остаће обавезе развијених земаља које су проузроковале ове пропусте да изврше компензацију погођеним земљама у развоју. Париски споразум очигледно не помиње компензацију. Али ово је вероватно била разумљива тишина.

С обзиром да је због специфичности климатских промена врло тешко успоставити однос *inter partes,* јер постоји више штетника и огроман број држава жртава, јавила се идеја да се у оквиру Варшавског механизма за штету и губитак (о механизму ће бити више речи у засебном делу) створи фонд у који ће средства улагати највећи загађивачи како би се потпомогле најрањивије државе.[843] Иницијативу су блокирале Европска унија и САД.[844] Постојале су идеје током стварања Варшавског механизма да државе формирају фонд за компензацију и да плаћају накнаду по глави становника с обзиром да сваки појединац доприноси штетним емисијама. Међутим, детаљнија анализа указује да такав приступ вероватно не би довео до значајнијег побољшања положаја острвских држава, имајући у виду тешкоће у постизању консензуса о расподели уложених средстава. Компензација би свакако допринела олакшаном спровођењу мера ублажавања и прилагођавања на климатске промене у неразвијеним земљама и земљама у развоју.

Иако потреба за компензацијом није упитна, остаје отворено који облик компензације је најподеснији за најугроженије државе. Да ли је адекватно досуђивање новчаних средства или је надокнаду боље досудити кроз обавезу уступања модерних технологија? Имајући у виду огромну варијабилност у различитим проценама повреда изазваних климатским променама, које су у великој мери зависне од процене вредности (нпр. дисконтна стопа која се примењује на будуће штете), признавање способности одговорних држава да плате пуну репарацију требало би барем да служи као заштита од прекомерних потраживања.[845] Питање компензације и обима надокнаде у међународном праву еволуирало је у дебату о тзв. историјској одговорности највећих емитера штетних гасова. Државе које се сматрају највећим загађивачима, међутим, нису спремне да признају правну одговорност за климатске промене, што доводи до ситуације у којој финансијска средства, намењена надокнади штете, често не долазе у облику бесповратних компензација, већ као зајмови и кредити намењени рањивим државама.

---

[842] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 454.

[843] Сличну идеју износи и судија Бандари у издвојеном мишљењу предлажући увођење глобалних компензационих фондова и потенцијално оснивање комисија за разматрање захтева под окриљем УН. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Bhandari, paras. 7–8.

[844] Balkan Green Energy News, "Na pomolu preokret u klimatskim politikama – Danska prva na svetu preuzela odgovornost za gubitak i štetu zbog klimatskih promena", https://balkangreenenergynews.com/rs/na-pomolu-preokret-u-klimatskim-politikama-danska-prva-na-svetu-preuzela-odgovornost-za-gubitak-i-stetu-zbog-klimatskih-promena/, приступљено 08.05.2025.

[845] W. D. Nordhaus, "A Review of the Stern Review on the Economics of Climate Change", *Journal of Economic Literature,* Vol. 45, No. 2007, p. 693.

Ова пракса додатно оптерећује већ угрожене државе, истовремено указујући на то да политички интереси и економска моћ често преовлађују над правним принципима правде и одговорности. Наметање репарација за прошле емисије, што се јавља као идеја за постизањем правде, имало би мало директних последица на садашње понашање индустријских држава, осим можда кроз одвраћајући ефекат. Најефикаснији систем репарација састојао би се у високим санкцијама за прекорачење граничне емисије чије би се плаћање могло избећи предузимањем реалних мера у задатом року.[846] Код штете изазване климатским променама оправдано је одустати од потпуне репарације (компензације) како би се постигли адекватни напори приликом спровођења програма ублажавања климатских промена.

Компензација је остала у запећку приликом креирања климатског режима за представнике индустријских нација, које су се ангажовале у систематским напорима да избаце сваку принципијелну дискусију о етичким или правним димензијама климатских промена.[847] Исто тако, од 2011. до 2013. године представници развијених држава у Шестом комитету Генералне скупштине УН жестоко су се противили укључивању теме о „заштити атмосфере“ у дугорочни програм рада Комисије за међународно право те је Комисија за међународно право ово питање могла да разматра не улазећи у питања одговорности за кршење основних еколошких принципа од значаја за режим климатских промена.[848]

Досуђивање компензације у контексту климатских промена сматра се правно изазовним, јер традиционални концепти одговорности у одштетном праву захтевају јасну узрочно-последичну везу између емисије штетних гасова и конкретне штете. Будући да климатски систем функционише као сложени глобални механизам са више узрочних фактора, индивидуализована одговорност појединачних емитера често се сматра правно неодрживом. Међутим, алтернативни правни концепти пружају шире тумачење одговорности, премештајући фокус са самих емитера на субјекте који су били у обавези да предузму мере заштите од последица климатских промена, али су то пропустили. Овакав приступ, заснован на доктрини немара (*negligence*) или повреде дужности (*breach of duty*), отвара простор за компензацију уколико се докаже да су државни органи, приватне корпорације или друге институције пропустиле да примене разумне мере за ублажавање климатских ризика и заштиту угрожених заједница. Таква одговорност може настати ако, на пример, надлежни орган јавне власти не штити подручје од непосредног ризика од поплава, или надлежни орган не узме у обзир да је пут или железничка пруга угрожена клизиштима због повећања бујичних поплава.[849] Одговорност државних органа за штету у вези са климатским променама има двоструки ефекат. Обезбеђује се да жртве климатских промена добију надокнаду за свој губитак и

---

[846] B. Mayer, “Climate Change Reparations and the Law and Practice of State Responsibility,” *Asian Journal of International Law*, 7, no. 1, 2017, p. 201.
[847] *Ibid.*
[848] *Ibid.*
[849] M. Hinteregger, “Civil Liability and the Challenges of Climate Change: A Functional Analysis,” *Journal of European Tort Law*, 8, no. 2, 2017, p. 242. У том контексту, јавно право све више развија механизме за правну и регулаторну адаптацију на климатске промене, како би се умањиле штетне последице и заштитила угрожена инфраструктура и екосистеми. Државе имају обавезу да активно управљају ризицима, што укључује увођење строжих прописа о коришћењу земљишта, грађевинским стандардима, управљању водним ресурсима и заштити од екстремних временских услова. Пропуст у предузимању ових мера може резултирати правном одговорношћу и обавезом компензације, што се већ разматра у неким правним системима као основа за судске поступке против државних органа или корпорација.

причињену штету и додатно подстиче политичке актере да размотре ризик климатских промена приликом доношења одлука.[850]

Треба нагласити да Правила о одговорности државе за међународно противправне акте предвиђају и трећи облик репарације, а то је сатисфакција. Подразумева накнаду моралне штете, која долази у обзир код повреде неког моралног права и најчешће се огледа у свечаном извињењу. Али, с обзиром да само признање да нека држава емитује прекомерне емисије штетних гасова нема неког значајнијег ефекта за рањиве државе, овом облику репарације нећемо посвећивати посебну пажњу, јер и МСП није изнео неки конкретнији став у свом Саветодавном мишљењу.[851] Мада, овај облик репарације би могао да се примени у Париском споразуму где главна санкција се огледа у објављивању листе држава које не смањују своје штетне емисије – „систем *name and shame*“. У складу са тим можда би се државама које се нађу на тој листи могла наметнути и обавеза упућивања јавног извињења читавој међународној заједници.

Компензација штете проузроковане климатским променама налази се на раскршћу права, науке и политике, где класични модели репарације показују ограничену прилагодљивост комплексности климатског система. Иако међународно право формално почива на начелу пуне репарације, климатски контекст намеће потребу за флексибилнијим и функционалнијим решењима која превазилазе строго индивидуализовану одговорност. Судска пракса, иако значајна у симболичком и нормативном смислу, још увек не пружа јасне и оперативне критеријуме за одмеравање обима климатске штете и одговарајуће накнаде. Истовремено, избегавање питања компензације у оквиру уговорног климатског режима показује да политичка прагматика често надвладава захтеве правде. У таквим околностима, компензација се све више трансформише из класичног средства исправљања прошлог неправилног понашања у инструмент управљања будућим климатским ризицима. Комбинација финансијских механизама, технолошке подршке и институционалних обавеза може представљати реалнији одговор на потребе најугроженијих држава од искључивог инсистирања на новчаној накнади. Кључни изазов остаје успостављање равнотеже између правичности, изводљивости и превентивног ефекта компензационих мера.

4.3.5.3. Варшавски механизам и Фонд за губитке и штету – прелазак са преговора на акцију у борби против климатских последица

С обзиром на дискутабилну могућност компензације климатске штете, међународна заједница се окренула другим облицима надокнаде за климатске последице. Захтев за посебан механизам који би финансирао губитке и штету (*Loss and Damage – L&D*)[852] појавио се још 1991. године, када је Вануату, у име Алијансе малих острвских

[850] *Ibid.*, pp. 242–243.

[851] Суд се само кратко осврће на ово питање и предлаже признање статуса жртава, јавне комеморације и симболичне репарације. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 455.

[852] Иако недостаје универзално прихваћена дефиниција, широко се схвата да концепт „губитака и штете“ обухвата утицаје климатских промена који трају упркос напорима за ублажавање и прилагођавање. У стручној литератури се може пронаћи тумачење да се појам „губитак” односи на неповратне утицаје климатских промена (као што је губитак живота, изумирање врста или културно наслеђе), а појам „штета” се односи на утицаје који се потенцијално могу поправити (као што је оштећење инфраструктуре). Ово тумачење помаже да се категоризују широки утицаји климатских промена у контексту дискусија о губицима и штети. D. S. Shumba, “A call for action: Insights from the pre-COP28 scholarly discourse and beyond the operationalization of the Loss and Damage Fund“, *Climate Resilience and Sustainability*, 3(4), 2024, p. 2.

држава (*AOSIS*), предложио оснивање фонда за компензацију климатских катастрофа.[853] Међутим, овај предлог је био одбијен због снажног противљења развијених земаља, нарочито САД и ЕУ. Наредне деценије, расправа о концепту губитка и штете остаје споредна у климатским преговорима, све до *COP*19 (2013), када је основан Варшавски механизам за губитке и штету.[854] Париски споразум је први климатски споразум који у члану 8. експлицитно признаје концепт „губитка и штете“ (*loss and damage*).[855] Међутим, због притиска развијених земаља, пре свега САД, у истом члану је наглашено да признавање овог концепта „не подразумева одговорност или обавезу репарације“.[856] Ова клаузула је резултат политичког компромиса између рањивих земаља у развоју, које су захтевале признање историјске одговорности развијених држава за климатске промене и развијених држава које су желеле да избегну било какве правне обавезе које би могле довести до финансијских тужби за накнаду штете и преиспитивања правне одговорности.[857]

Варшавски механизам има три основне функције. Прву, унапређење знања и разумевања о свеобухватним приступима управљању ризиком у контексту губитака и штета повезаних са климатским променама. Другу, јачање дијалога и координације између релевантних заинтересованих страна како би се обезбедила кохерентност и синергија у приступима решавању губитака и штета. Трећа функција подразумева побољшање акција и подршке, укључујући финансије, технологију и изградњу капацитета, за адресирање губитака и штета повезаних са негативним ефектима климатских промена.[858] Један од најзначајнијих изазова у оквиру Варшавског механизма јесте развијање стратегија за ублажавање нематеријалне штете и осигуравање подршке погођеним заједницама. Таква штета често има дугорочне последице, нарочито у заједницама које су повезане са својом земљом и традиционалним начином живота, као што су домородачки народи и руралне заједнице зависне од природних ресурса.

Иако је Варшавски механизам постигао одређене резултате, он се суочава са неколико недостатака. Већина предложених механизама финансирања ослања се на осигуравајуће шеме субвенционисане добровољним доприносима, што може представљати терет за најугроженије земље и можда неће бити поуздано на дужи рок.[859] Други недостатак се огледа у чињеници да је до сада постигнут ограничен напредак у успостављању механизама за финансирање губитака и штете, што указује на потребу за иновативним финансијским алатима.[860]

---

[853] B. Tietjen, T. Gopalakrishnan, “Loss and Damage Funding in the UN Climate Negotiations: From Dialogue to Reality“, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 65:3, 2023, p. 19.

[854] S. Adelman,“Climate justice, loss and damage andcompensation for small island developingstates“, *Journal of Human Rights and the Environment,* 7(1), 2016, p. 34.

[855] Париски споразум, члан 8.

[856] Explainer, “What is loss and damage?“.

[857] E. Less,“ Responsibility and liability for climate loss and damage after Paris“, in J. Depledge *et al.* (eds), *Climate Policy after the 2015 Paris Climate Conference,* Routledge, 2021, pp. 73–84.

[858] UNCC, “Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts“, https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/workstreams/loss-and-damage/warsaw-international-mechanism, приступљено 20.03.2025.

[859] J. Gewirtzman, S. Natson, *et al*., “Financing Loss and Damage: Reviewing Options under the Warsaw International Mechanism.” *Climate Policy*, 18 (8), 2023, pp. 1076–1086. Вид. E. de Castro Dias, S Larriera Santurio, “Human rights and the Warsaw International Mechanism: an interdisciplinary approach to overcome a financial gridlock“, *Climate Policy*, 22(9-10), 2022, p. 1188.

[860] A. Johansson *et al.,* “Evaluating progress on loss and damage: an assessment of the Executive Committee of the Warsaw International Mechanism under the UNFCCC“, *Climate Policy*, 22 (9-10), 2022, pp. 1199–1212.

Услед наведених недостатака почеле су се крајем прошле деценије анализирати алтернативе како надокнадити губитке и штету изазвану климатским променама. Тако је 2019. године на *COP*25 успостављена Сантијаго мрежа за губитак и штету али су финансијска питања остала нерешена.[861] Овај механизам је замишљен као надоградња Варшавског механизма. Међутим, ни ова платформа није произвела озбиљније резултате. Разлози се могу тражити у чињеници да платформа нема ни свој буџет, већ зависи од постојећих *UNFCCC* механизама.[862] У пракси, то значи да земље у развоју нису добиле никакву додатну финансијску подршку. Чињеница је да Париски споразум у члану 8. није предвиђао одговорност држава и обавезу компензације за надокнаду штете и губитка, па је остало отворено питање које је решење најбоље како би се достигла климатска правда коју су захтевале многе државе.

Током Конференције УН о климатским променама (*COP*26) одржане 2021. године у Глазгову, група 77 (G77) и Кина предложиле су оснивање „Глазгов фонда за губитке и штету“ како би се пружила финансијска подршка земљама у развоју суоченим са последицама климатских промена.[863] *COP* 27 представља историјски заокрет јер је договорено оснивање Фонда за губитак и штету (операционализован на *COP*29), након дугогодишњих преговора и противљења најразвијенијих држава.

Циљ Фонда је да се кроз значајна финансијска средства, која ће обезбедити развијене државе, омогуће адекватна и предвидива средства за подршку земљама које трпе губитке и штету услед климатских промена.[864] Фондом управља Светска банка и одбор састављен од представника различитих земаља, са посебним фокусом на равноправну заступљеност развијених земаља и земаља у развоју.[865] Овај одбор је одговоран за доношење стратешких одлука, надзор над расподелом средстава и

---

[861] P. Bhandari *et al*., “What Is ’Loss and Damage’ from Climate Change? 6 Key Questions, Answered“, https://www.wri.org/insights/loss-damage-climate-change, приступљено 08.10.2022.

[862] Italian Climate Network, “Loss and damage: The Santiago network will have a home at UNDRR and UNOPS“, https://www.italiaclima.org/en/loss-and-damage-the-santiago-network-will-have-a-home-at-undrr-and-unops/, приступљено 20.03.2025.

[863] Међутим, развијене земље, укључујући Сједињене Америчке Државе, ЕУ и Уједињено Краљевство, изразиле су забринутост у вези са овим предлогом, наводећи да би оснивање новог фонда могло бити сложено и захтевати време за имплементацију. Уместо тога, предложиле су „Гласговски дијалог“, вишегодишњи процес преговора без конкретних финансијских обавеза, како би се даље размотрили механизми за решавање питања губитака и штете узрокованих климатским променама. “COP27: Fond za gubitak i štetu spasio od debakla globalne pregovore o klimi“, https://balkangreenenergynews.com/rs/cop27-fond-za-gubitak-i-stetu-spasao-od-debakla-globalne-pregovore-o-klimi/ , приступљено 21.03.2025.

[864] На *COP*28, Немачка и Уједињени Арапски Емирати, најавили су да ће издвојити по 100 милиона долара у нови фонд. Велика Британија је обећала 51 милион, Сједињене Америчке Државе 17,5 милиона, а Јапан 10 милиона долара. Европска унија је саопштила да ће издвојити 245,39 милиона долара, што укључује и 100 милиона из Немачке. Euronews, “Postignuta saglasnost na Samit COP28: Osniva se fond za siromašne za saniranje posledica klimatskih promena“, https://www.euronews.rs/svet/fokus/106688/postignuta-saglasnost-na-samit-cop28-osniva-se-fond-za-siromasne-za-saniranje-posledica-klimatskih-promena/vest, приступљено 21.03.2025; На овај начин обећано је око 792 000 000 $ намењених Фонду, што представља само око 0,2% укупних неповратних губитака проузрокованих климатским променама са којима се сваке године суочавају државе у развоју. N. Lakhani, “$700m pledged to loss and damage fund at Cop28 covers less than 0.2% needed“, https://perma.cc/9KNG-ZHX8, приступљено 21.03.2025.

[865] Одбор Фонда има 26 чланова, распоређених на следећи начин:12 из земаља у развоју, укључујући најмање развијене земље и мале острвске државе, 12 из развијених земаља, 2 члана који имају посматрачки статус (без права гласа). UNFCCC Conference of the Parties, November 30 - December 12, 2023, Decision -/CP.28 -/CMA.5, Operationalization of the New Funding Arrangements, Including a Fund, for Responding to Loss and Damage Referred to in Paragraphs 2–3 of Decisions 2/CP.27 and 2/CMA.4 (advance unedited version), https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop28_auv_8g_lnd.pdf, приступљено 21.03.2025.

обезбеђивање транспарентности у раду Фонда.[866] Чињеница да је Фонд стављен 4 године под окриље Светске банке, довела је до салве критика имајући у виду чињеницу да је Светска банка у прошлости условљавала кредите и финансијску помоћ земљама у развоју, што изазива забринутост да би могло доћи до сличне праксе.[867]

У стручној литератури су се током и након оснивања Фонда искристалисала одређена питања која ће представљати изазове за функционисање Фонда. Научници истичу сложеност квантификације губитка и штете због одсуства стандардизованих критеријума.[868] Различите методе за процену и неадекватни подаци у мање развијеним земљама додатно компликују прецизно мерење и поређење штете.[869] Научници су довели у питање и адекватност финансирања Фонда, обавезе донатора и услове за надокнаду.[870] Постоји озбиљна бојазан да Фонд неће имати стабилна финансијска средства, јер још увек није разрађен систем плаћања и тренутно се своди на добровољне прилоге држава. С обзиром да је Фонд у повоју, остаје отворено питање транспарентности и одговорности приликом алокације средстава, јер ће Фонд технички бити под окриљем међународне финансијске институције која није директно подређена *UNFCCC*.[871] Имајући у виду потешкоће које још увек постоје у погледу идентификовања климатске штете и њене узрочности, о чему смо већ писали, постоји и проблем код одређивања висине штете коју трпе најрањивије државе. Нарочито је проблематично одредити нематеријалну штету (губитке) јер до сада нису успостављени никакви критеријуми.[872] Уочени недостаци приликом истраживања атрибуције и процене вредности губитака морају се премостити како би се спречило занемаривање оправданих случајева и избегло одређивање погрешних износа компензације. Такође, ако је Фонд основан као део компензационог механизма (иако се термин компензација не спомиње због избегавања правне одговорности) намењеног неразвијеним државама, поставља се питање који су прецизни критеријуми за алоцирање средстава.

Да би Фонд за губитак и штету био ефикасан и делотворан неопходно ће бити спровести реформе и успоставити стандардизовану методологију за процену штета. Неекономске штете (нпр. губитак културног наслеђа, биодиверзитета, људских живота) могу се процењивати путем преговора и бенефит-трансфер метода из економске теорије.[873] Финансијска стабилност Фонда би се постигла уколико би се применио принцип загађивач плаћа. Такође, једна од могућих солуција је и увођење (*Loss and*

---

[866] *Ibid.*
[867] E. Shumway, *Observations from COP28 on the Loss and Damage Fund,* Columbia Law School, 2023, p. 87.
[868] Вид. N. Ghosh,V. Kumar, "The Loss and Damage Fund: Questions, Concerns, and Suggestions", *Occasional Paper Series,* 2025, p. 18.
[869] W.N. Adger, "Loss and damage from climate change: Legacies from Glasgow and Sharm el-Sheikh", *Scottish Geographical Journal*, 139(1-2), 2023, pp. 142–149.
[870] Земље у развоју које су погођене негативним ефектима климатских промена могу поднети захтеве за финансијску подршку из фонда. Захтеви се процењују на основу критеријума као што су степен угрожености, обим штете и капацитет земље да се носи са последицама. Након одобрења захтева, средства се расподељују за спровођење пројеката и програма који имају за циљ ублажавање губитака и штете. Ово укључује активности као што су изградња инфраструктуре отпорне на климатске промене, подршка за расељена лица услед климатских катастрофа и јачање капацитета за одговор на будуће климатске изазове. M. Nand, D. Bardsley, J. Suh, "Climate change loss and damage governance. Where are we now? A case study from Fiji's sugar industry", *Local Environment,* 28(6), 2023, pp. 768–783.
[871] *Ibid.*
[872] Вид. N. Ghosh,V. Kumar, p. 18.
[873] Бенефит-трансфер метода је приступ у економској евалуацији који омогућава коришћење постојећих процена вредности из једне студије (тзв. „студија случаја") за процену вредности у другом, сличном контексту. Вид. R. Johnston, R. S. Rosenberger, "Methods, trends and controversies in contemporary benefit transfer", *Journal of Economic Surveys,* 24(3), 2010, pp. 479–510.

Damage Bonds) обвезница сличних зеленим обвезницама, које би се користиле за прикупљање средстава за обнову. Приликом расподеле средстава из Фонда би требало узети у обзир климатску рањивост сваке појединачне државе, индивидуалне способности државе да спроведе мере адаптације и митигације, те сагледати удео државе у глобалним емисијама гасова са ефектом стаклене баште и на крају утицај штетних гасова на национални БДП.

Иако уочавамо да је функционисање Фонда на самом почетку и да ће бити потребне реформе и протек времена како би се постигли одређени циљеви, ипак можемо закључити да је ово корак напред у борби против последица климатских промена у односу на Варшавски механизам из више разлога. Док Варшавски механизам свој фокус има на анализи података, процени ризика и развоју политика, основни циљ Фонда је конкретна финансијска подршка угроженим земљама за санирање губитака и штете. Фонд има за циљ да брзо пружи конкретну финансијску помоћ заједницама које су претрпеле губитке услед климатских катастрофа, док је Варшавски механизам углавном оријентисан на дугорочне политичке дискусије које врло често остају без конкретних резултата. Као посебан финансијски ентитет, Фонд ће морати да има јасне механизме извештавања и одговорности, док је Варшавски механизам више саветодавног карактера и нема јасне обавезе по питању спровођења мера. Фонд је посебно намењен земљама у развоју које су најосетљивије на климатске промене, док је Варшавски механизам имао шири мандат који није гарантовао директну финансијску подршку овим земљама. Иако Варшавски механизам наставља свој мандат под окриљем Париског споразума, неминовно ће се његова улога мењати у будућности и прилагођавати околностима имајући у виду предности Фонда за губитке и штету.

Може се закључити да је питање губитака и штете дуго било маргинализовано у међународном климатском режиму због отпора развијених држава да прихвате правну и финансијску одговорност. Варшавски механизам је представљао важан институционални корак, али је остао ограничен пре свега на аналитичке и координационе функције, без обезбеђивања стабилне и директне финансијске подршке погођеним државама. Оснивање Фонда за губитке и штету означава прелазак са нормативних и политичких расправа ка практичнијем приступу који има за циљ конкретну финансијску помоћ најрањивијим земљама. Упркос изазовима, Фонд има потенцијал да постане кључни инструмент климатске солидарности ако се обезбеде предвидиви извори финансирања и стандардизовани механизми алокације средстава. Начин на који су ови инструменти конципирани открива трајну напетост између правичности и политичке прихватљивости. Ефикасност будућег деловања зависиће од способности да се превазиђу структурне слабости и обезбеди стварна доступност средстава онима којима су најпотребнија.

4.3.5.4. Обавеза престанка вршења међународног противправног акта

Обавеза престанка вршења међународно противправног акта једно је од основних начела међународног права одговорности држава. Она има за циљ да спречи наставак штетног деловања државе које крши међународне норме, чиме се спречава даље нарушавање права других држава или међународне заједнице. Док је ова обавеза добро утемељена у општем међународном праву, њена примена у контексту климатских промена и емисије гасова са ефектом стаклене баште отвара бројна правна питања. Обавеза престанка подразумева да држава која врши међународно противправни акт мора без одлагања прекинути такво деловање уколико оно има континуирани карактер. Ова обавеза регулисана је у члану 30. Правила о одговорности државе за међународно

противправне акте.[874] Обавеза је заснована на начелима реституције и спречавања даљег наношења штете. Она важи без обзира на то да ли је већ настала материјална или нематеријална штета, јер се њоме пре свега осигурава да држава не настави са понашањем које крши међународне норме. Да би се обавеза престанка активирала, морају бити испуњени одређени услови. Прво, мора постојати међународно противправни акт и друго, тај акт мора имати трајан карактер, што значи обавеза престанка важи само за противправна деловања која се настављају током времена.[875] Међународни суд правде је потврдио обавезу престанка међународно противправних аката.[876]

У контексту климатских промена, обавеза престанка емисија гасова са ефектом стаклене баште представља комплексно и динамично питање. Иако су међународни споразуми попут Оквирне конвенције УН о климатским променама, Кјото протокола и Париског споразума успоставили оквир за смањење емисија, још увек у доктрини није разјашњено питање да ли прекомерне емисије штетних гасова представљају кршење међународног права. Постоји став да су Правила о одговорности државе за међународно противправне акте примењива у контексту климатских промена. Основ међународних обавеза у контексту климатских промена може произаћи из климатских уговора, општих принципа међународног права животне средине и обавеза држава да штите и поштују људска права.[877] Самим тим држава има обавезу и заустављања противправног акта. Међутим, овом тумачењу се може приговорити да климатски споразуми утврђују обавезе држава у смањењу емисија, али не дефинишу јасно да ли је прекорачење дозвољених емисија међународно противправан акт. То значи да иако постоји политичка и морална обавеза смањења емисија, механизам који би изричито захтевао престанак прекомерног загађења није довољно развијен.

Ако анализирамо досадашњу судску праксу, уочавамо да су се судови већ бавили овим питањем. Тако у случају *Ургенда* холандски суд наложио је влади да смањи емисије за најмање 25% до 2020. године, позивајући се на обавезу заштите људских права.[878] У случају *Климасениоринен*, Европски суд за људска права је утврдио да је Швајцарска прекршила своје обавезе јер није предузела довољне мере у борби против климатских промена, што је угрозило права старијих особа.[879] Овом одлуком потврђено је да државе имају дужност да предузму одговарајуће мере у борби против климатских промена, а индиректно се може закључити да ако постоји правно обавезујући стандард, онда постоји и обавеза престанка противправног понашања, у овом случају недовољне климатске акције.

Током изјашњења држава у саветодавном поступку о обавезама држава у вези са климатским променама Барбадос, Колумбија и Египат су истакли да континуиран

---

[874] Правила о одговорности држава за међународно противправне акте, 2001, члан 30.
[875] *Ibid.*
[876] У случају Демократска Република Конго против Уганде Суд је утврдио да је Уганда прекршила међународно право својим војним присуством и активностима на територији Демократске Републике Конго. Суд је наложио Уганди да повуче своје трупе и предузме одговарајуће мере како би обезбедила поштовање суверенитета ДР Конга. ICJ, *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda),* Judgment of 19 December 2005, paras. 345–346.
[877] Вид. A. L. Klein, "Responsibility for climate change under the ILC Articles on the State Responsibility of States for International Wrongful Acts (ARSIWA)", *Groningen Journal of International Law,* 11(1), 2024, pp. 23–38.
[878] *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands,* C/09/456689/HA ZA 13–1396, 24 June 2015, para. 4.65.
[879] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, Grand Chamber ECtHR Judgment, 09.04.2024, paras. 570-573.

неуспех држава да смање емисије представља стално кршење међународних обавеза, што према правилима о одговорности држава захтева престанак противправног акта.[880] Са друге стране, сведоци смо да су велики емитери оспорили примену класичних правила одговорности држава, тврдећи да Париски споразум предвиђа несанкционисане механизме уместо захтева за престанком противправног акта.[881]

У свом Саветодавном мишљењу, Међународни суд правде сматра да, у контексту климатских промена, обавеза окончања противправног акта може захтевати од државе да укине све административне, законодавне и друге мере које представљају међународно противправни акт те државе.[882] Суд овде иде даље од чисто формалног прекида и наводи да престанак може захтевати укидање или измену административних аката (нпр. дозвола за рударење угља, субвенције за фосилна горива), укидање или измену закона (нпр. закона који легализује активности несагласне са климатским обавезама), предузимање других практичних мера којима се уклања извор повреде. Суд додаје да престанак може захтевати и активне мере, попут смањења *GHG* емисија до нивоа који је у складу са међународним обавезама, што имплицира примену стандарда дужне пажње и потенцијално ревизију *NDC*-а.[883] Суд имплицитно признаје да је у климатском контексту престанак често немогућ без структуралних промена у законодавству и јавним политикама. Тиме отвара врата аргументима да "престати" значи и реформисати систем, а не само обуставити појединачну радњу. У "одговарајућим околностима" држава је дужна да пружи уверавања да се слично понашање неће поновити. [884] То може значити успостављање нових регулаторних механизама, јачање система праћења емисија, институционалне реформе. Формулација коју Суд користи може бити правни основ за захтев да држава повуче националне законе који су у супротности са климатским обавезама, што директно задире у унутрашње политичке процесе и национални суверенитет. Судија Бандари у свом издвојеном мишљењу критикује суздржан и апстрактан став Суда о непонављању противправног акта. Према његовом мишљењу требало је навести конкретне мере: нпр. укидање субвенција за фосилна горива, престанак експлоатације и емисија.[885]

Закључно, примена обавезе престанка у контексту климатских промена показује да се класични концепти одговорности држава налазе у процесу прилагођавања системској и дуготрајној природи климатске штете. Иако још увек не постоји потпуна сагласност о томе када прекомерне емисије попримају карактер међународно противправног акта, све је израженија тенденција да се климатска неактивност посматра као правно релевантно понашање. Судска и квазисудска пракса постепено помера тежиште са формалног поштовања обавеза ка стварној делотворности мера које државе предузимају. Обавеза престанка у климатском контексту стога све мање подразумева изоловани чин, а све више структурну трансформацију јавних политика и правних

---

[880] Вид. *ICJ, Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Egypt to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-22-00-EN.

[881] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of USA to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-66-00-EN.

[882] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Advisory Opinion, paras. 447–448.

[883] *Ibid.*

[884] Гаранције непонављања могу бити повезане са међународним механизмима извештавања и верификације (нпр. UNFCCC MRV систем), чиме МСП даје правни темељ за међународни мониторинг националних мера.

[885] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Bhandari, paras. 4–5.

оквира. Овакав приступ истовремено јача превентивну функцију међународног права и отвара осетљива питања односа између међународних обавеза и унутрашњег суверенитета. У том смислу, обавеза престанка може постати кључни инструмент за превођење апстрактних климатских обавеза у конкретне државне мере. Њен пуни домет, међутим, зависиће од даљег развоја правних стандарда и спремности држава да прихвате дубље системске промене.

4.4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ДОЗВОЉЕНЕ АКТИВНОСТИ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - ОД СЕКУНДАРНИХ КА ПРИМАРНИМ ПРАВИЛИМА

Међу експертима за питање животне средине није разјашњено и постоје недоумице да ли изазивање климатске штете и прекомерне емисије штетних гасова представљају противправне акте или се успоставља одговорност држава за причињену штету проузроковану вршењем дозвољених активности. Како бисмо адекватно и на целисходан начин анализирали питање одговорности за климатске промене, неминовно је сагледати примењивост одговорности *sine delicto* на климатске промене. На крају треба утврдити који је од ова два режима прикладни за решавање најкомплекснијег проблема са којим се међународна заједница сусрела у својој историји.

4.4.1. ЗНАЧАЈ И ЕЛЕМЕНТИ ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ДОЗВОЉЕНИХ АКТИВНОСТИ

Све већи развој технологије довео је до пораста активности које нису забрањене међународним правом, али могу да изазову огромне штетне последице по животну средину. Појава космичких активности и нуклеарних постројења наметнула је потребу за новим обликом одговорности у међународном праву. Рад Комисије за међународно право посвећен питању одговорности за штетне последице аката који нису забрањени међународним правом започет је 1974. године. Због огромних потешкоћа рад по овом питању је напуштен и преоријентисан на забрану вршења прекограничне штете. Главни разлог је у одсуству одговарајуће праксе држава на којој би правила о одговорности *sine delicto* могла да почивају. Комисија је сматрала да правила о одговорности *sine delicto* нису спремна за кодификацију због тога што „домашај и садржина теме остају нејасни услед чињеница попут тешкоћа концептуалног и теоријског карактера, адекватности назива као и односа према правилима о одговорности за противправни акт“.[886] Приликом састављања Принципа постојале су идеје да се режим не односи само на тренутну штету већ да се регулише и питање будуће штете.[887] Упркос неким мишљењима изнетим у Комисији која су сматрала да је тему одговорности за штетне последице аката који нису забрањени међународним правом требало ограничити само на ултра-опасне активности (са малом вероватноћом несреће која би могла проузроковати катастрофалну штету),[888] преовладао је став да све активности које укључују ризик морају бити обухваћене, јер је

[886] J. Brunnée, “Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection”, *ICLQ*, 2004, pp. 351–368.
[887] *Ibid.*
[888] Институт за међународно право је такође заговарао да је одговорност *sine delicto* „најпогоднија у случају ултра-опасних активности, као и активности које подразумевају ризик или имају друге сличне карактеристике“. Вид. Institute of International Law, resolution: Institut de Droit International, Eighth Commission, Rapporteur: Mr Francisco Orrego Vicuña, Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage, https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1997_str_03_en.pdf, приступљено, 25.03.2025.

установљено да не постоји општеприхваћена дефиниција ултра-опасних активности.[889] Тако је настала идеја да државе могу бити одговорне за штету која прелази границе, чак и ако нису поступиле немарно или намерно изазвале штету. Овај приступ се назива одговорност *sine delicto stricto sensu* и подразумева обавезу држава да надокнаде штету без обзира на кривицу.[890] С друге стране, постоји и другачији приступ, познат као одговорност *sine delicto lato sensu*, према којем прекогранична штета може бити прихватљива ако је у разумним границама и не нарушава правичну равнотежу интереса.[891]

Да би се успоставила одговорност *sine delicto* потребно је да се испуне четири услова. Први услов је да активност није забрањена међународним правом.[892] Под дозвољене активности могу се подвести различити облици активности укључујући и емисије штетних гасова проузрокованих индустријским деловањем. Први услов управо представља срж разликовања између одговорности за противправне и одговорности за дозвољене активности.

Други услов је да се активност врши на територији дате државе или на територијама под њиховом јурисдикцијом или контролом али и да се том активношћу причини штета изван граница дате државе. Испуњење овог услова представља спону између државе и дозвољене активности. Да би се успоставила одговорност довољно је да се активност врши на територији, дакле битна је просторна димензија без обзира да ли је врше државни органи, органи под контролом државе или приватни субјекти.[893] Државе су према одредбама Нацрта правила о превенцији прекограничне штете активностима које нису забрањене дужне да предузму све одговарајуће мере да спрече значајну прекограничну штету или да контролишу сваки догађај како би се ризик од тога свео на минимум.[894]

Трећи услов се односи на карактеристике активности да би се успоставила одговорност *sine delicto.* Да би настала одговорност, активност мора сама по себи да буде ризична тј. да постоји велика вероватноћа да ће активности произвести прекограничну штету. Одговорност за штетне последице аката који су дозвољени међународним правом своди се на одговорност за штетне последице оних дозвољених активности које у себи носе висок степен ризика од настанка прекограничне штете. Опасне активности морају проузроковати штету на имовини, повреде причињене људима или смрти или ако је штета причињена културној баштини или животној средини при том је схватајући у најширем контексту.[895]

---

[889] Report of the UN International Law Commission, International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law, December 1986, p. 57, para. 204.

[890] J. Ellis, "Liability for International Environmental Harm", https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0017.xml, приступљено 25.03.2025.

[891] *Ibid.*

[892] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-eighth session in 2006, and submitted to the General Assembly (A/61/10), принцип 1.

[893] Р. Етински, *Међународно јавно право*, Центар за издавачку делатност Правног факултета Универзитета у Новом Саду, 2007, стр. 201.

[894] International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law (Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activites), ILC Rep. 2001, члан 3.

[895] *Ibid.,* принцип 3.

Коначни, четврти услов захтева да штета настала као резултат високоризичне активности има физичке последице. Такође, постоји потреба за узрочном везом између те активности и прекограничног утицаја штете. Важно је да настала штета буде значајна, што је уобичајени захтев у случају свих облика деградације животне средине. У ситуацијама када штету проузрокују дозвољене активности, држава која је извршила штету има обавезу преговарања са оштећеном државом ради утврђивања обима штете и износа накнаде.[896] Неопходно је да штета буде у потпуности надокнађена, иако у одређеним случајевима држава која је извршила опасну активност може тражити смањење накнаде коју плаћа.[897] Постојале су својевремено идеје да се за дозвољене активности одређује репарација без обзира на количину штете али су ове идеје приликом израде принципа напуштене.[898]

Принципи одговорности државе за прекограничну штету проузроковану радњама које нису забрањене међународним правом представљају значајан путоказ за креирање будућих норми које ће регулисати нове активности на глобалном нивоу. Развојем људске заједнице појављују се све сложеније и ризичније активности које могу имати дубоке последице по животну средину, друштво и економију. Овакви изазови захтевају механизме одговорности који превазилазе класичне концепте кривице и заснивају се на принципима предострожности, одрживости и правичности. Иако ова правила представљају напредак у развоју међународног права, њихов нормативни статус остаје у домену "принципа", што указује на њихову еволутивну природу.[899] За разлику од Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, која су већ призната као чврсте норме, ова правила се тек развијају кроз државну праксу и судске одлуке. Њихова примена у будућности може довести до трансформације у обичајне норме, што би значајно ојачало њихов обавезујући карактер.[900]

Посебно је важно препознати улогу ових Правила у контексту климатских промена, јер је одговорност за дозвољене активности од суштинског значаја за ефикасан одговор на глобалне изазове. Тренутно, национални судови у климатским парницама све више признају одговорност држава за пропусте у вршењу дозвољених активности, нарочито у случајевима где није испоштована дужна пажња у спречавању штетних последица.[901] Овакав тренд указује на могућност да се концепт одговорности за дозвољене активности постепено обликује у међународно признату обавезу.

Ипак врло је интересантно да се МСП у Саветодавном мишљењу ни у једном параграфу није бавио питањем правних последица проистеклих из активности које нису забрањене међународним правом, као ни одговорношћу држава у овом режиму. Судија Јусуф заступа став да обим другог питања обухвата оба типа последица.[902] Он наглашава да два режима одговорности државе, код које је противправност неопходан елемент али не и постојање штете, и међународна одговорност (*liability*) код које је штета неопходна

---

[896] *Ibid*., принцип 4.
[897] *Ibid*.
[898] *Ibid*.
[899] Треба нагласити да постоје ставови да су ови принципи допринели регресији, а не прогресији међународног права. M. Seršić, "Liability of States Sine Delicto", *Euphony, Harmony*, XLIV Polish Yearbook of International Law, 2024, pp. 443–450.
[900] Вид. K. Schmalenbach, "States Responsibility and Liability for Transboundary Environmental Harm", in: U. Gailhofer, P. Krebs, D. Proelss *et al.* (eds.), *Corporate Liability for Transboundary Environmental Harm*, Springer, Cham, Springer, 2023, pp. 48–67.
[901] Погледај случај *Ургенда*.
[902] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Yusuf, para. 42.

али не и противправност, нису међусобно искључиви, већ су испреплетани у одређеним околностима.[903] Развој посебног режима међународне одговорности (*liability*) потекао је из уверења да последице еколошке штете не могу бити адекватно обухваћене режимом одговорности државе за међународно противправна дела. Суд је, према овом ставу, требало да призна комплементарну улогу режима међународне одговорности за активности које нису забрањене међународним правом, а изазивају штету, јер климатске промене представљају хитан глобални изазов, затим вишедеценијски развој правног оквира показује да класична одговорност државе није довољна за заштиту климатског система, нарочито рањивих држава и народа, те закључује да су климатске промене кумулативне и научно сложене, док право тешко прати такве промене.[904] Овај став је према нашем мишљењу више у складу са реалношћу и чињеницом да велика већина емисија штетних гасова произлази из законитих активности. Ако би се ова два режима схватили као комплементарни, климатске промене би биле третиране и као питање ризика и штете, а не само као питање кршења обавеза. То би потенцијално проширило број случајева у којима се може позвати на међународну одговорност. Веће ослањање на режим одговорности за активности које нису забрањене међународним правом могло би омогућити брже реаговање на нове ризике и штете, јер не зависи од тога да ли су активности већ експлицитно забрањене, те би се ојачао положај малих острвских држава које су најрањивије. Иако је пропуштањем да се осврне на овај правни режим одговорности МСП оставио доста отворених питања и умањио значај саветодавног мишљења у погледу питања успостављања одговорности држава за последице климатских промена, могу се пронаћи и оправдања за овакав став. Прво, режим међународне одговорности за активности које нису забрањене међународним правом (*liability*) није развијен у истој мери као режим одговорности за противправна дела. Суд би морао да се ослони на релативно оскудан позитивни правни оквир, што би отворило простор за оптужбе да „ствара право“ уместо да га тумачи. Друго, код климатских промена доказивање директне везе између активности одређене државе и конкретне штете је изузетно комплексно, чак и уз савремену науку о атрибуцији. Имајући ове изазове пред собом не чуди што се МСП није бавио питањем одговорности држава за акте који нису забрањени међународним правом, а и приметно је да МСП често избегава да отвара теме за које не постоји чврст и општеприхваћен правни оквир. Прихватање оваквог проширеног тумачења могло би да наруши перцепцију Суда као органа који се држи *lex lata.*

4.4.2. ПРАВНА ПРИРОДА И ОСНОВ ОДГОВОРНОСТИ SINE DELICTO

У доктрини међународног права влада конфузија и несигурност око значења и садржине појма одговорности *sine delicto*. Одговорност *sine delicto* често се погрешно поистовећује са апсолутном одговорношћу држава, али ови концепти нису истоветни. Наиме, одговорност *sine delicto* не значи да држава сноси апсолутну одговорност за сваку штету која може настати као последица активности на њеној територији. Једини пример у међународном праву где је прихваћена апсолутна одговорност односи се на Конвенцију о међународној одговорности за штету проузроковану космичким објектима из 1972. године.[905] Овај режим предвиђа да је држава лансирања апсолутно одговорна за штету коју узрокује њен космички објекат, без обзира на то ко је предузео лансирање и без

[903] *Ibid*.
[904] *Ibid*., paras. 46–48.
[905] United Nations: Draft Convention on Liability for Damage Caused by Objects Launched into Outer Space, 10(5) *International Legal Materials* 965 (1971), члан 2.

могућности ослобађања од одговорности.[906] Међутим, овај модел није применљив у контексту климатских промена, јер климатска штета проистиче из активности које су од виталног значаја за економију и друштво, што захтева уравнотеженији приступ.

Одговорност *sine delicto* такође није идентична објективној одговорности. У многим случајевима међународног права, кршење обавеза не захтева доказивање кривице. У англо-америчком праву, појам *strict liability* односи се на одговорност без кривице, али се овај концепт често меша са објективном одговорношћу у континенталном праву.[907] Комисија за међународно право прави разлику између штете настале услед високоризичних активности и штете која проистиче из активности које саме по себи нису опасне, али укључују ризик значајне штете. У првом случају, одговорност почива на концепту одговорности за ризик (*Responsabilité pour risque*), док у другом случају одговорност произлази из пропуста дужне пажње.[908] Одговорност *sine delicto* се често погрешно поистовећује са обликом одговорности *ex delicto, sine culpa*. Међутим, између ових концепата постоји суштинска разлика. Одговорност *sine delicto* означава одговорност која настаје независно од постојања противправног дела (деликта), односно не заснива се на утврђивању незаконитог понашања. Насупрот томе, *ex delicto, sine culpa* подразумева да је штетни догађај повезан са одређеним субјектом и да постоји деликтна основа одговорности, али се при томе не захтева доказивање кривице као субјективног елемента.[909]

Сада кад смо сагледали разлике одговорности *sine delicto* и других облика одговорности посветићемо се правном основу овог облика одговорности. У међународном праву постоји дебата о томе да ли одговорност може постојати само на основу настале штете (*sine delicto*), без обзира на то да ли је конкретна радња била дозвољена или забрањена правним нормама. Ова дебата посебно долази до изражаја у случајевима када државе предузимају активности које нису забрањене међународним правом, али које могу проузроковати озбиљне последице за друге државе или међународну заједницу у целини. Прва група мишљења сматра да одговорност *sine delicto* произлази искључиво из настале штете, дакле држава може бити одговорна за последице чак и када је поступала у складу са међународним правом, али је одговорност ограничена на механизме накнаде штете, а не на обавезу обустављања активности. Друга група мишљења инсистира на томе да одговорност *sine delicto* не може постојати у апсолутном смислу, већ само у вези са пропустом државе да делује у складу са принципом дужне пажње.[910] У овом моделу, сама штета не може аутоматски водити ка одговорности државе ако су испоштовани сви превентивни механизми и ако није било немара у предвиђању и спречавању последица. Постоји и трећи правац тумачења правног основа одговорности *sine delicto.* Он се ослања на проширено тумачење *no harm* принципа, према којем сама чињеница да је дошло до штете указује на повреду међународног права, чак и ако није дошло до кршења конкретних обавеза.[911] Оно што овај последњи приступ чини спорним јесте његова сличност са класичним режимом

---

[906] Р. Етински, стр. 199.
[907] J. Barboza, *The Environment, Risk and Liability in International Law,* Marinus Nijhoff Publishers, 2011, p. 24.
[908] Нацрт принципа о расподели губитака у случају прекограничног штете настале услед опасних активности, pp. 156-157.
[909] Вид. M. Fitzmaurice, "A Few Reflections on State Responsibility or Liability for Environmental Harm", https://www.ejiltalk.org/a-few-reflections-on-state-responsibility-or-liability-for-environmental-harm/, приступљено 24.03.2025.
[910] P. Birnie, A. Boyle, C. Redgwell, *International Law and the Environment*, Oxford University Press, 2009, p. 320.
[911] J. Barboza, pp. 26–27.

одговорности за противправне акте. Ако прихватимо да је свака штета сама по себи противправни акт, онда више не говоримо о одговорности *sine delicto*, већ о одговорности која је ипак повезана са нормативном забраном.

Када анализирамо примењивост одговорности *sine delicto* на климатске промене, приступ зависи од циља који желимо да постигнемо, да ли је фокус на превенцији штете, надокнади жртвама климатских последица или подстицању одговорности држава и приватних субјеката. Одговорност *sine delicto* је применљива нарочито када је циљ осигурати компензацију за климатску штету, без обзира на постојање незаконитог понашања. Овај концепт могао би се применити када постоји штетна активност која сама по себи није незаконита, али доводи до значајних последица.[912]

Према нашем мишљењу, ако би се за прекомерне емисије штетних гасова примењивао концепт одговорности *sine delicto,* најприкладније га је примењивати комплементарно са механизмима за компензацију и репарацију штете настале услед климатских промена. На тај начин би се могла утврдити одговорност за климатску штету без потребе доказивања незаконитог понашања. Такође, могао би се успоставити систем одштете за климатску штету без потребе доказивања противправности што би омогућило ефикасну накнаду штете угроженим државама и заједницама. Додатно, ојачале би се обавезе држава и других међународних актера (транснационалних и мултинационалних компанија) кроз међународне споразуме који би предвиђали аутоматску одговорност за емисије преко одређеног прага. Увођење оваквог хибридног система могло би бити кључно за унапређење међународног правног оквира у области климатских промена и осигуравање праведне и ефикасне компензације за штету насталу као последица емисија гасова са ефектом стаклене баште.

4.4.3 ПРИНЦИП ДУЖНЕ ПАЖЊЕ КАО СТАНДАРД ПОНАШАЊА И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

4.4.3.1 Принцип дужне пажње у међународном праву климатских промена: развој, примена и изазови

Појам дужне пажње[913] (*due dilligence*) се развијао паралелно са Правилима о одговорности државе за противправан акт. Аго (*Roberto Ago*) је дужну пажњу сврставао између субјективног и објективног елемента одговорности. Док је Гарсија-Амадор (*Garcia-Amador*) покушао да успостави стандард за специфичан случај одговорности државе у односу на дела приватних лица, Аго је само наговестио могућност да одговорност може произаћи из одвојеног пропуста саме државе.[914] Гледано из ове перспективе, појам дужне пажње служи као средство за пренос између спољашњег понашања као таквог које се не приписује држави и одговорности државе за кршење обавезе превенције.[915] Члан 14. Правила о одговорности за противправни акт државе

[912] Неколико међународних инструмената већ примењује концепт одговорности "*sine delicto*", оператера нуклеарних постројења за штету проузроковану нуклеарним инцидентима, без обзира на кривицу. Вид. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage, concluded at Vienna on 21 May 1963.

[913] Када говоримо о појму дужне пажње у савременом међународном праву и даље је нејасна правна природа овог појма, па се он наизменично означава као принцип, концепт, стандард, дужност или обавеза поступања. Више о овом види S. Besson, *Due Diligence in International Law,* Brill Nijhoff, 2023, p. 61; A. Ollino, *Due Diligence Obligations in International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2022, pp. 64–130.

[914] H. P. Aust, P. Feihle, "Due Diligence in the History of the Codification of the Law of State", in H. Kriger *et al*. (eds.), *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford Press, 2018, p. 48.

[915] *Ibid*., p. 49.

такође предвиђа да држава треба да предузме све разумне напоре како би спречила противправан акт, али без гаранције да се догађај неће догодити.[916]

Принцип дужне пажње се тумачи данас као користан и флексибилан инструмент за усклађивање одредби о одговорности државе са различитим ситуацијама у којима су потребни брига и надзор од стране држава како се не би изазвало незаконито понашање које би онда могло довести до одговорности државе.[917] Присутан је у одредбама о одговорности за противправан акт,[918] али постоји тенденција да се принцип дужне пажње користи за успостављање одговорности *sine delicto,* тачније одговорност за ултра-ризичне активности.[919] Како се режим климатских промена развијао, климатски уговори су све више наглашавали процесне обавезе и обавезе понашања. Истовремено, проширена флексибилност норми и већа аутономија држава омогућили су да принцип дужне пажње добије значајну улогу у међународном праву климатских промена.[920]

На обим дужне пажње у режиму климатских промена утиче неколико фактора. Као први се издваја циљ климатског режима који се тренутно огледа у заустављању глобалног загревања на 1,5 0C у односу на 1990. годину. МСП у саветодавном мишљењу о климатским променама децидирано наглашава да, с обзиром на најновије научне налазе о загревању наше планете, стандард дужне пажње може постати и захтевнији.[921] Други фактор који утиче на обим дужне пажње је поље дискреционог деловања које је препуштено државама у климатском режиму. Међународни преговори о климатским променама су увек били политички обојени, те да би споразуми уопште угледали светлост дана прибегавало се компромисима који су остављали широк степен дискреционог деловања држава.[922] Трећи фактор који утиче на обим дужне пажње огледа се у диференцијацији држава у климатском режиму. Економски капацитет једне државе

---

[916] Правила о одговорности држава за међународно противправне акте, члан 14.

[917] Данас се концепт дужне пажње користи у различитим режимима међународног права, појављује се у областима међународног хуманитарног права, људских права, иностраних инвестиција, у сајбер простору, итд. Вид. S. Besson, pp.167-195; A. Coco, T. de Souza Dias, " 'Cyber Due Diligence': A Patchwork of Protective Obligations in International Law", *European Journal of International Law,* 32(3), 2021, pp. 771–806.

[918] Вид. R. A. Hernández, "Due Diligence Obligations as a Tool to Manage Radical Vulnerability from Climate Change", M. Campins, R. Bentirou (eds.), *Understanding Vulnerability in the Context of Climate Change*, 2022, pp. 69–70.

[919] У области заштите животне средине принцип дужне пажње је уведен кроз пресуду у спору између Велике Британије и Албаније. У пресуди се наводи да „држава одговара не за сву штету која настане активностима предузетим на њеној територији већ, само уколико је била дужна да зна да ће штета настати а није учинила све што је било у њеној моћи да настанак штете спречи". Оно што је проблематично јесте чињеница да се у пресуди нигде не образлаже које све активности је потребно испунити како би се испунили стандарди дужне пажње. Вид. *Corfu Channel case (United Kingdom v. Albania)*, Judgment of April 9th, 1949, *I.C.J. Reports* 1949, 4, p. 23.

[920] У оквиру климатског режима, принцип дужне пажње први пут се појављује у члану 12. Оквирне конвенције, који утврђује кључну процедуралну обавезу. Ова норма налаже да „свака страна" достави информације о националним инвентарима емисија, „у мери у којој њени капацитети дозвољавају", те налаже да се доставе информације о „напорима усмереним ка примени Конвенције и остварењу њених циљева". Вид. Оквирна конвенција о промени климе, члан 12. Садржину Париског споразума као најновијег климатског споразума можемо окарактерисати као мешавину процедуралних и материјалних обавеза које би требало да се врше са дужном пажњом. Дакле, државе су дужне на облигацију понашања, а не резултата. Приметно је да што су одредбе споразума стриктније, то су стандарди дужне пажње чвршћи и одређенији. Вид. Париски споразум, чл. 4, 13. и 14.

[921] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 284.

[922] Оквирна конвенција о промени климе, члан 4. Пример можемо пронаћи у члану 4. Оквирне конвенције који дозвољава странама да „узму у обзир своје заједничке, али диференциране одговорности и њихове специфичне националне и регионалне развојне приоритете, циљеве и околности, и у мери у којој то капацитети дозвољавају".

свакако треба узети у обзир приликом утврђивања стандарда дужне пажње.[923] Диференцијација се огледа у степену строгости и времену примене обавеза. Она укључује одложене рокове за усклађеност и извештавање, већу флексибилност у спровођењу мера и блаже последице за неиспуњавање обавеза. Такође, државе се разликују у зависности од потребе за финансијском и техничком помоћи. Последњи фактор који утиче на одређивање стандарда дужне пажње јесте природа и размере штете која би настала у одсуству дужне пажње.

Дужна пажња треба се спроводити у тачној пропорцији са ризицима који би наступили. Вињуалес објашњава да је обавеза дужне пажње у вези са штетом по животну средину шира од принципа превенције, у томе што није ограничена на штету одређене величине (материјалне штете или значајне штета), чак и штета која пада испод овог прага је регулисана обавезом примене дужне пажње.[924] Бруне (*Jutta Brunnée*) тврди да „дужна пажња" постаје мост између обавезе спречавања штете по животну средину и става је да, чак и у недостатку „потпуне научне сигурности", државе морају предузети мере предострожности да „спрече деградацију животне средине".[925] Ова тврдња нарочито добија на значају имајући у виду научну несигурност у погледу климатских промена. Да ли је држава поступила у складу са овом обавезом зависиће од расположивих података у погледу извесности и предвидљивости штетних ефеката високоризичне активности. [926]

Иако видимо да се принцип дужне пажње развијао паралелно са Правилима о одговорности државе за противправне акте, дужну пажњу можда је исправније сагледавати као додатак одговорности за активности са високим степеном ризика. Током израде Правила о одговорности државе за акте који нису забрањени међународним правом (одговорност за ризичне активности) појавиле су се различите идеје како треба заснивати одговорност на основу пропуста дужне пажње.[927] С обзиром да државе одговарају за причињену штету активностима које нису забрањене међународним правом само уколико је одговорност предвиђена засебном конвенцијом, државе често могу избећи тај облик одговорности. Међутим, државе никако не могу избећи примену

---

[923] Доступност технолошких средстава за спречавање или ублажавање релевантне штете утиче на то шта се разумно може очекивати од државе.

[924] ILA, Study Group on Due Diligence, Second Report 2016, p. 19; ITLOS, Responsibilities and Obligations in the Area Opinion, para. 230.

[925] J. Brunnée, "ESIL Reflection Procedure and Substance in International Environmental Law Confused at a Higher Level?", *European Society of International Law Reflections*, vol. 5, issue 6, 2016, https://esil-sedi.eu/post_name-123/ приступљено 18.06.2025.

[926] Дужна пажња је по дефиницији релативан концепт, остављајући широку дискрециону слободу државама да одреде када и на који начин желе или су у стању да спроведу ову обавезу. Овај принцип отвара и хипотетичку могућност да се утврди понашање у складу са дужном пажњом, а да се и даље поступа у складу са нормама међународног права које не доприносе остваривању циљева које прописују норме климатског режима. M. Brus *et al.*, p. 49; МСП је у Саветодавном мишљењу изнео став да у контексту примене дужне пажње на климатске промене важећи стандарди стога нису садржани само у уговорима и у обичајном међународном праву, већ се могу одражавати и у одређеним одлукама Конференција страна (*COP*) уговора о клими, као и у препорученим техничким нормама и праксама, где је то примерено. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 287.

[927] Кина је заузела став да уколико је држава имала пропусте дужне пажње, али није дошло до изазивања штете, нема ни одговорности. Овај став би нашао примену и ако прихватимо тезу да климатска штета произлази из допуштених активности услед којих није настала значајнија штета. Постојала је идеја да ако је превенција боља од лечења онда је по аналогији неопходно успоставити правила која регулишу последице неусаглашености са принципом дужне пажње, без обзира да ли је дошло до штете или не. Second report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (prevention of transboundary damage from hazardous activities), by Mr. Pemmaraju Sreenivasa Rao, Special Rapporteur, 1999, pp. 114–117.

принципа дужне пажње када год његовој примени има места.[928] Специфичност код одговорности по основу дужне пажње огледа се у чињеници да ће држава одговарати само за штету коју је, поступајући са дужном пажњом, могла да предвиди или избегне и то само уколико је знала или је била дужна да зна да ће штета настати. Постоје несугласице да ли превелике емисије штетних гасова представљају недозвољене или дозвољене активности према међународном праву, а имајући у виду да се у праву заштите животне средине захтева постојање значајне штете, ипак преовладава став да су у питању активности које нису забрањене међународним правом.

Услед ове дилеме и проблема приписивости код изазивања климатских промена, те вишеструког броја загађивача, судови успостављају одговорност за неиспуњавање обавеза дужне пажње при том вешто избегавајући да се изјасне да ли је то одговорност за противправан акт или за штету произашлу из ризичних активности. Може се закључити да је пронађен елегантан начин успостављања одговорности. Чак ни Европски суд за људска права у случају *Климасениоринен против Швајцарске* није спомињао експлицитно обавезу дужне пажње али Суд је нагласио да је према домаћем уставу, држава имала примарну обавезу да делује на заштиту права грађана кроз имплементацију мера усмерених на смањење штетних ефеката климатских промена.[929] Основни циљ подносилаца представке био је да приморају Швајцарску да предузме све могуће мере да заштити живот и здравље подносилаца представке од климатских промена. Са друге стране, Саветодавно мишљење Међународног трибунала за право мора из 2024. године намеће строге стандарде дужне пажње. Трибунал је закључио да емисије гасова са ефектом стаклене баште представљају загађење морске средине у складу са Конвенцијом УН о праву мора (*UNCLOS*),[930] чиме се државама намеће обавеза да предузму све неопходне мере за спречавање, смањење и контролу овог загађења.[931] Ова обавеза подразумева успостављање националних система, укључујући законодавство, административне процедуре и механизме за спровођење, као и адекватан надзор над активностима које доприносе загађењу.[932]

Очигледно је сама садржина и приказана флексибилност принципа дужне пажње искоришћена за ситуације када настаје штета и потребно је успоставити одговорност, а тешко је успоставити адекватан режим одговорности прилагођен специфичностима климатских промена. Чучковић запажа да „примена принципа дужне пажње више

---

[928] Дихотомија дужне пажње се огледа у томе што она може подразумевати или обавезу резултата или обавезу понашања. Разлика између обавеза понашања и обавеза резултата посебно је важна због терета доказивања. Код обавезе резултата, дужник сноси одговорност аутоматски ако не постигне договорени исход, осим ако докаже да је то било немогуће због више силе. Насупрот томе, код обавезе понашања, одговорност не наступа аутоматски, што олакшава положај дужника јер је његова обавеза повезана са управљањем ризиком. У том случају, дужник не мора ништа да доказује. Из горе наведених разлога, а посебно из перспективе управљања ризиком, грађанскоправна дихотомија се показала корисном у контексту међународног права животне средине и прекограничне штете. M. Malaihollo, "Due Diligence in International Environmental Law and International Human Rights Law: A Comparative Legal Study of the Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement and Positive Obligations under the European Convention on Human Rights", *Neth Int Law Rev 68*, 2021, pp. 128–129.

[929] Вид. *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* Application no. 53600/20, Grand Chamber ECtHR Judgment, 09.04.2024, paras. 545-550, 573-574.

[930] ITLOS, *Climate change and international law,* Advisory opinion of 21 May 2024, para. 179.

[931] *Ibid.*, para. 197.

[932] *Ibid.*, paras. 268, 284. Трибунал је такође нагласио да испуњавање обавеза из Париског споразума не ослобађа државе од обавеза предвиђених *UNCLOS*-ом, већ да су ове обавезе комплементарне и да се морају спроводити у складу са најбољим доступним научним сазнањима и међународним стандардима. *Ibid.,* paras. 226–229.

одговара државама него било каква одговорност за ризик, јер омогућава државама да наставе са активностима које у себи носе одређени степен ризика а од којих у великој мери зависи и степен њиховог економског раста и зато што одговорност за ризик у свом апсолутном облику чинио би државе одговорним за, примера ради, штету која настане услед редовне индустријске делатности коју држава није могла да предвиди“, [933] што за државе није прихватљиво.

Имајући у виду специфичности климатског режима можда је најбоље приклонити се Бојлову (*Alan Boyle*) ставу да би Правила о одговорности државе за међународно противправни акт и одговорности за штетне последице аката који нису забрањени међународним правом требало посматрати као комплементарне режиме.[934] При том би ваљало принцип дужне пажње сматрати као облик одговорности *sine delicto*.[935] Наиме, одговорност се успоставља самом повредом дужне пажње иако није настала тренутна штета, (тачније штета није уочљива због одложеног дејства климатских промена). Ако би се накнада климатске штете схватила као нека специфична последица повреде примарне обавезе, то би и сам режим одговорности за акте који су дозвољени међународним правом подигло на ниво секундарних правних правила попут режима одговорности за противправни акт. Одговорност *sine delicto* добија своју допуну у стандарду дужне пажње, бар када се има у виду климатски режим. Дужна пажња добија посебан значај у контексту климатског режима који је изграђен на процедуралним обавезама, обавезама понашања, нормативним очекивањима и доброј вери.

У саветодавном поступку пред Међународним судом правде поставило се питање обавезе држава у погледу примене стандарда (принципа) дужне пажње у контексту климатских промена. Принцип дужне пажње се у међународном праву дефинише као обавеза држава да предузму разумне, одговарајуће и делотворне мере како би спречиле штету коју њихове активности могу проузроковати другим субјектима међународног права.[936] Међутим, тумачења обима ове обавезе и њене примене у вези са климатским променама значајно се разликују међу државама. Ставови држава могу се поделити у три групе: државе које захтевају висок стандард примене принципа дужне пажње, затим државе које заговарају ограничен стандард примене и државе које имају неутралан став.

Мале острвске државе у развоју укључујући Барбадос и Фиџи, аргументују да обавеза дужне пажње мора садржати строге (високе) стандарде с обзиром на њихову посебну рањивост на климатске промене.[937] Ова група држава очекује да ће Суд потврдити да државе могу бити одговорне за штету изазвану неиспуњавањем обавезе

---

[933] Б. Чучковић, 2012, стр. 196–197.

[934] A. Boyle, “Globalising Environmental Liability: the Interplay of National and International Law”, *Journal of Environmental Law*, vol 17, No. 1, 2005, pp. 23–24.

[935] Извор конфузије и проблема у савременом међународном праву климатских промена представља нерешено питање да ли се обавезе које државе преузимају у вези са ублажавањем климатских промена сматрају повређеним већ ако је држава пропустила да испуни стандард дужне пажње у погледу активности која је у питању или тек уколико штета заиста и настане.

[936] N. McDonald, “The Role of Due Diligence in International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 68(4), 2019, pp. 1041–1054.

[937] Њихова кључна тврдња јесте да државе које су историјски емитовале велике количине гасова са ефектом стаклене баште морају предузети мере сразмерне тој одговорности. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Vanuatu and the Melanesian Spearhead Group to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024; ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the Commission of Small Island States to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024.

дужне пажње, те да ће у саветодавном мишљењу препознати могућност компензације за последице које изазивају климатске промене имајући у виду и њихов утицај на уживање права на живот или здравље становништва ових острвских држава.[938] Сличне ставове заузимају Колумбија, Чиле и Костарика, истицањем да дужна пажња не може бити сведена само на "обавезу напора", већ да укључује и обавезу предузимања конкретних и ефикасних мера за спречавање штете. Чиле наглашава да се обавеза дужне пажње састоји од континуираног праћења, евалуације и прилагођавања климатских политика.[939] Док Колумбија додатно инсистира да непоступање у складу са принципом предострожности може представљати повреду дужне пажње.[940] Европске државе, попут Шпаније, Белгије и Немачке, такође подржавају концепт високе стандардизације обавезе дужне пажње. Оне сматрају да она подразумева транспарентност, обавезно извештавање и усклађеност са најбољим научним стандардима.[941] ЕУ наглашава да се дужна пажња не може свести на субјективну процену напора, већ да државе морају обезбедити разумне и делотворне мере које одговарају њиховим капацитетима.[942] ЕУ је нагласила да се стандард дужне пажње не може применити једнако на све државе јер нису све у истом положају, те сматра да би МСП требало да потврди постојање ове обавезе, али без увођења строжег стандарда одговорности који би могао довести до међународних тужби.[943]

Насупрот овим ставовима, поједине државе заступају став да дужна пажња подразумева само обавезу разумног напора, али не и аутоматску правну одговорност за последице климатских промена. САД тврде да дужна пажња не може бити протумачена као аутоматска одговорност за климатску штету, већ само као обавеза предузимања доступних мера.[944] САД наглашавају да међународно право не предвиђа обавезу достизања одређених климатских циљева, већ само напор који је у складу са националним политикама, те се на тај начин одбацује и било какав облик правне одговорности.[945] Кина и Саудијска Арабија заузели су став да обавеза дужне пажње не може бити иста за све државе, већ да се морају узети у обзир њихове развојне потребе и

---

[938] *Ibid.*

[939] ICJ *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of of Chile to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024.

[940] Written reply of Colombia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024.

[941] Шпанија заступа став да државе које нису предузеле реалне и спроводиве мере могу бити сматране одговорнима. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Spain to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH. Док Немачка указује на динамичност овог стандарда, што значи да се мере морају прилагођавати у складу са напретком науке. ICJ *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Germanyto the questions put by Judges Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-25-00-EN; ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Vanuatu and the Melanesian Spearhead Group to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-67-00-EN.

[942]ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the European Union to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-23-00-EN.

[943] *Ibid.*

[944] Према америчком схватању, свака држава задржава дискрециono право да обликује сопствене климатске стратегије. ICJ *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of USA to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-66-00-EN.

[945] *Ibid.* Русија заузима сличан став, инсистирајући да принцип дужне пажње не може ретроактивно обавезивати државе за емисије пре индустријског периода. ICJ *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Russian Federation.

економски капацитети.[946] Додатно сматрају да МСП не би требало да намеће универзалан стандард дужне пажње, те да ће се у саветодавном мишљењу потврдити одговорност држава великих емитера да пруже помоћ неразвијеним државама у погледу ублажавања и адаптације на климатске промене.[947]

Поједине државе, попут Индије, заузимају уравнотежен приступ, признајући дужну пажњу као правни концепт, али без инсистирања на његовој строгој примени.[948] Канада такође признаје постојање обавезе дужне пажње, али сматра да она не може аутоматски подразумевати одговорност за све климатске последице. Наглашава да обавеза дужне пажње укључује мере прилагођавања климатским променама, али не нужно и смањење емисија у прецизно одређеним процентима.[949] Канада сматра да би одговорност могла постојати само ако се докаже да нека држава активно спречава климатску акцију или намерно повећава емисије.[950]

На основу изнетих ставова у поменутом саветодавном мишљењу недвосмислено се уочава да МСП проширује већ постојећу праксу о дужној пажњи на климатски контекст, јер државе више нису ограничене на спречавање „локализоване“ прекограничне штете, већ морају системски уредити и надзирати активности (јавне и приватне) ради спречавања значајне штете „климатском систему“.[951] Ово одражава еволуцију од обавеза резултата ка обавезама понашања ојачаним процесним дужностима. Суд убедљиво уноси принцип заједничке, али диференциране одговорности у стандард дужне пажње, сходно томе „сва средства на располагању“ се тумаче кроз капацитете.[952] То спречава нереалистичну симетрију обавеза, али и носи ризик релативизације јер позивање на капацитете не сме постати изговор за одлагање (овај став је у складу са ставовима Шпаније и Чилеа). Врло је интересантно да је у Саветодавном мишљењу Суд заузео потпуно супротан став у односу на САД не прихватајући само политичку одговорност за пропусте дужне пажње без значајних консеквенци, стављајући акценат на правну одговорност.[953] Такође, Суд заузима значајно другачији став од Индије не искључујући поље дискреције државе у примени дужне пажње, али јасно каже да одговорност постоји за пропуст и намерно неиспуњавање обавеза. [954]

Међуамерички суд је разјашњавајући обавезе држава у погледу заштите људских права у климатски ванредним ситуацијама наметнуо обавезу примене појачаних стандарда дужне пажње. Овај стандард укључује елементе усмерене на

---

[946] Саудијска Арабија сматра да универзални стандард обавезе дужне пажње није реалан у контексту климатских промена. ICJ *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Saudi Arabia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-55-00-EN.

[947] *Ibid.* Исти став заузима по овом питању и Бразил.

[948] Индија наглашава да се принцип дужне пажње мора примењивати у складу са принципом суверенитета и економских могућности сваке државе. ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of India to the question put by Judge Cleveland at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-28-00-EN.

[949] ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Canada to the questions put by Judges Cleveland and Tladi at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-11-00-EN.

[950] *Ibid.*

[951] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 280–283.

[952] *Ibid.*, paras. 290–292.

[953] Вид. *Ibid*., paras. 294–298.

[954] Вид. *Ibid*.

осигуравање да је одговор на климатске промене ефикасан, праведан, транспарентан и заснован на доказима.[955] Овакав став је заузет с обзиром на хитност ефикасног деловања јер климатске промене представљају егзистенцијалну претњу по читаво човечанство. Суд захтева да државе не остану на пуком поштовању прописаног минимума, већ да предузимају далекосежне и трансформативне мере у борби против климатских промена. Те мере морају бити унапред осмишљене, научно засноване и усмерене на спречавање најтежих последица кризе, укључујући реформу економских и друштвених система.[956] Суд подвлачи да обавеза држава није ограничена на њихово директно деловање, већ укључује регулисање и надгледање активности корпорација. Компаније које емитују значајне количине гасова стаклене баште морају бити подвргнуте строжим обавезама, укључујући финансијска оптерећења, контролне механизме и учешће у праведној транзицији.[957] Државе су дужне да уведу регулаторне и административне мере које обезбеђују да предузећа развију и спроводе процесе дужне пажње, покривајући читав ланац вредности. Ово укључује идентификовање, спречавање и ублажавање негативних утицаја на људе и животну средину.[958]

Закључак који можемо извести из овог прегледа јесте да све државе признају обавезу примене стандарда дужне пажње у погледу климатских промена, али не постоји сагласност око њеног обима и правних последица, нарочито покретања одговорности држава. Ставови држава могу утицати на интерпретацију обавеза из међународних климатских уговора, попут Париског споразума. Државе које заговарају високе стандарде дужне пажње могу подстаћи стриктније тумачење обавеза смањења емисија и прилагођавања климатским променама. МСП је разматрајући појединачне елементе дужне пажње донео неке нове значајне закључке који би могли допринети уједначавању ставова држава око обима принципа дужне пажње, док око његове правне обавезности након изнетих ставова МСП очигледно више нема недоумица. Уколико би судска пракса коју развијају национални судови, (нпр. случај *Ургенда*), наставила да се развија у правцу утврђивања климатских обавеза држава, принцип дужне пажње могао би бити кључан у одређивању степена одговорности држава за климатску штету. Међуамерички суд је у свом саветодавном мишљењу подигао стандард одговорности држава кроз пооштрене стандарде дужне пажње који се примењују у ситуацијама климатске кризе. Он захтева транспарентно управљање, строгу контролу корпорација и јачање јавног учешћа постављајући климатску правду као суштински део људских права. Принцип дужне пажње све више функционише као динамичан инструмент који омогућава прилагођавање међународног права комплексним и еволутивним изазовима климатских промена. Његова примена открива нови ниво одговорности држава, у којем се тежиште премешта са формалног испуњења обавеза на њихов садржински и ефективан карактер. Овај развој указује на потребу да се одговорност држава сагледава кроз призму превентивних и трансформативних мера, а не искључиво кроз компензацију већ настале штете.

4.4.3.2. Елементи стандарда дужне пажње

У контексту климатских промена, стандард дужне пажње престао је да буде општи и релативно неодређени критеријум разумног понашања државе. Саветодавна мишљења Међународног суда правде, Међународног трибунала за право мора и

---

[955] IACtHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights,* AO-32/25 of May 29, 2025, para. 224.
[956] *Ibid*., paras. 486–487.
[957] То би могло да укључује веће порезе, строже регулаторне захтеве, обавезно учешће у шемама праведне транзиције или посебна улагања у ублажавање и прилагођавање. *Ibid*., paras. 486–487.
[958] *Ibid.*

Међуамеричког суда за људска права трансформисала су га у сложен, динамичан и мултифакторски нормативни оквир. Овај стандард се сада примењује као конкретан инструмент процене усклађености државних мера са обавезама понашања у области климатских промена.

Први елемент стандарда дужне пажње јесте обавеза држава да уложе најбоље напоре (*best efforts*) и учине све што је у њиховој моћи како би спречиле активности унутар своје јурисдикције које могу изазвати значајну еколошку штету.[959] Суд притом наглашава да дужна пажња не подразумева искључиво формално усвајање прописа, већ успостављање целовитог националног система који укључује законодавство, административне процедуре, институционалне механизме контроле и делотворне механизме спровођења права.[960] Одговорност државе више се не исцрпљује у сопственом понашању, већ обухвата и пропуст да контролише приватне емитере и економске секторе који значајно доприносе климатским променама.[961] У климатском контексту то подразумева регулацију производње и потрошње фосилних горива, доделу дозвола за истраживање, укидање субвенција и развој мера адаптације способних да повећају отпорност и смање рањивост.[962]

МСП је посебно разрадио стандард применљив на национално утврђене доприносе. Они представљају обавезу понашања чији садржај, имплементација и остварење подлежу строгом стандарду дужне пажње.[963] Државе се више не оцењују искључиво на основу постојања формалних климатских политика, већ и на основу њихове стварне способности да обезбеде ефикасно функционисање читавог регулаторног система.

Изузетно важан сегмент стандарда дужне пажње чини научно-епистемичка компонента. МСП полази од становишта да се степен потребне пажње повећава сразмерно нивоу научне извесности о постојању ризика. Тамо где постоје општеприхваћени научни докази да ће значајна штета вероватно наступити, од држава се очекује интензивније превентивно деловање.[964] Међутим, Суд иде и корак даље наглашавајући да државе нису дужне само да реагују на постојећа научна сазнања, већ и да активно прибављају, анализирају и прате релевантне научне и технолошке информације.[965] На тај начин МСП фактички уводи концепт епистемичке дужне пажње. Незнање више не може представљати неутралну чињеницу или оправдање за нечињење у области климатских промена уколико држава није уложила разумне напоре да дође до релевантних научних података. Управо зато Суд наглашава да су државе дужне да

---

[959] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 281–282.

[960] *Ibid*; Овакво разумевање дужне пажње додатно је конкретизовано у пракси Европског суда за људска права у предмету *Климасениоринен*. ЕСЉП је истакао да државе имају позитивну обавезу да успоставе адекватан и доследан регулаторни оквир за ублажавање климатских промена, који мора садржати јасно дефинисане циљеве климатске неутралности, временске оквире за њихово остваривање, релевантне међуциљеве и ефикасне механизме спровођења и надзора. Суд је посебно нагласио да постојање формалних климатских политика само по себи није довољно уколико држава не обезбеди њихову доследну и правовремену примену. *KlimaSeniorinnen v Switzerland*, ECtHR, GC Judgment, paras. 545, 547-550-

[961] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change, para. 428;* IACtHR, Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights, AO-32/25 of May 29, 2025, para. 345.

[962] *ICJ, Obligations of States in respect of climate change*, para. 427.

[963] *Ibid.*, paras. 240–254.

[964] *Ibid.*, para. 283.

[965] *Ibid.*, para. 284.

препознају ризике који се „разумно могу открити“, што представља значајно проширење класичног стандарда предвидивости штете у међународном праву животне средине.[966]

Овакав приступ директно се надовезује на савремене тенденције у међународном праву животне средине и људских права, у којима се климатска политика све више заснива на научно утемељеном управљању ризицима. Посебан значај у том погледу Суд придаје извештајима Међувладиног панела о климатским променама које описује као ауторитативан приказ најбоље доступне науке у тренутку њиховог објављивања.[967] На тај начин научна сазнања добијају квазинормативну функцију у одређивању садржаја дужне пажње. Ово представља значајан искорак у односу на класично међународно право, јер се научни консензус више не посматра само као чињенични елемент, већ као фактор који непосредно обликује садржај правних обавеза држава.[968]

У оквиру научно-епистемичке димензије посебно место заузима принцип предострожности. МСП наглашава да недостатак потпуне научне сигурности не може бити разлог за одлагање мера спречавања озбиљне или неповратне штете.[969] На тај начин Суд потврђује да дужна пажња у климатском праву није искључиво реактивна, већ претежно превентивна обавеза. Државе су дужне да делују и у условима научне неизвесности уколико постоје веродостојне индиције о могућности настанка озбиљне климатске штете.[970] Овакво разумевање принципа предострожности има посебан значај у контексту климатских промена, јер се последице климатске кризе често испољавају са временским одлагањем, док једном настала штета може бити неповратна.[971] Управо зато МСП принцип предострожности интегрише у сам садржај дужне пажње и претвара га у критеријум процене благовремености и адекватности државног деловања.

Процедурална димензија дужне пажње огледа се у обавези процене ризика, као засебног елемента дужне пажње, спровођења процене утицаја на животну средину, обавештавања и консултовања других држава. У том погледу МСП потврђује раније ставове из предмета *Pulp Mills* и наглашава да процена утицаја на животну средину представља захтев општег међународног права када постоји ризик од значајне прекограничне штете.[972] Ипак, у климатском контексту Суд овом инструменту даје шири и сложенији значај. Процена утицаја више није ограничена на класичне индустријске пројекте, већ постаје механизам континуираног климатског управљања заснованог на научној процени ризика.[973] Климатске промене захтевају проширење традиционалног

---

[966] *Ibid.*
[967] *Ibid.*
[968] Вид. *Ibid.*, paras. 285–286.
[969] *Ibid.*, paras. 293–294.
[970] *Ibid.*
[971] Вид. C. Voigt, "'Doing the Utmost': Due Diligence as the Standard of Conduct in International Climate Law", Tigre, M. A., Bönnemann, M., De Spiegeleir, A., (eds.), *The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change,* Verfaussungsbooks, 2025, pp. 76–77.
[972] У предмету *Pulp Mills on the River Uruguay* (*Argentina v. Uruguay*) пред Међународним судом правде Аргентина је тужила Уругвај тврдећи да ова држава није испоштовала обавезу информисања пре него што је одобрила изградњу фабрика целулозе на реци Уругвај, што је могло проузроковати еколошку штету. Суд је утврдио да је Уругвај прекршио своје обавезе под Статутом реке Уругвај јер није обавестио Аргентину о изградњи фабрика у складу са прописаним процедурама. Иако Суд није наложио накнаду штете, пресуда је потврдила значај обавезе информисања у спречавању прекограничне еколошке штете. Вид. *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay),* Judgment of April 20 2010, *ICJ. Reports*, p. 14, para. 204.
[973] *ICJ, Obligations of States in respect of climate change*, para. 295.

схватања процене ризика. Због кумулативне и дифузне природе емисија гасова са ефектом стаклене баште, климатски ризици се не могу адекватно сагледати искључиво кроз анализу појединачних пројеката.[974] Управо зато МСП сматра да државе могу користити опште процедуре процене климатских ризика које обухватају различите облике активности.[975] Ипак, Суд истовремено наглашава да активности које значајно доприносе емисијама морају бити предмет посебних климатских процена заснованих на најбољој доступној науци.[976]

Овакво разумевање процене ризика додатно је развијено у Саветодавном мишљењу Међуамеричког суда за људска права у ком наглашава да су државе дужне да спроводе свеобухватне, детаљне и перспективне процене утицаја климатских промена на остваривање људских права. Притом, процена ризика не сме бити ограничена на опште или агрегатне податке, већ мора узети у обзир различите облике рањивости, укључујући територијалне, социјалне, старосне и родне факторе.[977] Овим приступом климатска дужна пажња се додатно хуманизује, јер се процена ризика више не односи искључиво на заштиту животне средине као апстрактне вредности, већ и на конкретне последице климатских промена по људска права и последице климатских последица на рањиве друштвене групе.

Процедуралне обавезе не завршавају се на процени ризика. Уколико се након спроведене процене установи ризик од значајне прекограничне штете, држава је дужна да благовремено обавести потенцијално погођене државе и омогући им учешће у консултацијама. Обавеза информисања произлази из шире дужности сарадње и добросуседских односа у међународном праву животне средине.[978] Принцип 19 Рио декларације налаже државама да благовремено достављају релевантне информације о активностима које могу произвести значајне прекограничне еколошке последице.[979] У контексту климатских промена ова обавеза добија посебан значај због глобалне природе климатског система и међузависности држава. Париски споразум додатно институционализују ову обавезу кроз систем национално утврђених доприноса, двогодишњих извештаја транспарентности и глобалног преиспитивања напретка.[980]

МСП посебно наглашава да су обавештавање и консултације неопходни када активности једне државе могу значајно утицати на колективне напоре усмерене ка спречавању климатске штете. Овим приступом обавеза сарадње престаје да буде искључиво политички пожељан облик понашања и постепено поприма карактер правно

---

[974] *Ibid.*, para. 298.
[975] *Ibid.*, para. 297.
[976] *Ibid.*, para. 298.
[977] IACtHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, AO-32/25 of May 29, 2025, paras. 589–594.
[978] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 299.
[979] Рио декларација, принцип 19.
[980] *UNFCCC* механизми предвиђају достављање редовних извештаја о емисијама гасова са ефектом стаклене баште, спроведеним политикама и мерама за прилагођавање климатским променама. Париски споразум додатно јача обавезу информисања кроз члан 13, који успоставља „Оквир за транспарентност“, обавезујући државе да достављају детаљне информације о напретку у реализацији својих климатских политика. Вид. Париски споразум, члан 13; Држава ове обавезе испуњава на неколико начина: достављањем национално утврђених доприноса, затим двогодишњих извештаја транспарентности и на крају извештаја о глобалном доприносу на сваких 5 година. Вид. UN Climate Change, "Biennial Transparency Reports", https://unfccc.int/biennial-transparency-reports, приступљено 15.05.2026; UN Climate Change, "Global Stocktake", https://unfccc.int/topics/global-stocktake, приступљено 15.05.2026.

релевантног елемента дужне пажње.[981] Посебан значај оваквог приступа огледа се у чињеници да климатске промене по својој природи превазилазе класичан модел билатералне прекограничне штете. За разлику од традиционалних еколошких спорова, климатска штета настаје као последица глобалног и кумулативног процеса, због чега сарадња, размена информација и координација климатских политика постају суштински услов ефикасне превенције.

Значајан елемент Саветодавног мишљења односи се на различите капацитете држава. МСП прихвата да се степен потребне пажње не може одређивати апстрактно и једнако за све државе, већ да зависи од њихових економских, институционалних, научних и технолошких могућности.[982] Суд се у том погледу ослања на принцип заједничке али диференциране одговорности и одговарајућих способности, али га истовремено додатно развија. За разлику од класичне поделе на развијене државе и државе у развоју, МСП прихвата функционални и индивидуализовани приступ. Степен очекиване пажње зависи од конкретних околности сваке државе и њених реалних капацитета.[983] Ипак, Суд истовремено наглашава да позивање на ограничене капацитете не може служити као оправдање за потпуно одсуство деловања или неоправдано одлагање климатских мера.[984] Како се капацитети држава повећавају, тако расте и степен очекиване дужне пажње. На тај начин дужна пажња добија прогресивни и еволутивни карактер. Овај елемент има посебан значај за разумевање савремене климатске правде. Суд фактички настоји да успостави равнотежу између универзалности климатских обавеза и неједнакости у погледу историјске одговорности, економске развијености и институционалних капацитета држава. Дужна пажња тако постаје механизам функционисања диференциране, али ипак заједничке одговорности за заштиту климатског система.

На крају, неопходно је споменути и један елемент дужне пажње који није препознао МСП, али га децидирано наводи Међуамерички суд, а то је елемент кохерентности политика држава. У складу са овим елементом дужне пажње државе су обавезне да обезбеде усклађеност домаћих мера са међународним обавезама, укључујући условљавање јавних финансија, субвенција и инвестиционих споразума строгим поштовањем климатских циљева.[985]

Сагледавајући листу елемената дужне пажње која је први пут изложена у Саветодавном мишљењу МСП неопходно је нагласити закључак самог Суда у овом делу да се ови елементи не могу посматрати изоловано, већ искључиво у њиховом међусобном односу приликом утврђивања одговарајућег стандарда понашања државе.[986] То значи да се обим и интензитет обавеза државе одређују кроз комбиновано сагледавање природе ризика, степена научне извесности, расположивих технолошких средстава, међународних стандарда и конкретних капацитета државе. На тај начин МСП одбацује

---

[981] *ICJ, Obligations of States in respect of climate change*, para. 299.
[982] *Ibid.*, paras. 290–291.
[983] *Ibid.*, para. 292.
[984] *Ibid.*
[985] IACtHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, AO-32/25 of May 29, 2025, para. 344.
[986] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 300; Иако Међународни трибунал за право мора не систематизује елементе дужне пажње на исти начин као МСП, његово Саветодавно мишљење суштински потврђује исти нормативни приступ. Трибунал наглашава обавезу држава да успоставе ефикасан национални правни и институционални оквир, поступају на основу најбољих доступних научних сазнања, спроводе процене ризика и утицаја, примењују принцип предострожности и обезбеде континуирано прилагођавање својих мера развоју научних сазнања и међународних стандарда. Вид. ITLOS, *Climate change and international law*, Advisory opinion of 21 May 2024, paras. 223–236.

формалистички приступ у коме би постојање само једног елемента било довољно за оцену да ли је држава поступала са дужном пажњом. Уместо тога, Суд прихвата контекстуални и мултифакторски приступ, у оквиру кога се садржај дужне пажње прилагођава специфичностима сваке конкретне ситуације.

Укупно посматрано, елементи дужне пажње у савременом климатском праву показују да се међународноправне обавезе држава све више трансформишу из модела пасивне превенције у модел активног и континуираног управљања климатским ризицима. Дужна пажња више не функционише само као општи стандард разумног понашања, већ као сложен нормативни оквир који повезује научна сазнања, институционалне капацитете, процену ризика и међународну сарадњу. Управо кроз овакву структуру климатско право постепено превазилази традиционалну поделу између права животне средине и људских права, јер се заштита климатског система све непосредније повезује са заштитом људске безбедности и достојанства. Саветодавно мишљење МСП показује да се садржај дужне пажње више не одређује искључиво формалним постојањем обавеза, већ стварном способношћу држава да организују ефикасан, научно заснован и дугорочно одржив систем климатског управљања. У том смислу, дужна пажња постаје један од централних механизама правне конкретизације климатске одговорности у савременом међународном праву.

5. МЕКА ОДГОВОРНОСТ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - ЕФИКАСНОСТ МЕХАНИЗАМА УСКЛАЂЕНОСТИ ПРЕДВИЂЕНИХ КЛИМАТСКИМ УГОВОРИМА

5.1. МЕХАНИЗАМ УСКЛАЂЕНОСТИ УГОВОРА О ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ - ПОЈАМ, ЗНАЧАЈ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Еколошки међународни уговори представљају један од најдинамичнијих сегмената савременог мултилатералног уговорног права. Њихов број је током последњих деценија значајно порастао, што указује на постепену институционализацију глобалне еколошке сарадње. Овај развој посебно је интензивиран након Штокхолмске конференције 1972. године, која је означила почетак систематског приступа заштити животне средине у међународном праву. [987]

Иако формално потпадају под општи режим међународног уговорног права, еколошки уговори се издвајају по развијеној институционалној структури. Централну улогу у њима имају конференције држава страна (*COP*), које функционишу као стални политичко-нормативни форуми за праћење примене уговора и усвајање одлука од значаја за њихову имплементацију. Овим се класични модел статичног уговорног права трансформише у динамичан режим континуираног управљања. У том контексту, посебно је важно разликовати појмове усклађености (*compliance*) и делотворности (*effectiveness*), који се у пракси често поистовећују. Усклађеност означава степен у којем државе поступају у складу са преузетим правним обавезама, док се делотворност односи на степен у којем уговор остварује своје материјалне циљеве, попут смањења емисија или заштите биодиверзитета. Ова разлика је од суштинског значаја, јер висок степен усклађености не мора нужно резултирати и високом делотворношћу режима. [988]

Једно од кључних ограничења међународног права у овој области јесте одсуство централизованог механизма принуде. Због тога еколошки уговори развијају посебне механизме подршке усклађености, чија функција није санкционисање, већ континуирано праћење и унапређивање примене обавеза. [989] У оквиру тих механизама централну улогу има систем извештавања, који се заснива на национално достављеним подацима о примени уговорних обавеза. Ови извештаји представљају основу за даљу анализу и процену имплементације, а у појединим режимима се допуњују независним техничким прегледима. [990] У оквиру појединих еколошких уговора успостављају се мултилатералне процедуре неусаглашености (*NCP*), које се морају разликовати од класичних механизама

---

[987] Савремени развој међународног еколошког права додатно је убрзан након усвајања глобалних климатских и биодиверзитетских инструмената, као и све већег броја специјализованих споразума у областима климатских промена, заштите биодиверзитета, загађења и управљања отпадом.

[988] Монтреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач (1987) представља одличан пример еколошког уговора који је постигао високу делотворност, чак и у условима непотпуне усклађености свих држава уговорница. Успех Протокола није зависио искључиво од строге усклађености свих држава, већ и од његове флексибилности, научне подршке и механизама финансијске и техничке помоћи земљама у развоју. Чак и у случајевима када су одређене државе касниле са применом мера или накнадно приступале уговору, укупан глобални ефекат био је изузетно позитиван.

[989] Први такав механизам уведен је Монтреалским протоколом о супстанцама које оштећују озонски омотач из 1989. године.

[990] Као пример можемо навести механизам Конвенције УН о елиминацији свих облика дискриминације жена (*CEDAW*). У овом механизму државе подносе редовне извештаје Комитету *CEDAW*, који затим издаје закључна запажања и препоруке. Овај процес укључује и „извештаје из сенке“ невладиних организација као вид спољашњег праћења. Вид. Committee on the Elimination of Discrimination against Women, https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw, приступљено 23.04.2025.

решавања спорова.[991] Док су спорови усмерени на утврђивање повреде и одговорности, процедуре неусаглашености имају олакшавајући карактер и усмерене су на помоћ државама у отклањању проблема у примени обавеза. Ове процедуре често покреће сама држава, друга уговорна страна или надлежно институционално тело. [992]

Мере које се предузимају у случајевима неусклађености варирају у зависности од узрока. Уколико је реч о недостатку капацитета, примењују се подстицајне мере, као што су техничка помоћ, финансијска подршка, трансфер технологије и јачање институционалних капацитета. У случајевима када постоји недостатак политичке воље, могу се применити појачане мере надзора и репутационог притиска, али ретко и формалне санкције.[993] Иако неки уговори формално предвиђају и могућност дестимулативних мера, укључујући суспензију права или ограничене облике санкција, њихова примена у пракси је изузетно ретка. [994] Ово додатно потврђује да еколошки уговори нису засновани на класичном моделу принудне одговорности. У том смислу, механизам усклађености не сме се поистоветити са механизмом међународноправне одговорности. Он не утврђује противправност понашања државе, не конституише обавезу репарације и не заснива казнени механизам. Његова функција је превасходно превентивна и олакшавајућа.

Истовремено, то не значи да питање одговорности у потпуности изостаје. Напротив, кроз систем транспарентности, континуираног надзора и репутационе евалуације формира се специфичан облик нормативне одговорности држава. У том моделу, последице неусклађености не манифестују се кроз правне санкције, већ кроз политички притисак, губитак кредибилитета. Због тога се савремени еколошки уговори могу разумети као системи „меке одговорности држава“, у којима се класични концепт међународноправне одговорности трансформише у управљачки механизам заснован на транспарентности, процени учинка и континуираној ревизији понашања држава. По нашем мишљењу, оваква трансформација не значи напуштање функције међународноправне одговорности, већ њено институционално преобликовање. Док се у класичном моделу одговорност остварује *ex post* кроз утврђивање повреде и правних последица, савремени еколошки уговори исте функције превенције, контроле и корекције понашања држава остварују путем механизама усклађености.

---

[991] Често се јављају у оквиру уговора о животној средини у секторима опасних материјала и биодиверзитета, а најчешћи су за оне који се тичу атмосферских заједничких добара. UNEP, Compliance Mechanism under Selected Multilateral Environmental Agreements, 2021, p. 11; У ту сврху, формирају се посебни комитети за усклађеност или одбори за имплементацију, који дају препоруке, док коначну одлуку о неусаглашености доноси Конференција страна. Као пример можемо навести Комитет за имплементацију у оквиру Монреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач. Коначну одлуку о утврђивању неусаглашености и мерама доноси Састанак страна (Meeting of the Parties – MOP), који је еквивалент Конференцији страна. Decision IV/5 (1992), Non-Compliance Procedure, Fourth Meeting of the Parties to the Montreal Protocol.

[992] N. Goeteyn, F. Maes, “Compliance Mechanisms in Multilateral Environmental Agreements: An Effective Way to Improve Compliance?“, *Chinese Journal of International Law*, 2011, p. 799.

[993] *Ibid.*

[994] Техничка помоћ обухвата: механизме за изградњу капацитета у облику обука и радионица, које се баве питањима која се односе на недостатак људи, ресурси и знање, трансфера технологије. Финансијска помоћ често долази у облику повереничког фонда или финансијског механизма из којих стране обезбеђују финансирање релевантних пројеката. *Ibid.*, p. 32.

5.2. МЕХАНИЗАМ УСАГЛАШЕНОСТИ ПРЕДВИЂЕН ПАРИСКИМ СПОРАЗУМОМ

5.2.1. ИСТОРИЈА ПРЕГОВОРА

Како би се остварили циљеви Париског споразума, пре свега ограничење пораста глобалне температуре на 1,5 °C, успостављен је институционални оквир који почива на деликатној равнотежи између широког учешћа држава, повећања амбиције и обезбеђивања усклађености. Ова три елемента не представљају само политичке претпоставке, већ одражавају структурни помак у међународном климатском праву: од класичног режима међународне одговорности држава ка моделу кооперативног управљања усклађеношћу.

У том смислу, Париски споразум се удаљава од традиционалне парадигме међународног права одговорности, у којој се повреда међународне обавезе накнадно утврђује кроз институт међународне противправности и доводи до правних последица у складу са општим правилима одговорности држава. Уместо тога, он успоставља систем национално утврђених доприноса у оквиру којег се поштовање обавеза не обезбеђује *ex post* санкционисањем, већ *ex ante* механизмима транспарентности, извештавања и колективне контроле. Развој механизма усклађености у оквиру Париског споразума може се разумети као резултат постепене еволуције преговарачког процеса започетог Дурбанском платформом. [995] У првом моменту механизам усклађености није био наглашаван, ипак неке државе су почеле да предлажу додатно укључивање елемента усклађености током преговора о Париском споразуму.[996] Ово питање је покренуло значајне дебате, те су неке државе подржавале инструмент усклађености са могућношћу санкција за непоштовање, друго супротстављено стајалиште заснивало се на идеји механизма усклађености без санкција, тврдећи да још није сазрело време за тако нешто.[997] У процесу дефинисања механизма усклађености у оквиру Париског споразума током *COP*20 у Лими 2014. године, разматране су четири основне опције.[998]

Резултат ових преговора је члан 15 Париског споразума, који успоставља механизам за „олакшавање имплементације и подстицање усклађености“.[999] За разлику од класичних механизама надзора у међународном праву, овај механизам нема санкциони, нити квазисудски карактер. Он је конципиран као не-судски и не-санкциони

---

[995] D. Bodansky, “The Durban Platform Negotiations: Goals and Options“, https://www.belfercenter.org/publication/durban-platform-negotiations-goals-and-options, приступљено 26.05.2023.

[996] *Ibid*.

[997] Z. Savasan, “A Brief Assessment on the Paris Climate Agreement and Compliance Issue“, *Uluslararası İlişkiler*, Volume 14, No. 54, 2017, p. 112.

[998] Опције су укључивале успостављање одвојених аранжмана усклађености, који би могли обухватити све обавезе уговорних страна или само поједине, уз универзалну или диференцирану примену одлука, у складу са принципом заједничке, али диференциране одговорности и релативних капацитета. Прва опција ослањала се на модел утемељен у Кјото протоколу, који предвиђа успостављање два одвојена огранка - извршног, задуженог за утврђивање непоштовања, и помоћног, који пружа подршку државама у испуњавању обавеза. Друга опција предлагала је оснивање сталног, неполитичког тела састављеног од стручњака који делују у личном својству, са циљем да се обезбеди објективан и независан надзор над усклађеношћу држава. Трећа опција заговарала је успостављање искључиво олакшавајућег механизма, усмереног на подршку државама у постизању њихових климатских циљева, без елемената принуде или санкција. Четврта опција подразумевала је успостављање платформе која би се бавила не само олакшавањем и праћењем спровођења обавеза, већ и превентивним деловањем кроз рано упозоравање на потенцијалне проблеме у усклађености. *Ibid*., pp. 112–114.

[999] Вид. Париски споразум, члан 15.

механизам, заснован на транспарентности, дијалогу и пружању подршке државама у испуњавању њихових обавеза. Управо ова структурна особина отвара сложено теоријско питање његовог односа према праву међународне одговорности држава. Једно становиште у доктрини истиче да чињеница да је механизам усклађености инкорпориран у правно обавезујући међународни уговор указује на његов нормативно обавезујући карактер. У том смислу, наглашава се да његово место у самом телу Париског споразума, а не у пратећим одлукама Конференције страна, говори у прилог намери држава да му признају правни значај. [1000] С друге стране, бројни аутори истичу да механизам има ограничен домет, пре свега зато што не предвиђа санкције, већ делује на основу транспарентности, подршке и изградње поверења. [1001]

Наиме, механизам усклађености не функционише као инструмент утврђивања међународне одговорности држава у класичном смислу, већ као превентивни и кооперативни механизам управљања понашањем држава. Његов циљ није репресивно санкционисање, већ континуирано обезбеђивање усклађености кроз институционализовани дијалог и техничку подршку. По нашем мишљењу, управо се у томе огледа најзначајнија нормативна новина Париског споразума, јер он не одбацује идеју одговорности држава, већ њене традиционалне функције распоређује између различитих механизама транспарентности, надзора и институционалне подршке, чиме се тежиште помера са санкционисања на континуирано обликовање понашања држава.

5.2.2. КОМИТЕТ ЗА НАДЗОР И УСАГЛАШЕНОСТ – УЛОГА И СТРУКТУРА

Комитет за усклађеност Париског споразума представља један од кључних израза „меког механизма принуде“ у савременом климатском праву, али и шире – индикатор дубље трансформације међународноправног поретка. Успостављен чланом 15. Споразума и операционализован Одлуком 1/CP.21, он одражава свесно одступање од класичних санкционих модела у корист флексибилне, олакшавајуће архитектуре усклађености, засноване на континуираном надзору и корекцији уочених пропуста. [1002]

У том смислу, Комитет не представља само институционални механизам имплементације, већ и пример преласка са модела санкционе одговорности ка моделу управљане усклађености. За разлику од традиционалних система међународне одговорности који полазе од утврђивања повреде и њених правних последица, режим успостављен Париским споразумом тежиште помера ка поштовању процедуралних захтева, транспарентности и институционализованом надзору над поступањем држава. Његова институционална структура (12 чланова и 12 заменика, уз принцип географске равнотеже и укључивање најрањивијих група држава) није пуко организационо решење, већ одраз нормативне идеје инклузивности као услова легитимитета глобалног климатског управљања.[1003] Статус независних чланова и континуирани мандат Комитета

[1000] C. Voigt, "Operationalizing the Implementation and Compliance Mechanism in the Paris Agreement", *Climate Law and Governance Initiative*, https://www.climatelawgovernance.org/operationalizing-the-implementation-and-compliance-mechanism-in-the-paris-agreement/, приступљено 01.04.2025.

[1001] A. Huggins, "The Paris Agreement's Article 15 Mechanism: An Incomplete Compliance Strategy", In B. Mayer, A. Zahar, (eds.), *Debating Climate Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021, pp. 99–110.

[1002] Механизам функционише кроз стручни комитет, чије чланове бира Конференција страна, уз поштовање принципа родне равноправности и стручности у релевантним научним, техничким, социо-економским и правним областима. Иако је у почетку успостављен као основно тело механизма, постоји могућност његовог даљег развоја, укључујући, на пример, формирање бироа или тела за утврђивање чињеница. Decision 1/CP.21, paras. 102–103.

[1003] *Ibid.* Регионалне групе су Африка, Азијско-Пацифичка, Источна Европа, Латинска Америка и Кариби и Западна Европа и остали.

додатно га позиционирају као стални механизам „тихог надзора“, а не *ad hoc* кризну интервенцију.[1004]

Комитет за усклађеност Париског споразума треба разумети као институционалну тачку у којој се општа логика еколошких уговора најизразитије прелама у конкретан режим климатског управљања. Његово деловање се не може свести на класичну контролу извршења уговорних обавеза, већ се уклапа у шири модел управљачке рационалности који карактерише савремено међународно еколошко право. Његова надлежност је примарно процесна, активира се у случајевима недостављања национално утврђених доприноса или извештаја из члана 13, при чему се контролише формална испуњеност обавезе, а не материјална адекватност државног понашања.[1005] Посебну улогу имају експертски (TER) тимови, који у систем усклађености уводе технократску и епистемичку димензију. Они не пресуђују, већ „картографишу одступања“ тј. идентификују области побољшања и формулишу препоруке које се интегришу у завршне извештаје. [1006] На тај начин, усклађеност се трансформише у процес нормативног учења, а не у једнократну оцену повреде.

У том смислу, Комитет добија улогу медијатора између права и политике, јер кроз поступке техничке процене, дијалога и препорука доприноси формирању онога што се може означити као „процесна одговорност држава“. Та одговорност се не заснива на санкцији, већ на сталној изложености транспарентности, упоредивости и међународној евалуацији, што у коначном исходу производи снажан репутациони и политички ефекат. Сматрамо да овакав модел показује да Комитет није институционална алтернатива међународноправној одговорности, већ механизам који у условима одсуства централизоване принуде функционално преузима део њених превентивних и дисциплинујућих ефеката.

5.2.3. ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ О УСКЛАЂЕНОСТИ - ВРШЕЊЕ ПРОЦЕДУРЕ НАДЗОРА

Париски споразум је успоставио суштински другачији модел механизма усклађености у односу на традиционалне системе међународног права животне средине. Док су ранији међународни режими били засновани првенствено на правно обавезујућим квотама, централизованом надзору и могућности санкционисања, Париски споразум полази од идеје да је у условима глобалне међузависности и различитих економских капацитета држава ефикасније изградити систем континуиране транспарентности, међусобног праћења и постепеног повећања амбиције.

[1004] Rules of Procedure of the Paris Agreement Implementation and Compliance Committee, https://unfccc.int/news/rules-of-procedure-of-the-paris-agreement-implementation-and-compliance-committee-paicc-adopted, приступљено 08.04.2025. Одлуке би унутар Комитета требало да се доносе консензусом али је предвиђено одступање како не би дошло до застоја у раду па ако није могуће постићи сагласност потребно је да за одлуку гласа три четвртине присутних чланова. Са кворумом од десет, то значи да мора најмање осам чланова да гласа за (девет ако је присутно свих дванаест чланова). Свака одлука донета гласањем када су присутни сви чланови (или њихови заменици) захтевала би мешовиту већину гласова чланица развијених и земаља у развоју, чувајући се од било ког уплива интереса при гласању. Вид. G. Zihua, C. Voigt, J. Werksman, “Facilitating Implementation and Promoting Compliance With the Paris Agreement Under Article 15: Conceptual Challenges and Pragmatic Choices”, *Climate Law,* Volume 9, Issue 2, 2019, pp. 65–100.

[1005] Оно што Комитет суштински издваја јесте избор инструмената. Уместо санкција, он користи спектар корективних интервенција: дијалог са државом, техничку и финансијску подршку, израду добровољних акционих планова и утврђивање чињеничних налаза. Вид. Париски споразум, члан 13.

[1006] Одлука 1/CP.21.

Током преговора који су претходили усвајању Париског споразума постојала су значајна неслагања у погледу питања транспарентности и надзора. Поједине државе у развоју, пре свега Кина и Индија, страховале су да би универзални систем извештавања и контроле могао довести до прикривеног ограничавања њиховог економског развоја и нарушавања принципа заједничке али диференциране одговорности.[1007] Са друге стране, развијене државе су инсистирале на успостављању јединственог система праћења како би се избегли проблеми који су постојали у ранијем климатском режиму, нарочито различити стандарди извештавања и недостатак поузданих података о емисијама. Компромис је пронађен у успостављању Појачаног оквира транспарентности (*Enhanced Transparency Framework – ETF*), који комбинује универзална правила са одређеним степеном флексибилности за државе у развоју.[1008]

Овај систем је регулисан чланом 13. Париског споразума и представља један од централних стубова читавог механизма усклађености.[1009] Његова основна сврха није искључиво техничко прикупљање података о емисијама гасова са ефектом стаклене баште, већ стварање институционалног механизма који омогућава континуирани увид у понашање држава и процену њихове стварне посвећености климатским циљевима. Управо зато транспарентност у Париском споразуму има двоструку функцију: информативну и нормативну. С једне стране, она омогућава прикупљање података неопходних за процену глобалног напретка, док са друге стране делује као механизам политичког и репутационог притиска на државе. [1010] Државе су у обавези да периодично подносе извештаје који садрже податке о националним емисијама, спроведеним мерама ублажавања и прилагођавања, напретку у реализацији Национално утврђених доприноса као и информације о финансијској и техничкој подршци. Ови извештаји, познати као *Biennial Transparency Reports (BTRs)* (Двогодишњи извештај транспарентности), представљају централни инструмент система транспарентности.[1011]

Посебан значај има чињеница да систем транспарентности није ограничен само на формалне институције UNFCCC режима. Напротив, јавно доступни подаци омогућавају укључивање великог броја актера у процес контроле усклађености. На тај начин долази до постепене „децентрализације“ механизма усклађености. У оквиру овог система посебно место има процес техничке експертске ревизије. Независни експертски тимови анализирају достављене извештаје, процењују њихову методолошку исправност, идентификују недостатке и формулишу препоруке за унапређење.[1012] Међутим, важно је нагласити да експертски тимови немају овлашћење да утврђују одговорност држава нити да изричу санкције, њихова улога је пре свега консултативна и усмерена ка побољшању капацитета држава.[1013]

Међутим, упркос институционалном напретку, механизам транспарентности суочава се са бројним структурним ограничењима. Највећи проблем представља

[1007] M. van Deursen, A. Gupta, S. S. Prasad i R. Weikmans, “Between a rock and a hard place: unpacking India’s engagement in UNFCCC transparency arrangements“, *Climate Policy*, 26(4), 2026, pp. 662–676.
[1008] S. Prasad, K. Ganesan, V. Gupta, *Enhanced Transparency Framework in the Paris Agreement: Perspective of Parties, Council on Energy, Environment and Water* (CEEW), New Delhi, 2018, pp. 16–29.
[1009] Вид. Париски споразум, члан 13.
[1010] T. Rao, “Non-Compliance Procedures”, *Yearbook of International Environmental Law*, 2025, pp. 1–5.
[1011] UNFCCC, “General and cross-cutting aspects for the technical expert review under the enhanced transparency framework under the Paris Agreement“, Technical handbook for developing country Parties on preparing for implementation of the enhanced transparency framework under the Paris Agreement, 2020, pp. 22–26.
[1012] Decision 18/CMA.1, paras. 146 – 149.
[1013] *Ibid.*

различита природа Национално утврђених доприноса. Неке државе формулишу апсолутне циљеве смањења емисија у односу на референтну годину, [1014] док друге користе индикаторе емисионог интензитета, секторске циљеве или условне обавезе зависне од међународне финансијске помоћи.[1015] Ова нормативна фрагментација значајно отежава упоредивост података и процену стварног глобалног напретка.[1016]

На крају, може се закључити да информациони систем Париског споразума представља најразвијенији пример „информационог *compliance* механизма“ у савременом међународном праву. Његова суштина није у могућности формалног санкционисања, већ у стварању институционалне инфраструктуре која путем јавности, експертске процене и континуиране ревизије постепено обликује понашање држава. Управо зато је транспарентност у Париском споразуму много више од административне процедуре, она представља основни инструмент климатског управљања и централни механизам усклађености. По нашем мишљењу, управо се кроз овај информациони систем најјасније испољава промена начина на који међународно право утиче на понашање држава. Уместо да правне последице наступају тек након утврђене повреде обавезе, континуирано прикупљање, анализа и јавно објављивање података делују превентивно и усмеравају државе ка постепеном усклађивању њихових климатских политика.

5.2.4. НЕПОСТОЈАЊЕ САНКЦИЈА ЗБОГ НЕУСАГЛАШЕНОСТИ – ОГРАНИЧЕЊЕ ИЛИ СВЕСНА АРХИТЕКТУРА COMPLIANCE МЕХАНИЗМА

На први поглед, непостојање санкција за случај неусаглашености може деловати као једна од највећих слабости Париског споразума. Из перспективе класичног међународног права, у којем се ефикасност правне норме често повезује са постојањем последица за њено кршење, одсуство казнених механизама може створити утисак да је реч о режиму ограничене правне снаге. Међутим, такво тумачење занемарује специфичну природу климатских промена и политичке услове под којима је Париски споразум усвојен. За разлику од већине традиционалних међународних обавеза, климатске обавезе се не могу ефикасно спроводити искључиво путем санкција.

Климатске промене представљају проблем колективног деловања у којем успех режима зависи од учешћа највећег могућег броја држава, укључујући и оне које су истовремено највећи емитери гасова са ефектом стаклене баште. У таквим околностима, строги механизми санкционисања могу произвести парадоксалан ефекат, уместо повећања усклађености, могу довести до смањења учешћа или повлачења држава из режима. Управо је искуство Кјото протокола показало да формално строжи систем не

[1014] Као пример можемо навести Велику Британију чији је циљ смањење емисија за 81% у односу на ниво из 1990. до 2035. године. Guardian, “Keir Starmer to unveil ambitious new UK climate goal at Cop29“, https://www.theguardian.com/environment/2024/nov/11/keir-starmer-to-unveil-ambitious-new-uk-climate-goal-cop29-ndc, приступљено 05.04.2025.

[1015] Индија је навела да је циљ смањења интензитета емисија у односу на БДП за 33–35% до 2030. године у односу на ниво из 2005. године. The Hindu, “India to cut emissions intensity“, https://www.thehindu.com/todays-paper/india-to-cut-emissions-intensity/article7717155.ece, приступљено 20.04.2025.

[1016] Проблем представља и питање поузданости података. Многе државе у развоју немају довољно развијене институционалне и техничке капацитете за прецизно мерење емисија. Недостатак адекватних статистичких система, научне инфраструктуре и финансијских ресурса може довести до непотпуних или методолошки неуједначених извештаја.

мора нужно обезбедити већу ефикасност ако није праћен широким политичким прихватањем. [1017]

Из тог разлога, одсуство санкција у Париском споразуму не треба посматрати као пропуст у креирању механизма усклађености, већ као резултат свесне институционалне процене да је за климатски режим важније очувати универзалност учешћа него развити формално снажнији систем принуде. У том смислу, логика Париског споразума није заснована на претпоставци да ће државе поступати у складу са обавезама због страха од санкција, већ на претпоставци да ће континуирана изложеност међународном надзору, политичким очекивањима и периодичној ревизији климатских политика постепено повећавати трошкове нечињења.[1018]

Посматрано из угла одговорности држава, овакво решење јасније раздваја режим усклађености од режима међународноправне одговорности. Комитет за усклађеност није замишљен као орган који утврђује повреду међународне обавезе нити као механизам који производи правне последице сличне репарацији или контрамерама. Његова функција је пре свега превентивна и корективна, усмерена на отклањање узрока неусаглашености пре него што она прерасте у озбиљнији проблем имплементације. Париски споразум показује да се одговорност не мора увек манифестовати кроз формалну реакцију на повреду обавезе.[1019] Уместо повезивања неусаглашености са санкцијом, климатски режим постепено развија систем у којем се неусаглашеност повезује са повећаном изложеношћу правној и политичкој контроли. Управо због тога може се тврдити да Париски споразум није елиминисао последице неусаглашености, већ их је дисперзовао изван самог механизма усклађености. Последице се све чешће утврђују и санкционишу кроз друге правне процесе, као што су националне климатске парнице и надзор међународних тела за људска права. Парадоксално, одсуство санкција унутар Париског споразума делимично је допринело јачању механизама одговорности изван њега.[1020]

Након усвајања Париског споразума можемо рећи да се последице неусаглашености не исцрпљују у оквиру самог механизма усклађености. Иако Комитет нема овлашћења да изриче санкције или утврђује међународноправну одговорност

[1017] Креатори Споразума полазили су од реалистичне претпоставке да државе, а нарочито највећи емитери гасова са ефектом стаклене баште, не би прихватиле режим који би подразумевао строге санкције и директну међународноправну одговорност за непостизање климатских циљева.

[1018] Од држава се очекује да временом повећавају ниво климатске амбиције. Члан 4. Париског споразума предвиђа да ће државе предузимати мере ради остваривања својих национално одређених доприноса, док се од сваког наредног доприноса очекује „напредак“ у односу на претходни. Иако је дуго постојала дилема да ли је реч о искључиво политичкој тежњи или о правно релевантној обавези, савремена тумачења све више иду у правцу схватања да државе имају дужност континуираног повећавања амбиције. У том смислу, посебан значај има и став Међународног суда правде да концепт „напредовања“ подразумева постепено пооштравање климатских циљева, а не њихово стагнирање или смањивање. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change* paras. 241–242.

[1019] Уместо класичних санкција, Париски споразум развија систем репутационог и политичког притиска, често описиван кроз концепт „*name and shame*“ или, у новијој литератури, „*name and encourage*“.

[1020] Последњих година све је већи број случајева у којима судови захтевају од држава да пооштре климатске политике или да доследније спроводе преузете обавезе. Према извештају UNEP-а из јула 2023. године, број климатских парница у свету је значајно порастао током последњих година. До краја 2022. године, поднето је више од 2.180 случајева у 65 јурисдикција, укључујући међународне и регионалне судове, трибунале и друга правосудна тела. Овај број представља више него двоструко повећање у односу на 884 случаја забележена 2017. године. UNEP, “Climate litigation more than doubles in five years, now a key tool in delivering climate justice“, https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/climate-litigation-more-doubles-five-years-now-key-tool-delivering, приступљено 04.04.2025.

држава, информације које произилазе из система транспарентности и надзора могу постати релевантне у другим институционалним контекстима. На тај начин неусаглашеност не остаје потпуно без значаја, већ може утицати на оцену климатских политика пред националним судовима, у оквиру климатских парница или кроз друге облике политичке евалуације деловања држава.[1021]

Оваква трансформација механизама усклађености објашњава и савремене расправе о будућности климатског режима. Док један део аутора сматра да постојећи систем треба постепено унапређивати јачањем транспарентности, климатских парница и других облика репутационе одговорности, [1022] други указују да добровољна природа национално утврђених доприноса захтева дубљу реформу режима и увођење снажнијих подстицаја за испуњавање обавеза.[1023] Без обзира на разлике између ових приступа, заједничко им је уверење да питање одговорности држава остаје централно питање ефикасности климатског права.

На крају треба рећи да је кључно питање није да ли Париски споразум кажњава државе, већ да ли производи довољно снажне механизме који повећавају цену неусаглашености. Ако се цена неусаглашености сагледа шире од класичних санкција, онда постаје јасно да је архитектура Париског споразума заснована на другачијој логици обезбеђивања усклађености. Она не тежи кажњавању државе због пропуста, већ стварању окружења у којем постаје све теже оправдати климатску неактивност.

[1021] Све већи друштвени притисак, активизам цивилног друштва и улога медија додатно утичу на државе да климатске циљеве третирају као питање политичке и правне одговорности. Генерални секретар УН Антонио Гутереш, преузимајући „улогу главног саветника света за смелије климатске акције“, критиковао је богате нације и захтевао веће амбиције. Дан пре завршетка *COP*26, Гутереш је изјавио: „Не можемо се задовољити најнижим заједничким именитељем климатских акција. Апелујем на све земље да повећају амбицију у ублажавању, прилагођавању и финансијама”. A. Guterres, “One Day Before the End of #COP26, Twitter post (@antonioguterres), 11 Nov 2021“, https://twitter.com/antonioguterres/status/, приступљено 25.12.2023.

[1022] Присталице овог става сматрају да би увођење санкција угрозило универзалност и инклузивност режима, посебно након поновног иступања САД 2026. године. Уместо тога, предлажу еволуцију кроз Глобални преглед стања, бољу имплементацију члана 6 (тржишни механизми) и јачање репутационе и судске одговорности као „меког“ али ефикасног притиска. S. Bacchetta, “From Rio to Paris: International Climate Change Treaties Between Consensus and Efficacy“, https://www.e-ir.info/pdf/100445, приступљено 16.05.2025.

[1023] Друго гледиште решавања проблема неусаглашености са климатским уговорима заснива се на реформистичком гледишту према коме је неопходно радикално реконцептуализовати климатске споразуме јер упорни проблем усклађености произлази из систематски „погрешне архитектуре садашњег климатског режима.” Оправдање за овакав став се проналази у тренутној добровољности која влада код одређивања *NDC*-а. Стога је, према овом гледишту, неопходно радикално променити климатски режим „са добровољног споразума на онај са снажним подстицајима за учешће.“ W. Nordius, “How to Fix a Failing Global Effort”, https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-10/climate-club, приступљено 27.12.2023; Оваква идеја би се могла остварити кроз већ спомињан предлог који смо изнели за опште побољшање ефеката Париског споразума, а то је стварање више билатералних или мултелатералних споразума ограниченог чланства који би били комплементарни са Париским споразумом. На овај начин би се могла постићи обострана корист за уговорнице оваквих споразума. У ове споразуме би се могле увести и опипљиве казнене одредбе за неиспуњење договорених обавеза или циљева. Са друге стране, нечланице оваквих споразума не би могле користити уговорене бенефиције, па би ова чињеница подстицала чланство.

5.3. СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ МЕХАНИЗМА УСКЛАЂЕНОСТИ ПРЕДВИЂЕНИХ КЈОТО ПРОТОКОЛОМ И ПАРИСКИМ СПОРАЗУМОМ

5.3.1. ПРОЦЕДУРЕ НАДЗОРА

Механизми усклађености предвиђени Кјото протоколом и Париским споразумом представљају две различите фазе еволуције међународног климатског права и два суштински различита модела глобалног климатског управљања. Док је Кјото протокол био заснован на класичном моделу централизованог надзора и правно прецизно дефинисаних обавеза, Париски споразум уводи децентрализовани и динамички модел усклађености који се ослања на транспарентност, континуирано повећање амбиције и институционално учење.

У оквиру механизма усклађености Кјото протокола централну улогу имао је Комитет за усклађеност, који је био подељен на Огранак за олакшавање (*facilitative branch*) и Огранак за извршење (*enforcement branch*). Ова двостепена структура представљала је комбинацију кооперативног и квази-судског модела надзора. Огранак за олакшавање био је усмерен ка пружању техничке и институционалне помоћи државама ради испуњавања обавеза, док је Огранак за извршење имао овлашћења која су у пракси представљала најразвијенији санкциони механизам у историји међународног еколошког права. [1024] У случају неиспуњавања обавеза смањења емисија, држава је била дужна да у наредном обрачунском периоду надокнади недостатак увећан за додатних 30%, уз могућност губитка права учешћа у механизмима трговине емисијама. [1025] Овако постављен систем одражавао је класичну логику „*command-and-control*“ управљања, у којој је усклађеност схватана као питање контроле, верификације и санкционисања. Међутим, пракса је показала ограничења таквог приступа. Иако је Кјото механизам био институционално најразвијенији систем усклађености у оквиру еколошких уговора, његова ефикасност била је ослабљена чињеницом да међународно право и даље нема централизовани апарат принуде.[1026] Париски споразум напушта ову логику и уводи концепт „динамичке усклађености“, заснован на идеји да се дугорочна климатска сарадња не може одржати кроз рестриктивни и казнени приступ. Комитет предвиђен чланом 15. Париског споразума нема квази-судску функцију и не располаже овлашћењима за изрицање санкција.[1027] Његова улога је пре свега подстицајна и координациона, а циљ му је да олакша имплементацију и унапреди усклађеност држава са обавезама преузетим у оквиру Споразума.

Посебно значајна разлика између ова два механизма огледа се у различитом разумевању суверенитета држава. Кјото протокол је био заснован на асиметричном систему обавеза, у оквиру којег су развијене државе из Анекса I прихватале правно обавезујуће квоте смањења емисија. Париски споразум, напротив, почива на концепту

[1024] UNCC, “An Introduction to the Kyoto Protocol Compliance Mechanism“, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/compliance-under-the-kyoto-protocol/introduction, приступљено 06.04.2025.

[1025] *Ibid.* У систему усклађености предвиђеним Кјото протоколом, поступак је могао бити покренут и без сагласности државе.

[1026] Повлачење Канаде из Кјото протокола 2011. године показало је да државе могу избећи последице неусклађености једноставним напуштањем режима. Управо због тога савремена литература све чешће указује да је Кјото протокол представљао пример „санкционисаног режима без стварне принуде“. Вид. J.Hovi, *et al.,* "A credible compliance enforcement system for the climate regime", *Climate Policy 12.6*, 2012, pp. 741–754.

[1027] Париски споразум, члан 15.

„суверено одређене амбиције“, што значи да државе саме дефинишу своје национално утврђене доприносе.[1028]

Трећа значајна разлика односи се на улогу научне и техничке експертизе. Кјото протокол је примењивао релативно уједначене методологије мерења емисија и строги систем праћења, извештавања и верификације који је омогућавао прецизну проверу испуњености обавеза.[1029] Париски споразум задржава MRV систем, али га трансформише у „*Enhanced Transparency Framework*“ (ETF), који је далеко флексибилнији и прилагођен различитим капацитетима држава.[1030]

Упркос значајним структурним и нормативним разликама, Кјото протокол и Париски споразум деле неколико фундаменталних институционалних карактеристика које чине језгро савременог климатског управљања. Оба режима почивају на хибридном, институционализованом систему транспарентности који обухвата обавезно извештавање, независни технички преглед и колективни надзор. У оба случаја, експертска тела играју централну улогу, док се механизми усклађености дубоко интегришу са ширим архитектурама међународне сарадње и верификације. Међутим, суштинска разлика остаје у чињеници да је Кјото протокол усклађеност посматрао као питање контроле и санкционисања, док Париски споразум усклађеност схвата као континуирани процес институционалног учења, постепеног повећања амбиције и трансформације националних климатских политика. Управо ова промена представља један од најзначајнијих помака у еволуцији савременог међународног еколошког права.

5.3.2. СИСТЕМ ОДГОВОРА НА НЕПРИДРЖАВАЊЕ ОДРЕДБИ УГОВОРА

Механизми одговора на непоштовање обавеза у оквиру Кјото протокола и Париског споразума показују еволуцију од класичног, квази-судског модела ка флексибилном систему управљане усклађености заснованом на дијалогу и институционалној социјализацији државе. Ова трансформација не представља само техничку промену у архитектури контроле, већ одражава и шири помак у схватању начина на који међународно право производи понашање држава у условима одсуства централизоване принуде.

Кјото протокол је почивао на релативно хијерархизованој структури у којој је Огранак за извршење имао функцију утврђивања непоштовања и активирања унапред дефинисаних последица. Тај модел је у теоријском смислу био ближи класичном концепту санкционисања, јер је механизам био овлашћен да утврђује неусклађеност са обавезама, захтева усвајање акционих планова и привремено суспендује приступ механизмима трговине емисијама. У случају прекорачења додељених емисионих квота, државе су биле дужне да у наредном периоду надокнаде разлику уз додатно умањење од 30%, што представља један од ретких примера квази-санкционог механизма у

[1028] На тај начин Париски споразум уводи концепт „процедуралне усклађености“, који представља једну од најзначајнијих трансформација савременог међународног права. Тежиште се помера са материјалног резултата на сам процес деловања држава. Другим речима, државе нису правно обавезане да постигну конкретан ниво смањења емисија, али јесу обавезане да редовно подносе NDC-е, достављају извештаје, учествују у глобалном прегледу напретка и оправдавају ниво својих климатских амбиција. Управо због тога транспарентност постаје функционални супституит класичне санкције.

[1029] MRV 101: Understanding Measurement, Reporting, and Verification of Climate Change Mitigation, working paper.

[1030] Одлука 27/CMP.1, Annex, para. 5; Одлука 1/CP.21, para. 103. Уместо униформног приступа, уводи се диференцирана транспарентност која уважава различите националне околности, нарочито положај држава у развоју и малих острвских држава.

међународном еколошком праву. [1031] Ипак, иако је овај систем формално поседовао елементе принуде, његова стварна ефикасност била је ограничена. Мере су превасходно биле усмерене на техничке аспекте извештавања, методологију инвентара емисија и испуњавање квантитативних циљева, док су политички и економски узроци неусклађености остајали изван домашаја самог механизма. Ипак, иако је овај систем формално поседовао елементе принуде, његова стварна ефикасност била је ограничена. Мере су превасходно биле усмерене на техничке аспекте извештавања, методологију инвентара емисија и испуњавање квантитативних циљева, док су политички и економски узроци неусклађености остајали изван домашаја самог механизма.[1032]

Париски споразум уводи концептуално другачији приступ, у којем се одговор на неусклађеност више не заснива на репресивној логици, већ на логици континуираног управљања учинком. Одлука 20/CMA.1 изричито наглашава да је рад Комитета „неадверзаран, нетужбени и несанкциони", као и да Комитет не сме функционисати као механизам принуде или решавања спорова.[1033] Уместо санкционисања, централно место заузимају процедуре идентификације одступања, њихова транспарентна артикулација и институционализовани дијалог са државом.[1034] Овде се уочава прелазак са модела „утврђивања повреде" на модел који можемо назвати „корекције путање", у којем се не процењује само постојање неиспуњења, већ и капацитет државе да временом унапреди своје перформансе. Париски споразум уводи концепт „динамичке усклађености", у којем је тежиште померено са кажњавања на континуирано усмеравање понашања. овај концепт представља најзначајнији нормативни отклон од Кјото модела. Док је Кјото протокол био усмерен на утврђивање да ли је држава испунила унапред одређену обавезу, Париски споразум тежиште помера ка континуираној процени способности државе да временом унапређује своје климатске политике. У том контексту, усклађеност више није статична категорија која подразумева јасну поделу на испуњење и повреду обавезе, већ процес постепеног приближавања климатским циљевима кроз циклус ревизије, транспарентности и институционалног учења.[1035] Овакво разумевање усклађености додатно је потврђено и у Саветодавном мишљењу Међународног суда правде о климатским променама, у којем Суд климатске обавезе не посматра искључиво као статичне дужности резултата, већ као континуиране обавезе дужне пажње које подразумевају стално прилагођавање националних политика најбољим доступним научним сазнањима и потреби постепеног повећања климатске амбиције.[1036] На тај начин се и сама идеја усклађености помера од формалног питања повреде ка процени квалитета, интензитета и континуитета државног деловања.

Посебно значајну улогу у овом систему добијају технички експертски тимови (TER), чија функција превазилази класичан модел техничке ревизије. Они не делују као

[1031] Вид. Одлука 27/CP.7, а касније потврђена у Одлуци 24/CP.10 и Одлуци 22/CMP.1.

[1032] Санкције су се одређивале у зависности од узрока, степена и учесталости повреде, али нису правиле разлику на основу категорије . Недостатак ових мера био је у томе што су често погађале приватне актере, попут компанија ангажованих у механизмима флексибилности, док су државе у великој мери остајале имуније на директне последице. Пример попут суспензије Хрватске 2009. из трговине емисионим јединицама, указао је на лимите казненог приступа. Вид. Non-compliance Procedure of Croatia under the Kyoto Protocol Reporter Info: CC-2009-1-8/Croatia/EB, https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2009/20091126_CC-2009-1-8CroatiaEB-_na.pdf, приступљено 20.12.2022.

[1033] Одлука 20/CMA.1 Annex, paras. 2- 4.

[1034] *Ibid.*, paras. 20-23.

[1035] На тај начин климатски режим производи нови тип нормативности, који не функционише искључиво кроз правну обавезу, већ кроз стално генерисање очекивања, процену перформанси и репутациони притисак.

[1036] Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 241.

органи правне квалификације, већ као институционализоване епистемичке структуре које производе ауторитативно знање о климатским политикама држава. Њихов значај лежи у чињеници да трансформишу научне и техничке процене у инструменте нормативног утицаја.[1037] На тај начин се у савременом климатском праву формира специфичан облик „епистемичке принуде“, у којем државе нису изложене формалним санкцијама, али јесу континуираном процесу експертске процене и јавне евалуације. Управо зато Париски систем показује да у савременом међународном праву информација и експертиза могу функционисати као функционални еквивалент класичних механизама принуде.

Посебно је значајно што Париски механизам може идентификовати „системске проблеме“ који превазилазе појединачне случајеве неусклађености. Ово представља важан отклон од класичне логике међународне одговорности, јер се тежиште помера са индивидуалне повреде ка анализи структурних слабости читавог режима.[1038]

Савремени систем одговора на непридржавање климатских обавеза зато све мање функционише као класичан режим међународноправне одговорности, а све више као сложени систем глобалног управљања понашањем држава. Његова ефикасност не зависи искључиво од могућности формалног кажњавања, већ од способности режима да произведе трајну трансформацију националних политика, административних структура и економских стратегија. Управо у томе лежи најзначајнија иновација савременог климатског права: прелазак са права које санкционише повреду ка праву које континуирано обликује понашање држава у условима глобалне међузависности.

5.3.3 ИЗВЕШТАЈИ О УСКЛАЂЕНОСТИ

Извештаји о усклађености у оквиру Кјото протокола и Париског споразума представљају један од ретких институционалних елемената који постоји у оба режима, али са суштински различитом функцијом. Њихова компарација показује не само разлику у техничком дизајну, већ и трансформацију саме логике међународног климатског надзора, од *ex post* контроле усклађености ка континуираној евалуацији климатских политика држава.[1039]

У Кјото протоколу извештаји су били структурно повезани са системом квантитативно одређених обавеза. Њихова основна функција била је накнадна провера испуњености унапред дефинисаних емисионих лимита. Држава је имала јасно утврђену обавезу резултата, док је извештај служио као средство мерења и верификације тог резултата. Сходно томе, извештавање је било подређено логици правне сигурности и бинарном разграничењу између усклађености и неусклађености. Извештај је имао инструменталну функцију, да констатује постојање или непостојање повреде и омогући активирање правних последица

[1037] Center for Climate and Energy Solutions, “The Enhanced Transparency Framework Discussion Paper “, 2025, pp. 3–5.

[1038] L. Peterson, H.van Asselt. "Assessing risks to the implementation of NDCs under the Paris Agreement." *Climate policy* vol. 26.3, 2026, pp. 462–476. Упоредно посматрано, суштинска разлика између Кјото протокола и Париског споразума није само у присуству или одсуству санкција, већ у различитом разумевању саме функције међународног права. Кјото протокол полази од претпоставке да се понашање држава обезбеђује кроз нормативну дисциплину и претњу последицама, док Париски споразум полази од идеје да се дугорочна усклађеност може постићи једино кроз континуирано обликовање политичких очекивања.

[1039] M. van Deursen, A. Gupta, “Is Enhanced Transparency the “Backbone” of the Paris Agreement? A Critical Assessment“, *Transnational Environmental Law*, 14(1), 2025, pp. 48–51.

Париски споразум задржава обавезу извештавања, али је поставља у суштински другачији нормативни и институционални оквир. За разлику од Кјото протокола, који је био заснован на унапред утврђеним квантитативним обавезама, Париски споразум полази од динамичких национално утврђених доприноса чији садржај, ниво амбиције и методологија остају у значајној мери у домену државне процене.[1040] Последично, извештај више не служи искључиво утврђивању одступања од фиксно дефинисане норме, већ постаје механизам кроз који се сама норма постепено обликује, преиспитује и унапређује.

У том контексту, извештавање престаје да буде искључиво ретроспективни инструмент контроле и добија изразито процесни карактер. Његова функција више није ограничена на проверу испуњености већ преузетих обавеза, већ обухвата и стварање основа за наредни циклус политичког и техничког усаглашавања.[1041] Извештаји постају кључни елемент „амбициозног циклуса“ Париског споразума, јер омогућавају да се кроз механизме транспарентности, глобалног преиспитивања (*global stocktake*) и међусобне евалуације држава постепено врши притисак ка повећању климатских обавеза.[1042]

Док је у Кјото систему извештај представљао финални доказ усклађености, у Париском режиму он постаје почетна тачка за нови круг политичког и институционалног прилагођавања. Његов значај не произлази само из информација које садржи, већ из начина на који те информације циркулишу кроз механизме транспарентности, експертске анализе и политичког поређења.[1043] На тај начин извештај престаје да буде само технички документ и постаје средство обликовања очекивања о „пожељном“ нивоу климатског деловања.[1044]

Оваква трансформација указује на дубљу промену у природи међународног климатског права. Уместо класичног модела у којем право делује кроз јасно дефинисане обавезе и накнадно утврђивање повреде, Париски споразум успоставља систем у којем се усклађеност производи кроз континуирани процес ревизије, транспарентности и институционализованог учења. У том смислу, извештавање постаје не само средство праћења понашања држава, већ и механизам постепене реконструкције самих стандарда климатске одговорности. По нашем мишљењу, управо ова еволуција показује да се тежиште савременог климатског права помера са утврђивања одговорности за већ насталу повреду ка институционалном обликовању будућег понашања држава. Стога механизми усклађености и међународна одговорност не треба да се посматрају као супротстављени институти, већ као комплементарни механизми који различитим средствима остварују заједнички циљ, а то је обезбеђивање ефикаснијег испуњавања међународних климатских обавеза.

[1040] Вид. M. Van Deursen, Aarti Gupta, "Transparency is what states make of it: whose climate priorities are reflected in the Paris Agreement's enhanced transparency framework?", *Climate Policy*, 24.9, 2024, pp. 1298–1303.

[1041] UNCC, "2025 Synthesis Report of Biennial Transparency Reports", https://unfccc.int/process-and-meetings/transparency-and-reporting/reporting-and-review/reporting-and-review-under-the-paris-agreement/biennial-transparency-reports/2025-synthesis-report-of-biennial-transparency-reports, приступљено 18.05.2026.

[1042] S. Klinsky *et al*., "Did the first global Stocktake successfully assess progress towards the Paris goals 'in light of equity'?", *Earth System Governance*, 27, 2026, pp. 3–7.

[1043] Вид. A. Gupta, M. van Deursen, "Making transparent the accountability deficit in the global climate regime", *npj Climate Action*, 4.1, 2025, pp. 60–62.

[1044] *Ibid.*

6. СУДСКИ МЕХАНИЗАМ ЗА РЕШАВАЊЕ МЕЂУДРЖАВНИХ СПОРОВА КОЈИ СЕ ТИЧУ ШТЕТЕ ИЗАЗВАНЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

6.1. ПРАВНА ПРИРОДА СПОРОВА О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

Спорови између држава се могу решити дипломатским и судским путем. Једна од основних разлика је у томе што судски спорови, међу које спада арбитража, окончавају се обавезујућом одлуком за стране у спору. За разлику од дипломатског решавања спорова који тежи ка томе да изнађе пре свега политичко решење спора, [1045] судски начини се ослањају искључиво на норме међународног права како би се решио неки спор.

Климатски режим је специфичан по томе што тежи да поседује правну снагу али је због потребе деловања читаве међународне заједнице оптерећен политичким компромисима. За правилно разумевање природе климатских спорова, од посебног је значаја питање правне снаге Париског споразума, као централног инструмента савременог климатског режима. У том контексту, посебну тежину има одлука Врховног суда Бразила који је Париски споразум прогласио уговором из области људских права, чиме му је призната надређена правна снага у односу на унутрашње прописе.[1046] Такав став значи да су обавезе смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште правно обавезујуће и да представљају међународну обавезу државе.

Климатски спорови представљају подтип еколошких спорова који се односе на (не)испуњавање обавеза у вези са ублажавањем климатских промена, адаптацијом на њихове последице, као и правним одговорима на губитке и штете. Њихова посебност огледа се у комплексности чињеничног и правног оквира, за разлику од класичних спорова, климатски спорови укључују вишеслојну одговорност која се не заснива увек на директној повреди једне норме, већ често на системским пропустима и дугорочним последицама.

Иако највећи допринос емисијама гасова са ефектом стаклене баште потиче од приватних компанија и појединаца, остаје отворено питање да ли међудржавни спорови у области климатских промена могу бити вођени на основу међународног права, пре свега имајући у виду чињеницу да се пред међународним судовима тренутно не могу покретати поступци против приватних актера. Упркос томе што до сада није забележен ниједан међудржавни спор који се директно односи на питање одговорности за климатске промене, број спорова у овој области значајно расте. Последњих година све је више случајева покренутих пред националним и међународним форумима, како у форми судских спорова, тако и кроз арбитражне поступке. Већину ових спорова покренули су појединци или групе грађана против држава оптужујући их за значајан допринос климатским променама.[1047]

Улога судова у решавању климатских спорова остаје предмет расправе. Због изузетне комплексности климатског феномена, део правне теорије указује на значајна ограничења судских и арбитражних механизама у ефикасном решавању таквих

[1045] Вид. Крећа, стр. 757–768.

[1046] *PSB et al. v. Brazil (on Climate Fund) "Partido Socialista Brasileiro (PSB),* Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), Partido dos Trabalhadores (PT) e Rede Sustentabilidade v. União Federal", Federal District Federal Court, Principal Laws: (Law No. 12187 of 2009), 07/01/2022, para. 17.

[1047] Вид. "Climate Litigation Network", https://climatelitigationnetwork.org/, приступљено 09.04.2025.

спорова.[1048] Ипак, преовладава мишљење да је правни пут легитиман и потребан начин за решавање спорова у вези са одговорношћу за климатске промене.[1049] Судови су често у позицији да балансирају између међународних обавеза и домаћих циљева, нарочито када је реч о потенцијалном утицају на људска и уставна права. Развој технологија које омогућавају прецизније одређивање узрочне везе између људских активности и климатских ефеката, знатно је утицао на пораст броја климатских парница.[1050] Ипак, судије морају бити свесне да постојећи правни оквири нису у потпуности прилагођени специфичностима климатских изазова, па је неопходно флексибилно тумачење норми, уз пуно поштовање принципа владавине права и улоге суда као тумача, а не творца права.

До сада су климатски спорови углавном били покретани од стране појединаца и организација против држава пред националним судовима или ЕСЉП, с циљем указивања на неиспуњавање обавеза у оквиру националних акционих планова адаптације и ублажавања последица климатских промена. У правно-теоријском смислу, климатски спорови могу се посматрати кроз призму поштовања принципа (стандарда) дужне пажње, затим испуњености правног баланса између економског развоја, социјалне правде и заштите животне средине, те међусобне повезаности људских права и животне средине. По типовима самих спорова тренутно климатске спорове можемо поделити на међудржавне климатске спорове, климатске парнице против држава, климатске парнице против приватних компанија или транснационалних и мултинационалних субјеката и климатско инвестиционе арбитраже.

Климатски спорови представљају нову и све значајнију форму правних поступака у међународном и унутрашњем праву, одражавајући дубоку повезаност еколошких изазова са питањима правне одговорности, људских права, економског развоја и глобалне правде. Њихова правна природа огледа се у настојању да се правним средствима утврди одговорност међународних актера за последице климатских промена и непредузимање адекватних мера за њихово ублажавање. Иако постоје изазови у погледу доказивања, надлежности и примене постојећих правних инструмената, судска и арбитражна тела све више показују спремност да преузму активну улогу у заштити климе. Та тенденција указује на постепено формирање посебне подгране међународног права, климатског процесног права, које би у будућности могло добити јасније обрисе и признат правни статус.

Сходно томе, правна природа климатских спорова се не исцрпљује у формалном захтеву за утврђивањем одговорности, већ представља шире настојање да се правним путем допринесе очувању глобалног јавног добра, стабилне климе и обезбеди међугенерацијска правда.

6.2. АРБИТРАЖНИ НАЧИН РЕШАВАЊА СПОРОВА

Арбитражни начин решавања спорова постао је врло атрактиван крајем 19. века и у одређеној врсти спорова практикује се и данас у великој мери. Још је Хашка конвенција о мирном решавању спорова из 1899, изражавајући дуготрајну праксу, арбитражу дефинисала као „решавање спорова између држава од стране судија по

[1048] Вид. S. Bookman, A. Doyle, *et al*., *Let the courts decide? The Potential and Limitations of Climate Litigation*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2022, pp. 36–45, 52–55.
[1049] J. Setzer, L. C. Vanhala, "Climate change litigation: A review of research on courts and litigants in climate governance", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 10(3), 2019, pp. 1–19.
[1050] Вид. C. Heather, *et al*., "Judging climate change: the role of the judiciary in the fight against climate change", *Oslo Law Review*, 7.3, 2020, pp. 173–183.

њиховом сопственом избору на бази поштовања права".[1051] Оно што прави кључне разлике између арбитраже и судског спора јесте што стране у спору саме бирају арбитре и право по коме ће се донети одлука. Управо ове специфичности чине арбитражу примамљивијом за решавање спорова. У наставку ћемо анализирати специфичности арбитражних поступака везаних за заштиту животне средине и њихов утицај на посебну врсту арбитража - климатске арбитраже.

6.2.1. СПЕЦИФИЧНОСТИ РЕШАВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ СПОРОВА У ВЕЗИ СА ЗАШТИТОМ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ПРЕД АРБИТРАЖОМ

Развој савремене еколошке арбитраже тесно је повезан са ширењем мултилатералних еколошких уговора и постепеним афирмисањем животне средине као заједничког интереса међународне заједнице. У том контексту, Стални арбитражни суд се профилисао као значајан институционални форум за решавање спорова који настају на пресеку суверених права држава, експлоатације природних ресурса и међународних обавеза у области заштите животне средине**.**

Најранији арбитражни спорови који су посредно допринели развоју еколошке одговорности држава настали су још у XIX веку. Значајан пример представља спор између Костарике и Никарагве поводом пловидбе реком Сан Хуан, окончан арбитражном одлуком председника Сједињених Америчких Држава Гровера Кливленда (*Stephen Grover Cleveland*) 1888. године. Иако је предмет формално био ограничен на тумачење граничног уговора и право пловидбе, његов шири значај огледа се у постепеном напуштању концепта апсолутног територијалног суверенитета.[1052] Арбитражна пракса је тиме поставила темеље каснијем развоју начела према којем држава не сме користити своју територију на начин који проузрокује значајну штету другој држави. Ово начело касније је добило експлицитнији облик у предметима *Trail Smelter* и *Pulp Mills,* а данас представља један од основних постулата међународног еколошког и климатског права.[1053]

У савременом периоду, посебан значај има арбитражна пракса у оквиру Конвенције УН о праву мора из 1982. године, као и OSPAR режима, која је допринела развоју стандарда „дужне пажње" као кључног елемента државне одговорности за

[1051] М. Крећа, стр. 772; Convention for the Pacific Settlement of International Disputes (Hague I), 29 July 1899. члан 15.

[1052] *San Juan River Case, Costa Rica v. Nicaragua*, Arbitral Tribunal, Washington, 22 March 1888, *IELR*, vol. 1, pp. 16–17, 25.

[1053] У предмету Trail Smelter арбитражни суд је утврдио да ниједна држава нема право да користи своју територију на начин који проузрокује озбиљне последице по територију друге државе, чиме је постављен темељ савременог начела забране прекограничне штете (no-harm principle). Значај ове одлуке није био само у утврђивању одговорности за конкретно загађење из топионице на граници Канаде и Сједињених Америчких Држава, већ у афирмацији ширег схватања да суверенитет државе није апсолутан уколико вршење њених активности угрожава животну средину друге државе. J. Wirth, "The Trail Smelter Dispute: Canadians and Americans Confront Transboundary Pollution, 1927-41", *Environmental History,* 1–2(1996), pp. 34–51. Ово начело је додатно развијено у предмету Pulp Mills, у којем је Међународни суд правде проширио концепт државне одговорности уводећи процесне обавезе као саставни део еколошке дужне пажње. Суд је нагласио да државе нису обавезне само да се уздрже од проузроковања штете, већ и да спроводе процене утицаја на животну средину, размењују информације и сарађују када постоји ризик од прекограничних последица. На тај начин је класично правило о забрани штете трансформисано у шири режим превентивне одговорности, заснован на дужности државе да активно управља еколошким ризицима. *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay*), Judgment, 20 April 2010, ICJ Reports 2010. paras. 213–219.

прекограничну еколошку штету.[1054] Ови стандарди подразумевају не само забрану директног проузроковања штете, већ и позитивну обавезу држава да предузимају разумне мере превенције и регулације активности под својом јурисдикцијом.

Посебно динамично подручје представљају инвестициони спорови са еколошком и климатском димензијом. Приметан је велики број спорова између приватних компанија и држава у вези са пројектима чистог развоја који су предвиђени Кјото протоколом. Иако су CDM механизми првобитно били конципирани као инструмент међународне климатске сарадње, пракса је показала да су они истовремено створили сложене инвестиционе и регулаторне спорове који су отворили питање међународне одговорности држава у контексту климатских политика. CDM пројекти омогућавали су развијеним државама и њиховим компанијама да део обавеза смањења емисија испуне финансирањем пројеката у државама у развоју, попут постројења за обновљиве изворе енергије, управљање отпадом или смањење индустријских емисија.[1055] Међутим, значајан број спорова настао је у ситуацијама када су државе домаћини накнадно мењале регулаторни оквир, уводиле нове еколошке услове, повлачиле дозволе или оспоравале валидност сертификованих емисионих кредита.[1056] Инвеститори су у таквим поступцима често тврдили да су државе повредиле стандарде правичног и равноправног третмана, нарушиле легитимна очекивања инвеститора или индиректно експроприсале инвестиције.[1057] Ови спорови су уједно показали трансформацију концепта међународне одговорности држава у области животне средине. Класичан модел одговорности, заснован искључиво на директном акту државе, постепено је проширен на одговорност због недовољне регулације приватних активности или неуспеха државе да обезбеди предвидив и еколошки одржив правни оквир.[1058]

[1054] Развој овог стандарда посебно је видљив у предмету Мокс Плант (MOX Plant) између Ирске и Уједињеног Краљевства, који је вођен у оквиру OSPAR режима и Конвенције УН о праву мора. Спор је настао поводом рада постројења за прераду нуклеарног горива у Селафилду, за које је Ирска тврдила да представља ризик по морску средину Ирског мора. Иако поступак није окончан мериторном одлуком, спор је имао значајан утицај на развој процесних еколошких обавеза држава. Посебно је наглашено да државе имају обавезу сарадње, размене информација и процене ризика када постоји могућност прекограничне штете. На тај начин је концепт дужне пажње проширен са класичне забране штете на активну обавезу превентивног деловања. Вид. *The MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures*, Order of 3 December 2001, ITLOS Case No. 10., 2001.

[1055] Вид. UNEP, I*mplementing CDM Projects A Guidebook to Host Country Legal Issues,* Baker & McKenzie, 2009, pp. 19–37.

[1056] Честе промене националних политика за обновљиве изворе (посебно *wind* и *hydropower*) довеле су до спорова око *baseline*-а и *additionality*. Многи пројекти су оспоравани јер су се поклапали са државним циљевима и субвенцијама, што је постављало питање да ли би се реализовали и без CDM кредита. Ово је резултирало одбацивањима пројеката, ревизијама издавања CER-ова и комерцијалним/арбитражним споровима око власништва и валидности кредита. B. Haya, Payal Parekh, *Hydropower in the CDM: Examining Additionality and Criteria for Sustainability*, working paper, 2011, pp. 1–42.

[1057] Вид. UNCTAD, Fair and Equitable Treatment, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II (2012), pp. 61–89.

[1058] Истовремено, у новијој арбитражној пракси све је присутнији став да се мере декарбонизације, енергетске транзиције и пооштравања еколошких стандарда не могу аутоматски посматрати као повреда инвестиционих права, већ као израз међународноправних обавеза државе у области климатских промена. Због тога савремена литература све чешће говори о развоју концепта „регулаторне одбране“ државе (*regulatory defense*), према којем држава може оправдати ограничење инвестиционих права уколико су мере усмерене на заштиту животне средине, јавног здравља или испуњавање климатских обавеза. На тај начин су спорови поводом CDM пројеката допринели постепеном „озелењавању“ инвестиционе арбитраже. Вид. C. Martini, “From Fact to Applicable Law: What Role for the International Climate Change Regime in Investor-State Arbitration?”, *Canadian Yearbook of International Law*, 2024. pp.6-34.

У настојању да подстакне државе на решавање спорова путем арбитраже, Стални арбитражни суд је 2001. године усвојио Опциона правила за арбитражу спорова који се односе на природне ресурсе и/или животну средину. Ова правила су резултат рада радне групе и комитета стручњака за право животне средине и арбитражу, са циљем да се попуне значајне празнине у решавању еколошких спорова.[1059] Годину дана касније, 2002. године, донета су Опциона правила за измирење спорова у вези са природним ресурсима и/или животном средином, која пружају свеобухватан сет процедуралних правила прилагођених специфичностима еколошких спорова.[1060] Ова два инструмента представљају значајан напредак у погледу институционализације механизама за решавање еколошких спорова.[1061] Једна од кључних иновација ових правила је омогућавање учешћа невладиних организација као активних учесника у спору, што је значајно јер ове организације често немају приступ међународним судовима.[1062] Стални арбитражни суд је међу ретким институцијама које су процесно изједначиле појединце са државама и мултинационалним компанијама у области животне средине. Друга значајна одредба је могућност страна у спору да изаберу два већа: арбитражно веће и стручно (експертско) веће.[1063] Ово омогућава већу флексибилност и поверење у стручне налазе, иако постоји ризик утицаја на независност експерата. Правила такође предвиђају да, уколико стране не могу да се договоре око састава већа, генерални секретар Међународног арбитражног суда има овлашћење да директно именује арбитре, чиме се поступак убрзава.[1064] Стални арбитражни суд је успоставио и листе специјализованих арбитара и стручњака за право животне средине, како би олакшао избор квалификованих особа за решавање оваквих спорова.[1065] Стране у спору нису обавезне да бирају са ових листа, али оне пружају додатну подршку у процесу избора.

Иако Опциона правила чине арбитражу атрактивном за решавање еколошких спорова, постоје одређена ограничења. Једно од њих је факултативна надлежност, што значи да државе нису обавезне да прихвате арбитражу. Такође, процедуре нису увек детаљно разрађене, а арбитражни механизми могу имати ограничене људске ресурсе за решавање комплексних спорова, што може утицати на одлуку држава да не поверавају спорове овом форуму. Стални арбитражни суд је успоставио Финансијски фонд за помоћ земљама у развоју како би покрио трошкове арбитраже. Међутим, само земље које су чланице Сталног арбитражног суда и које су наведене као примаоци помоћи од стране Организације за економску сарадњу и развој могу да користе ова средства. Пошто се фонд ослања на добровољне прилоге, средства нису загарантована и можда неће задовољити потражњу свих квалификованих земаља. Правила арбитраже задржавају

[1059] D. Ratliff, "The PCA Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment", *Leiden Journal of International Law,* 14(4): 2001, pp. 887–896.

[1060] Permanent Court of Arbitration (PCA), Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment 19. June 2001. https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/environmental-dispute-resolution/, приступљено 07.02.2023.

[1061] Правила су резултат рада стручне групе састављене од правника, научника и практичара из области међународног права и заштите животне средине, са циљем да се одговори на постојеће процесне празнине у решавању оваквих спорова.

[1062] Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Conciliation of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment, p. 213, Introduction. Иако се термин невладина организација не помиње експлицитно, у уводу се наводи да су правила и услуге Секретаријата доступне „приватним странама, другим ентитетима постојећим по националном или међународном праву, међународним организацијама и државама". Надаље, предвиђа се да се могу вршити модификације правила ради омогућавања „учествовања недржавних актера".

[1063] *Ibid.*

[1064] *Ibid*., члан 4, став 1e-1f.

[1065] *Ibid.,* члан 4, став 4.

одредбу сличну Правилима *UNCITRAL*-а, која дају овлашћење арбитражном суду да издаје привремене мере.[1066]

Додатно, правило да свака страна сноси сопствене трошкове у поступку у пракси погодује финансијски снажнијим државама, док мање острвске државе, које су често највише погођене климатским променама, остају у неповољнијем положају због ограничених ресурса. Иако финансијски фонд Сталног арбитражног суда пружа одређену подршку, његова доступност и одрживост и даље изазивају сумњу.

6.2.2. ПРЕПРЕКЕ ЗА ВОЂЕЊЕ КЛИМАТСКИХ АРБИТРАЖА

Иако арбитража представља један од најзначајнијих алтернативних механизама за решавање међународних спорова, њена примена у области климатских промена и даље је ограничена бројним структурним, институционалним и нормативним препрекама. Климатски спорови се суштински разликују од класичних трговинских или инвестиционих спорова јер укључују научну неизвесност, дугорочне последице и снажан елемент јавног интереса. Управо због тога, климатске арбитраже постављају питање да ли традиционални модел арбитраже, развијен пре свега за билатералне приватноправне односе, може адекватно одговорити на спорове који имају глобалне и полицентричне последице. До сада су се државе углавном уздржавале од изношења климатских спорова пред арбитражне трибунале. Основни разлог лежи у политичкој осетљивости климатских питања и страху да би покретање арбитражног поступка могло бити схваћено као инструмент политичког притиска или нарушавања дипломатских односа. Климатски режим је историјски изграђен на принципима сарадње, заједничке али диференциране одговорности и консензуса, због чега државе радије прибегавају преговарачким и кооперативним механизмима него формализованим поступцима утврђивања одговорности.[1067] У том смислу, избегавање арбитраже није само процесно питање, већ одраз саме архитектуре међународног климатског права, које је дуго било усмерено ка координацији политика, а не ка санкционисању повреда обавеза.

Једна од кључних препрека јесте непостојање јасне и опште обавезујуће правне основе за арбитражно решавање климатских спорова. Иако неки међународни споразуми, као што су Оквирна конвенција[1068] и Кјото протокол,[1069] предвиђају могућност арбитраже у складу са посебним процедурама, оне остају факултативне и до сада нису активиране у пракси.

Друга значајна препрека односи се на идентификацију страна у спору. У климатским споровима, актери могу бити државе, међународне организације, приватни инвеститори или чак појединци и заједнице погођене климатским променама.

[1066] *Ibid*., члан 26.

[1067] Ипак, потребно је разликовати класичне међудржавне климатске арбитраже од инвестиционих еколошко-климатских спорова, чији број последњих година значајно расте. У пракси је већ формиран значајан број инвестиционих арбитража које произилазе из мера декарбонизације, измена регулаторних режима у енергетском сектору, укидања субвенција за обновљиве изворе енергије, ограничења експлоатације фосилних горива и других климатских политика држава. Ови спорови показују да климатске промене више нису искључиво питање међудржавних односа и јавног међународног права, већ све чешће представљају и извор спорова између држава и страних инвеститора. Управо због тога, савремена арбитражна пракса постепено развија посебан корпус климатски условљених инвестиционих арбитража у којој арбитражни трибунали све чешће морају да успостављају равнотежу између права државе да спроводи мере заштите животне средине и климатске транзиције и стандарда инвестиционе заштите гарантованих билатералним и мултилатералним инвестиционим уговорима.

[1068] Оквирна конвенција о промени климе, члан 14.

[1069] Кјото протокол, члан 19.

Арбитража традиционално боље функционише у билатералним споровима између две стране са јасно дефинисаним правним положајем. У случајевима где је реч о дифузним или колективним интересима, као што је одговорност више држава за глобалне емисије гасова са ефектом стаклене баште, арбитража наилази на институционалне и концептуалне препреке.

Посебан изазов представља техничка и научна сложеност климатских питања, која захтева укључивање експерата различитих профила. Евидентно је да постоји мали број експерата потребних за прецизне научне налазе. Како би се превазишао овај проблем од јула 2018. Правилник о заштити животне средине Сталног арбитражног суда садржи листу од 25 арбитара специјалиста за заштиту животне средине и 17 техничких и научних стручњака за животну средину.[1070] Арбитражни суд Међународне трговинске коморе тренутно одржава само отворену базу података стручњака у различитим областима. Додатан проблем огледа се у чињеници да државе покушавају да избегну јавну критику за климатске неуспехе. Посебна препрека за климатске арбитраже јесте способност арбитра да се ухвате у коштац са овим питањима, јер кад постоји неслагање између експерата које предложе стране у поступку, арбитри морају бити у стању да препознају поузданост и правилно одлуче. Једно од главних начела арбитражног поступка је да дужина процеса мора одговарати економичности поступка, из тог разлога арбитри имају широка овлашћења да истражују фактичке чињенице и правна питања. Међутим, комплексност доказивања штете проузроковане климатским променама доводи у питање економичност ових поступака.[1071] Доказивање узрока и последица климатских промена може бити изузетно сложено и тешко. Потребни су научни докази који се често темеље на моделима и предвиђањима, што може бити предмет расправа и неслагања међу странама у арбитражи.

Питања од јавног интереса све чешће се јављају у арбитражним поступцима који се односе на климатске промене. Једна од главних критика усмерених ка традиционалној комерцијалној арбитражи јесте недостатак транспарентности, што се посматра као значајна препрека легитимитету арбитраже као адекватног и ефикасног механизма за решавање спорова у овој области. У том контексту, може се очекивати појачан притисак на обелодањивање информација и у потенцијалним климатским арбитражама, уколико предмет поступка има импликације на јавну политику у вези са ублажавањем и прилагођавањем негативним ефектима климатских промена. Још један потенцијални проблем зашто се државе не усуђују да покрену климатске арбитраже је чињеница да би у овим поступцима врло често било неопходно учешће умешача (треће стране) што би подразумевало учешће још држава погођених климатским последицама.[1072] Једна од значајних предности арбитраже у решавању спорова од јавног интереса, у којима учествују и умешачи, огледа се у могућности обједињавања више поступака и доношења одлука које могу допринети уједначавању праксе у погледу сложених правних и фактичких питања. Арбитражни судови везани су важећим или примењивим законом и обавезним правилима о којима су се стране сложиле.[1073] Међутим, треба нагласити да климатски режими захтевају флексибилност арбитражних споразума. Иако постоји низ

[1070] T. R. Snider, "Resolving Climate Change Disputes through Arbitration: The ICC Perspective", https://www.tamimi.com/law-update-articles/resolving-climate-change-disputes-through-arbitration-the-icc-perspective/, приступљено 23.01.2023.

[1071] T. Behl, L. Cercel,"Arbitrating climate change disputes" https://dailyjus.com/world/2025/09/arbitrating-climate-change-disputes, приступљено 10.04.2025.

[1072] P. McDonald, "Third party funding of climate change arbitration", https://www.pinsentmasons.com/out-law/guides/third-party-funding-climate-change-arbitration, приступљено 23.01.2023.

[1073] *Ibid.*

међународних споразума и правних оквира који се односе на климатске промене, не постоји јединствени правни систем који би подржао климатске арбитраже. То отежава успоставу јасног правног оквира за вођење арбитраже.[1074]

6.2.3. АРБИТРАЖНИ СПОРОВИ ОД ЗНАЧАЈА ЗА КЛИМАТСКЕ СПОРОВЕ

Иако се у савременој литератури све чешће говори о климатским арбитражама као посебној категорији међународних спорова, ова област се још увек налази у раној фази развоја. За разлику од климатских парница пред националним судовима и међународним телима за људска права, климатске арбитраже нису достигле висок степен институционализације нити постоји уједначена пракса. Најразвијенији сегмент представљају инвестиционе арбитраже које се воде поводом мера енергетске транзиције, декарбонизације и измена регулаторних режима у енергетском сектору. Управо су ови спорови, нарочито они који се воде на основу Енергетске повеље и пред инвестиционим арбитражним форумима, довели климатске промене у фокус арбитражног права. Насупрот томе, класичне међудржавне климатске арбитраже и даље су ретке, док арбитраже које би непосредно утврђивале одговорност за климатску штету практично још увек нису развијене. Ипак, иако климатске арбитраже у ужем смислу још увек немају развијену и конзистентну праксу, бројни ранији арбитражни спорови поставили су темеље правних принципа који данас имају кључни значај за климатски режим.

Један од таквих случајева представља арбитража око острва Палмас између Холандије и Сједињених Америчких Држава. Арбитар Хубер (*Hans Max Huber*) афирмисао је принцип ефективности, али је за климатско право далеко значајније његово разумевање суверенитета као одговорности. Хубер је сматрао да суверенитет не подразумева само искључиво право државе да врши власт на сопственој територији, већ и обавезу да спречи активности које могу угрозити права других држава. [1075] Иако у време доношења одлуке није постојала свест о климатским променама, овакво тумачење суверенитета може се сматрати раним основама савременог схватања да суверенитет државе подразумева и одговорност. Управо се на том основу данас развија аргументација да државе, у вршењу суверених права над природним ресурсима, имају дужност да спрече активности које доприносе опасним климатским променама.

Још значајнији утицај на развој климатских спорова имао је случај *Trail Smelter*. Арбитражни трибунал је 1941. године утврдио одговорност Канаде због прекограничне штете настале емисијама сумпор-диоксида из топионице у месту Трејл. Овим случајем постављен је темељ принципа *no harm.* [1076] Значај овог случаја за климатске спорове је вишеструк. Прво, он представља полазну основу за аргумент да државе могу бити одговорне за прекограничне последице емисија гасова са ефектом стаклене баште. Друго, ова арбитража је увела критеријум научне доказивости штете, што је данас кључно питање у климатским поступцима, нарочито у контексту доказивања везе између емисија и конкретних климатских последица. Треће, овај случај показује да међународна одговорност може постојати чак и када сама индустријска активност није изричито забрањена међународним правом. Управо је то од посебног значаја за климатске спорове, јер се и даље не може са сигурношћу тврдити да су све активности које доприносе

[1074] IJPIEL, "Arbitration for Climate Change Disputes Made For Each Other", https://ijpiel.com/index.php/2022/08/10/arbitration-for-climate-change-disputes-made-for-each-other/, приступљено 10.04.2025.
[1075] Island of Palmas Case, Netherlands v. United States of America, *RIAA*, 1928, vol. 2, p. 839.
[1076] J. Wirth, pp. 34–51.

климатским променама *per se* противправне. Због тога се савремени климатски спорови све више ослањају на стандарде дужне пажње, превенције и разумног поступања држава.

Одређени значај за развој климатских арбитража има и случај Језера Лану (*Lake Lanoux arbitration*) из 1957. године. Иако се спор односио на коришћење водних ресурса, арбитражни трибунал је афирмисао принцип сарадње, консултација и обавештавања у ситуацијама када активности једне државе могу утицати на интересе друге државе.[1077] У климатском праву ови принципи данас имају изузетан значај, нарочито у контексту обавеза транспарентности, размене информација и сарадње у процесу енергетске транзиције. Истовремено, овај случај указује и на ограничења традиционалне арбитраже у еколошким питањима. Недостатак научних вештака и маргинализација еколошких аргумената показују да класични арбитражни модели нису били прилагођени комплексности еколошких спорова.

Ипак, стварни помак у развоју климатских арбитража настаје тек у савременом периоду, кроз инвестиционе спорове поводом мера декарбонизације и енергетске транзиције. За разлику од класичних еколошких спорова, у којима су државе настојале да спрече прекограничну штету, савремене климатске арбитраже постављају далеко сложеније питање: у којој мери државе могу ограничити или укинути инвестиције у фосилна горива ради испуњавања климатских обавеза, а да при том не повреде права инвеститора. Посебан значај у том контексту имају спорови засновани на Енергетској повељи који су постали највидљивији пример судара између инвестиционе заштите и климатске политике. Велики број држава је, након усвајања амбициознијих климатских политика, уводио мере затварања термоелектрана, укидања субвенција за фосилна горива или реформе система обновљивих извора енергије, што је довело до бројних инвестиционих арбитража.

Један од најпознатијих примера представља спор *Vattenfall против Немачке,* покренут након одлуке Немачке да постепено угаси нуклеарне електране после катастрофе у Фукушими. Иако се спор формално није односио на климатске промене, он је показао како мере енергетске транзиције могу постати предмет инвестиционих арбитража. Посебно је значајно што је спор отворио питање регулаторног простора држава у спровођењу енергетске и климатске политике. Немачка је настојала да оправда мере јавним интересом и енергетском безбедношћу, док је инвеститор тврдио да су његова легитимна очекивања повређена. [1078] Овај случај је показао да инвестиционо право више не може бити изоловано од климатских циљева.

Сличан значај имају и бројни спорови против Шпаније поводом реформе система субвенција за обновљиве изворе енергије. Након економске кризе, Шпанија је изменила режим подстицаја за соларну и ветроенергију, што је довело до великог броја

[1077] *Lake Lanoux Case, France v. Spain*, Arbitral Tribunal, Geneva, 16 November 1957, *IELR*, vol. 1, pp. 306-307.

[1078] Након нуклеарне катастрофе у Фукушими 2011. године, Немачка је убрзала постепено гашење нуклеарних електрана Шведска државна компанија *Vattenfall*, власник два нуклеарна постројења (*Krümmel* и *Brunsbüttel*), покренула је 2012. арбитражу против Немачке. Инвеститор је тражио око 4,7 милијарди евра, позивајући се на повреду фер и једнаког третмана од стране државе. Немачка се бранила правом државе да регулише области од јавног значаја. Спор није окончан пресудом у меритуму већ поравнањем током 2021. године. Вид. *Vattenfall AB and others v. Federal Republic of Germany* (ICSID Case No. ARB/12/12), Decision on the Achmea Issue, 31 August 2018, paras. 98–103. Settlement Agreement (March 25, 2021) and Order of Discontinuance (November 9, 2021).

арбитража пред *ICSID*-ом и *ad hoc* трибуналима.[1079] Ови спорови су од посебног значаја јер су показали да чак и мере које имају за циљ подстицање зелене транзиције и развој соларне и ветроенергије могу изазвати озбиљан конфликт са инвестиционим правом, посебно са стандардом фер и једнаког третмана и заштитом легитимних очекивања инвеститора. Истовремено, они су јасно указали на структурни проблем климатске транзиције: државе су дужне да мењају енергетске политике у складу са климатским циљевима (Париски споразум, EU 20-20-20 циљеви), али су истовремено изложене ризику од милијарди евра у одштетним захтевима, што ствара „*chilling effect*" на амбициозне климатске реформе и отежава праведну енергетску транзицију.[1080] Још један случај вредан помена је Рокхопер (*Rockhopper).* За климатске спорове, овај случај је посебно релевантан јер открива ограничења државног суверенитета у спровођењу Париског споразума. Трибунал је признао право државе да доноси регулативу која је у јавном интересу, али је истовремено захтевао пуну компензацију за повреду легитимних очекивања инвеститора.*[1081]* Овај приступ кореспондира са Хуберовим виђењем да суверенитет не значи само привилегију, већ за собом повлачи и одговорност. Међутим, Рокхопер је истовремено постао снажан аргумент критичара ECT-а, који га виде као озбиљну препреку декарбонизацији.

Посебно је интересантан развој поступака пред Сталним арбитражним судом, где се све чешће појављују спорови који имају снажну еколошку и климатску компоненту. Иако број чисто климатских арбитража још увек није велики, видљива је тенденција да се климатски аспекти све чешће појављују у инвестиционим, инфраструктурним и енергетским споровима. Индикативан је случај *Peter A. Allard*

[1079] Међу најзначајнијим случајевима издвајају се случај E*iser Infrastructure Limited and Energía Solar Luxembourg* у којем су инвеститори уложили у три постројења концентрисане соларне енергије у Шпанији под повољним режимом Royal Decree 661/2007. Након што је Шпанија 2013. године радикално изменила систем подстицаја, *Eiser* је тужио тврдећи повреду стандарда фер третмана и легитимних очекивања. Трибунал је 4. маја 2017. донео пресуду у корист инвеститора и досудио 128 милиона € накнаде. Ова пресуда је касније укинута у поступку анулирања због сукоба интереса арбитра, али је остала веома утицајна у раној фази шпанских случајева. Вид. *Eiser Infrastructure Limited and Energía Solar Luxembourg S.à r.l. v. Kingdom of Spain,* ICSID Case No. ARB/13/36, Award, 4 May 2017. Други случај вредан помена је случај *Masdar Solar.* Масдар (компанија из Уједињених Арапских Емирата, са холандским седиштем) инвестирао је у соларне и ветроелектране у Шпанији под старим подстицајним режимом. Након реформи 2013. године, тужио је због повреде фер и једнаког третмана. Трибунал је 16. маја 2018. пресудио у корист инвеститора и досудио 64,5 милиона евра накнаде. Овај случај је важан јер је додатно разрадио равнотежу између права државе да мења политику и обавезе заштите легитимних очекивања инвеститора у зеленој енергији. Вид. *Masdar Solar & Wind Cooperatief U.A. v. Kingdom of Spain,* ICSID Case No. ARB/14/1, Award, 16 May 2018. paras. 485-522.

[1080] „Chilling effect" (ефект хлађења) у контексту инвестиционих арбитража је појава када државе постају опрезније или мање амбициозне у доношењу регулаторних мера због страха од скупих арбитражних тужби. У климатском и енергетском контексту, ефекат хлађења се манифестује тако што владе оклевају да спроведу оштре мере декарбонизације (нпр. брзо гашење електрана, укидање субвенција за фосилна горива или радикалне промене у подстицајима за обновљиве изворе) јер се плаше да ће инвеститори тужити државу и тражити стотине милиона или милијарде евра накнаде.

[1081] Италија је 2016. године увела забрану нових истраживања и експлоатације нафте и гаса у Јадранском и Јонском мору, првенствено из климатских, еколошких и јавноздравствених разлога. Инвеститор, британска компанија Рокхопер тврдио је да је ова мера представљала директну експропријацију његових права на производну концесију, кршећи члан 13 Енергетске повеље (ETC). Трибунал је пресудио у корист инвеститора, доделивши му око 190 милиона евра компензације плус камате. Вид. *Rockhopper Exploration Plc, Rockhopper Italia S.p.A. and Rockhopper Mediterranean Ltd v. Italian Republic,* International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), Case No. ARB/17/14, Award of 23 August 2022. Иако је одлука о поништају донета 2. јуна 2025. године, а случај је поново покренут, Рокхопер остаје симболички веома важан.

против Барбадоса.[1082] Овај случај је потврдио да међународне еколошке обавезе држава могу бити релевантне приликом примене стандарда заштите инвестиција. Овим случајем су створене могућности да државе или невладине организације покрену поступке против корпорација због доприноса климатским променама.

На крају, посебну пажњу заслужују арбитражни поступци пред Међународним центром за решавање инвестиционих спорова (ICSID) који су у последњој деценији постали једно од кључних места судара инвестиционог права, еколошке заштите и климатских политика. Иако су инвестиционе арбитраже дуго биле усмерене превасходно на заштиту права страних инвеститора, савремена пракса показује постепену трансформацију овог система кроз све израженије укључивање еколошких и климатских аргумената у арбитражне поступке. Посебан значај имају случајеви у којима су државе почеле активно да истичу еколошке контратужбе против инвеститора, чиме се мења традиционална структура инвестиционог права у којој су инвеститори били искључиво носиоци права, а државе носиоци обавеза. Један од најбољих примера оваквих спорова је случај *Перенко Еквадор против Еквадора,* у ком је арбитражни трибунал прихватио контратужбу Еквадора због загађења животне средине насталог током експлоатације нафте у Амазону. Трибунал је утврдио одговорност инвеститора за еколошку штету и наложио плаћање више од 54 милиона долара ради реституције и санације оштећених подручја.[1083] Ова одлука представља важан преседан јер потврђује да инвеститори у међународном инвестиционом праву могу бити носиоци директних обавеза у области заштите животне средине. Значај овог случаја за будуће климатске арбитраже је вишеструк. Пре свега, он показује да арбитражни трибунали могу прихватити аргументе који се односе на деградацију екосистема, крчење шума, загађење вода и друге облике еколошке штете као основу за утврђивање одговорности инвеститора. У контексту климатских промена, оваква пракса може отворити простор за будуће тужбе против мултинационалних корпорација.

Поред тога, у савременој инвестиционој арбитражи приметан је тренд све чешћег укључивања климатских аргумената приликом тумачења класичних инвестиционих стандарда, као што су правичан и једнак третман, легитимна очекивања инвеститора и принцип пропорционалности. Један од најзначајнијих примера су спорови против Холандије које су покренуле компаније *RWE AG*[1084] и *Uniper SE*[1085] због закона о

[1082] Канадски инвеститор је тужио Барбадос због недовољне заштите мангрових шума и екотуристичког комплекса од климатских и еколошких утицаја. Вид, *Peter A. Allard v. The Government of Barbados*, Permanent Court of Arbitration (PCA), Case No. 2012-06, Award of 27 June 2016.

[1083] Вид. *Perenco Ecuador Ltd v. Republic of Ecuador*, ICSID Case No. ARB/08/6, Interim Decision on the Environmental Counterclaim, 11 August 2015; Award, 27 September 2019, paras. 888–895, 1023.

[1084] Овај спор је покренут након одлуке Холандије да постепено укине производњу електричне енергије из угља до 2030. године у оквиру спровођења својих климатских циљева и обавеза декарбонизације. Немачка енергетска компанија RWE тврдила је да таква мера представља повреду њених инвестиционих права на основу Енергетске повеље, док је Холандија настојала да оправда спорне мере потребом испуњавања климатских обавеза и заштите јавног интереса. Поступак је окончан прекидањем арбитраже 12. јануара 2024. године, након што су немачки судови утврдили недозвољеност intra-EU арбитраже на основу Енергетске повеље. Упркос томе што није донета одлука о суштини, случај је постао један од најзначајнијих примера судара инвестиционе заштите и климатске политике. Вид. *RWE AG and RWE Eemshaven Holding II B.V. v. Kingdom of the Netherlands*, ICSID Case No. ARB/21/4, pending arbitration under the Energy Charter Treaty (ECT), Order of the Tribunal Taking Note of the Discontinuance of the Proceeding and Decision on Costs, 12 January 2024.

[1085] Компанија је тврдила да је холандски закон о постепеном укидању електрана на угаљ до 2030. године повредио њена легитимна инвестициона очекивања и нанео значајну економску штету. Спор је вођен на основу Енергетске повеље и постао је један од најпознатијих примера сукоба између климатске транзиције и заштите страних инвестиција. Вид. *Uniper SE, Uniper Benelux Holding B.V. and Uniper Benelux N.V. v.*

постепеном укидању производње електричне енергије из угља до 2030. године. Ови поступци су вођени пред ICSID-ом на основу Енергетске повеље и представљали су класичан пример судара климатске транзиције и заштите инвеститора.

Анализирани арбитражни спорови показују да се климатска димензија у међународној арбитражи развија постепено и асиметрично, при чему доминантну улогу имају инвестициони спорови. Они су постали главни канал кроз који климатска питања улазе у арбитражни систем, док су класични међудржавни и чисто климатски арбитражни спорови и даље у зачетку. Истовремено, све је јасније да се кроз праксу обликује нови баланс између права држава да регулишу у јавном интересу и заштите инвестиција, што директно утиче на брзину и домет енергетске транзиције. Посебно је значајно да се климатски аргументи више не третирају као спољни политички контекст, већ као релевантан правни фактор у тумачењу инвестиционих стандарда. Паралелно, развој еколошких контратужби указује на постепено ширење одговорности и на приватне актере, чиме се мења традиционална структура међународне одговорности. Све то указује да арбитража постаје простор у коме се не само решавају спорови, већ и постепено обликују границе климатског режима.

6.2.4. ПЕРСПЕКТИВА КЛИМАТСКИХ АРБИТРАЖА

Након анализе постојећих арбитражних поступака који имају посредан значај за решавање спорова у вези са климатским променама, указује се потреба да се сагледа шири потенцијал арбитраже у овој области. Доминација климатских парница пред националним судовима створила је утисак да је судска заштита једини релевантан механизам утврђивања климатске одговорности, док је арбитража, као механизам решавања спорова, до сада углавном била скрајнута. Управо тај дизбаланс отвара питање зашто арбитража, упркос својим предностима, није више присутна у контексту климатских спорова и како би могла играти значајнију улогу у будућности.

Климатске промене све чешће генеришу спорове не само на релацији појединац/група грађана – држава, већ и унутар сложених мрежа правних односа који обухватају привредне субјекте, стране инвеститоре, међународне организације и саме државе. Управо у овим сегментима арбитража показује посебну релевантност као флексибилан, технички прилагођен и експертски оснажен инструмент. Искуства из праксе Међународне трговинске коморе (ICC), Сталног арбитражног суда (PCA) и ICSID-а указују да се арбитражни поступци све чешће користе у споровима који се тичу обновљивих извора енергије, уговора о пројектима адаптације и ублажавања климатских промена, измена регулаторних оквира у енергетском сектору и одговорности за штету насталу услед екстремних климатских догађаја.[1086]

У том контексту, будуће климатске арбитраже могу се систематизовати у четири основне категорије: (1) међудржавни спорови о тумачењу и примени обавеза из климатских уговора; (2) спорови о накнади штете настале као последица климатских промена;[1087] (3) уговорни спорови који произилазе из климатских догађаја, укључујући

Kingdom of the Netherlands, ICSID Case No. ARB/21/22. Поступак је касније обустављен због става ЕУ да арбитражни случајеви између инвеститора из једне државе чланице ЕУ и друге државе чланице ЕУ нису у складу са комунитарним правом.

[1086] Вид. ICC, *ICC Dispute Resolution 2024 Statistics*, 2025, p. 29; ICSID, *The ICSID Caseload – Statistics,* (Issue 2024-1), p.10.

[1087] Управо у овим споровима арбитража би могла допринети развоју нових модела расподеле одговорности који превазилазе класичну билатералну структуру међународног права. Климатске промене карактерише дифузна и колективна узрочност, због чега традиционални модели приписивања

питања више силе и адаптације уговора; и (4) инвестиционе арбитраже између страних инвеститора и држава у контексту мера декарбонизације и енергетске транзиције.[1088]

Ипак, арбитража је структурно ограничена као механизам. Њена уговорна природа подразумева постојање пристанка страна, док је приступ ограничен на субјекте са признатим правним интересом. Због тога актери као што су грађанске групе, невладине организације и други носиоци јавног интереса, који имају кључну улогу у развоју климатских парница, у великој мери остају изван арбитражног система.[1089] Додатно ограничење произилази из перцепције поверљивости арбитраже, иако савремени арбитражни правилници, укључујући Опциона правила Сталног арбитражног суда у области животне средине, све више уводе елементе транспарентности. Недовољна јавна видљивост и ограничен приступ поступцима остају у тензији са природом климатских спорова, који захтевају висок степен јавне контроле и ефекат јавне одговорности. Ипак, арбитража поседује јединствене предности које би у одређеним типовима спорова могле бити пресудне. Поступци су флексибилни, омогућавају именовање стручњака у специфичним областима (нпр. климатологије, животне средине, енергетике), могу бити прилагођени хитним ситуацијама (нпр. у случајевима где је потребна превенција неповратне штете), и омогућавају брже доношење одлука у поређењу са класичним судским процесима.[1090]

Посебно је интересантна перспектива арбитраже у контексту међудржавних спорова о одговорности за климатске промене. Иако Париски споразум и Оквирна конвенција о климатским променама предвиђају могућност арбитраже, до сада су само малобројне државе (попут Холандије, Тувалуа или Соломонских Острва) изричито прихватиле овај механизам.[1091] Недостатак политичке воље и страх од преседана у овој области значајно су ограничили развој ове праксе. Ипак, уколико би се кроз снажан међународни притисак ове клаузуле активирале, арбитража би могла понудити функционалан форум за разјашњавање обавеза из климатских споразума и успостављање правне одговорности држава.[1092]

Једна од могућих предности климатских арбитража је могућност учешћа и недржавних ентитета и међународних организација. Тако би се у оквиру климатске арбитраже могла установљавати и одговорност наднационалних творевина попут ЕУ, с обзиром да се она не може појавити као страна пред међународним судовима (МСП, ЕСЉП). Управо би арбитража могла допринети рашчлањивању одговорности између ЕУ као засебне целине и држава чланица појединачно за климатске промене.

одговорности постају све теже применљиви. Арбитражни трибунали би стога могли имати значајну улогу у постепеном обликовању стандарда који комбинују научне методе климатске атрибуције са правним концептима дужне пажње и предвидивости ризика.

[1088] Вид. International Chamber of Commerce, Resolving Climate Change Related Disputes through Arbitration and ADR, 2019, pp. 55–63. Треба нагласити да су за сада озбиљно развијене искључиво инвестиционе арбитраже док су остали облици арбитража тек у зачетку развоја.

[1089] NR Fulbriht, "Climate change and sustainability disputes: International arbitration perspectives", https://www.nortonrosefulbright.com/en-us/knowledge/publications/b4cbedfe/climate-change-and-sustainability-disputes-international-arbitration-perspective, приступљено 11.04.2025.

[1090] *Ibid.*, p. 16.

[1091] Legal assistance, "Legal and procedural remedies in cases of non-compliance with Paris Agreement", https://legalresponse.org/legaladvice/legal-and-procedural-remedies-in-cases-of-non-compliance-with-paris-agreement/, приступљено 11.04.2025.

[1092] M. Paralika, "Maxime Berlingin, The role of climate change in post-M&A arbitration", https://www.fieldfisher.com/en/insights/the-role-of-climate-change-in-post-m-a-arbitration, приступљено 25.03.2025.

Тренутно у одсуству одлуке Међународног суда правде о климатским променама у неком међудржавном спору, арбитража може играти кључну улогу у артикулисању, интерпретацији и спровођењу обавеза које произлазе из међународних климатских споразума. Њен развој ће, међутим, зависити од политичке воље држава, отворености ка транспарентности, као и потребе да се правна средства ускладе са природом глобалне климатске кризе. У том смислу, перспективе климатских арбитража остају отворене као потенцијално снажан, али још увек недовољно искоришћен инструмент у борби за климатску правду.

Арбитража је у области заштите животне средине дуго представљала један од ретких механизама који је државама омогућавао да спорове у вези са природним ресурсима, прекограничном штетом и управљањем заједничким добрима решавају изван класичних политичких и дипломатских оквира. Међутим, савремени развој еколошких и климатских спорова довео је до суштинске трансформације саме функције арбитраже. Она више не служи искључиво решавању појединачних спорова, већ постаје простор у којем се постепено обликују стандарди међународне одговорности држава за еколошке последице њихових политика, регулаторних пропуста и економских активности под њиховом јурисдикцијом. У том смислу, еколошка арбитража представља један од најзначајнијих механизама кроз које се класично право државне одговорности прилагођава специфичностима климатских промена и глобалних еколошких ризика.

6.3. МЕЂУНАРОДНИ СУД ПРАВДЕ КАО ФОРУМ ЗА РЕШАВАЊЕ КЛИМАТСКИХ СПОРОВА

6.3.1. СПЕЦИФИЧНОСТИ РЕШАВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ СПОРОВА У ВЕЗИ СА ЗАШТИТОМ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОМ ПРАВДЕ

Природа и обим међународних обавеза заштите животне средине су се енормно повећали како државе преузимају шире и дубље обавезе у широком спектру области развојних активности. Они, заузврат, пружају плодно тле за правна питања одговорности државе за кршење уговора или друге међународне правне обавезе. Повећана мрежа уговора о животној средини и норми повећава могућности да се појаве спорови у погледу тумачења ових обавеза. Како ове међународне еколошке обавезе утичу на националне интересе и намећу велике административне, економске и политичке трошкове, сматра се да суверене државе које не поштују ове обавезе добијају неправедну конкурентску предност. Иницијална концепција у основи заштите животне средине била је уска и фокусирана на последице прекограничне повреде, за разлику од идеје животне средине као међународног општег добра које треба да чувају све државе. Ову уску концепцију приликом заснивања надлежности прихватио је Међународни суд правде. Да би се неки спор изнео пред Међународни суд правде неопходна је сагласност воља. Спор се може започети на четири начина.[1093] Препрека за вођење поступака за заштиту животне средине пред Међународним судом правде је чињеница да државе веома често користе

[1093] Спор се пред Међународним судом правде може покренути компромисом тј. уговором којим се државе саглашавају да спор изнесу пред МСП, затим компромисном клаузулом садржаном у неком ранијем уговору која предвиђа да ће у случају спора око тумачења или примене уговора надлежан бити МСП. Трећи начин покретања поступка је декларација о прихватању факултативне клаузуле о обавезној надлежности Суда из члана 36(2) Статута. Изјава је опциона, али ако је држава да, надлежност МСП постаје обавезна у спору са било којом другом државом која је дала исту изјаву (реципроцитет). Последњи начин покретања поступка је *forum prorogatum.* У овој ситуацији држава није ни на један начин приступила Суду, али се држава упусти у поступак предузимањем одређених процесних радњи, у чему МСП види њену сагласност да се заснује надлежност МСП. Вид. М. Крећа, стр. 789–790.

могућност да ставе резерве на надлежност Суда у области животне средине приликом подношења факултативних изјава о обавезној надлежности. Примера ради, Пољска је из примене одредбе члана 36, став 2. Статута искључила „све спорове који се тичу заштите животне околине“, док су друге државе које су се послужиле овом могућношћу то учиниле на мање искључив начин, ограничавајући се на спорове у вези са одређеном врстом загађења (загађење морске средине).[1094]

Једно од централних ограничења у раду МСП-а када је реч о заштити животне средине јесте чињеница да Суд може да поступа само у споровима између држава. Овакво уско процесно својство искључује све недржавне актере, попут транснационалних корпорација, међународних организација или појединаца из могућности да се директно обрате Суду или да буду тужени. Ово је посебно проблематично у еколошком контексту, имајући у виду да су често управо мултилатералне организације одговорне за значајне штете по животну средину, било кроз експлоатацију природних ресурса, загађење или кршење локалних и међународних еколошких стандарда. Постојећи правни оквир тако оставља велики простор између међународне одговорности држава и стварних актера штете,

Додатан проблем у еколошким споровима пред Међународним судом правде је што често подразумевају значајну количину високо-техничких доказа, за које МСП нема капацитета за испитивање и анализу. Из тог разлога МСП има потешкоће да утврди релевантне чињенице, те се доводи у питање способност доношења адекватних одлука. Ипак, преглед важећих правила на извођење доказа и прошлих случајева у којима се Суд суочавао са техничким доказним материјалом показује да располаже свим потребним алатима за решавање сложених еколошких случајева. У овом контексту посебно је релевантно овлашћење Суда да *proprio motu* прибави стручно мишљење, односно именује стручњаке, у складу са чланом 50. Статута и чланом 67. Пословника о раду.[1095] Суд до сада ову могућност није користио у чисто еколошким споровима. Међутим, то је пут који се може показати веома корисним у будућим случајевима заштите животне средине.

На крају овог дела треба сагледати у којој мери су знање судије и његова вештина битни у еколошким споровима. Стручност судија може довести до ситуација да не могу да пресуде у таквим споровима. Да би се избегла ситуација да ствар остане непресуђена (*non liquet*), судије могу преузети решења из правних система одакле потичу. Тако су и настали неки од основних принципа савременог еколошког права попут принципа загађивач плаћа или принципа о предострожности и превенцији. У том смислу, Међународни суд правде, иако ограничен у институционалном и процесном смислу, и даље има значајан потенцијал у обликовању правне архитектуре заштите животне средине. Његов допринос није увек директан и пресудан у појединачним

[1094] Republic of Poland, Declaration Recognizing as Compulsory the Jurisdiction of the International Court of Justice, 25 March 1996, deposited with the Secretary-General of the United Nations (C.N.95.1996.TREATIES-1), reproduced in Council of Europe CAHDI document, http://www.icjcij.org/jurisdiction/index.php?p, приступљено 03.02.2023. Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory, https://icj-cij.org/declarations/pl, приступљено 15.04.2025. Сличне садржине су и изјаве Барбадоса, Канаде, и Малте. Барбадос је нпр. из надлежности међународног решавања спорова изузео спорове који се односе на права и овлашћења која остварује у погледу очувања, управљања и експлоатације живих морских ресурса. Ово се односи и на спорове у вези са мерама за спречавање и контролу загађења и контаминације морске средине у приобалним морским подручјима Барбадоса. ICJ *Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory,* Barbados, 1 August 1980.

[1095] Statute of the International Court of Justice, члан 50; Rules of Court,члан 67.

случајевима, али његова улога у афирмацији општих принципа, унапређењу дијалога међу државама и промовисању стручне анализе у еколошким споровима је несумњива. Да би ова улога била потпуно реализована, потребно је не само да државе чешће прибегавају Међународном суду правде у еколошким споровима, већ и да сам Суд буде проактивнији у коришћењу расположивих алата, како би ојачао своју способност да адекватно одговори на све сложеније изазове глобалне еколошке кризе, нарочито климатске промене.

6.3.2. ПРАКСА МЕЂУНАРОДНОГ СУДА ПРАВДЕ У СПОРОВИМА КОЈИ СЕ ТИЧУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА ПОТЕНЦИЈАЛНЕ КЛИМАТСКЕ СПОРОВЕ

6.3.2.1. Спорови од посредног значаја

Међународни суд правде је кроз своју праксу значајно допринео уобличавању правила заштите животне средине, иако се већина спорова није директно бавила еколошким питањима. Неколико кључних случајева поставило је темеље за принципе који се данас примењују у климатским споровима. Један од првих случајева који је имао импликације на развој климатског права, а самим тим и на климатске спорове је случај Крфског канала. Овај случај представља полазну тачку у формирању обавезе држава да спрече штетне последице са своје територије. Суд је утврдио одговорност Албаније за експлозије мина које су оштетиле британске бродове, наглашавајући фундаменталну дужност сваке државе да не дозволи да њена територија служи за акте који нарушавају права других држава.[1096] Овај принцип, иако првобитно формулисан у контексту поморске безбедности, постао је основа за правило *no harm* у међународном еколошком праву. У климатском контексту, он имплицира да државе не смеју допустити активности на својој територији које генеришу значајне прекограничне ефекте, као што су велике емисије гасова са ефектом стаклене баште Важан аспект пресуде је увођење стандарда дужне пажње у међународном праву. Државе данас располажу обимним научним подацима о последицама антропогених емисија, што их обавезује да успоставе ефикасне регулаторне механизме за смањење емисија и адаптацију. Пропуст у том погледу може се тумачити као кршење међународне обавезе, чак и без потребе за доказивањем директне узрочне везе између конкретне емисије и конкретне штете. Овај случај је тако поставио темеље за будуће аргументе у прилог објективнијег стандарда одговорности који узима у обзир доступно знање и расположиве ресурсе.

У случају америчког дипломатског и конзуларног особља у Техерану Суд је имао прилику да даље разради концепт дужне пажње, посебно у односу на контролу понашања приватних актера. Утврђујући одговорност Ирана, Суд је нагласио да држава може бити међународно одговорна уколико, знајући за ризик и располажући одговарајућим инструментима, не предузме неопходне мере за спречавање повреде права других држава. [1097] Овај приступ је од изузетног значаја за климатске промене, јер велики део емисија потиче од приватних субјеката попут енергетских компанија, индустријских гиганата и пољопривредних предузећа. Ако држава свесно толерише или нерегулише активности које значајно доприносе глобалном загревању, може се поставити питање њене међународне одговорности.

Наредни случај од посредног значаја за животну средину је саветодавно мишљење Међународног суда правде дато 1996. године. На захтев Генералне скупштине

[1096] *Corfu Channel Case,* Judgment of April 9th 1949, *ICJ Reports* 1949, p. 22.
[1097] *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran*, Judgment, *ICJ Reports* 1980, pp. 32–33, para. 68.

Уједињених нација затражено је 1994. године мишљење о законитости претње или употребе нуклеарног оружја. Ово саветодавно мишљење представља прекретницу у признавању еколошке димензије међународног права. Суд је експлицитно истакао да „животна средина није апстрактна категорија, већ живи простор који обухвата квалитет живота, здравље људи и интересе будућих генерација". [1098] Посебну тежину имају издвојени ставови судија. Судија Вирамантри (*Christopher Weeramantry*), је снажно аргументовао да употреба нуклеарног оружја није компатибилна са правилима заштите животне средине због непоправљиве штете екосистемима, прехрамбеној безбедности, водним ресурсима и будућим генерацијама.[1099] Овим је афирмисао концепт међугенерацијске правде као интегрални део међународног права. Потпору из данашњег угла за ставове судије Вирамантрија можемо пронаћи и у усвајању Глобалног пакта о животној средини као будућег темељног међународног инструмента за заштиту животне средине.

Судија Ранжева (*Raymond Ranjeva*) је, пак, указао на потенцијални приоритет „еколошког поретка" над другим интересима.[1100] Овакво мишљење имплицитно сугерише да очување животне средине представља фундаментални интерес међународне заједнице који не може бити подређен безбедносним интересима, чак ни у екстремним ситуацијама. По аналогији, овај став се може применити и у контексту климатских промена, где често долази до судара између потребе за економским развојем и обавезом очувања животне средине. Ранжева је својим ставом први заговарао оно што се данас назива еколошка хијерархија норми, према којој одређене еколошке вредности могу имати јачи карактер „*jus cogens* норми у развоју", односно у конкретном случају еколошки поредак морао би имати приоритет над нуклеарним поретком.[1101]

Судија Гијом (*Gilbert Guillaume*) је указао да је Суд у свом разматрању површно и недовољно озбиљно приступио правилима међународног еколошког права, не анализирајући довољно њихову примењивост у контексту употребе нуклеарног

[1098] *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, *ICJ Reports* 1996, p. 241, para. 29; Треба нагласити да Суд доносећи саветодавно мишљење не би се ни обазирао на питање утицаја нуклеарног оружја на животну средину да државе то нису потенцирале у својим изјашњењима. Ставови држава су били супротстављени када је реч о штетности нуклеарних активности на животну средину. Једна група држава сматрала је да би употреба нуклеарног оружја била противна међународном праву, јер крши постојеће норме о заштити и очувању животне средине. Ове државе су се позивале на конкретне међународне уговоре и друге релевантне правне инструменте из области заштите околине. *Ibid*., para. 27; Насупрот њима, друга група држава оспоравала је обавезујућу снагу тих еколошких правила, тврдећи да се она не могу примењивати у условима рата, или да у њима не постоји изричита забрана употребе нуклеарног оружја. *Ibid*., para. 41.

[1099] *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, pp. 433, 454–455.

[1100] *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, Separate Opinion of Judge Ranjeva, p. 296.

[1101] На овај начин он интуитивно уводи идеју да очување животне средине има примарну вредност, односно виши ранг у хијерархији правних интереса. Еколошка хијерархија норми није стандардизована у међународном праву, али у академској литератури се користи као концепт који појашњава да неке еколошке обавезе (нпр. забрана значајне прекограничне штете, очување климатске стабилности, заштита од еколошке катастрофе) могу добити статус основних и неопозивих норми, слично *jus cogens* нормама. Ова идеја добија на значају у контексту климатских промена, уништавања биодиверзитета и еколошких катастрофа које угрожавају опстанак човечанства. У том смислу, појам „еколошке хијерархије норми" представља: познавање и признавање посебног места права животне средине у укупној структури међународног права. Више на ову тему вид. D. Shelton, "Normative hierarchy in international law", *American Journal of International Law*, 100(2), 2006, pp. 291–323.

оружја.[1102] Његово мишљење указује на рано разилажење унутар Суда по питању важности животне средине у оквиру међународног безбедносног поретка.

Ставови изнети у овом саветодавном мишљењу пружају чврсту основу за примену принципа предострожности у климатским споровима. Када научна сазнања указују на озбиљне и потенцијално неповратне ризике, државе су дужне да делују и пре него што се штета у потпуности материјализује. Овај приступ је посебно релевантан за острвске државе и друге рањиве заједнице које већ трпе последице пораста нивоа мора и екстремних временских појава.

Наредни случај вредан помена је случај Габчиково Нађимарош (*Gabčikovo-Nagymaros*)[1103] који се дотакао питања еколошке нужде као могућег основа за искључење одговорности за противправан акт. Мађарска се позвала на стање еколошке нужде како би оправдала обуставу радова на систему брана на Дунаву. Суд је признао легитиман интерес држава у заштити одрживе животне средине, али је поставио строге услове: опасност мора бити непосредна, озбиљна и реална, а не само хипотетичка или потенцијална. [1104] Одлука МСП у овом случају има посебан значај у контексту климатских промена, јер указује на изазове у доказивању непосредне еколошке опасности. Иако све државе трпе последице деградације животне средине, у пракси се угроженост често признаје само у случајевима као што су острвске државе, код којих је та опасност очигледна и неизбежна. У овом случају, Суд није могао утврдити постојање довољно извесне и непосредне претње по животну средину, што потврђује сложеност доказног поступка у еколошким споровима. Потенцијално увођење екоцида као међународног кривичног дела могло би допринети прецизнијем дефинисању услова за позивање на еколошку нужду, али и додатно оснажити еколошка права.

Пракса Међународног суда правде указује на постепено обликовање хибридног модела државне одговорности који спаја класична правила међународног права са савременим стандардима прилагођеним глобалним ризицима. Централни допринос огледа се у развоју стандарда дужне пажње као објективног мерила понашања државе, који узима у обзир научна сазнања, расположиве капацитете и озбиљност претње. Истовремено, Суд је ојачао улогу научних доказа и афирмисао значај колективних и међугенерацијских интереса у међународном праву.

6.3.2.2. Еколошки спорови

Међународни суд правде је кроз неколико кључних еколошких спорова постепено развијао правне стандарде који данас представљају важну основу за будуће климатске спорове. Иако МСП још увек није решавао директан међудржавни спор о климатским променама, његова пракса у еколошким предметима уводи иновативне елементе, од разликовања процедуралних и материјалних обавеза, преко вредновања екосистемских услуга, до признавања накнаде за чисто еколошку штету.

Спор *Pulp Mills* између Уругваја и Аргентине представља први прави еколошки спор пред МСП. Суд је разматрајући овај спор увео значајну дистинкцију између процедуралних обавеза (обавештавање, консултације, процена утицаја) и материјалних

[1102] *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, Separate Opinion of Judge Guillaume, p. 287, para. 1.
[1103] Детаљније о одлукама МСП у овом случају вид. Б. Чучковић, 2012, стр. 285–288.
[1104] *Gabčikovo-Nagymaros Project, Hungary v. Slovakia*, Judgment, *ICJ Reports* 1997, p. 42, para. 54.

обавеза (спречавање загађења и значајне прекограничне штете).[1105] Утврдио је да је Уругвај повредио процедуралне обавезе из Статута реке Уругвај (1975), али не и материјалне. Иако је констатовао повреду, Суд је сматрао да само признање повреде представља довољну сатисфакцију, не додељујући додатну репарацију.[1106] Значај овог случаја у климатском контексту огледа се у препознавању самосталног значаја процедуралних обавеза. У контексту климатских промена, ово отвара могућност да се пропусти у транспарентности, процени утицаја и међународној сарадњи (нпр. недовољно амбициозни NDC-ови или изостанак консултација) сами по себи сматрају противправним актима. Прогресивним тумачењем би се могло ићи и даље, те у будућим климатским споровима процедурални пропусти не би били само формални, већ би могли указивати на системско кршење дужне пажње, што би олакшало утврђивање одговорности државе, чак и када је тешко доказати директну материјалну штету.

Други релевантан случај потиче из 2008. године, када је Еквадор покренуо поступак против Колумбије пред Међународним судом правде поводом наводног ваздушног запрашивања токсичним хербицидима које је Колумбија вршила у пограничном подручју, укључујући саму границу и територију Еквадора. Еквадор је тврдио да је оваква пракса довела до озбиљних последица по здравље људи, оштећења пољопривредних усева, страдања животиња и деградације животне средине на еквадорској страни границе, као и да представља континуиран ризик од додатне штете протоком времена. Еквадор је захтевао да му Колумбија надокнади сваки губитак или штету која представља последицу противправног акта, између осталог и „штету причињену животној средини или исцрпљивање природних ресурса“.[1107] Иако је постојала огромна нада да ће с обзиром на формулисане захтеве Еквадора Међународни суд правде имати прилику да се изјасни о важним питањима одговорности у специфичним случајевима екстериторијалне штете причињене животној средини и обавезе предострожности у пограничном контексту, услед поравнања страна у спору остали смо ускраћени за ставове МСП-а. Овај спор остаје релевантан као потенцијални модел за климатске спорове. Он указује на могућност примене међународног права на трансграничне ефекте активности једне државе на животну средину друге и повреду људских права њених становника.

Један од кључних еколошких случајева пред Међународним судом правде, који има значајне импликације за будуће климатске спорове, јесу спојени предмети које су 2015. и 2018. године покренуле и водиле Република Костарика и Никарагва путем тужбе и противтужбе. Ови спорови, који су се односили на нарушавање територијалног суверенитета и проузроковање еколошке штете, резултирали су пресудом од 2. фебруара 2018. године којом је Суд по први пут у својој пракси доделио новчану накнаду за еколошку штету. Суд је утврдио да је штета по животну средину надокнадива у складу са општим начелима међународног права.[1108] Суд је такође нагласио да међународно право не садржи посебно правило у погледу методологије за утврђивање висине накнаде еколошке штете,[1109] те је указао да се висина обештећења мора одређивати у складу са

[1105] *Case concerning Pulp Mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay*, Judgment of April 20 2010, *ICJ Reports* 2010, paras. 71–79.
[1106] *Ibid.*, para. 269.
[1107] *Case concerning Aerial Herbicide Spraying, Ecuador v. Colombia*, Application Instituting Proceedings, 31 March 2008, p. 4, para. 37–38.
[1108] *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua): Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica*, ICJ Judgment, 02/02/2018, para. 42.
[1109] *Ibid.*, para. 41.

конкретним околностима сваког појединачног случаја.[1110] Значај овог случаја не огледа се искључиво у чињеници да је први случај у којем је досуђена накнада за еколошку штету, већ и у чињеници да је Суд прихватио становиште према којем држава може сносити одговорност за нарушавање способности екосистема да обезбеђује своје еколошке функције и услуге. У том смислу, ова одлука има потенцијал да представља значајну референтну тачку у будућим поступцима који се буду односили на накнаду штете проузроковане климатским променама.

6.3.2.3. Саветодавно мишљење МСП о обавезама држава у вези са климатским променама од 23. јула 2025. године

Током година, било је много спекулација о могућности да се прибегне саветодавним надлежностима међународних судова, како би се извршио притисак на државе да смање емисије и/или да надокнаде штету повезану са утицајима климатских промена.[1111] Док су се у доктрини највише анализирали потенцијални случајеви међудржавних спорова, мало је пажње посвећено тражењу саветодавног мишљења о климатским променама, те се слабо ко бавио овом проблематиком. Ставови експерата о потреби доношења саветодавног мишљења су били опречни. Тако је Бодански тврдио да би саветодавно мишљење МСП могло донети правну јасноћу и напредак у међународним дипломатским настојањима, на пример у вези са контурама обавеза држава које се баве дужном пажњом како би се осигурало да њихове емисије гасова стаклене баште не проузрокују озбиљну штету другим државама. По његовом ставу, такво мишљење „би утицало на климатске циљеве и политике земаља, ојачало би мултилатерализам и катализовало амбициозније акције у вези са постизањем циљева постављених Париским споразумом.“[1112] Сендс је сугерисао да „јасна изјава тела као што је Међународни суд правде о томе шта се захтева или не захтева по праву, или о томе шта научни докази захтевају или не захтевају, може довести до промене ставова“.[1113] Рацамани је закључила да би саветодавно мишљење „извршило притисак на државе да у оквиру климатског режима постигну јачи споразум, уместо да их директно наведе да смање своје емисије“.[1114]

Генерална скупштина Уједињених нација први пут је 29. новембра 2022. упутила нацрт резолуције државама чланицама, иницираном од стране „*core-group*“ од 19 земаља предвођених Вануатуом, с циљем да се покрене инклузивни консултативни процес и успоставе јасни правни стандарди за климатске акције („климатска правда“).[1115] У

[1110] *Ibid.*, para. 52.

[1111] Према члану 96. Повеље УН, односно члану 65. Статута Међународног суда правде, саветодавно мишљење од Међународног суда правде не могу тражити државе већ само органи и установе који су на то овлашћени у складу са Повељом Уједињених нација. Повеља УН предвиђа да „Генерална скупштина или Савет безбедности могу тражити од Међународног суда правде да дâ саветодавно мишљење о сваком правном питању, док други органи Уједињених нација и специјализоване установе које Генерална скупштина може у свако доба на то да овласти, такође могу тражити од Суда саветодавно мишљење о правним питањима у оквиру њихове надлежности“. Треба нагласити да саветодавна мишљења „представљају савет“ и „не обавезују правно ни субјекта који је поднео захтев, нити било које друго тело или државу да предузме било какву специфичну радњу у складу са мишљењем“. Вид. Повеља УН, члан 96.

[1112] D. Bodansky, “The role of the International Court of Justice in addressing climate change: Some preliminary reflections”, *Arizona State Law Journal,* 2017, pp. 725–726.

[1113] *Ibid.*

[1114] D. Bodansky, J. Brunnée, L. Rajamani, *International Climate Change Law*,Oxford press, 2017, p. 289.

[1115] Државе које су покренуле кампању за давање саветодавног мишљења су сигнализирале да би желеле да траже ауторитативно упутство Суда о дуго занемареном питању губитка и штете. A. Savaresi, K. Kulovesi, H. van Asselt, Beyond COP26: Time for an Advisory Opinion on Climate Change?

наредним месецима, током међународних консултација у Њујорку и Женеви, број ко-потписника брзо је растао и до марта 2023. текст је подржало 132 државе, што је послало снажан сигнал о општој вољи међународне заједнице да се појасне обавезе држава у борби против климатских промена.[1116] На свом 77. заседању, 29. марта 2023. Генерална скупштина је, без гласања и усвајањем по консензусу, усвојила Резолуцију A/RES/77/276 којом се Међународном суду правде упућује захтев за саветодавно мишљење о „Обавезама држава према међународном праву у погледу климатских промена и заштите климатског система од антропогених емисија гасова са ефектом стаклене баште".[1117] Овим чином, први пут у историји УН све заинтересоване стране су се сложиле да најзначајнији међународни суд изнесе правну анализу улоге држава у спречавању и ублажавању климатске кризе, што представља преседан у развоју међународног права.[1118]

При одређивању материјалног домета свог Саветодавног мишљења, Међународни суд правде је закључио да је неопходно усредсредити се на два кључна питања. Суд је настојао да утврди обавезе држава у погледу заштите климатског система од емисија гасова са ефектом стаклене баште и правне последице њихових радњи или пропуста када они доведу до значајне штете по климатски систем и животну средину.[1119] У односу на прво питање МСП је закључио да неквалификована референца на обавезе „према међународном праву" указује на намеру Генералне скупштине да затражи мишљење Суда о обавезама које терете државе у оквиру целокупног корпуса међународног права.[1120] Суд сматра да је друго питање повезано са првим питањем и да се израз „у складу са овим обавезама" односи на обавезе према међународном праву које се идентификују у оквиру оба питања.[1121]

---

https://www.ejiltalk.org/beyond-cop26-time-for-an-advisory-opinion-on-climate-change/, приступљено 08.02.2023.

[1116] Vanuatu ICJ Iniciative "ICJ Resolution", https://www.vanuatuicj.com/resolution, приступљено 16.04.2025.

[1117] Resolution adopted by the General Assembly on 29 March 2023, Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change : resolution / adopted by the General Assembly. Генерална скупштина је затражила од МСП да да мишљење о следећим питањима: Које су обавезе држава према међународном праву да обезбеде заштиту климатског система и других делова животне средине од антропогених емисија гасова стаклене баште за државе и за садашње и будуће генерације? Које су правне последице ових обавеза за државе у којима су оне својим чињењем и пропустима нанеле значајну штету климатском систему и другим деловима животне средине, у погледу: држава, укључујући, посебно, мале острвске државе у развоју, које су због својих географских околности и степена развоја повређене или посебно погођене негативним ефектима климатских промена или су посебно рањиве на њих, народа и појединаца садашњих и будућих генерација погођених негативним ефектима климатских промена?

[1118] У оквиру овог поступка државе су се током 2024. године изјашњавале о широком спектру питања. Државе су изнеле своје ставове о принципу заједничке, али диференциране одговорности и историјским доприносима, односу климатског права са другим гранама права, затим о питању узрочне везе и приписивости противправног акта, примени правила о одговорности држава, правима будућих генерација и о садржају обавеза у погледу адаптације и митигације на климатске промене. Њихови ставови осветљавају дубоке поделе у правним тумачењима обавеза, одговорности и механизама примене у области међународног права животне средине и људских права.

[1119] Што се тиче територијалног обима захтева, из закључака Суда о материјалном обиму питања произлази да Генерална скупштина није намеравала да наметне било каква територијална ограничења истрази Суда. Упућивања у преамбули захтева на заштиту глобалне климе наводе Суд на закључак да се од њега тражи да своје мишљење формулише не у односу на било коју конкретну територију или регион, већ на глобалном нивоу. *ICJ, Obligations of States in respect of climate change*, paras. 93–97.

[1120] *Ibid.*, paras. 98–100.

[1121] Појам „правне последице" тумачи се кроз примену секундарних правила међународног права о одговорности држава за међународно противправне акте. *Ibid.*, paras. 101–111.

Иако је Саветодавно мишљење у јавности представљено као историјски успех климатске правде, такве оцене треба посматрати са извесном резервом.[1122] МСП јесте направио значајан нормативни помак, али је истовремено избегао да пружи конкретне одговоре на бројна спорна питања. Чињеница да је оперативни део мишљења усвојен једногласно несумњиво има снажан симболички значај, јер указује на свест Суда о глобалној природи климатске кризе. Ипак, бројна издвојена и декларативна мишљења судија показују да унутар самог Суда није постојао потпуни консензус о дометима и амбицији донетог мишљења.

Саветодавно мишљење МСП о обавезама држава у погледу климатских промена представља прекретницу у развоју међународног права јер је по први пут питање климатских промена постављено у средиште општег режима међународне одговорности држава. Иако је климатска криза деценијама била предмет дипломатских преговора, политичких декларација и добровољних обавеза унутар климатског режима, Саветодавно мишљење је суштински променило нормативну перспективу: климатске промене више нису искључиво питање међународне сарадње, већ и питање правне одговорности држава за повреду међународних обавеза. Управо у томе лежи његов највећи значај. Суд није створио потпуно нови режим климатске одговорности, али је реконфигурисао постојеће институте општег међународног права тако да постану применљиви на климатску кризу.

Најзначајнији допринос Саветодавног мишљења лежи у одбацивању тезе да климатски режим представља самодовољан *lex specialis* режим који искључује примену општих правила међународног права. Државе највећи емитери гасова са ефектом стаклене баште су заступали став да климатски уговори чине затворени политички режим у којем државе имају искључиво добровољне и политички условљене обавезе.[1123] Суд је, међутим, одбацио такав приступ и нагласио да ни текст, ни циљ, ни структура климатских уговора не указују на намеру држава да дерогирају општа правила међународног права, укључујући правила о одговорности држава кодификована у Правилима одговорности за међународно противправне акте.[1124] Овим ставом Суд је климатске промене вратио у центар општег међународног права и истовремено одбацио идеју да је климатска криза толико специфична да класична правила одговорности више нису применљива.

Овај закључак носи значајне теоријске импликације. Током деценија, међународно климатско право је у великој мери функционисало као систем „колективне неодговорности“, у којем су државе формално позиване на међународну сарадњу, али без јасно утврђених правних последица за неиспуњавање преузетих обавеза. Управо тај структурни јаз између реално постојеће и све веће климатске штете, с једне стране, и практично одсуства ефективног механизма правне одговорности, с друге представљао је један од најозбиљнијих проблема савременог климатског права. Суд је прихватио да чињеница да више држава истовремено доприноси климатским променама не искључује

[1122] F. Gonzalez, “The ICJ Rules That Failing to Combat Climate Change Could Violate International Law“, https://www.wired.com/story/the-icj-rules-failing-to-combat-climate-could-be-a-violation-of-international-law/, приступљено 15.08.2025.

[1123] САД, Кина, Русија, Кувајт, Саудијска Арабија, Аустралија су биле државе које су најтврдокорније заступале позицију о „затвореном политичком режиму“ са добровољним обавезама. То је била и централна стратегија за ограничавање правног домета Саветодавног мишљења. Вид. Written and Oral Statements of the United States (CR 2024/40, pp. 41–44), China (CR 2024/38, pp. 29–32), Russia (CR 2024/15, p. 64), Kuwait (CR 2024/44), Saudi Arabia (CR 2024/36) and Australia (CR 2024/35, pp. 22–28).

[1124] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 410–420.

могућност утврђивања одговорности сваке појединачне државе. У једној од најзначајнијих формулација мишљења Суд истиче да „чињеница да су више држава допринеле климатским променама може повећати тешкоће у утврђивању у којој мери је повреда обавезе од стране појединачне државе проузроковала значајну штету климатском систему, али да су правила о одговорности држава у принципу способна да адресирају такву ситуацију“.[1125]

Управо у овој формулацији лежи најважнији нормативни помак савременог међународног права. Традиционални модел одговорности држава заснивао се на релативно једноставном билатералном односу: једна држава повреди обавезу, друга држава претрпи штету.[1126] Климатске промене разарају ту структуру јер је штета кумулативна, временски одложена, глобално распоређена и научно комплексна. Саветодавно мишљење први пут експлицитно потврђује да кумулативност штете не искључује постојање одговорности, већ захтева еволутивно прилагођавање постојећих правила. То представља суштинску трансформацију класичног међународног права одговорности јер Суд практично прихвата да се концепт подељене одговорности може применити и у ситуацијама у којима више држава истовремено доприноси истој глобалној штети.[1127] Посебно значајан аспект Саветодавног мишљења односи се на питање противправности. Суд наглашава да се противправност у климатском контексту не састоји у емитовању самих емисија гасова са ефектом стаклене баште *per se,* већ у пропусту државе да испуни своје обавезе дужне пажње у погледу заштите климатског система.[1128] Овим је МСП избегао једну од највећих препрека климатској одговорности оличеној у немогућности да се свака појединачна емисија директно приписује одређеној држави.

Кључни нормативни ослонац Саветодавног мишљења представља концепт дужне пажње, који Суд у климатском контексту интерпретира кроз знатно строжи и динамичнији стандард него у класичним еколошким споровима. Полазећи од специфичне природе климатске кризе тј. њене глобалности, неповратности и егзистенцијалних последица.[1129] На тај начин долази до суштинске трансформације традиционалног принципа забране проузроковања прекограничне штете Суд тиме посредно признаје да традиционални модел *no harm* правила више није довољан за регулисање ризика који настају као последица историјски акумулираних емисија, глобалне међузависности и научно утврђене кумулативности климатских ефеката. За разлику од класичних случајева прекограничног загађења, где је било могуће релативно прецизно идентификовати конкретан извор штете, климатске промене разарају саму претпоставку линеарне узрочности на којој је традиционално почивало право међународне одговорности. Управо због тога Суд концепт дужне пажње трансформише из процесне обавезе ограниченог домета у динамичан стандард понашања који се процењује на основу синтезе фактора који су већ обрађени у овој дисертацији.[1130]

Ипак, најзначајнији сегмент Саветодавног мишљења можда лежи у питању позивања на одговорност. Суд је климатске обавезе квалификовао као *erga omnes* и *erga*

[1125] *Ibid.*, para. 430.
[1126] F. Paddeu, M. Jackson, “State Responsibility in the ICJ’s Advisory Opinion on Climate Change”, EJIL: Talk!, 25 July 2025. https://www.ejiltalk.org/state-responsibility-in-the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change/ приступљено 25.05.2026.
[1127] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change,* para. 430.
[1128] *Ibid.*, paras. 427, 429.
[1129] *Ibid.*, paras. 245–249.
[1130] Вид. *Ibid.*, paras. 272–300.

omnes partes обавезе.[1131] Ова квалификација суштински мења архитектуру међународног права јер подразумева да повреда климатских обавеза не представља само билатералну повреду интереса одређене државе, већ истовремено и повреду колективног интереса читаве међународне заједнице. Тиме је МСП отворио простор за „колективизацију" позивања на одговорност у међународном праву животне средине.[1132]

Традиционално, позивање на одговорност зависило је од постојања директне повреде интереса конкретне државе. Климатске промене разарају ту логику јер погађају целокупну међународну заједницу и будуће генерације. Управо зато квалификација *erga omnes* обавеза има револуционарни потенцијал, јер она омогућава да климатски спорови више не буду ограничени само на непосредне „жртве" климатских промена.[1133] Иако Суд није експлицитно признао *actio popularis*, његове формулације значајно приближавају међународно климатско право том концепту. Ово има посебан значај за мале острвске државе и климатски рањиве државе које су током поступка инсистирале да климатске промене не смеју бити изузете из општег режима одговорности.[1134] Саветодавно мишљење им сада обезбеђује далеко снажнији правни основ за покретање будућих спорова против великих емитера. Истовремено, Саветодавно мишљење потенцијално омогућава и државама које нису непосредно најтеже погођене климатским променама да покрену поступке ради заштите колективних интереса међународне заједнице. У свом Саветодавном мишљењу МСП је истакао и врло важну чињеницу да правне последице противправног понашања у контексту климатских промена могу бити оличене не само у обавези репарације, већ и у обавези преиспитивања својих мера климатске политике како би се зауставило противправно понашање.[1135]

Саветодавно мишљење би могло имати огроман значај на даљи развој националних климатских парница, нарочито у погледу до сада спорних и недовољно разрађених питања научне приписивости, каузалитета између штетних догађаја и климатских промена, новог тумачења степена дужне пажње у понашању држава и обавези држава да контролишу активности приватних субјеката под својом јурисдикцијом. У том смислу Саветодавно мишљење делује као мост између међународног и унутрашњег права, јер националним судовима обезбеђује ауторитативни оквир за оцену климатских политика држава.[1136]

Ипак, управо на питању одговорности држава најјасније се уочавају и ограничења Саветодавног мишљења. Иако је Суд значајно проширио нормативни оквир климатске одговорности, он је избегао да понуди јасне одговоре на неколико кључних питања. Пре свега, Суд није разјаснио како би се конкретно вршила расподела одговорности између држава које су различитим интензитетом допринеле климатским променама.[1137] Није утврђено да ли би се одговорност заснивала на историјским емисијама, тренутним емисијама, економским капацитетима држава или комбинацији

[1131] *Ibid.*, para. 440.
[1132] N. S. Reetz, "State Responsibility and the ICJ's Advisory Opinion on Climate Change-One Step at a Time", M. A.Tigre, M. Bönnemann, A. De Spiegeleir (eds.), *The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change*, Verfaussungsbooks, 2025, pp. 104–105.
[1133] *Ibid.*, para. 440.
[1134] То су пре свега мале острвске државе у развоју (*Small Island Developing States* – SIDS), посебно из Пацифика и Кариба, које су предводиле иницијативу за покретање Саветодавног мишљења о климатским обавезама држава.
[1135] *Ibid.*, paras. 444–447.
[1136] N. S. Reetz, pp. 105–106.
[1137] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Sebutinde paras. 5–12; Separate opinion of Judge Yusuf , paras. 13–15, 20–29.

ових критеријума.[1138] Суд је такође избегао да прихвати став да историјски највећи емитери имају појачану или специфичну правну одговорност, иако је признао значај принципа заједничке, али диференциране одговорности.[1139] Посебно је значајно и то што није разјашњен однос између одговорности држава и одговорности транснационалних корпорација у експлоатацији фосилних горива.[1140] На крају, иако су климатске обавезе квалификоване као *erga omnes*, Суд није понудио решење за највећу процесну препреку, а то је питање пристанка држава на надлежност МСП.[1141] Такође МСП не сагледава штетан утицај климатских промена на посебно, рањиве категорије људи, утицај климатских промена на људска права посматра се врло апстрактно,[1142] а и природа се од стране МСП није препозната као носилац права, већ као спољашњост људског окружења.[1143] Управо због тога се може закључити да је Саветодавно мишљење направило огроман корак у нормативном развоју климатске одговорности, али је истовремено оставило многа кључна питања отвореним за будуће судске и арбитражне спорове.

Упркос бројним ограничењима, Саветодавно мишљење Међународног суда правде представља преломни тренутак у еволуцији међународне одговорности за климатске промене, јер климатску кризу дефинитивно измешта из сфере искључиво политичке дискреције и интегрише је у домен правне одговорности. Његов најзначајнији допринос није у успостављању нових правила, већ у постепеној трансформацији разумевања самог начина на који међународно право разуме штету, узрочност и одговорност у условима глобалних ризика. Суд индиректно показује да класични модел одговорности, заснован на јасно идентификованом извршиоцу и непосредној штети, постаје недовољан у контексту климатских промена. На тај начин мишљење отвара простор за развој нове концепције „структурне“ или „системске“ одговорности, у којој правни значај има не само појединачни акт државе, већ и њен допринос глобалном процесу климатске деградације. Иако Суд није експлицитно прихватио концепт колективне одговорности, његова аргументација јасно указује да климатске промене више није могуће посматрати у оквирима традиционалне билатералне логике међународног права. Управо зато Саветодавно мишљење представља почетак дубље реконфигурације међународноправног поретка у ери климатских промена.

6.3.2.4. Перспективе међудржавних климатских спорова пред Међународним судом правде - потенцијални случајеви

Иако до сада није било међудржавних климатских спорова пред било којим међународним судом, анализираћемо хипотетички случај који би се могао појавити пред МСП и сагледати препреке које се могу појавити у том случају. Спор који се чини

[1138] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Xue paras. 46–71; Separate opinion of Judge Yusuf , paras. 22–25.

[1139] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Sebutinde paras. 9–12; Separate opinion of Judge Xue, paras. 51–78.

[1140] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Joint Declaration of Judges Bhandari and Cleveland**,** paras. 1, 4–12, 15–17.

[1141] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Sebutinde, paras. 5, 9–12.

[1142] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Charlesworth paras. 15-17.

[1143] У свом Саветодавном мишљењу о обиму обавеза држава у одговору на климатску ванредну ситуацију, Међуамерички суд за људска права је, супротно ставу МСП-а, утврдио да се право на здраву животну средину „односи на заштиту природе не само због ефеката које њена деградација може проузроковати на друга права појединаца, већ и због њене виталне међузависности са другим организмима који омогућавају живот на планети“. IACtHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, AO-32/25 of May 29, 2025, para. 273.

највероватнијим да се појави пред МСП је између неке од малих острвских држава, нпр. Тувалуа, и САД, због прекомерних емисија гасова са ефектом стаклене баште и последица које такве емисије производе по територију и становништво острвских држава. Иако се овакви спорови у теорији често представљају као могући механизам успостављања климатске правде, њихово покретање и успешно вођење суочава се са бројним процесним, материјалноправним и доказним препрекама.

Прво, нико не може да гарантује да би САД прихватиле надлежност Међународног суда правде у једном климатском спору. Чак и ако би САД прихватиле надлежност Суда, даљи проблеми би могли настати услед негативног исхода по њих јер би у Савету безбедности САД као стална чланица могле ставити вето на извршење пресуде, па би одлука остала мртво слово на папиру.[1144] Такође, један од аргумената које САД може навести јесте да Париски споразум није правни споразум, већ политички инструмент с обзиром да нема чврсте санкције за кршење норми па би у том случају МСП морао да се прогласи ненадлежним. САД тренутно нису чланица Париског споразума што додатно онемогућује покретање поступка.

Препрека са којом би се Тувалу могао суочити приликом подношења тужбе огледа се и у успостављање узрочне везе између штетних емисија и пораста нивоа мора и, друго, како ће Тувалу доказати да баш емисије из САД утичу на потапање острва. Тувалу би такође имао озбиљне тешкоће приликом доказивања напора САД да ублажи климатске промене, с обзиром да државе саме одређују ниво емисија које намеравају да смање. Оквирна конвенција о промени климе не захтева научну сигурност, пре захтевајући од земаља да предузму превентивне мере, она пружа и изузетак да земље могу да одложе такве мере када коштају више од потенцијалне делотворности што може бити аргумент америчке одбране. Додатна препрека се може појавити и у примени принципа по коме ће Међународни суд правде случај између страна у спору сматрати неприхватљивим ако би правни интереси одсутне треће државе чинили „сам предмет“ одлуке о меритуму.[1145] Овај принцип би значајно могао доћи до изражаја у потенцијалним климатским споровима, пошто штета изазвана климатским променама проистиче из истовременог понашања више држава чије последице утичу на читаву међународну заједницу. У потенцијалном климатском спору тужена држава би могла изнети одбрану да наводно противправно понашање у погледу сузбијања климатских промена представља слично понашање других држава које нису тужене, те би се могло закључити да је одговорност трећих држава „сама тема“ предмета, што би проузроковало неприхватљивост предмета. [1146] Решење проблема могло би се пронаћи у његовом

[1144] Оваква ситуација се већ догодила кроз историју када су САД ставиле вето на извршење пресуде у спору против Никарагве. H. N. Meyer, “Isn't it Time We Rejoin the World Court?“ (We Left in 1986), May 26, 2003, http:/Ahnn.us/articles/printfriendly/1465.html, приступљено 08.02.2023; Вид. Повеља УН, члан 94, став 2.

[1145] B. Mayer, *The International Law on Climate Change*, Cambridge University Press, 2018, p. 32; Овај принцип произилази из случаја *Monetary Gold*, према којем Суд не може одлучивати о одговорности једне државе уколико би то нужно подразумевало претходно утврђивање одговорности државе која није страна у поступку и није пристала на надлежност Суда. Овај принцип заснива се на идеји да МСП не сме посредно одлучивати о правима и обавезама трећих држава без њиховог пристанка. У контексту климатских промена, примена овог принципа могла би представљати посебан изазов, јер климатска штета по правилу произлази из кумулативних емисија великог броја држава. Тужене државе би стога могле тврдити да Суд не може оценити њихову одговорност без истовременог разматрања доприноса других великих емитера који нису учесници у спору.

[1146] Да би се боље схватио изнети став погледати случај ICJ, *Corfu Channel Case, UK v. Albania*, judgment of March 25th, 1948. Утврђивање чињенице да је тужена држава начинила штету подразумевало би утврђивање кршења исте примарне обавезе од стране трећих држава путем исте врсте понашања, што би кумулативно резултирало да је дошло до исте недељиве повреде међународне обавезе.

рестриктивнијем и функционалном тумачењу. У том смислу, Међународни суд правде могао би своју анализу ограничити на оцену понашања конкретне тужене државе и испуњености њених међународноправних обавеза, без потребе да истовремено утврђује укупну или коначну одговорност свих држава које доприносе климатским променама. Другим речима, постојање доприноса других држава не мора искључити могућност да се оцени да ли је тужена држава, самостално посматрано, испунила своје обавезе дужне пажње, смањења емисија или адаптације. Такав приступ био би у складу са идејом да у климатским споровима одговорност не мора бити искључиво или потпуна да би била правно релевантна.

Један од кључних изазова јесте утврђивање противправности прекомерних емисија стакленичких гасова. У хипотетичком спору Тувалу би одговорност САД заснивао на показатељима који указују на пораст фреквенције и јачине тропских циклона и олуја услед глобалног загревања, као и на разорним последицама тих екстремних појава, оштећењу грађевина и уништавању вегетације. Истовремено, Тувалу би могао указати на пораст средњег нивоа мора и појачану ерозију приобалних зона, где таласи све чешће потапају обалне плаже, а слана вода продире у слатководне ресурсе и уништава усеве.[1147] Можда би најбоља стратегија код доказивања била да је САД с обзиром на количину својих емисија пропорционално највише допринео климатској штети која је погодила Тувалу. Ова острвска држава се може позвати и на принцип суверене једнакости држава те на повреду начела *no harm.* Ако би Тувалу желео обештећење будуће штете, требало би да аргументује принцип међугенерацијске једнакости и принцип предострожности.

С обзиром на препреке пред Међународним судом правде, Тувалу може размотрити покретање поступка пред Комисијом за помирење у оквиру *UNFCCC* која би донела одлуку у виду препорука коју државе морају размотрити у доброј вери.[1148] Исти механизам је предвиђен и у Париском споразуму (члан 24.), али до данас није заживео у пракси. Друга алтернатива била би поступак пред Међународним трибуналом за право мора (*ITLOS*) у ком би држава тужилац тврдила да емисије из САД нарушавају његова права у вези са морским зонама и загађењем морске средине.

Колико год међудржавни спорови о климатским променама изгледали привлачно, из угла успостављања одговорности држава тренутно изгледа мало вероватно да ће до њих доћи јер, као што видимо из изложеног хипотетичког случаја, вероватноћа да се догоди је веома мала с обзиром да је потребна сагласност воља страна у спору. Тешко да ће велики загађивачи пристати да се утврђује њихова одговорност. Чињеница да је морална одговорност САД као највећег загађивача према најсиромашнијим државама неупитна и даље не говори ништа у прилог правне одговорности у потенцијалном спору. Несумњиво да би САД и друге државе са сличним нивоом емисија штетних гасова, ако не на други начин, биле барем морално одговорне у складу са начелом заједничке, али диференциране одговорности, те у складу с тим имале обавезу да финансијски потпомогну неразвијене државе.

Поред ових потенцијалних међудржавних спорова око компензације штете настале услед прекомерних емисија гасова са ефектима стаклене баште, климатске

[1147] P. Moore Ede, "Come Hell or High Water: Rising Sea Levels and Extreme Flooding Threaten to Make the South Pacific's Tuvalu the First Victim of Global Warming", https://www.thefreelibrary.com/Come+hell+or+high+water%3A+rising+sea+levels+and+extreme+flooding...-a099121626, приступљено 01.02.2024.

[1148] Оквирна конвенција о промени климе, члан 14.

промене би могле имати значајне импликације и на друге врсте међудржавних спорова пред Међународним судом правде. Потенцијални случајеви који би се могли размотрити пред МСП укључују спорове око граница морских зона. Како ниво мора расте, државе се боре око права на одређене морске зоне, као што су територијалне воде, искључиве економске зоне и епиконтинентални појас. Ове границе могу бити предмет међународних спорова, посебно ако се две државе боре за исту зону. Други облик спорова који се могу појавити је спор око коришћења река и других природних ресурса. Како се клима мења, неке реке могу постати суве, док друге могу постати поплавне, што утиче на расположивост воде за наводњавање и опскрбу питком водом. Државе које деле ове реке могу се сукобити око права на коришћење тих ресурса. Појачано појављивање екстремних временских појава и постепено потапање острва стварају миграционе притиске. Иако МСП још није разматрао статус климатски расељених лица, будући захтеви за тумачење обима уживања људских права у светлу климатских промена могли би довести до нових врста спорова.

Иако је вероватноћа да ће у блиској будућности доћи до класичних међудржавних климатских спорова пред МСП-ом и даље релативно ограничена, сама могућност покретања таквих поступака има значајан нормативни ефекат на развој међународног права. Климатски спорови постепено подстичу трансформацију традиционалних концепата узрочности, штете и државне одговорности, прилагођавајући их условима глобалних еколошких ризика. У том смислу, њихов највећи значај можда не лежи у непосредном утврђивању одговорности конкретне државе, већ у постепеној реконцептуализацији међународног права у правцу јачања климатске правде и колективне одговорности за заштиту климатског система.

6.3.3. ПОЈЕДИНИ ПРАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ ЗА ВОЂЕЊЕ КЛИМАТСКИХ СПОРОВА ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОМ ПРАВДЕ

Иако је Саветодавно мишљење МСП о обавезама држава у вези са климатским променама потврдило да климатске промене представљају питање међународног права, а не искључиво политике, оно је истовремено показало да постојећа процесна архитектура међународног судског поступка није у потпуности прилагођена глобалној, кумулативној и научно комплексној природи климатске кризе. Управо зато главни изазов будућих климатских спорова пред МСП није више питање постојања правних обавеза држава, већ начин њиховог доказивања, примене и процесног спровођења.

Једна од кључних препрека за вођење међудржавних спорова пред МСП када говоримо о климатским променама је што велики број држава ово питање сматра за строго унутрашње државно питање.[1149] Иако оно само по себи има неминован значајан прекогранични ефекат, последица свега тога је да државе стављају резерве на надлежност Међународног суда правде у споровима о животној средини. У досадашњој пракси климатских парница широм света приметно је да се врло често судови нису изјашњавали о кршењу људских права услед неиспуњења климатских акционих планова и тврдњи држава да су то политички, а не правни инструменти. Стога ћемо у овом делу

[1149] Кина, на пример, континуирано тврди да климатске промене морају бити решаване на националном нивоу, у складу са „националним условима“, одбацујући универзалне стандарде. У контексту међународног права, Кина инсистира да је климатска политика у домену суверенитета и не прихвата спољни надзор. National Maritime Foundation, “China's basic position on climate change“, https://maritimeindia.org/chinas-basic-position-on-climate-change/, приступљено 12.04.2025.

појаснити шта подразумева доктрина политичког питања и да ли је она примењива на климатске промене што многе државе заговарају.

Доктрина политичког питања потиче из америчке уставне теорије и подразумева спор који захтева познавање неправног карактера или употребу техника које нису прикладне за суд, односно, да се решење спора препушта политичким органима попут Конгреса или председника државе из разлога што је кључ проблема у политичком, а не правном домену. Из тог разлога судије одбијају да одлуче у датом спору. Идеја политичког питања је уско повезана са концептом правде, јер се своди на питање да ли је судски систем или није одговарајући форум на којем се може решити случај. То је зато што судски систем има овлашћење само да саслуша и одлучи о правном питању, а не и о политичком питању.[1150] Доктрина је заснована на принципу поделе власти, као и на жељи савезног правосуђа да избегне мешање у сукобе између других грана државне власти.[1151] Иако примарно везана за унутрашњу уставну поделу власти, ова доктрина нашла је свој пут и у аргументацији међународних и националних судова, посебно у контексту глобалних питања попут климатских промена. Климатске промене представљају комплексно политичко, економско и научно питање, што поставља изазове за судску контролу мера или пропуста држава у овој области. Употреба доктрине политичког питања у овом контексту често служи као механизам судске уздржаности, нарочито када се тражи да судови преиспитују државне климатске политике или међународне обавезе.

Питање доктрине политичког питања у еколошким споровима САД је покренуто у случају против Америчке агенције за животну средину *(Massachusetts v. EPA)*[1152] и у приватноправној парници Калифорнија против Џенерал Моторса *(California v. General Motors).*[1153] Судови који су одбили да одлучују о климатским споровима најчешће су користили аргументе попут недостатка стандарда којима би суд могао да се руководи приликом доношења одлуке или да разматра питање у којима извршне гране власти имају дискрециона овлашћења, те немогућност одлучивања без претходне координације са другим гранама власти.[1154] Такође, у САД је доктрина политичког питања примењена и у климатском случају *Comer v. Murphy Oil USA*, где је жалбени суд одбацио тужбу грађана који су тражили накнаду штете за последице урагана Катрина, уз образложење да се ради о политичком питању.[1155] Амерички судови су у првом таласу климатских

[1150] Доктрина има своје корене у историјском предмету Врховног суда Марбери против Медисона (*Marbury v. Madison*) из 1803. године У том случају, главни судија Маршал (*John Marshall*) је направио разлику између две различите функције америчког државног секретара. Маршал је изјавио да „када је државни секретар обављао чисто дискрециono питање, као што је саветовање председника о питањима политике, није се придржавао ниједног правно препознатљивог стандарда. Због тога, неки од поступака секретара не могу бити преиспитани пред судом“. Маршал је тврдио да судови генерално не би требало да разматрају случајеве у којима су укључена политичка питања, а појединачна права нису умешана. Касније верзије доктрине политичког питања су тврдиле да се она примењује чак и ако су индивидуална права у питању. Вид. *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803).

[1151] Оправдано је идејом да постоје нека питања која се најбоље решавају кроз политички процес, у којем бирачи могу да одобре или исправе оспорену акцију гласањем за или против оних који су укључени у одлуку.

[1152] Вид. *Massachusetts et al., Petitioners v. Environmental Protection Agency et al.,* 549 U.S. 497 (2007).

[1153] Суд је у овом предмету погрешио, јер је одбацио тужбу тужилаца против аутомобилских компанија на основу доктрине политичког питања позивањем на трговинске и уговорне клаузуле.

[1154] I. Fernando, ”Litigating climate change - of politics and political questions: A comparative analysis of justiciability of climate change in the United States and Canada”, *Victoria University of Wellington Law Review,* 2018, pp. 315–340.

[1155] У случају *Comer v. Murphy Oil USA*, тужиоци су тврдили да су емисије гасова стаклене баште од стране енергетских компанија допринеле климатским променама, што је довело до појачаног интензитета урагана

парница (2005–2012) масовно користили доктрину политичког питања како би одбацили тужбе још у раној фази, чиме су избегавали суочавање са сложеним питањима узрочне везе, приписивости и одређивања прага штете. Иако је случај Ургенда инспирисао део америчке правне теорије да превазиђу ове препреке посебно у случају Јулијана (*Juliana v. United States*) америчка пракса је остала опрезна и углавном се ослања на доктрину политичког питања. Доктрина политичког питања такође је имала значај изван америчког уставног права.[1156] У неким државама судске инстанце одбацују захтеве због начела поделе власти.[1157]

Међународни суд правде није експлицитно примењивао ову доктрину у климатским споровима, али постоји потенцијал за њену индиректну примену. У саветодавном мишљењу Суда из 1996. године о законитости претње или употребе нуклеарног оружја, Суд је, суочен са питањима која захватају широк спектар политичких и безбедносних разматрања, ипак признао своју надлежност, истичући да само постојање политичких импликација не искључује могућност судског разматрања.[1158] Слична аргументација могла би се применити и на климатске спорове.[1159] Доктрина политичког питања игра значајну улогу и код предузимања мера адаптације на климатске промене и заштите људских права од последица климатских промена. Државе се често позивају на ову доктрину тврдећи да је избор мера адаптације чиста политичка оцена сваке државе.[1160] На политичарима је како овај циљ ускладити са другим друштвено корисним циљевима. [1161]

У будућим спорова МСП би могао развити „климатски тест уздржаности“. Суд би се уздржао од суштинског разматрања једино у случајевима када је захтев ограничен искључиво на формулисање или општу оцену климатске политике државе. Насупрот томе, Суд би у потпуности разматрао спор уколико се тужбом тврди повреда конкретних

Катрина и нанело им штету. Првобитно, Окружни суд је одбацио тужбу, наводећи да се ради о политичком питању које није подобно за судску одлуку. Међутим, Апелациони суд Пете области је укинуо ту одлуку, закључивши да тужиоци имају правни основ за своје захтеве и да питање не представља политичко питање. Ипак, та одлука је касније поништена због недостатка кворума у суду, што је довело до тога да првобитна одлука остане на снази. *Comer et al. v. Murphy Oil USA, Inc. et al.,* No. 12-60291, 2013 U.S. App. LEXIS 9705 (5th Cir. May 14, 2013), aff'g., 839 F.Supp.2d 849 (S.D. Miss. 2012) https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/case-documents/2013/20130514_docket-12-60291_opinion.pdf/, приступљено 12.04.2025. Међутим, у другим случајевима, попут чувеног *Juliana v. United States*, судови су били подељени: док су поједине судије наглашавале да суд може и мора оценити да ли држава довољно штити основна уставна права младих генерација, други су се ослонили на доктрину политичког питања као аргумент за одбацивање надлежности. Окружни суд је првобитно дозволио да случај напредује, али је Апелациони суд Девете области касније одбацио тужбу, наводећи да тужиоци немају правни основ за своје захтеве и да је питање политичко, те да није у надлежности суда да наређује свеобухватне климатске политике. Вид. *Juliana v. United States*, https://www.lwv.org/legal-center/juliana-v-united-states-0, приступљено 12.04.2025.

[1156] Тако је Француска почела да примењује ову доктрину на акте француске владе (*acte de gouvernement*) и избегава судско преиспитивање јер је превише политички осетљива. Иако је обим концепта временом смањен, и даље постоје акти над којима судови немају надлежност. Доктрина је примењена и у неким државама англосаксонског права и у Јапану.

[1157] Вид. случај *A Sud et al. v. Italy (Giudizio Universale / "Last Judgment"), Civil Court of Rome (Tribunale Civile di Roma), filed 5 June 2021 (Decision of 26 February 2024, under appeal).*

[1158] ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons,* Advisory Opinion, 1996, para. 13.

[1159] Суд је потврдио да климатске обавезе имају чврст правни основ и да је дискреција држава ограничена стандардом дужне пажње који захтева ефективне, прогресивне и научно засноване мере. *ICJ, Obligations of States in respect of climate change,* paras. 178–182.

[1160] National Maritime Foundation, "China's basic position on climate change".

[1161] Борба против климатских промена је само један од многих друштвених и политичких циљева. Мора се балансирати између различитих интереса и потреба, укључујући и економске, социјалне и безбедносне факторе.

правних обавеза, као што су: непоштовање минималних стандарда садржаних у национално утврђеним доприносима, кршење обичајне обавезе спречавања значајне трансграничне штете, пропусти у испуњавању процедуралних обавеза (процена утицаја, транспарентност, сарадња и размена информација).

Најсложенији практични проблем у потенцијалним климатским споровима пред Међународним судом правде представља колективна и кумулативна природа климатске штете. За разлику од класичних међудржавних спорова, у којима је релативно једноставно идентификовати конкретног штетника и непосредну последицу његовог поступања, климатске промене су резултат истовремених и дуготрајних емисија великог броја држава. Управо због тога поставља се питање како утврдити појединачни допринос државе глобалном загревању и у којој мери је могуће успоставити њену међународноправну одговорност за штету која настаје као последица колективног деловања. У члану 47 Правила се предвиђа да, када је више држава одговорно за исто међународно противправно дело, свака држава сноси одговорност за понашање које јој се може приписати.[1162] Значај ове норме лежи у чињеници да она омогућава постојање паралелне одговорности више држава за исту штету, без потребе да се одговорност једне државе искључи због учешћа других актера. Ипак, члан 47 не даје одговор на питање како утврдити интензитет одговорности сваке државе у случају кумулативне и недељиве штете.

Управо ту се показују ограничења традиционалног модела строге узрочности. Уколико би се захтевало доказивање директне везе између емисија једне државе и конкретне климатске штете, готово ниједна држава не би могла бити сматрана одговорном. Такав аргумент појавио се и у случају Ургенда, у којем је холандска влада тврдила да је њен допринос глобалним емисијама „као кап у мору“.[1163] Међутим, прихватање таквог приступа довело би до ситуације у којој би колективна природа климатских промена практично искључила било чију одговорност.

Савремени развој научне приписивости значајно мења овај приступ. Научни напредак омогућава све прецизније квантификовање доприноса појединачних држава климатским променама и екстремним климатским догађајима. И сам МСП је у саветодавном мишљењу признао да је „научно могуће утврдити укупан допринос сваке државе глобалним емисијама, узимајући у обзир историјске и тренутне емисије“.[1164] На тај начин Суд је индиректно потврдио да колективна природа климатске штете не искључује могућност индивидуализације одговорности држава. Климатски спорови стога захтевају флексибилнији приступ узрочности. Уместо строгог захтева за директном узрочном везом, могућ је развој хибридног модела одговорности који би комбиновао маргинални допринос државе, утврђен научним студијама приписивости, и системску одговорност засновану на пропусту државе да поступа са дужном пажњом у спречавању опасног климатског ризика. Такав приступ био би ближи идеји климатске правде, јер би омогућио да се одговорност не сведе на аргумент „капи у мору“, већ на процену доприноса државе системском ризику који угрожава међународну заједницу у целини.

Још једна препрека за вођење климатских спорова, о чему је већ било речи у претходном делу, оличена је у чињеници да највећи емитери штетних гасова (Кина, САД, Индија, Русија) углавном немају широке декларације о прихватању обавезне

[1162] Правила о одговорности државе за међународно противправне акте, члан 47.
[1163] *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands*, para. 2.27.
[1164] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 429.

надлежности МСП-а. Ипак у Саветодавном мишљењу је начињен озбиљан помак, јер је МСП квалификовао климатске обавезе (посебно обичајну обавезу спречавања значајне прекограничне штете) као *erga omnes* обавезе.[1165] Ово отвара простор да свака држава има правни интерес да покрене спор због повреде колективног интереса. МСП би у будућој пракси могао развити "конструктивни пристанак" или "имплицитно прихватање надлежности" за државе које су ратификовале Париски споразум, узимајући у обзир *erga omnes* карактер обавеза. Ово би представљало еволутивно тумачење Статута МСП у складу са потребама 21. века, слично развоју *jus cogens* норми.[1166]

Препрека за вођење климатских спорова пред МСП огледа се и у недовољно разјашњен однос између правила о репарацији и принципа заједничке, али диференциране одговорности. Иако је Суд у Саветодавном мишљењу потврдио примену општих правила о накнади штете, није пружио јасне критеријуме за усклађивање историјске одговорности развијених држава са обавезама свих држава, што отвара простор за дуготрајне спорове око обима и модалитета репарација.[1167] Ово отежава предвидљивост исхода и смањује подстицај малих острвских држава да покрећу поступке.

На крају треба истаћи и чињеницу да би у будућим климатским споровима пред Међународним судом правде могао појавити и проблем услед разјашњен статус и правна заштита интереса будућих генерација. Иако је Генерална скупштина УН у захтеву за саветодавно мишљење експлицитно поменула „народе и појединце садашњих и будућих генерација", МСП је ово питање обрадио прилично уздржано, повезујући га са принципом међугенерацијске солидарности и правичности без дубље дефиниције појма „будуће генерације" или конкретнијих обавеза држава према њима.[1168] Ова недореченост отежава аргументацију легитимног интереса и статуса жртве у међудржавним споровима. Ипак, Суд је отворио важан пут кроз квалификацију климатских обавеза као *erga omnes* чиме се ствара могућност да садашње генерације, односно државе које заступају колективни интерес, наступају у заштиту интереса и будућих генерација.[1169]

Климатска питања која су се нашла пред Међународним судом правде указују на то да глобалне кризе све теже могу бити обухваћене процесним механизмима који су првобитно били осмишљени за класичне билатералне спорове између држава. Због тога ће значај будућег деловања Међународног суда правде у овој области зависити од његове способности да правно артикулише појмове као што су колективни ризик, заједнички допринос климатској штети и заштита интереса човечанства у целини. Разматрање

[1165] *Ibid.*, paras. 440–443.

[1166] *Jus cogens* норме нису настале тако што је једним актом створена потпуно нова категорија права, већ кроз постепено прихватање идеје да постоје норме од фундаменталног значаја за међународну заједницу од којих није дозвољено одступање. МСП је управо кроз своју праксу допринео том развоју. Нарочито у случају *Barcelona Traction* препознајући да постоје обавезе које државе имају према међународној заједници у целини.

[1167] Вид. *Ibid.*, paras. 444–455.

[1168] Вид. *Ibid.*, para. 157.

[1169] Најприроднији и најубедљивији начин за аргументацију пред МСП јесте фокусирање на децу и младе као емпиријски препознатљиве и правно релевантне групе која најдиректније оличавају угрожене будуће генерације. Овакав приступ омогућава да се дугорочна, апстрактна међугенерацијска штета учини опипљивом у садашњости и доприноси постепеном проширењу класичног појма жртве у међународном праву. Ова стратегија се већ успешно примењује у бројним климатским парницама пред националним судовима, где се деца и млади позиционирају као легитимни представници будућих генерација. Вид. A. Nolan, "Children and future generations rights before the courts: the vexed question of definitions." *Transnational Environmental Law* 13.3, 2024, pp. 524–544.

климатских питања пред Судом истовремено указује на постепено померање тежишта међународног права са искључиве заштите суверених интереса држава ка заштити глобалних јавних добара. Уколико Међународни суд правде у својој будућој саветодавној и евентуалној спорној пракси развије конзистентне правне стандарде у овој области, то би могло представљати значајну прекретницу у еволуцији савременог међународног права.

6.4. ПЕРСПЕКТИВА УСПОСТАВЉАЊА СПЕЦИЈАЛИЗОВАНОГ СУДА ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

Међународно право поседује бројне вредности, али флексибилност свакако није једна од њих. Оснивање нових међународних судова често захтева деценије дипломатских преговора, а резултат су институције засноване на политичким компромисима. У светлу све интензивнијих климатских изазова, отвара се питање: да ли је свету потребан посебан међународни суд или трибунал посвећен искључиво климатским променама?

Један од кључних разлога за стварање такве институције јесте ограничен опсег надлежности постојећих међународних глобалних судова. Међународни суд правде може разматрати искључиво спорове између држава, иако се кроз националне парнице све више показује да су директне жртве климатских промена – појединци и групе грађана. Поред тога, транснационалне компаније, које су међу највећим загађивачима, нису подложне поступцима пред Међународним судом правде, нити се може очекивати да ће државе у чијим се границама оне налазе преузети одговорност уместо њих.[1170] Стални арбитражни суд пружа нешто шири институционални простор јер омогућава учешће недржавних актера, али арбитража захтева сагласност свих страна што се у пракси ретко дешава.

Сматрамо да би се оснивањем специјализованог суда или трибунала за климатске промене додатно могло допринети могућности да се судски поступци воде уз пуно уважавање комплексности и специфичности климатских питања. Такав суд би омогућио развој високог нивоа стручности и експертизе, што би допринело доследнијој и ефикаснијој примени права у овој области. Поред тога, специјализовани суд би могао значајно унапредити транспарентност поступака и приступ правди. Бољим разумевањем правних питања у вези са климатским променама, јавност би добила већу укљученост и поверење у институције, док би угрожене заједнице и појединци добили лакши приступ правним средствима заштите. Такође, постојање таквог суда могло би утицати на јачање одговорности држава. Страх од правне санкције би подстакао државе да благовремено и ефикасно спроводе мере за смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште. На тај начин, повећала би се и међународна сарадња, јер би се државе више ангажовале у заједничким напорима за превазилажење изазова насталих климатским променама.

Поред позитивних импликација стварање специјализованог суда за климатске промене могло би имати и неке негативне импликације. Један од највећих изазова може бити финансијске природе, јер би оснивање специјализованог суда могло захтевати значајна финансијска средства. Поред тога, могу постојати потешкоће у одређивању надлежности и примени закона, јер се климатске промене могу односити на различите правне области и прописе. Додатни проблем може се огледати у политизацији правосуђа. Постоји ризик од политизације специјализованог суда за климатске промене или од

[1170] A. McMillan, "Time for an International Court for the Environment", https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04, приступљено 08.02.2023.

утицаја политичких интереса на његов рад. То би могло довести до мање независности судова и потенцијално до утицаја политичких одлука на исход судских поступака. Ово је нарочито могуће ако је одлука уперена против великих загађивача које су најчешће и велике економске силе. Политички притисак и могуће уцене прекида финансирања рада суда би угрозило независност суда и његову способност да доноси објективне и правичне одлуке. Исти аргументи се могу навести и код потенцијалног проблема спровођења донетих пресуда. Могуће је да економски моћне државе не би признале ауторитет суда и не би се придржавале његових одлука, што би довело до даљег погоршања ситуације у погледу климатских промена.

Доношење одлука би такође могло бити изазовно из разлога што се судови ослањају на доказе и законе како би донели одлуке. Међутим, у погледу климатских промена, докази и научна сазнања нису увек коначни и тачни, а закони нису увек довољно јасни или недвосмислени. То би могло да доведе до несигурности у судску одлуку или до контроверзи у погледу тумачења закона.

Још један од потенцијалних негативних импликација оснивања специјализованог суда могао би се огледати кроз сукоб надлежности са већ постојећим судовима попут ЕСЉП, МСП, Међуамеричког суда за људска права, Међународног трибунала за право мора, јер ови судови већ имају формалну или потенцијалну надлежност за решавање спорова повезаних с климатским променама. Сукоб надлежности може имати неколико последица попут *forum shopping*-а (ситуације да странке саме бирају погоднији суд).[1171] Постоји и опасност да различити судови различито тумаче обим норми садржаних у климатским уговорима, што може нарушити доследност међународног права и поверење у механизме решавања спорова.[1172]

Државе могу бити скептичне приликом приступања потенцијалном будућем Суду за животну средину (или искључиво за климатске промене) услед страха од поткопавања економских и развојних интереса. Додатна препрека постоји у чињеници да емисије штетних гасова са ефектом стаклене баште утичу на подручја планете, позната као глобална заједничка добра, над којима нико нема искључиви суверенитет: отворено море, Антарктик, атмосферу и свемир. Климатске промене нарушавају један од основних принципа међународног права, принцип суверености. Постоји општа сагласност да процесну легитимацију у климатском спору треба проширити, што би потенцијално могао да обезбеди суд о животној средини, али с обзиром на време потребно за успостављање таквог суда, биће потребан механизам за премошћивање. Предлози за привремено решење крећу се од експертске групе која даје саветодавна мишљења до формалнијег "*ad hoc* арбитражног суда".[1173] Постоји нада да би овакав приступ могао довести до стварања добровољног трибунала, на основу или без међународног уговора, који би можда могао да пресуди у одсуству невољних оптужених. Још један од предлога реформе види Међународни суд правде као Апелациони суд за животну средину.[1174] Један од реформских предлога могао би бити претварање МСП у

[1171] Као пример можемо навести ситуацију да су се питања права домородачког народа Торес Страит (*Torres Strait Islanders*) појавила у три различита случаја пред три различита судска и квазисудска форума. Вид. J. Barrett, "Forum shopping in climate litigation? Three cases involving the Torres Strait Islands", in M.A. Tigre *et al*. (eds.), *Climate Litigation and Vulnerabilities,* Taylor & Francis group, 2025, pp. 190–200.
[1172] *Ibid*.
[1173] *Ibid.*
[1174] *Ibid.*

жалбено тело које би донело коначну одлуку о еколошким предметима (укључујући и климатске спорове) које пресуђују други међународни судови.[1175]

Начин за стварање специјализованих судова је кроз резолуције Савета безбедности.[1176] Да би Савет безбедности имао овлашћење да формира суд мора се доказати да клима представља претњу за међународни мир.[1177] Стручњаци сматрају међутим да „са становишта будућих генерација, садашње акције и недостатак активности око климатских промена ће највероватније представљати најтежи од транснационалних еколошких злочина“.[1178] Тренутно недостаје адекватан правни оквир за решавање питања која се односе на размере пројектованог расељавања народа због климатских утицаја сходно томе да се тек очекују спорови и по овом питању у најскорије време. Како би се решио проблем правне заштите расељених лица предлаган је протокол уз Оквирну конвенцију о климатским променама. Потенцијални суд специјализован за климатске промене могао би да помогне у одређивању локација и услова под којима велики број људи може да се пресели и да се реше спорови. Међународни суд може имати улогу у разјашњавању обавеза држава и решавање чињеничног и правног питања у погледу Париског споразума.[1179] Потенцијални суд специјализован за климатске промене би допринео и дефинисању у науци до сада дискутабилног питања климатске штете.

Највероватније ће се са стварањем међународног климатског суда или трибунала сачекати док се увиди како ће се Међународни суд правде снаћи у климатским споровима између држава који ће се свакако појавити, чак и брже него што се очекује. Иако постоје разлози и за и против стварања климатског суда (или суда за животну средину), он мора бити промишљено креиран како би одговорио свим специфичностима климатских промена. Неуједначена пракса у климатским парницама појачава потребу за међународним правним телом које би се бавило ефектима климатских промена. Такво тело би на иновативан начин сагледало међусобно повезана еколошка права и обавезе држава, компанија, група и појединаца. Како се све више осећају последице климатских промена које утичу на економије и стил живота, како у развијеном свету тако и у државама у развоју, ставови јавности, а самим тим и политички, еволуирају.[1180] Међународно право треба да покреће и одражава ову еволуцију.[1181] Ипак један од главних проблема ка чијем решењу ће се тежити у најскорије време је како створити ефикасан судски механизам који ће доносити обавезујуће одлуке и заснивати надлежност без воље држава.

1175 Ibid.

1176 Савет безбедности је оснивао специјализоване трибунале за Југославију и Руанду 1993. године.

1177 У Савету безбедности је од 2007. године одржано неколико дебата о безбедносним ризицима климатских промена, а последња 2021. године. Вид. “Secretary-General’s remarks to the Security Council High-level Open Debate on the Maintenance of International Peace and Security: Climate and Security”, https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2021-09-23/secretary-general%E2%80%99s-remarks-the-security-council-high-level-open-debate-the-maintenance-of-international-peace-and-security-climate-and-security, приступљено 10.02.2023.

1178 Већ сада постоје снажне идеје и притисци да се екоцид (уништавање животне средине било у доба рата или доба мира) уврсти као кривично дело предвиђено Римским статутом Међународног кривичног суда. Више види Љ. Тинтор, 2021а, стр. 275–292.

1179 S. V. Scott, P. J. Keenan, C. Ku, “The creation of a climate change court or tribunal”, in (eds.) S.V. Scott, C. Ku, *Climate Change and the UN Security Council,* Edvard Elgar Pub., 2018, p. 78. На пример, члан 8. Париског споразума, који се односи на губитак и штету, „не укључује нити даје основу за било какву одговорност или компензацију“, али то не би умањило потенцијалну вредност суда или трибунала који помажу дефинисањем модалитета спровођења Париског споразума.

1180 A. McMillan, “Time for an International Court for the Environment“.

1181 *Ibid.*

Иако постојећи међународни правосудни систем има одређене капацитете за решавање климатских спорова, растућа сложеност и хитност климатских изазова указују на потребу за специјализованим механизмима. Успостављање Међународног суда за климатске промене могло би представљати значајан корак ка ефикаснијем и правичнијем решавању климатских спорова, али захтева пажљиво планирање и међународну сарадњу.

7. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КРШЕЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ПРОУЗРОКОВАНИХ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

7.1. ОДНОС ЉУДСКИХ ПРАВА И УГОВОРА КОЈИ РЕГУЛИШУ ПИТАЊЕ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Климатске промене имају дубок и свеобухватан утицај на уживање широког спектра људских права. Оне утичу не само на животну средину, већ и на основне предуслове достојанственог живота као што су приступ чистој води, адекватној храни, здрављу и становању. На пример, пораст нивоа мора може угрозити доступност пијаће воде, довести до ерозије обрадивог земљишта и угрозити право народа на самоопредељење. С друге стране, суше и екстремне временске непогоде проузроковане климатским променама повећавају ризик од оружаних сукоба, посебно у подручјима у којима су природни ресурси оскудни и на чији приступ су заједнице витално ослоњене. Процењује се да ће се утицаји климатских промена на људска права различито одразити на различите категорије становништва. Нарочито су угрожене маргинализоване и рањиве групе укључујући децу, старије особе, жене, аутохтоне (домородачке) народе и особе са инвалидитетом које често већ трпе вишеструке облике дискриминације. Савет УН за људска права и бројни специјални известиоци нагласили су нужност да климатске политике буду интерсекционалне и засноване на људским правима, како би се осигурала праведна транзиција и климатска правда.[1182]

Питање људских права у контексту климатских промена први пут је озбиљније покренуто у оквиру међународних климатских преговора крајем 1980-их и почетком 1990-их. У завршној фази преговора о Оквирној конвенцији УН о промени климе (*UNFCCC*), Група 77 предложила је да се у члан 2. унесе одредба којом би се потврдило да је „право на развој неотуђиво људско право“ и да сви народи имају једнако право на достојанствен животни стандард.”[1183] Овај предлог није прихваћен јер САД нису признале право на одрживи развој као људско право. Уместо тога, у Конвенцији је усвојена блажа формулација „да државе имају право и треба да промовишу одрживи развој.“[1184] У годинама након усвајања Оквирне конвенције, референце на људска права скоро потпуно су ишчезле из дискурса климатске политике, са изузетком појединих академских расправа. Преговори који су водили ка усвајању Кјото протокола пружили су прилику за поновно разматрање овог питања, нарочито у контексту успостављања механизма чистог развоја против којег су се побунили аутохтони народи, страхујући од нарушавања својих територијалних и културних права. Кључни тренутак у афирмацији везе између људских права и климатских промена представља случај Инуита из Канаде и Аљаске који су 2005. године поднели представку Међуамеричкој комисији за људска права (*IACHR*), тврдећи да пропуст САД да смањи емисије гасова са ефектом стаклене баште представља повреду њихових људских права.[1185] Иако је представка одбачена

[1182] Вид. Human rights and climate change: resolution / adopted by the Human Rights Council on 10 July 2024; У извештају Специјалног известиоца Иана Фраја (*Ian Fry*) анализирају се напори влада да укључе разматрања људских права у законодавство везано за климатске промене и истиче улога судских поступака у постављању обавеза државама и корпорацијама у контексту климатских промена. A/78/255: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change.

[1183] UNFCCC, Report of the Intergovernmental Negotiating Committee for a Framework Convention on Climate Change on the Work of Its Fourth Session, Held at Geneva From 9 to 20 December 1991 (29 January 1992), UN Doc. A/AC.237/15.

[1184] Оквирна конвенција о промени климе, члан 2.

[1185] Inuit Circumpolar Conference, Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief From Violations Resulting From Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, Submitted by Sheila Watt-Cloutier (7 December 2005), with the support of the Inuit Circumpolar Conference, on behalf of

сматра се прекретницом у подизању свести о овом питању. Убрзо након тога, 2007. године усвојена је Мале декларација о људској димензији климатских промена, као први колективни покушај да се људска права формално укључе у климатски режим.[1186]

Грађанско друштво, међународне организације и мале острвске државе у развоју започели су интензивне напоре да уоквире климатске промене као питање људских права, што је кулминирало током преговора у Копенхагену 2009. године. У истој години Савет УН за људска права усваја Резолуцију у којој се по први пут на глобалном нивоу експлицитно признаје да „штетни ефекти климатских промена имају низ директних и индиректних последица на ефективно уживање људских права“.[1187] Уследила је серија извештаја специјалних известилаца УН за људска права, укључујући известиоца за екстремно сиромаштво, за право на здравље, као и за безбедно и чисто окружење, у којима је истакнуто да државе имају обавезу да у своје климатске политике укључе елементе људских права.[1188] Само интеграцијом људских права у климатске акције и политике и оснаживањем људи да учествују у формулисању политике државе могу да промовишу одрживост и обезбеђују одговорност свих носилаца дужности за своје поступке. Ово ће заузврат промовисати доследност и кохерентност политике и уживање свих људских права.[1189]

Париски споразум из 2015. године означио је прекретницу у погледу укључивања и заштите људских права од негативних последица климатских промена. У преамбули се државе позивају да поштују и промовишу људска права у свим акцијама које се предузимају за решавање климатских промена.[1190] То је први пут да је појам људских права укључен у текст неког глобалног споразума о заштити животне средине. Иако експлицитно признање значаја људских права представља значајан корак напред, аутори попут Бојла тврде да је овим ограничен домет формалног признања људских права у Париском споразуму, с обзиром на то да ниједан члан споразума не садржи директну правну обавезу у вези са тим.[1191] Оно што се највише критикује јесте чињеница да преамбула не успоставља стандард по коме се установљава адекватност напора сваке државе у борби против климатских промена. Владе очигледно имају одговорност да заштите своје грађане од штетних ефеката климатских промена, без обзира на то које државе су их изазвале.[1192] Париски споразум се на неадекватан начин бави величином претње коју представља штета по људска права изазвана климом. Лаванја Рацамани истиче да је укључивање људских права у преамбулу корак напред, али недовољан у односу на размере и хитност климатске кризе. Она наглашава да је употреба термина „*should*“ уместо „*shall*“ у преамбули показатељ недостатка правне обавезе држава да

---

all Inuit of the Arctic Regions of the United States and Canada, http:// inuitcircumpolar.com/files/uploads/icc-files/FINALPetitionICC.pdf, приступљено 10.02.2023.

[1186] HR Council ‘Res 7/23 Human Rights and Climate Change’ (28 March 2008) A/HRC/10/61/.

[1187] Human Rights Council, Tenth Session, Resolution 10/4, Human rights and climate change, https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_4.pdf. Ова Резолуција признаје да климатске промене могу имати различите негативне ефекте на људска права. Повећање температуре може довести до неподношљивих услова живота у одређеним областима, што угрожава право људи на здрав живот и безбедну средину.

[1188] Understanding Human Rights and Climate Change, OHCHR's submission to the 21st Conference of Parties to the UNFCCC (27 November 2015) and the 'Key Messages', pp. 2–7.

[1189] *Ibid.*

[1190] Париски споразум, преамбула, став 13.

[1191] A. Boyle, “Climate Change, the Paris Agreement and Human Rights,” *International and Comparative Law Quarterly,* 67, no. 4, 2018, p. 770.

[1192] Овај став је потврђен у пресуди Европског суда за људска права *Климасениоринен против Швајцарске*. Вид. *KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, paras. 544–546.

заштите људска права у оквиру климатских политика.[1193] Ипак, одредбе у Париском споразуму намећу обавезу посебног разматрања људских права приликом предузимања мера адаптације и митигације уз нарочито поштовање родне равноправности.[1194] Овај недостатак обавезујућих одредби доводи до ситуације у којој државе немају јасне стандарде за процену адекватности својих напора у борби против климатских промена, што отежава заштиту најугроженијих група становништва.[1195]

У климатском режиму су се људска права полако, али сигурно пробијала. Временом је постојала све значајнија веза између утицаја климатских промена и уживања људских права. Експлицитно помињање људских права у Париском споразуму само представља корак напред ка адекватној заштити људских права од последица климатских промена где још увек постоји озбиљан простор за напредак на том пољу. Интеграција људских права у климатску политику не подразумева само декларативно помињање, већ захтева конкретне механизме надзора, транспарентности и правне одговорности. То укључује, између осталог, обавезу консултација са заједницама на које мере утичу, приступ средствима правне заштите у случају повреде права, као и израду климатских мера на основу принципа недискриминације, равноправности и одговорности. Како су бројни научници и стручњаци указали, климатска правда није могућа без социјалне правде, а то подразумева промену парадигме од технократског приступа смањењу емисија ка холистичком, правно заснованом приступу који у средиште ставља достојанство и права човека. Штавише, све је више доказа да су климатске мере које уважавају људска права не само праведније, већ и ефикасније. Зато је од суштинског значаја да будуће ревизије Париског споразума, али и све државне и међународне климатске стратегије, прецизно интегришу обавезе заштите људских права. Само кроз обавезујуће и правно засноване мере, уз јасан надзор, одговорност и правне лекове, може се обезбедити да климатска политика заиста служи заштити људских права и достојанства сваког појединца.

7.2. ОПШТИ УГОВОРИ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

Пре него што се приступи расправи о обавезама држава и утицају климатских промена на поједина људска права, важно је нагласити да огромна већина држава представља уговорнице међународних пактова и уговора који их обавезују на заштиту широког спектра људских права, укључујући и права из области грађанских и политичких права, као и економских, социјалних и културних права.

Универзална декларација о људским правима, као основни међународни документ, прокламује фундаментална права свих људи, али не предвиђа директне одредбе које би се бавиле утицајем климатских промена на уживање ових права. Ова ситуација се може оправдати временским оквиром у којем је Декларација усвојена (1948. година), када климатске промене и њихове последице нису биле на дневном реду глобалне политике. Ипак, неке одредбе Универзалне декларације могу се применити на савремене изазове које климатске промене постављају пред људска права. Пре свега, одредбе које се односе на забрану дискриминације (члан 2.) и право на живот (члан 3.) могу бити критичне за преиспитивање угрожених права у контексту климатских

[1193] L.Rajamani, "Integrating Human Rights in the Paris Climate Architecture: Contest, Context, and Consequence", *Climate Law*, 9(3), 2019, pp. 180–201.
[1194] Вид. Париски споразум, преамбула.
[1195] На пример, механизам за губитке и штете предвиђен чланом 8. Париског споразума, не садржи конкретне обавезе држава у погледу заштите људских права, што је посебно проблематично за заједнице које већ трпе последице климатских промена.

промена, као и права на здраву животну средину, које се све више признаје као људско право у савременим међународним дискусијама.[1196]

Међународни пакт о грађанским и политичким правима прокламује широк спектар права која уживају сва лица под јурисдикцијом држава уговорница. Право на самоопредељење је у савременим условима озбиљно угрожено. Његов спољни аспект – који подразумева очување територијалног интегритета и политичке независности – доведен је у питање услед пораста нивоа мора и губитка територија читавих држава, што подрива сам темељ државности. Унутрашњи аспект права на самоопредељење, који обухвата слободно располагање природним ресурсима, такође је угрожен, јер климатске промене често умањују или у потпуности онемогућавају коришћење националних богатстава. Ово је посебно значајно у светлу члана 47. Пакта, који гарантује сваком народу право на искоришћавање својих природних богатстава. [1197] Утицај климатских промена у овом погледу највише погађа домородачке народе, чија култура, опстанак и економија у великој мери зависе од очувања животне средине. Право на живот, зајемчено чланом 6. Пакта, такође је у непосредној вези са климатским променама.[1198] Комитет за људска права у својим општим коментарима и извештајима наглашава позитивну обавезу држава да предузму мере заштите живота, при чему као озбиљну претњу истиче деградацију животне средине и последице климатских промена.[1199] Поред екстремних временских прилика и губитка станишта, посебно се указује на ширење заразних болести које климатске промене убрзавају, а које додатно угрожавају право на живот и здравље становништва. Једнако важан је и члан 19. Пакта, који гарантује право на тражење, примање и ширење информација. У области климатских промена ово право добија посебну тежину, јер оно обавезује државе да обезбеде јавности приступ поузданим информацијама о степену деградације животне средине, као и о мерама које се предузимају ради ублажавања климатских последица.[1200] Само транспарентност и правовремено информисање омогућавају појединцима и заједницама да остваре активно учешће у процесима одлучивања и да заштите своја права у условима климатске кризе. На тај начин, климатске промене не само што представљају претњу животној средини, већ и директно подривају ефективно остваривање права гарантованих Пактом, укључујући право на самоопредељење, право на живот и право на приступ информацијама. Отуда произлази обавеза држава уговорница да у складу са Пактом предузимају адекватне и свеобухватне мере ради ублажавања и прилагођавања климатским променама, уз пуно уважавање људских права.

Неколико одредби Пакта о економским, социјалним и културним правима може се довести у везу са климатским променама. [1201] То се на првом месту односи на право на довољан животни стандард (члан 11.), право на здравље (члан 12.) и право на културу (члан 15.). Члан 12. Пакта гарантује сваком лицу право на најбоље психичко и ментално здравље које може да постигне. Климатске промене имају значајног негативног утицаја на остваривање овог права. Одредба члана 12. била је предмет тумачења од стране Комитета за економска, социјална и културна права који је у њој видео обавезу држава

[1196] UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 217 A (III), 10 December 1948, члан 2 и 3.
[1197] International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966, члан 47.
[1198] *Ibid.*, члан 6.
[1199] Human Rights Committee, General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life, UN Doc. CCPR/C/GC/36 (3 September 2019), para. 62.
[1200] ICCPR, члан 19.
[1201] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966.

уговорница да обезбеде одговарајуће снабдевање водом за пиће и основне санитарне услове, као и да предузму мере како би се становништво заштитило од изложености штетним хемикалијама и другим супстанцама које загађују средину.[1202] Иако на први поглед без јасне везе са заштитом средине, право на културу и учешће у културном животу такође може бити угрожено услед штетних промена у окружењу. Губитак природних локалитета који представљају део културног идентитета, може довести и до повреде права гарантованог чланом 15. Пакта.[1203] До кршења истог права може доћи уколико би негативни ефекти климатских промена довели до присилне миграције, а тиме и до напуштања објеката који су део њиховог културног живота. Такође, народи острвских држава би пресељењем у друге безбедније државе могли да се суоче са асимилацијом већинског становништва, што такође угрожава уживање овог гарантованог права.

Конвенција о статусу избеглица[1204] би могла бити врло значајна у контексту климатских промена у зависности како ће се прилагодити и да ли ће под њен домашај регулисања улазити климатске избеглице као нова рањива група идентификована у међународном праву.

Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена може имати изразитог значаја у контексту климатских промена. Члановима 11. и 12. Конвенције од држава уговорница се захтева да предузму све потребне мере како би се елиминисала дискриминација жена у области запошљавања и заштите здравља.[1205] Одредбе Конвенције добијају на додатном значају ако се у виду има да загађење животне средине може имати теже последице на жене. Конкретно, студије о утицају климатских промена на људска права посебно наглашавају да су жене рањивије у односу на мушкарце када су у питању штетне последице промене климе.[1206]

Члан 4. Конвенције о домородачким и племенским народима у независним државама обавезује државе чланице да предузму посебне мере ради заштите и очувања животне средине домородачких народа, у складу са њиховим слободно израженим жељама и стремљењима. Ове мере треба да буду усмерене на очување начина живота, културног идентитета и одрживог односа према природи који ове заједнице традиционално негују.[1207] Конвенција је посебно значајна јер члан 6. обавезује државе да консултују домородачке народе приликом доношења законодавних мера које могу непосредно утицати на њих, док им члан 7. гарантује право да учествују у формулисању, спровођењу и вредновању националних и регионалних развојних планова и програма.[1208]

[1202] Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 22nd Session, General Comment 14, 11 August 2000, U.N. Doc. E/C.12/2000/4, para. 14.
[1203] Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 43rd Session, General Comment 21, 21 December 2009, U.N. Doc. E/C.12/GC/21, 16(a).
[1204] UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, *Treaty Series*, vol. 189, p. 137.
[1205] Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women by United Nations General Assembly, 18 December 1979, чл. 11-12.
[1206] UN Human Rights Council, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, 15 January 2009.
[1207] Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, C169, 27 June 1989, 72 ILO *Official Bulletin*, 59, чл.4, 6.
[1208] *Ibid*., чл. 6 и 7. Члан 7. став 3, који прописује обавезу држава да, када је то примерено, у сарадњи са домородачким народима спроводе студије ради процене социјалног, духовног, културног и утицаја на животну средину планираних развојних активности, при чему резултати тих студија представљају основни критеријум за доношење одлука о њиховој реализацији.

Конвенција о правима особа са инвалидитетом у контексту климатских промена може бити значајна јер у члану 9. налаже обавезу државе да обезбеди приступачност која обухвата и приступачност информација што може бити од значај за приступ технологијама и креирању технологија потребних за ублажавање и прилагођавање на климатске промене.[1209]

Конвенција о правима детета има велики значај у контексту климатских промена јер штити основна права која су све више угрожена. Климатске промене директно погађају право на живот (члан 6.), здравље (члан 24.) и адекватан животни стандард (члан 27.).[1210] Екстремни климатски догађаји нарушавају и право на образовање (члан 28.), јер доводе до прекида школовања.[1211] Државе су обавезне да предузму све мере ради заштите деце од ових последица (члан 4.). Принцип најбољег интереса детета (члан 3.) мора бити основа и климатских политика. Деца имају право да буду саслушана у питањима која их се тичу (члан 12.), што укључује и одлучивање о климатским мерама. Посебно рањиве групе деце морају бити заштићене од дискриминације и већих климатских ризика (члан 2.). Конвенција пружа правни оквир који омогућава захтевање климатске правде са становишта деце. Она има и међународни значај јер омогућава младима да се позивају на своја права у климатским парницама. На тај начин, Конвенција постаје кључан инструмент за заштиту садашњих и будућих генерација деце у условима климатских изазова.[1212]

Из свега наведеног може се закључити да климатске промене представљају озбиљан изазов за глобални систем људских права. У светлу ових нових изазова, неопходно је да међународни правни инструменти буду прилагођени заштити права која су угрожена климатским променама. Такође, владе су обавезне да укључе људска права у све аспекте својих климатских политика, како би осигурале да ниједна група људи не буде остављена без заштите.

7.3. УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА НА УЖИВАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

7.3.1. ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Право на самоопредељење је општеприхваћено обичајно право. Неки стручњаци попут Браунлија (*Ian Brownlie*) и Касезеа (*Antonio Cassese*) ово право сматрају *ius cogens* нормом.[1213] Право на самоопредељење у контексту климатских промена, а посебно у условима пораста нивоа мора, све више се препознаје као кључна одредница у расправама о очувању државности и међународноправног субјективитета угрожених заједница. Претња губитка територије угрожава постојање политичких заједница и самим тим остваривање спољашњег самоопредељења.[1214] Унутрашње самоопредељење може се остваривати и са других територија, али будући да не постоји земљиште које већ

[1209] Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted on 13 December 2006 during the sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106, члан 9.
[1210] Convention on the Rights of the Child., E/CN.4/RES/1990/74, UN Commission on Human Rights, 7 March 1990, чл. 5, 24, 27.
[1211] *Ibid.*, члан 28.
[1212] Вид. *Ibid.*, члан 6.
[1213] Вид. I. Brownlie, *Principles of Public International Law,* OUP, 1998, p. 513; A. Cassese, *International Law in a Divided World,* OUP, 1986, p. 136.
[1214] A.S. Bordner, "Climate Migration and Self-Determination", *Columbia Human Rights Law Review,* vol. 51, 2019, p. 223.

није под суверeном контролом неке државе, тиме се потенцијално ствара јурисдикцијски вакуум.[1215]

Удружење за међународно право је у свом извештају из 2024. године, који је био посвећен питањима државности у условима климатских промена и пораста нивоа мора, нагласило да је право на самоопредељење „важан елемент“ у одлукама о очувању државности и заштити права становништва.[1216] Ово је посебно релевантно за мале низијске острвске државе, чије би територије могле постати ненастањиве или потопљене, чиме би физичка компонента државности била доведена у питање. Комисија за међународно право је у свом извештају нагласила да је право на самоопредељење „основни принцип“ који прожима сва три сегмента анализе – право мора, државност и заштиту лица.[1217] У извештају је закључено да ово право осигурава континуитет државности упркос климатским променама, те да народи не могу бити лишени свог међународноправног статуса без сопственог пристанка.[1218]

Пракса држава додатно поткрепљује ове ставове. Мале острвске државе, попут Тувалуа, Кирибатија и Малдива, континуирано истичу пред Генералном скупштином УН и у оквиру преговора *UNFCCC* да климатске промене директно угрожавају њихово право на самоопредељење и опстанак као суверених субјеката. У заједничким декларацијама у оквиру Алијансе малих острвских држава (*AOSIS*), наглашава се да право народа да одржи свој политички и културни идентитет не сме бити доведено у питање губитком територије.[1219] Правне импликације ових ставова су далекосежне. С једне стране, јачање везе између самоопредељења и континуитета државности значи да се појам државности све више одваја од искључиво територијалне димензије и везује за колективну вољу народа. С друге стране, државе које нису директно угрожене климатским променама добијају обавезу да у међународним односима признају континуитет државности острвских заједница, чак и ако би физички услови довели до губитка територијалне основе. То практично подразумева ревизију класичних критеријума државности из Монтевидео конвенције, са нагласком на правну и политичку, а не искључиво физичко-територијалну компоненту.[1220] МСП је у Саветодавном мишљењу изнео став да када држава једном настане губитак једног од конститутивних елемената не води аутоматски губитку државности.[1221] Супротно томе, судија Томка је у свом мишљењу истакао да би

[1215] *Ibid.*

[1216] International Law Association, Athens Conference, International Law and Sea Level Rise, 2024, p. 49.

[1217] International Law Commission, Seventy-sixth session, Sea-level rise in relation to international law, Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law, Geneva, 14 April–30 May and 30 June–31 July 2025, paras. 38–39.

[1218] *Ibid.*

[1219] Вид. AOSIS Leaders' Declaration on Sea Level Rise and Statehood, New York, 23.09.2024, pp. 1–5.

[1220] Услови да одређени ентитет постане држава су наведени кумулативно. То су стално становништво, дефинисана територија, влада, те способност улажења у односе с другим државама. Конвенција с друге стране не садржи дефиницију државности ни одредбе које би уређивале престанак постојања државе. Ни међународно право као такво не нуди правила која би се применила како би се установио нестанак државе. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 165 LNTS 19; 49 Stat 3097, http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-40.html, приступљено 04.02,2022; D. Wong, "Sovereignty Sunk? The Position of Sinking States at International Law", 14 *Melbourne Journal of International Law*, 2013, p. 361.

[1221] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 363. У оквиру Комисије за међународно право државе су изнеле неколико различитих ставова. На пример, Јужна Африка је приметила да делимично потапање или потпуни физички нестанак територије државе као резултат пораста нивоа мора може довести у питање традиционално признате критеријуме или захтеве за државност одражене у члану 1. Конвенције о правима и дужностима држава. Ово питање покреће сложена питања међународног права и практичне изазове. Француска је приметила да још увек међународно право нема дефинитиван став о питању да ли би, у случају државе чија је територија потпуно потопљена, постојала претпоставка о наставку државности.

више волео „опрезнији приступ“ питању државности и самоопредељења. По његовом мишљењу, самоопредељење и државност су „тесно повезани са територијом“, стога би нестанак копна услед климатских промена „тежио томе да резултира престанком постојања те погођене државе као субјекта међународног права“.[1222] Државна пракса је показала постојање претпоставке континуитета, повезане са правом на самоопредељење, у случајевима у којима један или више критеријума за државност више нису испуњени.

Нарочит проблем за острвске државе губитком територије представљао би и губитак територијалног мора, спољног морског појаса, епиконтиненталног појаса и искључиве економске зоне с обзиром да неће бити могуће одредити базне линије. С обзиром на озбиљност овог проблема, МСП је у Саветодавном мишљењу заузео став да државе не морају ажурирати своје полазне линије услед физичких промена изазваних климатским променама.[1223] Ипак, међу судијама примећујемо и другачије ставове. Тако је судија Ауреску (*Aurescu*) предложио да се тај закључак може извести, између осталог, „из обавезе поштовања права на самоопредељење (које је блиско повезано, између осталог, са територијалним интегритетом и трајним суверенитетом над природним ресурсима)“.[1224] Он је изразио и разочарање јер МСП ову праксу у погледу одређивања базних линија није признао као обичајно право.[1225]

МСП је у Саветодавном мишљењу утврдио да научни подаци јасно показују да ће пораст нивоа мора проузрокован климатским променама имати негативне последице по државе, нарочито по мале острвске државе и ниско лежеће приобалне државе. Те последице се манифестују као губитак територије, присилно расељавање становништва, угрожавање територијалног интегритета, угрожавање трајног суверенитета над природним ресурсима. Ове околности директно погађају темељне елементе државности и постојања народа као заједнице, што је суштина питања права на самоопредељење.[1226]

Суд је заузимањем оваквог става недвосмислено изашао из оквира у којима се традиционално разматрало право на самоопредељење – деколонизације и страних окупација, те препознао да и еколошке промене које угрожавају територијалну егзистенцију народа могу имати пресудно дејство на ово право.[1227] Посебан значај има упућивање Суда на принудно расељавање и на принципе територијалног интегритета и сталног суверенитета над природним ресурсима. Тиме је успостављена непосредна веза између људских права и климатских процеса. Такав закључак логично се надовезује на недавно саветодавно мишљење Суда о правним последицама израелских пракси у

Португал се сложио да, иако Конвенција о правима и дужностима држава утврђује објективне критеријуме за оснивање државе, она се не бави питањем наставка државности. Холандија се сложила да се мора направити разлика између критеријума за стварање државе као субјекта међународног права и разматрања која су се примењивала на накнадно постојање државе. Међутим, право на самоопредељење народа примењиво је на обе ситуације. Вид. ILC Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law, 2025, paras. 158–161.

[1222] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Declaration of Judge Tomka, paras. 8–10.

[1222] *Ibid.,* paras. 361–362. Оваквим ставом МСП подупире истоветну идеју насталу у оквиру Комисије за међународно право, а на основу изнетих ставова држава. Ипак, судија Ауреску је позвао на дубљу анализу и преиспитивање овог става. Separate opinion of Judge Aurescu, para. 2.

[1224] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Aurescu, para. 3.

[1225] Наводи да је та норма утемељена у широкој и сталној државној пракси из свих региона (нпр. пацифичке државе, афричке, азијске), многобројним декларацијама и колективним изјавама (AOSIS, Commonwealth, домаћем законодавству (нпр. Закон о климатским променама Фиџија) и одсуству противљења било које државе (што је важно за негативни аспект *opinio juris*)). *Ibid.,* paras. 5–13.

[1226] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 357.

[1227] *Ibid.*

окупираном палестинском подручју из 2024. године, у којем је Суд нагласио да расељавање становништва и угрожавање његовог интегритета представљају повреду права на самоопредељење.[1228] Исто резоновање може се применити и на климатска расељавања, где губитак територије и ресурса доводи у питање политичку и културну целовитост заједнице. Саветодавно мишљење такође има одјек у расправама о државности и њеном континуитету у условима губитка територије. Уколико климатске промене учине територију трајно ненасељивом, право на самоопредељење постаје кључни аргумент за очување међународноправног субјективитета погођених народа и држава. Овај аргумент није ограничен само на мале острвске државе већ може бити применљив и на заједнице које ће због екстремних климатских услова или деградације природног окружења бити трајно онемогућене да живе на сопственој територији.[1229] Иако Суд није ушао у дубљу разраду доктринарних последица, његово препознавање везе између климатских промена и права на самоопредељење представља важан сигнал за будућност.

Климатске промене несумњиво угрожавају уживање треће димензије права на самоопредељење (права на културни интегритет и очување колективног идентитета у оквиру сопствене територије). Ова димензија самоопредељења обухвата не само право на политичку аутономију, већ и право народа да очува своју културу, традицију и специфичан начин живота у блиској повезаности са физичким простором који историјски и симболички носи значај за ту заједницу. Присилна миграција, изазвана климатским условима, отежава или чини немогућим одржавање ових елемената културне самосталности у новим, страним друштвеним и просторним оквирима. У контексту климатских промена, ситуација са Тувалуом указује на потенцијални будући

[1228] МСП је закључио да су територијални интегритет и трајни суверенитет над природним ресурсима фундаментално испреплетени са самоопредељењем. ICJ, *Legal Consequences arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem*, Advisory Opinion of 19 July 2024, General List No. 186, I.C.J. Reports 2024 paras. 230-243.

[1229] Интересантну идеју о положају острвских и архипелашких држава услед негативног утицаја климатских промена својевремено изнео је Лапаш (*Davorin Lapaš*). Он је предлагао стварање новог субјекта међународног права под називом „климатско детериторијализоване нације“. Он се залаже да ови нови међународни субјекти добију *sui generis* статус, као што га већ имају неке државе попут Ватикана. Поред очувања права на самоопредељење кроз избор сопствених представника и потенцијалне договорене аранжмане са државама-домаћинима, међународно право би према његовој теорији могло препознати и одређена суверена права „климатски детериторијализованих нација.“ У таквом нормативном оквиру, ови субјекти могли би се посматрати као нетериторијалне и ограничено суверене политичке јединице, којима би припадали одређени, иако сужени, атрибути суверене власти. Њихово овлашћење да уређују питања из области кривичног и грађанског права, на пример, по својој природи не би било неограничено, већ би зависило од правног поретка државе на чијој би се територији налазили. Вид. D. Lapaš,“Climate Change and International Legal Personality: ‘Climate Deterritorialized Nations’ as Emerging Subjects of International Law?“, *The Canadian Yearbook of International Law,* 2021, p. 20; Ипак најновија схватања изражена у Саветодавном мишљењу МСП и ставовима држава у другим међународним телима говоре у прилог чињеници да неће бити потребе за стварањем неких нових облика међународних субјеката услед губитка територије проузроковане климатским променама. У дебати под окриљем Комисије за међународно право у погледу импликација пораста нивоа мора на међународно право, преовладао је став да пораст нивоа мора недвосмислено утиче на право на самоопредељење. Бразил је фаворизовао идеју континуитета државности у случају држава чија би површина могла бити потопљена због пораста нивоа мора. Било какве практичне алтернативе не би требало да стварају односе суверенитета или подређености, нити би требало да резултирају новим обликом старатељства између раније независних држава. Док је Словенија нагласила да је континуитет државности уско повезан са принципима самоопредељења, заштите територијалног интегритета држава, суверене једнакости држава и трајног суверенитета држава над њиховим природним ресурсима. Постојала је снажна претпоставка континуитета државности и међународноправног субјективитета у случају држава погођених порастом нивоа мора. ILC Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law, 2025, paras. 203–204.

правни вакуум у којем територијални губитак неће бити последица сукоба или политичких одлука већ последица глобалних еколошких процеса, што поставља нова питања у погледу интерпретације и примене права на самоопредељење.[1230] Стога се све више указује на потребу за проширеном интерпретацијом права на самоопредељење која би укључивала и „еколошку димензију“, односно признање права народа на очување животне средине као нужног услова за очување културног идентитета и континуитета.

Правне последице климатских промена показују да ће у наредним деценијама право на самоопредељење постати један од централних критеријума за очување међународно правног субјективитета народа. Уколико се прихвати еколошка димензија овог права, могуће је очекивати да ће се развијати нови институционални механизми за заштиту угрожених заједница, укључујући и посебне оквире за климатске мигранте. Тиме би право на самоопредељење могло послужити као основ за проширење доктрине екстериторијалне државности, где политичке заједнице настављају да постоје без територијалног ослонца. Последично, међународно право би морало да ревидира постојеће концепте признавања држава и права на ресурсе, јер губитак физичке територије неће нужно значити и губитак права на морске зоне и природна богатства. Ово питање отвара и потенцијал за развој нових форми колективне одговорности држава које својим емисијама угрожавају опстанак других народа, чиме би се самоопредељење повезало са концептом климатске правде. Истовремено, увођење еколошке димензије самоопредељења може ојачати везу између међународног права животне средине и људских права, у правцу стварања новог хибридног правног режима.[1231] Поставља се и питање да ли ће будући судски и арбитражни поступци развити праксу која ће утврдити обавезу држава да активно обезбеђују услове за очување идентитета народа угрожених климатским променама.

7.3.2. ПРАВО НА ЖИВОТ

Климатске промене, директно или индиректно, угрожавају остваривање овог права. Право на живот бива директно нарушено када људи губе животе услед урагана, поплава и других екстремних временских прилика изазваних или интензивираних климатским променама. Индиректно, угрожавање овог права се испољава преко нарушавања права на здравље, храну, воду и пристојне животне услове. Истраживања показују да 3,6 милијарди људи већ живи у подручјима која су веома подложна климатским променама.[1232] Између 2030. и 2050. године, очекује се да ће климатске

[1230] C. Farbotko, *Climate Change, International Migration and Self-Determination: Lessons from Tuvalu*, Toda Peace Institute, 2025, p. 5.

[1231] Традиционално, право на самоопредељење је посматрано у политичком и територијалном контексту (деколонизација, окупација, отцепљење). Међутим, уколико климатске промене доводе у питање опстанак народа као заједнице, онда очување њихове животне средине постаје предуслов за остваривање тог права. То значи да се заштита животне средине више не би третирала само као питање суверених права држава над ресурсима, већ и као средство заштите колективних права народа. Увођењем ове „еколошке димензије“ створила би се чврша веза између међународног права животне средине и међународног права људских права. Таква веза би на дуже стазе могла довести до стварања новог хибридног правног режима – скупа норми и пракси које више не би стриктно припадале ни једном ни другом правном подручју, већ би функционисале штитећи и животну средину и права народа. На пример, могуће је замислити да се у будућности појави међународни уговор или механизам који би изричито признао право народа на очување животне средине као услов њиховог самоопредељења.

[1232] WHO, “Climate change“, https://www.who.int/health-topics/climate-change#tab=tab_1, приступљено 23.08.2025.

промене изазвати приближно 250.000 додатних смртних случајева годишње, само од неухрањености, маларије, дијареје и топлотног стреса.[1233]

Комитет за људска права УН у свом Општем коментару бр. 6 подвлачи да право на живот не треба тумачити уско.[1234] Комитет за људска права сматра да су обавезе држава у области заштите животне средине неодвојиво повезане са тумачењем члана 6. Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Поштовање права на живот зависи од мера које државе предузимају ради очувања и заштите животне средине. Обавезе држава у области животне средине треба да информишу садржај права на живот, али и обрнуто, јер право на живот утиче на тумачење еколошких обавеза. Посебно, право на живот са достојанством захтева спречавање деградације животне средине, загађења и климатских промена од стране јавних и приватних актера.[1235] Комитет за људска права је такође разматрао одређене појединачне жалбе које се тичу права на живот и животну средину. Иако се није бавио питањем климатских промена од посебног значаја је случај *Касерес против Парагваја*.[1236] Комитет је напоменуо да државе морају да спроведу „све одговарајуће мере“ како би се решили „општи услови у друштву“, укључујући загађење, које може представљати претњу праву на живот или спречити појединце да живе „достојанствено“.[1237] Комитет је нагласио да се дужност заштите примењује чак и ако животи нису изгубљени.[1238] Утврђено је да загађење представља „разумно предвидљиве“ претње по живот.[1239]

Овај случај против Парагваја представљао је део основе за каснију одлуку Комитета за људска права у случају *Теитиота против Новог Зеланда*. Одлука се тицала тога да ли расељена лица због климатских промена могу имати право на међународну заштиту према члану 6. МПГПП-а, који такође пружа заштиту од повратка ако постоји стварни ризик од губитка живота. Разматрајући наводе из представке, као и одговор власти Новог Зеланда, Комитет је усвојио констатацију да није дошло до повреде права на живот садржаног у члану 6. ставу 1. МПГПП-а депортацијом подносиоца представке и његове деце са Новог Зеланда у државу Кирибате.[1240] Оваква одлука изазвала је неслагање и у самом Комитету, па су супротна мишљења изнели Санцин (*Vasilka Sancin)* и Мухумуза (*Duncan Laki Muhumuza*). Санцин у свом мишљењу указује да Комитет није направио дистинкцију између пијаће воде (*potable water*) и сигурне пијаће воде (*safe drinking water*). Такође, указала је да двоје деце подносиоца представке су рођени на Новом Зеланду и никад нису били изложени таквим екстремним условима живота на Кирибатима што је у складу са принципом забране враћања (*non refoulment)* и управо представља повреду права на живот.[1241] Комитет је олако закључио да нема доказа да неће моћи да гаји храну или приступи пијаћој води, или да Влада Кирибата није предузела програмске кораке како би обезбедила основне животне потребе. Ти закључци заснивају се на чињеници да је Влада Кирибата предузела кораке како би се бавила последицама климатских промена, према Националном програму прилагођавања за

[1233] *Ibid.*
[1234] CCPR General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life) Adopted at the Sixteenth Session of the Human Rights Committee, 30 April 1982, paras 1–7.
[1235] CCPR General comment No. 36 - Article 6: right to life, 03 September 2019, CCPR/C/GC/36, para. 62.
[1236] Комитет за људска права је у овом случају разматрао одговорност државе за смрт појединца услед контаминације животне средине, настале прекомерном употребом пестицида у пољопривреди.
[1237] *Portillo Cáceres v. Paraguay*, case No. 2751, 2016, CCPR/C/126/D/2751/2016, paras. 7.3–7.4.
[1238] *Ibid.*
[1239] *Ibid.*
[1240] *Teitiota v. New Zealand*, case no. 2728/2016, 7 January 2020, CCPR/C/127/D/2728/2016, para. 10.
[1241] Individual opinion of Committee member Vasilka Sancin (dissenting), para. 3.

деловање из 2007. године. Санцин указује да је Комитет у констатацији олако прешао преко извештаја експерата у ком се указује да се предвиђене мере споро имплементирају.[1242] Она критикује и чињеницу да је терет доказивања био на подносиоцу, а не на држави, те је закључила да је подносилац поткрепио своје тврдње да би повратком на Кирибате његов живот био угрожен.[1243] Мухумуза је у свом мишљењу изнео такође критике везано за терет доказивања те је указао да подносиоцу представке и његовој деци није довољно да на Кирибатима уживају право на живот, већ је потребно обезбедити право на достојанствен живот.[1244] Потреба за пресељењем становништва, иако у пракси представља меру *ultima ratio,* показала се као нужно средство за заштиту живота у контексту климатских промена. Иако је у конкретном случају закључио да повратак подносиоца представке и његове породице у земљу порекла није довео до повреде члана 6. Пакта о грађанским и политичким правима, одлука има шире значење јер недвосмислено указује на погубне последице климатских промена по људски живот.[1245]

Пред Комитетом за људска права УН покренуто је питање утицаја климатских промена на уживање права на живот и у случају *Били и остали против Аустралије* (*Daniel Billy and others v Australia /Torres Strait Islanders Petition*). Комитет је утврдио да је Аустралија прекршила одредбе Пакта у погледу права аутохтоне заједнице на заштиту њихове приватности/породичног живота и дома (члан 17.) и права мањина да уживају своју културу (члан 27.), док по захтеву жалилаца у вези са правом на живот (члан 6.) Комитет није установио повреду овог права.[1246] Комитет је признао да климатске промене могу створити ризике који у крајњој линији угрожавају живот,[1247] али је у конкретном предмету утврдио да информације које је држава доставила указују да она предузима адаптационе мере, и на основу датих информација Комитет није био у положају да закључи да те мере тренутно нису довољне тако да представљају непосредну претњу по живот жалитеља.[1248] Комитет је захтевао конкретну и убедљиву везу између емисија штетних гасова које је емитовала држава и непосредне и стварне претње по живот појединаца у датом тренутку. То значи да Комитет у овом тренутку поставља веома висок праг доказивања како би утврдио повреду члана 6. у климатским споровима.

У оба случаја Комитет је поставио веома висок стандард доказивања да би утврдио повреду члана 6. МПГПП-а. Захтевана је конкретна и непосредна претња по живот, уз јасну везу између деловања државе (или њеног пропуста) и угрожавања живота појединца. Ово у пракси значи да ће подносиоци представки у будућности морати да понуде изузетно снажне доказе о томе да мере државе нису довољне, да последице климатских промена већ сада представљају стварну и непосредну опасност по њихов живот, да постоји недвосмислена веза између државне политике (или непоступања) и угрожавања њихове егзистенције. Високи стандарди доказивања значе да ће појединци и заједнице морати да се ослањају на експертске извештаје, климатске моделе и детаљне податке како би доказали непосредност ризика. Иако није утврђена повреда члана 6, оба

[1242] *Ibid.,* para. 5.
[1243] *Ibid.,* para. 6.
[1244] Individual opinion of Committee member Duncan Laki Muhumuza (dissenting), para. 5.
[1245] Б. Стојановић, „Констатација Комитета за људска права у случају Јоане Теитиота против Новог Зеланда и његова релевантност за међународно право“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу,* 2020, vol. 59, бр. 87, стр.79.
[1246] *Daniel Billy and others v Australia* (Torres Strait Islanders Petition), CCPR/C/135/D/3624/2019, Decision 23.09.2022, para. 8.8.
[1247] *Ibid.,* para. 8.3.
[1248] Вид. *Ibid.,* paras. 8.5.-8.7.

случаја јасно показују да Комитет препознаје климатске промене као реалну и озбиљну претњу по људски живот. Ово може утицати на друга међународна тела и судове (попут ЕСЉП) да прихвате мање рестриктиван приступ.

У Конвенцији УН о правима детета чланом 6. је гарантовано право на живот. У септембру 2019. године група од 16 младих људи поднела је представку против пет држава: Аргентине, Бразила, Француске, Немачке и Турске (случај *Sacchi*) тврдећи да су ове државе, као значајни емитери гасова са ефектом стаклене баште, пропустиле да предузму адекватне мере како би ограничиле глобално загревање, да су занемариле научне налазе што је довело до угрожавања зајамчених права.[1249] Између осталог подносиоци су тврдили да је дошло до повреде члана 6. Конвенције (право на живот) јер климатске промене представљају егзистенцијалну претњу. Као тражену правну заштиту, подносиоци захтева су тражили да Комитет препоручи државама да измене своје законе и политике како би се осигурали конкретни напори за ублажавање и прилагођавање који стављају најбољи интерес детета на прво место, приликом креирања закона и климатских стратегија.[1250] Као одговор, тужене државе у појединачним запажањима тврдиле су да су подносиоци захтева требало да покрену случај пред домаћим судовима где су могли да добију правне лекове на националном нивоу.[1251] Даље су тврдиле да ниједна држава не може бити појединачно одговорна због колективног доприноса климатској кризи.[1252] Подносиоци захтева су се залагали за изузетак од општег правила исцрпености домаћих правних лекова. Комитет је донео одлуку о неприхватљивости представке услед неисцрпености унутрашњих правних лекова.[1253] Иако је притужба одбачена, сам случај ипак пружа вредне смернице о заштити права деце у контексту климатских промена и отвара врата будућим случајевима везаним за климу усмереним на децу. Овај напредак се заснива на специфичним налазима Комитета о правима детета у вези са надлежношћу и екстериторијалном одговорношћу.[1254] Ова одлука је важна јер је Комитет први пут изричито признао да климатске промене утичу на права детета и да државе имају позитивне обавезе да предузимају мере у том правцу, те представља важан корак ка признавању екстериторијалних обавеза у области климатских промена како би се заштитила људска права, нарочито право на живот.

[1249] *Sacchi, et al. v. Argentina, et al.,* CRC/C/88/D/104/2019, para. 3.8; *Sacchi et al. v. Brazil*, CRC/C/88/D/105/2019, para. 3.8; *Sacchi et al. v. France*, CRC/C/88/D/106/2019, para. 3.8.; *Sacchi et al. v. Germany*, CRC/C/88/D/107/2019, para. 3.8; *Sacchi et al. v. Turkey*, CRC/C/88/D/108/2019, para. 3.8.

[1250] Вид. нпр. Communication to the Committee on the Rights of the Child in the case of *Sacchi v. Argentina* (Sept. 23, 2019), para. 33.

[1251] *Ibid.*, para. 4.5

[1252] *Ibid.*

[1253] Иако постоји пет различитих одлука, користићемо одлуку у случају Аргентина као референцу. Decision adopted by the Committee on the Rights of the Child under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure in respect of Communication No. 104/2019, para. 10.18; Суд је нагласио да саме сумње подносилаца у ефикасност унутрашњег правног система их не ослобађа обавезе њиховог коришћења. *Ibid.*, para. 10.17.

[1254] Овај став је у складу са Саветодавним мишљењем Међуамеричког суда за људска права о обавезама држава у вези са животном средином у контексту заштите и гаранције права на живот и на физички интегритет. Суд наглашава да „када дође до прекограничне штете, деца су под јурисдикцијом државе на чијој су територији емисије потекле ако постоји узрочна веза између радњи или пропуста дотичне државе и негативног утицаја на права деце која се налазе ван њене територије, када држава порекла врши ефикасну контролу над изворима дотичних емисија“. The Environment and Human Rights, Advisory Opinion OC-23/17, Inter-Am. Ct. H.R. (Nov. 15, 2017), para. 101.

Европски суд за људска права примењује уже схватање права на живот. Оно се заснива на дословном тумачењу члана 2. Европске конвенције о људским правима.[1255] Тумачећи члан 2. намеће се закључак да држава има не само негативну обавезу да се уздржи од радњи којима се особа лишава живота, већ и позитивне обавезе да се живот заштити. Држава при том има обавезу да законодавни оквир прилагоди специфичностима опасности која прети, што је нарочито битно код климатских промена јер оне представљају мултисекторску опасност. Осим у вези с опасним активностима, члан 2. Конвенције је разматран и у вези с природним катастрофама.[1256] ЕСЉП је утицај климатских промена на право на живот разматрао и у случају *Климасениоринен* Суд је констатовао да се климатске промене могу довести у везу са чланом 2, али да је потребно постојање „стварне и непосредне претње" по живот особе како би се активирала позитивна обавеза државе.[1257] Суд даље појашњава да се услед специфичне природе климатских претњи, које су прогресивне и потенцијално неповратне, критеријум непосредности мора флексибилно тумачити, али не толико да се изгуби праг озбиљности који члан 2. захтева.[1258] ЕСЉП признаје да постоје ситуације у којима би ефекти климатских промена могли да представљају стварну и непосредну опасност по живот, нарочито за рањиве групе, али у конкретном случају (старије жене у Швајцарској) није утврђена довољна близина између штетних последица и индивидуалне угрожености живота да би се члан 2. применио.[1259] Овакав став открива важна нормативна ограничења у савременој примени људских права, а посебно права на живот, као ефикасног правног механизма за утврђивање одговорности држава за деградацију животне средине, а нарочито у контексту климатских промена.

У досадашњој пракси ЕСЉП се у свим климатским споровима уздржавао од директног утврђивања повреде члана 2. у климатском контексту. Аргумент угрожавања права на живот се појављује, али је или одбачен као недопуштен (*Дуарте Агоштињо*,[1260] *Карем*[1261]) или није утврђена повреда (*Климасениоринен*) услед недоказане „стварне и непосредне претње". Овакав став ЕСЉП говори у прилог чињеници да је задржан рестриктиван приступ у погледу права на живот. Тиме је Суд спречио да се члан 2. претвори у „опште право на безбедну климу", већ га је ограничио на ситуације са екстремном ургентношћу и јасноћом узрочно-последичне везе. Суд се свесно определио да заштиту примарно утемељи у члану 8. (приватни и породични живот), јер је његов нормативни оквир шири пошто обухвата здравље, добробит и квалитет живота. Иако Суд до сада није нашао повреду члана 2, стандард „стварна и непосредна претња" је отворен за еволутивно тумачење. Како климатске последице буду постајале све израженије (нпр.

[1255] Члан 2. гласи: „Право на живот сваког лица заштићено је законом. Нико не сме бити намерно лишен живота, осим приликом извршења пресуде суда којом је осуђен за злочин за који је ова казна предвиђена законом". The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR), Signed 4 November 1950.

[1256] Случај се тицао одговорности државе за повреде права на живот услед клизишта као природне непогоде. Суд је назначио да обавезе државе зависе од непосредности природне опасности која је јасно утврђена, нарочито у случајевима у којима она може утицати на области коју настањује и користи човек, као и од порекла претње и мере у којој је на ризике могуће утицати. Види случај *Budayeva and Others v. Russia*, Applications nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02), ECtHR Judgment, 29/09/2008, para. 136.

[1257] *KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Judgment GC, 9 April 2024, paras. 512-513.

[1258] *Ibid*., para. 536.

[1259] *Ibid*., para. 537.

[1260] *Duarte Agostinho and Others v. Portugal* and 32 Other States, Application no. 39371/20, ECtHR Decision (Grand Chamber), 9 April 2024, paras. 215–230.

[1261] *Carême v. France*, Application no. 7189/21, Decision ECtHR (Grand Chamber), 9 April 2024, paras. 65–83.

учесталији смртоносни топлотни таласи), праг непосредности може се спустити. Примена у приступу може се догодити и под утицајем проширеног тумачења садржаја права на живот изнетог у саветодавном мишљењу Међуамеричког суда из 2025. године. Под утицајем ставова које је ЕСЉП заузео у случају *Климасениоринен* национални судови ће бити подстакнути да пажљивије испитују аргументе о угрожености живота и здравља услед климатских последица, што можда неће довести до уједначавања стандарда у климатским парницама, што може имати озбиљан негативан утицај на даљи развој заштите од последица климатских промена. У већини националних парница је већ установљена повреда права на живот.[1262] Иако није у питању климатски спор, ЕСЉП је 2025. године у случају *Канавакиуло и други против Италије* донео револуционарну пресуду јер је први пут у својој пракси утврдио повреду права на живот у вези са загађењем животне средине.[1263] Штавише, Суд је усвојио системски приступ заштити животне средине и људским правима. Можда је ово прекретница у успостављању стандарда како би се утврдила повреда права на живот.

Међуамерички суд за људска права не штити само право на живот *per se,* већ штити право на достојанствен живот.[1264] Развијајући своју праксу у предмету *Аутохтона заједница Јакје Акса против Парагваја*, Суд је истакао да право на живот из члана 4. Америчке конвенције укључује и основна економска, социјална и културна права, попут права на традиционалне активности за егзистенцију и приступ природним ресурсима од суштинског значаја за културни идентитет заједнице. Међуамерички суд је нагласио да држава мора обезбедити минималне услове живота који су у складу са људским достојанством и предузети позитивне мере заштите посебно када је реч о рањивим групама.[1265] Ови ставови су од изузетног значаја у погледу права на живот у контексту климатских промена.

У Саветодавном мишљењу Међуамеричког суда о климатски ванредним ситуацијама и људским правима наставља се прогресивно тумачење права на живот. Истакнута је повезаност члана 4. (право на живот) и члана 5. (право на лични интегритет) Америчке конвенције о људским правима.[1266] Суд је поновио да пројекти или интервенције који негативно утичу на животну средину могу представљати ризик за живот, здравље и интегритет појединаца.[1267] Климатске промене, као глобални процес, систематски и свеобухватно повећавају такве ризике. Суд је нагласио да деградација животне средине и климатске промене представљају једну од највећих претњи за капацитет садашњих и будућих генерација да уживају право на живот.[1268] Међуамерички суд је нагласио да климатске промене не узрокују само превремене смрти, већ погоршање здравственог стања укључујући и ментално здравље.[1269] Суд је набројао

[1262] Види случајеве *Ургенда* и *Нојбауер.*

[1263] Суд је утврдио постојање „довољно озбиљног, стварног и утврдивог“ ризика по живот, који је био довољан да активира примену члана 2. Конвенције и наметне властима обавезу предузимања мера. Тај ризик је оцењен као „непосредан“, будући да су подносиоци захтева дуги низ година живели у општинама које су саме државне власти означиле као погођене спорним обликом загађења, које је било трајно, распрострањено и неизбежно током више деценија.“ *Cannavacciuolo et. al. v Italy*, Application No. 51567/14, Judgment of 30.1.2025, para. 390.

[1264] Вид. IACtHR, *Villagrán-Morales v Guatemala*, Judgment, 19 November 1999.

[1265] *Case of Yakye Axa Indigenous Community v Paraguay*, Judgment (Merits Reparations and Costs), 17 June 2005, para. 162.

[1266] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, para. 393.

[1267] *Ibid*.

[1268] *Ibid.*, para. 394.

[1269] *Ibid.*, para. 395.

обавезе које државе морају предузети како би заштитиле право на живот и здравље у контексту климатске кризе.[1270]

Изнети ставови Међуамеричког суда би могли имати значајне импликације у будућности у погледу обавеза држава да заштите право на живот од утицаја климатских промена. Суд је направио значајан корак у проширењу обима уживања овог права јер право на живот обухвата позитивну обавезу државе да предузме мере за ублажавање климатских ризика који систематски угрожавају људске животе. Такође, ментално здравље је препознато као саставна компонента права на живот. Укључивање здравствених и психолошких последица климатских промена у оквир права на живот и интегритет показује да ће се убудуће у споровима аргументи све више заснивати на здравственим доказима и научним пројекцијама. Суд је обавезе држава формулисао врло конкретно (заштита водних ресурса, развој инфраструктуре, јачање здравствених система). То значи да ће у будућим споровима државе бити оцењиване не само по декларативним политикама већ и по конкретним мерама и јавним инвестицијама у адаптацију. С обзиром да климатске промене по својој природи превазилазе границе држава, ови ставови Суда могу бити искоришћени као основа за будуће међудржавне тужбе или за проширење концепта екстериторијалне одговорности у вези са климатским утицајима. Суд је обавезе држава формулисао као проактивне (превенција, адаптација, јачање отпорности), што имплицира да државе могу бити одговорне и у случајевима када још није наступила директна штета, већ постоји доказан ризик.

У досадашњој пракси није било класичних климатских случајева пред Афричким судом за људска права. Ипак, треба нагласити да Афрички механизам заштите људских права проширује тумачење права на живот, интегришући економска и социјална права предвиђена Афричком повељом. Афричка комисија на тај начин обухвата услове достојне егзистенције, док Афрички суд прави разлику између традиционалног схватања права на живот и права групе на „достојан живот“.[1271] Интересантно је да се широко тумачење права на живот на афричком континенту користи како би се заштитила права домородачких народа, па остаје упитно да ли се ово тумачење примењује и код повреде индивидуалног права на живот. С обзиром на тенденцију очекује се да ће саветодавно мишљење о климатским променама Афричког суда донети нова прогресивна тумачења и значајно унапредити заштиту права на живот од последица климатских промена.

Анализирајући извештаје специјалних известилаца за људско право на здраву животну средину и за људска права и климатске промене, примећује се да они у многим случајевима не користе експлицитно термин „право на живот“. Међутим, јасно указују да климатске промене представљају озбиљну претњу за опстанак садашњих и будућих генерација, што се може сматрати фундаменталним кршењем права на живот. Елиза Моргера (*Elisa Morgera*) специјална известитељка за људска права и климатске промене децидирано указује да климатске промене и фосилна индустрија директно угрожавају

[1270] Суд је државама наложио да у контексту климатске кризе предузму свеобухватне мере заштите права на живот и здравље, што подразумева обезбеђење воде и хране у условима суше и топлотних таласа, идентификацију угрожених група и екосистема, заштиту кључних природних ресурса, развој инфраструктуре за превенцију поплава и адаптацију на пораст мора, јачање и прилагођавање здравственог система климатским ризицима, обезбеђење доступне медицинске заштите у погођеним заједницама, континуирану едукацију здравственог особља и унапређење превентивних и јавноздравствених програма. *Ibid.*, para. 401.

[1271] *African Commission on Human and Peoples' Rights v. Republic of Kenya*, Application No. 006/2012, AfCHPR 18 (23 June 2022), paras. 153–154.

право на живот.[1272] Из тог разлога она позива на искорењивање лобирања, дезинформација, субвенција и заштиту људских права.[1273]

Право на живот у контексту климатских промена постепено добија шире тумачење у међународној пракси, али стандарди доказивања и даље представљају кључну препреку у остваривању ефикасне заштите. Иако су поједини судови и тела признали да климатске промене стварају егзистенцијалне ризике, у већини случајева нагласак је стављен на позитивне обавезе држава да предузимају конкретне и проактивне мере ради спречавања угрожавања живота. Будући развој праксе могао би довести до еволутивног снижавања прага „непосредности“ претње, чиме би се отворила врата за јаче повезивање климатских ризика и заштите права на живот у глобалном правном оквиру.

7.3.3. ПРАВО НА ПОРОДИЧАН И ПРИВАТАН ЖИВОТ

Иако се последице климатских промена пре свега везују за право на живот и право на здраву животну средину, све више се сагледава и утицај климатских промена на право на породичан и приватан живот. Екстремне временске прилике и подизање нивоа мора приморавају читаве заједнице на принудне миграције, што доводи до раздвајања породица, губитка дома и друштвеног упоришта. Поред тога, несигурност у погледу становања, економске стабилности и физичке безбедности утиче на могућност очувања породичног живота у његовој суштинској димензији. Из Општег коментара о правима детета и животној средини с посебним фокусом на климатске промене, може се закључити да климатски догађаји (попут катаклизмичних временских појава) изазивају присилна расељавања, што често доводи до раздвајања породица и прекида њиховог заједничког живота, директно угрожавајући право на породични живот.[1274] Такође, Специјални известилац за права миграната указао је да „климатски удари и деградација животне средине доводе до све чешћег присилног расељавања“. Такве ситуације често резултирају раздвајањем породица, при чему деца остају без родитеља, а заједнице без подршке. Државе имају обавезу да у миграционим политикама обезбеде заштиту права на јединство породице и поштовање права на породични живот, чак и у условима изазваним климатским кризама.[1275]

Право на породичан и приватан живот је загарантовано чланом 8. Европске конвенције о људским правима.[1276] Исто право је предвиђено у члану 17. Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Такође, члан 16. Конвенције о правима детета штити приватни, породични и живот детета. Конвенција о правима особа са инвалидитетом гарантује право на поштовање приватности и штити право на поштовање дома и породице.[1277] Афричка повеља о људским правима и правима народа у члану 18. обезбеђује посебну заштиту породице као природне и основне јединице друштва. Право на породичан живот мора се посматрати у светлу нових глобалних изазова које климатска криза намеће. Судска и квазисудска тела све више препознају да климатске

[1272] Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change, Human Rights Council, Fifty-ninth session, 16 June–11 July 2025, p. 4.
[1273] *Ibid.*, pp. 14–15.
[1274] Вид. CRC/C/GC/26: General comment No. 26 (2023) on children’s rights and the environment with a special focus on climate change, paras. 41, 46–48.
[1275] Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Felipe González Morales, Impact of climate change on the human rights of migrants, UN Doc. A/77/189 (19 July 2022), paras. 7, 12–18, 42–48.
[1276] ЕКЉП, члан 8.
[1277] Конвенција о правима особа са инвалидитетом, чл. 22. и 23.

промене могу индиректно, али суштински, угрожавати ово право, постављајући питање обавеза држава да предузму адекватне мере заштите.

Пред Комитетом УН за људска права у случају *Били и други против Аустралије* група острвљана са Торесовог мореуза тврдили су да је неадекватно деловање Аустралије у вези са климатским променама довело до угрожавања њихових основних права, између осталог и права на заштиту приватног и породичног живота и дома (чл. 17.). Они су своје тврдње заснивали на чињеници да су последице климатских промена уништиле гробља и друге културне симболе који имају породични и заједнички значај. Разарање дома и земљишта довело је до нарушавања породичног живота: традиционалне куће и заједничка окупљалишта постала су небезбедна.[1278] Комитет је утврдио да нечињење Аустралије представља повреду члана 17. МПГПП, јер климатске промене озбиљно угрожавају уживање права на приватни и породични живот и право на дом острвљана.[1279] Комитет је нагласио да право на породични живот и дом не обухвата само физички простор, већ и друштвене, културне и духовне везе које су од суштинског значаја за интегритет породице и идентитет заједнице.[1280]

Судска пракса Европског суда за људска права такође илуструје прогресивну интеграцију људских права и климатске заштите. У случају *Климасениоринен* Суд је по први пут експлицитно признао позитивну обавезу државе да заштити грађане од последица климатских промена у оквиру члана 8.[1281] Према ставу Суда, на државама почива кључна обавеза из члана 8. да створе свеобухватан правни и регулаторни оквир којим би се превентивно деловало против тешких и предвидивих последица климатских промена. Тај оквир треба да буде заснован на најпоузданијим доступним научним сазнањима и усклађен са преузетим међународним обавезама у области климе, укључујући Париски споразум.[1282] Примењујући овај стандард на Швајцарску, Суд је утврдио да постоје „критичне празнине“ у регулаторном одговору власти на климатске промене, јер држава није успела да квантификује свој национално одређени допринос у складу са циљем да се глобално загревање заустави на 1,5 ^{0}C.[1283] Ови недостаци су проузроковали повреду члана 8.

Тумачење члана 8. у предмету *Климасениоринен* означава прекретницу у развоју еколошке јуриспруденције Европског суда за људска права Својим приступом Суд је први пут недвосмислено повезао позитивне обавезе држава из члана 8. са динамиком климатске науке и са глобалним режимом климатског управљања. Овакво усмеравање ка „научним референтним вредностима“ и међународним обавезама, попут Париског споразума, представља значајан искорак, јер уноси објективне параметре у процену уставности и пропорционалности мера које државе спроводе.[1284] На тај начин, Суд је отворио простор за кохерентније укрштање људских права и међународног права о

[1278] Communication under the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, *Torres Strait Islanders v. Australia*, CCPR/C/135/D/3624/2019, paras. 80–85.
[1279] *Daniel Billy and others v Australia* (Torres Strait Islanders Petition), CCPR/C/135/D/3624/2019, Decision 23.09.2022, para. 8.12.
[1280] *Ibid*.
[1281] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* Application no. 53600/20, ECtHR Judgment 9.4.2024 Grand Chamber. para. 519.
[1282] *Ibid.,* paras. 545–550.
[1283] *Ibid.,* para. 573.
[1284] M. Wewerinke-Singh, “Climate Protection Obligations under the European Convention on Human Rights: The KlimaSeniorinnen Judgment: ECtHR 9 April 2024, No. 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland“, *European Constitutional Law Review,* 2025, p. 363.

клими, пратећи све израженији глобални тренд интерпретације права у светлу климатске науке.

У другим климатским случајевима пред ЕСЉП није установљена повреда члана 8. јер појединци нису успели да докажу довољно јаку и директну повезаност између климатских политика држава и конкретне, личне повреде њихових права. *Климасениорен* је специфичан случај по томе што је Суд препознао да глобалне последице климатских промена отежавају доказивање статуса жртве индивидуа као и у другим климатским случајевима. Из тог разлога Суд је удружењима признао другачији статус, уз нижу доказну границу, уважавајући њихову посебну улогу у заштити колективних интереса у области климатских промена. Тако је утврдио да удружење *Климасениоринен* може легитимно наступати у име својих чланова, чак и ако појединачни чланови не би испуњавали услове за статус жртве.[1285] Овим приступом Суд је нагласио еволуцију улоге цивилног друштва у решавању климатских питања, али је истовремено задржао јасно разграничење од *actio popularis.*[1286]

Случај *Климасениоринен* уноси неколико значајних разлика у односу на националне парнице (нпр. случајеви *Ургенда* у Холандији, *Нојбауер* у Немачкој и *Гранд Синт* у Француској) у којима се утврдило кршења права на породичан живот у складу са чланом 8. ЕКЉП. Национални судови су често примењивали флексибилнији стандард жртве (нпр. у Ургенди било је довољно да грађани буду погођени ризицима климатских промена). ЕСЉП је, напротив, био рестриктиван према индивидуалним подносиоцима, али је прихватио тужбу удружења. ЕСЉП је прецизирао да државе морају да имају кохерентну регулаторну архитектуру и да поступају „у складу са најновијим научним сазнањима“,[1287] док су национални судови често полазили од националних циљева смањења емисија и упоређивали их са међународним обавезама. Одлука ЕСЉП у овом случају могла би имати значајан утицај за будуће тумачење члана 8. у климатском контексту. Суд је потврдио да климатске промене, кроз утицај на здравље, дом и свакодневни живот, потпадају под заштиту приватног и породичног живота. Ово значи да ће убудуће грађани моћи да тврде да је њихов породични живот угрожен неуспехом државе да заштити од климатских ризика.[1288]

Међуамерички суд се у свом Саветодавном мишљењу такође бавио питањем обавезе држава да заштите право на породичан живот. Међуамерички суд примећује да ефекти климатских промена на становање и имовину могу довести до повреде права на приватни и породични живот.[1289] Сходно томе Суд је утврдио да државе имају обавезе да заштите јединство и добробит породица погођених климатским расељавањем кроз мере поновног спајања, социјалне и правне подршке током транспорта и у месту пресељења, заштите података, међународне сарадње и обезбеђивања адекватног становања.[1290] Ови ставови Међуамеричког суда намећу значајне новине у погледу

[1285] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* Application no. 53600/20, ECtHR Judgment 9.4.2024 Grand Chamber, paras. 524–526.

[1286] M. Wewerinke-Singh, 2025, p. 363; Ипак овај већински став Суда није прошао без критика пошто је судија Ајке критиковао еволутивно тумачење статуса жртве износећи аргумент да је на овај начин ЕКЉП трансформисана у механизам *actio popularis. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland,* Partly Concurring Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke, paras. 44–45.

[1287] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland,* Application no. 53600/20, ECtHR Judgment 9.4.2024 Grand Chamber, paras. 434, 545-550.

[1288] *Ibid.,* para. 519.

[1289] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, para. 403.

[1290] *Ibid.,* para. 404.

заштите права на породичан и приватни живот у контексту последица климатских промена. Видљив је заокрет те се државама сада уместо чисто формалних обавеза оличених у усвајању норми, захтева конкретно (материјално) деловање, тако да држава мора да обезбеди мере које заштите породични живот од конкретних климатских ризика (врши пресељења, обезбеди здравствену заштиту, итд.). Државе морају предузети превентивне, адаптационе и рехабилитационе мере (укључујући заштиту породичног јединства), што судовима даје нормативну основу да прецизирају државне обавезе и успостављају одговорност држава.

Афрички суд за људска права до сада није разматрао ниједан случај који се тицао последица климатских промена на уживање права на породичан и приватан живот. Неопходно је споменути да је Афричка комисија за људска права током 2025. године усвојила Резолуцију о потреби развоја посебног оквира за заштиту климатски расељених особа, што свакако указује да се и у овом правном систему све више обраћа пажња на последице климатских промена на приватан живот.[1291]

Разматрање права на породичан и приватан живот у климатском контексту показује да се традиционални појам државне одговорности мора прилагодити новим изазовима које производи глобално загревање. Судска и квазисудска тела све више усмеравају пажњу на објективне критеријуме (научне доказе) као мерила за оцену да ли државе делују у складу са својим дужностима. Овај приступ омогућава прецизније утврђивање приписивости, јер пропусти у предузимању превентивних и адаптационих мера више не могу бити третирани као искључиво политичка питања, већ као правно релевантна неделовања. На тај начин, гради се основа за нову доктрину одговорности држава, у којој и непримена мера заштите породичног живота од климатских ризика постаје основ за утврђивање повреде права. Значај ставова судова лежи управо у томе што они конкретизују обавезе држава, прелазећи са апстрактних декларативних стандарда на захтев за материјалним деловањем. Ово усмерава будућу јуриспруденцију ка јаснијем разграничењу одговорности држава за последице климатских промена и ствара темељ за ефикаснију заштиту људских права у условима климатске кризе.

7.3.4. ПРАВО НА НАЈВИШИ ДОСТИЖНИ НИВО ЗДРАВЉА

Право на здравље представља суштински елемент људских права и предуслов достојанственог живота. Оно не подразумева да држава има обавезу да сваком појединцу обезбеди потпуно здравље, већ да створи услове који омогућавају уживање овог права. У том смислу, прецизније је говорити о праву на највиши достижни стандард физичког и менталног здравља, него о апсолутном праву на здравље. Ово укључује обавезу државе да обезбеди приступ квалитетним здравственим услугама, хигијенским условима, чистој води, здравој животној средини и информацијама од значаја за здравље.[1292] На међународном нивоу, појам здравља је први пут систематски дефинисан у преамбули Устава Светске здравствене организације из 1946. године, где се здравље описује као „стање потпуног физичког, менталног и социјалног благостања, а не само одсуство болести или слабости“.[1293] Његов основни нормативни извор налази се у члану 12.

[1291] Вид. Resolution on the need for a study on the development of a specific legal framework for the protection of forcibly displaced persons in Africa as a result of climate change - ACHPR/Res.628 (LXXXII) 2025.
[1292] Ово право у себи садржи неколико компоненти те тако обухвата право на систем здравствене заштите који обезбеђује равноправност, право на превенцију, лечење и контролу болести, приступ основним лековима, здравље мајке, детета и репродуктивно здравље, једнак и благовремен приступ основним здравственим услугама и пружање здравственог образовања и информација.
[1293] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights WHO, The Right to Health, p. 4.

Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима који обавезује државе да признају сваком појединцу право на највиши могући стандард здравља и да предузму мере усмерене на смањење морталитета, побољшање хигијенских услова, спречавање, лечење и контролу болести, као и стварање услова за адекватне здравствене услуге.[1294]

Специјализовани уговори УН додатно конкретизују ово право у односу на поједине групе. Конвенција о правима детета гарантује сваком детету право на највиши могући ниво здравља и приступ здравственим услугама, уз нагласак на превентивним мерама и доступности нутритивно адекватне хране и чисте воде.[1295] Конвенција о правима особа са инвалидитетом пак прописује да државе морају осигурати особама са инвалидитетом здравствене услуге истог квалитета и стандарда као и другим лицима, без дискриминације.[1296]

Климатске промене представљају једну од најозбиљнијих претњи остваривању права на највиши достижни стандард физичког и менталног здравља. Оне доприносе повећаној учесталости екстремних временских догађаја, поплава, суша и ширењу болести које преносе вектори, чиме директно и индиректно угрожавају уживање права на здравље.[1297] Пораст просечних температура и учесталост топлотних таласа већ сада имају озбиљне последице по јавно здравље.[1298] Последице климатских промена укључују не само превремене смртне исходе изазване екстремним временским догађајима, топлотним таласима, сушама, поплавама и ширењем болести, већ и хроничне ефекте као што су респираторне и кардиоваскуларне болести, неухрањеност, алергије, топлотни удар.[1299] Промене у пољопривредним приносима и смањењу нутритивне вредности основних усева погоршавају проблем потхрањености, што може довести до стотина хиљада додатних смрти деце, нарочито у јужној Азији и подсахарској Африци.[1300] Утицај климатских промена не исцрпљује се на физичком здрављу, већ обухвата и менталне аспекте. Губитак дома, расељеност и суочавање са екстремним временским догађајима доводе до повећане учесталости стреса, депресије и посттрауматских поремећаја, а посебно погађају заједнице чији идентитет и начин живота зависе од природног окружења.[1301]

У међународним климатским споразумима, право на здравље све се јасније препознаје као димензија коју државе морају узети у обзир у процесу обликовања и имплементације климатских политика. Већ у Оквирној конвенцији о промени климе

[1294] Ова одредба је детаљно разрађена у Општем коментару бр. 14 Комитета за економска, социјална и културна права који представља најмеродавније тумачење садржаја и домета обавеза држава. Комитет је у овом документу истакао да право на здравље не подразумева право на потпуно здравље, већ право на систем здравствене заштите и социјалних мера које омогућавају остваривање највишег могућег нивоа здравља у конкретним условима. Вид. The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) 2000, paras. 7–17.

[1295] Конвенција о правима детета, члан 24.

[1296] Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 25.

[1297] Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Analytical study on the relationship between climate change and the human right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, 6 May 2016, p. 3.

[1298] *Ibid.*, pp. 6–7.

[1299] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, paras 395-398; Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Analytical study on the relationship between climate change and the human right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, pp. 6–7.

[1300] *Ibid.*

[1301] *Ibid.*, p. 8.

штетни ефекти климатских промена дефинишу се као промене физичког окружења или биосфере које имају „значајне штетне последице по људско здравље и добробит“.[1302] Додатно члан 4. налаже државама да приликом спровођења мера митигације и адаптације минимизују здравствене последице, између осталог и кроз процене утицаја на јавно здравље.[1303] Овим чланом је, иако имплицитно, у темеље међународног климатског права уграђена свест о повезаности климатских промена и права на здравље. Париски споразум представља прекретницу, јер први пут експлицитно повезује климатске промене и право на здравље.[1304] Оперативни део Париског споразума отвара простор да се право на здравље укључи у климатске политике. Национално утврђени доприноси представљају оквир у којем државе могу да граде здравствене циљеве, било кроз смањење локалних загађивача, унапређење енергетске ефикасности или подстицање одрживих образаца потрошње хране и питке воде. Значај препознавања права на здравље у Париском споразуму огледа се у интерпретативном потенцијалу и у могућности да здравствене димензије буду уграђене у финансијске механизме и процесе транспарентности. Тиме се отвара простор да право на здравље постане интегрални део глобалне климатске акције, чиме се доприноси не само заштити појединаца и заједница од здравствених ризика климатских промена, већ и остваривању одрживог развоја у најширем смислу.

Међународни суд правде је у Саветодавном мишљењу потврдио да „чиста, здрава и одржива животна средина“ представља предуслов за уживање многих људских права, укључујући право на здравље и право на адекватни стандард живота.[1305] У погледу утицаја на здравље Суд је утврдио да су здравље, доступност неопходних ресурса као што су храна и вода, и адекватан животни стандард, директно угрожени климатским штетама. [1306] Наводи се да климатске промене значајно нарушавају право на здравље што би могло водити ка правним захтевима за обештећење када држава не испуни своје превентивне обавезе.[1307] Саветодавно мишљење МСП не само да поставља принципе, већ оно указује на конкретне правне стратегије. Признавање права на здравље од стране МСП-а у контексту климе отвара нове правне путеве и оснажује погођене заједнице да захтевају правну заштиту путем домаћих и међународних форума. Неке будуће климатске парнице би могле бити више фокусиране на повреду права на здравље кроз питања попут загађења ваздуха услед ког долази до респираторних здравствених проблема, затим припремљености државног система на топлотне таласе, те отпорности инфраструктуре и здравственог система.[1308]

Међуамерички суд је у свом Саветодавном мишљењу децидирано нагласио да деградација животне средине и климатске промене представљају једну од најозбиљнијих претњи за остваривање права на лични интегритет и здравље садашњих и будућих генерација.[1309] Суд је такође указао да екстремни климатски догађаји, као што су циклони, поплаве и суше, могу озбиљно угрозити здравствену инфраструктуру и

[1302] Оквирна конвенција о промени климе, члан 1.
[1303] *Ibid.*, члан 4.
[1304] Париски споразум, преамбула, став 11.
[1305] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 393; D. Boyd, “World’s Highest Court Embraces the Right to a Healthy Environment“, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/07/29/worlds-highest-court-embraces-the-right-to-a-healthy-environment/, приступљено 11.09.2025.
[1306] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 376–382.
[1307] *Ibid.*, paras. 376-378.
[1308] Будући судски спорови могли би се фокусирати на пропусте држава да обезбеде климатски отпорну основну здравствену инфраструктуру или да спроведу процене утицаја на здравље у рањивим регионима.
[1309] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, paras. 393-394.

приступ здравственим услугама, што потенцијално води до повреде права на здравље.[1310] На основу тога, Суд је утврдио да државе имају специфичне дужности да заштите ова права у контексту климатске кризе.[1311] Суд је наметнуо обавезу државама да ојачају отпорност својих здравствених система интеграцијом управљања ризицима од катастрофа на свим нивоима здравствене заштите, да обезбеде одрживост здравствених установа у условима климатских катастрофа и да спроводе континуирану обуку медицинског особља за болести повезане са климатским променама.[1312] Кршење ових обавеза проузроковало би одговорност државе.

Први пут један климатски случај који се тицао утицаја климатских промена на право на здравље покренут је пред Међуамеричком комисијом за људска права. Представници домородачког народа Инуити тужили су САД због пропуста смањења штетних емисија гасова са ефектом стаклене баште, чиме је прекршено право на здравље из члана XI Америчке декларације о правима и дужностима човека.[1313] Међуамеричка комисија је одбацила петицију уз образложење да није достављено довољно информација да би се утврдило кршење права.[1314] У већ помињаном случају *Саки против Аргентине и других држава* група деце се жалила да је због прекомерних емисија гасова дошло до повреде члана 24. Конвенције о правима детета (право на највиши достижни стандард здравља).[1315] Иако је Комитет за права детета одбацио петицију због неисцрпености домаћих правних лекова, Комитет је ипак заузео став да су деца претрпела штету или су изложена предвидивим претњама за своја права, те да имају статус „жртве услед предвидљивих претњи“, чак иако тренутно не трпе последице.[1316] И у случају *Били против Аустралије* припадници домородачког народа успели су пред Комитетом за људска права да докажу ефекте климатских промена на физичко и ментално здравље припадника заједнице, услед губитка земљишта, хране и традиционалног начина живота.[1317] У случају *Teitiota* подносилац петиције је аргументовао да је пораст нивоа мора довео до недостатка чисте воде за пиће и могућности за набавку хране, што само по себи утиче и на остваривање права на највећи могући достижни ниво здравља.[1318] Иако је Комитет одбацио петицију, навео је да људи расељени услед климатских промена могу имати заштиту од повратка у складу са принципом *non refoulment* (начело неврaћања / забране протеривања) чиме се имплицитно брани и право на највиши достижни ниво здравља.

Иако су се у климатским случајевима пред ЕСЉП подносиоци представки жалили на повреду права на здравље под окриљем члана 8. у случајевима *Дуарте*

[1310] *Ibid.*, para. 399.
[1311] *Ibid.*, para. 400.
[1312] *Ibid.*, para. 402.
[1313] Истакнути су озбиљни ефекти климатских промена на традиционални начин живота, културу, физичко и ментално здравље Инуита, укључујући анксиозност због непредвидивих временских образаца, губитак могућности за лов и риболов, и психолошки стрес услед губитка домова. *Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States*, 08.12.2005, pp. 13–15, 45–48.
[1314] Decision/Letter, Inter-American Commission on Human Rights (Inuit Petition / Sheila Watt-Cloutier et al. v. United States), 16 November 2006.
[1315] *Decision adopted by the Committee on the Rights of the Child under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure in respect of Communication No. 104/2019*, para. 3.5. Посебно је наглашено да услед климатских промена деца имају осећај немоћи и очајања у вези са будућношћу, депресију након учења о климатској кризи, траума након шумских пожара.
[1316] *Ibid.*, para. 10.13.
[1317] *Torres Strait Islanders v. Australia*, paras. 3.5., 8.10.
[1318] *Teitiota v. New Zealand*, case no. 2728/2016, 7 January 2020, CCPR/C/127/D/2728/2016, para. 2.3.

Агоштињо и *Карем* Суд је услед процедуралних разлога одбацио представке.[1319] У случају *Климасениоринен* група старијих жена тужила је Швајцарску тврдећи да услед пропуста државе климатске промене погоршавају њихове здравствене проблеме, чиме је повређено њихово право на здравље у оквиру члана 8. Европске конвенције о људским правима. У случају *Климасениоринен*, право на здравље разматрано је кроз интерсекционални приступ, јер су подноситељке биле жене старије од 75 година, које су тврдиле да их климатске промене погађају теже због пола и старости.[1320] Истицале су да то повећава ризик од смрти током топлотних таласа, а изнеле су и статистике према којима је готово 90% смртних случајева изазваних врућинама забележено код жена. Све четири појединачне подноситељке имале су претходне здравствене проблеме (срчане болести, респираторне и плућне тегобе), а лекарска документација потврдила је њихову повезаност са последицама топлотних таласа.[1321] Поред индивидуалних тужби, оне су наступиле и колективно преко удружења *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, које окупља преко 2000 жена просечне старости 73 године и има за циљ заштиту здравља од опасности климатских промена.[1322] Суд је нагласио да члан 8. обухвата право појединаца на ефективну заштиту од озбиљних негативних последица климатских промена на њихов живот, здравље, добробит и квалитет живота, дакле, право на највећи достижни ниво здравља се у тумачењу Суда третира као интегрални део заштите приватног и породичног живота у контексту климатских ризика, те је утврдио повреду овог права.[1323]

Здравствени проблеми су се појавили као аргумент у климатским парницама у Латинској Америци.[1324] Судови су у овим парницама закључивали да потпуно остваривање права на здравље представља пут ка климатској правди, јер подразумева ублажавање последица проузрокованих излагањем климатским утицајима, а такође и приступ здравственим системима који омогућавају најрањивијима да издрже такве ефекте.[1325] Од националних парница нарочито се издвајају случајеви у Еквадору (*Center for Social Justice* и *Herrera Carrion*), пошто је за разлику од других случајева Суд утицај климатских промена на здравље локалног становништва повезао са социо-економским

[1319] Подносиоци представке у случају Дуарте Агоштињо, који живе у Леирији у Португалу, тврдили су да климатске промене, посебно топлотни таласи, угрожавају њихово здравље, а регион у којем живе посебно је изложен шумским пожарима. Неки од њих су лично искусили последице пожара, док су се позивали и на студије које повезују топлотни стрес и респираторне болести са повећаном смртношћу. Такође су истицали да повећање озона, полена и честица погоршава њихове респираторне проблеме, онемогућава спавање и боравак напољу и изазива анксиозност, а да ће се ови ризици током живота само повећавати. *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others*, Application no. 39371/20, ECtHR Decision 09.04.2024, paras. 16–24.

[1320] *KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, Application no. 53600/20, paras. 3–4.

[1321] *Ibid.*, paras. 7–11.

[1322] Као што смо већ навели ЕСЉП је признао активну легитимацију само удружењу а не и појединачним подноситељкама.

[1323] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Judgment 9.4.2024 Grand Chamber, paras. 519; Треба нагласити да приликом процене доказа везаних за здравље, Суд обично примењује стандард доказивања „ван разумне сумње“ У здравственим случајевима, Суд обично даје тежину домаћим и међународним студијама које указују на велики ризик по јавно здравље и тежи да пронађе имплицитна кршења права на здравље. У овом конкретном случају Суд је захтевао да је неопходан висок ниво изложености негативним утицајима климатских променама како би дошло до повреде права на здравље у оквиру члана 8, те да је неопходна хитна заштита Суда. *Ibid.*, paras. 427-430, 487-488. Вид. A. Hefti *et al.*, "A Health-Centric Intersectional Approach to Climate Litigation at the European Court of Human Rights", *Harv. Hum. Rts. J. 37*, 2024, pp. 362–365.

[1324] Као пример види случај *Greenpeace Mexico v. Ministry of Energy and Others s.*, Amparo No. 372/2020, District Court in Administrative Matters, 17.11.2020.

[1325] T. Viveros-Uehara, “Litigating Climate Justice: The Right to Health and Vulnerable Populations in Latin America“, *VRÜ Verfassung Und Recht in Übersee*, 56(2), p. 340.

факторима попут сиромаштва као значајним елементом рањивости.[1326] У случају Будуће генерације против Министарства животне средине у Колумбији, Суд је наложио држави успостављање „међугенерацијског пакта“ за заштиту Амазона, с мерама за смањење крчења шума и емисија гасова.[1327] Иако се помиње адаптација на климатске промене, суд није разматрао социјалне неједнакости локалног становништва. Фокус је остао на еколошкој димензији рањивости.

У националним климатским парницама у Европи судови су се питањем права на највиши достижни стандард здравља дотицали спорадично кроз анализу да ли је дошло до повреде права на живот и права на сигурност. Још у првом случају *Ургенда* суд је прихватио да климатске промене (топлотни таласи, екстремни догађаји, индиректни здравствени ефекти) представљају стваран ризик за здравље и да држава има позитивну обавезу да предузме одговарајуће мере.[1328] Национални судови који су пронашли везу између неактивности држава у погледу права на здравље ово право штите као фундаменталну вредност која покреће позитивне државне обавезе.

Можемо закључити да државе имају активну обавезу да интегришу здравствене стратегије у све климатске политике, не само ради ублажавања непосредних ризика, већ и како би осигурале дугорочну отпорност својих заједница на све сложеније последице климатских промена. Ова обавеза подразумева развој превентивних и адаптивних мера које системски идентификују потенцијалне здравствене претње и омогућавају правовремену интервенцију, укључујући припремљеност здравствених система. Законодавство и јавне политике морају бити флексибилне, засноване на научним доказима и прилагођене локалним и регионалним контекстима, омогућавајући брзу и ефикасну реакцију на нове и непредвидиве климатске ризике. У том смислу, државе преузимају кључну улогу не само као регулатори и надзорни органи, већ и као субјекти који осигуравају социјалну правду и здравствену сигурност, осигуравајући да право на здравље остане одрживо, свеобухватно и отпорно у условима све израженијих климатских промена.

7.3.5. ПРАВО НА ПРИСТУП ПИТКОЈ ВОДИ И ЗДРАВОЈ ХРАНИ

Потребе светског становништва за водом могу се задовољити, али пошто је неједнако распоређена није свима и свуда доступна. Сматра се да чак 26% светске популације већ сада нема чисту пијаћу воду, а чак 45% нема приступ безбедној води за свакодневне потребе.[1329] Ово право се сматра фундаменталним за остваривање других људских права, а уско је повезано са остваривањем права на одговарајуће санитарне услове који су од изузетног значаја за људско достојанство. Вода се сматра основним условом за остваривање права на живот иако га као такво препознаје само Устав

[1326] *Center for Social Justice v. Ministry of the Environment and Others* [2016] T-622/16 2.10 (Constitutional Court of Colombia), para. 10.2.5; *Herrera Carrion and Others v. Ministry of the Environment and Others* [2021] Appeal Judgment 6.1.5 (Court Justice of the Sucumbíos Province), paras 9.9–9.10.
[1327] *Future Generations v. Ministry of the Environment and Others* [2018] Complaint p. 3 (Superior Tribunal of Bogota), pp.104–107.
[1328] *Urgenda v. Netherlands*, Judgment of the Dutch Supreme Court, 20. 12. 2019, para. 5.6.2.
[1329] AP, “ 26% world population lacks clean drinking water, 46% sanitation: UN report“, https://indianexpress.com/article/world/un-world-water-development-report-2023-clean-water-access-8511880/, приступљено 05.09.2025; The United Nations World Water Development Report 2023, pp. 20–21, 30–31.

Јужноафричке Републике.[1330] Процењује се да 550 000 људи, умре сваке године од воде и болести у вези са санитарним условима.[1331]

Право на приступ питкој води није изричито формулисано у свим универзалним инструментима, али је препознато кроз тумачење већ постојећих одредби. У Општем коментару бр. 15 Комитета о економским, социјалним и културним правима децидирано се наводи да члан 11. Пакта о економским, социјалним и културним правима поред права на адекватан животни стандард, укључујући храну, одећу и смештај, подразумева и право на адекватну количину безбедне воде.[1332] У ставу 2. члана 24. Конвенције о правима детета наглашава се да су уговорнице обавезне да обезбеде адекватну и нутритивно исправну храну и чисту пијаћу воду ради спречавања болести и неухрањености.[1333] У Конвенцији о елиминацији свих облика дискриминације жена назначено је да државе гарантују женама у руралним срединама право на адекватне животне услове, посебно у погледу становања, санитарних услова, снабдевања електричном енергијом и водом, транспорта и комуникација.[1334] Конвенција о правима особа са инвалидитетом гарантује особама са инвалидитетом право на адекватан животни стандард и обавезује државе да обезбеде једнак приступ чистој води.[1335] Од регионалних инструмената о људским правима Афричка повеља о правима и добробити детета из 1990. године у члану 14.[1336] и Протокол из Сан Салвадора у члану 11. гарантују ово право.[1337] Док је Генерална скупштина УН изричито прогласила право на безбедну и чисту воду и санитарне услове као људско право.[1338]

У Општем коментару о праву на воду наводи се да оно подразумева да снабдевање мора бити довољно и континуирано за основне личне и потребе домаћинства, у складу са смерницама СЗО. [1339] Приступ води мора бити универзалан и без дискриминације, уз посебну заштиту рањивих група.[1340] Физичка доступност захтева да вода и услуге буду у непосредној близини домаћинстава, школа и радних места, без угрожавања безбедности корисника.[1341] Право на воду, као једно од основних социјалних права, у међународним извештајима и пракси специјалних известилаца УН добија све више димензија које превазилазе пуки приступ физичком ресурсу. Посебан акценат ставља се на одрживост, инклузивност и интерсекцијски приступ у реализацији овог

[1330] The Constitution of the Republic of South Africa, 1996, art. 39.

[1331] Микробиолошки контаминирана вода за пиће може преносити болести као што су дијареја, колера, дизентерија и тифус. WHO, "Drinking water", https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water, приступљено 05.05.2025.

[1332] CESCR General Comment No. 15: The Right to Water Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment 15, The right to water (Twenty-ninth session, 2003), U.N. Doc. E/C.12/2002/11 (2002), reprinted in Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 at 105 (2003), para. 3.

[1333] Конвенција УН о правима детета, члан 24, став 2.

[1334] UN General Assembly (49th sess. : 1994-1995), Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: resolution / adopted by the General Assembly., A/RES/49/164, UN General Assembly, 24 February 1995, члан 14, став 2h.

[1335] Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, члан 28, став 2.

[1336] Organization of African Unity (OAU), *African Charter on the Rights and Welfare of the Child*, CAB/LEG/24.9/49 (1990), 11 July 1990, art. 14.

[1337] Протокол из Сан Салвадора, члан 11.

[1338] A/RES/64/292 Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2010 64/292, The human right to water and sanitation.

[1339] Општи коментар број 15, став 6.

[1340] *Ibid.*, ст.13–16.

[1341] *Ibid.*, став 12.

права као новим елементима уживања овог права. [1342] Синтетизујући ове елементе, може се закључити да је право на воду у савременом међународноправном дискурсу схваћено као динамични концепт који обједињује одрживост ресурса, активно и смислено учешће локалних заједница и интерсекцијску заштиту рањивих група.

Обавезе држава у погледу обезбеђивања права на воду огледа се у три димензије. Прво, обавеза поштовања права у коме се захтева да држава не омета уживање права.[1343] У контексту климатских промена става смо да би обавезу државе требало проширити на спречавање загађења од стране државних или јавних актера, посебно у ситуацијама када климатске промене већ смањују доступне ресурсе. Додатно, могло би се захтевати одржавање приступачности и функционалности водоснабдевања чак и током природних катастрофа, те очување виталних ресурса за заједнице које зависе од екосистема угрожених климатским променама. Друга димензија обавезе државе да заштити право на питку воду у контексту климатских промена посебно се испољава кроз регулацију деловања трећих страна, као што су индустрија и приватни оператери. Климатске промене појачавају притисак на расположиве водне ресурсе, нарочито у регионима погођеним сушом, због чега држава мора регулативно деловати против прекомерног и неодрживог коришћења воде.[1344] Без таквих интервенција постоји реална опасност да комерцијални интереси угрозе основне потребе становништва и доведу до нарушавања минимума питке воде потребног за живот. Поред контроле експлоатације, држава има обавезу да обавеже приватне актере на одрживо управљање водним ресурсима, имајући у виду повећану рањивост екосистема услед климатских промена. Ако индустрија и комунални системи не прилагоде своје пословање принципима одрживости, последице се не одражавају само на тренутну генерацију, већ и на дугорочну доступност питке воде будућим генерацијама. Држава мора гарантовати да приступ питкој води и адекватним санитарним условима буде сигуран и једнак за све, без обзира на климатске ризике, а нарочито за рањиве групе.[1345] Трећа димензија подразумева активно деловање државе на остваривању права У контексту климатских промена, то обухвата развој националних политика о води које укључују приоритет за основне личне и потребе домаћинства, са посебним фокусом на маргинализоване и климатски угрожене групе те обезбеђивање приступа правди.

Климатске парнице иако су покретане широм света, до сада су веома ретко обухватале питање повреде права на воду, тако да нам оне не могу дати значајније путоказе ка трансформацији одговорности државе за обезбеђивање права на питку воду у климатском контексту. У случају *Будуће генерације против Министарства животне средине* у Колумбији суд је признао да дефорестизација Амазона, коме је признат правни субјективитет, има значајног утицаја на прерасподелу и доступност питкој и безбедној води.[1346] Овај закључак је имао за последицу наметање обавеза држави да донесе и спроведе планове заштите водених ресурса и система, у јасно дефинисаним роковима уз партиципацију и консултације са локалним становништвом. Питање права на воду

[1342] General Assembly Integrating non-discrimination and equality into the post-2015 development agenda for water, sanitation and hygiene, 8 August 2012, pp. 8–15.
[1343] Општи коментар број 15, ст. 20-25.
[1344] Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Human Rights Council, Thirty-sixth session, 11-29 September 2017, pp. 4–6.
[1345] Special thematic report on climate change and the human rights to water and sanitation by the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation (January 2022), Part 2: The impacts of climate change on the human rights to safe drinking water and sanitation of groups and populations in situations of vulnerability, pp. 5–11.
[1346] *Future Generations v. Ministry of the Environment and Others*, Supreme Court, 5 April 2018, para. 2.4.

покренуто је и у већ споменутом случају *Били против Аустралије* пред Комитетом за људска права. Подносиоци су тврдили да климатске промене (нпр. пораст нивоа мора, плиме, салинизација земљишта) већ угрожавају њихове вртове, изворе хране и, између осталог, приступ питкој води.[1347] Комитет је у својој одлуци изричито довео у везу климатске ефекте, попут салинизације, са стварним погоршањем услова за снабдевање водом за потребе домаћинстава и пољопривреде, указујући да су квалитет и доступност воде за пиће и кућну употребу већ угрожени. Комитет је потврдио да држава има позитивну и одмах примењиву обавезу да спроведе мере адаптације на климатске промене. [1348]

Међуамерички суд у Саветодавном мишљењу назначује да су обавезе државе у обезбеђивању питке воде у климатски ванредним ситуацијама двојаке. Јасно се истиче да се право на воду и храну остварује путем прогресивне реализације, али да државе имају и инстант примењиве обавезе које се огледају у обезбеђивању приступа овим ресурсима без дискриминације и предузимање активних мера за њихову заштиту. То значи да се државе не могу позивати на дугорочност или ограничене ресурсе како би оправдале пасивност у суочавању са климатским последицама које директно угрожавају сигурност воде.[1349] Међуамерички суд препознаје да климатске промене (промене падавина, суше, пораст нивоа мора, закисељавање океана, повлачење глечера) директно утичу на право на воду. [1350] Ово значи да државе имају обавезу да у својим политикама и законодавству третирају климатске промене не само као еколошки, већ и као људско-правни проблем. Кроз концепте „*water footprint*“[1351] и одрживости, Суд указује да право на воду не обухвата само физички приступ води, већ и квалитет, одрживост и сигурност водоснабдевања у дугом року.[1352] Тиме се садржај овог права проширује и укључује димензију климатске правде и међугенерацијске одговорности.

Право на безбедну храну је међусобно повезано са правом на питку воду и оно је такође угрожено последицама климатских промена.[1353] Климатске промене озбиљно угрожавају остваривање права на храну јер утичу на продуктивност пољопривреде, доступност ресурса и стабилност снабдевања. Пораст температура, промене у падавинама и екстремни временски догађаји доводе до смањења приноса основних усева, посебно у регионима који су већ погођени сиромаштвом.[1354] Процене су да су се већ сад приноси у Африци смањили за 50% у односу на пре 10 година.[1355] До 2080. године очекује се да ће укупна пољопривредна продуктивност опасти за приближно 3 до 4%.[1356] Очекује се да ће неке државе, као што су Русија, Украјина и Канада, повећати

[1347] *Daniel Billy and others v Australia* (Torres Strait Islanders Petition), CCPR/C/135/D/3624/2019, Decision of 23.09.2022, para. 2.5.
[1348] *Ibid.*, paras. 8.9–8.14, 9.
[1349] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, para. 436.
[1350] *Ibid.*, para. 438.
[1351] "Water footprint" означава укупну количину свеже воде која се користи за производњу добара и услуга које појединац, заједница или држава троши. Он служи као алат за мерење укупног утицаја људских активности на водне ресурсе и за процену одрживости потрошње воде.
[1352] *Ibid.*, para. 439.
[1353] Вид. Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Pedro Arrojo Agudo - The water/food nexus: a human rights perspective, A/79/190, 19 July 2024, pp. 3–24.
[1354] FAO, *The State of Food Security and Nutrition in the World*, 2023, pp. 5-40.
[1355] O. de Schutter, "The right to food", https://www.pass.va/content/dam/casinapioiv/pass/pdf-volumi/acta/acta_15/acta15-deschutter.pdf, приступљено 15.12.2022.
[1356] *Ibid.*

приносе пољопривредних култура као што су кукуруз и пшеница.[1357] Међутим, глобално гледано, очекује се значајан пад укупне производње у поређењу са нивоима постигнутим почетком века. Пројекције за будуће трендове приноса кукуруза и пшенице указују на тај пад, који се може приписати негативним утицајима климатских промена произашлих из повећања емисије гасова стаклене баште.[1358]

Право на храну признато је као једно од основних људских права у међународним инструментима. Универзална декларација о људским правима из 1948. године у члану 25. предвиђа право свакога на адекватан животни стандард, укључујући и храну.[1359] Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. године у члану 11. даље разрађује ово право, обавезујући државе да обезбеде адекватну исхрану и слободу од глади.[1360] Такође, Конвенција о правима детета потврђује посебне обавезе држава у заштити најрањивијих група.[1361] На регионалном нивоу, Афричка повеља о људским правима и правима народа експлицитно препознаје право на храну.[1362] Протокол из Сан Салвадора уз Америчку конвенцију о људским правима у члану 12. експлицитно препознаје право на храну.[1363] У новијим документима, попут Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја, ово право је повезано са одрживим развојем и смањењем сиромаштва.[1364] Тиме право на храну постаје не само индивидуално право, већ и обавеза држава да га остварују кроз системске политике и међународну сарадњу.

Према извештају Високог комесара УН за људска права, државе имају свеобухватну обавезу да прилагоде своје политике и деловања како би умањиле негативне последице климатских промена на остваривање права на храну. Прво, то подразумева трансформацију прехрамбених система, јер они данас производе око трећине укупних емисија гасова са ефектом стаклене баште.[1365] Друго, државе морају осигурати универзалне и прилагодљиве системе социјалне заштите који ублажавају климатске шокове и омогућавају угроженима приступ храни.[1366] Треће, државе имају обавезу да јасно регулишу пословне субјекте, укључујући екстериторијално деловање њихових компанија, јер корпорације морају поштовати људска права у читавом ланцу снабдевања и сносити одговорност за негативне климатске и социјалне последице.[1367] Међуамерички суд у саветодавном мишљењу такође захтева да државе проактивно интегришу климатске ризике у политику хране, пољопривреде и инфраструктурних одлука.[1368] Ставови Међуамеричког суда указују на процедуралне обавезе држава да

[1357] Ова очекивања додатно могу бити доведена у питање услед украјинске кризе која је започела у фебруару 2022. године.

[1358] Ови падови приноса су посебно забрињавајући јер кукуруз има кључну улогу у исхрани и постизању сигурности хране у мање развијеним земљама у Африци и Централној Америци. O. de Schutter, "The right to food".

[1359] Универзална конвенција о људским правима, члан 25.

[1360] Међународни пакт о економским, културним и социјалним правима, члан 11.

[1361] Конвенција УН о правима детета, члан 24(2)(ц).

[1362] Афричка повеља о људским правима и правим народа, члан 24,

[1363] Organization of American States (OAS), Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights ("Protocol of San Salvador"), A-52, 16 November 1999, члан 12.

[1364] 2030 Agenda - Sustainable Development Goals, 2017, Goal 2.

[1365] Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Measures for minimizing the adverse impact of climate change on the full realization of the right to food, 26 February–5 April 2024, paras. 10–14.

[1366] Посебан акценат ставља се на дужност развијених држава да кроз међународну сарадњу и финансијску помоћ подрже земље у развоју, укључујући грантове и отпис дугова, како би се обезбедио фискални простор за улагање у социјалну заштиту и отпорност. *Ibid.*, paras 15–17.

[1367] *Ibid.*, paras. 44–45.

[1368] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, para. 438.

приликом вршења процене утицаја уврсте и процену климатских последица на безбедност хране и воде. То значи да право на храну постаје део *ex ante* анализа, а не само питање накнадне заштите.[1369] Међуамерички суд закључује да је климатска криза директна претња самом опстанку заједница (посебно малих острвских држава), што приближава право на храну статусу „егзистенцијалног права".[1370]

Када сагледамо климатске парнице тренутно се право на храну разматра врло спорадично. Случај *Били против Аустралије* је показао да утицаји климатских промена (салинизација земљишта и извора воде, ерозија обале) директно утичу на приступ храни и води. Иако Комитет није изричито разматрао члан 11. Међународног пакта за економска, социјална и културна права (право на храну), већ права на живот, приватни и породични живот, културу, последице по доступност хране и традиционалне изворе исхране биле су кључне у аргументацији.[1371] У климатским парницама пред ЕСЉП тужиоци су се углавном жалили на повреде права на живот и породичан и приватан живот. Иако право на храну није експлицитно поменуто, аргументи о будућим последицама климатских удара обухватају и прехрамбену сигурност. У случају *Климасениоринен* Суд је имплицитно отворио врата за проширење приступа јер климатски шокови не погађају само здравље, већ и приступ води и храни, што би у будућности могло постати део аргументације. Интересантно је да је недостатак адекватне воде и хране разматран као повреда члана 3. ЕКЉП (забрана мучења и нечовечног поступања) пред ЕСЉП, али до сада није разматрано у климатском контексту. У контексту социо-економских права, Суд ретко проналази повреду члана 3, управо зато што би то значило отварање врата ка ширем признању социјалних права унутар Конвенције.[1372] Имајући у виду чињеницу да ЕСЉП захтева висок праг озбиљности како би дошло до повреде овог права, у контексту климатских промена морало би да се испуни неколико услова. Потребно је показати да су последице климатских промена (нпр. суше, салинизација, губитак усева) биле предвидиве и документоване, уз довољно јасне извештаје, јер би у супротном ЕСЉП могао закључити да је реч о природним катастрофама које нису у сфери одговорности државе. Држава не мора директно изазвати сушу да би сносила одговорност, али ако пропусти да предузме разумне мере адаптације, као што су управљање водним ресурсима, обезбеђивање система снабдевања храном или подршка најугроженијима Суд би могао утврдити повреду члана 3. У будућим климатским парницама ова одредба би могла бити релевантна нарочито ако недостатак воде или хране погађа припаднике рањивих група. Да би постојала повреда, неопходно је да необезбеђивање основних потреба буде систематско и да траје дуже време, најмање неколико месеци. Иако напредак у науци о атрибуцији олакшава доказивање појединачних доприноса држава штетним емисијама, и даље остаје изазов утврдити одговорност поједине државе за глобални феномен. Због

[1369] *Ibid.*, para. 439.
[1370] *Ibid.*, para. 436.
[1371] Комитет је констатовао да "поплаве уништавају породична гробља и расуте људске остатке, те да озбиљне олује уништавају изворе хране, нарушавајући традиционалну исхрану." Такође је истакнуто да држава Аустралија није објаснила кашњење у изградњи насипа нити оспорила наводе о смањењу морских ресурса за храну, као ни губитку усева и воћака на релевантним подручјима, нити салинизацији земљишта. Пошто су ови утицаји били предвидиви и озбиљни, утврђено је да постоји повреда члана 17. *Daniel Billy and others v Australia* (*Torres Strait Islanders Petition*), CCPR/C/135/D/3624/2019, Decision 23.09.2022, para. 8.12.
[1372] За анализу досадашње праксе Суда у вези права на храну вид. C. James, "Food, dignity, and the European Court of Human Rights", *Legal Studies,* 44(3), 2024, pp. 519–536.

тога је вероватније да ће Суд овакве ситуације подводити под члан 2. или члан 8, док ће члан 3. бити примењив искључиво у најекстремнијим случајевима.

На крају овог дела можемо закључити да држава има одговорност да проактивно интегрише климатске ризике у своје климатске политике и правни оквир како би обезбедила сигуран приступ води и храни. Ова одговорност подразумева очување одрживости ресурса и успостављање система отпорних на климатске шокове, уз посебну заштиту рањивих група. Тако се одговорност државе проширује на обезбеђивање климатске правде и међугенерацијске солидарности.

7.3.6. ПРАВО НА ЗДРАВУ И ЧИСТУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ - РЕАЛНОСТ ИЛИ НЕДОСТИЖНИ ИДЕАЛ

Имајући у виду све већу деградацију животне средине која утиче на екосистеме и девастацију природе те међузависност између климатских промена и животне средине све се више у међународној заједници, развија идеја етаблирања засебног људског права на чисту и здраву животну средину. Међутим и даље постоје озбиљна неслагања. Док неки тврде да ово право ужива готово универзално признање, други инсистирају да уопште не постоји. Још увек не постоји ни прецизна дефиниција шта тачно подразумева право на чисту и здраву животну средину. Иако је идеја о признавању чисте и здраве животне средине као самосталног људског права покренута већ током 1970-их година, међународно право дуго није садржало општеобавезујући инструмент који би га изричито утврдио. Изузетак су представљали поједини регионални уговори о људским правима, попут Афричке повеље о људским правима и правима народа и Арапске повеље о људским правима, који су у одређеној мери препознали ову категорију.[1373] Тек са успостављањем мандата Специјалног известиоца Уједињених нација за право на чисту, здраву и одрживу животну средину 2012. године, ово право добија конзистентну институционалну подршку и јачају захтеви за његово формално признање у међународно-правном оквиру.[1374] Право на здраву животну средину обухвата како материјалне, тако и процедуралне елементе.[1375]

Савет за људска права је 8. октобра 2021. године признао „право на чисту, здраву и одрживу животну средину као људско право које је важно за уживање људских

[1373] На регионалном нивоу, ово право је раније било препознато, између осталог, у члану 24. Афричке повеље о људским правима и правима народа, који гарантује право народа на општу задовољавајућу животну средину погодну за њихов развој, као и у члану 38. Арапске повеље о људским правима из 2004. године, који признаје право сваког лица на одговарајући животни стандард, укључујући право на здраву животну средину. Вид Афричка повеља о људским правима и правим народа, члан 24; League of Arab States, Arab Charter on Human Rights, adopted 22 May 2004, entered into force 15 March 2008, члан. 38.

[1374] Савет Уједињених нација за људска права именовао је Џона Нокса (*John Knox*) за специјалног известиоца с мандатом да истражи везу између заштите животне средине и људских права. У својим завршним извештајима, Нокс је позвао Генералну скупштину УН да формално призна право на здраву животну средину.

[1375] Материјални елементи подразумевају чист ваздух, безбедну и стабилну климу, здраве екосистеме и биодиверзитет, довољно чисте воде, здраву и одрживу храну и нетоксично окружење. Процедурални елементи обухватају право на приступ информацијама, учешће у доношењу одлука и приступ правди и делотворним правним лековима, уз заштиту од одмазде. Остваривање овог права захтева међународну сарадњу, солидарност, правичност и признавање екстериторијалне одговорности држава за штете по људска права настале услед деградације животне средине. Вид. Right to a healthy environment: good practices Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, Human Rights Council, Forty-third session, 24 February–20 March 2020.

права“.[1376] Иако је ова резолуција значајна, јер је први пут неко међународно тело препознало значај чисте животне средине, употребљена формулација је оставила отворено питање да ли чиста животна средина представља само предуслов за уживање већ етаблираних људских права или представља засебно аутономно право. Годину дана после Генерална скупштина УН је признала „право на чисту, здраву и одрживу животну средину као људско право“.[1377] Ова једноставна формулација представљала је побољшање, јер је елиминисала двосмисленост присутну у Резолуцији Савета за људска права. Ипак, остаје упитно да ли став изнет у наведеној резолуцији Генералне скупштине УН заиста одражава постојање правног консензуса међу државама. Наиме, утицајне земље попут Сједињених Држава и Уједињеног Краљевства изричито су одбиле да прихвате право на чисту и здраву животну средину као самостално људско право, иако признају постојање јасне повезаности између деградације животне средине, климатских промена и остваривања људских права.[1378] Имплементација права на здраву животну средину широм света је још увек неусаглашена и делимично недовољна. Иако су бројни међународни и регионални правни оквири и пресуде допринеле јачању овог права, стварна примена у пракси варира међу државама.[1379]

Специјални известилац за право на здраву и одрживу животну средину у свом извештају јасно наглашава да непредузимање адекватних корака од стране држава за решавање проблема климатских промена може представљати кршење права на здраву животну средину.[1380] Из његовог извештаја произлази да државе имају јасну и недвосмислену обавезу да заштите људска права од негативних последица по животну средину, као и да испуне своје међународне обавезе у области климатских промена.[1381] Суштинске обавезе држава подразумевају одговорност да својим деловањем не угрозе право на безбедну и здраву животну средину, али и да га заштите од повреда које могу настати деловањем трећих лица, нарочито привредних субјеката.[1382] Истовремено, државе су дужне да успоставе и доследно примењују правне, институционалне и политичке механизме којима се то право обезбеђује, при чему морају поступати недискриминаторно и уз забрану предузимања мера које би представљале корак уназад у заштити људских права.[1383] У извештају о имплементацији права на здраву животну средину истиче се да су климатске промене, као део троструке планетарне кризе, главни изазов за остваривање права на здраву и одрживу животну средину, које је од суштинског значаја за заштиту људских права.[1384] Посебан акценат стављен је на одговорност држава да спроведу ефикасне политике и правне оквире у складу са међународним обавезама како би се смањиле емисије гасова стаклене баште, обезбедиле правичне климатске мере

[1376] Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021, 48/13, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, Human Rights Council, Forty-eighth session, 13 September–11 October 2021.
[1377] Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2022, Res. 76/300, The human right to a clean, healthy and sustainable environment.
[1378] "HRC-52 Right to Environment Resolution USA Explanation of Position", https://geneva.usmission.gov/2023/04/06/hrc-52-right-to-environment-resolution/, приступљено 27.08.2025.
[1379] Report of the Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment- Overview of the implementation of the human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/79/270, 2 August 2024, pp. 10–24.
[1380] Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, A/74/161, 15 July 2019, p. 13.
[1381] *Ibid*., pp. 18–19.
[1382] *Ibid*.
[1383] *Ibid*.
[1384] Report of the Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment, p. 26.

и заштитиле рањиве групе.[1385] Указује се на потребу да државе предузму хитне и амбициозне кораке за смањење емисија те да интензивније доприносе транспарентости, партиципацији рањивих група и опште јавности приликом доношења одлука.[1386] Државама се намеће обавеза да поштују људско право на здраву животну средину у оквиру својих правних и институционалних механизама.[1387] Такође, истиче се да неодговорно или регресивно деловање држава може погоршати постојеће проблеме, повећати одговорност за изазване штете и ограничити прогрес у глобалним климатским напорима.[1388]

Специјалне процедуре конзистентно препознају климу као директну компоненту људских права (живот, здравље, храна, вода, становање) и истичу да право на здраву животну средину мора укључивати и безбедну климу као суштински елемент материјалних права. Поред тога, извештаји наглашавају практични значај процесних права (информације, учешће, приступ правди) за ефективну примену климатских политика.[1389]

МСП је у свом Саветодавном мишљењу признао везу између режима заштите климе и људских права. Анализирајући утицај климатских промена на људска права. Суд сублимирајући досадашњи развој оличен у препознавању права на животну средину у међународним инструментима закључује да ово право произлази из међузависности између људских права и заштите животне средине.[1390] Такође, Суд закључује да је, према међународном праву, људско право на чисту, здраву и одрживу животну средину неопходно за уживање других људских права.[1391] Оно што је значајно у контексту климатских промена је став МСП да се међународно право људских права, уговори о климатским променама и други релевантни уговори о заштити животне средине међусобно допуњују.[1392] Ово виђење Суда има значајан утицај. Прво, отвара нове правне могућности за деловање тела и судова за људска права у контексту климатских промена. С обзиром на то да не постоји централно међународно тело надлежно за спровођење климатских обавеза, овај правни механизам је од суштинског значаја за остваривање права и заштиту угрожених група. Друго, изјава је од фундаменталне важности за тумачење обавеза држава у оквиру Париског споразума, јер пружа смернице о томе како се националне мере и политика у вези са климатским променама могу оцењивати кроз призму људских права.

Оно што се може навести као озбиљан пропуст МСП јесте да уопште није дефинисао које су обавезе држава у погледу остваривања овог права, такође право уопште није дефинисано, не наводи се ко су носиоци овог права.[1393] Могло се очекивати да ће МСП посветити већу пажњу анализи међузависности климатских промена и животне средине, као и конкретним последицама које климатске промене имају по уживање овог права, али се то ипак није десило.

[1385] *Ibid*.
[1386] *Ibid*.
[1387] *Ibid*., p. 25.
[1388] *Ibid*., p. 13.
[1389] Вид. A. Savaresi, "UN Human Rights Bodies and the UN Special Rapporteur on Human Rights and Climate Change", *Yearbook of International Disaster Law*, 2023, pp. 396–409.
[1390] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 393.
[1391] *Ibid*.
[1392] *Ibid*., para. 404.
[1393] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Bhandari, para. 3; Separate opinion of Judge Charlesworth, para. 9.

Док МСП у свом Саветодавном мишљењу није изнео децидиран став да ли је право на здраву и чисту животну средину самостално право, Међуамерички суд у свом мишљењу наглашава да је ово право препознато у члану 26. Америчке конвенције о људским правима као једно од права заштићених у оквиру обавезе држава да остваре „интегрални развој“ свог народа.[1394] Међуамерички суд поставља јасан основ да климатске промене, као глобални еколошки феномен, могу довести до повреде овог права чак и независно од доказа о конкретној штети по појединца. То значи да државе могу бити позване на одговорност већ због својих пропуста у очувању климатског система као заједничког добра.[1395] Међуамерички суд јасно каже да ако постоји узрочно-последична веза између активности државе и прекограничне штете начињене животној средини, жртве ван њене територије потпадају под њену јурисдикцију.[1396] У климатским споровима ово би значило да, на пример, мала острвска држава која трпи последице по живот и здравље својих становника услед емисија гасова друге државе, може да тврди да ти становници потпадају под јурисдикцију државе емитера. У Саветодавном мишљењу се наглашава да државе имају обавезу да предузму одговарајуће мере како би спречиле значајну штету по животну средину унутар али и изван своје територије.[1397] У климатском контексту, ово проширује обавезу држава да предузимају мере како би спречиле да емисије гасова са ефектом стаклене баште са њихове територије нанесу прекограничну штету. Неиспуњавање климатских обавеза (нпр. непоштовање национално утврђених доприноса из Париског споразума) може се тумачити као кршење дужности превенције. Суд указује да заштита права на здраву животну средину нужно укључује и заштиту права на живот, здравље и интегритет. То отвара врата за тврдње да непредузимање адекватних климатских мера представља системску повреду људских права.

Међуамерички суд у свом Саветодавном мишљењу уводи и једну новину признајући експлицитно право на приступ климатским информацијама. Додуше наглашава се да ово право није самостално већ се мора тумачити у ширем контексту права на здраву животну средину и људских права. Указано је да информације о климатским променама представљају основу за разумевање и контролу ризика који директно утичу на живот, здравље и имовину грађана.[1398] Суд је нагласио да приступ климатским подацима није пука административна обавеза, већ суштински елемент демократског процеса, како би могла ефикасно да се контролише адекватност мера које држава предузима приликом митигације и адаптације на климатске промене.[1399] Суд је изричито истакао позитивну обавезу држава да обезбеде благовремене, поуздане и доступне климатске информације.[1400] Недостатак информација или њихово ускраћивање може довести до тога да грађани остану изложени климатским ризицима без могућности да се припреме или предузму заштитне мере, што би довело до одговорности држава за кршење људских права услед климатске кризе. Суд није остао на уобичајеној обавези

[1394] Вид. Organization of American States (OAS), American Convention on Human Rights, "Pact of San Jose", Costa Rica, 22 November 1969, члан 26. Право је признато и у члану 11. став 1. Протокола из Сан Салвадора уз Америчку конвенцију о људским правима.

[1395] Овде је неопходно појаснити да Међуамерички суд препознаје две димензије права на здраву животну средину. Колективну димензију – јер ово право представља универзалну вредност која припада садашњим и будућим генерацијама, и индивидуалну димензију – јер кршење овог права утиче и на друга права. IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, para. 272.

[1396] *Ibid.*, para. 277.

[1397] *Ibid.*, paras. 275–276.

[1398] *Ibid.*, para. 500.

[1399] *Ibid.*, paras. 528–529.

[1400] *Ibid.*, para. 495.

државе да само „уступи“ податке које већ поседује, већ је нагласио и обавезу проактивне производње климатских информација. То значи да држава мора систематски прикупљати, ажурирати и објављивати климатске податке, а не само реаговати када их неко затражи.[1401] Из изнетих ставова Суда произлази да су носиоци права пре свега сви појединци и јавност у целини, укључујући и невладине организације које делују у интересу заједнице, као и рањиве групе које су посебно изложене климатским ризицима, укључујући и будуће генерације као индиректне носиоце овог права.[1402] Право на приступ климатским информацијама је круцијално за право на здраву животну средину јер омогућава појединцима и заједницама да разумеју ризике и активно учествују у процесима доношења одлука и да се прилагоде тим ризицима. Ово право ствара јасну импликацију да државе сносе одговорност не само за загађење или пропусте у заштити природе, већ и за ускраћивање или недовољну производњу климатских информација.

Оно што је у теорији остало отворено питање јесте колико право на здраву животну средину је остваривo с обзиром на специфичности климатских промена. Према тумачењима специјалних известилаца и судећи према резолуцијама тела УН изричито препознају да стабилна и безбедна клима јесте конститутивни елемент права на здраву животну средину.[1403] То значи да се климатске промене више не третирају као спољни проблем, већ као директна повреда тог права. Стабилна клима може се разумети као метаправо унутар права на здраву животну средину, јер чини структурни предуслов за остваривање свих осталих његових компоненти. Друго, ово право садржи темпоралну димензију, јер обавезује државе да очувају услове животне средине и за будуће генерације. Треће, у овом контексту право на здраву животну средину почиње да поприма карактер „еколошке уставности“ међународног права, јер се поставља као основни услов смисленог уживања других права. С друге стране, постоје и значајни аргументи против потпуног ослањања на ово право у одговору на климатске промене. Постоји ризик од нормативног пренапрезања, јер постоји опасност да се у право на здраву животну средину учитавају очекивања која оно, у постојећим институционалним оквирима, тешко може да испуни.[1404]

Право на здраву и одрживу животну средину свакако је добило међународну афирмацију и поседује потенцијал да буде инструмент у борби против последица климатских промена, нарочито кроз позивање на повреду овог права у климатским парницама. Међутим, његова ефективна реализација зависи од политичке воље држава, јачања међународних обавеза и механизама одговорности, као и од развоја судске праксе која ће превазићи проблем колективне узрочности и транснационалног карактера климатских промена. Стога се може закључити да је право на здраву животну средину

[1401] Ово обухвата информације о климатским ризицима (поплаве, суше, топлотни таласи), емисијама гасова, стању екосистема и мерама које држава предузима. *Ibid.,* paras. 507–518.
[1402] *Ibid.,* paras. 488-528.
[1403] Вид. A/RES/76/300, UN General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 28 July 2022.
[1404] Право на здраву животну средину већ у себи садржи велики број компоненти: чист ваздух, воду, храну, биодиверзитет, нетоксичну околину, стабилну климу. Уколико му се додељују још и очекивања да реши комплексне проблеме глобалне енергетске транзиције, интергенерацијске правде и екстериторијалне одговорности, постоји опасност да се изгуби јасна граница шта то право уопште обухвата. Таква широка садржина овог права може довести до његовог слабљења уместо јачања, јер се губи прецизност и оперативност у примени. Додатно, механизми заштите овог права углавном су унутар система УН за људска права (Савет за људска права, специјални известиоци, уговорна тела), али они немају обавезујућу снагу. Њихове препоруке су политички релевантне, али не производе директну правну санкцију.

нормативно остваривo, али да климатске промене озбиљно ограничавају његову практичну ефикасност.

7.3.7. ЉУДСКО ПРАВО НА БЕЗБЕДНУ КЛИМУ

Услед међусобне повезаности климатских промена и негативног утицаја који оне имају на уживање бројних људских права, све више се у теорији и пракси разматра могућност успостављања новог, засебног људског права – права на безбедну климу (људско право на заштиту климе или право на здраву климу). Иако није експлицитно признато, заснива се на фундаменталној идеји да сва људска бића имају урођено право да живе у здравом и еколошки адекватном простору.[1405]

Примарни циљ овог права био би да заштити људе од негативних утицаја климатских промена, укључујући екстремне климатске догађаје, пораст нивоа мора и губитак биодиверзитета.[1406] Право на климу је уско повезано са климатском правдом и потребом да се предузму хитне мере за ублажавање климатских промена. Иако не постоји конкретан међународни уговор који експлицитно признаје право на стабилну климу као посебно људско право, неколико кључних правних инструмената, као што су Оквирна конвенција УН о промени климе и Париски споразум, успостављају обавезе држава у циљу стабилизације климатског система и спречавања опасних промена климе.[1407] Рокасолано (*Rocasolano*) тврди да ово право треба признати и заштитити заједно са другим људским правима због његовог директног утицаја на животе, здравље и достојанство људи.[1408] Право на заштиту климе подразумевало би одговорност држава и других актера за спровођење мера које ублажавају климатске промене и прилагођавају се њиховим последицама, чиме се штите људска права појединаца и заједница.[1409]

Ипак, један од главних аргумената против успостављања овог права јесте тврдња да је безбедна клима већ обухваћена правом на здраву животну средину или представља његову последицу.[1410] С тим у вези, често се истиче да већ постоји мрежа међународних уговора и институција, укључујући и тела за људска права, која регулишу питања заштите животне средине и одговорности држава у том контексту.[1411] Такође, постоје схватања да би право на безбедну климу могло да се обезбеди прогресивнијим

[1405] F. Asunción, "Almost 1300 Affected by the Eruption of La Palma Will Have to Return the Government Aid", November 21. https://www.vozpopuli.com/espana/casi-1300-afectados-erupcion-palma-devolver-ayudas-gobierno.html, приступљено 01.09.2025.

[1406] *Ibid.*

[1407] Вид. Оквирна конвенција УН о промени климе, члан 2; Париски споразум члан 2, став 1.

[1408] M. Méndez Rocasolano, "Law, climate manipulation through geoengineering techniques and objective 13 of sustainable development, action for the climate. the voice that calls in the desert", *Revista Opinião Jurídica* 17: 26, 2019. pp. 166–193.

[1409] E. Díaz-Cruces, M. Méndez Rocasolano, C. Zamora-Ledezma, "Human Rights at the Climate Crossroads: Analysis of the Interconnection between Human Rights, Right to Climate, and Intensification of Extreme Climate Events", *Laws,* 2024, 13, 63. https://www.mdpi.com/2075-471X/13/5/63, приступљено 04.09.2025. Такође, постоји тумачење да одговорност државе произлази увек када држава предузимајући мере адаптације и митигације не придржава се стандарда највеће могуће амбиције који се већ примењује код национало утврђених доприноса. Вид. B. Mayer, "The 'highest possible ambition'on climate change mitigation as a legal standard", *International & Comparative Law Quarterly,* 73(2), 2024, pp. 285–317.

[1410] Са друге стране, Бел (*Derek Bell)* тврди да управо основ за стварање засебног права на стабилну и безбедну климу произлази из права на здраву животну средину. D. Bell, "Climate change and human rights", *WIREs Clim Change,* 4, 3, 2013, pp. 159–170.

[1411] UN Secretary-General, "Our Common Agenda – Report of the Secretary-General" (2021), https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/, приступљено 10.05.2025.

тумачењем права на живот или права на здравље.[1412] Иако је право на безбедну климу у одређеној мери међузависно са постојећим правом на здраву животну средину, оно се не преклапа с њим у потпуности. Док се право на животну средину фокусира на опште стање екосистема, право на безбедну климу има специфичнији карактер, јер директно повезује климатски режим са заштитом људских права.

Последњих година, ЕУ је предузела неке значајне кораке ка признавању специфичног људског права на климатску одрживост. Приметно је да је Европски парламент, путем Резолуције 2020/2134(INI), признао неопходност успостављања не само универзалног „основног права на безбедну, чисту, здраву и одрживу животну средину", већ и на „стабилну климу", која мора бити „у потпуности спровођена кроз правосудни систем на свим нивоима.[1413] Изјава садржи суштинско признање не само суштинског права, већ и његових процедуралних импликација и санкционисања последица услед необезбеђивања овог права. Идеја системског приступа праву на климатску одрживост, кроз призму суштинских обавеза, процедуралних механизама и потенцијалних санкција, додатно је истакнута позивањем на климатске парнице као средства за обезбеђивање одговорности држава и корпорација у остваривању права на здрав живот садашњих и будућих генерација.[1414]

У свом Саветодавном мишљењу о утицају климатске кризе на уживање људских права Међуамерички суд заузима став да климатски систем представља специфичан део животне средине, те наглашава да штета по климатски систем јесте посебан облик еколошке штете, који треба разликовати од нпр. загађења или повреда биодиверзитета.[1415] Међуамерички суд признаје право на здраву климу као суштински елемент права на здраву животну средину, које има колективну и индивидуалну димензију. Колективно, оно штити интерес садашњих и будућих генерација људи и других врста да се очува климатски систем, при чему његово кршење производи одговорност државе и обавезу мера престанка, непонављања и репарације у корист човечанства и природе.[1416] Док индивидуална димензија права обезбеђује сваком појединцу могућност живота у климатском систему ослобођеном опасних антропогених утицаја, као предуслов за остваривање других људских права.[1417] Неиспуњавање међународних обавеза у вези са заштитом глобалног климатског система повређује колективни и индивидуални интерес и производи одговорност државе.[1418] Овакав став Суда нам говори у прилог чињеници да би титулари овог права били како појединци тако и групе посебно рањивих појединаца које је такође идентификовао Међуамерички суд.[1419]

Афричка конвенција о људским правима и правима народа као и Афрички суд за људска права нису експлицитно признали право на безбедну климу. Ово право за сада

[1412] V. Kahl, "A human right to climate protection – Necessary protection or human rights proliferation?", *Netherlands Quarterly of Human Rights,* 40(2), 2022, p. 164.
[1413] European Parliament resolution of 19 May 2021 on the effects of climate change on human rights and the role of environmental defenders on this matter (2020/2134(INI)) OJ C 15, 12.1.2022, pp. 111–124
[1414] S. Iyengar, "Human Rights and Climate Wrongs: Mapping the Landscape of Rights-Based Climate Litigation", *RECIEL* 32, 2023, p. 299; O. Quirico, "A Fundamental Right to Climate Sustainability? EU Developments on Mitigation and Adaptation in the Light of International Law", *Cuadernos Europeos de Deusto,* (72), 2025, p.187
[1415] IACHR Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights, ao-32/25 of May 29, 2025, paras 299–300.
[1416] *Ibid.,* para. 302.
[1417] *Ibid.,* para. 303.
[1418] *Ibid.,* para. 302.
[1419] IACHR, Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights, ao-32/25 of May 29, 2025, para. 590.

се у афричком систему више разматра кроз повезаност са постојећим правом на здраву животну средину, него као аутономно право попут онога што је препознао Међуамерички суд.[1420]

Услов постојања консензуса у међународној заједници приликом успостављања новог људског права, у случају права на безбедну климу, не би требало да буде спорна тачка, имајући у виду велики број држава уговорница постојећих климатских споразума. Иако та чињеница не подразумева аутоматско универзално прихватање права на безбедну климу, она указује на све већу усмереност међународне заједнице ка хитној акцији у области климатских промена, нарочито имајући у виду да је стабилна клима препозната као заједничка брига човечанства.[1421] Последњи услов који би неки предлог морао да испуни да би био прихваћен као ново људско право јесте постојање уједначене и доследне државне праксе.[1422] У случају права на безбедну климу, бројност и природа постојећих доказа који би могли поткрепити настанак обичајне норме још увек нису довољно поуздани. Ипак, међународни судови су све чешће прибегавали аргументацији која се ослања на одлуке домаћих судова у климатским споровима,[1423] или експлицитно признају ово право што ће засигурно довести до уједначења праксе и допринети универзалном етаблирању овог људског права.

Правно артикулисање права на безбедну климу захтева његово адекватно дефинисање. Формулација овог права још увек не постоји, али могла би се развити на основу постојећих климатских уговора. Јасно дефинисано право на универзалном нивоу олакшало би утврђивање обавеза држава и одговорности за њихово неизвршавање. Данас жртве климатских промена морају да се ослањају на постојећа људска права како би покренуле поступке, што није увек довољно или делотворно. Успостављање права на безбедну климу допринело би стандардизацији критеријума за узрочност и приписивање одговорности, чиме би се избегла правна несигурност и неуједначеност у одлучивању.[1424]

С обзиром да нису све државе подједнако погођене климатским променама, остваривање права на безбедну климу и његово етаблирање могу имати значајне политичке импликације.[1425] Дакле, кључ успостављања овог права можда неће бити заснован на стварној потреби да се заштите угрожене групе људи већ на политичкој вољи одређених држава. Како се последице климатских промена буду појачавале, већа је

[1420] Вид. A.M. Ibrahim, A. Hefti, „Contributions of the African Human Rights System to International Climate Law“, *Yale Journal of International Law*, 2025, preprint, pp. 1–38.

[1421] Оквирна конвенција о промени климе, преамбула, став 1.

[1422] До сада је 11 држава у своје уставе унело неке одредбе везане за климатске промене (Алжир, Боливија Обала Слоноваче, Куба, Доминиканска Република, Еквадор, Тајланд, Тунис, Венецуела, Вијетнам и Замбија), али ниједна није предвидела децидирано право на здраву климу. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change Ian Fry, Exploring approaches to enhance climate change legislation, supporting climate change litigation and advancing the principle of intergenerational justice, 28 July 2023, pp. 3–4.

[1423] Иако не постоје међународне пресуде које изричито признају право на безбедну климу, бројни судски поступци указују на његову потенцијалну применљивост. Посебно је индикативан случај *Earthlife Africa Johannesburg v. Minister of Environmental Affairs* из Јужноафричке Републике, у којем је суд наложио процену утицаја на климу пре изградње електране на угаљ. Иако суд није експлицитно утврдио постојање права на безбедну климу, имплицитно је признао значај климатских последица по људска права. *Earthlife Africa Johannesburg v Minister of Environmental Affairs and Others (Thabametsi), Case No. 65662/16, [2017] ZAGPPHC 58; [2017] 2 All SA 519 (GP), Judgment of 8 March 2017.* paras. 78, 87, 89–91, 94.

[1424] *Ibid*.

[1425] Мале острвске државе с обзиром на своју рањивост треба да буду најзаинтересованије за успостављање засебног права на безбедну климу.

вероватноћа да ће политички лидери показати већу спремност за признавање овог права. Иако право на безбедну климу још увек није формално признато као посебно људско право бар у неком универзалном међународном инструменту, оно испуњава већину критеријума за његово успостављање. Представља универзалну вредност, не дуплира постојећа права, указује на јасне државне обавезе и све више добија подршку у правној пракси и научној литератури. У том смислу, оно има потенцијал да у будућности постане самостално људско право, што би допринело јачању механизама заштите људских права у контексту климатских изазова.

7.4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ПРЕМА ОСЕТЉИВИМ КАТЕГОРИЈАМА ЉУДИ

7.4.1. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ПРЕМА КЛИМАТСКИ РАСЕЉЕНИМ ЛИЦИМА

Када говоримо о категорији људи који су приморани да се расељавају услед климатских промена влада прави галиматијас израза који се неисправно користе као синоними.[1426] Најраширенији је појам „климатска избеглица“, али је овај термин правно неодржив. Наиме, примена режима избегличког права (према Женевској конвенцији из 1951. године) на ове особе није могућа јер већина људи који напуштају своје домове због климатских промена не испуњава услове за статус избеглице. Мек Адам (*Jane McAdam*) истиче да „употреба овог израза више одражава моралну обавезу него правну прецизност, јер ствара погрешну перцепцију постојања статуса који међународно право не признаје“.[1427] С друге стране, термин „еколошки мигранти“ превише наглашава добровољну компоненту миграције, сугеришући да су таква кретања резултат индивидуалне одлуке, а не принуде изазване објективним еколошким условима. Међутим, у многим случајевима, нарочито код потапања острвских држава, дуготрајних суша или губитка обрадивог земљишта одлука о напуштању дома није слободан избор, већ последица изостанка могућности опстанка.[1428] Оваква терминолошка разноликост показује да не постоји консензус о томе како правно и концептуално дефинисати кретања људи повезана са климатским променама. Сваки од наведених израза наглашава различите аспекте феномена. Међутим, ниједан од њих не обухвата у потпуности сложеност и вишедимензионалност климатског расељавања, што ствара конфузију у међународној пракси и отежава развој јединственог нормативног оквира. Управо због тога, савремена доктрина и релевантне међународне организације све чешће користе неутралнији и инклузивнији термин „климатски расељена лица“ (*persons displaced in the context of climate change*), који омогућава доследнији правни и аналитички приступ овом феномену.

[1426] Ти изрази укључују: „климатске избеглице“ „климатске мигранте“, „еколошке избеглице“, „еколошке мигранте“ или „еко-мигранте“, затим „мигранте опстанка“, као и сложенице попут „избеглице изазване климатским променама“. Користе се и изрази као што су „миграције повезане с климатским променама“, „еколошки расељена лица“ и „еколошки повезано расељавање“. У појединим радовима наилазимо и на формулације попут „жртве еколошке штете“, „лица расељена климатским променама“, „лица расељена услед утицаја животне средине“, „људи расељени климатским променама“, као и на термине „заробљене популације“ и „присилни климатски мигранти“ Поред тога, поједини изрази стављају нагласак на просторне карактеристике подручја угрожених климатским ризицима, попут појма „становници ниских обала“ који се односи на заједнице које живе у подручјима непосредно угроженим порастом нивоа мора. Вид. M. Lulić, D. Muhvić, I. Rešetar Čulo,"In Support of the Debate on the Terminology Related to the Terms Climate Refugees, Climate Migrants, Environmentally Displaced Persons and Similar Terms", *EU and comparative law issues and challenges series (ECLIC) 7*, 2023, pp. 13–14.

[1427] J. McAdam, *Climate Change, Forced Migration, and International Law*, Oxford University Press, 2012, pp. 9–12.

[1428] M. Lulić, D. Muhvić, I. Rešetar Čulo, 2023, pp. 18–19.

Према подацима организације *Global Report on Internal Displacement* од укупно 83 милиона миграната у 2024. години око 45 милиона људи је мигрирало услед последица климатских промена.[1429] По неким пројекцијама предвиђа се да ће до 2050. године бити око милијарду климатских миграната.[1430] Иако број климатски расељених лица рапидно расте и даље постоји правни вакуум како у погледу правног регулисања статуса ових особа, тако и у погледу одговорности држава да их заштите. Конвенција о статусу избеглица из 1951. године дефинише избеглице као особе које напуштају своју земљу због основаног страха од прогона по основу расе, вере, националности, припадности одређеној друштвеној групи или политичког мишљења.[1431] Међутим, већина климатски расељених лица не испуњава ове критеријуме, јер не беже од прогона, већ од последица природних катастрофа, суша, поплава или деградације животне средине. Због тога они не уживају заштиту према Конвенцији и њеном Протоколу из 1967. године.[1432] Када анализирамо климатске споразуме у оквиру климатског система расељавање услед климатских промена није третирано као самостално питање нити се Париски споразум у било ком члану бави климатски расељеним лицима или климатским избеглицама. Париски споразум посредно сагледава ово питање кроз механизам *loss and damage.* У ту сврху, формиран је *Task Force on Displacement (TFD)* у оквиру Механизма губитка и штете од 2015. године са мандатом да разради препоруке за интегрисане приступе који омогућавају спречавање, смањење и решавање расељавања повезаног са неповољним утицајима климе.[1433] Предности оваквог приступа огледају се у интегрисању питања расељавања у шири климатски контекст, што олакшава финансијску подршку кроз механизме као што су Механизам губитка и штете, чиме се отварају могућности да државе добију средства за управљање климатским миграцијама. Ипак овакав приступ климатском расељавању у климатским споразумима има и своје значајне недостатке који се манифестују кроз недостатак механизма одговорности и добровољности предузетих мера. Из ових разлога специјални извештиоци истичу да је неопходно развити или допунити међународно право, нпр. опционе протоколе или нове

[1429] IOM, "IDMC Report: Record 83 Million People Living in Internal Displacement Worldwide", https://www.iom.int/news/idmc-report-record-83-million-people-living-internal-displacement-worldwide, приступљено 04.10.2025.

[1430] Foresight, "Environmental Migrants: Up to 1 Billion by 2050", https://www.climateforesight.eu/articles/environmental-migrants-up-to-1-billion-by-2050/, приступљено 04.10.2025.

[1431] UN General Assembly, 1951 Convention Relating to the Status of Refugees, United Nations, *Treaty Series*, vol. 189, p. 137, 28 July 1951, члан 1A(2).

[1432] Кампала конвенција може представљати путоказ како обезбедити супсидијарну заштиту климатским избеглицама. Циљ ове Конвенције је успостављање правног оквира за спречавање интерног расељавања и заштиту и помоћ интерно расељеним лицима у Африци, те поставити правни оквир за солидарност, сарадњу, унапређење и изнаћи трајна решења. Према одредбама Кампала конвенције државе имају обавезе да створе национална законодавства која би помогла овој категорији лица. Такође, имају обавезу усвојити и друге мере према потреби, укључујући стратегије и политике о интерном расељењу на националном и локалном нивоу. Члан 5. предвиђа да ће државе уговорнице сносити примарну дужност и одговорност за пружање заштите и хуманитарне помоћи интерно расељеним лицима на њиховој територији. Кампала конвенција такође предвиђа да ће државе уговорнице предузети мере за заштиту и помоћ лицима која су интерно расељена због природних или људских катастрофа, укључујући климатске промене. African Union, African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention), adopted in Kampala, Uganda, on 23 October 2009, entered into force on 6 December 2012. UNTS vol. 3014, Registration No. 52375.чл. 3–5.

[1433] L. Vanhala, E. Calliari, "Governing people on the move in a warming world: Framing climate change migration and the UNFCCC Task Force on Displacement", *Global Environmental Change 76*, 2022, pp. 1–9.

међународне споразуме који ће адекватно препознавати и заштитити људе који су били приморани да промене место становања због климатских догађаја.[1434]

Случај *Teumuoma* је први у ком се покренуло питање признања статуса избеглице климатски расељеним лицима. Подносилац је разлоге за тражење избегличког статуса засновао на еколошким разлозима попут недостатка пијаће воде и салинизације, што проузрокује промењене услове живота опасне по здравље. Иако није порицао да власти Кирибата предузимају мере за смањење постојећих ризика, рањивости и стварање отпорности на штете повезане са климатским променама, Комитет је констатовао неопходност предузимања мера заштите и расељавања становништва од стране власти Кирибата.[1435] Комитет је наложио властима Новог Зеланда да у будућим случајевима, приликом разматрања враћања у Кирибате, морају размотрити нове и ажуриране податке у погледу ефеката климатских промена и раста нивоа мора.[1436] С обзиром да није имао релевантне податке у моменту када је Нови Зеланд донео одлуку, Комитет за људска права није могао да оцењује исправност одлуке Новог Зеланда. Разматрајући наводе из представке, као и одговор власти Новог Зеланда, Комитет је усвојио констатацију да није дошло до повреде права на живот садржаног у члану 6. ставу 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима депортацијом подносиоца представке и његове деце са Новог Зеланда у државу Кирибати.[1437] Ова одлука би могла имати утицај на проширење опсега појма избеглице и проширење међународне заштите. Неки аутори већ заступају идеју да би у ситуацијама када држава свесно не предузима мере за заштиту одређених група или користи деградацију животне средине као облик репресије, климатски расељена лица могла бити обухваћена ширим тумачењем појма прогона, што би водило признању статуса избеглице.[1438]

Након овог случаја се све више етаблирала идеја да се климатски расељеним особама пружи заштита кроз принцип забране протеривања садржаног у члану 33. Конвенције о статусу избеглица. МСП је у Саветодавном мишљењу о обавезама држава у погледу климатских промена експлицитно потврдио да услови које стварају климатске промене могу довести до ситуација у којима државе имају обавезу забране протеривања ако постоје „значајни разлози за веровање“ да би повратак изазвао „реалан ризик неповратне штете“ по уживање права на живот.[1439] МСП у Саветодавном мишљењу

[1434] UN, HRC 53 - SR on Climate Change - 27 June 2023.
[1435] *Ioane Teitiota v. New Zealand,* para. 9.12.
[1436] *Ibid.*, para. 9.14.
[1437] *Ibid.*, para. 10. Оваква одлука изазвала је неслагање и у самом Комитету. Санцин (*Vasilka Sancin*) указала је да двоје деце подносиоца представке су рођени на Новом Зеланду и никад нису били изложени таквим екстремним условима живота на Кирибатима што је у складу са принципом забране враћања и управо представља повреду права на живот. Ипак, Комитет је, према оцени Санцин, недовољно критички прихватио закључак да подносилац није показао да би по повратку у Кирибате био лишен могућности да производи храну или обезбеди приступ пијаћој води, нити да је држава пропустила да предузме мере усмерене на обезбеђивање основних животних услова. При томе се Комитет ослонио на чињеницу да је Влада Кирибата, у складу са Националним програмом прилагођавања за деловање из 2007. године, предузела одређене мере ради суочавања са последицама климатских промена. Санцин, међутим, указује да је таквим приступом занемарен садржај извештаја стручњака који су указивали на споро спровођење предвиђених мера. Она посебно доводи у питање и расподелу терета доказивања, сматрајући да није требало да он у целини буде на подносиоцу, већ да је држава морала да покаже да ће му по повратку бити обезбеђен приступ основним животним потребама. На основу тога, Санцин закључује да је подносилац пружио довољно основа за тврдњу да би његов живот по повратку у Кирибате био изложен стварном ризику. Individual opinion of Committee member Vasilka Sancin (dissenting), paras. 3–6.
[1438] Вид. D. Cantor, *et al*., "International Protection, Disasters and Climate Change", *International Journal of Refugee Law, Volume 36,* Issue 1-2, 2024, pp. 176–197.
[1439] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change,* para. 378.

уводи другачије тумачење стандарда „реалног ризика неповратне штете“ (*real risk of irreparable harm*) што представља кључни корак у еволуцији принципа забране протеривања у контексту климатских промена. До сада се овај принцип користио у ситуацијама где је опасност по живот или физички интегритет непосредна и конкретна, попут ризика од мучења, смртне казне или насилног прогона.[1440] Међутим, Саветодавно мишљење уноси значајну доктринарну промену, у том смислу што прихвата да опасност не мора бити тренутна, већ да и постојање реалног ризика може активирати обавезе државе да спречи повратак појединца у такве услове. Овим се принцип забране протеривања премешта из оквира реактивне у превентивну димензију. То значи да државе више нису дужне да реагују тек када је живот појединца већ непосредно угрожен, већ су у обавези да предузму мере како би спречиле ситуације у којима би повратак лица у земљу порекла могао довести до озбиљног угрожавања основних људских права услед последица климатских промена. Такво тумачење проширује могућност заштите отварајући пут да климатски расељена лица стекну статус избеглице, посебно имајући у виду да климатске промене делују споро, али кумулативно, подижући ниво мора, уништавајући пољопривредно земљиште и воду за пиће, те тиме постепено угрожавајући егзистенцију милиона људи. Концепт реалног ризика неповратне штете стога функционише као мост између класичне забране мучења и модерног разумевања угрожености живота услед деградације животне средине. Он омогућава да се у обим обавезе забране протеривања укључе и ситуације у којима климатски услови, иако не подразумевају директну људску намеру наношења зла, доводе до истог резултата, неповратног нарушавања достојанства, здравља и живота.

МСП је у Саветодавном мишљењу следио ранију праксу Комитета за људска права, те признао да деградација животне средине може створити околности које по тежини достижу праг повреде права на живот према члану 6. Међународног пакта о грађанским и политичким правима.[1441] Тиме се јасно имплицира да штета проузрокована климатским променама може достићи „минимални стандард озбиљности (*minimum level of severity*)“. Суштина је у заштити појединца од неповратне штете коју држава може предвидети, али не сме допустити. Значај оваквог тумачења лежи у томе што се правни фокус више не налази искључиво на субјективној намери државе, већ на објективном исходу, последици по људски живот и достојанство. То значи да држава може бити одговорна за повратак појединца у земљу где је климатска ситуација толико деградирана да његов опстанак није могућ, чак и ако није реч о намерном прогону. На тај начин, МСП поставља нову основу за превентивни приступ климатским миграцијама. Уместо да се чека да последице климатских промена постану катастрофалне и неповратне, државе су позване да интегришу процене климатских ризика у своје политике азила и миграционе политике. То подразумева обавезу спровођења индивидуализованих процена ризика, прикупљања података о климатским условима у земљама порекла и сарадњу са међународним телима ради спречавања повратка у окружења која више не обезбеђују основне услове за живот.

Ново тумачење принципа забране протеривања од стране МСП би могло послужити као оријентир уговорним телима УН, попут Комитета за људска права или Комитета против мучења, при разматрању сличних случајева у будућности, јер нуди јасно нормативно утемељење за укључивање климатских ризика у процену опасности.

[1440] За досадашњу праксу примене принципа *non-refoulement* пред међународним телима види случајеве: *Agiza v. Sweden*, Committee Against Torture, CAT, Application 233/2003, Decision, 20 May 2005; *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, Application no. 27765/09, ECtHR Judgment, 23 February 2012.
[1441] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 345-346.

Истовремено, он ојачава аргументе за развој нових миграционих политика које би препознале климатску нестабилност као фактор угрожености.

Када говоримо о регионалним судским механизмима, иако је ЕСЉП већ разматрао неколико климатских случајева, није систематски установио нови, посебан „климатски“ облик забране протеривања, али је јасно померио фокус на право на живот и обавезу држава да предузму мере превенције и заштите становништва од познатих ризика. Афричка комисија и други регионални органи су активно ангажовани на теми климатског расељавања, те постоје резолуције и захтеви за заштиту лица расељених услед климе (нпр. Резолуција о климатским променама и принудном расељавању).[1442] Афричка унија околности које дефинишу избеглице формулише тако да укључују догађаје који озбиљно нарушавају јавни ред у делу или целој земљи порекла или држављанства, па је лице приморано да напусти своје место уобичајеног боравка и пронађе уточиште на другом месту ван своје земље порекла или држављанства.[1443]

За разлику од ЕСЉП, Међуамерички суд је био директнији у признању да регионални стандарди људских права могу створити конкретне обавезе држава у вези са мобилношћу изазваном климом. Иако није дао универзални механизам забране протеривања за све климатске случајеве, мишљење значајно оснажује тврдњу да постоје сценарији у којима би повратак био недопустив због угрожавања основних права.[1444] Додатно, Међуамерички суд је значајно проширио обавезе држава у контексту климатских промена и људске мобилности. Суд је нагласио да климатске промене све чешће приморавају појединце и заједнице да напусте своје домове и траже заштиту у другим државама, те да постоји позитивна обавеза држава да успоставе правне и институционалне механизме који омогућавају сигуран, уређен и хуман приступ заштити ових лица.[1445] Та обавеза, према Суду, обухвата развој различитих правних инструмената који могу бити прилагођени степену и природи угрожености. Међу њима се наводе хуманитарне визе, које би омогућиле улазак и привремени боравак лицима чији је живот или здравље угрожено због климатских катастрофа, затим додела привременог или трајног боравишног статуса, у случајевима када повратак у земљу порекла није могућ без озбиљног ризика по живот, здравље или достојанство, могућност признавања статуса избеглице у ширем смислу, уколико се утврди да држава порекла није у стању или не жели да заштити своје становништво од последица климатских промена, или ако деградацију животне средине користи као средство дискриминације или репресије, те успостављање националних и регионалних процедура за процену ризика и превенцију повратка у опасне услове, у складу са принципом забране протеривања, који Суд проширује и на климатски условљене ситуације.[1446]

[1442] Resolution on Climate Change and Forced Displacement in Africa - ACHPR/Res. 491 (LXIX) 2021.

[1443] Organization of African Unity (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa (OAU Refugee Convention), adopted in Addis Ababa, Ethiopia, on 10 September 1969, entered into force on 20 June 1974. 1001 UNTS 45.

Појам догађаја који озбиљно нарушавају јавни ред могао би се тумачити тако да обухвати и последице климатских промена. Међутим, није сваки климатски догађај нужно поремећај јавног реда у правном смислу. Поједине климатске појаве могу имати изоловане, индивидуалне ефекте који не достижу ниво колективне дестабилизације неопходне да би се активирао овај концепт.

[1444] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, ao-32/25 of May 29, 2025, paras 419–433.

[1445] *Ibid.*, para. 433.

[1446] *Ibid.*; L. Riemer, L. Scheid, “A Differentiated Path Forward: The Inter-American Court’s Advisory Opinion on Climate Change and Human Mobility Rights“, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/07/10/a-differentiated-path-forward-the-inter-american-courts-advisory-opinion-on-climate-change-and-human-mobility-

Када разматрамо статус климатски расељених особа, питање планираних релокација (расељавања) је врло значајно и још увек непотпуно регулисано. Оно што је приметно у досадашњој пракси да државе у својим акционим плановима за климатске промене и својим законодавствима не препознају „планирану релокацију“ као крајње решење, нити дефинишу јасно обавезу државе да штити расељене групе у таквим случајевима.[1447] На међународном плану не постоји један обавезујући уговор који уређује статус климатски расељених лица. Међутим, неколико инструмената пружа делимичну заштиту.[1448] На регионалном нивоу једини правно обавезујући регионални инструмент који препознаје „присилну евакуацију и релокацију“ као облик интерног расељавања је Конвенција Афричке уније о заштити и помоћи интерно расељеним лицима из 2009. године. Она обавезује државе да успоставе системе раног упозоравања и стратегије смањења ризика и налаже обавезу надокнаде штете.[1449] Први регионални документ који признаје право на останак као примарно, а планирану релокацију као меру последњег избора, уз обавезу да се спроводи безбедно, достојанствено и благовремено је Регионални пацифички оквир климатске мобилности.[1450] Извештаји Специјалне известитељке за права интерно расељених лица указују да расељене заједнице често се суочавају са сиромаштвом, неједнакошћу и социјалном маргинализацијом, посебно када процес релокације није заснован на принципима људских права и партиципације.[1451] Због свих изазова које доноси планирано пресељење она препоручује да се климатске

---

rights/, приступљено 07.10.2025. На слична решења позивају и специјални известиоци који су указивали да многе климатски расељене особе немају легалне и одрживе опције за миграцију, те да их је неопходно створити. Ian Fry, Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change, Providing legal options to protect the human rights of persons displaced across international borders due to climate change, A/HRC/53/34, UN Human Rights Council, 18 April 2023, paras. 12–14, 29–32.

[1447] Само шест држава (Фиџи, Јамајка, Папуа Нова Гвинеја, Перу, Соломонова Острва и Уругвај) имају националне инструменте за планиране релокације. Чак и тамо где постоје, примена је недоследна због недовољног финансирања и координације. Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons, Paula Gaviria Betancur, Planned relocations of people in the context of disasters and the adverse effects of climate change, 18 June–12 July 2024, paras. 31-33.

[1448] Водећи принципи о интерном расељавању (1998) представљају темељни документ који забрањује произвољно расељавање и налаже државама да обезбеде трајна решења, а њихова примена проширена је и на случајеве природних непогода и климатских промена. Оквирна конвенција УН о климатским променама кроз Канкун оквир за адаптацију (2010) и касније одлуке Конференције страна (посебно COP24, 2018) први пут уводи појам планиране релокације у контекст климатске мобилности. Сендајски оквир (2015–2030) наглашава потребу превенције и планираних релокација из зона високог ризика, док Нансенска агенда (2012) поставља политичке смернице за заштиту лица расељених преко граница услед климатских катастрофа. Глобални пактови о миграцијама и избеглицама (2018) признају климатске факторе као узрок миграција и позивају државе да развију правне и институционалне механизме за безбедну и достојанствену релокацију. Допунски стандарди садржани су у Пинијеро принципима (2005) и Основним принципима о исељењима заснованим на развоју (2007), који утврђују правила реституције и компензације, као и у нормама о правима домородачких народа (чл. 10. Декларације УН и чл. 16. Конвенције МОР бр. 169), које забрањују присилно исељење без слободног, претходног и информисаног пристанка и гарантују правичну надокнаду и повратак.

[1449] *Ibid.*, paras. 29–30.

[1450] Pacific Regional Framework on Climate Mobility (2024), Pacific Islands Forum Secretariat. Suva, Fiji: Pacific Islands Forum, 2024, pp. 7–17.

[1451] Жене, деца, особе са инвалидитетом и старије особе спадају међу најосетљивије групе, јер су изложене вишеструкој дискриминацији и често искључене из процеса одлучивања. У пракси се ретко спроводе мере које би осигурале њихову заштиту, приступ информацијама и посебне облике подршке током и након релокације. Због тога је неопходно да политике климатске релокације укључе родну перспективу, приступачност и принцип недискриминације како би се спречило продубљивање постојећих неједнакости. Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons, Paula Gaviria Betancur, Planned relocations of people in the context of disasters and the adverse effects of climate change, 18 June–12 July 2024, paras. 59–72.

релокације заснивају на принципима људских права, уз пуно учешће погођених заједница у свим фазама процеса. Државе треба да развију јасне правне и институционалне оквире који гарантују приступ људским правима, након релокације, а то је могуће остварити једино уз инклузивне климатске планове.[1452]

Питање ко би тачно и под којим критеријума сносио одговорност (обавезу) пријема климатски расељених лица, било да је до расељавања дошло плански или не остаје отворено, јер не постоји јасан међународни правни оквир који дефинише обавезе држава домаћина. Постоји став да би у складу са климатском правдом државе које имају највећу историјску одговорност за досадашње емисије гасова са ефектом стаклене баште требало да приме и одговарајући број климатски расељених лица сразмерно својој одговорности.[1453] Овакво тумачење добија потпору и у Саветодавном мишљењу МСП да најразвијеније државе које су највише допринеле климатским променама имају одговорност да пруже подршку земљама које су највише погођене.[1454]

Климатске миграције не утичу само на физичко постојање заједница, већ и на њихов културни идентитет, традиције и друштвене структуре. Очување културног идентитета климатски расељених лица постаје стога приоритет у међународним политикама и законодавству. Губитак територије, острвских држава који се већ дешава, несумњиво води ка губитку културних веза са земљом порекла. Студије показују да климатски расељене заједнице, попут Картерет Острва у Папуи Новој Гвинеји, суочавају се са губитком не само физичког простора, већ и са нестанком културних пејзажа и светих места која су кључна за њихов идентитет.[1455] Овај феномен често није адекватно препознат у постојећим правним оквирима, који се углавном фокусирају на физичко пресељење климатски расељених лица, занемарујући културне аспекте.[1456] Према члану 27. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, свако има право да ужива у својој култури, да слободно учествује у културном животу заједнице и да ужива у својој култури.[1457] Ова права су посебно важна за мањинске и аутохтоне народе који су услед климатских промена приморани да се преселе. Иако је право на културни живот предвиђено као индивидуално право оно се може остварити само у интеракцији са другим члановима заједнице.

Државе пријема не би смеле бити само пасивни гаранти културних права климатски расељених лица, већ активни актери у очувању њиховог културног наслеђа. То подразумева креирање политика које омогућавају очување културног идентитета расељених у процесе доношења одлука које се тичу њиховог културног идентитета. Уместо да се културна права тумаче искључиво кроз призму интеграције, неопходно је

[1452] Вид. *Ibid.*, para. 84.
[1453] J. Souter, "Towards a theory of asylum as reparation for past injustice", *Political Studies* 62(2), 2014, p. 340.
[1454] Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, paras. 148-154.
[1455] Y. Yang, "Integrating cultural heritage into climate displacement law: the Carteret islanders case", *Int Environ Agreements*, 2025, pp. 8–11.
[1456] Последице климатских промена на уживање културних права климатски расељених лица посебно се уочавају на примеру заједница које говоре маорске језике, а које насељавају острва изложена честим поплавама. Њихово принудно пресељење у друге државе доводи у питање очување језика, традиције и других елемената културног идентитета. Вид. S. Shanaah, I. Fritsche, M. Osmundsen, "The effect of climate change threat on public attitudes towards ethnic and religious minorities and climate refugees", *Group Processes & Intergroup Relations*, 28(1), 2025, pp. 67–96; J. Brown, J. Middleton, "Climate change and languages: the threat of climate-induced migration to the world's vulnerable languages", *Oxford Open Climate Change* 4.1, 2024, pp. 1–3.
[1457] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966, члан 27.

тежити моделу коегзистенције и узајамног обогаћивања култура. У том контексту, све је извеснија потреба за успостављањем новог правног оквира на међународном нивоу попут новог инструмента УН о климатској мобилности и културним правима.[1458]

На крају разматрања одговорности држава према климатски расељеним лицима потребно је сагледати и питање које су обавезе држава у погледу ублажавања и прилагођавања на климатске промене у контексту принудног пресељења. Евидентно је да проблем климатског расељавања није само социолошко-економски, већ представља врло поуздан индикатор да државе нису у довољној мери предузеле мере адаптације и ублажавања. Из те перспективе, правна анализа обавеза које произлазе из Оквирне конвенције и Париског споразума, као и њихово тумачење у саветодавним мишљењима МСП и Међуамеричког суда за људска права, омогућавају јасније разумевање да се пресељење становништва услед климатских промена не може посматрати као случајна последица, већ као правно релевантан знак пропуста држава да делују са дужном пажњом у домену климатских обавеза.

У складу са ставовима МСП обавезе из члана 4. Оквирне конвенције имају обавезујући карактер.[1459] У контексту климатског пресељења, ове норме се преводе у обавезу држава да спрече сценарије у којима климатски утицаји постају несношљиви за људска станишта. Обавезе ублажавања се стога не могу посматрати као апстрактно ограничење емисија, већ као инструмент превенције системских повреда људских права, укључујући права на живот, дом, воду, храну и културни идентитет. МСП је истакао да усвајање националних политика „као пуке формалности“ није довољно за испуњење обавезе резултата, мере морају бити „способне да постигну тражени циљ“.[1460] Ово има дубоке импликације, јер државе које усвајају недовољно амбициозне национално одређене доприносе у суштини не испуњавају правну обавезу из члана 4. Париског споразума. Како је Суд нагласио, чак и ако садржај *NDC*-а није строго прописан, њихова „највиша могућа амбиција“ представља нормативни стандард, не пуку политичку декларацију.[1461] Уколико су мере неадекватне да спрече температурни раст изнад 1.5°C, последице се материјализују, што представља повреду обавезе резултата и потенцијално извор међународне одговорности.

У контексту климатски расељених лица, мере адаптације треба да се креирају уз активно укључивање погођених заједница у процесе одлучивања, како би пресељење било добровољно, праведно и достојанствено. Неделовање у овом правцу може се квалификовати као пропуст у испуњењу обавезе дужне пажње, јер државе нису искористиле „све мере на располагању“ ради смањења рањивости.[1462]

[1458] Генерална скупштина УН је 6. децембра 2024. године, консензусом, усвојила резолуцију A/S.6/79/L.16 коју је предложио Шести комитет УН. Овом резолуцијом Генерална скупштина је одлучила да започне процес израде и усвајања правно обавезујућег инструмента о заштити лица у случају катастрофа, најкасније до краја 2027. године. Усвајањем резолуције створени су услови за покретање формалних преговора о свеобухватном међународном уговору који ће уредити ова питања. Такав међународни уговор могао би да утврди обавезу држава да поштују, штите и унапређују културни идентитет климатски расељених лица, укључујући и право на повратак или културну репарацију, чиме би се ојачала веза између културних права и еколошке правде. Вид. Draft Treaty on the Protection of Persons in the Event of Disasters, https://legal.un.org/ilc/reports/2016/english/chp4.pdf, приступљено 28.01.2026.

[1459] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 208.

[1460] *Ibid.*, paras. 208–210.

[1461] *Ibid.*, paras. 238–240.

[1462] Вид. *Ibid.*, para. 258.

Међуамерички суд за људска права је у свом Саветодавном мишљењу јасно назначио да су обавезе митигације и адаптације неодвојиве од обавезе држава да заштите људска права од познатих ризика климатских промена. [1463] Када се примени на климатско пресељење, овај став има двоструку импликацију. Прво, обавезе митигације су у функцији заштите права да се остане (*right to remain*).[1464] Друго, обавезе адаптације штите право на достојанствено кретање (*right to move with dignity*), обезбеђују да, ако је пресељење неизбежно, оно буде правно уређено, добровољно, уз очување идентитета и приступ основним правима.[1465] Дакле, климатско расељавање представља правно мерљив доказ неделовања држава у складу са обавезом дужне пажње, што повлачи међународну одговорност, а да би то избегле државе имају позитивну обавезу не само да не доприносе, већ и да предузму активне мере за спречавање климатског пресељења и да активно предузимају мере адаптације и митигације на климатске промене.

Након свеобухватне анализе можемо навести да обавезу државе да штити климатско расељена лица треба посматрати као правни лакмус тест глобалне солидарности и одговорности, у којем се преиспитује не само ефикасност међународних климатских инструмената, већ и стварна спремност држава да спроведу у дело начело заједничке, али диференциране одговорности у служби очувања људског достојанства.

7.4.2. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И ДОМОРОДАЧКИ НАРОДИ

Климатске промене представљају једну од најозбиљнијих претњи опстанку домородачких народа и очувању њихових култура, територија и традиционалних знања. Иако чине мање од 6% светске популације,[1466] домородачки народи су диспропорционално погођени глобалним загревањем, и то не само због климатске осетљивости региона у којима живе, већ и због историјске маргинализације, сиромаштва и ограниченог политичког утицаја. Посебна рањивост домородних народа произлази пре свега из њихове блиске повезаности са природним окружењем. Њихови традиционални начини живота, оличени у рибарству, сточарству, лову и, пољопривреди у потпуности зависе од стабилности екосистема.[1467] Климатске промене нарушавају ове системе кроз учестале суше, поплаве, промене у обрасцима падавина. У арктичким регионима топљење леда уништава миграционе путеве животиња од којих зависи исхрана и култура Инуита, док у пацифичким острвским државама пораст нивоа мора прети потпуним нестанком територија и расељавањем читавих заједница.[1468] Ови процеси не представљају само еколошку катастрофу, већ и културни губитак, јер се губи традиционално знање које је нераскидиво везано за одређени простор. Домородачки народи се суочавају и са додатним проблемом да државе креирајући и примењујући мере

[1463] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, paras. 186–194.
[1464] Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons, Paula Gaviria Betancur, Planned relocations of people in the context of disasters and the adverse effects of climate change, 18 June–12 July 2024, para. 13.
[1465] *Ibid.*, para. 21.
[1466] Amnesty International, "Indigeonus Peoples Rights", https://www.amnesty.org/en/what-we-do/indigenous-peoples/#:~:text=There%20are%20more%20than%205%2C000,speak%20more%20than%204%2C000%20languages, приступљено 11.10.2025.
[1467] Вид. UN Permanent Forum on Indigenous Issues, *State of the World's Indigenous Peoples-Climate Crisis*, vol. VI, 2023, pp. 31-40.
[1468] I. Hussain Malik, *et al.*, "Monitoring climate change impacts, Indigenous livelihoods and adaptation: Perspectives from Inuit community of Hopedale, Nunatsiavut, Canada", Cambridge Prisms: Coastal Futures 3, 2025, p. 2.

ублажавања и адаптације крше људска права ових народа.[1469] Те мере обухватају принудне релокације (које као што смо видели могу утицати на културни идентитет, те проузрокују стрес и ментална обољења). Такође, мере адаптације обухватају развој „обновљивих“ извора енергије без консултација са локалним заједницама.[1470]

Међународни инструменти који штите права ових заједница нису писани са ексклузивним фокусом на климатске промене, али садрже норме и колективне принципе који могу (и у неким случајевима већ се користе) да прошире правни оквир за одговоре на климатске опасности. Једини обавезујући мултилатерални уговор који се експлицитно бави домородачким и племенским народима обавезује државе да успоставе консултације и учешће заједница у одлучивању о политикама и мерама које их погађају, штите њихова права на коришћење земљишта и ресурса, прилагоде законодавство на услове живота заједница.[1471] Домородачки народи се у климатским споразумима помињу врло ограничено и углавном у декларативном смислу. Оквирна конвенција и Кјото протокол експлицитно не спомињу домородачке народе и тек Париски споразум прави искорак јер у својој преамбули наводи обавезу држава да „поштују, промовишу и узму у обзир“ људска права, укључујући права домородачких народа.[1472] Такође, у члану 7. наводи да мере прилагођавања климатским променама „треба да се заснивају на најбоље доступној науци и, када је то прикладно, на традиционалном знању, знању домородачких народа и локалним системима знања.“[1473] Осим тога, успостављена је Платформа о домородачким народима и локалним заједницама (*LCIPP*) као механизам за размену знања и партиципацију, али без обавезујуће снаге.[1474] Дакле, иако се видљивост домородних народа у климатском режиму повећава, њихова заштита остаје ограничена на симболички ниво, без конкретних нормативних гаранција.

У последњих неколико година бележи се пораст климатских парница у које су укључени домородачки народи, нарочито у Латинској Америци, али и у другим регионима, што осветљава како правни инструменти и судски токови све више постају арена борбе за климатску и социјалну правду.

Један од најистакнутијих случајева је *Пабаи Пабаи (Pabai-Pabai) против Аустралије*. Два припадника народа *Torres Strait Isles* тврдила су да савезна влада није предузела стандарде дужне пажње према њиховој заједници кад је доносила циљеве за смањење емисија, за шта су навели да је довело до ризика услед пораста нивоа мора, ерозије и губитка традиционалних простора.[1475] Суд је, међутим, у пресуди из јула 2025. одбацио тужбу, образлажући да правни оквир не омогућава такав захтевни ниво судске

[1469] Тржишта угљеничних кредита су довела до *de facto* отуђења домородачких територија, умањујући права на земљу, ресурсе и самоодређење. N. Redvers, *et al.,* "Carbon markets: a new form of colonialism for Indigenous Peoples?.", *The Lancet Planetary Health* 9.5, 2025, pp. 421–430.

[1470] M. Donald, *The human rights impacts of climate change mitigation and adaptation measures -Human rights in practice,* German Institute for Human Rights, 2022, pp. 40–42.

[1471] International Labour Organization (ILO), *C169 - Indigenous and Tribal Peoples Convention,* 1989, No.169, 27 June 1989, art. 6–7, 13 (2), 14.

[1472] Париски споразум, преамбула.

[1473] *Ibid.*, чл.7, ст. 5. Као пример тих знања могу се навести знања сакупљања кишнице и традиционалних пољопривредних техника.

[1474] Вид. UNFCC, Facilitative Working Group of the Local Communities and Indigenous Peoples Platform (FWG), https://www4.unfccc.int/sites/NWPStaging/Pages/Facilitative-Working-Group-of-the-Local-Communities-and-Indigenous-Peoples-Platform.aspx, приступљено 11.10.2025.

[1475] C.Owen *et al.,* "The Australian Climate Case: The Pabai Pabai Decision and what it means for First Nations climate and cultural", https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/64a4fd99/the-australian-climate-case, приступљено 11.10.2025.

интервенције у политику емисија, мада је препознао штетан утицај климатских парница по домородачке народе.[1476] Ова одлука указује на озбиљан дизбаланс између чињеница и судске одлуке јер домородачки народ може доказати штету, али то не гарантује правну одговорност државе.

У Латинској Америци, региону који бележи велики број климатских и спорова везаних за транзицију енергије, домородачке заједнице учествују у више поступака који се тичу рударења, развоја обновљивих пројеката, и права на консултацију. Према извештају *Business & Human Rights Resource Centre*, скоро половину тужби повезаних са транзицијом енергије у свету покренуле су аутохтоне популације, а у Латинској Америци 76 % таквих случајева односило се на рударске пројекте који утичу на њихова традиционална подручја.[1477] Климатске парнице у Латинској Америци домородачки народи првенствено користе као облик институционалног отпора. Оне представљају средство друштвеног и политичког отпора против структурне маргинализације и економских модела који фаворизују експлоатацију природних ресурса на штету локалних заједница.[1478] Домородачки народи полазе од концепта колективних субјеката, при чему њихова права на земљу, културу и самоопредељење чине јединствену целину, тесно повезану са очувањем животне средине. Климатске парнице у овом региону карактерише структурно оспоравање економских модела.[1479] Ови случајеви доприносе реинтерпретацији постојећих права и проширују разумевање односа између људских права и животне средине, стварајући темеље за холистички приступ климатској правди. У овој анализи сагледаћемо неколико случајева. У првом, у Колумбији, представници домородачке заједнице Вају (*Wayúu*) покренули су климатску парницу против компаније *Carbones del Cerrejón Limited*, једног од највећих рудника угља у Латинској Америци. Тужба се односи на еколошке и климатске последице експлоатације угља, укључујући загађење ваздуха и воде, сушу и деградацију земљишта, које су, према наводима тужилаца, директно утицале на здравље, исхрану, водне ресурсе и културни опстанак заједнице.[1480] У новембру 2017. Уставни суд Колумбије доноси одлуку у којој се утврђује да одобравање и спровођење пројекта одвода потока Бруно без адекватног узимања у обзир климе, суше и водних услова у Ла Гуахира (*La Guajira*) представља кршење основних уставних права заједнице: права на воду, здравље, храну и на животну средину. Суд је наложио да се прекине са активностима одвода река/потока Бруно док се не спроведу нове детаљне студије утицаја, укључујући и друштвене и еколошке аспекте, и док се не осигура истинско учешће *Wayúu* заједница.[1481]

[1476] *Ibid.*

[1477] Aimee Gabay, "In Latin America, energy transition stirs a rise in human rights lawsuits", https://news.mongabay.com/2025/07/in-latin-america-energy-transition-stirs-a-rise-in-human-rights-lawsuits/, приступљено 11.10.2025.

[1478] E. F. Beckhauser, V. A. Broetto, "Facing Coloniality within Legal Systems: Indigenous Peoples in Latin American Climate Litigation", in M.A. Tigre *et al.*, (eds.), *Climate Litigation and Vulnerabilities,* Taylor & Francis group, 2025, pp. 45–46.

[1479] *Ibid.*

[1480] Заједница је тврдила да активности рудника, у комбинацији с ефектима климатских промена, представљају озбиљно кршење њихових основних људских права: права на живот, здравље, храну, воду и културни идентитет, зајемчених Уставом Колумбије и међународним инструментима (посебно Конвенцијом МОР бр. 169 и Декларацијом УН о правима домородачких народа). Тужба је такође нагласила да држава није предузела адекватне мере заштите нити консултовала заједницу пре одобравања индустријских концесија.

[1481] Decision SU-698/17 of November 28, 2017 – judgment, https://www.climatecasechart.com/documents/decision-su-698-17-of-november-28-2017-judgment_9cf2, приступљено 28.09.2025.

Године 2020. чланови аутохтоне заједнице Ваорани (*Vaorani*) из еквадорске Амазоније поднели су тужбу против компаније *PetroOriental S.A.* због спаљивања гаса у нафтним блоковима. Тужба је тврдила да ове активности изазивају климатске промене и нарушавају уставна права на здраву животну средину, воду, храну и културни опстанак. Позивајући се на концепт „права природе“ из Устава Еквадора, заједница је захтевала прекид ових активности и санацију настале штете. Суд у провинцији Орељана одбацио је тужбу у априлу 2021 године, уз образложење да тужиоци нису пружили довољно доказа који повезују активности компаније са конкретним повредама права.[1482] Случај је привукао пажњу међународних организација за људска права и климатску правду. Представља први покушај у Еквадору да се климатски утицаји фосилне индустрије оспоре уставном тужбом аутохтоног народа.

У јулу 2022. године Савет домородачких народа реке Паране и Асоцијација домородачких народа реке Паране (*ACAIPI*) поднели су тутелу (уставни правни лек у колумбијском праву који се користи у случајевима непосредне повреде основних права) против компанија које спроводе *REDD+* пројекте и државних органа Колумбије. Тужиоци су тврдили да су нарушена њихова права на самоопредељење, културни интегритет и управљање територијом. Главна замерка односила се на одсуство слободне, претходне и информисане сагласности пре одобравања и спровођења пројеката. *REDD+* иницијативе су, према тужиоцима, довеле до приватизације угљеничних кредита и ограничења контроле домородачких заједница над шумама.[1483] У јуну 2024. године, Уставни суд Колумбије је донео делимично позитивну одлуку за тужиоце. Суд је утврдио да су права на учешће и културни интегритет заиста била повређена, јер држава није обезбедила слободну, претходну и информисану сагласност при реализацији пројеката који директно утичу на територије домородачких народа.[1484] Међутим, суд није у потпуности поништио *REDD+* пројекте, већ је наложио реформу процедура и успостављање механизама за транспарентне консултације у складу са међународним стандардима.[1485] Овом одлуком суд је потврдио да климатске иницијативе, ма колико биле еколошки оправдане, морају поштовати принцип интеркултуралне правде и аутономију домородачких заједница.

Овај случај има вишеструке импликације. Са једне стране, он јача позицију домородачких народа као активних субјеката у климатским политикама, показујући да није формална процедура већ суштински инструмент заштите културног и територијалног суверенитета. Са друге стране, указује на структуралну тензију између

[1482] Baihua Caiga *et al*. v PetroOriental SA (2021) 22201202000469, Unidad Judicial de Familia, Mujer, Niñez y Adolescencia, Cantón Francisco de Orellana (Ecuador) (Waorani Community case), https://www.climatecasechart.com/documents/baihua-caiga-et-al-v-petrooriental-s-a-ruling_fe79, приступљено 28.09.2025.

[1483] Правни аргументи тужилаца ослањали су се на Устав Колумбије (чл. 79, 330), који гарантује учешће домородачких народа у одлукама о коришћењу природних ресурса на њиховим територијама, као и на међународне инструменте као што су Конвенција МОР бр. 169 и Декларација УН о правима домородачких народа. Тужба је такође указала на концепт права природе (*derechos de la naturaleza*), који је већ признат у колумбијској судској пракси, као у случајевима *Atrato River* (STC 4360/2018) и *Amazonas* (STC 4360/2018), где је суд признао природи својство субјекта права у циљу заштите екосистема и заједница које од њих зависе.

[1484] Pirá Paraná Indigenous Council and Association of Indigenous Traditional Authorities of river Pirá Paraná “ACAIPI” v. Ministry of Environment and Sustainable Development and others 2022, https://www.climatecasechart.com/documents/pira-parana-indigenous-council-and-association-of-indigenous-traditional-authorities-of-river-pira-parana-acaipi-v-ministry-of-environment-and-sustainable-development-and-others-judgment_af79, приступљено 27.09.2025.

[1485] *Ibid.*

глобалних тржишних решења за климатске промене и локалних права. Суд је, у суштини, поставио границу између климатске финансијске природе[1486] и уставно заједмчене колективне својине домородачких народа, отварајући пут за будуће парнице у којима ће се преиспитивати легитимност „зелених“ инвестиција у контексту људских права.

У Африци, домородачке заједнице све више користе правне механизме за заштиту својих права у контексту климатских промена. Ове парнице често укључују захтеве за заштиту традиционалних земљишта, права на културу и приступ природним ресурсима, као и заштиту животне средине. У Јужној Африци, две домородачке заједнице су успешно изазвале предлоге за истраживање фосилних горива од стране компаније Шел (*Shell)*.[1487] Ове парнице су показале како домородачке заједнице могу користити правне механизме за заштиту својих земљишта и права на животну средину. Климатске парнице у Африци често се заснивају на повредама људских права, као што су право на животну средину, културну самобитност и самоуправу.

Неопходно је напоменути да се домородачки народи ипак суочавају са бројним препрекама у приступу правди које произлазе из историјске маргинализације и системске дискриминације. Судови и правни поступци често нису културно или језички прилагођени, што онемогућава ефективно учешће домородачких заједница у процесима. Географска удаљеност судских институција и високи трошкови поступка додатно ограничавају приступ правди. Недостатак признатих колективних права на земљу и ресурсе често значи да заједнице немају правни основ за заштиту својих територија.[1488] Домородачки представници су често искључени из процеса доношења одлука, а њихови случајеви се одбацују као „политичка питања“.[1489] Недовољна доступност правне помоћи и непостојање ефикасних механизама за жалбе оставља заједнице без стварне заштите. Као резултат тога, климатске и развојне политике које нарушавају њихова права ретко бивају предмет адекватне правне одговорности.

Међународна заједница је препознала да посебна повезаност домородачких народа и природе те њихова посебна знања[1490] могу значајно допринети иновативним и делотворним мерама ублажавања и адаптације на климатске промене. Међуамерички суд за људска права је у свом Саветодавном мишљењу из 2025. године направио важан корак у правној и политичкој заштити права домородачких народа у контексту климатских промена. Суд је нагласио потребу да се успостави дијалог између научног знања и локалних, традиционалних и домородачких знања, чиме се признаје да знање домородаца није само културни ресурс, већ и валидан допринос доношењу научних и

[1486] Финансијска природа климатских пројеката (као што је REDD+) значи да се очување шума претвара у тржишни производ: шуме генеришу угљеничне кредите који се продају на тржишту, а компаније и инвеститори преко њих остварују профит. То често подразумева приватне уговоре и контролу над територијом која раније припада домородачким заједницама.

[1487] Вид. L. du Toit, C. Soyapi, L. J. Kotzé, “David versus Goliath? Indigenous people, carbon majors and climate litigation in South Africa“, *Review of European, Comparative & International Environmental Law,* Volume 33, Issue 2, 2024, pp. 326–335.

[1488] UN “Challenges faced by Indigenous Peoples, ‘an affront to dignity and justice“, https://news.un.org/en/story/2025/04/1162446, приступљено 16.10.2025.

[1489] Вид. IWGIA,“ The Indigenous World 2025: The work of the UN Treaty Bodies and Indigenous Peoples’ Rights, https://iwgia.org/en/the-work-of-the-un-treaty-bodies-and-indigenous-peoples%E2%80%99-rights/5707-iw-2025-treaty-bodies.html, приступљено 16.10.2025.

[1490] Домородачка знања су жива тела знања развијена од стране домородачких народа кроз дуги период интеракције с природним окружењем, која обухватају разумевање односа међу живим бићима, ресурсима и екосистемима и која се преносе кроз културне праксе, ритуале, језик и друштвене институције. UN Permanent Forum on Indigenous Issues, 2023, pp. 14–15

политичких одлука.[1491] Ово је предуслов за заједничку производњу знања, где научници и носиоци домородачког знања заједнички креирају стратегије и политике прилагођене локалним условима, омогућавајући домородачким заједницама активно учешће у одлукама које директно утичу на њихове територије и начин живота. Суд је посебно истакао значај поштовања различитих епистемолошких оквира, наглашавајући да различити системи знања морају бити третирани равноправно, са симетричном разменом и међусобним учењем, што спречава маргинализацију домородачких знања или њихову редукцију на „ненаучно". Поред тога, Суд је нагласио кључну улогу домородачких жена и старијих у преношењу традиционалних знања, што јача културни идентитет и колективну отпорност заједнице.[1492]

Заштита права на знање мора се схватити као колективно добро, које обухвата знања домородачких, афродоминантних и локалних заједница, чиме се та знања правно оснажују као вредан ресурс за одлучивање о животној средини и климатским политикама.[1493] Суд је такође нагласио обавезе држава: да усвоје мере заштите традиционалног и домородачког знања, да поштују права домородаца на земљу, идентитет и моралне и материјалне интересе, као и да подрже компилацију и документацију локалних знања у вези са климатским променама.[1494] Интеграција научних података и домородачког знања омогућава ефикасност климатских политика, њихову културну осетљивост и одрживост.

Импликације ових ставова Међуамеричког суда за будућност су значајне и мултидимензионалне. Прво, државе добијају јасну правну обавезу да интегришу домородачке заједнице у све климатске и еколошке политике, осигуравајући да се њихова права и традиционално знање узму у обзир током доношења одлука.[1495] Друго, препознавање домородачког знања као легитимног и релевантног за креирање политика омогућава развој нових, иновативних стандарда у климатском праву, укључујући и јачање одговорности држава за заштиту права домородаца у контексту глобалних климатских иницијатива. Треће, ова пракса продубљује основе холистичких приступа климатској правди, где људска права, права природе и научна сазнања делују у синергији, што потенцијално може трансформисати начине креирања и имплементације климатских политика на националном и глобалном нивоу. Овакво правно и институционално оснажење домородачких заједница обезбеђује да климатске мере буду одрживе, праведне и културно осетљиве, стварајући модел који може служити као пример за регионалне и глобалне иницијативе.

Одговорност државе према домородачким народима у контексту климатских промена мора се разумети као свеобухватна и проактивна обавеза која превазилази пуку заштиту од непосредних штетних последица климатских и развојних политика. Она подразумева системско уважавање посебне везе домородачких заједница са њиховим

[1491] IACHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, paras. 476–477.
[1492] *Ibid.*, para. 482.
[1493] *Ibid.*, para. 483.
[1494] *Ibid.*, para. 484.
[1495] У бројним међународним форумима домородачке делегације имају статус посматрача (*observer)*, што значи да могу присуствовати и износити ставове, али немају право гласа нити директан утицај на формулацију одлука. На националном нивоу, државе ретко укључују домородачке представнике у рад владиних комисија, преговоре или израду стратегија везаних за климу, земљиште и ресурсе. У многим случајевима изостаје поштовање принципа слободног, претходног и информисаног пристанка који би требало да гарантује стварно учешће домородачких заједница у одлукама које утичу на њихове територије. Политички и технички језик преговора често није прилагођен, а финансијска ограничења спречавају равноправно присуство на конференцијама. UN Permanent Forum on Indigenous Issues, 2023, pp. 89–100.

територијама, природним ресурсима и културним обрасцима, као и спречавање да климатске мере, иако формално усмерене ка заштити животне средине, доведу до индиректног угрожавања права на самоопредељење, културни идентитет и колективни опстанак. Кључни елемент ове одговорности јесте обезбеђивање пуне и ефективне партиципације домородачких народа у свим фазама одлучивања, што подразумева правовремено и суштинско укључивање, засновано на принципу слободног, претходног и информисаног пристанка, а не на формалним или симболичким консултацијама. У ширем смислу, овакво схватање државне одговорности доприноси изградњи концепта климатске правде који интегрише заштиту животне средине са заштитом људских права и достојанства, признајући да су домородачки народи истовремено међу најмање одговорнима за климатске промене и међу најпогођенијима њиховим последицама. Повезивањем климатске политике са правима домородачких народа јача се не само њена етичка легитимност, већ и њена делотворност, кроз укључивање локалних знања и пракси које доприносе дугорочној одрживости и очувању екосистема.

7.4.3. ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

Процењује се да око 16% светске популације болује од неког облика инвалидитета.[1496] Око 80% особа са инвалидитетом (ОСИ) живи у државама које се сматрају изузетно рањивим на климатске промене.[1497] Међутим, упркос овом значајном броју, особе са инвалидитетом често су маргинализоване у контексту климатских политика и мера адаптације. У ванредним ситуацијама, попут природних катастрофа, особе са инвалидитетом бележе више стопе повреда и смртности, а често немају приступ хитним информацијама, евакуационим плановима и склоништима.[1498] Губитак асистивних помагала и недостатак подршке додатно погоршавају њихове могућности да преживе и опораве се.[1499] Климатске промене такође појачавају дискриминацију на основу пола, старости, етничког порекла и других фактора, па особе са инвалидитетом често трпе вишеструку маргинализацију.[1500]

Иако Конвенција о правима особа са инвалидитетом експлицитно не помиње климатске промене, низ њених одредби је од посебног значаја за суочавање са њиховим последицама. Посебно важан је члан 11. који се односи на ситуације ризика и хуманитарне ванредне околности. Он обавезује државе да предузму све неопходне мере ради заштите и безбедности особа са инвалидитетом у кризним ситуацијама, што несумњиво обухвата природне катастрофе, екстремне временске услове и друге негативне ефекте климатских промена.[1501] У пракси то подразумева прилагођавање планова евакуације, система раног упозоравања и мера помоћи тако да буду инклузивни

[1496] WHO, "Disability", https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1, приступљено 27.09.2025; UNDRR, "The world must act on unacceptable failures to protect persons with disabilities from disasters", https://www.undrr.org/news/world-must-act-unacceptable-failures-protect-persons-disabilities-disasters, приступљено 27.09.2025.

[1497] UNHCR, Disability, Displacement and Climate Change, April 2021, https://www.unhcr.org/protection/environment/60896a274/disability-displacement-climate-change.html, приступљено 28.09.2025.

[1498] Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Analytical study on the promotion and protection of the rights of persons with disabilities in the context of climate change, Human Rights Council, 2020, paras. 8–23.

[1499] N. Rhim, *et al.,* "Adverse health effects of climate change and air pollution in people with disabilities: a systematic review", *Epidemiology and Health*, 46, 2024, pp. 1–13.

[1500] C. Gaskin *et al.,* "Factors Associated with the Climate Change Vulnerability and the Adaptive Capacity of People with Disability: A Systematic Review", 9 *Weather Clim Soc* 801, 2017, pp. 801–812.

[1501] Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, члан 11.

и доступни свим особама са инвалидитетом, без обзира на врсту или степен инвалидитета.

Додатно, члан 9. о приступачности и члан 19. о праву на самостални живот и укљученост у заједницу добијају посебно на значају у контексту климатских промена. Промене климе и природне непогоде могу озбиљно угрозити физичку и комуникацијску приступачност инфраструктуре, укључујући јавни превоз, здравствене установе, стамбене објекте и центре за хитне случајеве.[1502] Уклањање баријера у овим областима није само питање једнакости, већ и питање безбедности и опстанка особа са инвалидитетом у условима све учесталијих климатских криза. Коначно, члан 28, којим се признаје право на адекватан животни стандард и социјалну заштиту, непосредно је повезан са изазовима које климатске промене намећу у погледу доступности основних ресурса. Климатске промене утичу на снабдевање храном и водом, повећавају ризик од губитка дома и отежавају приступ здравственој и социјалној заштити.[1503] За особе са инвалидитетом, које су већ у повећаном ризику од сиромаштва и социјалне искључености, ове последице могу имати посебно погубан ефекат. У том смислу, концепт дужне пажње постаје централан, с обзиром да су државе дужне не само да се уздрже од дискриминаторних пракси, већ и да проактивно делују како би смањиле рањивост особа са инвалидитетом на климатске ризике.

Повећани ризици са којима се суочавају ОСИ нису у погледу климатских промена широко признати. Ипак, неколико међународних споразума и докумената истиче однос између климатских промена и положаја особа са инвалидитетом. Париски споразум у својој преамбули препознаје рањиве групе, међу којима су и особе са инвалидитетом, те указује на потребу да климатске политике буду инклузивне и правичне. Пажљиво одабрани језик који се користи у преамбули може допринети минимизирању негативних последица климатских промена на угрожене особе, јер директно позива националне владе да узму у обзир специјалне потребе ових група приликом доношења мера за адаптацију и ублажавање последица климатских промена.[1504] Термин „одговарајуће обавезе“ у овом контексту односи се на људска права особа са инвалидитетом која су утврђена у другим релевантним међународним уговорима, чиме се делимично компензује недостатак снажне правне регулације овог питања унутар *UNFCCC* режима. На тај начин, Париски споразум поставља оквир у којем националне владе имају обавезу да обезбеде климатску правду за рањиве групе, а све климатске акције треба да буду усклађене са постојећим међународним стандардима људских права, обавезама и принципима. Међутим, иако је Париски споразум направио помак у односу на претходне климатске споразуме, неспоминьање особа са инвалидитетом у оперативном делу обавезе држава своди на начелно подсећање, без јасних процедура имплементације или механизама контроле. Национално утврђени доприноси који су централни инструменти спровођења Париског споразума, у великој већини случајева не садрже посебне мере посвећене особама са инвалидитетом. Тренутно само 41 страна уговорница у својим национално утврђеним доприносима спомиње особе са инвалидитетом.[1505] Само 75 страна уговорница спомиње ОСИ у својим климатским политикама, а и те референце ретко прате конкретне мере за укључивање

[1502] *Ibid.,* чл. 9. и 19.
[1503] *Ibid.,* члан 28.
[1504] Париски споразум, преамбула, став 11.
[1505] J. Sébastien, *et al.,* "A systematic analysis of disability inclusion in domestic climate policies", *npj Climate Action,* 4.1, 2025, p. 26.

особа са инвалидитетом, њихових права или њиховог знања у доношење одлука о клими.[1506]

За разлику од Париског споразума, чија је људскоправашка димензија остала ограничена, Сендаи оквир за смањење ризика од катастрофа 2015–2030, представља најконкретнији и најинклузивнији међународни инструмент када је реч о експлицитном уважавању потреба и права особа са инвалидитетом. Овај инструмент одражава ширу парадигму преласка са концепта пасивне заштите рањивих група на концепт њихове активне партиципације у процесима управљања ризицима и изградње отпорности. Сендаи оквир полази од премисе да смањење ризика од катастрофа не може бити ефикасно уколико се игнорише разноликост искустава и потреба различитих друштвених група. У том смислу, он садржи више од десет референци на инклузију, доступност и партиципацију особа са инвалидитетом, што га чини јединственим међу међународним политичким документима сродне природе.[1507] Посебно се истиче обавеза да се осигура приступачност информација и система раног упозоравања, укључујући употребу формата прилагођених особама са оштећењем вида, слуха или интелектуалним тешкоћама.[1508] Тиме се потврђује да инклузија особа са инвалидитетом није искључиво питање хуманитарне заштите, већ и предуслов за ефикасно функционисање механизама превенције и одговора на катастрофе.

Поред техничких аспеката, Сендаи оквир наглашава и значај институционалне партиципације особа са инвалидитетом. Организације које окупљају ову популацију препознате су као релевантни актери у планирању, спровођењу и евалуацији политика смањења ризика.[1509] Овакав приступ означава раскид са патерналистичким парадигмама, према којима су особе са инвалидитетом посматране првенствено као пасивни примаоци помоћи. Уместо тога, оне су препознате као носиоци знања, искустава и иновативних решења која могу допринети отпорности заједница у целини.[1510]

Међутим, и поред ових нормативних помака, Сендаи оквир се суочава са одређеним ограничењима. Као и већина инструмената усвојених у оквиру система Уједињених нација у области одрживог развоја и хуманитарне заштите, он нема обавезујући правни карактер. Његова имплементација зависи искључиво од политичке воље и институционалних капацитета држава. Пракса је показала да инклузија особа са инвалидитетом у националне стратегије смањења ризика често остаје декларативна, без јасно дефинисаних мера, буџетских алокација или механизама мониторинга. Иако Сендаи оквир инсистира на мултисекторском и партиципативном приступу, у бројним државама особе са инвалидитетом ретко добијају прилику да учествују у процесима доношења одлука.[1511] Још ређе се појављују као корисници специфично усмерених програма, упркос чињеници да је њихова диспропорционална изложеност ризицима од

[1506] *Ibid.*
[1507] United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030, A/RES/69/283, 2015, para. 36(a)(iv) и 36(c).
[1508] *Ibid.*
[1509] *Ibid.*, paras. 19(d), 24(d), 36(a)(iv).
[1510] UNDRR, "Inclusive disaster risk reduction means resilience for everyone", https://www.undrr.org/news/inclusive-disaster-risk-reduction-means-resilience-everyone, приступљено 27.09.2025.
[1511] Вид. UNDRR, "UN Office for Disaster Risk Reduction Persons with disabilities in situations of risk: A scoping study on Article 11 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", 2023, pp. 20–25.

природних катастрофа вишеструко документована у извештајима специјалних известилаца УН и међународних организација.[1512]

Стога се може закључити да Сендаи оквир, иако представља најпрогресивнији међународни политички документ у погледу формалног признања права особа са инвалидитетом у контексту катастрофа и климатских промена, остаје у значајној мери ограничен својом необавезујућом природом. Његов потенцијал лежи пре свега у нормативној и политичкој вредности, јер он поставља стандарде, уводи инклузивну терминологију и обликује глобални дискурс.

Регионални документи Савета Европе и Европске уније препознају инклузију и људска права особа са инвалидитетом као приоритет, али климатске промене нису директно укључене у тај оквир.[1513] Веза са климатским мерама постоји тек посредно, кроз политике одрживог развоја и Европски зелени план, без јасног нормативног повезивања инвалидитета и климатских ризика.

Системско укључивање особа са инвалидитетом у климатске планове није само питање инклузије и правичности, већ и кључан предуслов ефикасног деловања држава у борби против климатских промена. Укључивањем ових група у процес креирања и имплементације политика постиже се већа ефективност мера адаптације, јер се у обзир узимају специфичне потребе свих друштвених група. На тај начин умањује се ризик од дискриминације и додатне маргинализације, док се истовремено јача легитимитет климатских политика и њихова усаглашеност са циљевима одрживог развоја.[1514]

Механизми за постизање ових циљева могу бити вишеструки. Обавезно консултовање организација особа са инвалидитетом приликом формулисања климатских политика осигурава да глас ових група буде институционално заступљен, чиме се доприноси реализацији члана 4. Конвенције о правима особа са инвалидитетом, који инсистира на блиској сарадњи са организацијама које их представљају.[1515] Даље, обавеза обезбеђивања приступачних формата комуникације, у складу са чланом 9. Конвенције о правима особа са инвалидитетом, омогућава једнак приступ информацијама и системима раног упозоравања, што је посебно значајно у кризним климатским ситуацијама. Квоте или формалне обавезе учешћа у националним комитетима за климатске промене представљале би још један корак ка системском укључивању, док би праћење и извештавање о овим аспектима у оквиру *UNFCCC* механизама створило додатни ниво транспарентности и међународне одговорности.

Иако је међународни правни оквир јасно препознао обавезу држава да заштите особе са инвалидитетом у ситуацијама ризика и хуманитарних ванредних стања, овај аспект остаје маргинализован у климатском праву. Одговорност држава у контексту климатских промена не би требало посматрати искључиво кроз призму смањења емисија, већ и кроз њихову дужност да спрече дискриминацију и обезбеде приступачност мера адаптације и ублажавања климатских последица. Међутим, упркос све већем броју

[1512] Вид. United Nations International Strategy for Disaster Reduction, "2023 Global Survey Report on Persons with Disabilities and Disasters", 2023, pp. 20-24; A. Robinson, "Inclusive Participation of Persons with Disabilities in Emergency Preparedness and Response Practice Guide", 2024, pp. 15–26; Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Analytical study on the promotion and protection of the rights of persons with disabilities in the context of climate change, 2020, paras. 8–12.

[1513] Вид. Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021–2030.

[1514] Допринос особа са инвалидитетом у креирању климатских акционих планова огледа се у томе што њихова перспектива омогућава израду инклузивних политика које одговарају на потребе целог друштва.

[1515] Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 4.

климатских парница у свету, до сада не постоје значајни случајеви који директно третирају положај особа са инвалидитетом као посебне рањиве групе. Овај празан простор у климатској политици указује на структурни проблем који се манифестује кроз недостатак видљивости и политичке воље да се специфични изазови особа са инвалидитетом препознају у правосудним форумима. Стога, будући развој климатских парница мора подразумевати интегрисање овог аспекта како би се у потпуности остварила начела једнакости и инклузије, а државе позвале на одговорност не само за климатске пропусте уопштено, већ и за њихов утицај на најрањивије групе друштва. Судске пресуде које би сагледале одговорност држава у погледу заштите ОСИ допринеле би и сензитивнијем креирању климатских политика.

7.5. КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ ЗА КРШЕЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ПРОУЗРОКОВАНИХ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

7.5.1. КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ ПРЕД НАЦИОНАЛНИМ СУДОВИМА

7. 5. 1.1. Случај *Ургенда* и други случајеви на подручју Европе

Несумњиво је доказано да климатске промене имају изузетно негативан утицај на уживање низа људских права. Дефинитивно је да државе нису искрено спремне да жртвују сопствени развој како би се испунили глобални циљеви у погледу глобалног загревања. Још увек постоје озбиљне препреке за успостављање међудржавних спорова како би се успоставила одговорност држава за изазивање климатских промена. Услед ових разлога последњих година спонтано се развио посебан облик судских спорова - климатске парнице, у којима се појединци или групе грађана одлучују тужити државе јер услед недовољног залагања државе у смањењу емисија штетних гасова са ефектом стаклене баште и неусвајању потребног законодавства о климатским променама долази до повреде људских права. Први успешан случај који је увео револуцију у питања међународне одговорности државе за климатске промене је случај *Ургенда.*

Фондација Ургенда (*Urgenda*) је, као правно лице и као заступник групе холандских грађана, пред Окружним судом у Хагу тврдила да је држава Холандија пропустила да испуни своју обавезу смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште. Тужба се ослањала на повреду домаћег права Холандије, као и на обавезе из међународних климатских споразума којима је Холандија приступила, што је довело до кршења чланова 2. и 8. ЕКЉП.

Ургенда се позвала на извештаје Међувладиног панела за климатске промене и на међународне циљеве: држава је, према тврдњи, требало да смањи емисије до краја 2020. за 40% (или најмање 25% у најгорем сценарију) у односу на ниво из 1990. да би се спречиле опасне последице климатских промена и обезбедило ограничавање глобалног загревања испод 2°C (а по смерницама и циљ 1,5°C).[1516] Ургенда је тврдила да националне политике и мере које је држава усвојила нису биле у складу са обавезама заштите које произлазе из чланова Конвенције, јер не обезбеђују довољну заштиту становништва од ризика које доносе климатске промене.[1517]

Држава је истакла да има дискрециono право у обликовању климатске политике и да је до 2011. године постављала циљ смањења емисија од 30% до 2020. у односу на

[1516] *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands*, C/09/456689/HA ZA 13–1396, 24 June 2015, paras. 2.8–2.11.
[1517] *Ibid.*, para. 3.2.

1990, а затим је (због чланства у ЕУ) ревидирала циљ на 20% за 2020.[1518] Након 2020. прихватила је амбициозније циљеве, 49% до 2030. и 95% до 2050. године у националним прописима.[1519] Држава је такође нагласила да су емисије глобални проблем (емисије не потичу само са њене територије)[1520] и да су холандске емисије релативно мале у глобалном контексту, те да није улога суда да доноси политичке одлуке о нивоима смањења, већ да прегледа евентуално прекорачење овлашћења од стране државних органа.

Окружни суд је одбацио идеју да Ургенда буде непосредна жртва кршења права на живот/породични живот у смислу директне повреде, али је прихватио да постоји обавеза државе да делује у складу са стандардом дужне пажње.[1521] Суд је оценио да Холандија својом политиком није учинила довољно да заштити своје становништво од ризика по људска права насталих услед климатских промена, и да се није оправдала теза да додатно смањење емисија не би имало ефекта на глобалном нивоу, те је држава сматрана одговорном управо зато што њена политика води ка значајном смањењу емисија (17% до 2020. по државном плану), што није било довољно.[1522] Након жалбе Владе Холандије, Апелациони суд је 2018. године потврдио пресуду првог степена, наглашавајући да грађани имају право на заштиту од климатских промена и да судско наређење за конкретне мере не улази у недозвољену политичку сферу, већ одражава правну обавезу државе засновану на људским правима и научним доказима. Пресуда је обавезала Владу да ревидира своју климатску политику и обезбеди реално смањење емисија од најмање 25%, а и Врховни суд Холандије је био идентичног става.[1523]

Након овог случаја, који је омогућио шири дијалог о обавезама за државе у контексту решавања глобалног проблема климатских промена,[1524] на подручју Европе уследила је права лавина климатских случајева. У наставку ћемо сагледати праксу судова у погледу питања која су до сада интригирала стручну јавност, попут питања приписивости, процесне легитимације за вођење спора итд.

Заједничке карактеристике климатских парница на подручју Европе огледају се у чињеници да се заснивају на оспоравању појединачних владиних одлука у административном праву, тј. појединачних политичких одлука или пројеката који би повећали емисије гасова стаклене баште или који нису адекватно узели у обзир њихов

[1518] *Ibid.*, para. 2.78.
[1519] *Ibid.*, paras.1.7, 2.78
[1520] J. Verschuuren, "The State of the Netherlands v. Urgenda Foundation: The Hague Court of Appeal upholds judgment requiring the Netherlands to further reduce its greenhouse gas emissions", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 28(1), 2019, pp. 94–98.
[1521] *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands* (2015), para. 4.45.
[1522] *Ibid.*, para. 4.46. Интересантно је да се Окружни суд у Хагу, доносећи првостепену пресуду 2015. године, просторно ограничио на последице климатских промена на подручју Холандије, иако се у тужби експлицитно наводи да се њоме штите права целокупног становништва на планети и, што је још интересантније, будућих генерација. Суд је очигледно избегао да детаљно улази у питање обима екстериторијалности и одговорности државе. Важно је нагласити да је Окружни суд донео делимичну одлуку у вези са спором, фокусирајући се на обавезе смањења штетних емисија до 2020. године, а није одлучивао о обавезама за период до 2030. године. Суд такође није нашао повреду домаћих прописа.
[1523] Supreme Court of the Netherlands, 20 December 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007, https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Nieuws/Paginas/Supreme-Court--the-Netherlands--must-reduce-greenhouse-gas-emissions.aspx, приступљено, 17.10.2025. Детаљније о овом случају вид. Љ. Тинтор, „Значај случаја Ургенда за развој климатских парница на подручју Европе", *Страни правни живот,* 65.2, 2021, стр. 250–255.
[1524] R. Perona, *et al.,* "The Urgenda Climate Case: Reexamining its Legal Rationale, Debates and Implications Four Years Later", *Saber, Ciencia y Libertas*, Vol. 19, No. 1, 2024, p. 134.

утицај на климу. Климатске парнице се такође баве попуњавањем празнина које су имале за циљ да се приморају на деловање у областима политике које су остале нерешене. Већина европских случајева везаних за климу задржава традиционални модел у којем групе цивилног друштва и чланови јавности подносе тужбе против својих домаћих влада. Око 75% европских случајева везаних за климу поднето је против владиних актера.[1525] Ови захтеви најчешће оспоравају владине акције које погоршавају климатске промене или изазивају владу да предузме агресивније климатске акције.

У Европи су за климатске спорове најчешће надлежни управни судови, док 15 држава има специјализована одељења за климатске спорове.[1526] У државама које немају специјализована одељења у управним судовима постоји могућност формирања *ad hoc* већа.[1527] Пракса европских судова у националним климатским парницама показује значајну разноврсност приступа у погледу процесних питања, правних основа и тумачења односа између климатских обавеза и људских права. Иако је број парница у сталном порасту, судови у европским државама суочавају се са низом заједничких правних изазова, међу којима су кључни процесна легитимација тужилаца, тумачење законских и регулаторних обавеза државе, примена деликтне одговорности на корпорације и позивање на уставна права, укључујући право на здраву животну средину. Овај развој указује на прелазак климатског права из фазе апстрактних политичких обавеза у сферу конкретних судских обавеза и одговорности.

Један од најчешћих процесних изазова у европским климатским парницама односи се на питање процесне легитимације**,** јер појединци често се суочавају с високим праговима доказивања правног интереса. У појединим државама, попут Грчке, судови су усвојили флексибилнији приступ, па судови примењују „тест довољног интереса“, који омогућава широк приступ правди.[1528] Насупрот томе, у већини држава континенталне Европе, нарочито у Немачкој, појединци тешко могу остварити активну легитимацију, јер национални прописи о климатским променама не признају субјективна права појединаца.[1529] У таквим околностима, невладине организације постају главни носиоци климатских парница, захваљујући имплементацији Архуске конвенције којом се државама уговорницама налаже да осигурају приступ правди овим организацијама у предметима који се тичу заштите животне средине.[1530] Овај међународни оквир је у бројним европским правним порецима послужио као основ за проширење процесних

[1525] J. Setzer *et al.,* “Climate Litigation in Europe: A Summary Report for the European Union Forum of Judges for the Environment“ 5, https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/publication/climate-litigation-in-europe-a-summary-report-for-the-european-union-forum-of-judges-for-the-environment/, приступљено 17.10.2025.

[1526] Аустрија, Белгија, Бугарска, Данска, Финска, Француска, Немачка, Грчка, Исланд, Ирска, Италија, Малта, Холандија и Шпанија.

[1527] S. Kangasmaa, T. Paloniitty, “Securing Scientific Understanding: Expert Judges in Finnish Environmental Administrative Judicial Review“, 27 *European Energy & Env’t L. Rev.,* 125, 2018, pp. 125–139.

[1528] EUFJE, “Annual Conference 2022 Questionnaire—Greece Response“, Eur. Union F. of Judges for the Env’t, https://www.eufje.org/images/docConf/par2022/Questionnaire_2022_Greece.pdf, https://www.wwf.gr/en/?12572291/Environmental-groups-urge-Greek-Supreme-Court-to-cancel-LNG-environmental-permit, приступљено 17.10.2025.

[1529] A.Fawke, E. K. Cooney, “Standing in Judicial Review Proceedings: No Carte Blanche for Public Interest Groups, Linklaters“, https://www.linklaters.com/en/knowledge/publications/alerts-newsletters-and-guides/2022/march/22/standing-in-judicial-review-proceedings-no-carte-blanche-for-public-interest-groups, приступљено 17.10.2025.

[1530] Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 25 June 1998, UNECE, члан 9 став 2–3.

права које имају еколошке организације, укључујући и признавање активне легитимације чак и у случајевима где национални закони то експлицитно не предвиђају.[1531]

Након што смо размотрити процесне изазове у климатским парницама, на подручју Европе, важно је осврнути се на још једно питање да ли национални судови третирају климатске промене као "политичко питање" које је изван домашаја правосудних органа. У неким европским земљама, попут Шведске, судови су одбили да разматрају климатске тужбе позивајући се на принцип "политичког питања". На пример, у предмету *Аурора против Шведске*, Врховни суд је одбацио тужбу активиста који су тражили од државе да предузме конкретне мере против климатских промена, образлажући да судови не могу да налажу конкретне политичке акције без одлуке демократских тела.[1532] Док, као што видимо, у скандинавским државама преовладава став да питања климатских промена представљају пре свега политичко питање, у већини континентално-европских земаља, попут Немачке, Француске и Италије, судови традиционално показују склоност да у климатским парницама прихвате да постоји правна основа за разматрање климатских спорова, чак и ако се ради о политикама које би могле имати политичке импликације.[1533] Ова упоредна анализа показује да европска судска пракса генерално више наглашава судску надлежност него концепт „политичког питања“.

У погледу правних основа тужби, иако су у последњих неколико година у порасту уставне и људскоправне парнице, већина климатских спорова у Европи и даље се заснива на законским, административним и регулаторним основама. Овакве тужбе најчешће покрећу групе појединаца и организације које оспоравају државне мере или дозволе, позивајући се на неусаглашеност националних прописа са климатским обавезама. У последњих неколико година расте и број парница заснованих на деликтној

[1531] У области заштите животне средине НВО пружају нову перспективу, која може бити шира у односу на перспективу коју имају државе. Њихова улога у овом случају је корективна и допуњујућа. Ј. Горданић, *Невладине организације у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду, 2024, стр. 164.

[1532] Вид. L. Nordlander, “Constitutional boundaries after Verein KlimaSeniorinnen: Lessons on domestic rights-based climate change litigation from the Swedish Supreme Court's Aurora Judgment“, *Review of European, Comparative & International Environmental Law,* 34.2, 2025, pp. 566–571.

[1533] Примери из Норвешке и Шведске илуструју ограничену судску интервенцију у случајевима где тужбе захтевају конкретне политичке мере. Тако је у предмету *Greenpeace Nordic and Young Friends of the Earth Norway v. State of Norway*, норвешки суд одбио захтев за конкретне мере адаптације, истичући ограничену улогу правосуђа у државној климатској политици. Овакав приступ се заснива на идеји да одређене одлуке о климатској стратегији припадају извршној и законодавној власти, а не судовима, што представља класичан пример примене принципа „политичког питања“. Вид. Norwegian Supreme Court (Plenary), HR-2020-2472-P (Greenpeace Nordic Association v. Ministry of Petroleum and Energy (People v. Arctic Oil), Supreme Court of Norway, Judgment of 22 December 2020, Case No. 20-051052SIV-HRET.paras. 220–222, 227–228; Супротно томе, у Холандији, Италији, Швајцарској и Француској судови су признали своју надлежност и активно интервенисали у климатским парницама. Италијански пример, *Greenpeace Italia & ReCommon v. Eni* (2024), показује проширење овог приступа на комбинацију корпоративне и државне одговорности. Вид. *Greenpeace Italia, ReCommon et al. v. ENI S.p.A.*, Order No. 20381/2025 of 18 July 2025, Civil Court of Rome; Док је у Швајцарској (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland*, 2022) суд утврдио кршење права на живот и здравље због недовољних мера против климатских промена. У Француској, случај *Notre Affaire à Tous v. France* (2022) потврђује тренд судске интервенције, јер је суд наложио држави да предузме мере смањења емисија. Вид. *Notre Affaire à Tous and Others v. France,* Paris Administrative Court, Judgment of 3 February 2021 and final decision of 14 October 2021. art. 2.

одговорности, посебно против великих корпорација из сектора фосилних горива.[1534] Поред законских и деликтних основа, све већу пажњу привлаче уставне климатске парнице, које се заснивају или на експлицитно признатим правима на здраву животну средину, или на општим уставним правима.[1535] Позивајући се на права из уставних система, многи тужиоци су покретали поступке и на основу људских права признатих међународним уговорима, посебно ЕКЉП. Најчешће се истичу право на живот и право на приватни и породични живот чије се позитивне обавезе често преклапају.

У климатским споровима, поред класичних извештаја вештака (који могу бити именовани независни експерти или судије-вештаци) све чешће се користе и недокументарни докази као што су увиђаји на лицу места (нпр. у случају *Lliuya v. RWE у Немачкој*), као и „неформални научни извори" попут извештаја независних научних институција и међународних организација попут Међувладиног панела за климатске промене које судови користе за утврђивање антропогеног карактера климатских промена и процену последица неадекватних мера држава, као у случају *Ургенда.* Научни налази се користе не само за утврђивање постојања климатских опасности, већ и за процену специфичних ризика по одређене групе становништва, укључујући осетљиве категорије као што су старије особе изложене екстремним климатским феноменима. Приметно је такође да се у европским националним климатским парницама од стране судова масовно користи принцип предострожности како би омогућили мере које штите здравље људи и животну средину у условима научне неизвесности.[1536] У предмету *Ургенда* холандски Врховни суд потврдио је да недостатак потпуне научне сигурности не ослобађа државу обавезе да предузме мере против климатских ризика.[1537] На овај начин, судови не стварају нова права директно, већ користе научну аргументацију за интерпретацију постојећих права, као што су право на живот и право на приватни и породични живот, забрана мучења и забрана дискриминације у контексту климатских ризика. Судови такође указују на неопходност интеграције климатске науке у јавне политике и планове смањења емисија. Одлуке показују да је важно утврдити конкретне циљеве емисија у

[1534] Најпознатији пример је случај *Milieudefensie и др. против Royal Dutch Shell plc.*, у којем је Окружни суд у Хагу 2021. године пресудио да Шел мора смањити емисије за 45% до 2030. године у односу на 1990. Суд је ову обавезу засновао на члану 6:162 Грађанског законика Холандије (дужност пажње) и обавезама које произлазе из чланова 2. и 8. Европске конвенције о људским правима. M. A. Tigre, M. Hesselman, „Milieudefensie v Shell: 3 Takeaways and Challenges on the Appeal's Court Decision", Sabin Ctr. for Climate Change, Climate L. Blog, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2024/12/12/milieudefensie-v-shell-3-takeaways-and-challenges-on-the-appeals-court-decision/?mc_cid=d727beb56e&mc_eid=8cd0d23670, приступљено 17.10.2025.

[1535] Климатска парница *Klimatická žaloba ČR v. Czech Republic* је покренута 2021. године од стране групе грађана, невладине организације и једне општине, који су тврдили да чешка влада и четири министарства нису предузела довољно конкретне мере за смањење емисија стакленичких гасова и прилагођавање климатским променама, чиме су повређена њихова права на живот, здравље и здраву животну средину. Градски суд у Прагу је 2022. године делимично усвојио тужбу, оценивши да држава мора усвојити амбициознији план редукције емисија. Међутим, Врховни управни суд је 2023. поништио ту одлуку уз образложење да циљ смањења емисија од 55 % представља заједничку обавезу Европске уније, а не појединачну правну обавезу Чешке. Након поновљеног поступка, првостепени суд је тужбу одбио, што је потврђено у жалбеном поступку 2024. године, док су тужиоци 2025. поднели уставну жалбу пред Уставним судом. О целокупном току овог случаја види E. Balounová, "The First Czech Strategic Climate Lawsuit with the Focus on the Cross-fertilisation of Court Decisions", in E. D'Alessandro, D. Castagno, (eds.), *Reports & Essays on Climate Change Litigation,* Quaderni del Dipartimento di Giurisprudenza dell'Università di Torino, 31/2024, pp. 65–78.

[1536] Многе државе чланице, попут Чешке и Финске, такође га примењују у домаћем праву као основни инструмент за решавање научне неизвесности.

[1537] Supreme Court of the Netherlands, 20 December 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007, paras. 61–63.

складу са научним препорукама, као и да правна оцена поступака држава и компанија мора узети у обзир како актуелну тако и пројектовану тежину климатских ризика.

Један од најсложенијих аспеката климатских парница односи се на питање приписивости. Европски судови у последњих неколико година показују тренд постепеног напуштања традиционалног узрочног стандарда који захтева директну везу између радње и штете. У предмету *Milieudefensie v. Shell*, Окружни суд у Хагу је прихватио да чак и када појединачни емитер не представља доминантан извор емисија, кумулативни ефекат глобалне активности омогућава приписивање одговорности. Суд је нагласио да је „допринос Шел-а глобалним емисијама значајан довољно да створи правну обавезу предузимања мера смањења", чиме је одбачен аргумент о „занемарљивом доприносу".[1538] Овим је створен нови модел приписивања заснован на принципу пропорционалне колективне одговорности, који подразумева да сваки значајни емитер сноси одређени део обавезе без потребе да се тачно квантификује индивидуални удео у глобалној штети. Међутим, у жалбеном поступку, 12. новембра 2024. године, Апелациони суд у Хагу је поништио ову одлуку, утврђујући да није постојао довољан научни консензус који би оправдао конкретан циљ смањења емисија за *Shell*.[1539] Суд је, ипак, потврдио да компаније попут *Shell*-а имају обавезу да ограниче своје емисије у складу са људским правима и дужном пажњом, али није прихватио конкретан циљ смањења емисија од 45% до 2030. године.[1540]

Новији случајеви, као што је *Greenpeace Italia and ReCommon v. Eni,* продубљују овај приступ. Италијанске организације и грађани тврде да је компанија ENI годинама доприносила климатским променама знајући за њихове последице, те да је држава, као већински акционар, делимично одговорна за неделовање. Иако поступак још траје, одлука Врховног суда Италије из 2025. године да је национални суд надлежан представља важан корак ка материјалном разматрању корпоративне и државне одговорности.[1541] Ова пракса указује да судови прихватају концепт „доприноса кроз стратегију", одговорност више није условљена само обимом емисија, већ и политиком, инвестиционим изборима и степеном корпоративног знања о климатским ризицима.

У климатским парницама на подручју Европе врло интересантно питање је како судови тумаче однос између националних обавеза и оквира климатске политике ЕУ. У оквиру националних парница поставила су се кључна питања да ли је ЕУ политика „потпуно уређена" и тиме искључује додатне националне обавезе и да ли би судска контрола националних мера значила „индиректно" оспоравање ваљаности ЕУ циљева.[1542] На ово питање нисмо добили јасан и уједначен одговор националних судова. Белгијски суд је у случају *Klimaatzaak (Климатцак)* одбацио аргументе државе о везаности државе за климатску политику ЕУ пратећи праксу заузету у случају *Ургенда.* Суд је заузео став да циљеви ЕУ представљају доњу границу обавеза држава, али да државе могу предузети и више у смањењу штетних емисија, при чему сам суд није

[1538] Вид. *Milieudefensie et al. v. Royal Dutch Shell plc*., ECLI:NL:RBDHA:2021:5337, The Hague District Court, 26 May 2021.

[1539] Milieudefensie *et al*, 'Procesinleiding Vorderingsprocedure By De Hoge Raad' (2025) https://milieudefensie.nl/actueel/procesinleiding-milieudefensie-cassaties.8(vi), para. 3.45.

[1540] *Ibid*., paras. 7.73–7.75.

[1541] *Greenpeace Italy et. Al. v. ENI S.p.A., the Italian Ministry of Economy and Finance and Cassa Depositi e Prestiti S.p.A.* Decision 21.07.2025.

[1542] Вид. C. Eckes, "Strategic Climate Litigation before National Courts: Can European Union Law be used as a Shield?", *German Law Journal*, 25.6, 2024, pp. 1025-1027.

одредио горњу границу обавезе државе.[1543] Овај приступ разврстава ЕУ право као мерило, не као лимит.

Ипак, у случају *Гринпис против Шпаније* (*Greenpeace v. Spain*) показало се да национални судови могу заузети и другачије ставове. НВО је тражила да суд утврди да национална политика није усклађена са потребом да се обезбеди пут ка ограничењу загревања на 1,5°C, позивајући се и на међународне стандарде (Париски споразум) и на уставна права. Врховни суд је одбио захтев на основу аргумента да би таква одлука подразумевала индиректно преиспитивање адекватности ЕУ климатске политике.[1544] Суд је нагласио да је постављање циљева и амбиција у области климатске политике надлежност ЕУ као целине.[1545] Према томе, ако национална мера у том домену буде донета у складу са оквиром који је утврдила ЕУ, па суд не може доводити у питање њену законитост без да тиме утиче и на саму ваљаност ЕУ оквира. Главна слабост оваквог става шпанског суда огледа се у чињеници да је он супротан правној природи члана 193. Уговора о функционисању ЕУ, који дозвољава строже националне мере. Такође, аргумент „штита ЕУ“ искоришћен је и у случају у Чешкој где се поставило питање како одредити национални допринос сваке државе у оквиру колективних циљева ЕУ. Врховни управни суд је утврдио да је одређивање „националног удела“ у суштини расподела колективне обавезе, што представља политичко питање које захтева демократску и законодавну расправу унутар ЕУ и држава чланица, па је суд ограничио своју улогу. [1546]

Ово „самоограничавање“ суда појачава институционални вакуум и оставља угрожене појединце од климатских последица без адекватне судске заштите. У будућности се може очекивати да ће концепт „ЕУ штита“ еволуирати ка јаснијем разграничењу надлежности између националних судова и институција ЕУ у области климатске политике. Национални судови ће вероватно наставити да показују уздржаност у преиспитивању мера које произлазе из правног оквира ЕУ, посебно када би такво преиспитивање могло довести у питање њену унутрашњу кохерентност. Истовремено, јачање климатских амбиција у самом праву ЕУ могло би постепено смањити простор за позивање на „ЕУ штит“ као аргумент против дубље судске контроле.

Још једно од кључних питања које остаје делимично отворено у климатским парницама у Европи односи се на утврђивање и правне последице климатске штете. У већини случајева, као што су *Ургенда* и *Шел*, судови су се фокусирали на наметање обавезе смањења емисија, а не на накнаду конкретне материјалне или нематеријалне штете. Оваква пракса указује да је превентивни приступ и даље доминантан, јер судови више делују као катализатори климатске политике него као механизми репарације.

[1543] Cour d'appel de Bruxelles, 2nd Chamber, *VZW Klimaatzaak and Others v. Belgian State, Flemish Region and Brussels-Capital Region*, Judgment of 30 November 2023, Case Nos. 2021/AR/1589, 2022/AR/737 and 2022/AR/891, paras. 201–202.

[1544] Иако је Суд признао да закони ЕУ постављају „минимална ограничења“ и да државе чланице могу предузимати амбициозније мере, изразио је забринутост у вези са последицама проглашења шпанске политике незаконитом, с обзиром на то да је она у складу са „амбициозним“ циљевима ЕУ. Суд је истакао да „и сами апеланти признају да је Шпанија испунила обавезе о подели напора за смањење емисија гасова стаклене баште које је унутрашње ЕУ наметнула“ и закључио да би свако налазиште да Париски споразум захтева већу редукцију емисија него што то право ЕУ налаже Шпанији, „имплицитно довело у питање односе шпанске државе са Унијом“ и потенцијално угрожавало кредибилитет и доследност политика ЕУ. *Greenpeace España and ors v Government of Spain*, Contentious-administrative appeal, STS 3556/2023, ILDC 3674 (ES 2023), 24th July 2023, Spain; Supreme Court 24 July 2023, paras. 61–63.

[1545] *Ibid*.

[1546] *Klimatická žaloba ČR v. Czech Republic,* Decision by the Supreme Administrative Court (in Czech), 20.02.2023, para. 130.

Међутим, приметни су нови трендови који показују постепени помак ка индивидуализованој штети. У предмету *Greenpeace Nederland and Residents of Bonaire v. Netherlands State* који је покренут 2024. године тужиоци су тврдили да је неуспех државе да спроведе мере адаптације довео до непосредног ризика за становништво острва Бонер.[1547] Овај случај представља значајан корак у еволуцији климатских парница јер помера фокус са искључиво превентивних мера ка конкретним последицама које климатске промене производе за појединце и заједнице. За разлику од ранијих случајева, у којима су судови углавном налагали смањење емисија ради спречавања будуће штете, у предмету Бонер климатска штета је разматрана кроз призму већ постојећих и предвидивих последица по свакодневни живот становништва.[1548] Посебан значај овог случаја лежи у чињеници да је суд препознао да климатске промене не угрожавају само физичку безбедност и имовину већ и културни идентитет и начин живота локалне заједнице.[1549] Тиме је концепт климатске штете проширен изван традиционалних материјалних губитака и обухватио нематеријалне вредности које је знатно теже доказати и квантификовати. [1550] Суд је прихватио да недостатак адекватних мера адаптације може представљати повреду људских права чак и пре него што штета у потпуности наступи.[1551] На тај начин је додатно ојачан превентивни карактер климатских парница, али уз истовремено признавање конкретних последица које климатски ризици већ производе. Суд је посебно указао на чињеницу да су пораст нивоа мора и све учесталији екстремни временски догађаји претња не само стамбеним и инфраструктурним објектима, већ и локалитетима од културног значаја, традиционалним облицима рибарства и другим праксама које чине саставни део културног наслеђа Бонера.[1552] Посебно је значајно што је суд повезао климатске ризике са уживањем људских права, прихватајући да последице климатских промена могу довести до повреде права заштићених ЕКЉП чак и онда када се штета још увек није у потпуности материјализовала.[1553] Иако је суд утврдио повреду права становника Бонера, није се упустио у питање накнаде штете нити је прецизирао облик репарација који би могао уследити. Та чињеница потврђује да европска климатска јуриспруденција још увек показује извесну резерву према досуђивању новчаних или других облика накнаде за климатске губитке. Овај случај представља важан корак у признавању везе између

[1547] Вид. *Greenpeace Netherlands and 8 citizens of Bonaire v. The Netherlands* – complaint, January 11, 2024, paras. 53-59. Тужиоци су истакли да је држава обавезна да поштује људска права, укључујући право на живот, приватност и културу, као и обавезе из Париског споразума. Тужба се заснивала на члану 6:162 Холандског грађанског законика, који се односи на незаконита дела, и позива се на претходне климатске парнице у Холандији.

[1548] Суд закључује да је држава прекршила позитивне обавезе из члана 8 ЕКЉП према становницима Бонера јер мере адаптације које је држава планирала нису у складу са обавезама држава у складу са Париским споразумом. *Greenpeace Netherlands and 8 citizens of Bonaire v. The Netherlands* The Hague District Court, 28 January 2026, para. 1.4.

[1549] *Ibid.*, para. 4.4.

[1550] *Ibid.*, paras. 4.28–4.29.

[1551] *Ibid.*, paras. 1.4–1.5, 11.23–11.24.

[1552] *Ibid.*, para.11e; Суд је наредио израду и имплементацију интегрисаног климатског плана за Бонер за период до 2030. године. *Ibid.*, paras. 12.1–12.4.

[1553] Суд је нагласио да је Бонер, иако део Краљевине Холандије, годинама уживао нижи степен климатске заштите у односу на европски део државе. Управо је овај аспект неједнаког третмана био важан елемент у оцени да држава није испунила своје позитивне обавезе у области адаптације на климатске промене. *Ibid.*, paras. 11.37–11.46; На тај начин случај је отворио питање да ли државе могу сносити одговорност не само због недовољног смањења емисија, већ и због пропуштања да правовремено заштите посебно рањиве заједнице од последица које су већ предвидиве. *Ibid.*, paras. 11.21–11.29: Суд је прихватио да недостатак адекватних мера адаптације може представљати повреду људских права чак и пре него што штета у потпуности наступи.

климатских промена и културних права, међутим пресуда има и одређене недостатке који се пре свега огледају у искључивом ослањању на члан 8 ЕКЉП, уместо да се културна права разматрају кроз шири корпус међународног права културног наслеђа и људских права.[1554]

Иако је у пракси климатских парница у Европи видљив континуирани напредак у погледу признавања правне одговорности, последице такве одговорности остају делимично нејасне. Судови најчешће налажу обавезу резултата попут смањења емисија за одређени проценат до конкретне године,[1555] али остављају избор средстава на дискреционо одлучивање државе. То указује да климатска одговорност у европском контексту има хибридну природу, она није класична деликтна одговорност, већ инструментална и нормативна, усмерена на структурне промене понашања. У том смислу, европски судови својим одлукама не само да тумаче постојеће норме, већ и креативно конституишу нове стандарде климатске дужне пажње.

Иако видимо да су националне климатске парнице у Европи допринеле разјашњењу многобројних питања и временом је утврђена доследна пракса, нека питања и даље представљају Гордијев чвор климатског права. Прво, квантитативно приписивање одговорности за глобалне емисије и утврђивање пропорционалног удела у штети и даље је нерешено питање. Судови су прихватили да се одговорност може заснивати и на релативном доприносу и принципу заједничке али диференциране одговорности, али без прецизног квантитативног стандарда. Научни покушаји развоја методологија за индивидуализовано приписивање штете још увек нису добили универзално правно признање. Судови углавном користе квалитативни приступ, заснован на принципу дужне пажње и усклађености са међународним обавезама (попут Париског споразума). Недостатак општеприхваћеног стандарда квантитативног приписивања отежава и доказивање узрочно-последичне везе између конкретних емисија и локалних последица. Друго, проблем извршења судских налога и праћења њихове имплементације представља озбиљан изазов.[1556] Треће питање односи се на обим државне надлежности тј. да ли државе могу сносити одговорност за климатске ефекте ван своје територије или,

---

[1554] Суд је такође избегао да развије јасне стандарде за заштиту културног наслеђа од климатских промена, задовољавајући се општом обавезом државе да предузме „ефикасне мере". *Ibid.*, рага. 1.7; Према нашем мишљењу Суд је могао климатске промене да посматра и као фактор који продубљује историјске и структурне неједнакости између европског дела Холандије и њених прекоморских територија. На тај начин пропуштена је прилика да се климатска правда повеже са питањима колонијалног наслеђа, расподеле ризика и неједнаког капацитета за прилагођавање климатским променама.

[1555] Тако је у случају *Ургенда* Суд наредио држави да смањи емисије за 25% у односу на прединдустријски ниво до 2020. године.

[1556] У предмету *Ургенда*, холандска влада је у више наврата одлагала спровођење мера, што је изазвало дебату о ефикасности судске контроле јавних политика. Иако је суд наложио конкретно смањење емисија, држава је у извештајима показала да је стварно смањење било постигнуто тек делимично, и углавном захваљујући спољним факторима (као што је смањење производње током пандемије COVID-19). NL Times, Netherlands failed to achieve court-ordered environmental targets last year", https://nltimes.nl/2022/03/16/netherlands-failed-achieve-court-ordered-environmental-targets-last-year, приступљено 17.10.2025. Слични изазови постоје и у другим државама: у Немачкој је Уставни суд у случају Нојбауер (*Neubauer et al. v. Germany*) 2021. године наложио измену климатског закона, али надзор над извршењем остаје ограничен. Ово указује на структурни проблем у праћењу усклађености и транспарентности државних политика, који би могао захтевати успостављање специјализованих механизама (нпр. парламентарни надзор, извештавање независних тела, или јавне климатске ревизије). S. Eastwood *et al.,* "ESG Litigation: German Federal Constitutional Court Rules That The German Federal Climate Change Act Is Partially Unconstitutional", https://www.eyeonesg.com/2021/06/esg-litigation-german-federal-constitutional-court-rules-that-the-german-federal-climate-change-act-is-partially-unconstitutional/, приступљено 17.10.2025.

обрнуто, за неуспех да заштите своје грађане од глобалних узрока.[1557] Четврто, док је већина досадашњих случајева била усмерена на прилагођавање, све више парница се односи на неуспех у адаптацији и превентивној заштити. Ови поступци настоје да се утврди да ли држава има позитивну обавезу да се прилагоди климатским ризицима и тиме спрече штету по становништво. Овај тренд указује на еволуцију климатског права од реактивног ка превентивном приступу, где се очекује да државе и компаније делују проактивно у циљу спречавања будуће штете.

Након анализе можемо закључити да су климатске парнице у Европи показале да судови нису пасивни посматрачи у области климатског права, већ активни актери у обликовању нових стандарда државне и корпоративне одговорности. Њихова улога се трансформисала из класичног арбитра у корективни механизам који подстиче државе да конкретизују своје међународне обавезе на националном нивоу у складу са научним доказима и стандардима људских права.

7.5.1.2. Климатске парнице у остатку света

Након анализе климатских парница у Европи следи анализа климатских парница у САД и државама глобалног Југа.[1558] Климатске парнице у САД имају најразвијенију судску праксу у свету. Оне обухватају широк спектар поступака – од тужби против федералних и државних власти због недовољне регулативе или непоштовања обавеза у вези са смањењем емисија, до поступака против корпорација због доприноса климатским променама, обмане јавности и угрожавања људског здравља и живота. Кроз ове парнице постепено се обликују кључна правна питања у климатском праву нарочито по питању одговорности.

Случај Јулијана (*Juliana)* против САД покренула је група младих који су тврдили да Влада крши њихова уставна права на живот, слободу и имовину подржавањем система који дозвољава употребу фосилних горива. Они су се позвали на тзв. „*public trust doctrine*“, према којој држава има обавезу да заштити природне ресурсе за будуће генерације. Окружни суд је у почетку дозволио поступак, али је Апелациони суд 2020. године одбацио тужбу, закључивши да судови немају институционални капацитет да одређују свеобухватну климатску политику државе (доктрина политичког питања).[1559] Након што је судија Ејкен (*Ann Aiken*) 2023. године дозволила наставак поступка на основу измењене тужбе која је захтевала декларaторну заштиту, међутим, Апелациони суд је 1. маја 2024. наложио коначно одбацивање тужбе без могућности даљих измена,[1560]

[1557] Ово питање је покренуто у више поступака као нпр. *Greenpeace Nederland*. Тешко је очекивати да ће оно ускоро бити решено јер тренутно судови се самоограничавају на одлучивање у ситуацијама кад је „погођено лице“ директно повезано с државом којој се суд обраћа (грађани, прекоморске територије), додатно постоји проблем да кад би национални судови прихватили да одлучују о екстериторијалним емисијама ко би и на који начин извршио пресуде и на крају доношење пресуде којом се једна држава проглашава одговорном за штету ван њених граница може увести конфликт са правом међународних односа (нпр. оспоравање суверенитета). За сада национални судови прихватају само тужбе које се односе на мултинационалне компаније које делују екстериторијално.

[1558] Услед огромног броја климатских парница у овом делу дисертације смо се определили да сумирамо основне карактеристике климатских парница по континентима уз детаљније сагледавање појединих случајева које смо сматрали специфичнима.

[1559] Суд је нагласио да такве мере спадају у надлежност законодавне и извршне власти, а не судова. Вид. *Juliana v. United States, 947 F.3d 1159 (9th Cir. 2020), pp. 1171–1175.*

[1560] *Juliana v. United States,* In re United States, Order, U.S. Court of Appeals for the Ninth Circuit, 1. May 2024.

а Врховни суд САД је потврдио став Апелационог суда чиме је окончан један од најзначајнијих климатских спорова у историји САД.[1561]

Овај случај је био значајан јер је први који је покренуо питање уставног права на стабилну климу. Тужиоци су најавили наставак борбе пред Међуамеричким судом за људска права,[1562] који као што смо видели у саветодавном мишљењу уме да заузме врло прогресивне ставове, па би његова одлука у овом случају могла имати далекосежан утицај на климатско право.

Једна од најупадљивијих карактеристика готово свих климатских парница у САД, што се посебно јасно огледа у случају *Јулијана*, јесте питање процесне легитимације тужилаца као централно спорно правно питање. Судови су постепено проширили појам легитимације, признајући да климатска штета, иако глобална, може бити индивидуализована. Сагледавајући парнице у САД приметно је да тужиоци све чешће успевају да убеде судове да појединачни актери, иако не једини узрок климатских промена, доприносе укупној штети. Тако је прихваћено да „занемарљив допринос“ не искључује одговорност ако постоји предвидљива последица. Овај приступ се развио кроз *Honolulu v. Sunoco* и сродне тужбе градова против нафтних компанија.[1563] Америчке климатске парнице не ослањају се само на међународне принципе, већ користе домаће правне инструменте као што су закони о заштити потрошача, превари, штети и небризи. Ова интердисциплинарност омогућила је судовима да климатске аргументе уведу у постојеће правне оквире.[1564] Последња карактеристика климатских парница у САД огледа се у чињеници да велики број новијих случајева (нпр. *City of Honolulu v. Sunoco*) усмерен је против фосилних компанија због свесног прикривања климатских ризика. Овим се развија концепт корпоративне климатске одговорности, који превазилази класичну државну димензију одговорности. Импликације парница на климатско право огледају се у разјашњењу стандарда дужне пажње и у чињеници да кроз климатске парнице против транснационалних компанија судови су почели да признају колективну и пропорционалну одговорност више актера, чиме је ублажен класични захтев за директном узрочношћу.

[1561] *Juliana v. United States*, Petition for Certiorari Denied, 24. март 2025.

[1562] L. Clark, “Juliana climate case arrives at international court“, https://subscriber.politicopro.com/article/eenews/2025/09/26/juliana-climate-case-arrives-at-international-court-00580991, приступљено 22.10.2025.

[1563] Овај случај покренут је од стране града Хонолулуа против више нафтних корпорација (укључујући ExxonMobil, Chevron и Shell), због обмане јавности у вези са познатим климатским ризицима њихових производа. Тужиоци су тврдили да су компаније намерно прикривале научне доказе о климатским променама, чиме су допринеле штети која погађа инфраструктуру и становништво. Корпорације су покушале да поступак пребаце на федерални ниво тврдећи да је реч о питању међународне енергетске политике, али је Врховни суд САД 2023. године одбио њихов захтев, чиме је потврђена надлежност државних судова. Ово је први значајан корак ка томе да локалне власти могу тражити накнаду штете због климатских последица. Случај је допринео разјашњењу питања узрочности код вишеструких загађивача, јер судови све више прихватају да и „делимични“ или „занемарљиви“ допринос може створити одговорност ако је предвидиво да изазива штету. Вид. *City & County of Honolulu v. Sunoco LP, The Hawai'i* Supreme Court Decision, October 31, 2023, pp. 1–83.

[1564] Град Њујорк је 2018. године покренуо тужбу против пет највећих нафтних компанија (Chevron, BP, ConocoPhillips, ExxonMobil и Shell), тврдећи да су својом производњом и продајом фосилних горива значајно допринеле климатским променама, што је довело до оштећења градске инфраструктуре и повећаних трошкова заштите становништва. Тужба је заснована на домаћим правним основима деликтне одговорности (tort law), конкретно, на тврдњама о немару (negligence) и ометању имовинских права**.** И овај случај није добио судски епилог јер се суд позвао на доктрину политичког питања. Вид. *City of New York v. Chevron Corp*., No. 18-2188 (2d Cir. 2021), (No. 18-2188, decided on April 1, 2021), pp. 32-35.

Од укупног броја климатских парница око 9% парница се дешава у државама глобалног Југа.[1565] У Латинској Америци ако би се у климатске случајеве убројали и случајеви посредног значаја о квалитету ваздуха или сече шума онда климатске парнице на овом простору показују да судска пракса може значајно обликовати климатску политику и нормативне токове.[1566] У Латинској Америци једна од главних карактеристика климатских парница и оно што их издваја од парница у другим деловима света јесте да судови одлучују о међугенерацијским питањима и повреди права на здраву животну средину или стабилну климу. У све већем броју случајева тужиоци успевају да добију спорове против држава и да издејствују заштиту фундаменталних права повезаних с климом (здравље, живот, достојанство).[1567] Приметно је да судије у Латинској Америци активно обликују климатско право кроз климатске парнице, посебно кроз признавање нових права попут права будућих генерација и права природе Ова права проширују традиционални концепт носиоца права и омогућавају нове правне основе за климатске тужбе, посебно у случајевима где постоји временски јаз између узрока и последица климатских промена.[1568] Судови природним ентитетима и екосистемима признају правни субјективитет, омогућавајући њихову заштиту од претњи и експлоатације, што су пионирски применили Еквадор и Боливија кроз „*pro natura*“ уставне интерпретације.[1569] Иако често долази у сукоб са економским развојем, субјективитет природе пружа додатну правну основу за контролу активности које доприносе климатским променама, укључујући емисије гасова са ефектом стаклене баште и загађење. Судови признају обавезу заштите животне средине за будуће генерације, а често тумаче постојеће еколошке обавезе како би укључили ову димензију.[1570]

Националне климатске парнице на подручју Афричког континента су у последњих неколико година доживеле значајан пораст и одликује их разноврсност предмета, иако у односу на остале континенте можемо закључити да климатске парнице у Африци нису наишле на плодно тле.[1571] Парнице обухватају тужбе против државних органа због политике или одлука које подстичу емисије (нпр. одобравање термоелектрана),[1572] тужбе које траже примену постојећег права на здраву животну

[1565] M. A. Tigre, *Climate Litigation in the Global South: Mapping Report*, Sabin Center for Climate Change Law, 2024, p. 14.

[1566] M. A. Tigre, N. Urzola, A. Goodman, "Climate litigation in Latin America: is the region quietly leading a revolution?", *Journal of Human Rights and the Environment,* 14.1, 2023, pp. 70–73.

[1567] *Ibid.*, pp. 78–79.

[1568] *Ibid.*, p. 86.

[1569] Вид. Тинтор, 2022, стр. 305–325.

[1570] Као пример може се навести случај Алварез и остали против Перуа (*Alvarez et al. v. Peru*). Млади тужиоци истичу право на адекватну и уравнотежену животну средину за садашње и будуће генерације, захтевају спровођење конкретних климатских мера, укључујући нето-нула дефорестацију до 2025. године. Вид. Alvarez y otros contra Peru, Superior Court of Lima Thu, 24 Apr. 2025. https://climaterightsdatabase.com/2023/03/17/alvarez-et-al-v-peru/, приступљено 22.10.2025.

[1571] K. Pandey, “Africa witnesses rise in climate litigation amid its deadliest disasters”, https://www.downtoearth.org.in/africa/africa-witnesses-rise-in-climate-litigation-amid-its-deadliest-disasters, приступљено 22.10.2025.

[1572] Нпр. случај у коме је неколико омладинских и еколошких организација тужило Министарство енергетике и владу Јужне Африке због плана да се изгради 1.500 MW нових термоелектрана на угаљ у оквиру државне енергетске стратегије. Суд је пресудио у корист тужилаца, оценивши да је одлука државе неуставна јер није у складу са правом на здраву животну средину и интересима будућих генерација. Вид. *Africa Climate Alliance et. al., v. Minister of Mineral Resources & Energy et. al.* (56907/2021) [2024] ZAGPPHC 1271 (4 December 2024).

средину[1573] и право на живот у контексту климатских ризика. Овај талас парница произлази из све јаснијег ефекта климатских промена у Африци (суше, поплаве) и из осећаја институционалне инертности, грађанске групе и погођене заједнице траже правне канале да захтевају одговорност и брже деловање. Специфичност афричког система у климатским парницама је могућност подношења *actio popularis.*[1574]

Климатске парнице су актуелне и на азијском континенту. Тужбени захтеви су углавном идентични али је и за парнице на овом континенту карактеристична неуједначена пракса у погледу тумачења да ли обавезе смањења и акциони планови прилагођавања представљају правне обавезе или политичка обећања. Приметно је позивање на кршење права на здраву животну средину и, што је специфично у корејској парници која је још у току, млади су се позвали на кршење права на недискриминацију имајући у виду начело међугенерацијске солидарности као једно од основних начела у свим климатским споразумима.[1575] Један од најинтересантнијих случајева је *Re Greenpeace Southeast Asia и други против државе Филипини*. Тужиоци су тврдили да је држава одговорна за огромне емисије гасова стаклене баште које емитују приватне компаније на њеној територији, чиме се угрожавају основна људска права. Интересантно је да су се у климатским парницама као аргумент одбране појавиле научне тврдње да угљен диоксид није загађивач, већ суштински састојак живота, што нема везе са загађењем, климатским променама и квалитетом ваздуха. Међутим, 2022. године, суд је одлучио да приватне компаније и држава могу заједно бити правно одговорне за негативан утицај климатских промена.[1576] Суд је сматрао да су велике компаније за производњу угљеника одговорне ако не по законској онда свакако моралној основи.[1577]

Још једна климатска парница на подручју Азије која је значајна за даљи развој одговорности државе добила је свој епилог током 2024. године у Јужној Кореји. Случај је почео 2020. године када је група од 19 младих (и један фетус) Јужнокореанаца поднела уставну жалбу против владине политике у вези са климатским променама тврдећи да су владини климатски циљеви недовољни и да им недостају конкретне мере за смањење емисија након 2030. године, упркос посвећености Јужне Кореје угљеничној неутралности до 2050. године, чиме је терет климатских акција пребачен на будуће генерације, што је довело до кршења права на здраву животну средину. Суд је утврдио да непостојање обавезујућих циљева за период после 2030. нарушава право на здраву и пријатну животну средину.[1578] Суд је такође нагласио да суштинске одлуке које утичу на основна права грађана, нарочито права будућих генерација, морају доносити

[1573] Као пример можемо навести случај у коме су локална организација и становници округа Ламу оспорили су дозволу коју је издао надлежни орган за изградњу термоелектране на угаљ у Ламу округу, тврдећи да пројекат угрожава право на чисту и здраву животну средину, као и здравље и традиционални начин живота заједнице. Трибунал је поништио дозволу и наложио да се спроведе нова процена утицаја на животну средину уз укључивање јавности. Вид. *Save Lamu et al. v. National Environmental Management Authority (NEMA) and Amu Power Co. Ltd.,* Environment and Land Court of Kenya at Nairobi, Petition No. 364 of 2016 (judgment delivered in 2019), 26. June 2019. paras. 154-156.

[1574] I. Abadir, A. Hefti, "Contributions of the African Human Rights System to International Climate Law", *Yale Journal of International Law,* 2025, preprint.

[1575] Bloomberg, "Demanding Bigger Emissions Cuts, Korean Teens Sue Government", https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-13/korean-teens-sue-government-demanding-bigger-cut-in-emissions, приступљено 27.12.2022.

[1576] Вид. *In re Green Peace Southeast Asia and others*, Case No. CHR-NI-2016-0001, Decision 06.05.2022. pp. 88–98

[1577] *Ibid.*

[1578] *Do-Hyun Kim et al. v. South Korea*, The Constitutional Court of Korea, Decision 29.08. 2024, pp. 10–11.

законодавна тела, а не извршна власт.[1579] Ефекти овог случаја су такви да Суд није поништио Оквирни закон о климатској неутралности, већ га је прогласио неусаглашеним са Уставом, дајући рок до марта 2026. године за његову ревизију.[1580] Док је Министарство животне средине најавило измене закона, подношење новог циља за 2035. годину и израду дугорочног плана за достизање угљеничне (климатске) неутралности до 2050.[1581]

Када сагледамо опште карактеристике националних климатских парница у Азији, уочава се да оне показују доследну тенденцију позивања државе на одговорност услед повреде уставних права насталих пропустима у спровођењу климатске политике. Судови у државама попут Пакистана, Индије, Непала препознали су да традиционални правни оквири често нису довољни да одговоре на комплексност климатских изазова и институционалне слабости у спровођењу јавних политика. Услед тога судови *proprio motu* намећу обавезе државама ослањајући се на широка тумачења уставних и међународних норми како би надоместили празнине у законодавству и подстакли извршну власт на деловање. На пример, у пресуди *Leghari v. Federation of Pakistan (Легахри против Пакистана),* пакистански суд не само да је утврдио повреду уставних права због владине неактивности, већ је и наложио формирање „Климатског одбора за имплементацију“, чиме је створио институционални механизам који иначе није био предвиђен законодавним оквиром.[1582] Ова судска проактивност у Азији не произлази само из правног идеализма, већ из стварне потребе да се одговори на структурне слабости административних система, недостатак капацитета за спровођење климатских политика. Судови тако постају посредници између грађана и државе, претварајући климатске политичке циљеве у правне обавезе.[1583] Улога судија се не ограничава на решавање појединачних спорова, већ поставља стандарде будућег поступања власти и афирмише идеју да је климатска политика део ширег система заштите људских права. За разлику од парница у Европи које се фокусирају на климатске циљеве, парнице у Азији се фокусирају на питање приступа води, храни и урбаног загађења као видљивих свакодневних проблема.[1584] У том смислу, климатске парнице у Азији представљају интегрисани приступ, где се заштита животне средине спаја са правом на развој, достојанство и једнак приступ ресурсима. Такав приступ доприноси глобалном развоју климатског права и питању одговорности држава. Пракса у азијским парницама показује да климатска правда не мора почивати искључиво на међународним уговорима, већ може бити остварена кроз националне уставе и судску интерпретацију људских права.

Након анализе можемо закључити да климатске парнице изван Европе показале су да се глобални правни одговор на климатске изазове не заснива искључиво на униформним моделима, већ на креативним адаптацијама постојећих правних оквира националним контекстима. Судови у САД, Латинској Америци, Африци и Азији проширују домете уставних и грађанских права, стварајући нове стандарде одговорности државе и корпоративних актера за климатске последице. Иако различити у приступу, ови системи деле заједничку тежњу да преведу климатску политику у правно извршиве обавезе, чиме судови постају кључни коректив неделотворности извршне власти.

[1579] *Ibid.*
[1580] A. Nissen, “Green Court – South Korean Constitutional Court Rules Landmark Climate Judgement“, https://www.ejiltalk.org/green-court-south-korean-constitutional-court-rules-landmark-climate-judgement/, приступљено 15.05.2025.
[1581] *Ibid.*
[1582] Legahri v. Federation of Pakistan Lahore High Court, Decided: September 4, 2015, paras 13–20.
[1583] M. A. Tigre, 2024, pp. 67–68.
[1584] *Legahri v. Federation of Pakistan*, paras. 1–9.

Климатске парнице изван Европе уводе нове елементе као што су уставна и међугенерацијска права, право природе, проширена процесна легитимација и концепт корпоративне климатске одговорности. Парнице показују да судска интерпретација може функционисати као катализатор климатске правде, уносећи моралну и међугенерацијску димензију у појам правне одговорности. На тај начин, судови изван Европе не само да проширују материју климатског права, већ и редефинишу само схватање државне одговорности у ери климатске кризе.

7.5.2. КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОВИМА

Након анализе климатских парница на националном нивоу следи анализа климатских парница које су се појавиле пред Европским судом за људска права и Судом правде Европске уније.

7.5.2.1 Случајеви пред Европским судом за људска права

Велико веће Европског суда за људска права је 9. априла 2024. године донело пресуде у три климатска случаја. У сва три случаја подносиоци су се жалили да су услед недовољног смањења емисија штетних гасова државе прекршиле чланове 2. и 8. ЕКЉП. Као што смо видели, ЕСЉП није прихватио статус индивидуалне жртве ни у једном случају и само је у случају *Климасениоринен* ушао у меритум признајући активну процесну легитимацију удружењу, али не и појединачним подносиоцима. Ми ћемо у наставку сагледати значај ових случајева и какве би импликације они могли имати на будуће случајеве пред ЕСЉП.

Пре доношења самих пресуда ЕСЉП-а у стручној и општој јавности се поставило питање да ли ЕСЉП као међународни суд уопште треба да разматра климатске случајеве. Постојала је идеја да међународни суд (у овом случају ЕСЉП) не би требало да оцењује климатску политику држава, те да су националне власти боље позициониране да одређују адекватне мере у борби против климатских промена. ЕСЉП је разматрајући ове случајеве прецизно ограничио своју улогу у оквирима владавине права и поделе власти.[1585] ЕСЉП је нагласио да примарна одговорност за борбу против климатских промена припада домаћим законодавним и извршним властима, док судска интервенција има комплементарну улогу у обезбеђивању поштовања права гарантованих Конвенцијом. ЕСЉП је одбацио тврдње о прекорачењу надлежности, истичући да не замењује демократске процесе, већ делује као њихов коректив када државе не испуњавају своје позитивне обавезе.[1586] Применом принципа супсидијарности, Суд је развио диференцирано поље слободне процене према ком државе уживају ужу слободу у одређивању циљева у области климатске политике, али ширу у избору конкретних мера за њихово постизање.[1587]

Случај *Дуарте Агоштињо и остали* је први климатски случај покренут пред ЕСЉП и за разлику од осталих покренуо је и питање повреде члана 14. (забрана дискриминације), у вези са дискриминаторним условима живота у којима ће живети будуће генерације, у поређењу са претходним и члана 1. Првог протокола (право на мирно уживање имовине).[1588] Подносиоци представке су покренули питање

[1585] Вид. *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Grand Chamber Judgment, paras. 411–413, 420–421.
[1586] *Ibid.*, paras. 411-412.
[1587] *Ibid.*, para. 543.
[1588] *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*, ECtHR, Aplication no. 39371/20. ЕСЉП је самоиницијативно покренуо питање повреде члана 3. и у поступку наложио државама да се изјасне.

екстериторијалне одговорности 33 државе за штетне ефекте климатских промена.[1589] Велико веће је представку прогласило неприхватљивом и заузело стајалиште да су сви подносиоци представке били португалски становници, те да је према члану 1. Конвенције Португал морао одговорити на свако кршење права и слобода заштићених Конвенцијом.[1590] Иако је утврдио да проблем климатских промена има заиста егзистенцијалну претњу по човечанство, на другачији начин који га одваја од других узрочно-последичних ситуација, ипак, ти разлози сами по себи не могу послужити као основа за стварање нове судске праксе за екстериторијалну надлежност или као образложење за проширење постојећих.[1591] Суд је нагласио да Конвенција није осмишљена као инструмент опште заштите животне средине, те да постоје други међународни инструменти и домаће законодавство који су примеренији за уређивање овог специфичног питања. [1592] Прихватање наведеног става, према оцени Суда, значило би суштинско одступање од основа на којима почива систем заштите људских права успостављен Конвенцијом, који се превасходно темељи на принципима територијалне јурисдикције и супсидијарности.[1593] Велико веће је заузело став да би прихватањем аргумената у представци дошло до неограничене јурисдикције Суда а Европска конвенција о људским правима би постала нови глобални климатски споразум што би било у супротности са самом суштином Конвенције.[1594] Укратко, прихватањем ове представке на основу критеријума „довољне јурисдикционе везе између подносилаца и тужених држава", у области климатских промена довело би до неприхватљивог нивоа неизвесности за државе јер би прихватањем такве екстериторијалности сви на свету били под јурисдикцијом држава уговорница ЕКЉП. Иако се оваква одлука могла сматрати очекиваном с обзиром на претходну праксу Суда када говоримо о питањима

[1589] Детаљнију анализу случаја вид. N. Serón Arizmendi, "Seeking Climate Justice in the European Court of Human Rights: Reflections on the Duarte Agostinho Case", *Environmental Policy and Law*, 55, 4-5, 2025, pp. 113–116.

[1590] Суд је указао да, иако су комплексни, постоји одређени узрочно-последични однос између јавних и приватних активности на територији држава које производе емисије гасова и негативног утицаја на права и добробит људи који живе изван граница те државе. *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*, para. 193.

[1591] *Ibid.*, para. 194. Суд је такође оценио да предложене позитивне обавезе држава у контексту климатских промена не представљају довољну основу за закључак да држава поседује надлежност над лицима која се налазе ван њене територије, односно изван оквира њене ефективне власти и контроле. Поред тога, Велико веће је истакло да само постојање држављанства Европске уније није довољно да би се проширила екстериторијална надлежност на све државе чланице Уније. *Ibid.*, paras 205–207.

[1592] *Ibid.*, para. 201.

[1593] *Ibid.* Вид. L. Raible, "States' Extraterritorial Jurisdiction in Relation to ghg Emissions After Duarte Agostinho v Portugal", *European Convention on Human Rights Law Review*, Vol. 1, 2025, pp. 16–18.

[1594] *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*, para. 208. Што се тиче Португала као државе, Велико веће Суда установило је да португалски правни систем допушта *actio popularis* путем којих тужилац може тражити од јавних власти да предузму одређене мере у вези са заштитом животне средине и квалитетом живота. Суд је приметио да португалски правни систем предвиђа и механизме за превазилажење недостатка средстава за правно заступање странака и ефикасне лекове за прекомерну дужину поступка, па је Суд стао на становиште да не постоје посебни разлози за ослобађање подносилаца представке да исцрпу домаће правне лекове и представка је потпуно одбачена као неприхватљива због неиспуњавања овог услова. *Ibid.*, paras. 224-226.

екстериторијалне надлежности и очигледно да Суд није хтео да ревидира своје ставове исказане у случају *Банковић*,[1595] несумњиво је да се могла донети и другачија одлука.[1596]

Стручњаци попут Милановића поздравили су одлуку Суда да одбаци представку против Португала због неисцрпљености унутрашњих правних лекова. Према његовом ставу „да је Суд занемарио овај услов само због хитности и важности питања која се тичу више држава, то би створило опасан преседан и отворило би врата за заобилажење истог услова и у другим областима, што би довело до наглог повећања броја предмета, а Суд за то тренутно нема институционалне капацитете“.[1597] Ипак, иако се Милановићев аргумент може разумети и делимично подржати, не треба изгубити из вида да климатске промене представљају највећи глобални изазов који захтева хитно и координисано деловање. У том смислу, Суд је могао размотрити креативније процесно решење, на пример, примену модела сличног поступку пилот-пресуде, којим би се ефикасније управљало оваквим системским предметима и обезбедило правно реаговање примерено специфичности и ургентности климатских питања.

Рестриктивним приступом надлежности ЕСЉП је пропустио прилику да развије функционални концепт јурисдикције заснован на доприносу ризику, којим би се државна одговорност заснивала на мерљивом утицају на глобалне емисије уместо на физичкој контроли над територијом. Такав приступ био би у складу са еволутивним тумачењем Конвенције као живог инструмента и већ утврђеном праксом у другим областима, попут *Лоизиду*, где је Суд признао јурисдикцију на основу ефективне контроле.[1598] Применом сличне логике, Суд је могао признати да ефекти климатских политика једне државе могу створити предвидив и доказив утицај на права појединаца и рањивих група изван њене територије. Још један значајан пропуст односи се на одсуство разматрања колективне одговорности држава. Пошто је предмет обухватао 33 државе, Суд је могао размотрити у којој мери државе могу делити обавезу сарадње у спречавању климатских промена, било кроз принцип заједничке али диференциране одговорности из међународног права животне средине, било кроз обавезу сарадње која се већ развила у оквиру члана 1. Конвенције (обезбеђење права свима под њиховом јурисдикцијом). Одсуство било каквог разматрања колективних обавеза представља изгубљену прилику да Суд покаже како Конвенција може деловати у мултилатералним контекстима глобалних проблема.

[1595] У случају *Банковић*, Суд подсећа да је надлежност државе, превасходно, одређена границама њене територије. Ако она и има одређену вантериторијалну надлежност, у погледу својих држављана, дипломатских и конзуларних представништава или заставе, онда је то условљено сагласношћу односне суверене државе. Војна интервенција ван граница сопствене државе не може да се схвати као територијално ширење обавеза у смислу члана 1. Европске конвенције, што потврђује и чињеница да ниједна држава није нашла за неопходно да искористи своје право да одступи од конвенцијских норми у ванредним околностима, сходно члану 15. Европске конвенције. Суд при том оставља простор за екстериторијалну надлежност али на основу ефективне контроле која је врло спорна код климатских промена. Вид. *Bankovic and others v. Belgium and 16 other Contracting States*, Application no. 52207/99, ECtHR, Decision of 12 December 2001, paras. 59–61.

[1596] Имајући у виду значај климатских промена и потребу да се садашње и будуће генерације заштите од штетних последица гасова са ефектом стаклене баште, Суд је могао да се послужи неким решењима из упоредног права. Тако ваља поменути члан 38. јужноафричког Устава који омогућава активну легитимацију свакоме ко делује у јавном интересу. M. Murcott, “Climate Change Litigation: What the ECtHR Could Learn from Courts in the Global South“, https://voelkerrechtsblog.org/climate-change-litigation-what-the-ecthr-could-learn-from-courts-in-the-global-south/, приступљено 27.12.2022.

[1597] M. Milanović, “A Quick Take on the European Court’s Climate Change Judgments”, https://www.ejiltalk.org/a-quick-take-on-the-european-courts-climate-change-judgments/, приступљено 20.04.2024.

[1598] *Loizidou v. Turkey*, Application no. 15318/89, Judgment ECtHR, 23 March 1995, para. 62.

Иако је пресуда у предмету *Дуарте Агоштињо* остала у оквирима процесне рестрикције, она је истовремено поставила основу за будући развој. Уколико би Суд у неком наредном случају прихватио да држава има обавезу предузимања разумних мера за спречавање климатских ризика који предвидиво угрожавају права појединца, то би представљало значајан корак ка материјализацији појма државне одговорности у климатском контексту. Такође, развој доктрине „дифузне јурисдикције", засноване на утицају, могао би створити механизам за признавање одговорности више држава у ситуацијама колективне узрочности.

Наредни случај који је доспео пред Велико веће је *Карем против Француске*. Подносилац је тврдио да Француска није предузела довољне мере да спречи глобално загревање и да тај неуспех подразумева кршење права на живот и права на поштовање приватног и породичног живота.[1599] Велико Веће је представку прогласио неприхватљивом на основу тога што подносилац представке није имао статус жртве у смислу члана 34. Конвенције, јер се преселио у Белгију пре подношења представке и нема више релевантне везе са Гранд-Синтом (*Grande-Synthe*).[1600] Суд је оваквом одлуком следио свој ранији став о екстериторијалности.

Случај *Климасениоринен* је једини у ком је ЕСЉП одлучивао у меритуму утврдивши повреду члана 8. јер швајцарске власти нису успоставиле адекватан нормативни и институционални оквир који би осигурао ефикасно и благовремено смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште у складу са научним доказима и сопственим обавезама.[1601] Суд је утврдио да су постојали значајни пропусти у формулисању и спровођењу националних климатских политика, укључујући и то што нису били постављени јасни, предвидљиви и контролисани циљеви у погледу смањења емисија до 2030. и 2050. године и наглашено је да држава није обезбедила довољно механизама за праћење и евалуацију климатских мера, нити је показала да је њена политика усклађена са циљем ограничења пораста глобалне температуре на 1,5°C у складу са Париским споразумом.[1602] На тај начин, Велико веће је оценило да је изостала „ефективна домаћа имплементација" климатских обавеза.[1603] Такође је утврдило

[1599] Вид. *Carême v. France*, ECtHR, Application no 7189/21, ECtHR Grand Chamber Decision of 09.04.2024.
[1600] *Ibid.*, paras. 83–84.
[1601] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Grand Chamber Judgment, paras. 543–550.
[1602] *Ibid.*
[1603] Судија Ајке (*Tim Eicke*) је изнео делимично супротно мишљење и гласао против одлуке Великог већа. Ајке је рекао да препознаје „потребу хитности" у решавању климатских промена, али је заузео став да су остале судије у већу отишле даље од онога што је легитимно и дозвољено за овај Суд. Оваквим поступањем Ајке сматра да би се могли постићи дијаметрално супротни ефекти. Судија Ајке је сматрао да постоји „значајна сумња" да би правни поступци покренути у Стразбуру могли „дати значајан допринос" решавању климатских промена, односно да би само изазвали сметњу државама у борби против климатских промена. Иако је општепознато да је Европска конвенција о људским правима живи инструмент који еволуира у складу са временом, судија Ајке сматра да се овом пресудом прешла нормална граница постепене еволуције у тумачењу обима заштићених права. С обзиром да Конвенција експлицитно не гарантује право на здраву животну средину, Ајке је додао да је Суд „непотребно проширио концепт статуса жртве". Вид. Partly Concurring Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke; D. Barrett, "British ECHR judge warns the court's ruling on climate change went beyond its 'legitimate and permissible' remit", https://www.dailymail.co.uk/news/article-13299383/British-ECHR-judge-warns-courts-ruling-climate-change-went-legitimate-permissible-remit.html, приступљено 22.04.2024. Овакве ставове судије Ајка ипак треба узети са озбиљном дозом резерве ако знамо контекст и тежње Велике Британије да се повуче из Европске конвенције о људским правима услед жеље Велике Британије за лакшом применом њених контроверзних нових мера за депортацију тражилаца азила у Руанду. Из ових разлога остаје упитно да ли су у ставовима

пропусте у примени стандарда дужне пажње што је довело до повреде члана 8.[1604] Суд је прихватио да члан 8. обухвата право на ефективну заштиту државе од озбиљних последица климатских промена и из тога извео обавезу прогресивног смањења емисија до нето нуле у наредне три деценије.[1605] Увео је и „угљенични буџет“ као обавезни метод процене државних политика.[1606] Тако су политичке обавезе из Париског споразума постале правно обавезујуће у систему заштите људских права. Пресуда Суда у Стразбуру пружа нови нормативни основ за строжу контролу климатских политика, јер Судови сада имају овлашћење да процењују да ли националне мере у стварности одговарају обавезама из Конвенције и климатским циљевима из Париског споразума.

Иако је Велико веће утврдило повреду члана 8. у једној климатској парници, што је свакако значајан корак у заштити људских права од климатских промена, и разрадило многа питања у својој пресуди попут питања поделе власти, аргумената занемарљивих доприноса, итд., (што је већ обрађено у дисертацији), Суд је ипак пропустио да сагледа и друга значајна питања у овој пресуди. ЕСЉП је и у овом случају се територијално ограничио на територију Швајцарске, иако је могао да размотри питање одговорности државе за емисије које производи ван територије, али које доприносе глобалним ефектима. Несумњиво да је Суд оправдано нашао да је члан 8. примењив и развио низ обавеза државе, али уместо да искористи прилику да изведе виши стандард заштите који члан 2. пружа (право на живот) у случајевима постепеног, али егзистенцијалног ризика, међутим, Суд је одлучио да члан 2. не сматра прекршеним што је велики пропуст. Превасходно због чињенице да члан 2. носи строжи степен заштите и може довести до стриктних позитивних обавеза (налози спречавања опасних активности, хитне мере), посебно тамо где су у опасности животи вулнерабилних група. Суд је, уместо да употреби члан 2. као “тешки калибар” за климатске ризике (нпр. талас смрти због екстремних врућина), пресудио кроз члан 8. који може бити флексибилнији у пропорционалности. [1607]

Суд је, уместо да остане при ограниченом приступу члану 8, могао према нашем мишљењу, да развије двостепени тест који би омогућио прецизније разграничење обима државних обавеза. Двостепени тест би подразумевао да у климатском контексту када научни докази јасно потврђују реалан ризик смрти или трајног нарушавања здравља, нарочито код рањивих група као што су старије особе, ОСИ, деца или хронични болесници, применио би се члан 2, чиме би се активирале строже позитивне обавезе државе и могућност изрицања привремених или хитних мера, док би у ситуацији када се ради о ширем угрожавању квалитета живота и добробити, проузрокованих климатским

британског судије превагнули правнички аргументи или политички ставови према Европском суду за људска права.

[1604] *KlimaSeniorinnen v Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Grand Chamber Judgment, paras. 567–568.

[1605] *Ibid.*, para. 548.

[1606] Угљенични буџет означава укупан обим емисија CO_2 који човечанство (или појединa држава) може емитовати у будућности, а да се глобално загревање ограничи на одређени праг, најчешће 1,5°C или 2°C у односу на прединдустријски ниво. То је, дакле, квантитативна мера климатске одговорности која повезује научне пројекције (*IPCC*) и правне обавезе држава. У контексту пресуде, Суд је тај појам употребио да би: прецизирао мерљиве критеријуме државне усклађености са обавезом смањења емисија, обавезао државе да своје климатске политике заснивају на научно утврђеном оквиру, а не само на политичким проценама, те омогућио судску проверу на основу објективних података. *Ibid.*, paras 569-572.

[1607] *Ibid.*, paras. 435–438, 512–513, 536–537. Суд је занемарио научне доказе које је чак и навео, који су указивали да су старије жене и хронично оболели већ изложени повећаном ризику смртности/морбидитета и закључује да није неопходно разматрати члан 2, јер се повреда права може у потпуности испитати кроз члан 8. Конвенције.

променама али без непосредне опасности по живот, применио би се члан 8, који би обезбедио пропорционалнији приступ у погледу заштите животне средине и здравља.

Суд је обраћао пажњу на државне политике, али је недовољно размотрио обавезу државе да регулише приватне субјекте (нпр. банке, осигуравајућа друштва, индустријске групе) чије активности снажно утичу на емисије. ЕСЉП је могао да у својој пресуди развије позитивне обавезе државе које укључују и регулацију приватног сектора кад су његове активности суштински повезане са државним циљевима заштите права. Такође, ЕСЉП није институционализовао заштиту будућих генерација као нарочито рањиве групе и пропустио је да обавеже државу да интересе будућих генерација узме у обзир при креирању климатских стратегија и других докумената.

Случај *Климасениоринен* је постао еклатантан пример проблема спровођења пресуде ЕСЉП на националном нивоу и тачно указао на практичне изазове који могу настати ако се држава не слаже са одлуком Суда. Као одговор на пресуду ЕСЉП-а, швајцарски парламент је издао декларацију, изражавајући забринутост због онога што је описао као „судски активизам“ од стране ЕСЉП-а. Декларација је критиковала динамично тумачење Европске конвенције о људским правима од стране Суда као „живог инструмента“, сугеришући да је оно превазишло одговарајуће границе судског тумачења.[1608] Национални савет (доњи дом швајцарског парламента) позвао је Савезни савет да обавести Комитет министара Савета Европе да Швајцарска сматра да су њене постојеће климатске политике довољне да испуне захтеве наведене у пресуди ЕСЉП-а.[1609] Савезни савет је декларативно прихватио пресуду у духу одлуке и чланства у Савету Европе, али је истовремено истакао да већ постојећи климатски закони делују у складу са захтевима пресуде и није се обавезао на било какве суштинске реформе.[1610] Континуирана мобилизација цивилног друштва и медијска пажња постепено су променили политичку атмосферу. До тренутка када је Савезни савет припремио свој формални поднесак Комитету министара у октобру 2024. године, тон владиног извештаја о акцији био је изразито дипломатски. У марту 2025. године, Комитет министара је констатовао да Швајцарска још увек није у потпуности спровела пресуду ЕСПЉ у овом случају. Наглашена је потреба успостављања квантификованог оквира за смањење емисија гасова стаклене баште, нпр. кроз угљенични буџет, како би се испунили стандарди Конвенције.[1611] Комитет се није изјашњавао о конкретном приступу угљеничном буџету, нити о питању „праведне поделе“ или једнаких емисија по глави становника, што остаје предмет правне и стручне дебате. Иако је признао позитивне кораке Швајцарске, Комитет је задржао дипломатски тон, указујући на баланс између критике и подстицаја за даље мере.[1612] Дана 18. септембра 2025. године, Савет министара је донео другу одлуку у случају *Климасениоринен*, након што је размотрио комуникације подносилаца захтева, швајцарске владе, и специјалног известиоца УН за климатске промене. Швајцарска влада је представила законодавне кораке од 2024. године, и тврдила да може постићи смањење емисија до 2050. уз нову технологију негативних емисија,

[1608] ICJ, “Switzerland: Failing to comply with European Court’s ruling on climate protection not an option“, https://www.icj.org/switzerland-failing-to-comply-with-european-courts-ruling-on-climate-protection-not-an-option/, приступљено 30.10.2025.
[1609] *Ibid.*
[1610] A. Jamali, “Defining Success in Climate Litigation: Lessons from the KlimaSeniorinnen Judgment“, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/09/17/defining-success-in-climate-litigation-lessons-from-the-klimaseniorinnen-judgment/, приступљено 30.10.2025.
[1611] *H46-30 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* (Application No. 53600/20), Supervision of the execution of the European Court’s judgments, 4-6 March 2025 (DH), paras. 4–7.
[1612] A. Jamali, “Defining Success in Climate Litigation: Lessons from the KlimaSeniorinnen Judgment“.

наглашавајући амбициозност свог национално одређеног доприноса.[1613] Комитет министара је, супротно ранијим ставовима, оценио да су швајцарске акције сада довољне у односу на пресуду, похвалио законодавни оквир и прихватио квантификацију емисија.[1614] Истовремено је препоручио успостављање независног тела за праћење политике.[1615]

Комитет је према нашем мишљењу, заузео минималистички став према имплементацији пресуде, прихватајући швајцарски „угљенични буџет" заснован на пројекцијама владе, а не на стварним ограничењима или праведној расподели емисија. Ниједан од налаза Суда о потреби доношења мера којим би се постигли научно засновани циљеви и испоштовао принцип заједничке али диференциране одговорности Комитет није узео у обзир. Комитет министара је формално подржао декларативне „квантификације" и законодавне измене док стварни нови циљеви и мере ублажавања нису усвојени. Овакав приступ шаље опасне сигнале, поткопава кредибилитет судске праксе, истовремено занемарујући стандарде дужне пажње утврђене од стране МСП и Међуамеричког суда. Све ово је последица чињенице да ЕСЉП није наложио конкретне мере држави (како би требало да изгледа исправна климатска политика),[1616] већ јој је оставио слободно поље процене кроз дијалог са Комитетом министара, што је довело до ситуације да швајцарска влада усвоји минималне или формалне мере које задржавају статус *quo* у борби против климатских промена, уз декларативно „поштивање" пресуде.

Пресуда је у случају *Климасениоринен* имала тренутно дејство на све климатске парнице у Европи. ЕСЉП је намећући обавезе држави да усвоји угљенични буџет и међуциљеве, те обавезу узимања у обзир научних података приликом креирања климатских политика, покушао да постави критеријуме дужне пажње којих би се држали национални судови у климатским парницама. Случај је инспирисао нове уставне и управне поступке у Европи, где се позивање на овај случај користи као аргумент за утврђивање позитивних обавеза државе. Он је такође утицао на обликовање аргумената у поступцима пред Судом правде ЕУ, као и пред Међународним судом правде и Међуамеричким судом за људска права.[1617] У целини, пресуда је, иако није одговорила на сва отворена питања, хармонизовала дотад фрагментирану европску праксу, учврстивши везу између климатске политике, науке и људских права и наговестивши постепено формирање заједничког европског стандарда климатске дужне пажње.

Треба споменути још један случај који се појавио пред ЕСЉП. Случај је на националном нивоу покренут 2016. године од стране Нордијске асоцијације Гринписа и организације Млади пријатељи Земље Норвешке у коме се оспорава давање дозвола компанијама за нафту и гас за истраживање додатне нафте у Јужном Баренцовом мору. Тужиоци су навели, између осталог, пропусте дужне пажње приликом заштите људских

[1613] Подносиоци представке су оспорили овакав став.

[1614] *H46-37 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* (Application No. 53600/20), 1537th meeting, 15-17 September 2025 (DH), paras. 5–6.

[1615] *Ibid.* Надгледање ће се наставити само у вези питања приступа правди, док друге мере више не захтевају додатни надзор.

[1616] Суд је идентификовао три врсте мера које треба размотрити у вези са позитивном обавезом државе да обезбеди ефикасну заштиту од озбиљних негативних ефеката климатских промена, наиме мере које могу да ублаже постојеће и потенцијално неповратне, будуће ефекте климатских промена; мере прилагођавања усмерене на ублажавање најтежих или непосредних последица климатских промена и процедуралне заштитне мере у вези са обема врстама мера. KlimaSeniorinnen v. Switzerland, Grand Chamber Judgment, paras. 552–554.

[1617] Вид. G. Naglieri, "Mapping the Transformative Potential of KlimaSeniorinnen: Evolving Patterns in European Climate Litigation", 2025, preprint, pp. 8–9.

права од утицаја климатских промена, супротно уставном праву на здраву животну средину (члан 112. Устава) и правима на живот и на приватни и породични живот (чл. 2 и чл. 8 ЕКЉП).[1618] ЕСЉП је донео пресуду да није дошло до повреде чланова 2. и 8. јер појединци подносиоци представке немају статус жртве у смислу члана 34, јер није постојао довољно непосредан и озбиљан утицај на њихова права,[1619] али је у складу са праксом из случаја *Климасениоринен* признао статус жртве организацији.[1620] За разлику од случаја *Климасениоринен,* овај се случај није односио на материјалне већ на процедуралне обавезе државе. Суд није установио повреду члана 8. у овом предмету, јер је закључио да су норвешке власти у целини испуниле своје процесне позитивне обавезе у контексту климатске политике, иако је уочио одређене мањкавости у почетној фази процене утицаја.[1621] За разлику од случаја *Климасениоринен,* где је утврђена суштинска неактивност државе, овде је реч била о преиспитивању адекватности поступка процене утицаја на животну средину током лиценцирања истраживања нафте. Иако процена утицаја на климу није била у потпуности свеобухватна, Суд је оценио да су постојали адекватни механизми и накнадне фазе где се ефекти на климу могу потпуно сагледати. Суд је прихватио аргумент да ће „свеобухватна процена" бити извршена када се усваја План развоја и операција, пре почетка производње.[1622] С обзиром да није пронашао повреду члана 8, није утврдио ни кршење члана 14,[1623] а сматрао је да сходно томе није потребно одвојено испитати повреду члана 2.

Случајеви *Уричиов против Италије и 31 државе* и *Де Конто против Италије и 32 државе* су 7. маја 2025. проглашени неприхватљивим јер није доказан статус жртве.[1624] Ова два случаја су битна јер су то први климатски случајеви пред ЕСЉП одлучени у поступку пилот пресуда. У оба случаја ЕСЉП се, као и до сада у климатским случајевима, територијално ограничио разматрајући само одговорност матичне државе подносилаца представке. Револуцију по питању статуса жртве у случају климатских промена могао би донети случај *Милнер против Аустрије* нарочито због чињенице да је

[1618] Вид. *Greenpeace Nordic and Others v. Norway*, ECtHR, Application no. 34068/21. Тужиоци у предмету покренутом против Норвешке поднели су жалбу на пресуду Апелационог суда, којом је признато да уставно право на здраву животну средину обухвата и право појединца на заштиту од штетних последица климатских промена, укључујући и последице настале сагоревањем фосилних горива извезених из Норвешке. Ипак, суд је закључио да оспорена одлука не представља повреду тог уставног права, нити чланова 2. и 8. Европске конвенције о људским правима, на основу правних налаза које тужиоци сада доводе у питање. Како ти наводи могу имати шири значај за климатске парнице, предмет је прослеђен Норвешкој ради достављања одговора.

[1619] *Greenpeace Nordic and Others v. Norway*, Application no. 34068/21, ECtHR, Judgment 28 October 2025, paras. 305–306.

[1620] *Ibid.*, para. 312.

[1621] *Ibid.*, para. 337.

[1622] За разлику од случаја *Климасениоринен*, где је утврђена суштинска неактивност државе, овде је реч била о адекватности поступка процене утицаја на животну средину током лиценцирања истраживања нафте. Иако процена утицаја на климу није била у потпуности свеобухватна, Суд је оценио да су постојали адекватни механизми и накнадне фазе где се ефекти на климу могу потпуно сагледати. Суд је прихватио аргумент да ће „свеобухватна процена" бити извршена када се усваја План развоја и операција, пре почетка производње. Такође, ЕСЉП није нашао да постоји системска неадекватност у норвешком систему процене утицаја, нити да је одлагање анализе емисија по себи супротно Конвенцији, те је напоменуо да држава има слободно поље процене и да у норвешком систему постоје ефикасни правни лекови уколико дође до одређених неправилности. Вид. *Ibid.*, paras. 328–336.

[1623] *Ibid.*, para. 353.

[1624] *De Conto v. Italy and 32 Other States*, , Application no 14620/21, ECtHR Decision 07 May 2025, paras. 13–18; *Uricchiov v. Italy and 31 Other States*, Application no 14615/21, ECtHR, Decision 07 May 2025, paras. 13–18.

подносилац представке особа са инвалидитетом и да је његов положај несумњиво рањив и подложнији је негативном утицају климатских промена од здравих људи.[1625]

Пракса Европског суда за људска права у климатским предметима означава почетак дубоке концептуалне промене у разумевању државне одговорности у ери климатске кризе. Иако Суд остаје везан оквирима територијалне јурисдикције и принципа супсидијарности, његове одлуке показују да се клима више не може посматрати искључиво као питање политике, већ као домен у ком држава има обавезу дужне пажње према заштити живота и добробити појединаца. ЕСЉП својим приступом подстиче унутрашњу транспозицију научних стандарда, попут угљеничног буџета, климатске неутралности и процене утицаја, у националне правне системе, чиме се ствара нова нормативна веза између науке и људских права. Иако је задржао рестриктивно тумачење екстериторијалне надлежности и статуса жртве, ЕСЉП је поставио нормативне основе за судску контролу климатских политика и постепено претворио политичке циљеве Париског споразума у обавезујуће стандарде заштите права. Тако ЕСЉП делује као кључни медијатор између науке, политике и права, градећи европски стандард климатске дужне пажње који може постати темељ за глобални систем одговорности држава према садашњим и будућим генерацијама.

7.5.2.2. Случај *Карваљо против Комисије* – климатске парнице пред Судом правде ЕУ

Европска унија као специфичан наддржавни ентитет који чини 27 држава чланица је уговорница и Кјото протокола и Париског споразума. Иако су све државе чланице појединачне стране ових споразума, интересантно је да је ЕУ имала и у Кјото протоколу и у Париском споразуму своје засебне циљеве које би требало да изврши у циљу ублажавања климатских промена и остваривања глобалних циљева.

Имајући ову чињеницу у виду 2018. године десет породица, укључујући децу, поднело је тужбу за климатске промене Општем суду ЕУ против Парламента и Савета ЕУ.[1626] Предмет спора је била усклађеност три правна акта ЕУ са основним људским правима и међународним правом. Оспорени акти ЕУ регулишу емисије гасова стаклене баште из различитих извора за период од 2021. до 2030. и постављају општи циљ да се годишње емисије у овом периоду морају смањити за 40% у односу на нивое емисија из 1990. године.[1627]

Чињеница да мора постојати стварна штета коју су већ претрпели подносиоци разликује овај случај од других климатских парница. Европски парламент и Савет су тврдили да је случај неприхватљив. Општи суд је одбацио тужбу на основу тога што подносиоци представке немају правни статус јер не испуњавају услов индивидуалне

[1625] Вид. *Müllner v. Austria*, ECtHR, Application no. 18859/21.

[1626] Они су тврдили да је климатски циљ ЕУ до 2030. године недовољан да спречи опасне климатске промене или да заштити њихова основна права на живот, здравље, занимање и имовину. Подносиоци представке су тврдили да је циљ ЕУ о смањењу домаћих емисија штетних гасова за 40% испод нивоа из 1990. до 2030. године незаконит и да је потребан већи ниво амбиција. Економска и здравствена штета коју су подносиоци представке наводно претрпели је доказана у тужби. *Armando Carvalho and Others v. Parliament and Council*, Application 05/24/2018, paras. 156–162, 243–250.

[1627] Први правни инструмент је Директива (ЕУ) 2018/410 о систему трговања емисијама. Смањење потребно у овом сектору је 43% у поређењу са нивоима из 2005. године до 2030. године, што произлази из члана 9(2) Директиве, према којем ће се емисије смањивати годишње за 2,2% од 2021. године надаље. Други је Уредба (ЕУ) 2018/842 о подели напора (Уредба о климатским акцијама). Трећи инструмент чији се поништај тражио у тужби је Директива о коришћењу земљишта. *Armando Carvalho and Others v. Parliament and Council*, paras. 208–210.

забринутости како се тумачи устаљеном судском праксом (чл. 263. УФЕУ).[1628] У марту 2021. Суд правде ЕУ је одбацио жалбу на истој процедуралној основи, још једном показујући недостатак приступа правосуђу ЕУ у питањима животне средине.

Суд правде ЕУ остао је доследан у погледу тумачења појмова директног и индивидуалног утицаја, одбијајући да их прошири како би омогућио појединцима да оспоравају акте законодавног карактера. Он се није определио за општу ревизију постојећих критеријума која би омогућила шире приступање поступку поништења у свим областима права ЕУ.[1629] Истовремено, Суд је одбацио и тезу о потреби увођења изузетка у случајевима наводног кршења основних права, образлажући да су таква права готово увек, у извесној мери, погођена мерама опште примене. Према његовом становишту, само позивање на повреду основних права није довољно да се оправда активна легитимација појединца, јер би то довело у питање ограничења предвиђена ставом 4. члана 263. УФЕУ.[1630]

Право ЕУ тренутно не препознаје право на безбедну климу. Према члану 263(1) УФЕУ, Суд правде ЕУ може преиспитивати законитост законодавних аката, као што су они који регулишу емисије гасова са ефектом стаклене баште. Да би успели у спору, тужиоци морају доказати да ови акти нарушавају њихова основна права или слободе. Иако члан 37. Повеље ЕУ о основним правима штити право на заштиту животне средине, овај члан се тумачи као принцип,[1631] а не као појединачно право, па је врло тешко за очекивати експанзију климатских спорова пред овим судом.[1632] Суд правде ЕУ кроз своју праксу има кључну улогу у телеолошком тумачењу права ЕУ. Он може проширити значење одредби Уговора о функционисању ЕУ (чл. 191–193 УФЕУ) и Повеље ЕУ о

[1628] Judgment in Case C-565/19 P, *Armando Carvalho and Others v Parliament and Council*, 05/15/2019, para. 21. То рестриктивно тумачење захтева за право на подношење захтева старо је отприлике колико и Суд правде Европске уније, а датира још од случаја Плауман (1963). Вид. S. Garben, "The CJEU and climate (in) activism?", Mark Dawson *et al.*, (eds.) *Revisiting Judicial Politics in the European Union*, Edward Elgar Publishing, 2024, pp. 251–253.

[1629] Judgment in Case C-565/19 P, *Armando Carvalho and Others v. Parliament and Council*, 05/15/2019, paras 47–48.

[1630] УФЕУ члан 263, ст. 4. Слично у предмету *Сабо*, неколико појединаца и невладиних организација оспорило је укључивање шумске биомасе међу изворе обновљиве енергије у складу са Директивом о обновљивим изворима енергије (RED II). И Општи суд и Суд правде ЕУ, позивајући се на образложење Суда правде Европске уније у предмету Карваљо, одбацили су случај јер подносиоци захтева нису испуњавали критеријуме права на подношење захтева из члана 263(4) УФЕУ. Case T-141/19 (n 39); Case C-297/20 P, *Sabo and Others v Parliament and Council*, ECLI:EU:C:2021:24.

[1631] M. Kalis, A. Priebe, "The right to climate protection and the essentially comparable protection of fundamental rights: Applying Solange in European climate change litigation?", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 33, 2, 2024, p. 268. Повеља о основним правима тумачи се у складу са Европском конвенцијом о људским правима, па је релевантна и пракса Европског суда за људска права у климатским случајевима.

[1632] Тренутно се у систему ЕУ воде два случаја повезана са климатским променама. Први из 2022. године у ком је група невладиних организација поднела жалбу Европском омбудсману у вези са пропустом ЕУ да спроведе процену утицаја на животну средину и људска права пре него што је наставила са увозом нафте и гаса из Русије након инвазије на Украјину. Они тврде да ова одлука негативно утиче и на емисије гасова стаклене баште и на уживање људских права. Вид. Complaint to the European Ombudsman on oil and gas imports from Russia – complaint. У другом случају НВО *GLAN* је поднела тужбу у којој захтева да се ЕУ позабави својим емисијама метана како би заштитила људска права од неповратних климатских утицаја. Случај се тиче механизма AggregateEU, који ради на стабилизацији цена гаса. Вид. GLAN v. the EU (methane emissions), https://climaterightsdatabase.com/2024/11/13/glan-v-the-eu-methane-emissions/, приступљено 07.11.2025. Видећемо када се донесу одлуке како ће исходи ових случајева утицати на развој климатских политика ЕУ, као и пораст броја парница пред Судом правде ЕУ.

основним правима посебно чл. 37. тако да обухвати и обавезу држава чланица да предузимају мере у борби против климатских промена.[1633]

Будућност климатских парница пред Судом правде ЕУ зависиће од тога у којој мери ће овај суд прихватити потребу да процесне и материјалне норме тумачи у складу са савременим изазовима климатске кризе. Уместо досадашњег рестриктивног приступа, који приоритет даје институционалном ауторитету и правној сигурности, неопходан је заокрет ка телеолошком тумачењу заснованом на заштити општих интереса и међугенерацијске правде. Развој концепта „ефективне судске заштите“ и еволуција праксе у области животне средине указују на могућност да се Суд правде позиционира као покретач правне еволуције ка интеграцији климатских обавеза у шири оквир владавине права у ЕУ.

7.6. САВЕТОДАВНА МИШЉЕЊА РЕГИОНАЛНИХ СУДОВА ЗА ЉУДСКА ПРАВА КАО ОСЛОНАЦ РАЗВОЈА ОБАВЕЗА ДРЖАВА У КОНТЕКСТУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Питање климатских промена дуго се посматрало првенствено кроз питање уговорних обавеза које произилазе из Оквирне конвенције УН о промени климе и Париског споразума. Иако су ови инструменти успоставили основне принципе међународне сарадње у борби против климатских промена, њихова способност да обезбеде ефикасну заштиту појединаца и заједница које нарочито трпе последице климатских промена показала се ограниченом. Постепеним преласком са искључиво еколошког на људскоправни приступ климатским променама, све већи значај добијају регионални судови за људска права. За разлику од међународних климатских инструмената, који углавном садрже програмске и политички условљене обавезе,[1634] системи заштите људских права омогућавају појединцима и заједницама да захтевају правну заштиту пред надлежним органима. Кроз своју праксу, ови судови развијају нова тумачења државних обавеза и обликују стандарде одговорности држава за последице климатских промена, при чему се кључно питање све чешће поставља не кроз испуњавање климатских циљева, већ кроз дужност државе да заштити људска права лица изложених климатским ризицима.

Најзначајнији допринос у развоју ових стандарда представља Саветодавно мишљење Међуамеричког суда за људска права о климатској кризи и људским правима из 2025. године донето на захтев Чилеа и Колумбије. Суд је своје закључке засновао на тумачењу Америчке конвенције о људским правима и Протокола из Сан Салвадора, полазећи од становишта да климатска криза ствара „нови контекст обавеза“ за државе. Суд је нагласио да државе морају решавати претње по уживање права које произлазе из климатских утицаја и мера реаговања на њих, што значи да климатске промене више нису периферно еколошко питање већ део језгра људскоправних обавеза државе. [1635]

[1633] Иако у тексту Повеље не постоји изричито „право на стабилну климу“, Суд правде ЕУ може развити праксу која признаје климатску димензију постојећих права, попут права на живот, здраву животну средину или имовину.

[1634] Треба назначити да већина обавеза из међународног климатског права не намеће државама прецизно одређен резултат који мора бити постигнут у одређеном року, већ успоставља циљеве, политике и оквире деловања које државе спроводе у складу са својим могућностима и националним околностима. На пример, Париски споразум обавезује државе да припремају, достављају и периодично унапређују национално утврђене доприносе али им не прописује конкретан ниво смањења емисија.

[1635] IACtHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, AO-32/25 of May 29, 2025, paras. 221–223.

Најзначајнији допринос Међуамеричког суда огледа се у развоју концепта „појачане дужне пажње“. Суд је појаснио да државама није довољно да се уздрже од директног кршења права, већ морају спречавати предвидљиве климатске штете, узимајући у обзир специфичност ризика и рањивост погођених лица. [1636] Овај приступ проширује традиционални стандард дужне пажње и прилагођава га сложености климатских промена.

Посебно је значајно што је Међуамерички суд експлицитно признао право на безбедну климу као људско право.[1637] Овим је направљен корак даље у односу на опрезнији приступ Међународног суда правде, јер се климатска стабилност третира као предуслов уживања низа људских права. Истовремено, Међуамерички суд је прихватио идеју о субјективитету природе[1638] и обавези држава да штите, обнављају и регенеришу екосистеме. [1639]

Међуамерички суд је такође у Саветодавном мишљењу нагласио да климатске мере морају бити засноване на „најбољој доступној науци“, прецизирајући критеријуме као што су актуелност, методолошка ригорозност, транспарентност и проверљивост извора.[1640] Ово је важно за питање државне одговорности јер поставља мерљиве стандарде процене да ли је држава поступала разумно и са одређеним степеном дужне пажње приликом доношења климатских политика.

Међуамерички суд је климатску кризу посматрао и кроз призму структурне неједнакости, што има непосредан значај за питање одговорности држава. Суд је указао да климатске промене не погађају све појединце и заједнице на исти начин, већ да су деца, староседелачки народи, рурално становништво, особе са инвалидитетом, старије особе и жене изложени несразмерно већим ризицима. [1641] Сходно томе, пропуст државе да предузме адекватне мере заштите најугроженијих група може представљати повреду њених међународних обавеза и основ за утврђивање одговорности. Истовремено, Међуамерички суд је нагласио значај процесних гаранција у климатском контексту, признајући право на приступ правди, укључујући и могућност екстериторијалних захтева када последице климатских промена прелазе државне границе.[1642] На тај начин, одговорност државе не ограничава се само на предузимање материјалних мера ублажавања и адаптације, већ обухвата и обавезу обезбеђивања приступа информацијама, учешћа јавности у доношењу одлука и делотворних правних лекова.

Још значајнији искорак у правцу јачања међународноправне одговорности представља настојање Суда да забрану неповратне штете по климу и животну средину

[1636] *Ibid*., paras. 231–237.
[1637] *Ibid*., paras. 298–299.
[1638] *Ibid*., para. 297.
[1639] *Ibid*., paras. 364–367.
[1640] *Ibid*., para. 486; Интересантно да је Међуамерички суд у Саветодавном мишљењу експлицитно увео забрану чињења екоцида. *Ibid*., para. 297.
[1641] *Ibid*., para. 595.
[1642] *Ibid*., para. 551.

повеже са нормама *jus cogens*.[1643] Иако је овај став предмет бројних расправа, [1644] његов суштински значај лежи у покушају да се климатске обавезе издвоје из сфере политичке дискреције држава и приближе кругу фундаменталних обавеза које државе дугују међународној заједници у целини. Такво тумачење потенцијално јача основу за позивање држава на одговорност због недовољног деловања у борби против климатских промена.

Иако Афрички суд за људска права још није донео своје саветодавно мишљење о климатским променама, поднети захтев Панафричке уније правника указује на правац у коме би се афрички систем могао развијати.[1645] Подносиоци захтева траже да Афрички суд да тумачење регионалних инструмената о људским правима, посебно Афричке повеље о људским правима и правима народа, Протокола из Мапута, Кампалске конвенције и Афричке повеље о правима и добробити детета, у вези са климатским променама, те разјасни обавезе држава у области климатских промена, укључујући правне стандарде за ублажавање, прилагођавање, отпорност и надокнаду губитака и штете, као и обезбеђивање учешћа, транспарентности и одговорности у процесу доношења одлука.[1646] Афрички систем има специфичну нормативну основу за такав

[1643] *Ibid*., paras. 8, 287; Међуамерички суд за људска права утврдио је четири кључна разлога за признавање jus cogens у контексту забране неповратне штете по животну средину. Прво, очување екосистема је неопходно за заштиту основних људских права, као што су живот, здравље и недискриминација. Друго, правно признавање ове обавезе одражава колективни интерес човечанства и неопходно је за испуњавање постојећих обавеза у области људских права. Треће, обавеза има утемељење у општим правним принципима, основним људским правима и растућем међународном консензусу, што њено признање чини правно исправним. Четврто, признавање ове обавезе као норме од које се не може одступити унапређује поштовање важећег права и постиже универзално признање. *Ibid*., paras. 287, 292–294.

[1644] Троје судија Међуамеричког суда, у својим издвојеним мишљењима, истичу да концепт *jus cogens* треба ограничити на универзалне норме које су већ широко прихваћене и недвосмислено утврђене, као што су забрана геноцида, ропства или тортуре, а да права животне средине и климатске обавезе тек настају као правни концепти. Они упозоравају да претерано ширење *jus cogens* може угрозити правну сигурност и стабилност међународног права. IACtHR, *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, AO-32/25 of May 29, 2025, Opinion, para. 8. У научној литератури се такође наводи да признавање адаптационих мера и забране неповратне штете као *ius cogens* обавеза представља претерану правну еволуцију која није у потпуности конзистентна са традиционалним критеријумима *jus cogens.* Група стручњака указује на проблем имплементације и контроле, истичући да државе различито приступају климатским обавезама и да постоји ризик селективне примене ако се ове обавезе прогласе *jus cogens*. Вид. M. Gehring, "Jus Cogens and the Climate Crisis", https://verfassungsblog.de/jus-cogens-and-the-climate-crisis/, приступљено 07.06.2026; Такође се истиче да признавање забране неповратне штете као императивне норме потенцијално уводи конфликт са постојећим економским и развојним правима држава, што може довести до политизације суда. Вид. M. Á Cervantes, M., Roeben, L. R. Solís, "Global Climate Change Action as a Jus Cogens Norm: Some Legal Reflections on the Emerging Evidence", *Environmental Policy and Law: The Journal for Decision-Makers,* 52(5-6), 2022, pp. 359–373; Неки стручњаци упозоравају да концепт међугенерацијске правде и универзалне обавезе заштите екосистема није уједначен у међународном праву, па је његово проглашавање *jus cogens* више нормативна претпоставка него правно утврђена чињеница. Вид. A. Chalabi, "A Right to Environment-Based Approach as a New Route for Climate Litigation", *Nordic Journal of Human Rights,* 43 (3), 2025, pp. 241–263.

[1645] У тренутку писања дисертације (јун 2026. године) поступак се налази у фази разматрања писаних изјашњења и *amicus curiae* поднесака. Суд још није заказао усмену расправу.

[1646] Вид. Petition requesting for an advisory opinion on the human rights obligations of African states in addressing the climate crisis, 02.05.2025. Овај захтев долази у контексту ограничене видљивости афричких интереса у Саветодавном мишљењу Међународног суда правде из јула 2025. године. Упркос високом учешћу Афричке уније и преко 45 афричких држава у поступку, Саветодавно мишљење МСП-а садржи минималне референце на специфичне афричке изазове. Афрички судије (Себутинде, Тлади (*Dire Tladi*) и Јусуф) у поступку у својим издвојеним мишљењима делимично одражавају ставове афричких држава, али их нису у потпуности артикулисали. Тако Себутинде критикује недовољну јасноћу Саветодавног мишљења о климатској правди, обавезама према будућим генерацијама, те праву на самоопредељење. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Vice-President Sebutinde paras. 1,

приступ, јер Афричка повеља већ признаје права солидарности народа, укључујући право на мир, право на развој и здраву животну средину, што омогућава шире тумачење колективних интереса у климатском контексту.[1647] Будуће саветодавно мишљење Афричког суда могло би да конкретизује садржај стандарда појачане дужне пажње у складу са специфичностима афричког континента, полазећи од чињенице да су афричке државе истовремено међу најмањим историјским емитерима гасова са ефектом стаклене баште, а међу најизложенијима последицама климатских промена. Такав приступ могао би довести до развоја строжих критеријума за заштиту нарочито рањивих група становништва (деца, жене, староседеоци, рурално становништво), те прецизнијег дефинисања обавеза у погледу репарација и климатске адаптације, као и до снажнијег повезивања климатских обавеза држава са правом на развој и принципом климатске правде.

Саветодавна мишљења регионалних судова све јасније делују као кључни механизам у обликовању правног разумевања климатских обавеза држава у оквиру система људских права. Њихов значај се огледа у томе што не само да тумаче постојеће уговорне норме, већ и постепено проширују њихов домет на нове облике еколошких ризика и одговорности. На тај начин се климатске промене уводе у језгро заштите људских права где се поступања држава оцењују кроз стандарде превенције, дужне пажње и заштите рањивих група. Иако формално необавезујућа, ова мишљења имају снажан нормативни и ауторитативни ефекат у пракси, јер усмеравају исходе будућих климатских случајева.

5-7; Јусуф најдиректније захтева утврђивање одговорности највећих емитера и комбиновање режима државне одговорности, док Тлади хвали мишљење Суда и фокусира се на техничке аспекте, закључујући да ниједно саветодавно мишљење само по себи не може решити климатску кризу. Вид. ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Yusuf paras. 3–4, 14, 36, 40–46; ICJ,*Obligations of States in respect of climate change*, Declaration of Judge Tladi paras. 4–23, 38–39.

[1647] Вид. D. Lupin, R. Nekura, "An Advisory Opinion on Human Rights and Climate Change in the African Regional Human Rights System", in M. A, Tigre, A. Rocha (eds.), *The Role of Advisory Opinions in International Law in the Context of the Climate Crisis*, Nijhoff Law Specials, 2025, pp. 147–149.

8. ОДГОВОРНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ДРЖАВА ЧЛАНИЦА ЗА ИЗВРШЕЊЕ ОБАВЕЗА ПРОИСТЕКЛИХ ИЗ ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

8.1. ПРОПИСИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Суочена са растућим изазовима глобалног загревања и свесна хитности деловања у циљу смањења, а у перспективи и заустављања емисија гасова са ефектом стаклене баште, Европска унија је изградила позицију једног од водећих светских актера у борби против климатских промена. Развој њене политике и права у области заштите животне средине одражава постепено јачање свести о значају ових питања, што се јасно огледа у еволуцији њиховог места у оснивачким уговорима Уније. У том смислу, политика животне средине у ЕУ ограничена је двема кључним околностима: применом начела супсидијарности, које је први пут уведено Јединственим европским актом у контексту животне средине, а потом додатно ојачано Мастрихтским уговором, и условом да се за поједина осетљива питања и даље захтева једногласност у Савету министара, уместо одлучивања квалификованом већином (на пример, у погледу „зелених“ пореза, одређених аспеката управљања водним ресурсима, просторног планирања и енергетске политике).[1648] Релевантним одредбама Уговора Унија је добила правну основу за деловање у различитим областима од значаја за политику животне средине. Ипак, потребно је имати у виду да се не ради о ексклузивној надлежности, већ да се она дели са државама чланицама.[1649] Европска политика животне средине заснива се на члановима 11. и 191. до 193. Уговора о функционисању Европске уније, при чему је борба против климатских промена експлицитан циљ који се огледа у члану 191.[1650] Члан 191. Уговора о функционисању Европске уније подржава учешће ЕУ у климатским преговорима и дефинише циљеве заштите животне средине, принципе и политике ЕУ у борби против климатских промена. [1651] Овај члан се односи на мере усвојене на међународном нивоу за решавање проблема животне средине, посебно на борбу против климатских промена, при чему је сарадња са другим земљама и међународним организацијама један од кључних циљева политике животне средине ЕУ.

[1648] Д. Тодић, 2012, стр. 27.

[1649] Надлежност појединих органа ЕУ за обављање послова у области животне средине, поред општих одредби којима се регулише улога појединих органа, регулисана је и чланом 192. Уговора о функционисању ЕУ. Предвиђено је да Европски парламент и Савет ЕУ, у складу са прописаном правном процедуром и после консултовања Комитета за економска и социјална питања и Комитета региона доносе одлуке о деловању које Унија треба да предузме ради остварења циљева наведених у члану 191. За питања животне средине (укључујући и климатске промене) надлежне су различите институције ЕУ. Неке од њих имају општи карактер са формално дефинисаним надлежностима у Лисабонском уговору као што су, нпр. Европски парламент, Савет Европске уније (или Савет министара), Европска комисија, Европска инвестициона банка, Суд правде ЕУ, док се неке од њих превасходно баве питањима животне средине. Опширније види *Ibid.,* стр. 27–37.

[1650] EUR-Lex (Official Journal of the EU): Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326 of 26 October 2012, члан 191. Као један од циљева политике ЕУ у области животне средине предвиђено је и „унапређење мера на међународном нивоу за решавање регионалних и светских проблема животне средине, нарочито борба против климатских промена“. Овај циљ треба тумачити у контексту остала три циља (очување, заштита и побољшање квалитета животне средине, заштита људског здравља и пажљива и разумна употреба природних ресурса) и осталих одредби које се односе на животну средину. Одрживи развој је свеобухватни циљ за ЕУ, који је посвећен очувању, заштити и унапређењу квалитета животне средине.

[1651] J. Cifuentes-Faura, “European Union policies and their role in combating climate change over the years”, *Air Quality, Atmosphere & Health*, vol. 15, 2022, pp. 1333–1340.

Сагледавајући развој климатске политике и права Европске уније у области климатских промена, могу се уочити пет кључних фаза њихове еволуције. Прва фаза, која обухвата период од касних 1980-их до усвајања Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама 1992. године, може се означити као фаза успостављања и формулације климатске политике ЕУ. У овом периоду Европска заједница почиње да препознаје климатске промене као заједнички изазов који захтева координисан одговор на наднационалном нивоу. Кључан документ у том процесу представља Резолуција Европског парламента из 1986. године, којом се први пут наглашава потреба за заједничким деловањем држава чланица у области климатских промена. [1652] Овај акт имао је претежно декларативни карактер, али је означио почетак артикулације климатске политике као засебне политике животне средине унутар Европске заједнице.

Следећи корак био је саопштење (*Communication*) Европске комисије о политикама у погледу климатских промена из 1988. године, којим је утемељен институционални приступ проблему. Европска комисија је у овом документу истакла потребу за интегрисањем климатских питања у све секторске политике, посебно енергетику и транспорт, што је представљало рану најаву каснијег концепта „интеграције еколошких питања“ у све политике Уније. Европски савет у Даблину (јун 1990.) означио је преломни тренутак, јер је позвао на утврђивање заједничких циљева смањења емисија угљен-диоксида, њихову стабилизацију до 2000. године на нивоу из 1990. [1653] Ова одлука је била условљена претпоставком да и друге водеће индустријализоване земље преузму сличне обавезе, чиме је већ тада изражен принцип заједничке али различите одговорности који ће касније бити уграђен у текст *UNFCCC*. Годину дана касније, Европска комисија је 1991. представила Предлог за политику ЕУ о климатским променама, којим су постављени први елементи систематског приступа смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште.[1654]

Све ове иницијативе довеле су до тога да Европска заједница постане један од првих регионалних актера који су активно учествовали у преговорима о *UNFCCC* и међу првима је ратификовала ову конвенцију 1993. године, чиме је формално потврђена њена амбиција да делује као јединствена целина у глобалним климатским процесима. Посебно је значајна била расподела терета у погледу смањења емисија, која је већ у овом раном периоду изазвала различите ставове међу државама чланицама.[1655] Велика Британија и Немачка, као водећи европски емитери, снажно су подржавале успостављање заједничких циљева и прихватање обавеза, делом и због унутрашњих структурних промена.[1656] Насупрот томе, неке јужне и источне државе чланице заступале су опрезнији приступ, указујући на економске трошкове и различите почетне позиције.

Ова фаза, иако претежно припремна и нормативно неамбициозна, поставила је институционалне и политичке темеље за касније заоштравање климатске политике ЕУ,

---

[1652] Д. Тодић, 2012, стр. 34.

[1653] Climate policy info hub, “Overview of Climate Targets in Europe”, http://climatepolicyinfohub.eu/overview-climate-targets-europe, приступљено 18.05.2023.

[1654] Communication from the Commission to the Council - A Community Strategy to limit Carbon Dioxide emissions and to improve energy efficiency. Предлог је предвидео мере у секторима енергетике, саобраћаја и индустрије, као и потребу за заједничким истраживањем климатских трендова и координацијом научних података.

[1655] T. Aidt, S. Greiner, *Sharing the climate policy burden in the EU*, Discussion Paper No. 176, 2002, pp. 19–23.

[1656] Немачка је након уједињења имала потенцијал за смањење емисија у источним покрајинама, док је Британија убрзано прелазила са угља на природни гас.

чиме је утемељена њена водећа улога у међународним климатским преговорима током наредних деценија.

Друга фаза је обухватала период преговарања око Кјото протокола од 1992. до 2001. године. Ова фаза започиње усвајањем Рио декларације, а карактерише је приступање ЕУ Кјото протоколу у оквиру кога је ЕУ предложила да смањи гасове са ефектом штетних гасова за 15% до 2010. године у односу на прединдустријски период.[1657] У овом периоду донета је Резолуција Савета за животну средину о програму ЕУ о климатским променама као и Резолуција Европског парламента о програму климатских промена која захтева амбициозније мере ублажавања.[1658]

Трећи период обухвата фазу спасавања Кјото протокола од 2001. до 2005. године. Након што се видело да САД неће ратификовати Кјото протокол, без вођства ЕУ овај уговор би био осуђен на пропаст. Савет за животну средину се сложио да настави са процесом ратификације, што је одлука коју је подржала огромна већина у Европском парламенту па је ЕУ коначно ратификовала протокол 2002. године. Након тога је донет правно обавезујући споразум о расподели терета смањења емисија унутар саме Европске уније. Охрабрена успехом раних америчких програма трговања емисијама, посебно Шеме трговања дозволама за сумпор-диоксид (SO_2) из 1990. године,[1659] Комисија је 2001. године представила Предлог директиве о успостављању Европског система трговања емисијама (*EU ETS*), који је усвојен 2003. године (Директива 2003/87/ЕС).[1660] *EU ETS* је показао своју корисност јер је имао комплементарне алате за механизам флексибилности Кјото протокола. Постојала је могућност преношења обавеза за смањење емисије ван ЕУ територија. Да би се то омогућило, усвојена је Директива 2004/101/ЕС, Директива о повезивању.[1661]

Период од 2005. године, када је почео са радом *EU ETS* систем, до усвајања Доха амандмана обележен је интензивним развојем климатске политике Европске уније. Током овог времена, ЕУ је усвојила директиве о енергетској ефикасности и промоцији обновљивих извора енергије, уз мере за хармонизацију акциза на гориво.[1662] На састанку Европског савета у марту 2007. године, ЕУ је потврдила своју лидерску улогу у међународној климатској политици, усвојивши циљ смањења емисија за 20% до 2020. године и условни циљ од 30%, уколико друге развијене државе предузму сличне мере.[1663]

[1657] *Ibid.*

[1658] K. Rüdiger, W. Wurzel, J. Connelly, *The European Union as a Leader in International Climate Change Politics,* Routledge, 2011, pp. 3–9.

[1659] Шема је била део *Clean Air Act Amendments* и често се истиче као први велики пример ефективног система "*cap-and-trade*". Вид. R. Stavins, "What can we learn from the grand policy experiment? Lessons from SO2 allowance trading", *Journal of Economic perspectives,* 12 (3), 1998, pp. 69–88.

[1660] Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC (Text with EEA relevance), OJ L 275, 25.10.2003, pp. 32–46. О систему трговине емисија унутар ЕУ више речи ће бити у наредним деловима.

[1661] Directive 2004/101/EC of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 amending Directive 2003/87/EC establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community, in respect of the Kyoto Protocol's project mechanisms - Text with EEA relevance.

[1662] Directive 2006/32/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on energy end-use efficiency and energy services and repealing Council Directive 93/76/EEC, OJ L 114, 27.4.2006, pp. 64–85.

[1663] Ипак, процес креирања климатске политике није био линеаран, ревизија *EU ETS*-а и усаглашавање новог Споразума о подели напора праћени су сложеним преговорима који су кулминирали током француског председавања 2008. године. Inforse Europe, "EU Climate Policy Post 2012", https://climate.ec.europa.eu/citizens-stakeholders/events/post-2012-climate-policy-eu-2004-11-22_en, приступљено 21.02.2023.

Истовремено, усвојен је амбициозан „климатски пакет“ и покренут програм *Fast-start finance* ради подршке земљама у развоју у прилагођавању климатским променама.[1664] Упркос овим напорима, Конференција страна у Копенхагену 2009. године (*COP*15) завршена је без постизања правно обавезујућег споразума, што је изазвало велико разочарање и означило неуспех покушаја да се успостави свеобухватни наставак Кјото протокола.

Политика ублажавања климатских промена ЕУ укључивала је у овом периоду циљеве за смањење штетних гасова прогресивно до 2050. У марту 2010, такође у циљу успостављања стратешког руководства, ЕУ је усвојила документ „Европа 2020. Стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст“.[1665] У октобру 2014. године Европски Савет је сачинио климатско-енергетски оквир до 2030. године са троструким циљем смањења почевши од 2020. године. Конкретно, нови пакет подразумева смањење штетних гасова од најмање 40% у поређењу са нивоима 1990. године, повећање обновљивих извора енергије од најмање 27% и пораст уштеде енергије од најмање 27% у односу на референтну годину.[1666]

Пети период развоја климатске политике подразумева период од ратификовања Париског споразума до данас.[1667] Када се ради о међународним активностима, ЕУ своје деловање ставља у оквире обавеза које је ова организација преузела на међународном плану, тј. у оквиру режима који је установљен Оквирном конвенцијом, Кјото протоколом и Париским споразумом. Један значајан аспект деловања ЕУ обухвата финансирање активности у области климатских промена на међународном плану.[1668] У првом документу који се односи на национално утврђене доприносе који је ЕУ поднела 2016. године, ова организација се обавезала да ће до 2030. године смањити своје емисије „најмање за 40%”.[1669] У ажурираном документу који је поднет четири године касније, ЕУ се обавезује да до 2030. године смањи нето домаће емисије штетних гасова „за најмање 55%” у односу на 1990. годину.[1670] Дугорочна стратегија ЕУ и држава чланица у области

[1664] Вид. European Union fast start funding for developing countries, EU Report, 2011, pp. 3–11.
[1665] Вид. Europe 2020 Strategy - How is the European Union progressing towards its Europe 2020 targets?, 38/2015, 2 March 2015, pp. 1–3.
[1666] Овај оквир представља и зацртане циљеве које је ЕУ навела у свом национално одређеном доприносу у складу са Париским споразумом. European Council, “Conclusions on 2030 Climate and Energy Policy Framework”, EUCO 169/14, 23-24 October 2014.
[1667] ЕУ је чланица Споразума из Париза од 5. октобра 2016. године. https://treaties.un.org/Pages/View Details.aspx?src=TREATY& mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en, приступљено 21.02.2023.
[1668] ЕУ, њене државе чланице и Европска инвестициона банка (заједно) највећи су контрибутори јавних финансија за активности у области климатских промена у земљама у развоју са 20,4 милијарде у 2017. години. “The EU: a leader in global climate finance”, European Union, 2011 https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/docs/climate_finance_leaflet_en.pdf, 9/7/2021. Вид. The EU: a leader in global climate finance, European Union, 2018. https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/docs/climate_finance_leaflet_en.pdf, приступљено 21.02.2023.
[1669] Latvian Presidency on the Council of the European Union, Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States, Riga, 6 March 2015, https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/European%20Union%20First/LV-03-06-EU%20INDC(Archived).pdf, приступљено 21.02.2023.
[1670] The update of the nationally determined contribution of the European Union and its Member States, Berlin, 17 December 2020, https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/European%20Union%20First/EU_NDC_Submision_December%202020.pdf, приступљено 21.02.2023.

развоја ниских емисија штетних гасова достављена је Секретаријату Оквирне конвенције почетком 2020. године.[1671]

Овај период карактерише доношење стратегије под називом Европски зелени договор (*The European Green Deal*) 2019. године. Ова стратегија, о којој ће касније бити више речи, представља најширу основу, с циљем постизања тзв. климатске неутралности до 2050. године остварену кроз неколико сектора. Основни циљ овог стратешког документа је одржива европска привреда, заснована на нискоугљеничном развоју. Дугорочна стратегија ЕУ и држава чланица у области развоја ниских емисија штетних гасова са ефектом стаклене баште достављена је Секретаријату *UNFCCC* почетком 2020. године.[1672] Да би се то остварило, тј. како би политичке обавезе постале обавезујуће норме, предложено је доношење тзв. Европског закона о клими, Предлог Уредбе о успостављању оквира за постизање климатске неутралности и о измени Уредбе (ЕУ) 2018/1999. Овај предлог Уредбе усвојен је током 2021. године.[1673]

На крају овог дела треба споменути и Акционе програме ЕУ о животној средини. Акциони програми ЕУ у области животне средине представљају документа која на најшири начин утврђују политику ЕУ у овој области. Почетак њиховог доношења се подудара са првим покушајима ЕУ да се проблемима животне средине позабави на систематски начин. Њима су дефинисани основни полазни ставови у погледу процене стања у појединим секторима релевантним за животну средину и инструменти за њихово спровођење.[1674]

Шести акциони програм за период 2002-2012. године је нарочито битан јер наводи климатске промене као један од основних приоритета ЕУ. За питање климатских промена нарочито је битан седми Акциони програм за период од 2013. до 2020. године. Овај програм је имао за циљ да помогне у усмеравању деловања ЕУ у вези са животном средином и климатским променама до и после 2020.[1675] Основна идеја овог програма је да се одржи здрава животна средина што само по себи подразумева ефикасну борбу против климатских промена, спровођење плана нискоугљеничног развоја, одрживо коришћење природних ресурса, те подстицање коришћења обновљивих извора енергије.[1676]

Осми акциони програм за животну средину (2022–2030) ступио је на снагу 2. маја 2022. године као правно обавезујући заједнички оквир Европске уније за спровођење политике животне средине у текућој деценији. За разлику од претходних програма, који су се климатским променама бавили маргинално или их тек повремено помињали, овај програм ставља питања климатских промена и очувања здраве животне

[1671] UNCC, "Long-term low greenhouse gas emission development strategy of the European Union and its Member States, https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050en, приступљено 22.02. 2023.

[1672] Д. Тодић, „Климатске промене-глобални чинилац међународних односа и лидерске амбиције Европске уније", у Н. Станковић, Д. Дабић, Г. Бандов (ур.), *Развојни правци Европске уније након пандемије ковид 19*, Институт за међународну политику и привреду, 2021, стр. 68.

[1673] Ова уредба ће детаљније бити анализирана у засебном делу.

[1674] Д. Тодић, 2012, стр. 39–40.

[1675] European Commision, "The Sixth Environment Action Programme of the European Community 2002-2012", https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/sixth-environment-action-programme.html, приступљено 23.02.2023.

[1676] *Ibid*. Поред усвајања Европског зеленог договора, овај акциони програм је подстакао 2015. године усвајање првог акционог плана циркуларне економије.

средине у сам фокус.[1677] Представљајући континуитет са претходним програмима, Осми акциони програм продубљује визију транзиције ка климатски неутралној економији до 2050. године, у складу са циљевима Европског зеленог договора.[1678] Приоритетни циљеви Осмог акционог програма за животну средину усмерени су на потпуну и ефикасну примену постојећег еколошког законодавства ЕУ, значајно смањење укупног материјалног и еколошког отиска, постизање еколошке правичности и социјалне инклузије, као и јачање одрживих финансија кроз подстицање инвестиција у зелену транзицију.[1679] Програм такође подстиче сарадњу и координацију између свих нивоа управљања, од европског до локалног, и препознаје потенцијал дигитализације као средства за унапређење праћења, транспарентности и ефикасности у спровођењу мера заштите животне средине.[1680]

Према извештајима Европске агенције за животну средину (*EEA*), постигнут је значајан напредак у смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште, више од 30% у односу на 1990, што је важан корак ка климатској неутралности.[1681] Такође, побољшан је квалитет ваздуха и усвојени су важни законодавни пакети као што су Европски закон о клими и „*Fit for 55*“.[1682] Међутим, бројни изазови и даље постоје. Циркуларна економија напредује споро, са само око 12% рециклираног материјала у укупној потрошњи сировина.[1683] Биодиверзитет наставља да опада, с падом популација птица и деградацијом животне средине. Загађење воде и земљишта остаје значајан проблем. Уз тренутни темпо, остварење свих циљева Осмог акционог програма до 2030. је под знаком питања.[1684] Овај контраст истиче критичну улогу строгих и доследно примењиваних климатских прописа ЕУ у обезбеђивању одрживог и климатски отпорног развоја.

Након овог историјског приказа развоја прописа ЕУ у области климатских промена можемо закључити да се ЕУ етаблира као глобални лидер у борби против климатских промена, користећи строг и свеобухватан оквир климатских прописа за усмеравање држава чланица ка постизању климатске неутралности и одрживог развоја. Усвајањем холистичког приступа који интегрише климатску, енергетску, индустријску и еколошку политику, ЕУ тежи успостављању нискоугљеничног, климатски отпорног и правично одрживог друштва. Кроз стратегију Европског зеленог договора, „*Fit for 55*“, акционе програме за животну средину и Европски закон о клими, постављени су амбициозни, али достижни циљеви смањења емисија до 2050. године, побољшања квалитета ваздуха и подстицања циркуларне економије. Истовремено, ЕУ промовише иновативне технологије, рационално коришћење ресурса и зелену дигиталну трансформацију као практичне механизме за реализовање својих циљева. Ови прописи и

[1677] European Commision, “Environment action programme to 2030“, https://shorturl.at/boACM, приступљено 23.02.2023.

[1678] Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030, *Official Journal of the EU*, L114/22, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0591, приступљено17.06.2025.

[1679] European Environment Agency Environmental statement 2023, EEA Report 10/2024, pp. 10–39.

[1680] *Ibid.*

[1681] European Commission, “Climate Action Progress Report for 2023 shows the largest annual drop in emissions for decades“, https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/climate-action-progress-report-2023-shows-largest-annual-drop-emissions-decades-2024-10-31, приступљено 17. 06. 2025.

[1682] European Commission, “European Climate Law“, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-climate-law_en, приступљено 17.06.2025.

[1683] Eurostat, “Almost 12% of materials in the EU came from recycling”, https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241113-1, приступљено 17.06.2025.

[1684] European Commission, Climate Action Progress Report for 2023 shows the largest annual drop in emissions for decades.

иницијативе не само да усмеравају унутрашње политике ЕУ, већ је чине инспирацијом и партнером у глобалној борби против климатске кризе.

8.2. ОДГОВОРНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЊЕНИХ ДРЖАВА ЧЛАНИЦА У РЕЖИМУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Однос између Европске уније и њених држава чланица у климатском режиму, заснован је на подељеној надлежности између држава чланица и ЕУ. Овако подељена надлежност самим тим подразумева и заједничку одговорност. Учешће ЕУ у климатским споразумима је врло интересантно, јер учешће овог ентитета[1685] не замењује чланство држава чланица у истим споразумима. То је комплементарно чланство, које ствара многе потешкоће, како на унутрашњем нивоу унутар ЕУ тако и екстерно. Ове потешкоће су својствене мешовитим споразумима пошто произлазе из одсуства јасно одређених компетенција и од еволутивног карактера поделе компетенција између ЕУ и њене државе чланице.[1686] Комплексност овог питања произлази из саме природе климатских промена као мултисекторског феномена. Мере за ублажавање и прилагођавање климатским променама неминовно задиру у друге политике и секторе, попут енергетике, саобраћаја, пољопривреде, туризма, и инфраструктуре. Свака од ових области унутар права ЕУ има специфичан режим надлежности, неке су у надлежности Уније, неке су у надлежности држава чланица, а неке подлежу заједничком деловању.[1687] Стога, утврђивање

[1685] У дисертацији се Европска унија назива ентитетом јер до сада у доктрини међународног права није јасно одређена њена правна природа. Још увек се ломе копља око тога да ли ЕУ представља класичну међународну организацију, федералну државу, чије обрисе свакако поседује, или специфичну мешавину наддржаве и међународне организације, за шта још увек не постоји прецизан назив. О историји развоја идеје и правној природи ЕУ види С. Зечевић, *Институционални систем и право Европске уније,* Институт за европске студије, 2015, стр. 7–14, 97–99.

[1686] Више види *Ibid.*, стр. 357-383. Према члану 4. став 2. тачка (е) Уговора о функционисању Европске уније (УФЕУ), заштита животне средине, укључујући климатску политику, сврстава се у подељене надлежности између Европске уније и држава чланица. Овај режим подразумева да Унија има овлашћење да поступа у датој области, док државе чланице задржавају право регулаторног деловања у мери у којој ЕУ није у потпуности искористила своја овлашћења. У случајевима у којима је ЕУ усвојила потпуно хармонизован правни оквир, државама чланицама је ускраћена могућност доношења супротних националних мера, осим уколико им је, у складу са чланом 193. УФЕУ, остављен простор за примену строжих стандарда заштите животне средине. Такав нормативни аранжман резултира сложеном и динамичном поделом одговорности између наднационалног и националног нивоа власти.

[1687] Сличан модел подељене надлежности успостављен је и у области енергетике, на основу члана 194. УФЕУ. Европска унија је овлашћена да предузима мере усмерене на обезбеђивање функционисања унутрашњег енергетског тржишта, сигурности снабдевања, унапређење енергетске ефикасности, развој обновљивих извора енергије и унапређење међусобне повезаности енергетских мрежа. Климатска политика је у овом контексту дубоко инкорпорирана у енергетски сектор, што је нарочито изражено кроз систем трговања емисијама гасова са ефектом стаклене баште (*EU ETS*). Овај механизам, кроз формирање цене угљеника, представља кључни инструмент усмеравања инвестиција ка нискоугљеничним технологијама и илуструје доминантну улогу правног оквира ЕУ у обликовању енергетско-климатске регулације. Ипак, државе чланице задржавају право да самостално одређују свој енергетски микс, односно структуру производње енергије, под условом да поступају у складу са обавезујућим правилима Уније, укључујући директиве о обновљивим изворима енергије и енергетској ефикасности. European Commission, "Eco-schemes", https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/eco-schemes, приступљено 10.11.2025. У области саобраћаја, која је уређена члановима 91–100. УФЕУ, такође постоји подељена надлежност, али ЕУ поседује широка овлашћења за постављање стандарда. То обухвата прописивање норми за емисију CO_2 код возила, регулисање употребе биогорива и увођење мера за развој одрживог авио-саобраћаја. Климатске мере у транспорту, као што су проширење система трговања емисијама на авио и бродски саобраћај, спроводе се у складу са јединственим правним оквиром ЕУ. Државе чланице имају извршну улогу у примени и надзору, прикупљању података, извештавању и контроли емисија, али немају слободу да донесу супротне норме које би нарушиле унутрашње тржиште. European Commission, "Transport", Transport and the Green Deal,

одговорности захтева анализу од случаја до случаја која узима у обзир конкретну меру, правни основ на коме је заснована и обим овлашћења ЕУ у датој области.

Дељење компетенција, које је у суштини интерно питање, ипак може имати последице за треће стране.[1688] Ова комплементарна одговорност између државе чланице и ЕУ отвара многобројна питања ко је одговоран, затим по којим критеријумима треба алокација одговорности бити заснована у случају неусаглашености са климатским споразумима, какве су последице такве алокације одговорности у смислу враћања на ниво усаглашености? На крају, као круцијално питање и дилема може се поставити и да ли државе чланице ЕУ уопште треба да буду појединачне уговорнице климатских споразума. Ова дилема добија на значају ако се има на уму одлука у случају *Кади* у којој је назначено да је право Европске уније аутономно у односу на међународно право.[1689]

Један од начина за превазилажење ових изазова јесте усвајање декларације о надлежностима. Њена сврха, у контексту мешовитих споразума, огледа се пре свега у томе да на јасан и транспарентан начин информише треће стране о расподели надлежности између Европске уније и њених држава чланица, посебно у погледу одговорности у случају неизвршавања обавеза из споразума. Таква декларација има обавезујуће дејство у међусобном односу ЕУ и државе чланице. Када је ЕУ приступила Париском споразуму, учинила је то као мешовита уговорна страна, заједно са својим државама чланицама. Због поделе надлежности између ЕУ и држава чланица у погледу питања животне средине, било је неопходно доставити декларацију о надлежностима. Ова декларација наводи конкретне делове споразума који спадају у надлежност ЕУ, као и оне који остају у домену држава чланица.[1690] ЕУ и државе чланице поднеле су један

---

https://commission.europa.eu/topics/transport-and-tourism/transport-and-green-deal_en, приступљено 10.11.2025. Сектор туризма има другачији правни статус. Према члану 195. УФЕУ, ЕУ у овој области има допунску надлежност, што значи да може само да подржава, координира или допуњује активности држава чланица, без усвајања обавезујућих хармонизованих норми. Климатска димензија туризма, која се огледа у промоцији одрживог туризма, зеленој инфраструктури и адаптацији на климатске промене, углавном је у надлежности држава чланица. Ипак, Европска унија подстиче ову област кроз различите програме и фондове, као што су *European Green Deal, LIFE* програм чиме се ствара подстицајни, али не и обавезујући нормативни оквир. Opinion of the European Committee of the Regions - Tourism as a driving force for regional cooperation across the EU (2017/C 185/03). Коначно, инфраструктура и просторно планирање представљају области у којима надлежност углавном припада државама чланицама, али уз снажну финансијску и регулаторну подршку Европске уније. ЕУ делује кроз инструменте као што су *Connecting Europe Facility* (*CEF*) и регулатива о трансевропским транспортним мрежама којима се подржавају пројекти од заједничког интереса. Иако планирање и изградња инфраструктуре остају у националној надлежности, Унија уводи стандарде отпорности на климатске промене, чиме се осигурава да инфраструктурни развој буде у складу са климатским циљевима. Commission Notice - Technical guidance on the climate proofing of infrastructure in the period 2021-2027“ (2021 / C 373/01), pp. 18-39; Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Declarations Concerning Provisions of the Treaties, Declaration in relation to the delimitation of competences, Document 12016L/AFI/DCL/18, OJ C 202, 7.6.2016, pp. 344–345 чл. 38-44, 91-100, 193-195.

[1688] A. S. Tabau, "Shared Accountability of the European Union and its Member States in the Climate Change Regime", *Review of European, Comparative & International Environmental Law,* 22, no. 1, 2013, p. 91.

[1689] Вид. J. Kokott, C. Sobotta, “Kadi Case – Constitutional Core Values and International Law - Finding the Balance?”, *European Journal of International Law,* Volume 23, Issue 2012, pp. 1015–1024.

[1690] Њена сврха је да трећим странама обезбеди транспарентност у погледу одговорности за спровођење обавеза из споразума. Council Decision (EU) 2016/1841 of 5 October 2016 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change, *Official Journal of the European Union*, L 282, 19.10.2016, pp. 1–3, [Annex: Declaration by the European Union in accordance with Article 20(3) of the Paris Agreement – Competence Declaration].

NDC у складу са чланом 4(16) Париског споразума.[1691] Члан 4(3) Уговора о ЕУ обавезује државе чланице да „поштују и помажу остваривање циљева Уније“, што у контексту Париског споразума значи да државе морају деловати у складу са колективним *NDC*-ом. Унутрашња расподела одговорности између Европске уније и њених држава чланица у спровођењу Париског споразума представља сложен, али уједно и систематски уређен механизам који почива на унутрашњем праву ЕУ.[1692] У случају неиспуњења климатских циљева долази до два нивоа одговорности. На унутрашњем нивоу одговорност је диференцирана и функционална јер државе чланице одговарају за испуњење својих националних циљева у оквиру ESR (*Effort Sharing Regulation* – Уредбе о расподели напора), док ЕУ одговара за заједничке инструменте.[1693] Док на међународном нивоу долази до заједничке одговорности ЕУ и држава чланица.

Успостављање заједничке одговорности Европске уније и њених држава чланица подразумева да се у поступку покренутом због неиспуњења обавеза из климатског споразума, без улажења у њихов унутрашњи однос надлежности, према трећим странама третирају као јединствена страна у спору. Успостављање заједничке одговорности Европске уније и њених држава чланица подразумева да, у случају повреде обавеза преузетих климатским споразумом, њихова одговорност према другим странама споразума може постојати истовремено, независно од унутрашње расподеле надлежности између ЕУ и држава чланица. Тако је Комитет усклађености са Кјото протоколом усвојио прагматичан приступ, идентификујући ефективног актера имплементације између ЕУ и њених држава чланица када се испитује и одговара на случај непоштовања, на пример у случају Грчке.[1694] Овај приступ би требало да буде одличан путоказ за успостављање одговорности и у Париском споразуму, с обзиром да и код овог споразума постоји комитет који надзире усклађеност.

Најразвијенији покушај институционализације таквог приступа данас представља механизам ко-тужене стране (*co-respondent mechanism*) предвиђен у случају приступања ЕУ Европској конвенцији о људским правима.[1695] Основна сврха овог

[1691] Тај заједнички NDC обавезује и ЕУ и све њене чланице да заједнички смање емисије најмање 55% до 2030. године у односу на 1990. и уводи индикативни допринос од 66,25% до 72,5% за 2035. годину на путу ка угљеничној неутралности до 2050. године. ЕУ и њене државе чланице делују заједнички у испуњавању својих обавеза у оквиру Париског споразума“, што потврђује њихов модел колективног испуњења. European Council, “Paris Agreement: the EU submits its updated NDC with an indicative target for 2035 to the UN ahead of COP30“, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/11/05/paris-agreement-the-eu-submits-its-updated-ndc-with-an-indicative-target-for-2035-to-the-un-ahead-of-cop30/, приступљено 12.11.2025.

[1692] Уредба о расподели напора (ESR) дефинише индивидуалне обавезе држава чланица у секторима који нису обухваћени системом трговања емисијама као што су транспорт, пољопривреда, грађевинарство и отпад. Овим актом се обавезе распоређују на основу економске снаге и способности сваке државе, мерењем по БДП-у по становнику. На тај начин се обезбеђује принцип правичности и солидарности унутар ЕУ, јер богатије државе преузимају већи терет смањења емисија, док се сиромашнијим државама оставља већи простор за прилагођавање.

[1693] У теорији, то је систем коегзистенције и међусобне зависности одговорности, који захтева сталан механизам координације између Европске комисије и националних влада. Тај систем је додатно учвршћен принципом искрене сарадње (члан 4(3) Уговора о ЕУ), који обавезује државе чланице да „олакшавају остваривање задатака Уније и да се уздржавају од мера које би могле угрозити остварење њених циљева

[1694] Enforcement Branch of the Compliance Committee, Final Decision of 17 April 2008, Greece, UN Doc. CC-2007-1-8/Greece/EB.

[1695] Лисабонским уговором изричито је предвиђено да Европска унија приступи Конвенцији, чиме би по први пут постала странка једног међународног система судске заштите људских права. Након вишегодишњих преговора, 2013. године израђен је Нацрт споразума о приступању. Међутим, Суд правде Европске уније је у свом Мишљењу 2/13 из 2014. године оценио да предложени текст није у складу са

механизма јесте да омогући заједничко учешће Европске уније и држава чланица у поступцима у којима се наводна повреда Конвенције односи на примену права Уније.[1696] Уместо да ЕСЉП буде принуђен да утврђује да ли је за спорну меру одговорна Европска унија или држава чланица, обе стране могу учествовати у поступку као јединствена страна у поступку.[1697] На тај начин избегава се потреба да се спољни суд упушта у сложена питања расподеле надлежности унутар Европске уније. Управо је ово питање било у средишту Мишљења 2/13.[1698] Ова логика је од непосредног значаја за климатске спорове. Климатске обавезе Европске уније данас су организоване кроз читав низ инструмената, укључујући систем трговања емисијама, регулативу о расподели напора (ESR), правила о коришћењу земљишта и шумарству, као и бројне секторске прописе. Испуњење климатских циљева стога зависи од истовременог деловања институција Уније и органа држава чланица. У случају неиспуњења обавеза из Париског споразума или других климатских инструмената, често би било изузетно тешко утврдити да ли је одговорност последица пропуста саме ЕУ, пропуста поједине државе чланице или њиховог заједничког деловања. Управо због тога механизам заједничке одговорности може представљати адекватнији одговор од традиционалног бинарног модела одговорности, који захтева идентификацију једног носиоца противправног понашања.

правом Уније јер недовољно штити аутономију правног поретка ЕУ. Као последица тога, процес приступања је практично заустављен. Вид. И. Крстић, Б. Чучковић, „Приступање Европске уније Европској конвенцији о људским правима као вид унапређења заштите људских права у Европи", *Анали Правног факултета у Београду-Часопис за правне и друштвене науке 64.2*, 2016, стр. 50–74; Тек након нове рунде преговора израђен је ревидирани Нацрт споразума из 2023. године, чији је основни циљ био отклањање примедаба које је Суд правде изнео у Мишљењу 2/13. У 2025. години дошло је до одређене активности, али без отварања нових формалних преговора или коначног решења преосталих спорних питања. Парламентарна скупштина Савета Европе усвојила је 10. априла 2025. године Резолуцију 2601 (2025) којом се позива на убрзање процеса приступања и предузимање даљих корака. У новембру 2025. године Европска комисија је поднела захтев Суду правде ЕУ за мишљење (Opinion 1/25) о ревидираном Нацрту споразума, што представља кључни следећи корак пре него што се може приступити ратификацији. Процес још увек није окончан. Resolution 2601 (2025), Parliamentary Assembly of the Council of Europe, https://pace.coe.int/en/files/34294/html, приступљено 10.06.2026; Opinion 1/25: Request for an opinion submitted by the European Commission pursuant to Article 218(11) TFEU. *OJ C, C/2026/275*, 26. January 2026. Током 2026. године није дошло до формалног напретка у правцу закључења споразума о приступању Европске уније Европској конвенцији о људским правима. Иако је процес остао високо на агенди Савета Европе и институција Европске уније, укључујући наставак политичких консултација у оквиру „46+1" формата, још увек није постигнут договор о преосталим спорним питањима.

[1696] Revised Draft Agreement on the Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights (2023), Article 3 paras. 2–4, 8; Draft explanatory report to the Agreement on the Accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, paras. 46–52, 55–58, 61, 66.

[1697] Draft explanatory report to the Agreement on the Accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms paras. 61, 66. Механизам ко-тужене стране је предвиђен да функционише на следећи начин: када се пред Европским судом за људска права поднесе тужба против државе чланице ЕУ (или против саме ЕУ), а спор се тиче примене или имплементације комунитарног права, друга страна (ЕУ или релевантна држава/државе чланице) може се придружити као ко-тужена страна. ЕУ може затражити (или прихватити позив) да постане ко-тужена уз државу чланицу ако повреда Конвенције доводи у питање компатибилност одредбе права ЕУ (нпр. када се повреда могла избећи само кршењем обавезе из права ЕУ). Обрнуто, државе чланице могу се придружити када је тужена ЕУ. ЕУ је према ревидираном Нацрту из 2023. године, за разлику од претходног Нацрта, овлашћена да сама одлучује да ли су испуњени услови за улогу ко-тужене стране.

[1698] Суд правде ЕУ је сматрао да би према тексту из 2013. године Европски суд за људска права морао да одлучује о томе да ли је за спорно поступање надлежна Европска унија или држава чланица. Таква оцена подразумевала би тумачење права Уније и правила о расподели надлежности, што према ставу Суда правде представља искључиву надлежност самог Суда правде ЕУ . Opinion 2/13, Accession of the European Union *to the ECHR*, ECLI:EU:C:2014:2454, 18 December 2014. paras. 224–225.

Додатни значај ревидираног Нацрта споразума из 2023. године огледа се у томе што је настојао да избегне потребу да међународни суд утврђује ко је унутар система Европске уније надлежан за конкретну меру. У климатским споровима ово би могло бити од пресудног значаја. На пример, у случају недовољног смањења емисија на нивоу Уније, суд или квазисудско тело би се суочило са сложеним питањима расподеле надлежности између институција Уније, држава чланица и бројних заједничких механизама управљања. Механизам ко-тужене стране нуди решење према којем би се Европска унија и релевантне државе чланице појављивале као јединствена процесна страна, док би питање коначне расподеле терета одговорности било остављено њиховим унутрашњим односима. [1699]

Посебно је значајна и веза са начелом искрене сарадње из члана 4(3) Уговора о Европској унији. У областима подељених надлежности, државе чланице су дужне да предузимају све мере неопходне за испуњење обавеза Уније, док је истовремено и Унија обавезна да поштује интересе држава чланица приликом вршења својих овлашћења. У контексту климатских промена, ово начело додатно подржава аргумент да пропусти у испуњавању климатских обавеза често не представљају искључиву одговорност једног актера, већ последицу неуспеха система заједничког управљања.

Ревидирани Нацрт споразума је значајан и због начина на који приступа феномену колективне недовољности (*collective insufficiency*), односно ситуацијама у којима штета или повреда обавезе произлазе из кумулативног деловања више актера. [1700] Управо такав образац карактерише климатске промене, где недовољност климатске акције представља резултат акумулације бројних појединачних пропуста. Због тога класична правила приписивања одговорности, заснована на јасној идентификацији носиоца противправног понашања, тешко обухватају сложеност климатских спорова у правном поретку Европске уније. [1701]

Улога Европске уније у климатском режиму додатно је трансформисана усвајањем Европског зеленог договора. Његовим усвајањем ЕУ је успоставила не само унутрашњи развојни оквир, већ и нови ниво интеграције који непосредно утиче на структуру одговорности између Уније и држава чланица.[1702] Европски зелени договор је довео до квази федералног приступа климатским променама. Усвајањем Европског зеленог договора климатски циљеви ЕУ су постали правно обавезујући, кроз Европски климатски закон, а инструменте њиховог спровођења више није могуће јасно везати искључиво за националне или искључиво за надлежности ЕУ.[1703] То је додатно ојачало концепт заједничке одговорности у међународном климатском праву.[1704]

Испуњавање колективног национално утврђеног доприноса ЕУ након усвајања Европског зеленог договора више не представља само међународну обавезу, већ и обавезу према комунитарном праву. Таква структура значи да евентуално неиспуњење климатских циљева истовремено може представљати и повреду унутрашњег права ЕУ и

[1699] Revised Draft Agreement on the Accession of the EU to the ECHR, Art. 3 para. 8.

[1700] Више о одговорности више субјеката за једно противправно дело вид. J. Crawford, 2014, pp. 325-361.

[1701] Вид. Draft explanatory report to the Agreement on the Accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, paras. 46–52, 55–58, 71.

[1702] Вид. European Council, "European Green Deal", https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-green-deal/, приступљено 13.11.2025.

[1703] European Parliament, "Enforcing EU climate legislation", https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)762378, приступљено 13.11.2025.

[1704] O. Adolphsen *et al., The International Dimension of European Climate Policy,* SWP Comment, 2025, pp. 1–7.

повреду међународних обавеза предвиђених Париским споразумом. Европски зелени договор тиме учвршћује ЕУ као јединственог климатског актера и повећава вероватноћу да ће ЕУ и државе чланице, у међународним поступцима, бити третиране као једна страна са заједничком солидарном одговорношћу.

Иако је приступање Европске уније Европској конвенцији о људским правима и даље неизвесно, ревидирани Нацрт споразума из 2023. године показује да је могуће развити механизме који превазилазе ограничења традиционалног модела међународне одговорности и омогућавају заједничко процесно учешће више субјеката. Механизам котужене стране, уз одређене модификације, могао би послужити као користан модел и у климатским споровима пред другим међународним судовима. Такав приступ посебно је релевантан за климатски режим Европске уније, у којем подељене надлежности и заједничко деловање Уније и држава чланица стварају функционално јединствен систем управљања. Мешовито чланство у климатским споразумима, заједнички NDC и интегрисана климатска политика додатно потврђују овај карактер. Стога климатски пропусти не могу увек бити посматрани искључиво кроз призму одговорности појединачних актера, већ захтевају развој флексибилнијих модела који ће адекватније одражавати сложену природу заједничког деловања и расподеле одговорности унутар Европске уније.

8.3. РЕГУЛАТОРНИ ПРИСТУП ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ С ОБЗИРОМ НА ШТЕТУ ИЗАЗВАНУ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

8.3.1. СИСТЕМ ТРГОВИНЕ ЕМИСИЈАМА ШТЕТНИХ ГАСОВА У ЕУ

Систем трговине емисијама гасова са ефектом стаклене баште у Европској унији (*EU Emissions Trading System – EU ETS*) представља централни инструмент климатске политике ЕУ и највећи мултинационални систем трговања емисијама у свету. Успостављен је Директивом 2003/87/ЕЗ као тржишно заснован механизам који треба да обезбеди смањење емисија на економски ефикасан начин, уз очување интегритета унутрашњег тржишта. *EU ETS* функционише по принципу „*cap-and-trade*“.[1705] На нивоу Уније утврђује се укупни плафон (*cap*) годишњих емисија за обухваћене секторе који се затим преводи у ограничен број емисионих јединица (*EU allowances – EUA*), при чему једна *EUA* даје право на емисију једне тоне CO_2-еквивалената.[1706] Ове јединице се затим додељују учесницима и њима се касније слободно тргује, суштински правни оквир *cap-and-trade* модела у ЕУ спаја еколошку извесност (емисије не могу прећи постављени плафон) и економску флексибилност (учесници сами бирају да ли ће смањити емисије или купити дозволе).[1707]

Кључну улогу у функционисању *EU ETS* имају органи регулације, који контролишу и постепено смањују укупну квоту дозвола како би се обезбедило да

[1705] EU Emission Trading System (EU ETS), https://fsr.eui.eu/eu-emission-trading-system-eu-ets/, приступљено 18.06.2025.

[1706] Иако се *EUA* обично описује као „дозвола за емисију једне тоне CO_2-еквивалента“, њен правни статус је сложен и обухвата елементе административне дозволе, имовинског права и финансијског инструмента *sui generis*. У основи, *EUA* је створена актом јавне власти, конкретно директивама EU ETS (2003/87/EC и њеним новелама). Државе чланице и Европска комисија регулишу издавање, важење, повлачење и праћење дозвола. *EUA* није право на загађивање, већ инструмент политике за ограничавање емисија под режимом. Legal nature of EU ETS allowances, Final Report, 2018, pp. 98–105.

[1707] Компаније такође могу да купују кредите са међународних тржишта из пројеката смањења емисија, мада су услови строгог ограничења да би се задржао интегритет система. EU Emission Trading System (EU ETS), https://fsr.eui.eu/eu-emission-trading-system-eu-ets/, приступљено 18.11.2025.

тржиште временом постаје све „скупље“ за емитере и да се стимулишу инвестиције у декарбонизацију. Међутим, тржиште угљеничних дозвола није без проблема: историјски вишкови *EUA*, економске флуктуације и екстерни шокови (нпр. криза, пандемија) могу довести до ниске и варијабилне цене, што ослабљује инвестициони сигнал. Да би се ова нестабилност ублажила, у систему функционише *Market Stability Reserve* (*MSR*), механизам који апсорбује вишак дозвола или, у супротном, пушта дозвољене квоте назад на тржиште у случају недостатка. Ово стабилизује реалну понуду и смањује екстремне флуктуације цена.[1708] *MSR* је један од кључних инструмената којима се данашњи *ETS* настоји прилагодити јачим климатским циљевима и бољој функционалности тржишта.

Како се *EU ETS* развија, преузимање аукција као доминантног начина дистрибуције дозвола омогућава део вредности угљеника да буде монетаризован и преусмерен у буџете држава чланица. Ови приходи од аукција нису само фискални добитак, већ се користе као средства за подршку зеленој транзицији – улажу се у иновације, нискоугљеничну технологију и праведну транзицију (нпр. кроз *Innovation Fund* и регионалне програме модернизације).[1709] Ипак, даљи изостанак компензација за индустрије изложене ризику „*carbon leakage*“ (премештање производње у јурисдикције са нижом ценом угљеника) могао би ослабити политичку подршку.[1710] Зато је систем комбиновао правила за циљану, временски ограничену бесплатну алокацију са *Benchmarking* перформанси,[1711] уз паралелне инструменте за ублажавање социјалних и конкурентских ефеката.

Приходи од аукција се усмеравају и у *Social Climate Fund*, као део стратегије праведне транзиције. Овај фонд је замишљен да финансира мере за домаћинства са ниским примањима, микро-предузећа и кориснике саобраћаја који би могли бити погођени повишеним трошковима енергије или горива. Ово није само социјална мера већ и елемент системске кохерентности, јер повезује климатску политику са друштвеном заштитом.[1712]

Још један стратешки елемент је *Carbon Border Adjustment Mechanism* (*CBAM*). *CBAM* је дизајниран да ублажи дискриминацију увозника у односу на домаћу индустрију, тако што ће за одређене угљенично интензивне увозне производе (нпр. цемент, челик, ђубрива) увозници морати да купују сертификате који рефлектују емисије угљеника уграђене у производ.[1713] На тај начин, *CBAM* има двоструку функцију: штити

[1708] European Commission, “Market Stability Reserve“, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/eu-emissions-trading-system-eu-ets/market-stability-reserve_en, приступљено 15.11.2025.

[1709] Вид. S. Lehmann, J. Schleich, “Does increasing auctioning in the EU ETS increase companies’ search efforts for favourable trading options?“, *Journal of environmental management*, 2025, preprint.

[1710] Детаљнију анализу вид. M. Wang, T. Kuusi, "Trade flows, carbon leakage, and the EU Emissions Trading System", *Energy Economics*, 134, 2024, pp. 1–13.

[1711] Овај израз подразумева систем одређивања бесплатних дозвола на основу најбољих технолошких и оперативних резултата у датој индустрији, а не на основу историјских емисија.

[1712] Вид. European Commission, “Social Climate Fund“, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/social-climate-fund_en, приступљено 15.11.2025; Regulation (EU) 2023/955 establishing a Social Climate Fund and amending Regulation (EU) 2021/1060.

[1713] Имплементација *CBAM*-а утиче и на транзициони режим бесплатних дозвола (постепени прелазак и корекције алокације), па се ова два инструмента морају посматрати скупа да би се избегле контрадикторности у подстицајима. Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism (Text with EEA relevance), PE/7/2023/REV/1, OJ. L 130, 16.5.2023, pp. 52–104.

конкурентност домаћих произвођача и смањује ризик преласка емисија у земље са мање строгим климатским регулативама.[1714]

Након усвајања пакета „ *Fit for 55*“ у оквиру Европског зеленог договора дошло је до значајне реформе *EU ETS* система учинивши начин функционисања строжим, динамичнијим и усклађенијим са циљевима климатске неутралности. Плафон емисија сада опада много брже него у претходним фазама. Ово има двоструки ефекат, јер повећава цену угљеника и убрзава технолошке преласке ка чистијим процесима. Такође, овом реформом, долази до елиминисања бесплатних дозвола у осетљивим секторима. *CBAM* уводи постепену замену бесплатне алокације у секторима као што је челик.[1715] На овај начин *ETS* прелази на систем у којем угљеник постаје стварни тржишни трошак, а не административни изузетак. Увођење *ETS*2 за секторе зграда и копненог транспорта представља кључни искорак ка „дисперзованим емисијама“, које су до сада биле регулаторно неухватљиве.[1716] Управо због значајног удела ових сектора у укупној емисији ЕУ – који достиже око 40% укупних емисија – увођење *ETS*2 представља кључни корак ка остваривању циља смањења емисија за најмање 55% до 2030. године.[1717] У центру система се налазе дистрибутери горива и снабдевачи који стављају гориво на тржиште, они постају обвезници *ETS*2 система и дужни су да за емисије повезане са продајом горива купују емисијске јединице искључиво путем аукција. Грађани и мала предузећа нису директни обвезници, али се очекује да ће део трошка бити пренет кроз цену горива и грејања. Управо због тога *ETS*2 укључује механизме за стабилизацију цена, укључујући контролу тржишних осцилација, уколико цена дозвола пређе одређени праг, повећава се количина дозвола на тржишту како би се избегли нагли скокови трошкова.[1718]

Иако је *EU ETS* замишљен као тржишни механизам, његова еволуција показује да цене угљеника више нису само економски сигнал већ инструмент стварања новог оквира одговорности држава у условима климатске кризе. Ширење система на *ETS*2 и

[1714] *Ibid.*

[1715] План је да се бесплатне алокације постепено смањују почевши од 2026. године, до потпуног укидања 2034. године. European Parliament, “Climate change: Deal on a more ambitious Emissions Trading System (ETS)”, https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221212IPR64527/climate-change-deal-on-a-more-ambitious-emissions-trading-system-ets, приступљено 17.11.2025.

[1716] European Commission, “ETS2: buildings, road transport and additional sectors“, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/ets2-buildings-road-transport-and-additional-sectors_en?etrans=esA&prefLang=sl, приступљено 15.11.2025.

[1717] *Ibid*., приступљено 17.11.2025.

[1718] Систем почиње фазом обавезног праћења, извештавања и верификације емисија (*MPB*), која је стартовала 2025. године. Сама трговина, односно обавеза куповине дозвола, почиње 2027. године, осим у случају драстично високих цена енергената када се примена може одложити до 2028. Као и у класичном *ETS*-у, укупан број емисијских јединица ће се сваке године смањивати по унапред дефинисаној стопи, чиме ЕУ постепено сужава простор за емисије и подстиче прелазак на чисте технологије, електрификацију транспорта и енергетску ефикасност зграда. С обзиром на социјални утицај који *ETS*2 може имати, посебно на енергетски сиромашна домаћинства, Европска унија је успоставила Социјални климатски фонд. Овај фонд се финансира приходима из *ETS*2 аукција и намењен је државама чланицама како би кроз националне програме пружиле подршку рањивим групама. То подразумева субвенције за енергетску ефикасност, улагања у обновљиве изворе грејања, приступачнији јавни превоз или директне компензације. Државе су биле дужне да до средине 2025. припреме „социјалне климатске планове“, чиме се координисано повезују климатска политика и социјална заштита. Увођењем *ETS*2 Европска унија по први пут системски уводи цену емисија у секторе који су деценијама остајали ван механизама трговања. Тиме се обухватају милиони тона CO_2 из зграда и транспорта, што је кључно за остваривање климатских циљева до 2030. и 2050. године. *ETS*2 представља комбинацију економске и социјалне политике: користи тржишне инструменте како би смањио емисије, али истовремено препознаје потребу за расподелом терета и заштитом најугроженијих потрошача. *Ibid.*

увођење механизама попут *CBAM*-а сведочи о постепеном померању од добровољних климатских обавеза ка структури у којој државе морају да докажу да својим регулаторним изборима не генеришу прекомерне „спољне климатске трошкове“ ван својих граница. Можемо закључити да у таквом окружењу тржишни инструменти све више личе на облик превентивне дужне пажње: они не само да подстичу декарбонизацију, већ спречавају државе да се ослањају на ниске стандарде или да пребацују емисије на друге. Управо зато, питања будућег међународног правног поретка (од климатских спорова до све сложенијих облика екстериторијалне одговорности), биће све више условљена тиме како државе обликују сопствене режиме трговања емисијама и интегришу их у глобални климатски оквир.

8.3.2. ПРИНЦИПИ СОЛИДАРНОСТИ И ЛОЈАЛНЕ САРАДЊЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Солидарност и лојална сарадња представљају два структурна и међусобно повезана принципа која обликују целокупну архитектуру правног поретка Европске уније. Иако су се током историјског развоја Уније ови принципи првобитно појављивали пре свега као политичке вредности, савремени уставни оквир ЕУ, утемељен Лисабонским уговором, трансформисао их је у правно обавезујуће стандарде чији домет продире у све сегменте деловања ЕУ. Принцип лојалне сарадње (*sincere cooperation*) прописан је у члану 4(3) Уговора о Европској унији (*TEU*). По њему, државе чланице морају сарађивати са органима ЕУ, прилагодити своје законодавство, активно доприносити остваривању циљева Уније и уздржавати се од мера које би могле угрозити заједничке циљеве.[1719] Овај принцип је срж правне једнакости и усклађености унутар ЕУ, јер обезбеђује да национална законодавства и политика не мењају унапред утврђену структуру коју су државе прихватиле. Уобичајено, у пракси ЕУ, принцип лојалности се примењује у областима као што су усклађивање националног законодавства са европским директивама и регулативама, примена заједничке економске, трговинске, еколошке или безбедносне политике, координација институција, као и у сфери практичне имплементације, од јавних набавки, преко заштите конкуренције, до заштите животне средине.[1720]

С друге стране, принцип солидарности није ограничен само на формалну правну норму, већ има и широку политичко-институционалну димензију. У уговорима ЕУ, ехо овог принципа може се наћи, на пример, у члану 222. УФЕУ, познатом као такозвана „*solidarity clause*“, која предвиђа да Унија и државе чланице делују заједнички и пруже помоћ у случају катастрофа.[1721] Међутим, солидарност се у пракси много чешће користи као оправдање и основ за формирање финансијских и институционалних механизама који обезбеђују да терет трансформације (економске, социјалне, еколошке) буде расподељен на правичан начин међу државама, регионима и друштвеним групама унутар ЕУ. Посебно је важно нагласити да су принцип солидарности и принцип лојалне сарадње међусобно условљени. Солидарност пружа вредносно полазиште и материјални оквир, док лојална сарадња обезбеђује механизам њеног спровођења. У том смислу,

[1719] Consolidated Version of the Treaty on European Union, OJ C 202, 7 June 2016, p. 13. члан 4., став 3.
[1720] Вид. М. Лукић Радовић, „Лојалност унутар Европске уније – правна или само политичка обавеза”, *Анали Правног факултета у Београду*, број 66 (3), 2018, стр. 235–237.
[1721] Consolidated text: Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2016/C 202/01, члан 222.

солидарност делује као нормативни циљ, а лојална сарадња као правни инструмент за његово остваривање.[1722]

Климатске промене представљају један од најкомплекснијих тестова за примену ових принципа, будући да ефективна климатска политика захтева усклађеност мера на нивоу ЕУ, али и солидарно распоређивање терета транзиције ка нискоугљеничној економији.[1723] Државе чланице са различитим почетним позицијама, енергетским структурама и финансијским могућностима, не могу равноправно сносити последице климатских промена и трошкове адаптације.[1724] Због тога принципи солидарности и лојалне сарадње постају неопходни за обезбеђивање праведне дистрибуције климатских обавеза, али и стабилности унутрашњег тржишта ЕУ, које би у супротном било изложено фрагментацији. Кључна правна и институционална решења Европске уније која претварају опште принципе лојалне сарадње и солидарности у конкретне механизме климатске акције обухватају Европски закон о клими, Регулативу о управљању Енергетском унијом и климатском акцијом, Систем трговања емисијама Европске уније, Регулативу о расподели напора смањења емисија и Фонд за праведну транзицију. Сваки од ових инструмената у себи садржи елементе лојалне сарадње, солидарности или, најчешће, оба принципа у међусобно испреплетаном облику.

Закон о клими ЕУ правно је утврдио циљ климатске неутралности до 2050. године и повећани ниво амбиције за 2030. годину, уз детаљне обавезе држава у погледу праћења, извештавања и прилагођавања националних политика.[1725] На тај начин, политички циљ добија карактер правно обавезујућег оквира, чиме се конкретизује и операционализује обавеза из члана 4(3) Уговора о ЕУ о међусобној лојалној сарадњи. Регулатива о управљању Енергетском унијом и климатском акцијом установила је систем националних енергетских и климатских планова (*NECP*), који делује као механизам институционализоване и континуиране координације између држава чланица и Европске комисије, обезбеђујући да националне политике буду усклађене са заједничким климатским циљевима ЕУ.[1726] У пракси, *NECP*-ови представљају инструмент преко којег се проверава да ли државе својим политикама доприносе заједничким климатским циљевима или их поткопавају. Стога, *NECP*-ови нису само технички документи, већ суштинска манифестација лојалне сарадње у области климатске политике.

[1722] J. Czuczai, "The principle of solidarity in the EU legal order–some practical examples after Lisbon", *The EU as a Global Actor-Bridging Legal Theory and Practice*, Brill Nijhoff, 2017, pp. 145–165.

[1723] У пресуди *Пољска против Комисије*, Суд правде ЕУ изричито је потврдио да „енергетска и климатска солидарност нису само политичка реторика, већ правно обавезујући принцип". Judgment: *C-848/19 P, Germany v. Poland,* Court of Justice of the EU, 15 July 2021, ECLI:EU:C:2021:598, paras. 43–44.

[1724] На пример, земље са високим уделом фосилних горива у енергетском миксу или са ограниченим финансијским ресурсима, као што су Пољска, Чешка или Мађарска, суочавају се са већим изазовима у постизању циљева смањења емисија. Солидарно финансирање и техничка подршка омогућавају слабије развијеним чланицама да имплементирају климатске стратегије без прекомерног оптерећења својих буџета и индустрије. То укључује не само директна финансијска средства кроз ИнвестЕУ, већ и трансфер технологије, капацитета за мониторинг и изградњу регулаторног оквира. M. Stępień *et al*, "What is the Just Transition Fund going to finance?", *Briefing Paper*, 2024, pp. 3–13.

[1725] Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law').

[1726] Државе су обавезне да редовно достављају планове и извештаје (на сваке две године), док Комисија процењује њихову усклађеност са европским циљевима и упућује препоруке које државе морају узети у обзир. Governance Regulation – Regulation (EU) 2018/1999, чл. 9–11, 14.

У овом делу неопходно је споменути да је основна сврха финансијских инструмената да подрже регионе који ће најтеже осетити последице декарбонизације (индустријске регионе, рударске подручја и друге економски осетљиве зоне). Средства се додељују под строгим условима, уз стални мониторинг и обавезу доказивања да финансирани пројекти доприносе декарбонизацији, модернизацији и укупној одрживости локалних економија. Ипак, расподела средстава није без контроверзи. Поједине државе чланице сматрају да је подршка недовољна или неправично распоређена, што доводи до политичких дебата и додатних преговора на нивоу Савета ЕУ. Ово показује да се примена принципа солидарности у области климатских промена налази на раскршћу између правних оквира, политичких компромиса и стварних економских потреба, те да ефикасна примена захтева истовремено поштовање правила, проактивну координацију и дијалог.

Имплементација принципа солидарности и лојалне сарадње није без изазова. Спорови и неслагања међу чланицама често настају због различитих националних интереса, брзине имплементације и тежине реформи. Отпор Пољске, Чешке и Мађарске према брзим смањењима емисија CO_2 илуструје како енергетски и политички фактори могу ограничити примену солидарне политике, захтевајући додатне механизме координације и преговора на нивоу ЕУ. Управо у овим тензијама огледа се дубља правна димензија, принципи солидарности и лојалне сарадње делују као двострука осовина европског климатског режима. С једне стране, они усмеравају правно обавезујућа понашања држава чланица, посебно у погледу транспарентности, координације и имплементације заједничких мера. С друге стране, омогућавају политичку флексибилност и компромисе неопходне да би се одржала стабилност унутрашњег тржишта и кохезије ЕУ у процесу транзиције.

Ова веза постаје још значајнија када се посматра кроз перспективу међународноправне одговорности држава за климатске промене. Иако ЕУ није држава, већ *sui generis* правни поредак, обавезе њених држава чланица унутар Уније директно утичу на њихове међународне дужности у климатском контексту.[1727] Наиме, недоследно спровођење обавеза из права ЕУ, било да је реч о неиспуњавању циљева смањења емисија, непоштовању *NECP* процедура или неадекватном коришћењу средстава из фондова за праведну транзицију не остаје само „унутрашњи“ проблем Уније, већ има и потенцијал да произведе последице које превазилазе унутрашњи правни поредак ЕУ .[1728]

Ако држава чланица пропусти да оствари своје унутрашње климатске обавезе, тиме она индиректно утиче на укупан ниво емисија ЕУ, а последично и на глобални напор ублажавања климатских промена.[1729] У теоријском и све више у практичном

[1727] M. Kourouni, „The Interplay Between International Environmental Law and the Global Reach of EU Law“, *De Jure Journal*, 17(1), 2024, pp. 77-81.

[1728] Вид. L. Efthymiou, "Compliance with the European environmental law: Leaders and Laggards", *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration*, 2025, pp. 1–14.

[1729] Најзначајније последице обухватају неколико нивоа. Прво, Европска комисија може покренути поступак за повреду права ЕУ (*infringement proceedings*) против државе која је прекршила начело лојалности. Уколико Суд правде утврди повреду, држава је дужна да је отклони, а у случају непоступања могу јој бити изречене финансијске санкције у виду паушалног износа или дневних казни. European Commission, “Infringement procedure“, https://commission.europa.eu/law/application-eu-law/implementing-eu-law/infringement-procedure_en, приступљено 05.12.2025. Друго, држава може сносити финансијску одговорност према појединцима у складу са *Francovich* доктрином, што значи да је дужна да надокнади штету која је настала због њеног непримењивања, погрешне примене или одбијања да примени обавезе из права ЕУ, укључујући и ситуације у којима није спречила последице супротне циљевима Уније или није сарађивала у спровођењу мера. C. Mota, D. van Iersel, "Federalising tendencies of the principle of sincere

смислу, ово може отворити питање њене међународне одговорности, посебно у ситуацијама где такво понашање доприноси материјалној штети другим државама, као што су поплаве, пораст нивоа мора, суше или уништавање екосистема. Иако не постоји формализован механизам који би трећим државама омогућио да покрену одговорност државе чланице ЕУ пред међународним судом искључиво због повреде европских климатских обавеза, ослонац на принципе солидарности и лојалне сарадње ојачава аргумент да пропуштање унутрашњег извршавања климатских политика представља истовремено и пропуст дужне пажње на глобалном нивоу. Стога, ови принципи не делују само као унутрашњи механизми координације у европском правном систему, већ и као структуралне гаранције да ће државе чланице деловати у складу са својим међународним климатским обавезама. То додатно наглашава њихов хибридни карактер, они су истовремено унутрашњи интегративни принципи и спољни мост ка систему међународне одговорности држава у контексту све интензивнијих климатских спорова.

8.4. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЧЛАНИЦЕ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА

8.4.1. ЦИЉЕВИ ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА

Креирању Европског зеленог договора претходила је дугогодишња критика недовољне амбициозности постојећих климатских и енергетских политика ЕУ, као и интензивирање захтева јавности, научне заједнице и цивилног друштва након усвајања Париског споразума да се климатска питања интегришу у све релевантне секторске стратегије. Истовремено, растући утицаји климатских ризика на економску стабилност, енергетску безбедност и здравље становништва указали су на потребу за системским, структуралним и дугорочним одговором.[1730] Политички оквир који је постојао пре Зеленог договора показао је ограничену способност да генерише промене потребне за дугорочну климатску неутралност.[1731] Упркос успостављању механизама као што су систем трговине емисијама и правила о енергетској ефикасности, анализа Европске агенције за животну средину (*EEA*) показала је да су многе државе чланице заостајале за планираним обавезама, а да постоји и јасна празнина између прокламованих амбиција и

---

cooperation in the area of common foreign and security policy", *Warwick Undergraduate Law Journal*, 2021, pp. 19–64. Треће, националне мере које су у супротности са начелом лојалности морају бити укинуте или измењене, а национални судови су, у складу са принципом супрематије права ЕУ, дужни да такве мере одмах занемаре и примене норме права ЕУ. Вид. случај *Costa v ENEL* (C-6/64). Четврто, кршење начела лојалности може довести и до политичких и институционалних последица, као што су губитак кредибилитета државе чланице, слабљење њене позиције у оквиру Савета, погоршање сарадње са другим државама или појачан надзор Комисије. У случајевима системских и тешких повреда, прекршај може довести и до покретања поступака по члану 7. УЕУ, који се односе на озбиљно кршење вредности Европске уније. На тај начин, начело лојалности представља један од темељних механизама који осигуравају функционисање правног поретка Уније, док различите последице његовог кршења одражавају тежину овог принципа за очување интегритета и ефективности права.

[1730] За дубљу анализу корена настанка Европског зеленог договора вид. D. Almeida *et al.,* "The “greening” of empire: The European Green Deal as the EU first agenda,", *Political Geography* 105, 2023, pp. 2–8.

[1731] Политички оквир који је постојао пре Европског зеленог договора имао је неколико системских ограничења која су га спречавала да генерише трансформацију довољних размера за постизање климатске неутралности. Циљеви и инструментаријум из 2010–2020. периода (нпр. 20-20-20 и каснији оквир за 2030.) постављали су умерене циљеве које су многи независни аналитичари оцењивали као недовољне за ограничење загревања на 1,5 °C. Регулаторна и управљачка архитектура није била довољно интегрисана, недостајали су јачи управљачки механизми, обавезујући планови правовременог финансирања и системска синхронизација политика (енергија, индустрија, саобраћај, пољопривреда).

реалних инвестиционих и структурних капацитета.[1732] Имајући све ово у виду покрет *Fridays For Future* мобилисао је углавном младе да траже агресивније климатске политике како у државама чланицама тако и на нивоу саме ЕУ.

У таквом контексту, Европска комисија је 2019. године представила Европски зелени договор као нову, интегралну стратегију раста усмерену на дубоку структурну транзицију ка климатски неутралној, ресурсно ефикасној и друштвено праведној економији. За разлику од ранијих секторски усмерених политика, Европски зелени договор је замишљен као свеобухватан политички и развојни пројекат који обједињује климатске, еколошке, енергетске, индустријске, пољопривредне и финансијске мере, наглашавајући да климатска политика више не може бити ограничена на одређене секторе, већ мора представљати системски приступ. Његово усвајање било је подстакнуто конзистентним упозорењима научне заједнице на убрзано смањивање „простора за деловање“ (*mitigation gap*) и на потребу за бржим и дубљим смањењем емисија ради стварања новог модела привредног раста, модела који почива на одрживости, отпорности и иновацијама.[1733] У оквиру овог договора постављено је 68 еколошких циљева које треба остварити у периоду од 2024. до 2050. године.[1734] Током 2024. године Комисија је представила средњи климатски циљ за ЕУ до 2040. године.[1735] Смањење нето емисије гасова стаклене баште за 90% до 2040. године у поређењу са нивоима из 1990. године осигурало би да ЕУ може да испуни своју обавезу да буде климатски неутрална до 2050. године.[1736]

Уместо да делује као политичка декларација, Европски зелени договор делује као „правни катализатор“ који хармонизује и пооштрава обавезе држава чланица унутар ЕУ, што нужно има последице на процену дужне пажње и потенцијалне међународне одговорности. Стандарди дужне пажње се развијају у динамичком и контекстуалном оквиру, оно што је разумна мера зависи од актуелних научних сазнања, технолошких стандарда и међународно прихваћених политика.[1737] У том смислу, Европски зелени договор, као најамбициознији регионални климатски план на глобалном нивоу, делује као еволутивни индикатор стандарда дужне пажње. Он поставља високе циљеве (нпр. – 55% до 2030, климатска неутралност до 2050.), уводи реформе у секторима са највећим емисијама и афирмише принципе климатске правичности и зелене транзиције.[1738] Ови

[1732] Вид. A. Zaklan *et al.,* “The EU ETS to 2030 and beyond: adjusting the cap in light of the 1.5 C target and current energy policies”, *Climate Policy* 21(6), 2021, pp. 778–791.

[1733] C. Jaeger, J. Mielke, F. Schütze *et al*., “The European Green Deal – More Than Climate Neutrality”, *Intereconomics*, 2, 2021, pp. 102–103.

[1734] S. Paleari, “The Impact of the European Green Deal on EU Environmental Policy*”, The Journal of Environment & Development,* Vol. 31(2), 2022, pp. 196–220. У квантитативном смислу, већина циљева се односи на емисије гасова стаклене баште и загађење ваздуха од транспорта (16 циљева) и енергије (15 циљева), затим биодиверзитет и земљиште (13 циљева) и климатске промене (8 циљева). Више од 80% циљева требало би да буде испуњено до 2030. године.

[1735] European Commission, “2040 climate target”, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2040-climate-target_en, приступљено 25.06.2025.

[1736] Тренутно је ЕУ одговорна за приближно трећину светске емисије гасова који оштећују озонски омотач. У неким проценама сматра се да ће ниво угљен-диоксида (CO2) бити удвостручен до 2030. године са очекиваним порастом температуре у Европи за 2–3°C у летњој сезони. European Environment Agency, ’’Problems“, https://www.eea.europa.eu/publications/92-827-5122-8/page014.html, приступљено 02.12.2025.

[1737] Вид. C. Voight, “ “Doing the utmost”: Due diligence as the standard of conduct in international climate law”, https://verfassungsblog.de/doing-the-utmost/, приступљено 02.12.2025.

[1738] Кључни стубови Европског зеленог плана обухватају: климатску акцију, чисту енергију и одрживу индустрију. Програм рада Комисије у том контексту ослања се на концепт еколошке преоријентације свих релевантних политика ЕУ, укључујући области као што су климатске промене, сигурна, приступачна и чиста енергија, индустријска политика заснована на циркуларној економији, одржива и паметна

стандарди, иако интерни, могу послужити као референтне вредности при оцени да ли држава предузима „разумне“ мере у глобалном климатском режиму.

Кључни циљ Зеленог договора, климатска неутралност до 2050. године, има двоструки значај у контексту одговорности држава. С једне стране, поставља се питање да ли је овај циљ довољан у смислу међународноправних стандарда, узимајући у обзир да најновија научна сазнања указују на потребу бржег смањења емисија како би се глобално загревање ограничило на 1,5 °C.[1739] С друге стране, чињеница да је ЕУ један од највећих глобалних емитера историјских емисија подстиче аргументе о *post hoc* одговорности и неопходности предузимања амбициознијих мера у складу са принципом заједничке али диференциране одговорности. Овај принцип, иако формално примењив у оквиру Париског споразума на све државе, у европском контексту добија специфичну форму, јер развијене државе чланице ЕУ имају и већу историјску одговорност и веће капацитете да спроводу трансформацију.[1740] Политике ЕУ у области енергетике, циркуларне економије, финансија и транспорта могу се посматрати као конкретизација стандарда дужне пажње, јер намећу државама чланицама обавезе које су мерљиве, проверљиве и засноване на најновијим научним сазнањима. То је нарочито видљиво у реформисаном систему трговања емисијама, који уводи строга ограничења за индустријске секторе, као и у Механизму за прекогранично прилагођавање угљеника (*CBAM*), који се може тумачити као екстерна пројекција европске климатске политике и настојање да се спречи „извоз“ емисија у земље са мање строгим стандардима. Са становишта међународноправне одговорности, овакве мере додатно консолидују аргумент да на државама почива не само негативна обавеза да се уздрже од поступања које доводи до прекограничне штете, већ и позитивна дужност да предузму разумне, пропорционалне и у контексту научно утврђених ризика адекватне мере ради спречавања штетних климатских последица у ширем систему економских активности које контролишу или регулишу.[1741] То подразумева да се дужност спречавања не исцрпљује у границама територијалне јурисдикције, већ се функционално проширује на транснационалне ланце снабдевања, производним процесима и пословним структурама на које држава може утицати својим регулаторним овлашћењима, било кроз издавање дозвола, систем субвенција, поступке јавних набавки или прописивање техничких и еколошких стандарда.[1742] У том смислу, савремено разумевање дужне пажње у области климатских промена све више укључује обавезу државе да обезбеди да активности приватних актера који послују под њеном надлежношћу, или на чије операције она може предвидљиво утицати, не производе прекомерне емисионе или климатски штетне последице које могу погодити друга подручја или државе.[1743]

мобилност, пољопривреда и рибарство, као и очување биодиверзитета. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council,the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, re European Green Deal, COM(2019) 640, Bruxelles, 11.12.2019.

[1739] IPCC, Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee *et al.* (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 2023, pp. 27–28.

[1740] L. Rajamani, “Ambition and differentiation in the 2015 Paris Agreement: Interpretative possibilities and underlying politics”, *International & Comparative Law Quarterly,* 65(2), 2016, pp. 493–514.

[1741] A. Chong, “The Positive Obligation to Prevent Climate Harm Under the Law of State Responsibility”, *Geo. Env't L. Rev*., 34, 2021, p. 275.

[1742] *Ibid*.

[1743] Опширније вид. E. Herlin-Karnell, “Privatisation and Climate Change: a Question of Duties?”, *Jus Cogens,* 6(1), 2024, pp. 89–108.

Међутим, концептуални напредак у оквиру Европског зеленог договора не решава у потпуности питање одговорности држава за климатске промене. Пре свега, и даље остају недовољно разрађени механизми верификације и санкционисања неиспуњавања климатских обавеза на нивоу ЕУ, што слаби капацитет да се установи правно релевантан узрочно-последични однос између пропуста неке државе чланице ЕУ и настале штете. Иако ЕУ формално поседује инструменте надзора, као што су поступци због повреде права ЕУ пред Судом правде ЕУ, систем извештавања у оквиру *NECP*-ова и мониторинг од стране Европске агенције за животну средину, ови механизми у пракси ретко доводе до материјалних санкција у области климатске политике. Ово резултира ситуацијом у којој климатске обавезе, иако формално обавезујуће, и даље носе елемент „меког“ права када је реч о примени, што значајно ограничава могућност утврђивања индивидуализоване одговорности држава у међународноправном смислу.

Поред институционалних препрека, структурне разлике држава чланица ЕУ додатно усложњавају примену концепта дужне пажње као основа одговорности унутар права ЕУ. Различити нивои економске развијености, различити приступи енергетској транзицији и неуједначен степен технолошке спремности доводе до ситуације у којој политике ублажавања нису равномерно распоређене. У међународноправном дискурсу, ово може послужити, према нашем мишљењу, као аргумент да поједине државе не предузимају „све потребне мере“ у складу са научним сазнањима и расположивим капацитетима. Државе чија се економија и даље ослања на сектор угљеника, као што је Пољска, споро напредују у декарбонизацији упркос подстицајима и финансијским инструментима ЕУ, попут Фонда за праведну транзицију.[1744] Оваква спорост транзиције не само да ствара унутрашње политичке и економске тензије,[1745] већ може подстаћи и расправу о потенцијалној одговорности за пропуст у благовременој примени мера за смањење емисија, посебно у ситуацијама када су последице климатских промена све израженије и предвидљивије. Осим тога, иако Европски зелени договор уводи виши ниво амбиције и интегрисан приступ климатској политици, он не адресира у потпуности питање расподеле терета између држава чланица. Уколико државе које имају већи историјски удео у емисијама или бољу финансијску и технолошку позицију не делују пропорционално својим капацитетима, то би, у светлу међународног права, могло да ојача аргументе о недовољном предузимању мера које су разумно очекиване.

Закључно, Европски зелени договор представља најамбициознији регионални климатски оквир до сада и значајно подиже стандард дужне пажње који се очекује од држава чланица. Иако он делује као квази-нормативни инструмент који убрзава структурне промене, његова примена остаје ограничена институционалним слабостима, неуједначеним националним капацитетима и недостатком ефикасних механизама санкција. Управо због тога, питање међународне одговорности држава у контексту климатских промена остаје отворено и делимично недорађено.

[1744] A. Komorowska, “Can decarbonisation and capacity market go together? The case study of Poland”, *Energies,* 14(16), 2021, https://www.mdpi.com/1996-1073/14/16/5151, приступљено 09.12.2025. За будуће планове декарбонизације у Пољској вид. K. Jacek, M. Tańczuk, Ł. Jendryasek, “Planning energy transition and decarbonisation of district heating systems in Poland”, *Energy*, 2025, pp. 1–25.

[1745] Док мање развијене државе, које тек започињу процес зелене трансформације, фонд виде као неопходан инструмент помоћи, у развијенијим чланицама, попут Шпаније, преовладава став да је такав механизам потенцијално неправедан, јер у највећој мери користи државама које „нису деловале раније“ у правцу декарбонизације. Politico, “EU climate law sparks political battles”, https://www.politico.eu/article/eu-climate-law-sparks-political-battles/, приступљено 09.12.2025.

8.4.2. НАЈВАЖНИЈЕ ОБЛАСТИ ДЕЛОВАЊА ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА

Прва стратегија усвојена након што је Комисија упутила, а Европски савет је прихватио Европски зелени план, јесте стратегија „Од поља до стола (Од фарме до виљушке)“ чија је основа Заједничка пољопривредна политика Европске уније. Овај део стратегије бави се питањем одрживости хране као и подршком која се додељује произвођачима.[1746] Методе производње и трансфера ових ресурса су оно што ЕУ сматра климатски прихватљивим приступом, који такође има за циљ повећање ефикасности. Комисија је 4. марта 2020. године усвојила предлог Уредбе Европског парламента и Савета о успостављању оквира за постизање климатске неутралности и изменама и допунама Уредбе (ЕУ) 2018/1999 (Европска климатска регулатива) као важног дела Европског зеленог договора. У контексту одговорности држава за климатске промене, стратегија „Од фарме до виљушке“ има посебан значај. Она конкретизује обавезе држава чланица у делу ублажавања емисија из пољопривредног сектора који је традиционално тешко регулисати и показује да се дужна пажња у климатским политикама не односи само на индустрију или енергетику, већ и на системе производње хране.

Транспорт као један од највећих извора емисија чини посебну област деловања. ЕУ у својој Стратегији за одрживу и паметну мобилност поставља циљ смањења емисија у транспортном сектору за 90% до 2050. године, уз ширење употребе алтернативних горива и унапређење инфраструктуре.[1747] С обзиром на то да сектор транспорта генерише око четвртине укупних емисија гасова са ефектом стаклене баште у Европској унији, његова декарбонизација има пресудан значај за испуњење климатских циљева Уније. Уколико се ти циљеви не остваре, таква ситуација би се, из перспективе међународног права, могла тумачити као пропуст држава да испуне обавезу предузимања разумних, пропорционалних и делотворних мера у складу са принципом превенције и начелом заједничке, али диференциране одговорности.

Акциони план о нултом загађивању пружа компас за интеграцију превенције загађења у све релевантне политике ЕУ, како би се убрзала имплементација релевантног законодавства ЕУ и идентификовале могуће празнине. Акциони план укључује циљеве у вези са загађењем ваздуха, воде, земљишта и буком, као и стварањем отпада и биодиверзитетом.[1748] План наводи низ водећих иницијатива и акција, усмерених на ваздух, воду и тло, али и ревизију закона ЕУ о отпаду и смањење утицаја спољног загађења ЕУ ограничавањем извоза производа и отпада који имају штетне, токсичне утицаје у треће земље.[1749] Предлаже се да мере за елиминацију загађења буду системски

[1746] Стратегија настоји да унапреди здравље људи и заштиту животне средине смањењем употребе пестицида, ђубрива и антибиотика и подстицањем преласка на одрживе пољопривредне праксе. Друго, она има за циљ да обезбеди висок ниво безбедности хране, гарантујући да сви грађани ЕУ имају приступ довољним, здравим, хранљивим и истовремено еколошки одрживим намирницама. Треће, стратегија подразумева подршку пољопривредницима, чиме се осигурава фер и стабилан приход за пољопривредни сектор.

[1747] *Horizon Europe* финасира ове пројекте, како би се започели иновативни путеви ка климатској неутралности до 2030. Истраживања и иновацијске акције ће се бавити чистом мобилношћу, енергетском ефикасношћу и зеленим урбаним планирањем. European Commission, “Commission announces 100 cities participating in EU Mission for climate-neutral and smart cities by 2030“, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2591, приступљено 29.03.2023.

[1748] H. Paliogiannis, B. Martin, S. Strasser, “Assessing the Role of the SHARED GREEN DEAL Experiments in Achieving Zero Pollution Goals“, 2025, p. 11.

[1749] Вид. “The EU Green Deal – a roadmap to sustainable economies“, https://www.switchtogreen.eu/the-eu-green-deal-promoting-a-green-notable-circular-economy/, приступљено 29.03.2023; H. Paliogiannis, B. Martin, S. Strasser, pp. 14–19.

интегрисане у све секторске политике, као и да се предузму конкретни кораци ка даљем раздвајању економског раста од раста загађења.[1750] Акциони план се ослања на три кључне мере усмерене ка елиминацији загађења.[1751] Ревизија се темељи на свеобухватном приступу постојећој Директиви о индустријским емисијама, која обухвата око 50.000 великих индустријских постројења и интензивних фарми стоке широм Европе, при чему су ова постројења дужна да ограниче емисије применом најбољих доступних техника (BAT – *Best Available Techniques*) за одговарајуће делатности.[1752] Ове технике се дефинишу у сарадњи између индустрије, националних стручњака, представника Европске комисије и цивилног друштва. Новим правилима прошириће се обухват релевантних извора емисија, унапредити процес издавања дозвола, смањити административно оптерећење, повећати транспарентност, као и подржати развој и примена иновативних технологија и приступа.[1753]

Још једна од кључних области у којој Европска унија настоји да унапреди постизање својих климатских циљева јесте развој индустријске политике засноване на принципима кружне економије. Европска комисија га је усвојила у марту 2020. године и представља амбициозан и свеобухватан програм за убрзање транзиције ЕУ ка кружној економији. Циркуларна економија представља савремени концепт организовања производње и потрошње који настоји да материјале и производе задржи у употреби што је дуже могуће, чиме се смањује притисак на природне ресурсе и минимизира количина отпада.[1754] У оквиру овог модела, производи пролазе кроз више животних циклуса захваљујући стратегијама као што су дељење, изнајмљивање, поновна употреба, поправка, реновирање и рециклажа. Акциони план за циркуларну економију има циљеве који подразумевају оснаживање потрошача кроз јасне и поуздане информације о одрживости производа, као и усмеравање јавних набавки ка еколошки прихватљивим решењима, представља кључни инструмент за подстицање циркуларних пракси у економији.[1755] Истовремено, настојање да се смањи количина отпада и омогући висококвалитетно рециклирање доприноси стварању система у којем се ресурси користе ефикасније, а негативни утицаји на животну средину значајно умањују.[1756] Подстицање предузећа, региона и градова да усвајају циркуларне пословне моделе додатно јача овај процес, јер омогућава локалним заједницама да развијају иновативна и одржива решења.[1757] У том ширем оквиру, кружна економија се све више препознаје као елемент одговорности држава и приватних актера у погледу спречавања еколошке штете и испуњавања међународних стандарда одрживог развоја. Прелазак са линеарног на циркуларни модел није само економска или техничка промена, већ и обавеза која произлази из принципа дужне пажње, те су државе све позваније да обезбеде системске услове за одрживе праксе, док се од привреде очекује да своје пословање усмери ка

[1750] *Ibid.*
[1751] Evropska komisija, "Akcijski plan EU-a: Prema postizanju nulte stope onečišćenja zraka, vode i tla", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0400&from=EN, приступљено 29.03.2023
[1752] Evropska komisija, "Green Deal: Modernising EU industrial emissions rules to steer large industry in long-term green transition", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2238, приступљено 25.03.2023.
[1753] *Ibid.*
[1754] M. Geissdoerfer *et al.,* "The Circular Economy – A new sustainability paradigm?", *Journal of Cleaner Production*, Vol. 143, 2017, pp. 757–768.
[1755] М. Вучић, М. Новаковић, *Спољна и безбедносна политика ЕУ у савременим међународним односима: изабрани осврти на случајеве из праксе,* Институт за међународну политику и привреду, 2025, стр. 101.
[1756] *Ibid.*
[1757] *Ibid.*

моделима који минимизирају отпад и чувају природне ресурсе. На тај начин, циркуларна економија постаје део ширег оквира одговорности за заштиту животне средине и климатске стабилности.

Европски зелени договор препознаје заштиту природе и биодиверзитета као један од кључних услова за постизање климатске неутралности. Европа се последњих деценија суочава са дубоким губитком биолошке разноврсности услед интензивне пољопривреде, урбанизације, загађења и климатских промена, што је подстакло усвајање Стратегије ЕУ за биодиверзитет до 2030. године. [1758] Полазећи од схватања да је очувана природа предуслов одрживог развоја, ова стратегија поставља обнову деградираних екосистема у само средиште економских и друштвених политика. Посебан акценат ставља се на примену одрживих пољопривредних пракси, смањење употребе пестицида, заштиту опрашивача, као и обнову речних, шумских и приобалних екосистема.[1759] Као централни инструмент спровођења ових циљева усвојена је Регулатива о обнови природе (*Nature Restoration Law*), први правно обавезујући акт који захтева од држава чланица да до 2030. године идентификују и обнове значајан део својих копнених и морских подручја. [1760] Снага овог приступа лежи у препознавању да заштита биодиверзитета и борба против климатских промена нису одвојене политике, већ међусобно условљени процеси.

Стратегија ЕУ за метан представља један од кључних елемената Европског зеленог договора и одраз је све већег признавања улоге овог гаса у убрзавању климатских промена, али и у погоршању квалитета ваздуха и јавног здравља.[1761] Иако је угљен-диоксид и даље најзаступљенији гас са ефектом стаклене баште, метан има знатно јачи ефекат загревања у кратком року, што његово смањење чини једним од најефикаснијих начина за брзо ублажавање климатских промена.[1762] Полазећи од тог сазнања, ЕУ је у оквиру Европског зеленог договора развила свеобухватан приступ који обухвата регулаторне, технолошке и међународне мере усмерене на системско смањење емисија метана.[1763]

Стратегија је усмерена на три сектора који су одговорни за готово целокупне антропогене емисије метана у ЕУ: енергетику, пољопривреду и управљање отпадом. У енергетском сектору, који обухвата производњу, прераду, транспорт и дистрибуцију нафте, гаса и угља, идентификован је највећи потенцијал за брзе и релативно нискобуџетне редукције емисија. Управо зато је ЕУ усвојила посебну Уредбу о метану за енергетски сектор, којом се успоставља обавезујући оквир за мерење, извештавање и верификацију емисија, као и строге обавезе у погледу откривања и отклањања цурења метана.[1764] Посебно значајан аспект Стратегије за метан односи се на међународну димензију. Будући да је метан гас са глобалним ефектима и релативно кратким животним веком у атмосфери, његово смањење захтева координисано деловање изван граница

[1758] EU Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives, https://www.europarc.org/european-policy/eu-policy-advocacy/eu-biodiversity-strategy-protected-areas/, приступљено 25.06.2025.
[1759] *Ibid.*
[1760] European Commission, "Degraded ecosystems to be restored across Europe as Nature Restoration Law enters into force", https://environment.ec.europa.eu/news/nature-restoration-law-enters-force-2024-08-15_en?, приступљено 25.06.2025.
[1761] М. Вучић, М. Новаковић, стр. 101.
[1762] *Ibid.*
[1763] *Ibid.*
[1764] Regulation (EU) 2024/1787 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on the reduction of methane emissions in the energy sector and amending Regulation (EU) 2019/942.

Европске уније. У том контексту, ЕУ се позиционирала као један од водећих глобалних актера, иницирајући и подржавајући међународне иницијативе, попут Глобалног завета за метан, покренутог заједно са Сједињеним Америчким Државама.[1765]

Из угла међународне одговорности државе, Стратегија за метан је посебно значајна јер конкретизује обавезу превенције штете нанете животној средини, која је у међународном праву препозната као обавеза понашања, а не резултата. Посебан значај има чињеница да је значајан део емисија метана повезан са активностима приватних актера, пре свега енергетских компанија. Стратегија за метан имплицитно потврђује став да државе не могу избећи међународну одговорност позивањем на приватни карактер загађујућих активности, већ имају позитивну обавезу да регулишу, надзиру и санкционишу понашање недржавних субјеката под својом јурисдикцијом.[1766] Стратегија за метан такође је релевантна за анализу узрочне везе и приписивости у контексту климатских промена, што представља једно од најсложенијих питања у погледу међународне одговорности. Иако је појединачни допринос једне државе глобалним емисијама метана релативно мали, кумулативни ефекат пропуста у примени адекватних мера може постати правно релевантан у светлу концепта колективне узрочности. Усвајањем детаљних и технички прецизних стандарда, ЕУ индиректно доприноси развоју аргумента да се пропуст у њиховој примени може квалификовати као међународно противправно дело уколико доведе до значајне штете или повећаног ризика од штете.

Међународна димензија Стратегије за метан, посебно кроз учешће ЕУ у Глобалном завету за метан, отвара и питање заједничке, али диференциране одговорности држава. Иако овај завет није правно обавезујући у класичном смислу, он доприноси формирању очекиваних стандарда понашања и може утицати на тумачење постојећих међународних обавеза у области климатских промена. У том контексту, добровољне политичке обавезе могу временом добити правни значај као доказ о постојању опште праксе и *opinio juris,* нарочито у вези са хитношћу и неопходношћу смањења емисија штетних гасова.

Иницијатива за чисти водоник (*Clean Hydrogen Partnership*) је јавно-приватно партнерство ЕУ усмерено на убрзавање развоја и примене технологија чистог водоника дуж целог ланца вредности и представља још један аспект Европског зеленог договора.[1767] Иницијатива подржава истраживања, иновације и демонстрационе пројекте, са посебним фокусом на зелени водоник, декарбонизацију тешко ублажених сектора и јачање индустријске конкурентности ЕУ.[1768] Кроз пројекте попут „водоничних долина“, она доприноси развоју тржишта и инфраструктуре за чисти водоник.[1769]

[1765] Вид. C. Malley *et al*., "A roadmap to achieve the global methane pledge", *Environmental Research: Climate,* 2(1) , 2023, pp. 2–13

[1766] Вид. K. Schmalenbach, pp. 56-57.

[1767] Council Regulation (EU) 2021/2085 of 19 November 2021 establishing the Joint Undertakings under Horizon Europe and repealing Regulations (EC) No 219/2007, (EU) No 557/2014, (EU) No 558/2014, (EU) No 559/2014, (EU) No 560/2014, (EU) No 561/2014 and (EU) No 642/2014, ST/12156/2021/INIT, OJ L 427, 30. 11. 2021, pp. 17–119.

[1768] *Ibid.*

[1769] У оквиру програма *Хоризонт Европа* (2021–2027), планирано је око милијарду евра јавних средстава ЕУ, уз очекивано значајно учешће приватних инвестиција. Ова средства су намењена финансирању истраживачких и иновационих пројеката који покривају цео ланац вредности водоника, од производње и складиштења до примене у тешко декарбонизованим секторима и одражавају дугорочну посвећеност ЕУ климатским и енергетским циљевима. Вид. Clean Hydrogen Partnership,"Who we are", https://www.clean-hydrogen.europa.eu/about-us/who-we-are_en, приступљено 15.12.2025.

Иницијатива за чисти водоник кроз улагање јавних средстава и мобилисање приватног сектора, омогућава да ЕУ преузме активну одговорност за стварање технолошких услова за декарбонизацију и смањење емисија. На тај начин се одговорност не исцрпљује у нормативним циљевима, већ се операционализује кроз институционалне и финансијске механизме.

8.4.3. „ЕВРОПСКИ ЗАКОН О КЛИМИ" – УРЕДБА 2021/1119

Европски закон о клими (Уредба (ЕУ) 2021/1119) представља круну вишедеценијских настојања Европске уније да климатску политику из домена фрагментарних секторских мера и политичких декларација подигне на ниво јединственог, правнообавезујућег и системски уређеног оквира. Историјски посматрано, приступ ЕУ климатским променама развијао се постепено, од регулације заштите ваздуха, индустријског загађења, заштите природе и озонског омотача, до све израженије интеграције климатских циљева у енергетску, транспортну, пољопривредну и финансијску политику.[1770] Усвајањем Европског зеленог договора 2019. године, ова еволуција добија јасну стратешку визију, док се Европским законом о клими та визија по први пут правно операционализује.

Садржински, Европски закон о клими утврђује два кључна дугорочна циља. Први је смањење нето емисија гасова са ефектом стаклене баште за најмање 55% до 2030. године у односу на ниво из 1990. године, док се други циљ састоји у постизању климатске неутралности Европске уније до 2050. године.[1771] Ови циљеви представљају значајан нормативни искорак, будући да климатску политику измештају из сфере политичких декларација у домен позитивног права. Посебан значај има увођење средњорочног климатског циља за 2040. годину, који треба да обезбеди континуитет и предвидљивост климатске транзиције, као и усклађеност са динамиком глобалних напора у оквиру Париског споразума.[1772]

Једна од централних новина Европског закона о клими јесте успостављање снажног механизма управљања и надзора. Уредба проширује и прилагођава постојећи оквир Уредбе о управљању, обавезујући државе чланице да кроз националне енергетске и климатске планове редовно извештавају о мерама, политикама и постигнутом напретку.[1773] Европска комисија добија изражену надзорну и координациону улогу, она

[1770] За интеграцију климатских циљева у секторске политике вид. М. Вучић, М. Новаковић, стр. 87–97.

[1771] Европски закон о клими, чл. 3–4.

[1772] *Ibid.*, члан 4; Европским законом о клими повећан је циљ ЕУ за смањење нето емисија гасова са ефектом стаклене баште до 2030. године са најмање 40% на најмање 55% у односу на ниво из 1990. године. Иако је Европски парламент предлагао да се у Закон унесе циљ смањења емисија од 60%, коначан компромис подразумевао је циљ који у суштини одговара нето смањењу од најмање 57%, уз ограничење доприноса нето понорâ на 225 милиона тона еквивалента угљен-диоксида и тежњу ка укупним нето понорима од 310 милиона тона. Накнадно усвојено законодавство ЕУ додатно је ојачало овај приступ повећањем циља за нето поноре у сектору коришћења земљишта, промене намене земљишта и шумарства (LULUCF) са 280 на 310 милиона тона еквивалента угљен-диоксида до 2030. године. Међутим, услед укључивања понорâ из LULUCF сектора, стварни циљ смањења емисија ЕУ за 2030. годину износи свега 52,8%, што указује на већу зависност од понорâ у односу на првобитни циљ за 2030. годину. K. Kulovesi *et al*., "The European climate law: strengthening EU procedural climate governance?", *Journal of Environmental Law,* 36(1), 2024, p. 29.

[1773] *Ibid*., чл. 6–7. Сваких 10 година, државе чланице такође морају да припреме дугорочне стратегије (ДСТ) које покривају најмање наредних 30 година. Поред разних обавеза праћења и извештавања за Комисију и државе чланице у вези са интерним климатским и енергетским циљевима ЕУ, Уредба о управљању се бави праћењем и евалуацијом укључивањем и изменом раније Уредбе о механизму за праћење како би се осигурало да ЕУ испуњава обавезе извештавања према Париском споразуму. K. Kulovesi *et al*., p. 27.

оцењује доследност националних мера са климатским циљевима Уније, издаје препоруке у случају одступања и процењује усклађеност сваког законодавног предлога ЕУ, укључујући предлоге буџета, са циљем климатске неутралности.[1774] На тај начин, климатски циљеви постају хоризонтални критеријум законодавног деловања, а не изолована политика једног сектора.[1775]

Посебан значај има и интеграција прилагођавања климатским променама као равноправног стуба климатске политике. Уредба захтева од институција ЕУ и држава чланица да систематски јачају капацитете за прилагођавање, отпорност и смањење рањивости, уз обезбеђивање кохерентности између различитих политика и сектора.[1776] Обавеза Европске комисије да усвоји смернице за идентификацију, класификацију и управљање физичким климатским ризицима представља квалитативни помак у начину на који се климатске промене третирају у правном и политичком систему Европске уније.[1777] Овај приступ означава одступање од искључиво реактивног деловања и увођење превентивне логике засноване на научним доказима, процени ризика и дугорочном планирању. Климатски ризици се тиме не посматрају више само као еколошки проблем, већ као системски ризици који могу имати дубоке последице по економску стабилност, функционисање финансијских тржишта и остваривање основних људских права. Смернице које Комисија треба да усвоји имају за циљ да обезбеде заједнички методолошки оквир за препознавање и управљање физичким климатским ризицима, као што су екстремни временски догађаји, пораст нивоа мора, суше или поплаве. На тај начин се јача кохерентност политика на нивоу Уније и држава чланица, смањује простор за фрагментацију и омогућава упоредивост процена ризика.[1778]

Повезивањем климатске политике са економском стабилношћу и финансијским тржиштима, Европски закон о клими уводи климу као релевантан фактор макроекономског и финансијског управљања. Физички климатски ризици могу угрозити инфраструктуру, производне ланце, пољопривреду и енергетске системе, што директно утиче на финансијску стабилност и инвестиционе токове.[1779]

Додатну тежину Европском закону о клими даје оснивање независног Научног већа за климатске промене, које обезбеђује да се одлуке и процене заснивају на најбољим доступним научним сазнањима.[1780] Ова институционална веза између науке и права доприноси транспарентности, легитимитету и отпорности климатске политике на краткорочне политичке притиске. Истовремено, одредбе о учешћу јавности и инклузивном дијалогу са свим сегментима друштва наглашавају социјалну димензију климатске транзиције и потребу за праведном и социјално осетљивом трансформацијом.[1781]

[1774] *Ibid*., чл. 6. ст. 2–4, чл.7. ст. 1–2. Према одредбама члана 11. Комисија мора редовно да извештава Европски парламент и Савет о напрецима, уз ослањање на најновија научна сазнања и међународне процесе.
[1775] K. Kulovesi *et al.,* p. 31.
[1776] *Ibid.,* члан 5.
[1777] Вид. S. Schlacke *et al.,* "Implementing the EU Climate Law via the 'Fit for 55' package", *Oxford Open Energy,* Vol. 1, 2022, pp. 7–11.
[1778] European Environment Agency, European climate risk assessment, 2024, pp. 5–37.
[1779] Вид. F. A. Adeyemi *et al.,* "Climate Risks and Financial Stability: A Global Evidence", *Finance Research Open,* 2025, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S3050700625000325, приступљено: 18.12.2025.
[1780] Европски закон о клими, члан 8.
[1781] K. Kulovesi *et al.,* pp. 37–39.

Иако Уредба (ЕУ) 2021/1119 не предвиђа класичне санкције за неиспуњење климатских циљева, она значајно доприноси јачању правне одговорности држава чланица у оквиру правног поретка ЕУ. Обавеза доследности националних мера са климатским циљевима Уније, уз редовно извештавање и јавну процену напретка од стране Европске комисије, трансформише климатску политику из сфере политичких опредељења у домен правно релевантних обавеза. У том контексту, недовољно амбициозне или неефикасне мере све лакше могу бити оцењене као повреде обавезе поступања са дужном пажњом, посебно у светлу развоја судске праксе и научних сазнања о климатској штети. Истовремено, Европски закон о клими представља конкретизацију обавезе сарадње и превенције штете у међународном праву животне средине и поставља основу за даљи развој механизама одговорности држава за допринос климатским променама и за нечињење у области ублажавања и прилагођавања.

8.4.4. ПИТАЊЕ ИЗВОДЉИВОСТИ ЕВРОПСКОГ ЗЕЛЕНОГ ДОГОВОРА

Европски зелени договор, као што смо већ закључили, представља најамбициознији стратешки и нормативни оквир ЕУ, усмерен ка постизању климатске неутралности. Његов значај не огледа се само у постављању дугорочних климатских циљева, већ и у настојању да се климатска политика интегрише у све релевантне секторске политике ЕУ. Ширина и комплексност ове стратегије отварају питање њене стварне изводљивости. У овом делу ћемо кроз крађу анализу изазова са којима се суочава Европски зелени договор критички сагледати степен у којем је он способан да пређе пут од нормативне амбиције до ефективне примене.

Економска димензија представља кључни предуслов реализације Европског зеленог договора. Декарбонизација европске привреде захтева значајна и дугорочна улагања у обновљиве изворе енергије, енергетску ефикасност, инфраструктуру и иновативне технологије, укључујући водоничну економију и системе складиштења енергије.[1782] Иако је Европска унија успоставила читав низ финансијских механизама ради подршке транзицији, питање адекватности и правичне расподеле средстава остаје отворено.[1783] Посебан проблем представља структурна неравномерност између држава чланица, будући да оне са већом зависношћу од фосилних горива и енергетски интензивних индустрија сносе знатно већи финансијски терет транзиције.[1784]

Поред унутрашњих финансијских изазова, Европски зелени договор покреће и питање конкурентности европске привреде у глобалном контексту, пре свега у односу на САД и Кину као најзначајније економске и индустријске актере у свету. Увођење строгих климатских стандарда и механизама цене угљеника унутар ЕУ може довести до

[1782] European Commission, "Investments in climate action", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-climate-action/eu-climate-action-progress-report-2025/chapter-7-investments-climate-action_en?, приступљено, 20.12.2025.

[1783] European Commission, "Just Transition Fund", https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/just-transition-fund_en, 2, приступљено,18.12.2025.

[1784] Разлози неравномерне расподеле терета декарбонизације међу државама чланицама ЕУ произлазе из структурних разлика у њиховим економијама и друштвима. Поједине земље попут Чешке и Бугарске су снажно зависне од угља и енергетски интензивних индустрија, што транзицију чини финансијски и социјално изузетно захтевном, нарочито у рударским и индустријским регионима. Ове потешкоће су додатно изражене у новијим и економски мање развијеним државама чланицама, које располажу ограниченијим финансијским капацитетима. Географске специфичности и структура саобраћаја, као и ризик од губитка радних места и политичког отпора, додатно усложњавају способност појединих држава да равномерно поднесу трошкове зелене транзиције. Вид. S. Sarkki *et al.,* "Embracing policy paradoxes: EU's Just Transition Fund and the aim 'to leave no one behind'", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Vol. 22, 2022, pp. 761–792.

повећања трошкова производње, што потенцијално угрожава позицију европских компанија на глобалном тржишту уколико упоредиви регулаторни захтеви не постоје или се не примењују доследно у другим великим економијама.[1785] Кина комбинује централизовано планирање са постепеним увођењем тржишних механизама за смањење емисија.[1786] Иако је ЕУ настојала да одговори на ове асиметрије увођењем механизма за прилагођавање угљеника на границама, његова дугорочна ефикасност остаје условљена степеном правне извесности, прихваћеношћу међу кључним трговинским партнерима, нарочито САД и Кином, као и његовом усклађеношћу са правилима међународне трговине, пре свега у оквиру Светске трговинске организације.[1787]

Социјални аспекти климатске транзиције представљају један од најосетљивијих елемената изводљивости Европског зеленог договора. Трошкови транзиције нису равномерно распоређени, те постоји ризик да одређене друштвене групе, попут домаћинстава са ниским примањима или радника у традиционалним индустријама, буду несразмерно погођене. Управо у том контексту развијен је концепт „праведне транзиције“, чији је циљ да се економске и еколошке мере прате адекватним социјалним политикама.[1788] Међутим, уколико механизми подршке не буду довољно ефикасни и доследно примењени, социјални отпор може озбиљно угрозити политичку легитимност и практичну примену Европског зеленог договора.

Политичка изводљивост Европског зеленог договора условљена је сложеном институционалном архитектуром ЕУ и различитим националним интересима држава чланица. Разлике у енергетским миксевима и економским структурама доводе до неуједначених ставова о динамици декарбонизације, што често резултира компромисним и мање амбициозним решењима.[1789] Додатно, спољни шокови, попут енергетске кризе изазване ратом у Украјини, показали су колико су климатске политике подложне краткорочним геополитичким приоритетима, што може довести до одступања од стратешких циљева.[1790]

Коначно, изводљивост Европског зеленог договора у великој мери зависи од правне и институционалне способности држава чланица да имплементирају сложен нормативни оквир. Велики број директива и уредби захтева висок ниво административне

[1785] Вид. L. Durel, “Border carbon adjustment compliance and the WTO: the interactional evolution of law”, *Journal of International Economic Law*, 27(1), 2024, pp. 18–40.

[1786] Z., Jingzhi, Z. Yuhuan, Lu Zheng, “The impact of the EU carbon border adjustment mechanism on China’s exports to the EU”, *Energies*, 17(2), 2024, pp. 509–520.

[1787] *Ibid.*

[1788] V. Johansson, “Just Transition as an Evolving Concept in International Climate Law”, *Journal of Environmental Law, Vol. 35, Issue 2,* 2023, pp. 241, 244–246.

[1789] М. Вучић, М. Новаковић, стр. 84.

[1790] Пре избијања рата, енергетски систем Европске уније у великој мери је почивао на увозу руског гаса, што је представљало дуготрајан извор рањивости. Нагли прекид испорука и нестабилност тржишта изазвали су снажан раст цена енергената и озбиљне притиске на привреду и становништво. Како би обезбедила снабдевање, ЕУ се окренула диверзификацији извора, пре свега кроз повећан увоз течног природног гаса и јачање пратеће инфраструктуре. Истовремено су интензивирани и токови гаса из других партнерских држава путем постојећих и нових гасовода. У појединим државама чланицама, због хитности ситуације, привремено је повећана производња електричне енергије из угља. Ипак, енергетска криза је истовремено деловала као катализатор, подстичући ЕУ да још одлучније убрза развој обновљивих извора, унапреди енергетску ефикасност и смањи зависност од фосилних горива. Вид. Н. Шекарић-Стојановић, „Енергетска дипломатија Европске уније: развој, стање и перспективе“, *Међународна политика,* бр. 75, вол. 1191, 2024, стр. 345–366.

координације и правне прецизности на националном, регионалном и локалном нивоу.[1791] Недовољна кохерентност између различитих политика и правних аката може довести до правне несигурности и практичних тешкоћа, нарочито за мала и средња предузећа.

Изводљивост Европског зеленог договора зависи мање од формалног постављања циљева, а више од њихове доследне примене у пракси. Анализа економских, социјалних и политичких изазова показује да успех транзиције подразумева јасну расподелу улога између институција ЕУ и држава чланица, као и способност да се идентификовани ризици благовремено адресирају кроз адекватне политике и финансијске инструменте. У том контексту, кључни тест Европског зеленог договора лежи у његовој способности да обезбеди континуитет, предвидивост и кохерентност спровођења, чиме се индиректно обликује и однос према одговорности за постизање заједничких климатских циљева.

[1791] Вид. Д. Тодић, Љ Тинтор, „Директиве у правном систему Европске уније и њихов пренос (транспозиција) у правне системе држава чланица“, *Европско законодавство*, бр. 75, 2021, стр. 58–67.

9. СРБИЈА И ОДГОВОРНОСТ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

9.1. ПРОПИСИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Кључни домаћи прописи у области климатских промена у Републици Србији јесу Закон о климатским променама и Стратегија нискоугљеничног развоја Републике Србије. Њиховим доношењем постављени су темељи за систематско правно уређивање ове области и за прелазак са фрагментисаног и секторског приступа ка свеобухватном оквиру климатске политике.

Процес доношења Закона о климатским променама био је дуготрајан и развојан, што одражава постепено сазревање климатске регулативе у домаћем правном поретку. Први нацрти законског уређења ове области појавили су се још 2015. године и били су превасходно усмерени на увођење система мониторинга, извештавања и верификације емисија гасова са ефектом стаклене баште из индустријских и енергетских постројења.[1792]

Доношењем Закона о климатским променама Република Србија је по први пут успоставила свеобухватан законски оквир у овој области. Закон о климатским променама Републике Србије успоставља основни нормативни оквир за одговор државе на изазове ублажавања климатских промена и прилагођавања њиховим последицама.[1793] Иако је законодавац предвидео рок од две године за усвајање Стратегије нискоугљеничног развоја, њено доношење је значајно каснило, што је успорило примену кључних законских одредаба и довело у питање благовремено испуњавање међународних обавеза Србије у области климатских промена. [1794] Иако је Стратегија нискоугљеничног развоја донета она и даље не може да се спроводи с обзиром на то да Акциони план није донет. У циљу усаглашавања са правним тековинама Европске уније, закон преузима поједине инструменте флексибилности из комунитарног и међународног климатског права, укључујући Механизам чистог развоја из Кјото протокола, као и посебне обавезе у

[1792] Нацрт Закона који је стигао пред Народну скупштину у марту 2021. године незнатно се разликовао од оног који је припремљен 2018. године, иако је у међувремену дошло до значајних промена, пре свега на нивоу Оквирне конвенције УН о промени климе и климатске политике ЕУ. У том периоду, законски текст носио је ужи и технички оријентисан назив, који је одражавао његов ограничен нормативни домет.

[1793] Закон о климатским променама, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 26/2021, чл. 6–7.

[1794] Постоје четири сценарија ублажавања. Најамбициознији сценарио ублажавања М4 предвиђа смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште за 26,4% до 2030. године и чак 69,1% до краја посматраног периода, уз обавезно увођење система трговине емисијама. Сценарио М2, препоручен за прву деценију нискоугљеничног развоја и заснован на претпоставци приступања Србије ЕУ до 2030. године, омогућио би смањење емисија за око 55% до 2050. године уз знатно ниже системске трошкове од сценарија без мера. Анализе показују да сценарији ублажавања дугорочно доводе и до значајног смањења загађења PM2.5 честица, при чему М2 и М4 остварују најповољније здравствене ефекте до 2050. године. Ипак, иако је предлог Стратегије нискоугљеничног развоја постојао од 2020. године, она је усвојена тек у јуну 2023. године, што указује на значајно кашњење у нормативној подршци климатским циљевима. За ово одуговлачење могу се навести два значајна разлога. Први, огромни финансијски издаци које држава изгледа није била спремна да издвоји (остаје да се види колика ће финансијска издвајања бити након усвајања Стратегије) и, друго, страх од губитка радних места. Иако истраживања показују да би адекватна примена Стратегије отворила више зелених радних места, него што би морало да се укине радних места. Да је примена Стратегије нискоугљеничног развоја неопходна, говоре нам резултати из суседне Хрватске која је своју стратегију усвојила још 2021. године. Детаљније вид. „Стратегија нискоугљеничног развоја Републике Србије са пратећим акционим планом“, https://balkangreenenergynews.com/rs/wp-content/uploads/2020/01/Strategijaniskougljeni%C4%8Dnog-razvoja-sa-akcionim-planom_za-javnu-raspravu.pdf, приступљено 22.06.2025. Такође, упореди са „Стратегијом нискоугљичног развоја Републике Хрватске до 2030. с погледом на 2050. годину“, *Народне новине*, 02.07.2021, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_06_63_1205.html, приступљено 22. 06.2025.

погледу доступности података о економичности потрошње горива и емисијама CO_2 у сектору друмског саобраћаја.[1795] Значајан део закона посвећен је успостављању система мониторинга, извештавања и верификације емисија гасова са ефектом стаклене баште, којим се делимично транспонује Директива 2003/87/ЕЗ. Иако закон уводи обавезу прибављања дозвола за емисије и израде планова мониторинга за одређена постројења и активности, примена ових одредаба условљена је доношењем подзаконских аката, чије је кашњење одложило успостављање функционалног система дозвола и надзора.[1796] Одредбе о мониторингу, извештавању, верификацији и акредитацији чине техничко језгро Закона о климатским променама и успостављају обавезу верификације извештаја о емисијама, систем приступа релевантним подацима и оквир за извештавање о политикама, мерама и пројекцијама. [1797] Посебно је значајно што су надлежни органи, укључујући јединице локалне самоуправе, обавезани да процењују ефекте својих политика и мера на ниво емисија и о томе извештавају ресорно министарство.[1798]

Пре свега, однос Закона према међународним обавезама одликује се наглашеним процедуралним формализмом. Закон релативно успешно транспонује архитектуру међународног климатског режима у унутрашњи правни поредак, али то чини превасходно на нивоу инструмената и процеса, а не на нивоу материјалних стандарда. Овај приступ одражава доминантну логику Париског споразума, који се заснива на национално утврђеним доприносима и механизму транспарентности, али истовремено показује ограничену спремност законодавца да међународне обавезе „очврсне“ кроз унутрашње право. На тај начин, Закон функционише као оквирни акт који обезбеђује институционалну инфраструктуру климатске политике, али не и као инструмент који самостално генерише конкретне правне обавезе државе. Изостанак јасно формулисаних, правно обавезујућих циљева смањења емисија указује на суштинску разлику између српског законодавног модела и модела који се развијају у оквиру ЕУ и појединих држава чланица. Док Европски закон о клими, као и национални климатски закони експлицитно утврђују дугорочне циљеве климатске неутралности и међуциљеве смањења емисија, српски Закон се задовољава упућивањем на стратегијске документе. Овакво решење доводи до „разводњавања“ правне одговорности, јер се кључни елементи климатске политике премештају из домена закона, као акта правне снаге, у домен извршне власти и подзаконске регулативе. Последично, парламентарна контрола и могућност правне заштите значајно су умањене.

Недовољна инкорпорација основних принципа међународног климатског права има далекосежне последице по унутрашњу кохерентност правног оквира. Принцип прогресије и забрана назадовања представљају нормативни израз динамичке природе климатских обавеза и кључни су за очување интегритета Париског режима. Њихово изостављање из Закона значи да домаћи правни поредак не пружа јасан оријентир за тумачење и примену климатских норми у ситуацијама сукоба јавних политика или промене политичких приоритета. У том смислу, климатска политика остаје рањива на краткорочне економске и политичке притиске, без јасне правне бране против регресивних мера. Питање одговорности и извршивости представља једну од кључних

[1795] Закон о климатским променама, члан 18; Уредба о критеријумима и начину одобравања програма и пројеката који се реализују у оквиру механизма чистог развоја, *Службеним гласник РС,* бр. 44/2010.
[1796] РЕРИ, *Анализа Закона о климатским променама,* Регулаторни институт за обновљиву енергију и животну средину, 2022, стр. 21.
[1797] Према члану 56. Министарство ставља на располагање јавности извештаје о емисији гасова у складу са прописом којим се уређује приступ информацијама од јавног значаја.
[1798] РЕРИ, 2022, стр. 26.

слабости постојећег законског оквира. Иако Закон успоставља обавезе извештавања и праћења, он не предвиђа јасне последице у случају систематског непоступања по утврђеним обавезама.[1799] Недостају механизми који би омогућили институционалну или судску контролу адекватности климатских мера, било кроз посебна тела, било кроз проширену активну легитимацију пред судовима. Закон не препознаје климатске циљеве као потенцијални предмет правне заштите, што додатно учвршћује њихов програмски карактер.

Област прилагођавања климатским променама показује релативно виши степен усклађености са међународним стандардима, али и ту су уочљиве значајне празнине.[1800] Недостаје јасна обавеза интеграције климатских ризика у секторске политике, као и механизми који би обезбедили да мере прилагођавања буду систематски повезане са социјалном политиком, здравством, просторним планирањем и заштитом животне средине.

Један од кључних недостатака Закона огледа се у чињеници да он не садржи експлицитну клаузулу о људским правима, односно одредбу која би климатску акцију државе изричито повезала са обавезом поштовања, заштите и унапређења људских права. За разлику од Париског споразума, чија преамбула јасно упућује на људска права, родну равноправност и права рањивих група, српски закон тај вредносни и нормативни оквир не преузима ни декларативно, ни оперативно. Последица оваквог нормативног приступа у Закону о климатским променама Републике Србије јесте структурно раздвајање климатске политике и система заштите људских права. Климатске промене се у законском оквиру третирају као посебна област јавне политике, чије се спровођење ослања превасходно на административне и планске инструменте, док се питање људских права препушта општем уставном и међународноправном режиму. На тај начин, људска права остају екстерна у односу на климатски режим, без нормативне интеграције која би омогућила њихово систематско укључивање у процес креирања, спровођења и оцењивања климатских мера. Одсуство норме о утицају климатских промена на људска права у Закону има за последицу и то да не постоји јасна обавеза органа јавне власти да

[1799] Закон о климатским променама, чл. 35–45. Закон предвиђа систем мониторинга, извештавања и верификације, као и институционалне механизме као што је Национални савет за климатске промене као саветодавно тело, а не као орган са моћним надзорним или санкционим функцијама.

[1800] Србија је усвојила Програм прилагођавања на измењене климатске услове са Акционим планом за период 2024–2026. Програм садржи опсежне резултате анализа климатских промена у прошлости и будућности у Србији, као и анализе утицаја по секторима у складу са досадашњим знањима. Програм у себи садржи четири основна циља: подизање свести и унапређење знања о последицама климатских промена, потом јачање капацитета на измењене климатске околности како на националном тако и на локалном нивоу, те повећање отпорности и унапређење финансијске подршке приликом предузимања мера адаптације. У Програму прилагођавања наводи се процена утицаја климатских промена на БДП Србије. Програм прилагођавања дефинише четири основна стратешка циља: (1) подизање свести и унапређење знања о последицама климатских промена, (2) јачање институционалних и административних капацитета на националном и локалном нивоу, (3) повећање отпорности друштва и привреде на измењене климатске услове и (4) унапређење финансијских механизама за спровођење мера адаптације. Посебан значај има процена економских последица климатских промена, према којој би, чак и у сценарију ограничавања глобалног загревања на 2 °C, Србија могла претрпети губитке у висини од готово 5% кумулативног БДП-а до 2040. године, што указује на висок степен рањивости националне економије. У Програму је идентификовано 25 приоритетних мера, означених као ургентне, имајући у виду изражену изложеност Србије климатским ризицима. Посебан нагласак стављен је на јачање административних капацитета и унапређење рада Републичког хидрометеоролошког завода, као и на спровођење мера у кључним секторима као што су пољопривреда, шумарство, путна инфраструктура, урбано планирање, енергетика, јавно здравље и заштита биодиверзитета. Вид. Програм прилагођавања на измењене климатске услове за период 2023-2030, *Службени гласник РС,* бр. 119/2023.

климатске прописе тумаче и примењују у светлу стандарда Европске конвенције о људским правима и релевантне праксе ЕСЉП.[1801] Иако су ти стандарди формално део унутрашњег правног поретка Републике Србије, њихова примена у области климатских промена остаје посредна и фрагментарна, зависна од општих уставних принципа и спорадичне судске интервенције, а не од јасно дефинисане законске обавезе. Такво решење умањује превентивну функцију људских права и ограничава њихову улогу на реактивни механизам заштите, који се активира тек након што су штетне последице климатских мера или пропуста већ настале.

Услед оваквог концептуалног раздвајања, климатске мере се у постојећем законском оквиру не процењују кроз призму њиховог стварног и потенцијалног утицаја на појединачна и колективна права. Закон не предвиђа обавезу да се приликом планирања и спровођења мера ублажавања и прилагођавања климатским променама систематски разматрају ефекти на право на живот и здравље, на право на поштовање приватног и породичног живота, нити на право на здраву животну средину. Последично, изостаје интегрисани приступ који би климатску политику посматрао као инструмент заштите основних вредности људског достојанства, а не искључиво као средство за испуњавање међународних обавеза и постизање квантитативних циљева смањења емисија. Овакво нормативно решење сужава простор за развој климатске правде и отежава успостављање правне одговорности државе за неадекватну или недовољно амбициозну климатску акцију.

Доношењем Закона о климатским променама створена је институционална и процедурална основа за формулисање и спровођење националне климатске политике. У том контексту, нови ажурирани Национално утврђени допринос Републике Србије може се посматрати као логичан наставак и резултат оваквог нормативног и институционалног развоја. Подизањем циља смањења емисија на 40,1% до 2035. године у односу на 1990. годину, уз јасно препознавање високог нивоа националне рањивости на климатске промене и значајних губитака и штета, Србија показује спремност да постепено повећава своју климатску амбицију у оквирима Париског споразума.[1802] Ипак, као и сам Закон о климатским променама, национално утврђени допринос Републике Србије одражава доминантно технократски и процедурални приступ климатској политици. Док Закон

[1801] Оваква законска архитектура све израженије долази у колизију са еволуцијом европских људскоправних стандарда, посебно након пресуде Европског суда за људска права у предмету *Климасениоринен*. Иако државе уживају извесну слободу процене у избору средстава климатске политике, постоји обавеза успостављања јасног, кохерентног и предвидивог нормативног оквира који омогућава да се климатски циљеви преведу у конкретне и мерљиве обавезе јавних власти. Посебан акценат стављен је на захтев да постоје институционални и/или судски механизми који омогућавају преиспитивање адекватности и доследности државне климатске акције у односу на утврђене циљеве и научне параметре. Одсуство таквих механизама, према становишту Суда, подрива ефективност заштите права гарантованих Конвенцијом и може довести до повреде члана 8. ЕКЉП. Посматрано из те перспективе, Закон о климатским променама Републике Србије показује структурне слабости које га стављају у неповољан однос према стандардима развијеним у пракси ЕСЉП. Иако Закон успоставља институционални и плански оквир и уводи обавезе мониторинга и извештавања, он не садржи елементе које је Суд у предмету *Климасениоринен* препознао као кључне за испуњавање позитивних обавеза државе. Сагледано у целини, однос Закона о климатским променама Републике Србије према стандардима из праксе ЕСЉП, а посебно према закључцима из предмета *Климасениоринен*, открива значајан нормативни јаз. Вид. *KlimaSeniorinnen v Switzerland*, Grand Chamber Judgment, paras. 519–520, 524–528.

[1802] „Национално утврђени допринос Републике Србије за период до 2035. године, 04.09.2025“, стр. 1, https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2025-09/Национално%20утврђени%20допринос%20Р.%20Србије%20за%20период%20до%202035.%20године.pdf, приступљено 23.12.2025.

обезбеђује институционалну инфраструктуру и механизме транспарентности, а *NDC* квантитативно артикулише ниво амбиције, оба документа остају ограничена у погледу материјалне садржине. На тај начин, уводи се кључна аналитичка линија која прожима читав домаћи климатски оквир, климатска политика Србије развија се кроз јачање процедура, планских инструмената и извештајних механизама, али без паралелног „очвршћавања“ међународних климатских обавеза у унутрашњем праву.

С обзиром на то да Закон о климатским променама успоставља углавном процедуралне обавезе, без јасно дефинисаних правно извршивих климатских циљева и механизама одговорности, инструменти меког права представљају значајан ослонац за унапређење амбиције и ефективности климатске политике Републике Србије.[1803] Стратешки документи које су усвојиле друге државе пружају корисне примере добре праксе који се могу адаптирати у српском контексту. На нивоу плана адаптације и ублажавања последица, немачки „*Klimaschutzplan* 2050“ интегрише смањење емисија са секторским политикама и предвиђа механизме редовне евалуације и ревизије.[1804] Француски „*Stratégie nationale bas carbone*“ поставља квантитативне циљеве смањења емисија и прецизира смернице за регионалне и секторске адаптационе планове.[1805] Холандија представља још један репрезентативан пример, нарочито у домену адаптације на поплаве и управљања водама. Делта програм (*Delta Programme)* комбинује дугорочно планирање (до краја века), стабилне финансијске механизме и јаку координацију између националног, регионалног и локалног нивоа власти.[1806] Иако великим делом почива на стратешким и програмским документима, овај модел је успео да обезбеди висок степен предвидљивости и континуитета у климатској адаптацији.

Из наведених примера могу се извући значајне поуке релевантне за даљи развој климатске политике Србије. Пре свега, они указују на потребу систематске и хоризонталне интеграције климатских циљева у секторске јавне политике, укључујући енергетику, саобраћај, пољопривреду и урбано планирање, како би се обезбедила усклађеност мера ублажавања и прилагођавања са укупним развојним приоритетима државе. Поред тога, постављање јасно дефинисаних квантификованих циљева и међуциљева представља предуслов за ефикасно праћење напретка, повећање транспарентности јавних политика и јачање њихове потенцијалне правне релевантности, нарочито у контексту судске и институционалне контроле климатских мера. Једнако значајан елемент представља успостављање механизама редовне евалуације, ревизије и јавне консултације, који доприносе не само флексибилности и повољности климатске политике у светлу нових научних сазнања, већ и њеној легитимности. Такви механизми

[1803] У поређењу са државама у окружењу, Србија се налази у средишњој позицији: она је развила релативно свеобухватан формални оквир климатске политике, али без јасних механизама који би обезбедили његову правну извршивост и стратешку усмереност ка резултатима. Док поједине државе региона, попут Хрватске и Словеније, у већој мери користе меко право и секторске стратегије као инструменте за конкретизацију климатских циљева у складу са правом ЕУ, друге, попут Босне и Херцеговине и Северне Македоније, суочавају се са сличним институционалним и капацитетским ограничењима као Србија. Детаљније о климатским политикама држава Западног Балкана вид. J. Dietachmair *et al., Climate Governance Analysis and Capacity Development Strategy for the Western Balkans,* 2024, pp. 4–15.

[1804] Вид. Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety (BMUB), „Limate Action Plan 2050 Principles and goals of the German government's climate polic“, 2016, pp. 28–80.

[1805] Ministeres Transition Ecologique, “Stratégie nationale bas-carbone (SNBC)“ https://www.ecologie.gouv.fr/politiques-publiques/strategie-nationale-bas-carbone-snbc, приступљено 23.12.2025.

[1806] Climate Adaption Platform Netherlands, “National strategy“, https://klimaatadaptatienederland.nl/en/policy-programmes/national-strategy/, приступљено: 23.12.2025.

омогућавају инклузивно учешће различитих друштвених актера и изазивају поверење јавности у процес доношења климатских одлука.

Узимајући у обзир постојећи нормативни оквир у области климатских промена, као и улогу инструмената меког права и примере добре праксе садржане у упоредним националним стратегијама, Република Србија има могућност да постепено, али континуирано, унапређује правну и институционалну извршност климатских мера, без нужности за тренутном и свеобухватном изменом Закона о климатским променама. Конкретно, даљи развој секторских планова адаптације и ублажавања последица климатских промена, увођење квантитативних индикатора и индикативних циљева, као и систематска интеграција процене утицаја климатских мера на рањиве групе и родну равноправност, могли би значајно допринети усмеравању националне климатске политике ка принципима Париског споразума и релевантним међународним стандардима заштите људских права.

Значајан део националног климатског оквира чини и такозвани зелени пакет закона у области енергетике и рударства, који представља прекретницу у досадашњој енергетској политици Србије, традиционално ослоњеној на термо и хидроенергетске изворе. Закон о коришћењу обновљивих извора енергије има за циљ подстицање инвестиција у обновљиве изворе и повећање њиховог учешћа у укупној производњи енергије,[1807] док Закон о енергетској ефикасности и рационалној употреби енергије тежи остваривању уштеда енергије, смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште, ублажавању енергетског сиромаштва и јачању конкурентности тржишта енергије, [1808] што је од посебног значаја у контексту приступања Европској унији. Закон о енергетици усмерен је на усклађивање са правним тековинама ЕУ, обезбеђивање сигурности снабдевања и либерализацију тржишта,[1809] док Закон о рударству и геолошким истраживањима има за циљ одрживо управљање минералним ресурсима, што је индиректно релевантно и за климатску политику, посебно у контексту енергетске транзиције. [1810] Климатски правни оквир Србије употпуњен је и Законом о заштити ваздуха, који регулише емисије загађујућих материја и гасова са ефектом стаклене баште.[1811] Иако је Србија усвојила Национални план за смањење емисија из великих постројења за сагоревање (NERP) у складу са правом ЕУ, остаје значајан нормативни недостатак услед чињенице да Стратегија заштите ваздуха, предвиђена овим законом, још увек није усвојена.[1812]

Системску основу климатске политике чини и Закон о заштити животне средине, који утврђује кључна начела релевантна за климатске промене, укључујући начела одрживог развоја, превенције и предострожности, интегралности, „загађивач плаћа“, учешћа јавности и приступа правосуђу.[1813] Поред тога, за климатску политику су од

[1807] Вид. Закон о коришћењу обновљивих извора енергије, *Службени гласник РС*, бр. 40/2021, 35/2023 и 94/2024, чл. 1-3.

[1808] Закон о енергетској ефикасности и рационалној употреби енергије, *Службени гласник РС*, бр. 40/2021, чл. 2.

[1809] Закон о енергетици, *Службеним гласник РС,* бр. 145/2014, 95/2018 - др. закон и 40/2021, чл. 3.

[1810] Закон о рударству и геолошким истраживањима, *Службени гласник РС*, бр. 101/2015, 95/2018 - др. закон и 40/2021, чл. 1–2.

[1811] Закон о заштити ваздуха, *Службеним гласник РС,* бр. 51/2025, чл. 1–2.

[1812] *Ibid.*, чл. 84, ст. 1.

[1813] Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС,* бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - др. закон, 72/2009 - др. закон, 43/2011 - одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018 - др. закон, 95/2018 - др. закон и 94/2024 - др. закон, чл. 1–2.

посебног значаја и Закон о водама,[1814] Закон о управљању отпадом,[1815] Закон о заштити природе,[1816] као и прописи који регулишу управљање ризицима од катастрофа. На крају, важну улогу у имплементацији климатских циљева имају и секторски прописи, попут Закона о планирању и изградњи,[1817] Закона о процени утицаја на животну средину. [1818]

Сагледавајући структурне карактеристике Закона о климатским променама и ширег нормативног оквира, може се закључити да унапређење климатске регулативе Србије, у контексту реалних политичких и институционалних капацитета, не захтева нужно доношење нових системских закона, већ пре свега циљано јачање постојећих правних инструмената и њихову садржинску надоградњу. Кључни правац реформе огледа се у постепеном „очвршћавању“ Закона о климатским променама кроз увођење правно обавезујућих дугорочних и средњорочних јасних нормираних циљева смањења емисија, јасније дефинисање одговорности Владе и ресорних министарстава за њихово остваривање, као и отварање простора за институционалну и судску контролу у случају системских пропуста. Паралелно с тим, неопходна је доследнија интеграција климатских циљева у секторске законе и политике, нарочито у областима енергетике, просторног планирања, инфраструктуре и пољопривреде, тако да климатски циљеви постану правно релевантан критеријум одлучивања, а не само један од фактора јавне политике. Посебан нормативни приоритет представља усвајање Стратегије заштите ваздуха, чије дуготрајно одсуство ствара стварни регулаторни вакуум и додатно фрагментира однос између политике квалитета ваздуха и климатске политике. Коначно, развој климатског правног оквира захтева и отварање простора за климатску правду, кроз јачање приступа правосуђу, проширење процесне легитимације организација цивилног друштва и грађана, као и јасније повезивање климатске штете са заштитом јавног интереса. Тек оваквим постепеним померањем тежишта са чисто процедуралног управљања ка правно артикулисаној одговорности могу се створити услови да климатска политика Србије пређе из фазе институционалног позиционирања у фазу нормативне зрелости. Када климатски циљеви постану интегрални део система правне одговорности државе, а не искључиво предмет политичког планирања, климатска политика може добити капацитет да одговори на дугорочне ризике које климатске промене представљају за српско друштво.

9.2. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРИ ИЗ ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

9.2.1. ЧЛАНСТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У МЕЂУНАРОДНИМ КЛИМАТСКИМ УГОВОРИМА И ИЗВЕШТАВАЊЕ О ЊИХОВОЈ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈИ

Чланство држава у међународним климатским уговорима представља кључни индикатор њихове спремности да се укључе у колективни одговор на климатске промене, али истовремено и полазну основу за анализу обима и квалитета преузетих правних обавеза. У случају Републике Србије, питање чланства добија додатну комплексност услед учесталијих и интензивнијих екстремних временских појава, као што су топлотни

[1814] Вид. Закон о водама, *Службени гласник* РС, бр. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018 и 95/2018.
[1815] Вид. Закон о управљању отпадом, *Службени гласник* РС, бр. 109/2025.
[1816] Вид. Закон о заштити природе, *Службени гласник* РС, бр. 36/2009, 88/2010, 91/2010 - испр., 14/2016, 95/2018 - др. закон и 71/2021.
[1817] Вид. Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, 81/2009 - исправка 64/2010, 9/2020 и 52/2021.
[1818] Вид. Закон о процени утицаја на животну средину, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004 и 36/2009.

таласи, суше и поплаве, које значајно погађају пољопривреду, водне ресурсе, здравље становништва и енергетски сектор.[1819]

Србија је страна уговорница свих мултилатералних уговора који се непосредно односе на климатске промене, али и значајног броја уговора чији је примарни предмет регулисања другачији, док њихове одредбе имају индиректан, али суштински значај за ублажавање климатских промена и прилагођавање њиховим последицама. Оваква уговорна позиција захтева аналитички приступ који превазилази формално набрајање инструмената и усмерава се на идентификацију тачака преплитања и допуњавања између различитих међународноправних режима.[1820] Полазећи од ширег разумевања климатских промена као правног феномена који се не исцрпљује у оквирима једног уговорног режима, овај део дисертације има за циљ да прикаже структуру и динамику чланства Републике Србије у међународним климатским и с њима повезаним уговорима, као и да укаже на значај тог чланства за развој унутрашње климатске политике и нормативног оквира, као и да укаже на динамику и значај извештавања по овим уговорима.

Република Србија је наследница обавеза СР Југославије која је приступила Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе 2001. године,[1821] чиме је постала део глобалних напора за стабилизацију концентрација гасова са ефектом стаклене баште у атмосфери на нивоу који би спречио опасне антропогене сметње климатском систему. Приступањем Конвенцији, Србија је прихватила опште обавезе које се односе на мониторинг и извештавање о емисијама гасова са ефектом стаклене баште. У складу са правилима извештавања према Секретаријату Оквирне конвенције, надлежно министарство је током протеклог периода редовно достављало националне извештаје, укључујући иницијални, као и накнадне периодичне извештаје о стању и трендовима емисија и мера климатске политике. Поред тога, Србија је испунила обавезе у погледу двогодишњег извештавања, укључујући ажуриране извештаје и нове формате у оквиру унапређеног система транспарентности, као што су први двогодишњи извештај о транспарентности. Посебан значај има и редовно подношење националног инвентара гасова са ефектом стаклене баште, што представља основу за праћење напредовања у остваривању климатских циљева.[1822] Иако Оквирна конвенција не прописује конкретне, правнообавезујуће циљеве смањења емисија за земље у развоју, њен значај за Србију огледа се у успостављању основних принципа климатског управљања, укључујући принцип заједничке али различите одговорности и принцип предострожности, који су

[1819] Десет најтоплијих година од када се врше инструментална метеоролошка мерења у Србији јавиле су се након 2000. године. Осмотрен пораст температуре у периоду 2008-2017. у односу на референтни период 1961-1990. године на највећем делу територије Србије износио је преко 1.5°C, а у западним и источним деловима државе и преко 2°C. Србија је прва у Европи, а девета у свету по смртности услед различитих облика загађења животне средине. M. Grbić, "Srbija prva u Evropi po smrtnosti usled zagađenja, vlast ignoriše problem", https://voice.org.rs/srbija-prva-u-evropi-po-smrtnosti-usled-zagadenja-vlast-ignorise-problem/, приступљено 27.12.2025. Истраживање је спроведено од стране Глобалне алијансе за здравље и загађење.

[1820] У климатском контексту, значајно је преплитање процедуралних, институционалних и нормативних обавеза из више међународних уговора: процесни стандарди транспарентности, учешћа јавности и приступа правди развијени у Архуској конвенцији и режиму међународног права људских права (нарочито МПГПП и ЕКЉП кроз судску праксу) функционално се одражавају у механизмима *UNFCCC* и Париског споразума.

[1821] United Nations Framework Convention on Climate Change New York, 9 May 1992, STATUS AS AT : 30-12-2025 04:16:03 EDT. https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en, приступљено 30.12.2025.

[1822] Вид. ДРИ, Извештај о ревизији сврсисходности пословања – Спремност Републике Србије за прилагођавање на климатске промене, 2025, стр. 29.

касније операционализовани кроз додатне протоколе и споразуме усвојене у оквиру *UNFCCC* процеса.

За Србију, улога и значај Оквирне конвенције превазилазе чисто формалну правну обавезу извештавања и мониторинга. Конвенција представља темељни нормативни оквир који служи као основа за развој и усмеравање националне климатске политике. Она не само да дефинише међународне обавезе и стандарде, већ и условљава развој домаћег законодавства, укључујући секторске законе о енергетици, заштити животне средине и обновљивим изворима енергије, као и стратегије адаптације и ублажавања последица климатских промена. У том смислу, Оквирна конвенција поставља принципе транспарентности, планирања и институционалне координације који служе као референтни стандарди у националном контексту. Обавеза достављања националних комуникација, редовних инвентара емисија гасова са ефектом стаклене баште и двогодишњих извештаја о транспарентности представља кључни елемент међународног климатског режима, како у погледу праћења емисионих трендова, тако и у погледу јачања националних капацитета. Уз ове механизме омогућено је континуирано прикупљање и систематизација података о изворима емисија, што ствара аналитичку основу за формулисање мера ублажавања и прилагођавања. Истовремено, сам процес извештавања доприноси постепеној изградњи административних, институционалних и техничких капацитета, укључујући унапређење методолошких приступа, развој информационих система и успостављање процедура за управљање климатским подацима у складу са међународним стандардима.[1823] Међутим, искуство примене ових обавеза указује и на постојећа ограничења националног система. Недовољно развијена међусекторска координација и даље отежава интеграцију података из различитих сектора и усклађивање политика на нивоу надлежних институција, док ограничена доступност поузданих и ажурираних података указује на потребу за додатним улагањима у системе мониторинга и статистичке обраде.

С обзиром на уочене слабости Оквирне конвенције на глобалном нивоу донет је Кјото протокол. Иако је Србија ратификовала Протокол 2008. године као земља у развоју (*Non-Annex* I), те није била обухваћена квантитативно обавезујућим циљевима смањења емисија у првом обавезном периоду, чланство у Кјото режиму имало је значајне институционалне и политичке ефекте. Протокол је допринео јачању националних капацитета у Србији у области инвентаризације емисија, подстицао усклађивање са међународним методологијама и отворио простор за учешће у механизмима флексибилности, као што су пројекти смањења емисија и трансфер технологија.[1824] Истовремено, ограничени директни ефекти Кјото протокола на стварно смањење емисија у Србији указују на структурни проблем климатског режима тог периода, који је правно обавезујуће циљеве везао искључиво за развијене државе, остављајући земље у транзицији у нормативном међупростору између политичких очекивања и формалних правних обавеза.[1825]

[1823] Вид. Second Biennial Update Report of the Republic of Serbia to the UN Framework Convention on Climate Change, 2023, pp. 2–6.

[1824] Srbija i klimatske promene, "Kyoto Protocol", https://www.klimatskepromene.rs/en/unclimate/kyoto-protocol/, приступљено 27.12.2025.

[1825] Циљ Србије је био да до 2012. године смањи емисије гасова са ефектом стаклене баште за 6,2% у односу на ниво из 1990. године, међутим, Србија није успела да испуни тај циљ, те су у периоду од 2008. до 2012. године емисије гасова са ефектом стаклене баште порасле за око 8%. "Intended Nationally Determined Contribution of the Republic of

У оквиру Кјото протокола, Србија је била обухваћена системом извештавања и техничког разматрања који је био прилагођен њеном статусу земље у развоју. Из тог разлога Србија није подносила извештаје у циљу верификације испуњења обавезујућих циљева смањења емисија, али је била у обавези да, кроз националне комуникације и релевантне пратеће извештаје, доставља податке о инвентарима емисија, мерама ублажавања и институционалним аранжманима успостављеним ради примене Оквирне конвенције и Кјото протокола. У том смислу, процена учинка Србије у оквиру Кјото режима није била фокусирана на ниво постигнутог смањења емисија, већ превасходно на изградњу институционалних, административних и техничких капацитета неопходних за учешће у међународном климатском режиму. Техничке анализе националних комуникација, спровођене у оквиру *UNFCCC* процеса, указивале су на напредак у примени међународно прихваћених методологија за инвентаризацију гасова као и на постепено унапређење система прикупљања и обраде података.[1826]

Заокрет у глобалном управљању климатским променама уследио је усвајањем Париског споразума, којем је Србија приступила 2017. године.[1827] Србија је, у складу са приступом примењеним у Париском споразуму, доставила свој *NDC*, који је у почетним верзијама карактерисала релативно умерена амбиција. Усвајање ажурираног *NDC* 3.0 из 2025. године, који предвиђа смањење емисија за око 40,1% до 2035. године у односу на 1990. годину, представља формално повећање климатске амбиције и сигнал политичке спремности за усклађивање са циљевима Споразума.[1828] Ипак, упркос формалном повећању амбиције, садржинска анализа српског ревидираног национално утврђеног доприноса указује на више структурних ограничења која доводе у питање његов стварни допринос остваривању циљева Париског споразума. Пре свега, постављени циљ смањења емисија од 40,1% до 2035. године у односу на 1990. годину остаје испод путање усаглашене са циљем ограничавања пораста глобалне температуре на 1,5°C, како је утврђено најновијим научним налазима Међувладиног панела о климатским променама. За разлику од растућег броја држава чланица и кандидата за чланство у Европској унији, које су своје средњорочне и дугорочне климатске циљеве преточиле у правно обавезујуће норме и јасне временске путање до 2030. и 2050. године, српски *NDC* не садржи процену националног „правичног удела“ у глобалним напорима декарбонизације, нити се експлицитно ослања на научно утемељене сценарије транзиције. Иако документ формално обухвата кључне секторе релевантне за смањење емисија, попут енергетике, транспорта, пољопривреде и управљања отпадом, секторски доприноси нису довољно разрађени. Изостају квантификовани секторски циљеви, јасна временска динамика имплементације мера и критичка евалуација постојећих стратешких

Serbia”,https://www4.unfccc.int/sites/submissions/indc/Submission%20Pages/submissions.aspx, 06/02/2020, p. 2, приступљено 01.03.2023.

[1826] Вид. Second National Communication of the Republic of Serbia under the United Nations Framework Convention on Climate Change, 2017, pp. 31-50.

[1827] Закон о потврђивању Споразума из Париза, *Службени гласник РС,* бр. 4/2017.

[1828] Ревидирани национално утврђени допринос обухвата мере ублажавања климатских промена у кључним секторима, укључујући енергетику, транспорт, пољопривреду и управљање отпадом. Посебна пажња посвећена је унапређењу енергетске ефикасности и повећању удела обновљивих извора енергије. Документ се ослања на постојеће националне стратегије и планове релевантне за климатску и енергетску политику. Предвиђене су активности у области адаптације на климатске промене, са фокусом на јачање отпорности осетљивих сектора и система Републике Србије. *NDC* се позива на Оквир унапређене транспарентности Париског споразума и обавезу редовног извештавања о напретку. Документ препознаје значај финансијских средстава, трансфера технологија и изградње капацитета за спровођење планираних мера. У њему се истиче улога међународне сарадње у остваривању климатских циљева. Национално утврђени допринос Републике Србије за период до 2035, године, стр. 1.

докумената на које се национално утврђени допринос ослања. Слична ограничења уочљива су и у области транспарентности и механизама праћења, извештавања и верификације. Иако се документ позива на Оквир унапређене транспарентности из Париског споразума, он не разрађује довољно методологију праћења напретка, не утврђује јасне и мерљиве индикаторе испуњености циљева, нити успоставља конзистентну везу са националним информационим системима. Последично, отежана је независна екстерна евалуација, као и смислено укључивање цивилног друштва и стручне јавности у надзор над спровођењем климатских обавеза.

Република Србија је у складу са обавезама проистеклим из Париског споразума поднела Први двогодишњи извештај транспарентности са минималним закашњењем. Овај извештај представља кључни корак у процесу пуне интеграције у унапређени оквир транспарентности Париског споразума и сведочи о постепеној институционализацији климатског управљања на националном нивоу. Извештај је конципиран као свеобухватан документ који обухвата национални инвентар емисија гасова са ефектом стаклене баште, преглед национално утврђеног доприноса, анализу политика и мера, као и информације о прилагођавању климатским променама и потребама за међународном подршком.[1829]

Анализа Првог двогодишњег извештаја транспарентности Републике Србије указује да, иако је извештај формално усклађен са захтевима унапређеног оквира транспарентности Париског споразума, он показује ограничен аналитички капацитет у процени стварне ефективности политика и мера. Извештај се превасходно ослања на дескриптивни приступ, без јасне квантификације доприноса појединачних мера остварењу Национално утврђеног доприноса, што умањује његову употребну вредност као инструмента за корективно деловање. Уочљиво је да не постоји довољно развијена веза између стратешких докумената и климатских циљева што додатно указује на фрагментацију националног климатског планирања. Иако су формално описани, систем

[1829] Централно место у Извештају заузима анализа трендова емисија, која указује на структурну доминацију енергетског сектора и спор темпо декарбонизације. Иако су идентификоване одређене позитивне тенденције, извештај истовремено открива ограничен утицај постојећих политика и мера на остваривање дугорочних климатских циљева. Овај налаз указује на постојање јаза између формалног нормативног оквира и стварних ефеката климатске политике у пракси. Посебна пажња посвећена је имплементацији национално утврђеног доприноса, при чему извештај пружа преглед релевантних стратешких докумената и секторских мера. Међутим, анализа напретка остаје превасходно описна, без довољно развијених индикатора који би омогућили јасну процену степена усклађености националних политика са циљевима Париског споразума. Оваква методолошка ограничења умањују аналитичку снагу извештаја и његову потенцијалну улогу као инструмента за корективно деловање. Поглавље о прилагођавању климатским променама наглашава високу рањивост Србије на екстремне климатске догађаје и идентификује прилагођавање као стратешки приоритет. Ипак, приступ остаје углавном дескриптиван, са ограниченим освртом на мерљиве резултате и дугорочне сценарије климатске отпорности. Недовољна разрада индикатора напретка у области адаптације додатно потврђује рану фазу развоја интегрисаног система климатског управљања. Извештај такође садржи анализу институционалног и правног оквира, укључујући систем мониторинга, извештавања и верификације. Иако су постављени основни елементи MRV система, извештај јасно указује на ограничене административне и техничке капацитете, као и на потребу јачања међусекторске координације. У том смислу, транспарентност се више појављује као технички захтев међународног режима него као унутрашњи механизам одговорности и контроле. У завршници, извештај препознаје значај међународне финансијске и техничке подршке као предуслова за даље унапређење националних капацитета. Овај аспект додатно наглашава структурну асиметрију између обавеза и могућности држава у развоју у оквиру Париског споразума. У целини посматрано, Први двогодишњи извештај транспарентности Србије представља важну институционалну прекретницу, али истовремено открива ограничења постојећег приступа, који остаје претежно технократски и недовољно оријентисан ка правно обавезујућим и резултатски мерљивим климатским политикама. Вид. First Biennial Transparency Report of the Republic of Serbia to the United Nations Framework Convention on Climate Change and Paris Agreement, 2024, pp. 14–148.

мониторинга, извештавања и верификације остаје недовољно операционализован у пракси, чиме се транспарентност своди на административну обавезу, а не на механизам стварне одговорности. Подаци о прилагођавању климатским променама у извештају су углавном дескриптивне природе и не прате јасно дефинисани скуп индикатора напретка. Оваква структура онемогућава процену стварне отпорности друштва и екосистема на климатске ризике и ограничава могућност упоредивости са другим државама. Изостанак систематичне евалуације адаптационих мера указује на рану фазу развоја политике прилагођавања. Посебно значајан недостатак представља одсуство дугорочне визије климатске неутралности. Очигледно је да је Извештај усмерен на краткорочне и средњорочне обавезе, без јасне артикулације пута ка постизању нето нулте емисије. Овај пропуст ограничава стратешку димензију извештаја и умањује његов допринос дугорочном планирању јавних политика. Коначно, правни аспекти одговорности и контроле имплементације климатских обавеза нису довољно размотрени. Извештај не анализира улогу правосуђа, механизме правне заштите нити могућности јавног учешћа у климатском управљању. Оваква маргинализација правних и демократских димензија транспарентности указује на превасходно административни приступ, у којем транспарентност служи као инструмент извештавања према међународном режиму, а не као унутрашњи механизам јавне одговорности.[1830]

Приметно је да је Србија релативно рано приступила кључним универзалним уговорима у области климатских промена, укључујући Оквирну конвенцију УН о промени климе, Кјото протокол и Париског споразума. Ипак, временски размак између усвајања ових уговора на глобалном нивоу и њихове ратификације, као и каснија имплементација, указују да је процес прихватања био превасходно реактиван, а не резултат проактивне националне климатске политике. Посебно је уочљиво да је

[1830] У поређењу са извештајима држава чланица ЕУ у региону, као што су Хрватска, Мађарска или Румунија, Први годишњи извештај транспарентности (*BTR*1) Републике Србије открива одређене структурне и институционалне разлике које се не могу занемарити. Док земље чланице ЕУ у оквиру својих *BTR*-ова обично интегришу информације о напретку ка остварењу *NDC* циљева у контекст снажних правних оквира климатских политика, националних закона и стратегија који су директно усклађени са правно обавезујућим климатским оквирима ЕУ, извештај Србије остаје мање повезан с таквим унутрашњим правним захтевима. ЕУ као целина је објавила свој први Извештај који систематски прати укупни напредак ка остварењу климатских циљева и у њему види јасан пут ка климатској неутралности до 2050. године, у складу са правно обавезујућим циљевима Европског климатског закона и пакета „*Fit for 55*“. European Commission, “COP29: The European Union unveils its first Biennial Transparency Report“, https://climate.ec.europa.eu/news-other-reads/news/cop29-european-union-unveils-its-first-biennial-transparency-report-2024-11-21_en, приступљено 28. 12.2025. У конкретном случају Хрватске, која је такође поднела свој *BTR*1 крајем 2024. године (31. децембра 2024.), у свом извештају рефлектује дубљу усклађеност са правним оквиром ЕУ, укључујући интеграцију националних климатских и енергетских планова са ЕУ законодавним захтевима. Таква усклађеност омогућава развој развијених индикатора напретка, јер су ови извештаји често подржани системима који синхронизују националне MRV захтеве са заједничким климатским правилима ЕУ, што резултира чешће оперативнијим MRV системима и већом компарабилношћу података. Прве годишње извештаје транспарентности Хрватске и Мађарске карактерише висока детаљност података о емисијама по секторима, применљивим мерама и економским инструментима. Србија у поређењу с тим има извештаје који су релативно формални, са мање квантитативних индикатора и без дубинске анализе ефикасности примене политика. Ово смањује могућност праћења напретка у правцу постизања *NDC* циљева и упоређивања са другим државама. Croatia 2024 Biennial Transparency Report (BTR), BTR1, 31 Dec 2024, pp. 1-269. С друге стране, извештај Србије, иако садржи све обавезне компоненте *ETF* (*Enhanced Transparency Framework*) установљеног париским режимом транспарентности, још увек показује технократски приступ који је чешће усмерен на детаљно прикупљање и описивање информација, а мање на њихову правну или политичку импликацију у контексту свеобухватних климатских оквира. Овај приступ делује као резултат чињенице да Србија још увек не поседује исто законодавно интегрисано окружење за климатску политику као што је то случај код држава чланица ЕУ.

интензивирање активности у овој области наступило паралелно са јачањем обавеза које произлазе из процеса приступања ЕУ. У том контексту усвајање Закона о климатским променама представља значајан корак напред.

Упоређивање динамике прихватања међународних климатских уговора од стране Србије са државама чланицама Европске уније показује значајне разлике. [1831] Док су многе државе чланице ЕУ климатске обавезе интегрисале у националне правне системе кроз свеобухватне климатске законе и стратегије, Србија је тај процес започела касније и под снажним спољним подстицајем.[1832] Климатска политика у државама чланицама ЕУ развијала се паралелно са унапређењем механизама одговорности, судске контроле и укључивања климатских циљева у све секторске политике, што у Србији још увек представља изазов.[1833]

Поред стриктно климатских споразума, Република Србија је уговорница многобројних међународних споразума од значаја за ублажавање климатских промена. Чланство Србије у тим споразумима је од суштинске важности за изградњу институционалне отпорности, развој сектора од значаја за смањење емисија и заштиту животне средине. У наставку ћемо сагледати чланство Србије у кључним споразумима.

Србија је страна Конвенције о далекосежном прекограничном загађењу ваздуха (*CLRTAP*) од 2001. године. Чланство подразумева учешће у систему мониторинга и извештавања, пре свега кроз достављање емисионих инвентара у оквиру *EMEP* програма

[1831] Већина држава чланица Европске уније ратификовала је Париски споразум током 2016. године, одмах након његовог усвајања. Ова рана ратификација омогућила је државама ЕУ да релативно брзо интегришу климатске циљеве у своје националне правне системе, усвајајући климатске законе, стратегије и планове за смањење емисија који су правно обавезујући. Поред тога, већина ЕУ чланица развила је механизме судске контроле и одговорности, као и системе редовног извештавања и праћења емисија усклађене са обавезама дефинисаним Париским споразумом и ЕУ законодавством. Супротно томе, Србија је формално учествовала у Париском споразуму тек 2017. године, што је за једну до две године касније у односу на ЕУ и најбрже државе региона као што су Албанија и Хрватска. Ова временска разлика у прихватању и раној имплементацији утицала је на одложени почетак примене националних закона и стратегија о климатским променама, као и на постепено увођење институционалних механизама праћења и извештавања који су већ развијени у ЕУ чланицама. Вид. UNFCCC, Paris Agreement – Status of Ratification, https://treaties.un.org, приступљено 28.12.2025.

[1832] Унутар Европске уније, климатска политика је институционализована кроз правно обавезујући оквир Европског закона о клими, којим је утврђено да Унија као целина мора достићи климатску неутралност до 2050. године, уз обавезу смањења нето емисија гасова са ефектом стаклене баште за најмање 55 % до 2030. године у односу на нивое из 1990. године. Овим актом успостављена је јасна правна основа за даљу разраду и спровођење климатских мера на националном нивоу, као и за интеграцију климатских циљева у све релевантне јавне политике. Поред наднационалног оквира, поједине државе чланице Европске уније су додатно развиле сопствене националне климатске законе или оквирне стратегије, којима су међународне и европске обавезе трансформисале у унутрашње правне режиме са директним правним дејством. Такви акти не само да прецизирају дугорочне и средњорочне циљеве смањења емисија, већ и успостављају институционалне механизме за њихово праћење, контролу и спровођење. Немачка је, на пример, усвајањем Закона о климатској заштити (*Climate Action Law*) у правни поредак унела обавезујуће циљеве смањења емисија, укључујући смањење од 65 % до 2030. године и достизање климатске неутралности већ до 2045. године, уз јасно дефинисан систем секторских циљева и механизама надзора. Слично томе, Шведска, Данска и друге скандинавске државе убрајају се међу најамбициозније чланице Уније, будући да су успоставиле националне климатске оквире који у појединим аспектима превазилазе основне циљеве ЕУ, као што је, на пример, шведска правно утврђена тежња ка постизању нето-нултих емисија до 2045. године.

[1833] H. Jörgens, M. S. Peeters *et al*., "Varieties of Climate Governance: National Frameworks and Innovations in the EU and OECD", *npj Clim. Action* 4, 2025, pp. 116–119.

и учешће у раду тела Конвенције.[1834] Иако је Србија формално обухваћена надзорним механизмима, њено учешће остаје ограничено, како због непотпуног прихватања свих протокола, тако и због слабости у методолошкој усклађености и континуитету података. У погледу извештавања, уочљива су повремена кашњења и структурни недостаци, али без систематског избегавања обавеза. Против Србије никада није покренут формални поступак пред механизмима за неусклађеност, што више одражава кооперативну и несанкционистичку природу овог режима него висок степен стварне усклађености. Извештавање Србије у оквиру *CLRTAP* режима доминантно је техничко и описно, са нагласком на достављање емисионих података, али без довољне аналитичке интерпретације. Основне замерке односе се на непотпуност емисионих инвентара, методолошку неуједначеност између извештавања по годинама, што онемогућава поуздано праћење трендова, те ограничено коришћење *EMEP/EEA* смерница у пуној мери, што проузрокује одсуство јасне везе између достављених података и националних политика квалитета ваздуха и климе.[1835] У оквиру *CLRTAP* режима, Србија заузима средишњу позицију у региону. Хрватска, као држава чланица ЕУ, показују виши степен методолошке усклађености и континуитета у достављању емисионих инвентара, уз интеграцију *CLRTAP* обавеза у националне политике квалитета ваздуха.[1836] Мађарска и Румунија, такође чланице ЕУ, користе унифициране *EEA/EMEP* системе и имају стабилније институционалне капацитете. С друге стране, Србија, заједно са Босном и Херцеговином и Северном Македонијом, испољава хроничне слабости у погледу покривености подацима и аналитичке дубине извештавања.

Као страна Конвенције о биолошкој разноврсности од 2001. године,[1837] Република Србија је преузела обавезе периодичног извештавања и стратешког планирања кроз израду и достављање националних извештаја и Националне стратегије и акционог плана за заштиту биолошке разноврсности (*NBSAP*). Усвајањем Глобалног оквира за биодиверзитет Кунминг–Монтреал 2022. године, ове обавезе су додатно конкретизоване, како у погледу садржаја националних стратегија, тако и у погледу захтева за праћење напретка кроз унапред дефинисане циљеве, индикаторе и временске оквире.[1838] Иако су формалне обавезе извештавања у оквиру Конвенције о биолошкој разноврсности у највећем броју случајева испуњаване, пракса показује да су национални извештаји Србије често достављани са закашњењем, док њихов садржај остаје ограничен у погледу аналитичке дубине и стратешке употребљивости.[1839] Посебно је уочљив недовољан степен интеграције климатских аспеката у процену стања биолошке разноврсности, иако су климатске промене препознате као један од кључних покретача губитка екосистема. Изостаје систематско повезивање губитка биодиверзитета са

[1834] Уредба о методологији за израду инвентара емисија и пројекција загађујућих материја у ваздух На основу члана 47. став 2. Закона о заштити ваздуха, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009 и 10/2013 и члана 42. став 1. Закона о Влади *Службени гласник РС*, бр. 55/2005, 71/2005 - испр., 101/2007, 65/2008, 16/2011, 68/2012 - одлука УС, 72/2012, 7/2014 - одлука УС и 44/2014.

[1835] Report for the Stage 3 ad-hoc review of emission inventories submitted under the UNECE LRTAP Convention: 2023 Serbia, 2023, pp. 5–11.

[1836] Ministarstvo okoliša Republike Hrvatske "Informativno izvješće o inventaru emisija onečišćujućih tvari u zraku na području Republike Hrvatske, 2022, (za razdoblje 1990. – 2020.)", https://www.haop.hr/hr/baze-i-portali/informativno-izvjesce-o-inventaru-emisija-oneciscujucih-tvari-u-zraku-na-podrucju, приступљено 28.12.2025.

[1837] Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноликости, *Службени гласник СРЈ – Међународни уговори*, број 11/2001.

[1838] Decision adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity 15/4: Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.

[1839] Вид. Sixth National Report to the United Nations Convention on Biological Diversity, 2019, pp. 1–206.

секторским политикама од значаја за емисије гасова са ефектом стаклене баште, промене у коришћењу земљишта, пољопривреду, енергетику и управљање природним ресурсима. Ови недостаци не могу се у потпуности приписати искључиво националним институционалним капацитетима, већ су у значајној мери условљени самом природом надзорног механизма Конвенције о биолошкој разноврсности. Систем праћења имплементације Конвенције заснован је превасходно на политичком и кооперативном приступу, чији је примарни циљ подстицање дијалога и размене информација међу странама, а не утврђивање правне одговорности. У оквиру овог система не постоје формализовани поступци за утврђивање неусклађености, нити последице у виду санкција у случају кашњења или недовољног квалитета извештавања. Сличан приступ задржан је и након усвајања Глобалног оквира за биодиверзитет Кунминг–Монтреал.[1840] Иако је овим оквиром уведен унапређен систем индикатора и наглашена потреба за редовнијим и стандардизованим извештавањем, механизам надзора и даље почива на добровољности, политичком притиску, без правно обавезујућих инструмената принуде.[1841] Као резултат, национални извештаји служе превасходно као инструмент опште процене глобалног напретка, а не као средство које би на националном нивоу подстакло структурне реформе или јачу међусекторску координацију. У таквом контексту, национални извештаји Србије често функционишу као изоловани документи, чији се налази не преливају систематски у креирање и спровођење секторских политика. Изостаје јасна институционална и нормативна веза између обавеза преузетих у оквиру Конвенције о биолошкој разноврсности и Глобалног оквира Кунминг–Монтреал, с једне стране, и унутрашњих политика у областима енергетике, пољопривреде, просторног планирања и климатских промена, с друге стране. Ово додатно умањује потенцијал националних извештаја да делују као инструмент стратешког управљања биодиверзитетом. Искуства других држава региона указују на сличне структурне изазове. Иако се извештаји по Конвенцији о биолошкој разноврсности редовно достављају, њихов трансформативни ефекат остаје ограничен. Словенија се издваја по релативно раној и систематичнијој интеграцији климатских аспеката у своју Националну стратегију и акциони план, као и по развијенијој употреби индикатора у складу са захтевима Глобалног оквира Кунминг–Монтреал.[1842]

У целини посматрано, недостаци у извештавању и имплементацији обавеза из Конвенције о биолошкој разноврсности и Глобалног оквира за биодиверзитет Кунминг–Монтреал указују на структурно ограничење међународног надзорног модела, који, у одсуству јачих инструмената одговорности, оставља значајан простор за формално испуњавање обавеза без суштинског утицаја на националне политике и праксу заштите биодиверзитета.

Посебан значај у контексту међународних обавеза Републике Србије има њено чланство у Уговору о оснивању Енергетске заједнице, којем је приступила 2006. године.

[1840] Вид. N. S. Koh, C. Ituarte-Lima, T. Hahn, "Mind the Compliance Gap: How Insights from International Human Rights Mechanisms Can Help to Implement the Convention on Biological Diversity", *Transnational Environmental Law*, 11(1), 2022, pp. 39–67.

[1841] X. Zheng, "What we talk about when we talk about compliance: The case of the Convention on Biological Diversity and its protocols", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 34(2), 2025, pp. 435–449.

[1842] Хрватска, иако показује напредак у повезивању обавеза из Конвенције са националним политикама и правним оквиром, и даље се суочава са фрагментацијом приступа и ограниченом међусекторском координацијом. Вид. E-savjetovanje, "Izvješće o provedenom savjetovanju - Savjetovanje o prijedlogu ciljeva zaštite prirode Republike Hrvatske koji doprinose provedbi Globalnog okvira za bioraznolikost iz Kunminga i Montreala", https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/EconReport?entityId=29025, приступљено 02.01.2026.

За разлику од већине мултилатералних еколошких уговора, чији се механизми надзора углавном заснивају на кооперативном приступу и добровољном извештавању, режим Енергетске заједнице успоставља институционално јачи и правно структурисани систем надзора. Он обухвата формализоване поступке за утврђивање неусклађености, укључујући могућност покретања поступака због повреде обавеза пред институцијама Енергетске заједнице, што му даје израженији карактер правне обавезности. У том смислу, чињеница да су против Србије вођени поступци против непоштовања обавеза у оквиру Енергетске заједнице указује не само на постојање ефикаснијег механизма надзора, већ и на већи степен транспарентности и спремности институција овог режима да утврђују и формално констатују неусклађеност држава чланица.[1843] У Извештају о спровођењу за 2024. годину, Секретаријат Енергетске заједнице, осврћући се на декарбонизацију енергетског сектора, наводи да је Србија испунила 73% у области управљања и спровођења климатских политика.[1844]

Република Србија је приступила Конвенцији УН за борбу против дезертификације (*UNCCD*) 17. марта 2008. године, чиме је формално постала страна овог мултилатералног и правно обавезујућег споразума усмереног на спречавање деградације земљишта и ублажавање ефеката суше, посебно у осетљивим регионима света.[1845] Србија је овом споразуму приступила нешто више од 10 година од његовог доношења. Чланство Републике Србије има стратешки значај за националну политику управљања земљиштем и реаговања на деградацију природних ресурса. Србија је усвојила Национални програм за борбу против деградације земљишта и прати је кроз акционе планове који обухватају мере за заштиту плодног земљишта, шумских ресурса и пашњака, као и примену одрживих агроеколошких пракси.[1846] У оквиру својих обавеза, Република Србија редовно подноси националне извештаје о имплементацији Конвенције и учествује на Конференцијама страна доприносећи глобалној размени података и индикатора о стању земљишта, климатским ризицима и мерама адаптације.[1847] Међутим, механизам надзора *UNCCD*-а има кооперативни, добровољни карактер и не подразумева правне санкције за кашњење или недовољан квалитет извештаја, што значи да се идентификовани проблеми решавају кроз дијалог и препоруке, а не формално кажњавање.[1848] Суштински значај

[1843] У пракси Енергетске заједнице постоје примери формализованих поступака против Србије због повреде обавеза из *acquis*-а. Један од најистакнутијих случајева односи се на термоелектрану „Морава“. Правна тековина ЕУ која је транспонована у Енергетску заједницу омогућава прелазни режим. Он је подразумевао ограничење рада старих постројења на 20.000 радних сати у одређеном периоду. Циљ овог механизма био је постепено прилагођавање строгим еколошким стандардима. По истеку *derogation* периода, термоелектрана „Морава“ је прекорачила дозвољени број радних сати. Ово је представљало повреду обавеза Србије према Енергетској заједници. Секретаријат је покренуо поступак који укључује утврђивање чињеничног стања и правну квалификацију прекршаја. Министарски савет Енергетске заједнице може формално констатовати неусклађеност државе. Вид. Case ECS-09/23: Serbia / environment, https://www.energy-community.org/enc-lex/cases/registry/2023/case0923RS.html?, приступљено 02.01.2026.

[1844] У Извештају се напомиње да Национално тело за акредитацију треба да заврши интерне процесе и процедуре како би се на тај начин омогућила акредитација верификатора гасова са ефектом стаклене баште. Energy Community Secretariat, *Serbia Annual Implementation Report*, 2024, pp. 6–8.

[1845] Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци, *Службени гласник „Међународни уговори”*, бр. 102/2007, чл. 1–2.

[1846] Srbija i degradacija zemljišta, „Nacionalni akcioni program (NAP)“, https://degradacijazemljista.sepa.gov.rs/?page_id=510 , приступљено 02.01.2026.

[1847] Чланство омогућава Србији да приступи техничкој и финансијској подршци *UNCCD*-а, да развија пилот пројекте и модернизује праћење стања земљишта, што јача националне капацитете за превенцију деградације.

[1848] *UNCCD* је успоставила кооперативан и постепен систем надзора чија је основна сврха праћење и унапређење имплементације обавеза држава страна, а не њихово санкционисање. У средишту тог система

чланства огледа се у могућности да Србија формализује своје обавезе, учествује у глобалним напорима за превенцију деградације земљишта и адаптацију на климатске промене, као и да ојача институционалне капацитете за праћење и анализу података. Истовремено, искуство показује да трансформациони ефекат овог чланства на националну политику остаје делимичан, јер стварна примена мера и даље зависи од економских, социјалних и политичких фактора.

Након анализе можемо закључити да чланство Србије у кључним међународним климатским и сродним уговорима представља темељ за развој националне климатске политике и изградњу институционалних капацитета. Оно омогућава Србији да учествује у глобалним напорима за ублажавање климатских промена, адаптацију и заштиту природних ресурса, истовремено обезбеђујући приступ међународној подршци и техничким ресурсима. Иако формално испуњава обавезе извештавања, ограничења у транспарентности, интеграцији и квантификацији показују да реални ефекти на националне политике и праксу остају делимични. Значајно је што Србија постепено јача механизме интерсекторске координације и научно заснованог праћења, али економски и политички фактори настављају да утичу на спровођење мера. Чланство у овим уговорима има и образовни и трансформациони ефекат, подстичући унапређење методологија, стандарда и националних стратегија.

9.2.2. ЕФИКАСНОСТ СРБИЈЕ У СПРОВОЂЕЊУ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА

Ефикасност Републике Србије у спровођењу међународних климатских уговора не може се оценити искључиво кроз формално учешће у глобалном климатском режиму, већ захтева анализу стварних учинака, степена интернализације међународних обавеза и способности државе да те обавезе претвори у кохерентне и делотворне јавне политике. Иако је Србија страна свих кључних глобалних инструмената у области климатских промена, укључујући Оквирну конвенцију, Кјото протокол и Париски споразум, стварни домети њихове примене остају ограничени структурним, институционалним и политичким факторима. У складу са обавезама које произлазе из Париског споразума и динамичним механизмом постепеног повећања амбиције, Република Србија је у почетној фази приступања овом режиму климатске сарадње, у јуну 2015. године, доставила своје Намераване национално утврђене доприносе (*INDC*), којима је предвидела релативно умерено смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште од 9,8% до 2030. године у односу на ниво емисија из 1990. године.[1849] Тај ниво амбиције одражавао је тадашње економске и институционалне капацитете државе, као и ограничен домет климатске политике у условима енергетске зависности од фосилних горива. Након ратификације Париског споразума и постепеног јачања нормативног и стратешког оквира у области климатских промена, Србија је у августу 2022. године усвојила ревидирани Национално утврђени допринос, којим је значајно подигла ниво преузетих обавеза. Подношењем овог документа, Република Србија се обавезала на смањење емисија гасова са ефектом

налази се Конференција страна као највиши политички и одлучујући орган Конвенције. *COP* се одржава редовно, по правилу сваке две године, и окупља све државе стране, чиме обезбеђује универзални форум за усмеравање глобалне политике у области борбе против деградације земљишта. Кроз одлуке *COP*-а усвајају се стратешки циљеви, програми рада и смернице за имплементацију, као и инструменти за праћење напретка. Оперативну и аналитичку улогу у систему надзора има Комитет за ревизију примене Конвенције који разматра и анализира националне извештаје држава страна, са циљем процене степена испуњености обавеза и идентификовања кључних изазова у примени Конвенције. Вид. External assessment of the UNCCD Science-Policy Interface - Final report, 2024, pp. 11–42.

[1849] Први двогодишњи извештај о транспарентности Републике Србије према Оквирној конвенцији УН о промени климе и Споразуму из Париза, 2024, стр. 7.

стаклене баште од 33,3% до 2030. године у односу на 1990. годину, односно на смањење од 40,3% када се у обрачун укључи и сектор коришћења земљишта, промена у коришћењу земљишта и шумарства.[1850] Током 2025. године Србија је утврдила нови Национално утврђени допринос (*NDC* 3.0.), који предвиђа смањење емисија за око 40,1% до 2035. године у односу на прединдустријски ниво.[1851] Овим кораком Србија је формално ускладила своју климатску политику са захтевима Париског споразума и јасно сигнализирала намеру да климатску агенду интегрише у дугорочне развојне и енергетске политике, иако изазови њене стварне имплементације остају изражени.[1852] Са становишта међународног права, иако Србија формално испуњава основне критеријуме, та усаглашеност не подразумева и високу ефикасност у спровођењу. Напротив, уочљив је јасан јаз између нормативних обавеза и њихове практичне имплементације, што указује на ограничену способност државе да климатске обавезе интегрише у сопствени развојни модел.[1853]

Један од суштинских проблема ефикасности климатске политике у Србији не огледа се само у садржају преузетих обавеза, већ пре свега у начину на који су те обавезе концептуализоване и интерпретиране унутар националног правног и политичког система. Климатске обавезе се, у континуитету, перципирају као спољни нормативни захтеви који произлазе из чланства у међународним уговорним режимима и процеса европских интеграција, а не као инструмент унутрашњег развојног планирања.[1854] Овакав приступ ствара јаз између међународног и унутрашњег права, јер се климатске обавезе своде углавном на формално усвајање докумената, без стварног прихватања њихових циљева и суштине.

Мере које Србија усваја у области климатске политике у значајној мери показују обележја реактивности, што упућује на структурни недостатак дугорочног стратешког планирања.[1855] Применом алата „Климатски скенер“ за процену активности у области климатских промена утврђено је да је Србија остварила запажен напредак у успостављању институционалног и стратешког оквира климатске политике,[1856] али

[1850] *Ibid.*

[1851] Nationally Determined Contribution (NDC) of the Republic of Serbia for the period up to 2035, p. 1.

[1852] У погледу имплементације, спровођење Париског споразума у Србији одвија се првенствено кроз сектор енергетике, који представља највећи извор емисија гасова са ефектом стаклене баште. Националне политике и стратешки документи препознају потребу за повећањем удела обновљивих извора енергије, унапређењем енергетске ефикасности и постепеним смањењем зависности од угља. Међутим, стварни напредак у овом домену остаје ограничен снажним ослањањем на термоелектране и фосилна горива, што указује на дубоку структурну инерцију енергетског система. Полазећи од доктрине дужне пажње, обавезе Србије у оквиру Париског споразума не могу се свести на остварење унапред одређеног нивоа смањења емисија, већ подразумевају обавезу да држава предузме све разумно доступне мере, у складу са својим капацитетима, економском структуром и нивоом развоја, ради доприноса глобалном циљу ограничавања пораста температуре. У том смислу, усвајање Закона о климатским променама и израда планских докумената и успостављање МРВ система представљају испуњење минималних захтева дужне пажње.

[1853] Вид. ДРИ, Извештај о ревизији сврсисходности пословања – Спремност Републике Србије за прилагођавање на климатске промене, 2025, стр. 31–33, 46.

[1854] Србија није у потпуности обезбедила стратешки оквир којим би утврдила укупна финансијска средства неопходна за подршку мерама ублажавања и прилагођавања на климатске промене. Није донета Стратегија заштите животне средине која би дефинисала циљеве, приоритете, мере и механизме финансирања активности усмерених на ублажавање и прилагођавање на климатске промене. *Ibid.,* стр. 53–54.

[1855] M. Pantić, T. Maričić, S. Milijić, “Visualising the Relevance of Climate Change for Spatial Planning by the Example of Serbia”, *Appl. Sci.* 14(4), 2024, 1530, https://www.mdpi.com/2076-3417/14/4/1530, приступљено 02.01.2026.

[1856] Највиши степен имплементације забележен је у областима које се односе на израду дугорочних стратешких докумената, формулисање национално утврђеног доприноса, као и развој програма

истовремено приметно је да је напредак превасходно концентрисан на нивоу планирања, а не имплементације.[1857] Овај податак показује да усвајање законодавних, стратешких и оперативних докумената по правилу не произлази из унутрашње артикулисане климатске визије и јасно дефинисаних националних приоритета, већ се најчешће активира као одговор на спољне нормативне и институционалне импулсе. Ти импулси обухватају преузете обавезе у оквиру међународних климатских уговора, рокове за извештавање према надлежним телима, као и потребу да се демонстрира формални напредак у процесу приступања Европској унији.[1858]

Климатске обавезе у Србији углавном се перципирају као формално-административни задатак, а не као прилика за структурне реформе. Уместо да буду интегрални део економског и енергетског планирања и да подстичу декарбонизацију, модернизацију инфраструктуре и технолошке иновације, оне се најчешће посматрају као ограничење економског раста и додатни трошак. То доводи до отпора према променама и недовољне стварне примене политика.[1859] Из таквог оквира логично произлази минималистички приступ креирању мера. Политике се обликују тако да минимално ремете постојеће развојне обрасце и избегну политички и економски осетљиве интервенције. Фокус се ставља на мере које доносе брзе и формално мерљиве резултате, али без значајнијег утицаја на кључне изворе емисија или на системске узроке климатске рањивости. Ове мере су често изоловане, слабо међусобно повезане и ослоњене на постојеће институционалне капацитете, без њиховог суштинског унапређења. Климатска политика се, стога, према нашем мишљењу, развија као скуп фрагментарних интервенција, а не као дугорочно усмерен реформски процес.[1860] Дугорочно, овакав приступ доводи до очувања постојећег стања. Уместо да климатске мере подстакну преиспитивање доминантних развојних путева, оне се прилагођавају њиховој логици, чиме се репродукују структурни узроци климатских изазова. Иако формално усклађена са међународним климатским режимом, Србија тиме ризикује да остане заробљена у моделу политике који није у стању да одговори на све израженије климатске ризике.

Ако ефикасност Србије у спровођењу климатских уговора упоредимо са државама у окружењу примећује се јасна разлика између држава чланица ЕУ и држава које то нису (државе Западног Балкана где припада и Србија). Заједничка карактеристика Албаније, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Северне Македоније јесте да су формално прихватиле обавезе које произлазе из Париског споразума и постепено повећале ниво амбиције у својим национално утврђеним доприносима, али да њихова стварна ефикасност остаје ограничена структурним слабостима, пре свега у области енергетске транзиције, институционалне координације и капацитета за имплементацију. Иако поједине државе, попут Северне Македоније и Црне Горе, номинално постављају изузетно високе циљеве редукције емисија, научне и политичке анализе указују да су ти

прилагођавања климатским променама, што указује на релативно висок ниво формалне усклађености са међународним климатским обавезама. Climate Scanner, „Serbia“ https://climatescanner.org/global-overview/reports/full-evaluation/serbia, приступљено 04.01.2026.

[1857] *Ibid.*

[1858] *Ibid.*

[1859] Ову тврдњу поткрепљује чињеница да Стратегија нискоуугљеничног развоја за период од 2023. до 2030. с пројекцијама на 2050. годину и даље не може да се спроводи с обзиром на то да Акциони план није донет, иако је Стратегија усвојена у јуну 2023. године. Упркос одређеном законодавном и стратешком напретку, учешће обновљивих извора у бруто финалној потрошњи енергије у Србији опада–са 26,3% у 2020. на 25,43% у 2023. години, што је далеко од циља од 33,6% до 2030. Вид. Коалиција 27, „Поглавље 27 у Србији - Системска грешка“, 2025, стр. 178.

[1860] H. Jörgens, *et al.*, pp. 117–119.

циљеви у значајној мери условљени спољном подршком и још увек недовољно укорењени у реалне секторске политике.[1861] Босну и Херцеговину илуструје модел умерене нормативне амбиције праћене ограниченом институционалном способношћу за спровођење, што резултира јазом између формално преузетих обавеза и њихових практичних ефеката.[1862] Сложена уставна структура БиХ и фрагментирана надлежност у области енергетике и заштите животне средине додатно умањују ефикасност климатске политике и отежавају испуњавање обавеза у оквиру Париског споразума. У том контексту, Србија показује сличан образац, јер иако је у релативном поређењу напредовала у развоју стратешких докумената, њена климатска политика и даље има превасходно реактиван карактер. Супротно томе, Хрватска, Бугарска и Мађарска, као државе чланице Европске уније, делују у значајно строжем и институционално кохерентнијем правном оквиру који произлази из Европског климатског закона, пакета „*Fit for 55*“ и система трговине емисијама.[1863] Тај оквир значајно повећава ефикасност спровођења климатских обавеза, не толико кроз виши степен политичке воље, колико кроз обавезујуће правне механизме, финансијске инструменте и систематско праћење резултата. Ипак, чак и унутар ЕУ, Бугарска и Мађарска показују спорији напредак у декарбонизацији у односу на просек Уније, што указује да чланство у ЕУ представља неопходан, али не и довољан услов за високу ефикасност климатске политике.[1864]

Можемо закључити да се земље Западног Балкана, укључујући Србију, налазе у фази у којој климатске обавезе још увек функционишу као спољни нормативни захтев, док су у државама чланицама ЕУ оне постале структурни елемент економског управљања. Отуда се ефикасност Србије у регионалном контексту може оценити као умерена јер она превазилази најслабије институционалне моделе у региону, али истовремено заостаје за системским приступом који карактерише државе укључене у пуноправни правни и финансијски оквир ЕУ. Србија формално испуњава међународне климатске обавезе, али њена стварна ефикасност огледа се у ограниченој способности да ове обавезе претвори у интегрисане и одрживе секторске политике. Трансформација економије и енергетског система још увек је спора и зависна од спољних импулса, што ограничава потенцијал *NDC*-ова да буду инструмент стварне климатске акције. Дакле, ефикасност Србије је условно позитивна на нивоу нормативног усаглашавања, али и даље недовољна за реалну и дугорочну декарбонизацију и отпорност на климатске ризике.

[1861] Црна Гора је усвојила *NDC* који значајно повећава климатску амбицију, циљајући смањење емисија штетних гасова за 55% до 2030. и 60 % до 2035. у новом ажурираном Национално утврђеном доприносу. Вид. Montenegro NDC 3.0 - A science-based enhancement of ambition aligned with national priorities and development needs, 2025, pp. 1-3; Док је Северна Македонија зацртала смањење од чак 82% до 2035. године у односу на прединдустријски период, што је највише у региону. Вид. NDC Submission by the Republic of North Macedonia, 2025, p. 7.

[1862] Вид. Nationally Determined Contribution of Bosnia and Herzegovina (NDC) for the Period 2020–2030, 2020, pp. 1–13.

[1863] Вид. Europenan Commission, “Progress on climate action”, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-climate-action_en, приступљено 05.01.2026.

[1864] Вид. Bulgaria's climate action strategy, 2024, pp. 1–6. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767172/EPRS_BRI(2024)767172_EN.pdf, приступљено 05. 01.2026.

9.3. ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ И КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ

9.3.1. ДОСТИГНУТ НИВО УСАГЛАШЕНОСТИ СА КЛИМАТСКОМ РЕГУЛАТИВОМ ЕУ

Процес усклађивања са климатском регулативом Европске уније представља један од најсложенијих сегмената европских интеграција, будући да захтева истовремену нормативну транспозицију, институционално јачање и дубоке структурне промене у енергетици, индустрији, саобраћају и управљању природним ресурсима. Србија као држава кандидат за улазак у Европску унију има обавезу да се током преговора усклади са комунитарним правом ЕУ, што подразумева усклађивање у области климатске политике. Треба нагласити да транспоновањем прописа они постају саставни део домаћег законодавства. Европска унија својим Европским законом о клими уводи у законодавни оквир циљеве утврђене ЕУ Зеленим договором, који се односе, пре свега, на циљ климатске/карбонске неутралности односно нето нула емисија штетних гасова 2050. године, као и смањење емисија за 55% до 2030. године, у односу на нивое емисија из 1990. године.[1865] Иако Србија формално није адресат ових обавеза, њихов утицај се на државе кандидате преноси индиректно, али веома ефикасно, кроз механизме условљавања у приступним преговорима, правни оквир Енергетске заједнице, финансијске инструменте ЕУ и, све више, кроз регулаторне механизме екстериторијалног дејства, попут Механизма прекограничног прилагођавања угљеника (*CBAM*).[1866] У том смислу, климатска политика ЕУ више не представља искључиво унутрашњу регулаторну ствар, већ постаје фактор који обликује и правне и економске изборе држава ван Уније.

Иако је Србија формално унапредила свој законодавни оквир у области климатских промена, анализа степена имплементације директива Европске уније показује да је напредак превасходно нормативног карактера, док је функционална примена прописа и даље ограничена. Овај јаз између транспозиције и стварне имплементације представља један од кључних структурних проблема у процесу усклађивања са правним тековинама ЕУ и директно се рефлектује на приступање Србије ЕУ. Закон о климатским променама Републике Србије представља централни акт у овој области, али његов домет остаје суштински ограничен. Иако је законом делимично транспонована Уредба (ЕУ) бр. 525/2013 о мониторингу и извештавању,[1867] као и

[1865] European Commission, "2050 long-term strategy", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2050-long-term-strategy_en, приступљено 30.06.2025.

[1866] *CBAM* је еквивалент *EU ETS* систему и за циљ има "наплату" садржаја угљеника у одређеним производима при увозу из земаља које нису чланице ЕУ. На основу критеријума, у делокруг *CBAM*-а укључене су индустрије: гвожђа и челика, цемента, алуминијума, водоника и ђубрива. Индустрије гвожђа и алуминијумских производа увршетне су и на основу другог критеријума, односно представљају сектор у ризику од измештања емисија угљеника. Електрична енергија укључена је у делокруг *CBAM*-а, сходно чињеници да производња електричне енергије чини велики удео у емисији штетних гасова. Од почетка 2026. године почело се с наплатом за сваку јединицу емисије штетних гасова. Наиме, увозници из ЕУ су приликом увоза робе принуђени да купују угљеничне сертификате чија ће цена одговарати цени емисије CO2 коју би платили да је роба произведена унутар граница ЕУ. То доводи до пораста цене увоза робе у ЕУ, што ће имати негативне последице по произвођаче у Србији. Због тога је неопходно да систем за мониторинг, верификацију и извештавање о емисијама у Србији функционише, како би извозници из Србије могли да буду конкурентни на тржишту ЕУ. Детаљније види Коалиција 27, *Поглавље 27 у Србији: „Зелена агенда без агенде"*, 2023, стр. 112–115.

[1867] У циљу операционализације система мониторинга, извештавања и верификације емисија гасова са ефектом стаклене баште (*MRV*), Република Србија је у периоду 2021–2023. године усвојила релевантне подзаконске акте којима је разрађен правни и технички оквир за његову примену. Ови прописи уређују статус и независност верификатора, дефинишу активности и врсте гасова за које се захтева дозвола за

појединим елементи *EU ETS* регулативе, фокус закона је готово искључиво на административно-процедуралним аспектима, пре свега регистрацији емисија, издавању дозвола и извештавању.[1868] Изостају, међутим, инструменти који би имали реалан трансформациони ефекат на привреду. Посебно је значајно што Директива 2003/87/ЕС, измењена Директивом 2009/29/ЕС, није имплементирана у делу који се односи на трговину емисионим јединицама. Образложење да би *EU ETS* угрозио енергетску стабилност Србије указује на дубљи проблем да се климатска регулатива посматра као ризик по постојећи модел заснован на угљу, а не као механизам његове постепене трансформације.[1869] На тај начин, Србија остаје изван кључног инструмента климатске политике ЕУ, док истовремено постаје изложена његовим екстерним ефектима. Овај приступ постаје посебно проблематичан у светлу примене Механизма прекограничног прилагођавања угљеника. За разлику од појединих држава региона које су започеле припреме за унутрашње одређивање цене угљеника, Србија се налази у позицији да трошкове декарбонизације плаћа екстерно, кроз наметнуте таксе при извозу у ЕУ, без икаквог унутрашњег механизма који би те трошкове усмеравао ка зеленој транзицији. Да би се превазишао овај проблем Србија од 2026. године примењује национални порез на емисије угљен-диоксида.[1870] Важно је да овај домаћи систем буде повезан са постојећим системом мерења и извештавања о емисијама како би се тачно знало ко и колико загађује. Када држава има поуздане податке, може уверљиво да покаже да се емисије у Србији већ „плаћају“, што у пракси значи да би извозници могли да плате мање или ништа на име *CBAM* такси у ЕУ. Увођењем овог пореза, новац од плаћања загађења би требало да остане у Србији и може се усмерити у модернизацију енергетског сектора, повећање енергетске ефикасности и заштиту најугроженијих привредних субјеката и грађана.

Глобална иницијатива за смањење емисија метана, покренута од стране ЕУ и САД на самиту *COP*26 у Глазгову, поставила је јасан циљ смањења емисија метана за 30% до 2030. године у односу на ниво из 2020. Иако је Србија њена чланица, израда националног Плана за метан још увек није нормативна обавеза, што указује на структурну слабост у приступу секторима енергетике, пољопривреде и управљања отпадом. [1871] Управо у тим секторима Србија планира или спроводи пројекте који имају

емисије, као и обавезе оператера у погледу планирања, спровођења и прилагођавања мониторинга емисија. На тај начин је успостављена нормативна основа за систематично прикупљање и проверу података о емисијама, као предуслов за ефикасно управљање климатском политиком и постепено усклађивање са релевантним стандардима Европске уније. Коалиција 27, Поглавље 27 у Србији, „Године пролазе, ми стојимо”, 2024, стр. 193–194.

[1868] *Ibid.*, стр. 193.

[1869] Стручне анализе и извештаји указују да би интеграција Србије у *EU ETS* (или његово еквивалентно прописивање угљеничне цене) под постојећим условима могла довести до значајних трошкова за производњу електричне енергије, пошто је Србија још увек у великој мери зависна од лигнита и других високо-емисионих извора. То би, по проценама, довело до раста трошкова електричне енергије, што би се директно одразило на енергетску и економску стабилност земље. Serbia Bussiness, “Serbia prepares to introduce carbon emission and border adjustment taxes starting in 2026“, https://serbia-business.eu/serbia-prepares-to-introduce-carbon-emission-and-border-adjustment-taxes-starting-in-2026/, приступљено 08.01.2026.

[1870] BBC News, “Загађење ваздуха у Србији: Може ли порез на угљеник да помогне и како“, https://www.bbc.com/serbian/articles/cly1e26r454o/cyr, приступљено 08.01.2026.

[1871] The European Pollutant Release and Transfer Register (E-PRTR), https://environment.ec.europa.eu/topics/industrial-emissions-and-accidents/european-pollutant-release-and-transfer-register-eprtr_en, приступљено 06.01.2025. Потписивањем Декларације о Зеленој агенди за Западни Балкан 2020. године, Србија је преузела политичку обавезу декарбонизације економије до 2050. године. У том контексту, одлука Министарског савета Енергетске заједнице из 2021. године додатно обавезује Србију на израду стратешког плана за смањење емисија метана, што до данас није реализовано.

значајан климатски отисак, без јасне процене њиховог доприноса националним циљевима ублажавања климатских промена.

Још озбиљнији недостатак представља потпуно изостављање *LULUCF* регулативе из домаћег климатског оквира. У контексту ревидиране *LULUCF* регулативе ЕУ, која добија све већи значај у остваривању климатске неутралности, овај пропуст доводи у питање укупну рачуницу националних емисија и апсорпција, али и одрживост пројеката који подразумевају интензивно коришћење земљишта и природних ресурса.[1872]

У области хоризонталног законодавства, Србија је постигла релативно добар ниво формалне усклађености са правним тековинама ЕУ, нарочито у погледу поступака процене утицаја на животну средину и стратешке процене.[1873] Ипак, транспоновање Директиве о одговорности за спречавање и отклањање штете према животној средини налази се у почетној фази, а усвајање посебног закона остаје кључно за успостављање ефикасног система одговорности, укључујући и климатске штете. [1874] Иако је НЕКП формално усклађен са дугорочним климатским и енергетским циљевима ЕУ, климатско деловање није довољно интегрисано у друге секторске политике, док у Владином програму изостају јасни и мерљиви циљеви декарбонизације.[1875] Србија је остварила известан напредак у области обновљивих извора енергије, али и даље остаје обавеза пуне и доследне примене интегрисаног националног енергетског и климатског плана до 2030. године са перспективом до 2050. године. [1876] У области квалитета ваздуха, иако је нормативна усклађеност релативно висока, примена прописа и институционални капацитети за мониторинг и даље заостају, што указује на потребу за већом политичком посвећеношћу и значајнијим финансијским улагањима.

Пројекат „Јадар“ представља парадигматичан пример структурног раскорака између формално прокламованих климатских циљева Републике Србије и стварних развојних и секторских политика. Иако се експлоатација литијума у јавном и политичком дискурсу власти све чешће представља као нужан предуслов зелене транзиције и декарбонизације,[1877] такав наратив остаје нормативно и емпиријски проблематичан

[1872] Сектор коришћења земљишта обухвата управљање обрадивим земљиштем, травњацима, мочварама, шумама, насељима и укључује промене у употреби земљишта као што је пошумљавање (садња дрвећа), крчење шума или исушивање тресетишта. Земљиште може да служи као понор угљеника (апсорбује више угљеника из атмосфере него што емитује), из ког разлога је битно у мерама митигације на климатске промене. European Commission, “Land use sector”, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/land-use-sector_en, приступљено 28.06.2025.

[1873] Вид. Извештај Европске комисије о напретку Србије за 2024. годину, стр. 97.

[1874] Vlada RS , “Pregovaračka pozicija Republike Srbije za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Republike Srbije Evropskoj uniji za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promene“, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovaracke_pozicije/pg_pozicija_27.pdf, приступљено 29.06.2025.

[1875] Извештај Европске комисије о напретку Србије за 2023. годину, стр. 137.

[1876] Израда ове стратегије је у току. Интегрисани национални енергетски и климатски планови, у складу са Упутством, између осталог, треба да садрже следеће елементе: 1) преглед тренутне ситуације; 2) циљеве, политике и мере за пет димензија Енергетске уније; 3) интегрисане пројекције и индикаторе укључујући референтне сценарије и сценарије политика који процењују релевантне утицаје политика и предложених мера, 4) извештавање о спровођењу националних планова и сл. Вид. Интегрисани национални енергетски и климатски план РС за период од 2021. до 2030, https://www.mre.gov.rs/dokumenta/strateska-dokumenta/integrisani-nacionalni-energetski-i-klimatski-plan-republike-srbije-za-period-2021-do-2030-sa-vizijom-do-2050-godine, приступљено 02.05.2023.

[1877] Пројекат Јадар у Србији, лиценциран Рио Тинту од 2004, има потенцијал да произведе 58.000 тона литијум-карбоната годишње и покрије већину европских потреба за литијумом, што би могло допринети до 16% бруто домаћег производа (БДП). Српска Влада га види као кључан за зелену енергетску транзицију, док локална заједница и еколошке организације протестују због потенцијалних еколошких ризика.

уколико се из анализе изоставе питања укупног климатског и еколошког отиска пројекта, као и његова усклађеност са дугорочним обавезама смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште.[1878] Идеја „зеленог рударства“ у контексту експлоатације литијума показује се као нормативно проблематична, чак и унутар држава чланица ЕУ.[1879] Рударски процеси у оквиру пројекта „Јадар“ носе значајне еколошке ризике, нарочито у погледу деградације земљишта, загађења подземних и површинских вода и нарушавања локалних екосистема, као директну претњу еколошкој безбедности.[1880] Ови ризици добијају посебну тежину у контексту климатских промена, које већ интензивирају учесталост суша, екстремних падавина и хидролошких екстрема, чиме се повећава осетљивост локалних екосистема и заједница на индустријске интервенције великих размера.

Међутим, суштински проблем са становишта климатског управљања јесте институционално одсуство механизма који би омогућио да се појединачни „развојни“ пројекти систематски вреднују у односу на националне и међународне климатске обавезе. Србија, иако је ратификовала Париски споразум и усвојила Закон о климатским променама, и даље нема кохерентан правни и институционални оквир који би обезбедио да климатска разматрања буду интегрисана у све секторске политике, укључујући рударство, енергетику и индустријски развој. Пројекат „Јадар“ показује да у Србији климатски циљеви нису интегрисани као обавезујући критеријум у процес доношења јавних одлука и планирања инвестиција, како то захтева ЕУ кроз Европски зелени договор и пакет „*Fit for 55*“. Као резултат, пројекти који се представљају као „зелени“ могу у пракси довести до дугорочне штете по климатску трансформацију и успорити постизање националних и европских климатских циљева.

Пројекат Експо 2027 (*EXPO 2027*) који се спроводи кроз *lex specialis*[1881] и дерогацију редовних процедура процене утицаја на животну средину, указује на праксу селективне примене законских прописа и изузећа од обавезујућих процедура. Ово је у директној супротности са принципима превенције, предострожности и учешћа јавности, који су уграђени у оквир права ЕУ, кроз Директиву о процени утицаја на животну

Европска унија подржава пројекат као стратешки важан за критичне сировине и уврштава га међу 13 стратешких пројеката ван ЕУ по Регулативи о критичним сировинама. Вид. U. Ćemalović, S. Ćurčić, M. Igrutinović, "Environmental contradictions in the EU accession process: lessons from a lithium mining project in Serbia", *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 2025, pp. 4–5. С друге стране, грађански протести локалне заједнице и еколошких организација против пројекта, а самим тим и против владе, привукли су националну пажњу и трансформисали га у једно од најважнијих политичких питања у Србији данас. Вид. V. Vivoda, J. Loginova, “Lithium at the Crossroads: Geopolitical, Economic, and Socio-Environmental Complexities of the Jadar Project in Serbia”, *Mineral Economics 1*, 2025, pp. 665–681.

[1878] D. Đorđević *et al.*, “The influence of exploration activities of a potential lithium mine to the environment in Western Serbia”, *Scientific Reports* 14(1), 2024, Open access https://www.nature.com/articles/s41598-024-68072-9, приступљено 08.01.2026.

[1879] U. Ćemalović, S. Ćurčić, M. Igrutinović, 2025, p. 8. Искуства из Португала, посебно у руралним и еколошки осетљивим регионима попут Бароса, указују да се стратешки циљеви декарбонизације често остварују по цену локалне еколошке деградације и друштвених конфликата. Тиме се терети зелене транзиције диспропорционално премештају на периферне заједнице, док се користи концентришу у урбаним и индустријским центрима. Оваква просторна неравнотежа отвара питање енергетске и еколошке правде као саставног дела климатске политике. Слични проблеми се бележе у Аргентини и у региону тзв. Литијумски троугао, укључујући несташицу воде, деградацију земљишта и присилну миграцију локалног становништва.

[1880] *Ibid*., p. 9.

[1881] Закон о посебним поступцима ради реализације међународне специјализоване изложбе EXPO BELGRADE 2027, *Службени гласник РС*, бр. 92 од 27. октобра 2023, 91 од 23. октобра 2025.

средину и Директиву о стратешкој процени животне средине.[1882] Неуједначена примена прописа не само да угрожава ефикасност еколошких и климатских политика, Србије већ и смањује поверење јавности у систем управљања животном средином. Истовремено, дерогације закона и других прописа указују на системску тенденцију да се еколошке и климатске норме третирају као флексибилни, а не као обавезујући инструменти, што може довести до значајног одлагања у остваривању националних климатских циљева у свим фазама планирања и развоја пројеката, те доводи у питање искрену спремност државе да постигне циљеве на које се обавезала пред међународном заједницом у свом последњем национално утврђеном доприносу.

Најаве о изградњи нуклеарне електране у Србији могу се посматрати као симптом дубље концептуалне и институционалне недоследности у приступу климатској и енергетској политици.[1883] Иако се нуклеарна енергија у савременом европском дискурсу све чешће квалификује као „нискоугљенични“ извор, њена потенцијална улога у декарбонизацији не може се изоловано посматрати, већ мора бити анализирана у контексту конкретних правних, институционалних и временских капацитета једне државе. Пре свега, нуклеарна енергија подразумева изузетно комплексан и строг регулаторни оквир. У државама чланицама ЕУ које се ослањају на нуклеарну енергију, тај оквир обухвата деценијама развијане системе нуклеарне безбедности, независна и технички снажна регулаторна тела, јасно уређене режиме одговорности за нуклеарну штету, као и дугорочне стратегије управљања радиоактивним отпадом и истрошеним нуклеарним горивом.[1884] Србија, насупрот томе, тренутно не поседује ни институционалну инфраструктуру ни нормативну дубину неопходну за безбедно планирање, изградњу и експлоатацију нуклеарног постројења. Чак и уколико би се у

[1882] Предлогом измене и допуне Закона о посебним поступцима ради реализације међународне специјализоване изложбе EXPO BELGRADE 2027, предвиђао се изузетак од темељних начела заштите животне средине. Наиме, чланом 2. Предлога закона предвиђала се могућност издавања грађевинске дозволе и пријаве радова и у ситуацијама када још увек није прибављена сагласност надлежног органа на студију о процени утицаја на животну средину. Ипак од оваквог решења се одустало и током 2025. године је најављена израда Студије економске, друштвене и еколошке процене утицаја Експо 2027. Insajder TV, “Ekspo 2027 ulazi u novu fazu: Dodeljeni ugovori za studiju uticaja i razvoj plana nasleđa, uključujući i plan za Beogradski sajam“, https://www.insajder.net/prenosimo/ekspo-2027-beograd-ulazi-u-novu-dodeljeni-ugovori-za-studiju-uticaja-i-razvoj-plana-nasleda-ukljucujuci-i-plan-za-beogradski-sajam, приступљено 09.01.2026.

[1883] V. Stojsavljević, “Da li je Srbiji potrebna nuklearna elektrana?”, https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nuklearna-elektrana-srbija/, приступљено 08.01.2026.

[1884] Директива 2009/71/Еуратом о нуклеарној безбедности, измењена Директивом 2014/87/Еуратом, којом се успоставља заједнички правни оквир нуклеарне безбедности у Европској унији и државама чланицама намеће обавеза да обезбеде највиши приоритет нуклеарне безбедности, укључујући постојање функционално, институционално и финансијски независних националних регулаторних тела, као и свеобухватне системе лиценцирања, надзора и периодичних процена безбедности нуклеарних инсталација; Директива 2011/70/Euratom, којом се утврђује обавеза сваке државе чланице да усвоји и спроводи дугорочну националну политику и програм за одговорно и безбедно управљање истрошеним нуклеарним горивом и радиоактивним отпадом, укључујући обезбеђивање адекватних финансијских механизама и институционалних капацитета за све фазе управљања, од настанка отпада до његовог коначног одлагања. Вид. Council Directive 2014/87/Euratom of 8 July 2014 amending Directive 2009/71/Euratom establishing a Community framework for the nuclear safety of nuclear installations OJ L 219, 25.7.2014, pp. 42–52. Режими одговорности за нуклеарну штету у државама чланицама Европске уније заснивају се превасходно на међународним конвенцијама о грађанској одговорности за нуклеарну штету, пре свега Париској и Бечкој конвенцији, као и њиховим допунским протоколима, које су транспоноване у националне правне системе и које успостављају принципе строге одговорности оператора, ограничења одговорности и обавезног финансијског обезбеђења, при чему на нивоу Европске уније и даље постоји ограничен степен хармонизације у овој области, без јединственог и свеобухватног секундарног законодавства. Вид. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage International Atomic Energy Agency, Vienna 21/05/1963 v1063.pdf.

кратком року усвојили нови закони и подзаконски акти, изградња стварних институционалних капацитета - кроз стручне кадрове, независна регулаторна тела и ефикасан систем надзора - захтева дугогодишњи процес. Временска димензија изградње нуклеарне електране стога је суштински неспојива са краткорочним и средњорочним циљевима климатске политике Србије.[1885] Питање нуклеарне енергије отвара и шири проблем управљања ризицима и одговорности. Режими нуклеарне одговорности, укључујући финансијско обезбеђење за случај нуклеарних удеса, у праву ЕУ и међународном праву су високо специјализовани и захтевају снажну институционалну дисциплину и транспарентност.[1886] У контексту Србије, где су капацитети за спровођење еколошког и климатског законодавства већ ограничени, оправдано се поставља питање да ли би држава била у стању да обезбеди ефикасну превенцију, надзор и правну заштиту у случају потенцијалних негативних последица.

На крају, из перспективе климатског права, кључно је нагласити да нуклеарна енергија сама по себи не представља климатску политику. Она може бити део енергетског пакета у одређеним националним контекстима, али не може заменити системску декарбонизацију која подразумева смањење потрошње енергије, убрзано увођење обновљивих извора, трансформацију саобраћаја и индустрије и јачање механизама интернализације трошкова угљеника. У случају Србије, најаве о нуклеарној електрани делују више као политички сигнал дугорочне оријентације него као реалистичан инструмент за испуњење конкретних климатских обавеза.

Упоредном анализом држава у окружењу у погледу достигнутог нивоа усаглашености са климатском политиком ЕУ уочавамо да се државе значајно разликују не само по формалном степену нормативне усклађености, већ и по капацитетима за спровођење климатских политика и стварним резултатима у смањењу емисија. Република Хрватска и Бугарска, као државе чланице Европске уније, формално су у потпуности ускладиле своје законодавство са ЕУ климатским правом. Хрватска је успоставила кохерентан систем кроз Закон о климатским промјенама и заштити озонског слоја, Стратегију прилагодбе климатским промјенама[1887] и Стратегију нискоугљеничног развоја,[1888] чиме је обезбеђена хоризонтална интеграција климатских циљева у све секторске политике. Научне анализе указују да Хрватска представља пример релативно успешне нормативне интеграције климатских циљева, али и да остаје изазов убрзање декарбонизације, посебно у саобраћају и изградњи.[1889] Бугарска, иако формално усклађена са прописима ЕУ, суочава се са значајним структурним ограничењима, пре свега због високе зависности од угља и спорог реструктурирања енергетског сектора,

[1885] Искуства европских држава показују да период од доношења инвестиционе одлуке до пуштања нуклеарке у рад често траје између 15 и 20 година, уз честе прекорачења рокова и буџета. У том смислу, чак и оптимистички сценарио не би омогућио да нуклеарна електрана у Србији да било какав значајнији допринос смањењу емисија до 2030. године, што је кључна прекретница и у оквиру Европског зеленог договора и у контексту обавеза које Србија преузима кроз Енергетску заједницу и Национални енергетски и климатски план. Вид. J. Portugal-Pereira *et al.,* "Better late than never, but never late is better: Risk assessment of nuclear power construction projects", *Energy Policy* 120, 2018, pp. 158–166.

[1886] Вид. Vienna Convention on civil liability for nuclear damage International Atomic Energy Agency, Vienna 21/05/1963 v1063.pdf.

[1887] Narodne novine, Strategija prilagodbe klimatskim promjenama u Republici Hrvatskoj za razdoblje do 2040. godine s pogledom na 2070. godinu, 7. travnja 2020.

[1888] Вид. Republika Hrvatska Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, Strategija niskougljičnog razvoja Republike Hrvatske do 2030. s pogledom na 2050. godinu, 2021, pp. 1–98.

[1889] European Parliamentary Research Service, *Croatia's climate action strategy,* 2025, pp. 1–6.

што потврђује тезу да формална транспозиција права не гарантује и ефективну климатску транзицију.

За разлику од држава чланица, земље Западног Балкана налазе се у различитим фазама нормативног и институционалног приближавања. Црна Гора се у том контексту често истиче као једна од најнапреднијих држава кандидата, будући да је усвојила Закон о климатским промјенама[1890] и свеобухватну Националну стратегију до 2030. године, укључујући механизме за праћење, извештавање и верификацију емисија као и обавезе израде националних планова адаптације и нискокарбонског развоја.[1891] Са друге стране, Северна Македонија и Албанија развијају климатски оквир претежно кроз секторске стратегије и планске документе, али без јединственог и системског закона о климатским променама.[1892] Овакав фрагментиран приступ доводи до слабије правне обавезности климатских циљева и отежава њихову интеграцију у енергетске, индустријске и пољопривредне политике. Босна и Херцеговина представља посебан случај у региону, са најнижим нивоом усаглашености са ЕУ климатском регулативом. Не постоји јединствен државни закон нити кохерентна стратегија о климатским променама, док су надлежности фрагментиране између ентитета и различитих нивоа власти.[1893] Оваква институционална структура значајно отежава успостављање јединственог система инвентара *GHG* емисија, дугорочног планирања и међународног извештавања.

Упоредна анализа показује да Србија, иако је формално усвојила Закон о климатским променама и почела транспозицију неких директива ЕУ, заостаје у ефективној имплементацији и интеграцији климатских циљева у секторске политике. За разлику од Србије, Црна Гора је остварила нешто виши степен институционалне и практичне припремљености за примену климатске политике, иако и даље постоје недостаци у потпуној имплементацији MRVA система и усклађивању са EU ETS.[1894] Док Северна Македонија и Албанија имају секторске стратегије, Србија показује висок степен формалне нормативне усклађености, али ограничене институционалне капацитете за спровођење и контролу. У односу на државе чланице ЕУ Србија се налази на нижем нивоу интеграције климатских политика, са значајним заостатком у примени мера декарбонизације и кохерентном планирању. Укупно, Србија се налази у средини спектра – боље од БиХ и делимично од Северне Македоније и Албаније по нормативној усклађености, али слабије од Црне Горе по функционалној имплементацији и практичном утицају на климатску транзицију.

[1890] Вид. Zakon o klimatskim promjenama, *Službeni list CG*, br. 149/2025 od 17.12.2025; Пре овог закона у Црној Гори је питање климатских промена било регулисано Законом о заштити од негативних утицаја климатских промјена. Вид. Zakonom o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena, *Službeni list Crne Gore*, br. 73/19 od 27.12.2019.

[1891] Међутим, истраживања показују да је кључни изазов Црне Горе ограничена административна и техничка способност за спровођење предвиђених мера, као и зависност од спољних извора финансирања климатских политика.

[1892] Вид. J. Dietachmair *et al*., *Climate Governance Analysis and Capacity Development Strategy Western Balkans*, 2024, pp. 4–7, 11.

[1893] Босна и Херцеговина је ратификовала кључне међународне инструменте, укључујући Оквирну конвенцију УН о климатским променама и Париски споразум, али спровођење Национално утврђеног доприноса остаје ограничено због комплексности уређења државе и ограничених капацитета. У току су активности на изради Државног плана прилагођавања и интегрисаног енергетског и климатског плана (*NECP*), у складу са препорукама Енергетске заједнице, с циљем јачања стратешког планирања и усклађивања са климатским *acquis*-ем ЕУ. Вид. Мишљење Комисије о захтјеву Босне и Херцеговине за чланство у Европској унији - аналитички документ, 2019, стр. 154; Извештај Европске комисије о напретку БиХ за 2024. годину, 2024, стр. 97.

[1894] Annual Implementation Report Energy Community Secretariat 1 November 2024, pp. 88-94.

Након свеобухватне анализе можемо закључити да иако је Србија формално усвојила кључне прописе из области климатске политике, стварни ефекат ових норми на смањење емисија и трансформацију сектора је ограничен. Главни изазов лежи у недовољној институционалној координацији, слабој интеграцији климатских циљева у секторске политике и одсуству свеобухватног система за праћење и верификацију емисија. Ефикасност може бити унапређена кроз јачање капацитета надлежних тела, успостављање обавезних секторских планова за декабонизацију и директну повезаност финансијских инструмената са зеленим инвестицијама. Посебан фокус треба ставити на интегрисано планирање и евалуацију климатског утицаја развојних пројеката, како би се спречиле контрадикторне политике и несистематска примена „зелених“ иницијатива. Без ових корака, Србија ће и даље бити у позицији формалног усклађивања без стварног помака ка климатској неутралности и одрживој транзицији које захтева ЕУ од својих чланица.

9.3.2. ИЗАЗОВИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПОГЛЕДУ УСАГЛАШАВАЊА УНУТРАШЊИХ ПРОПИСА СА ПРОПИСИМА ЕУ У ОБЛАСТИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Усаглашавање Републике Србије са климатским правом Европске уније не може се свести на питање формалне транспозиције прописа нити на степен усвојених стратегија и планских докумената. Напротив, климатско право ЕУ представља нормативни израз дубоке трансформације улоге државе у управљању развојем, ресурсима и ризицима, што процес усаглашавања чини једним од најзахтевнијих сегмената европских интеграција. У том контексту, изазови са којима се Србија суочава нису превасходно техничке или административне природе, већ одражавају структурне слабости правног система, управљачке културе и политичке рационалности.

Најдубљи изазов усаглашавања лежи у чињеници да то право не функционише у оквирима постојећег правног и институционалног поретка, већ га из темеља преиспитује и преобликује. Климатско право ЕУ доводи у питање саме темеље класичног схватања суверенитета државе, економског развоја и улоге јавне власти, јер захтева да држава прихвати нормативна ограничења која произлазе не из тренутне политичке воље, већ из научно утврђених еколошких граница и дугорочних глобалних ризика. У том смислу, климатско право функционише као „мета-норма“ која одређује оквир унутар којег се уопште може дефинисати легитиман јавни интерес.[1895]

За разлику од традиционалног приступа, у којем се јавни интерес најчешће поистовећује са економским растом, инвестицијама и повећањем производних капацитета, климатско право ЕУ захтева његову суштинску реконцептуализацију. Јавни интерес се више не може дефинисати искључиво кроз призму краткорочних економских користи, већ мора укључити дугорочну заштиту климатског система као предуслова остваривања других друштвених циљева. Правни систем Србије, међутим, и даље је структуриран око парадигме економског раста као примарног и готово неупитног јавног интереса, док се климатска заштита третира као секундарни коректив или спољно наметнуто ограничење развојних политика.[1896] У таквом оквиру, климатске норме се не перципирају као интегрални део правног система, већ се доживљавају као додатни слој

[1895] Вид. V. Karageorgou, “The Environmental Integration Principle in EU Law: Normative Content and Functions, also in Light of New Developments, such as the European Green Deal”, *European Papers-A Journal on Law and Integration,* no. 1, 2023, pp. 160–180.
[1896] Вид. V. Presburger Ulniković *et al*., “Serbia’s Path to Climate Resilience: A Critical Assessment of the Climate Change Law and Its Implications”, *Globasval sustainability challenges,* 3(1), 2025, pp. 31–37.

регулације који се „надограђује“ на постојећи модел развоја, без његовог суштинског преиспитивања.[1897] Овај приступ производи нормативни дуализам у којем формално постоје климатски циљеви, али они немају капацитет да преусмере кључне јавне одлуке.

Последица оваквог концептуалног раскорака јесте да процес усаглашавања са климатским правом ЕУ остаје површан и фрагментаран. Усвајају се појединачни прописи и стратешки документи, али се не мења нормативно језгро правног поретка у којем економски развој и даље има апсолутни примат над климатским ограничењима.[1898] Климатско право се, уместо као обавезујући оквир за све јавне политике, третира као изузетак који се примењује селективно и инструментално, у зависности од политичких и економских приоритета.[1899] Овакво стање указује на чињеницу да је највећи изазов усаглашавања Србије са климатским правом Европске уније заправо неспремност правног система да прихвати трансформациону природу тог права.

Усаглашавање са климатским правом ЕУ захтева постојање једног јасно одређеног институционалног носиоца који има овлашћења да координира, прати и усмерава спровођење климатске политике, како би се обезбедила њена усклађеност са дугорочним циљевима климатске неутралности. За разлику од приступа који се заснива на усвајању појединачних прописа и стратешких докумената, климатско право ЕУ захтева институционалну архитектуру у којој климатски циљеви делују као обавезујући оријентир за све секторске политике.[1900] У Србији, међутим, климатска политика је распршена између више министарстава и органа управе, без јасно утврђеног носиоца укупне климатске одговорности, што доводи до ситуације у којој климатске обавезе постоје „свуда и нигде“.[1901] Оваква институционална фрагментација представља дубљу структурну препреку усаглашавању са климатским правом ЕУ, које инсистира на јасним механизмима одговорности и способности државе да превентивно усмерава јавне одлуке у складу са климатским циљевима. Из перспективе процеса усаглашавања, кључни проблем стога није у недостатку институција, већ у одсуству јасне институционалне хијерархије и линије одговорности, што институционалну фрагментацију чини не само административним, већ и уставно-политичким изазовом.

Још један кључни изазов усаглашавања Србије са климатским правом ЕУ лежи у ограниченој способности државе да делује као стварни гарант остваривања климатских

[1897] *Ibid.*

[1898] M. Ilić Mirković, “Serbia as an ecological blind spot of Europe, what is needed for harmonization with the EU?”, https://europeanwesternbalkans.com/2021/12/27/serbia-as-an-ecological-blind-spot-of-europe-what-is-needed-for-harmonization-with-the-eu/, приступљено 11.01.2026.

[1899] О усвајању и спровођењу климатских прописа вид. Коалиција 27, 2025, стр. 187–192; Коалиција 27, 2024, стр. 213–214.

[1900] Вид. S. Milutinović, "Policy framework evaluation of climate change adaptation in the Republic of Serbia", *Teme-Časopis za Društvene Nauke,* 48(3), 2024, pp. 763–772.

[1901] Кључну улогу формално има Министарство заштите животне средине, надлежно за климатску политику, извештавање и међународне обавезе у оквиру *UNFCCC* и Париског споразума. Министарство рударства и енергетике значајно утиче на климатске циљеве кроз енергетску политику, управљање фосилним горивима и развој обновљивих извора енергије. Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре релевантно је због емисија из саобраћаја и планирања инфраструктурних пројеката. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде има посредну, али суштинску улогу кроз *LULUCF* сектор, адаптацију на климатске промене и управљање водним ресурсима. Министарство финансија учествује кроз буџетску политику, фискалне подстицаје и приступ климатском финансирању. Министарство привреде утиче на декарбонизацију индустрије и политику државне помоћи. Министарство државне управе и локалне самоуправе релевантно је у контексту имплементације климатских мера на локалном нивоу. Министарство за европске интеграције има координациону улогу у процесу усклађивања са климатским правом ЕУ.

циљева. Климатско право ЕУ се у све већој мери ослања на механизме судске контроле, приступ правди и могућност оспоравања одлука јавних власти које имају негативне последице по климатске циљеве. Овај приступ полази од схватања да климатске обавезе нису искључиво питање политичке дискреције, већ правно обавезујуће норме чије поштовање мора бити подложно ефективној контроли.

Климатско право ЕУ уводи радикално другачију временску логику у правни систем. Оно захтева доношење одлука чији ће се ефекти мерити деценијама унапред, што је у супротности са доминантном праксом краткорочног политичког и буџетског планирања. Србија, као и већина држава у транзицији, функционише у оквирима у којима је правна и политичка рационалност везана за непосредне резултате. Ова временска неусклађеност представља један од најмање видљивих али најопаснијих изазова усаглашавања. Чак и када постоји формална воља за усвајање климатских циљева, институционални механизми нису прилагођени њиховој дугорочној заштити од политичких промена. Климатско право ЕУ, међутим, почива управо на стабилности и континуитету, што Србију ставља пред захтев за дубљом институционалном реформом.

Превазилажење наведених изазова захтева квалитативни заокрет у приступу усаглашавању. Кључни кораци би подразумевали препознавање климатског права као хоризонталног правног принципа, што би у пракси значило да климатски циљеви морају постати део општег стандарда законитости и рационалности јавних одлука, те да сваки значајнији управни или нормативни акт подразумева обавезу образложења његовог климатског учинка. Оваква трансформација не захтева нужно радикалне нормативне интервенције, већ пре свега промену начина тумачења и примене постојећих норми у складу са савременим климатским утицајима. Јачање институционалне одговорности и координације захтева напуштање модела у којем се климатска политика заснива на распршеним надлежностима и имплицитним очекивањима сарадње. Уместо тога, потребно је развити механизме који јасно повезују доношење одлука са конкретним институционалним обавезама и мерљивим резултатима. Институционализација дугорочног планирања захтева превазилажење доминантне логике краткорочних политичких и буџетских циклуса. Климатска политика не може бити стабилна уколико је изложена честим променама приоритета и *ad hoc* корекцијама. Стога је неопходно развити правне механизме који обезбеђују континуитет климатских циљева независно од промена власти, укључујући јасно дефинисане временске хоризонте, обавезу периодичне ревизије и институционалне гаранције да се једном утврђени циљеви не могу лако релативизовати или напустити. На крају треба истаћи да је неопходно успоставити делотворне механизме учешћа јавности, који омогућавају да различите друштвене групе артикулишу своје интересе и страхове у вези са климатским мерама што би довело до унапређења климатских циљева који би били обликовани у складу са стварним друштвеним потребама и капацитетима.

9.4. ОБАВЕЗЕ СРБИЈЕ У ПОДГЛЕДУ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА ОД ШТЕТНИХ ПОСЛЕДИЦА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Климатске промене у Републици Србији све јасније делују као структурни тест способности државе да испуни своје обавезе заштите људских права. Иако Србија формално прихвата стандарде који произлазе из универзалних уговора о људским правима, Европске конвенције о људским правима и процеса приступања Европској унији, климатски ризици показују да постоји дубок јаз између нормативне посвећености и стварне заштите права појединаца и заједница. Кључни проблем није у одсуству правних правила, већ у њиховој недовољној интеграцији у јавне политике и у изостанку јасне институционалне одговорности за последице климатских одлука и пропуста. Као

чланица УН и Савета Европе, те кандидат за чланство у ЕУ, Србија је укључена у вишеслојни нормативни режим у којем се климатске промене све недвосмисленије препознају као питање људских права. Та позиција не подразумева само општу политичку оријентацију ка одрживом развоју, већ ствара конкретне правне обавезе да се мере ублажавања и прилагођавања климатским променама систематски угради у оквир позитивних обавеза заштите права на живот, здравље, адекватан животни стандард и поштовање приватног и породичног живота. Начело недељивости и међусобне условљености људских права захтева да се климатска политика не третира као техничко или секторско питање, већ као саставни део укупне дужности државе да штити и обезбеди ефективно уживање људских права у условима све израженијих климатских ризика.

У том контексту, значај инструмената меког права насталих у оквиру међународних уговорних режима о климатским променама постаје нарочито изражен. Иако ови инструменти формално немају обавезујућу правну снагу, њихова нормативна, интерпретативна и практична улога у великој мери превазилази традиционално схватање меког права као „права без санкције“. Напротив, у области климатских промена, меко право делује као кључни механизам операционализације општих обавеза и као средство постепене трансформације климатског права у правцу све израженије оријентације људских права. У режиму Оквирне конвенције УН о промени климе, Париског споразума и пратећих тела, меко право се јавља у облику одлука конференција страна, смерница, оквира, програма рада и интерпретативних докумената. Меко право представља облик „живог права“, способног да прати динамику климатских ризика и брзину научних сазнања, што је од посебног значаја за државе попут Србије, које се суочавају са сложеним изазовима истовремене климатске адаптације и институционалног усклађивања са тековинама комунитарног права.[1902] За Републику Србију, значај ових инструмената огледа се у чињеници да они пружају конкретне оријентире за интеграцију климатске политике у оквир позитивних обавеза заштите права на живот, здравље, адекватан животни стандард и поштовање приватног и породичног живота.

У контексту Републике Србије, право на живот представља централну тачку у којој се климатске промене најјасније и најнепосредније преплићу са позитивним обавезама државе. Иако се климатске промене често перципирају као постепен и апстрактан процес, њихови ефекти по живот и физички интегритет појединаца у Србији су опипљиви, документовани и у значајној мери предвидиви. Управо ова предвидљивост активира појачану дужност државе да делује превентивно и заштитно, у складу са чланом 2. Европске конвенције о људским правима.[1903] Поред акутних ризика, као што су поплаве и екстремне временске непогоде, у Србији постоје и хронични климатски и еколошки фактори који угрожавају живот. Дуготрајно и системско загађење ваздуха, нарочито у урбаним и индустријским срединама, повезује се са повећаном стопом

[1902] Посебан импулс правној релевантности *soft law* инструмената дао је Међународни суд правде у свом Саветодавном мишљењу о обавезама држава у контексту климатских промена. Иако саветодавна мишљења формално не стварају ново право, Суд је јасно указао да *soft law* инструменти могу имати значајну интерпретативну вредност приликом тумачења уговорних обавеза, у складу са Бечком конвенцијом о уговорном праву, да доприносе утврђивању стандарда дужне пажње

[1903] У дисертацији смо већ указали на праксу ЕСЉП која јасно изражава став да право на живот не подразумева искључиво забрану намерног или произвољног лишавања живота, већ и позитивну дужност државе да заштити животе лица под својом јурисдикцијом од стварних и предвидивих ризика, укључујући и оне који произлазе из опасних активности, природних катастрофа и еколошких угрожавања.

смртности, нарочито код старијих особа, деце и лица са хроничним болестима.[1904] Климатске промене у Србији још увек нису систематски интегрисане у оквир заштите права на живот. Климатска политика и политика управљања ризицима од катастрофа остају раздвојене од дискурса људских права, док механизми одговорности за пропусте у превенцији остају слабо развијени.

У светлу праксе Европског суда за људска права, овај јаз има јасне правне импликације. Уколико држава не предузме разумне и адекватне мере за идентификацију, праћење и ублажавање климатских ризика који угрожавају живот, може се оправдано очекивати да ће се одговорност Србије поставити и у оквиру члана 2. ЕКЉП. Климатске промене, стога, не представљају нову категорију ризика, већ тест способности државе да већ постојеће стандарде заштите права на живот примени у условима савремених, сложених и дугорочних претњи.

У Републици Србији, климатске промене све израженије нарушавају основне услове живота у домаћинствима и локалним заједницама, чиме добијају јасну људскоправну димензију у оквиру права на поштовање приватног и породичног живота. Поплаве, клизишта, дуготрајно загађење ваздуха и воде, као и деградација урбаног простора, непосредно утичу на безбедност, здравље и достојанство живота у дому, односно на могућност појединаца и породица да живе у стабилном и безбедном окружењу. Ови утицаји нису равномерно распоређени, већ несразмерно погађају заједнице са најмањом способношћу адаптације, чиме климатске промене продубљују постојеће социјалне и просторне неједнакости. Посматрано кроз призму члана 8. Европске конвенције о људским правима, климатски ризици у Србији делују као структурни фактор који обликује услове остваривања права на приватни и породични живот. Према утврђеним стандардима ЕСЉП, заштита породичног живота обухвата не само формалне односе међу члановима породице, већ и материјалне и просторне услове у којима се тај живот може стабилно и достојанствено одвијати. У том смислу, предвидиви и кумулативни утицаји климатских промена попут екстремних температура, деградације животне средине и хроничног загађења могу довести до континуираног нарушавања суштине права заштићеног чланом 8, уколико држава не успостави делотворан и превентиван оквир за њихово управљање.[1905]

Стратешки документи Србије у области климатских промена, иако примарно усмерени на управљање ризицима и секторске адаптације, посредно задиру у сферу заштићену чланом 8, јер се баве управо условима у којима се породични живот одвија. Програм прилагођавања на измењене климатске услове препознаје утицај поплава, суша и екстремних временских појава на настањивост простора, инфраструктуру и безбедност људи, али те ризике не преводи у језик позитивних обавеза државе у погледу заштите породичног живота.

Урбани контекст Србије, нарочито у већим градским центрима, додатно осветљава везу између климатских промена и права на поштовање приватног и породичног живота. Продужена изложеност загађењу ваздуха, ефекат урбаних топлотних острва и последице неадекватног просторног планирања стварају услове живота који, иако не доводе нужно до физичког исељења, дугорочно подривају квалитет

[1904] R. Marković, "Više od 180.000 smrtnih slučajeva se pripisuje zagađenju, u Srbiji 11.000", https://www.danas.rs/vesti/klimatske-promene/vise-od-180-000-smrtnih-slucajeva-se-i-dalje-pripisuje-zagadjenju-u-bonu-dvodnevni-forum-eu-o-cistom-vazduhu/, приступљено 13.01.2026; WHO, Health impact of ambient air pollution in Serbia - a call to action, 2019, pp. 1–3.

[1905] *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR Grand Chamber Judgment, para. 519.

породичног живота и приватности.[1906] Пракса ЕСЉП-а јасно показује да и такви „спори“ и кумулативни утицаји могу достићи праг повреде члана 8. када држава не успостави ефикасан нормативни и институционални оквир за заштиту појединаца од предвидивих еколошких ризика. Полазећи од овако постављеног оквира, обавезе Србије у погледу заштите права на приватни и породични живот од штетних последица климатских промена морају се разумети као континуиране, системске и превентивне, а не као реактивне или изоловане. Према стандардима развијеним у пракси ЕСЉП-а, држава не испуњава своју обавезу само тиме што формално признаје постојање климатских ризика, већ тек онда када успостави кохерентан нормативни и институционални оквир који омогућава благовремено управљање тим ризицима у функцији заштите породичног живота.[1907] Посебно је значајна позитивна обавеза државе да обезбеди заштиту појединаца од штетних утицаја делатности приватних актера. Када климатски релевантне активности приватних субјеката, као што су рад индустријских постројења, енергетски пројекти или крупни инфраструктурни захвати доводе до деградације животне средине у обиму који нарушава услове за остваривање приватног и породичног живота, држава не сме остати пасивна, већ је дужна да успостави и примени ефикасне регулаторне, надзорне и превентивне механизме заштите. Овакво разумевање обавеза државе додатно је потврђено и у Саветодавном мишљењу МСП, у којем је истакнуто да државе имају дужност да регулишу понашање приватних актера који својим активностима доприносе климатским променама, посебно у секторима са високим нивоом емисија гасова са ефектом стаклене баште.[1908] Суд је нагласио да су државе обавезне да путем унутрашњих прописа, дозвола, стандарда и санкција спрече да активности таквих актера доведу до значајне штете по климу и животну средину, те да пропуст у том погледу може представљати повреду међународних обавеза саме државе.[1909] Истовремено, МСП је јасно повезао ову дужност са обавезама држава у области заштите људских права, указујући да регулација приватних актера представља саставни део обавезе да се обезбеди пуно уживање права на дом и породицу у условима климатских промена.[1910]

Утицаји климатских фактора на здравље становништва, доступност воде и хране указују на системски јаз између постојећих климатских политика и обавеза државе које проистичу из међународних и европских стандарда заштите људских права. Климатске промене нису препознате као ризик по људско здравље у Закону о јавном здрављу и Закону о правима пацијената Републике Србије. Закон о здравственој заштити препознаје овај ризик, али само на једном месту и без детаљније разраде. Повезаност климатских

[1906] Правни и стратешки оквир Републике Србије у области смањења ризика од катастрофа обухвата успостављање Регистра ризика као централизоване гео-информационе базе, законско уређење система управљања ванредним ситуацијама, као и механизме обнове и помоћи након елементарних непогода. Посебан значај имају Национална стратегија заштите и спасавања и Национални програм управљања ризиком од елементарних непогода, усвојен након поплава 2014. године. Ипак, једна од кључних препрека у ублажавању негативних утицаја климатских промена на право на адекватно становање јесте недовољна информисаност и знање о еколошким ризицима. Урбане средине имају знатно већи утицај на климу у односу на руралне. Вид. *Одговори Републике Србије на Упитник специјалног известиоца за адекватно становање - Право на адекватно становање и климатске промене*, поднет 27.08.2022, стр. 9.

[1907] Вид. *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR, Grand Chamber Judgment, paras. 550, 573. Суд указује да нормативни оквир мора бити примењиван „благовремено и ефективно“, што значи да држава не би требало да чека да штета настане, већ да делује проактивно у управљању климатским ризицима.

[1908] ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, para. 403.

[1909] *Ibid.*, paras. 409–412.

[1910] *Ibid.*, para. 403.

промена и људског здравља препозната је у Стратегији јавног здравља, али искључиво на врло општем нивоу.[1911] Стога се може закључити да су постојећа законска решења недовољна да заштите становништво од негативних последица климатских промена. Повезаност људског здравља и климатских промена није изричито препозната и регулисана Законом о климатским променама Републике Србије, већ се помиње само посредно.[1912] С обзиром на то да је један од циљева смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште, може се сматрати да би то требало да допринесе и смањењу негативних утицаја на људско здравље.[1913] Програм прилагођавања климатским променама представља први документ у којем је на јасан и систематичан начин препозната веза између последица климатских промена и здравља становништва. У оквиру Програма извршена је класификација климатских опасности, као и анализа њихових утицаја и последица по здравље и безбедност људи.[1914] Посебан акценат стављен је на идентификацију група становништва које су посебно осетљиве на последице климатских промена, уз анализу њихових специфичних потреба и обележја.[1915] У том смислу, Програм предлаже низ мера усмерених на јачање отпорности становништва Републике Србије на климатске изазове, смањење рањивости у односу на будуће климатске услове и, последично, умањење укупних ризика, као и мере намењене убрзавању опоравка након екстремних климатских догађаја.[1916] Како су Програмом предвиђене конкретне мере и активности, примарна одговорност за њихово спровођење лежи на Министарству здравља и Министарству заштите животне средине.

Уопштено посматрано, може се закључити да повезаност климатских промена и људског здравља није доследно препозната у свим релевантним прописима у Републици Србији. Чак и тамо где је ова веза формално идентификована, она је нормативно недовољно разрађена, упркос високом степену ризика који климатске промене представљају по здравље становништва. Такав приступ није у складу са принципом интеграције, који захтева усклађивање политика различитих сектора и систематско укључивање климатских циљева у области од посебног значаја, пре свега у здравствену политику.[1917] Иако Европски закон о клими изричито наглашава потребу суочавања са растућим климатским ризицима по здравље,[1918] а Закон о климатским променама Републике Србије предвиђа да документи јавних политика буду засновани на циљевима прилагођавања,[1919] ови захтеви у пракси још увек нису адекватно транспоновани у наше законодавство. У том контексту, укључивање климатских промена у Стратегију јавног здравља може се посматрати као нужан, али још увек почетни корак.[1920] Иако Програм прилагођавања има значајну улогу, он не може да надомести изостанак свеобухватног и интегративног законодавног оквира који би систематски повезао климатску политику и заштиту здравља. Уз то, принцип предострожности, као једно од темељних начела међународног климатског права, захтева доследну примену и у области јавног здравља, нарочито у условима научне неизвесности и изражених ризика по здравље

[1911] S. Popadić Nikolić, "The impact of climate change on human health: does legislation in Serbia adequately respond to the challenges?", *Pravni zapisi,* 1, 2025, p. 159.
[1912] *Ibid.*
[1913] *Ibid.,* p. 160.
[1914] Програм прилагођавања на измењене климатске услове за период од 2023. до 2030. године, стр. 25–28.
[1915] *Ibid.*
[1916] S. Popadić Nikolić, p. 161.
[1917] *Ibid.*
[1918] Европски закон о клими, члан 5.
[1919] Закон о климатским променама, члан 15.
[1920] Стратегија јавног здравља Републике Србије за период 2018–2026, *Службени гласник РС,* бр. 61/2018.

становништва.[1921] Међутим, важећи здравствени прописи у Србији не садрже конкретне, правно обавезујуће превентивне мере које би биле директно усмерене на ублажавање негативних ефеката климатских промена по здравље људи. Из тог разлога, климатски ризици морају бити много темељније инкорпорирани у здравствено законодавство, било кроз прописивање јасних, прецизних и спроводивих законских обавеза, било кроз успостављање недвосмисленог правног основа за доношење подзаконских аката. Досадашња пракса ослањања превасходно на стратешке документе и програме показала се као недовољна за обезбеђивање делотворне и трајне заштите здравља у условима климатских промена. Како би Србија заштитила становништво и омогућила уживање права на здравље услед негативних последица климатских промена неопходан је развој раних система упозорења, прилагођавање здравствене инфраструктуре екстремним временским условима, као и посебне мере заштите осетљивих група.

Последице климатских промена у Републици Србији све израженије погађају секторе од суштинског значаја за остваривање права на воду и храну, будући да учестале суше, промене режима падавина, екстремни временски догађаји и деградација земљишта директно угрожавају пољопривредну производњу, стабилност снабдевања храном и функционисање система управљања водним ресурсима, нарочито у подручјима са постојећим инфраструктурним и институционалним слабостима.[1922] У складу са међународним стандардима, Србија има обавезу да климатске ризике систематски интегрише у аграрне и водне политике и да мере адаптације усмери ка заштити најугроженијих група, што подразумева подршку климатски прилагођеним пољопривредним праксама, очување одрживе производње хране и обезбеђивање доступности, квалитета и приступачности воде.[1923] Међутим, иако су климатски ризици делимично препознати у стратешким документима, пре свега у Програму прилагођавања климатским променама, они нису адекватно преведени у јасне и правно обавезујуће норме водног законодавства, услед чега изостају системска решења која би обезбедила климатски отпорну инфраструктуру, континуитет водоснабдевања током екстремних климатских догађаја и спречила продубљивање неједнакости у приступу води, што указује на структурни јаз између климатских политика и позитивних обавеза државе у погледу заштите права на воду и храну.

Поред обавезе да омогући заштиту појединих људских права од последица климатских промена Србија има и одговорност да заштити посебно рањиве групе међу којима се издвајају особе са инвалидитетом, деца и жене.

Наведени структурни јаз посебно је изражен када је реч о положају особа са инвалидитетом, као једне од најосетљивијих друштвених група у контексту климатских промена. Иако међународни стандарди, пре свега Париски споразум у преамбули спомиње особе са инвалидитетом као посебно рањиву групу,[1924] што имплицира да стратешки климатски документи интегришу потребе ове групе, у Србији кључни национални климатски стратешки документи системски не препознају позицију ОСИ. У постојећем Програму прилагођавања на измењене климатске услове за период 2023–2030, који представља најзначајнији документ на националном нивоу за адаптацију на

[1921] S. Popadić Nikolić, 2025, p. 161.
[1922] Вид. Agroberichten Buitenland, "Serbia: Climate change is taking its toll on the environment and on agriculture", https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2024/07/12/serbia-climate-change-is-taking-its-toll-on-the-enviornment-and-on-agriculture, приступљено 17.01.2026; Програм прилагођавања на измењене климатске услове за период од 2023. до 2030. године, стр. 33–35.
[1923] *Ibid.*
[1924] Вид. Париски споразум, преамбула.

климатске промене, нема посебних одредби које би се директно бавиле особама са инвалидитетом или њиховим организованим учешћем у креирању и реализовању мера. Овакав пропуст није безазлен и случај, јер изостављање таквих одредби указује на системски недостатак интегрисане политике која би климатске ризике повезала са равноправношћу и социјалном инклузијом, што је у супротности са међународним стандардима који позивају на климатску правду и партиципацију рањивих група у свим фазама развоја климатских планова. Иако Србија има израђене Стратегије унапређења положаја особа са инвалидитетом у ширем социјалном и правном контексту (нпр. Стратегије за периоде 2020–2024. и 2025–2030. које се баве приступачношћу, инклузијом и равноправношћу у друштву),[1925] ти документи нису ни на који начин укључени као део климатских стратегија или политика прилагођавања. Због тога се у пракси често јавља јаз између општег препознавања потребе да се рањиве групе заштите и конкретних правно обавезујућих мера у климатским стратегијама. Стратешки документи који у Србији уређују положај особа са инвалидитетом располажу значајним потенцијалом да подрже, па и усмере развој политика инклузивне адаптације на климатске промене. Међутим, да би тај потенцијал био стварно остварен, неопходно је њихово јасно институционално и нормативно повезивање са процесима израде, усвајања и спровођења климатских стратегија и планова. Тек кроз такву интеграцију могуће је превазићи постојећу секторску изолованост политика и обезбедити да климатске мере буду осмишљене и примењене на начин који омогућава делотворан одговор на специфичне ризике и потребе са којима се особе са инвалидитетом суочавају у условима климатских промена.

Пре свега климатска стратегија би требало да предвиди обавезну процену утицаја климатских промена и предложених мера на особе са инвалидитетом. Та процена мора обухватити различите врсте инвалидитета и узети у обзир интеракцију климатских ризика са социјалним, економским и инфраструктурним факторима. На тај начин би се избегло усвајање универзалних мера које у пракси не одговарају потребама свих, већ додатно продубљују постојеће неједнакости. Увођење обавезе процене утицаја на инвалидитет, по узору на процене утицаја на животну средину или људска права, представљало би важан корак ка институционализацији инклузивне климатске политике. Додатно посебну пажњу је потребно посветити системима раног упозорења и управљању ризицима од климатских катастрофа. Климатска стратегија треба да јасно пропише да све информације о климатским ризицима, упозорењима и мерама заштите морају бити доступне у форматима прилагођеним различитим врстама инвалидитета, укључујући знаковни језик, лако разумљив језик за особе са интелектуалним потешкоћама, аудио и дигитално приступачне форме. Истовремено, планови евакуације и хитног реаговања морају бити засновани на принципима универзалног дизајна и укључивати приступачна склоништа, превоз и медицинску подршку. Климатска стратегија би такође требало да препозна значај прилагођавања здравствене и социјалне инфраструктуре потребама особа са инвалидитетом. То подразумева климатски отпорне здравствене установе. Посебне мере треба усмерити на особе са инвалидитетом које живе у институционалним облицима смештаја, где су ризици од топлотних таласа и других климатских екстрема нарочито изражени. Приликом креирања климатских политика и планова неопходно је омогућити да партиципација ОСИ и њихових представника не буде сведена на формалне консултације, већ треба да подразумева стварни утицај на обликовање политика и мера.

[1925] Вид. Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период 2025-2030. године, *Службени гласник РС,* бр. 6/2025, стр. 1–103.

Само кроз такав приступ климатска стратегија може одговорити на стварне потребе и допринети смањењу рањивости.

Србија мора посебну пажњу посветити заштити деце и жена и остваривању њихових људских права као посебно рањивих категорија на климатске промене. Конвенција о правима детета обавезује државе да у свим активностима које се тичу деце примењују начело најбољег интереса детета, као и да обезбеде право на живот, опстанак и развој, право на здравље, воду, храну и адекватан животни стандард. Климатске промене, кроз све учесталије топлотне таласе, суше, поплаве и загађење ваздуха, директно угрожавају ова права, нарочито у раном узрасту, када су деца физиолошки осетљивија и зависнија од услова окружења. Са уставноправног становишта, обавеза Србије да штити децу и жене од негативних последица климатских промена произлази и из уставне гаранције права на здраву животну средину, права на здравље и посебне заштите деце, мајки и породице.[1926] Иако Устав Републике Србије не препознаје изричито климатске промене као правну категорију, динамично тумачење уставних норми, у складу са међународним обавезама, захтева да се климатски ризици третирају као фактор који може угрозити остваривање уставом зајемчених права. У практичном смислу, обавеза Србије подразумева усвајање интегративног приступа који повезује климатску политику, људска права и социјалну правду.

У Србији недостатак инфраструктуре и присуство индустријских загађивача, у комбинацији са ефектима климатских промена, повећавају ризике по децу од негативних ефеката климатских промена укључујући поплаве, суше, пожаре, екстремне температуре, загађење ваздуха и опасне хемикалије. Ти ризици угрожавају здравље деце, њихов развој, приступ исхрани, образовању и здравственој заштити, а могу имати дуготрајне последице.[1927] Најугроженија деца су она са сметњама у развоју, деца са здравственим проблемима, девојчице, деца у сеоским подручјима, мигранти и ромска деца, која се суочавају са вишедимензионалним неједнакостима.[1928] Недостатак финансијских средстава и ограничен приступ ресурсима додатно смањују отпорност рањивих група, потенцијално продубљујући вишегенерацијске неједнакости. Без циљних мера ублажавања ризика и подршке угроженим групама, деца ће и даље бити изложена озбиљним и неједнаким ефектима.[1929] Србија има правно утемељену обавезу да заштити децу од штетних последица климатских промена, препознајући њихову посебну рањивост и специфичне потребе за сигурним и подстицајним окружењем за развој. У складу са принципом најбољег интереса детета, заснованим на Конвенцији УН о правима детета, надлежни државни органи, укључујући локалне самоуправе, Министарство унутрашњих послова и институције за заштиту и спасавање, дужни су да спроводе систематске процене ризика у свим установама у којима деца бораве.[1930] Ове процене ризика морају обухватити не само непосредне физичке опасности, већ и секундарне последице, попут прекида образовања, нарушавања менталног здравља и ограниченог приступа социјалним услугама. Србија је такође одговорна за обезбеђивање доступности инклузивних информација и упутстава за поступање у ванредним ситуацијама. Држава треба да развија и имплементира политике које укључују систематску едукацију деце, успостављање кризних планова у образовним установама.

[1926] Вид. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС,* бр. 98/2006 і 115/2021, чл. 66, 68, 74.
[1927] UNICEF, *Анализа климатске ситуације и њених утицаја на децу у Србији*, 2021, стр. 39.
[1928] *Ibid*.
[1929] *Ibid*.
[1930] Вид. Committee on the Rights of the Child, *Combined fourth and fifth periodic reports submitted by Serbia under article 44 of the Convention, due in 2022*, 30 May 2022, paras. 141-142.

Превентивне, адаптивне и едукативне активности морају бити интегрисане у шири оквир јавних политика и стратегија за климатске промене, чиме се обезбеђује да деца не само да преживљавају екстреме, већ и да развијају своје потенцијале у сигурном окружењу. На тај начин, држава остварује своју обавезу да у свим мерама климатске политике примени принцип најбољег интереса детета, активно штитећи и промовишући њихова права на здравље, сигурност, образовање и оптималан развој.

Србија има такође посебну обавезу да заштити људска права жена од негативних утицаја климатских промена јер жене и мушкарци имају различите нивое изложености и способности адаптације климатским променама због родно условљених улога и друштвених норми. У глобалним и регионалним контекстима, али и у Србији, утврђено је да се жене суочавају са структурно ограниченим приступом кључним природним и економским ресурсима, попут земљишта, воде и финансијских средстава, што директно умањује њихове капацитете за прилагођавање негативним ефектима климатских промена.[1931]

Ова неравноправност посебно долази до изражаја имајући у виду да су жене често ангажоване у секторима који су изразито осетљиви на климатске варијације, као што су пољопривреда и неплаћени рад у домаћинству, укључујући обезбеђивање хране, воде и бригу о породици. Иако њихов свакодневни рад у овим областима представља кључну карику у одржавању животних услова домаћинстава и локалних заједница, жене у знатно мањој мери располажу контролом над ресурсима, имовином и релевантним информацијама, као и приступом институционалној подршци и мерама прилагођавања. Последично, њихов потенцијал да правовремено одговоре на климатске ризике, унапреде отпорност и активно учествују у доношењу одлука у области климатске политике остаје систематски ограничен.[1932] Иако је Европски суд за људска права у пресуди *Климасениоринен* прихватио научне доказе да климатске промене несразмерно погађају старије жене, [1933] та чињеница није добила пуни нормативни значај приликом одређивања позитивних обавеза државе. Суд је родну (и интерсекционалну) димензију препознао углавном као релевантну чињеницу за утврђивање рањивости подносилаца и контекст спора,[1934] али је није суштински интегрисао у стандарде за процену одговорности државе нити у конкретне обавезе. Отуда пресуда, упркос историјском значају, оставља простор за даљи развој родно сензитивног приступа у заштити људских права од последица климатских промена.

У том контексту, обавезе Републике Србије у области заштите људских права у условима климатских промена не могу се свести на родно неутралне мере. Неопходно је спровести неколико међусобно повезаних мера. Прво, треба спровести интегрисање родне перспективе у све климатске политике и националне стратегије адаптације и

[1931] UN Serbia, " Involvement of gender perspective is vital for response to local challenges of climate change", https://serbia.un.org/en/12988-involvement-gender-perspective-vital-response-local-challenges-climate-change, приступљено 20.01.2026.

[1932] Загађење и деградација животне средине не делују родно неутрално, већ додатно продубљују већ постојеће родне неравноправности. Истовремено, род и родно диференциране друштвене улоге значајно обликују степен изложености и осетљивости појединаца на последице загађења, еколошких катастрофа и технолошких акцидената, утичући на њихове могућности заштите, прилагођавања и опоравка. В. Čučković, "Screening International Environmental Law Through Gender Lenses: Already Gender-Sensitive, Still Not Gender-Responsive?", in I. Krstić, M. Evola, I. Ribes Moreno*Legal Issues of International Law from a Gender Perspective* (eds.), Springer, 2023, p. 134.

[1933] Вид. *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECtHR, Grand Chamber Judgment, para.185

[1934] *Ibid.*, paras. 157, 170, 177, 180.

ублажавања је кључно. Постојећи оквир климатских стратегија, треба да укључују родно-сензитивне индикаторе и циљеве који мере утицај климатских мера на жене и мушкарце подједнако, што тренутно није довољно наглашено. Неопходно је јачање приступа образовању и информацијама о климатским ризицима. Треба омогућити укључивање што већег броја жена у процесе доношења одлука на свим нивоима од локалних савета до националних тела за климатске политике што ће превентивно осигурати да женске перспективе буду уткане у развој и примену стратегија.[1935] У складу са међународним препорукама и националним извештајима, Србија може и треба да се определи за родно-сензитиван приступ у развоју климатских политика како би ублажила неједнакости и омогућила већу отпорност својих грађана, а првенствено жена.

Неопходно је нагласити да Србија, као држава уговорница релевантних међународних уговора о људским правима,[1936] има обавезу да обезбеди заштиту основних права свих лица на својој територији, укључујући и лица расељених услед последица климатских промена. Иако међународно право, као што смо већ видели у дисертацији, још увек не препознаје формалну категорију „климатски расељених лица“ или „климатских миграната“ Србија је дужна да примењује постојеће норме избегличког права, те миграционе и прописе везане за право азила и омогућити поштовање људских права особа погођених климатским ризицима. У нормативном смислу, домаћи правни оквир Србије не садржи посебне одредбе које би препознале климатске разлоге као основ за међународну или привремену заштиту. Закон о азилу и привременој заштити остаје ограничен на класичне основе прогона, док се климатски фактори могу узети у обзир само посредно, кроз институт хуманитарне заштите.[1937] Стратешка документа у области миграција и климатских промена у Србији још увек нису довољно интегрисана, што доводи до нормативних празнина. Србија, међутим, има позитивну обавезу да, у складу са начелом недискриминације и забране нехуманог поступања, спречи повратак лица у средине у којима су изложена озбиљним климатским ризицима. Обавезе заштите ове групе људи произлазе и из процеса европских интеграција, које подстичу усклађивање миграционе политике са климатском агендом ЕУ.[1938] Положај лица расељених услед последица климатских промена у Србији може се значајно унапредити кроз јасније и експлицитно укључивање климатских фактора у национални правни оквир који уређује

[1935] Догађаји попут дијалога о климатским променама 2024, који укључују панеле посвећене „Женама у сржи климатских политика и активности“, показују важност оваквог приступа и потребу да се родна перспектива инкорпорира у све климатске интервенције. UNDP, „Održan Dijalog o klimatskim promenama 2024“, https://www.undp.org/sr/serbia/news/odrzan-dijalog-o-klimatskim-promenama-2024, приступљено 20.01.2026.

[1936] Овде се пре свега мисли на следеће међународне инструменте Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Европску конвенцију о људским правима, Конвенцију УН против тортуре и других сурових, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, Конвенцију о статусу избеглица из 1951. године и Протокол из 1967. године.

[1937] Климатске промене нису самосталан основ, али се у пракси могу разматрати само ако последице климатских катастрофа доведу до ситуација које би могле да се подведу под нечовечно поступање. Дакле, у самом Закону о азилу не постоји „хуманитарна заштита“ као посебан институт заснован на климатским разлозима. Вид. Закон о азилу и привременој заштити, *Службени гласник РС,* бр. 24/2018, чл. 24–25; Ипак члан 79. Закона о странцима омогућава одобравање привременог боравка када то налажу хуманитарни разлози, интерес Републике Србије или међународне обавезе. Управо овде климатски фактори могу бити узети у обзир посредно, дискрециono и без јасних критеријума. Овакво решење оставља климатску мобилност ван јасно дефинисаног система међународне заштите. Вид. Закон о странцима, *Службени гласник РС,* бр. 24/2018, 31/2019 и 62/2023, члан 79.

[1938] Преговарачко поглавље 27 (кластер 3) за приступање ЕУ обухвата животну средину и климатске промене што потврђује да је климатска агенда део обавеза у оквиру процеса ЕУ интеграција.

азил и миграције. Поред нормативних измена, од кључног је значаја јачање институционалне координације и међусекторске сарадње између органа надлежних за заштиту животне средине, управљање миграцијама и систем социјалне заштите, како би се обезбедио свеобухватан и конзистентан приступ. На крају, унапређење положаја климатски расељених лица захтева усвајање посебних јавних политика и стратешких докумената који би климатску мобилност перципирали као питање људских права, превенције климатских ризика и одрживе, дугорочне социјалне интеграције.

Након анализе обавеза Србије да заштити људска права од климатских промена можемо закључити да климатске промене у Србији откривају ограничења традиционалног, секторски подељеног приступа јавним политикама и захтевају њихово преструктуирање кроз призму правне одговорности и људског достојанства. Оне више не представљају спољни или будући ризик, већ унутрашњи фактор који обликује услове остваривања права и одређује домете државне заштите. У том смислу, одговор на климатске последице постаје питање поштовања уставних вредности и преузетих међународних обавеза, а не пука ствар техничке ефикасности политика. Способност Србије да одговори на климатске изазове мериће се не бројем усвојених стратегија, већ степеном у којем климатска политика постаје интегрални део система заштите људских права. Управо у том споју лежи потенцијал за трансформацију климатских обавеза из декларативних циљева у стварне гаранције за појединце и заједнице који живе у Србији.

9.5. ОДГОВОРНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА – ПОТЕНЦИЈАЛНЕ КЛИМАТСКЕ ПАРНИЦЕ

Одговорност државе за климатске промене има више нивоа: она произлази из међународно правних обавеза, унутрашњег законодавства, и усклађивања са европским стандардима. Системска одговорност Србије укључује обавезу да интегрише климатске циљеве предвиђене климатским споразумима у све релевантне области јавних политика, пре свега животну средину, енергетику, пољопривреду, урбанизам, индустрију и јавне финансије. Ова интеграција није само питање ефикасности или техничке оптимизације, већ представља суштински услов за заштиту људских права и обезбеђење одрживог развоја. Климатске промене утичу на комплексне друштвене и економске системе, стога било који одговор државе који није свеобухватан и координисан може бити неефикасан или чак штетан за грађане, те покренути питање одговорности.

У борби против климатских промена улога Србије мора бити схваћена као позитивна обавеза, јер држава није само обавезна да не нарушава права (негативне обавезе), већ и да предузме активне мере које спречавају или ублажавају нарушавање права услед климатских ризика (позитивне обавезе). Произлази да држава мора идентификовати потенцијалне климатске ризике, анализирати њихове ефекте на људска права и усвојити свеобухватне мере превенције и адаптације. Кључна димензија овог приступа је ефективност државних одговора, која се не мери само формалним усвајањем стратегија и закона, већ конкретним резултатима у смањењу штете и заштити грађана. Држава која формално усваја мере, али не обезбеђује њихову примену и надзор, може бити кривично и грађанско-правно одговорна за пропуштену прилику да заштити људска права. Ово значи да се системска одговорност Србије не може свести на декларативне стратегије, већ мора укључивати имплементацију, мониторинг и редовну ревизију ефективности мера.

Климатске парнице представљају један од кључних правних механизама кроз које се у савременом праву материјализује концепт позитивних обавеза државе у борби против климатских промена. Оне имају улогу корективног механизма у ситуацијама у

којима политички процеси не дају адекватне резултате или се државне мере задржавају на нивоу општих и програмских опредељења, без јасно дефинисаних, мерљивих и правно обавезујућих корака. Иако досадашња упоредна пракса указује да климатске парнице могу значајно допринети ефикаснијој примени усвојених климатских мера у Србији, тиме што би путем судске контроле подстакле државне органе и приватне актере да климатске обавезе схвате као правно обавезујуће, а не искључиво као политичке декларације, њихова примена у домаћем контексту и даље је суочена са озбиљним нормативним, институционалним и процесним изазовима.

Пре свега, национални правни систем не препознаје климатске промене као самосталан правни основ за одговорност, нити постоји изричита дефиниција климатске штете. Климатски ризици се у позитивном праву појављују фрагментарно, најчешће у оквиру општих прописа о заштити животне средине, процени утицаја на животну средину или управљању ризицима од природних непогода. Такав приступ отежава директно повезивање државног пропуста у климатској политици са повредом конкретних субјективних права.

Додатни проблем представља питање активне легитимације. Појединцима и групама је тешко да докажу да су лично и непосредно погођени климатским променама на начин који би суд прихватио као довољно конкретан и индивидуализован.[1939] Климатска штета је по својој природи дифузна, кумулативна и често одложена у времену, што не одговара традиционалним концептима узрочности у грађанском праву.[1940] Судови у Србији до сада нису показали спремност да флексибилније тумаче узрочну везу у светлу научних сазнања о климатским променама, што додатно сужава простор за климатске тужбе. Практичне препреке су подједнако значајне. Климатске парнице захтевају значајне финансијске, стручне и институционалне ресурсе, укључујући приступ експертским вештачењима, климатским моделима и научним подацима.[1941] У условима ограниченог приступа правди, посебно за маргинализоване групе, климатске тужбе остају пре свега теоријска могућност, а не реално доступан инструмент заштите права.

Упркос наведеним ограничењима, управо концепт позитивних обавеза државе отвара простор за развој климатских парница у Србији. Ако се прихвати да је држава дужна не само да се уздржи од активности које доприносе климатској штети, већ и да активно идентификује климатске ризике, процени њихов утицај на људска права и предузме мере превенције, адаптације и ублажавања, онда се судска контрола тих обавеза намеће као логичан корак. Климатске парнице у том контексту не би биле усмерене на кажњавање државе, већ на утврђивање да ли су усвојене мере довољне, доследно спроведене и усклађене са обавезама заштите права на живот, здравље, дом и адекватан животни стандард. На тај начин климатске парнице могу послужити као инструмент за утврђивање такозване „пропуштене прилике“ државе да делује благовремено, што је концепт који је већ препознат у пракси судова широм света. Свакако да би се утврдила одговорност Србије, али сврха тога не би била пунитивна (казнена) већ стимулативна да се унапреди стање у држави.

[1939] Овај проблем је тренутно присутан и у пракси Европског суда за људска права.

[1940] Закон о климатским променама не садржи јасну дефиницију климатске штете нити специјални механизам одговорности за државне или приватне актере који нису испунили климатске обавезе.

[1941] Danas, “Srbiji nedostaju veštaci za ekološke sporove: Registar nije proširen više od decenije”, https://www.danas.rs/vesti/klimatske-promene/sudski-vestaci-ekoloski-sporovi/, приступљено 21.01.2026.

Перспектива климатских парница у Србији лежи пре свега у постепеном развоју судске праксе која би била ослоњена на Европску конвенцију о људским правима и праксу Европског суда за људска права. Поред тога, стратегијско коришћење постојећих административних и управносудских поступака, као што су спорови поводом издавања еколошких дозвола, спровођења поступака процене утицаја на животну средину или усвајања просторних и планских докумената, може представљати постепен, инкременталан облик развоја климатских парница.[1942] Иако овакви поступци формално не носе обележја класичних климатских тужби, они пружају значајан простор да се климатски ризици систематски уведу у правну анализу и судско расуђивање. Оваква пракса може допринети постепеном обликовању правне аргументације која повезује конкретне управне одлуке државних органа са ширим климатским последицама, као и са потенцијалним повредама људских права. Истовремено, инкрементални приступ омогућава превазилажење неких од кључних препрека за класичне климатске парнице, као што су доказивање узрочно-последичне везе и процесни легитимитет тужилаца.

Кроз повећан број спорова и постепено ширење стандарда судске контроле, могуће је изградити домаћу судску праксу која ће климатске аргументе препознавати као правно релевантне, чиме се ствара основ за развој сложенијих и директнијих климатских тужби у будућности.

[1942] У српском правном систему, Закон о оцени утицаја на животну средину регулише процедуру процене утицаја пројеката на животну средину, укључујући и могуће климатске ризике и јавно учешће, што представља правни механизам који заинтересовани актери могу користити за увођење климатских аргумената у административне и управносудске спорове. Практична примена закона показује да је процедура процене утицаја на животну средину предмет правних спорова и судских жалби због начина на који администрација спроводи процесе. То укључује и ситуације када органи доносе одлуке о непотребности процене утицаја, што се може оспорити пред Управним судом, јер то у суштини уводи аргументе о потенцијалним утицајима на животну средину, укључујући и климатске импликације. На пример, од почетка 2023. године па до 27. јула 2023. године, Министарство заштите животне средине водило је евиденцију о чак 249 предмета у вези са различитим поступцима и фазама процене утицаја на животну средину. Вид. Х. Војводић *et al., Примена Закона о процени утицаја на животну средину у Републици Србији − двадесет изгубљених година,* РЕРИ, 2024, стр. 24–26.

10. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Данас када се свет и међународна заједница оптерећени многобројним ратовима и економским трзавицама између најмоћнијих држава суочавају са формирањем нове међународне организације Савета за мир која би под утицајем Доналда Трампа могла представљати алтернативу УН, и најавом анексије Гренланда која би могла пољуљати основне темеље међународног права, чини нам се да је проблем климатских промена (не)намерно скрајнут у други план. Међународна солидарност, која је неопходна у борби са највећим изазовом са којим се суочава међународна заједница, је озбиљно доведена у питање. Ипак, климатске промене представљају Дамоклов мач са којим се и међународно право и међународна заједница морају суочити. У таквом међународном амбијенту, у којем су пажња и политички ресурси држава усмерени на другу страну, климатске промене се показују као проблем чија се нормативна амбиција и практична имплементација све више разилазе. Управо у том раскораку између проглашених циљева и стварног деловања држава отвара се централно питање ове дисертације – питање одговорности држава за климатске промене.

Посматране у целини, Оквирна конвенција УН о промени климе и Париски споразум не представљају класичан систем норми усмерен на непосредно регулисање понашања држава путем јасно дефинисаних забрана и санкција, већ динамичан и еволутиван правни оквир чији је основни циљ постепена трансформација државних политика. Њихова правна природа је пре свега процесна: уместо да нуде коначна и затворена решења, ови инструменти успостављају механизам трајног нормативног притиска, усмереног ка постепеном повећању амбиције и прилагођавању националних мера развоју научних сазнања. Управо таква конструкција одређује и њихову унутрашњу логику, али истовремено унапред исцртава и границе њиховог домета.

У том ширем оквиру, Оквирна конвенција је поставила темељну архитектуру међународно правног режима климатских промена, артикулишући климатске промене као заједнички проблем и утврђујући основне принципе деловања, без претензије да сама по себи произведе непосредне и мерљиве резултате у погледу смањења емисија. На тај начин, Конвенција пре свега обликује нормативни контекст унутар којег се питање одговорности држава уопште може поставити, а не механизам њеног непосредног спровођења.

Париски споразум тај оквир даље развија, али не путем пооштравања класичних инструмената правне принуде, већ кроз суштинску трансформацију саме логике међународног обавезивања. Напуштањем модела униформних, централно дефинисаних обавеза и увођењем система самоодређених националних доприноса, Споразум се формално ослања на суверену процену држава, док се материјално ослања на политичке механизме. Такав приступ је омогућио широку партиципацију и релативну стабилност режима, али је истовремено довео до тога да се правна обавеза држава у значајној мери сведе на процедуралне дужности, док материјални исходи остају недовољно правно артикулисани.

С тим у вези, правна природа Париског споразума указује на његову двоструку улогу, он истовремено представља формално обавезујући међународни уговор и инструмент „меких“ норми, чији је доминантан ефекат усмеравање и координација, а не принуда. Његов стварни домет не лежи у санкционисању неиспуњења, већ у постепеном конструисању нормативног очекивања континуираног деловања, које временом може попримити обрисе стандарда дужне пажње држава у управљању климатским ризицима. Управо због тога се ни Оквирна конвенција ни Париски споразум не могу адекватно

оценити искључиво на основу тренутних емисионих резултата. Њихов значај се пре свега огледа у способности да отворе простор за примену општих правила међународног права, нарочито у домену одговорности држава и заштите људских права од климатских промена.

Анализа спроведена у овој дисертацији показује да управо овако конципирана правна природа и ограничени домети ова два инструмента одражавају дубљу амбиваленцију савременог међународног права у условима глобалних изазова. Са једне стране, међународни режим климатских промена поставља изузетно амбициозне циљеве, док са друге стране избегава механизме који би те циљеве учинили непосредно и правно извршивим. Стога се потврђује полазна хипотеза дисертације да између циљева савременог међународноправног режима климатских промена и стварне спремности држава да те циљеве остваре постоји структурна и трајна несразмера.

Тај јаз није последица искључиво недостатка обавезујућих норми, већ пре свега одраз политичке економије климатских промена, у којој државе климатске обавезе и даље посматрају као варијабилну категорију, условљену унутрашњим интересима, привредним растом и променљивим геополитичким околностима. Међународно право климатских промена стога функционише у режиму нормативне хипертрофије и практичне минимализације који се манифестују у чињеници да док се климатски циљеви непрестано проширују, а амбиције реторички појачавају, механизми који би обезбедили њихово доследно извршење остају недовољно развијени. У том контексту, несразмера између „обећаног“ и „учињеног“ не представља пролазну фазу еволуције режима, већ његову системску карактеристику, у оквиру које се климатске обавезе све чешће артикулишу, пре свега од стране највећих емитера штетних гасова, као политички сигнал, а све ређе као правни стандард понашања држава који повлачи јасне последице.

Када сагледамо значај начела међународног права заштите животне средине у контексту климатских промена закључак који се намеће јесте да начела (принципи) имају суштинску и незаменљиву улогу у обликовању и функционисању међународног режима климатских промена, управо зато што омогућавају прилагођавање права специфичностима овог сложеног глобалног феномена. За разлику од класичних правила међународног права, која су заснована на јасно дефинисаним обавезама, индивидуализованој одговорности и директној узрочно-последичној вези, климатске промене захтевају нормативни оквир који може да обухвати кумулативну, дифузну и дугорочну штету. У том смислу, управо еколошка начела представљају мост између традиционалне структуре међународног права и реалности климатских ризика.

Централно место заузима начело превенције, које се у климатском режиму развија кроз појачани стандард дужне пажње, као кључни критеријум за оцену понашања држава. Ово начело помера фокус са накнадног утврђивања одговорности ка обавези благовременог и разумног деловања у складу са расположивим научним сазнањима. Начело предострожности додатно ојачава овај приступ, омогућавајући правно релевантно деловање и у условима научне неизвесности, што је од пресудног значаја за климатске промене као феномен обележен моделима заснованим на вероватноћи дешавања неког сценарија. Посебан значај има принцип заједничке, али диференциране одговорности и одговарајућих способности, које одражава структурну неједнакост између држава у погледу историјског доприноса климатским променама и капацитета за реаговање. Свеобухватна анализа показује да је овај принцип нормативна основа климатске правде и колективних механизама солидарности, укључујући финансијску, технолошку и институционалну подршку. Такође, приметно је да процена утицаја на животну средину у климатском контексту превазилази појединачне пројекте и добија

стратешку димензију, посебно кроз процену кумулативних и дугорочних ефеката емисија гасова са ефектом стаклене баште. Овај принцип функционише као кључни инструмент превенције, јер омогућава интегрисање климатских ризика и научних сазнања у раној фази доношења одлука. У условима научне неизвесности која карактерише климатске промене, начело предострожности оправдава регулаторно деловање и онда када пуна узрочно-последична сигурност не постоји. Можемо закључити да ово начело помера терет аргументације ка потреби спречавања озбиљне и неповратне климатске штете, јачајући превентивну логику међународног климатског режима. Такође, након анализе можемо закључити да климатске промене представљају парадигматски пример међугенерацијске неправде, јер последице данашњих одлука несразмерно погађају будуће генерације. Принцип међугенерацијске солидарности у том контексту функционише као нормативна основа за дугорочне обавезе држава и легитимише јачање превентивних и трансформационих климатских мера. У дисертацији се указује и да је примена начела „загађивач плаћа“ у климатском контексту правно и практично ограничена због дифузне, кумулативне и историјски условљене природе климатске штете. Ипак, ово начело задржава нормативни значај као основ за финансијске механизме, интернализацију трошкова емисија и правичнију расподелу терета климатске транзиције.

Спроведена анализа у дисертацији потврђује хипотезу да правила међународног права о одговорности државе нису у потпуности прилагођена специфичностима утврђивања одговорности за штету проузроковану климатским променама. Показује се да класични режим одговорности, заснован на јасно утврђеној противправности, индивидуализованој приписивости и довољно директној узрочно-последичној вези, структурно не одговара феномену који је по својој природи кумулативан, дифузан, глобалан и временски одложен. Научна иновативност огледа се у систематској и интегралној анализи свих конститутивних елемената одговорности државе у светлу климатске науке и праксе, чиме се неприлагођеност класичних правила не третира као изузетак, већ као последица њиховог историјског и концептуалног оквира. Значај овог налаза лежи у прецизном нормативном мапирању граница примењивости постојећег режима и у указивању на правце његове еволуције, пре свега кроз развој стандарда дужне пажње, проширене концепте узрочности и алтернативне механизме одговорности.

У погледу приписивости, дисертација закључује да формална правила међународног права не представљају примарну препреку утврђивању климатске одговорности државе. Антропогене емисије гасова са ефектом стаклене баште у начелу се могу приписати држави када произлазе из деловања њених органа или субјеката који делују у оквиру регулаторног и надзорног система који је држава успоставила. Међутим, научно значајан допринос дисертације огледа се у указивању да приписивост, иако правно изводљива, има ограничену функционалну релевантност у контексту глобалне, кумулативне и историјски условљене климатске штете, јер сама по себи не решава питање обима и правне релевантности појединачног доприноса у односу на укупну структуру штете.

Посебан закључак односи се на проблем дефинисања климатске штете. Дисертација показује да климатска штета по својој природи превазилази традиционалне категорије материјалне и нематеријалне штете, будући да обухвата сложене, дугорочне и међусобно повезане повреде екосистема, економских и социјалних структура, као и основних људских права. Научна иновативност се огледа у предложеној концептуалној дефиницији климатске штете као структурне повреде климатског система и његове способности да подржи остваривање заштићених интереса и права. Овакав приступ омогућава правну артикулацију штете и у ситуацијама када појединачни губици нису

прецизно квантификовани, али је научно и правно одрживо утврдити значајан допринос државног понашања климатским процесима. Када је реч о репарацији, закључује се да класични модел *restitutio in integrum* има изразито ограничену применљивост у контексту климатских промена, будући да су многе последице неповратне или се манифестују током дужег временског периода. Стога се компензација појављује као доминантан, али недовољан облик репарације, јер новчана накнада не може у потпуности обухватити еколошке, социјалне и међугенерацијске губитке. Дисертација указује да класична компензациона логика мора бити допуњена алтернативним механизмима солидарности и превенције, прилагођеним структурној природи климатске штете.

Иако класична правила међународног права о одговорности државе нису довољно прилагођена климатским променама, она истовремено представљају неопходну полазну основу за даљу нормативну еволуцију. У том контексту, развој стандарда дужне пажње потврђује се као један од најзначајнијих елемената еволуције међународног права у одговору на климатске промене. Дужна пажња све више функционише као централни нормативни механизам који омогућава превазилажење ограничења класичног режима одговорности државе, прилагођавајући правне обавезе специфичностима климатских ризика, као што су научна неизвесност, кумулативна узрочност и дугорочне последице. За разлику од традиционалног приступа усмереног на накнадну репарацију, овај стандард наглашава превенцију, управљање ризиком и континуирано унапређење деловања државе.

Саветодавна мишљења међународних судова значајно су допринела конкретизацији садржаја дужне пажње. Међународни суд правде је потврдио да се ради о објективном стандарду понашања, чији се домет одређује у зависности од степена ризика и расположивих научних сазнања, уз нагласак на обавезу успостављања и ефективне примене адекватног регулаторног оквира. Међународни трибунал за право мора је овај стандард додатно развио повезујући га са заштитом глобалних добара и обавезом појачане међународне сарадње у управљању климатским ризицима. Додатно, Међуамерички суд за људска права је дужну пажњу изричито повезао са позитивним обавезама држава у области заштите људских права, укључујући обавезу регулисања и надзора активности које могу имати озбиљне климатске последице, чак и када се оне манифестују ван територије државе. Ови ставови су даље потврђени у климатским парницама на националном нивоу, где су судови дужну пажњу користили као мерило за оцену адекватности и научне утемељености климатских политика. Пракса Европског суда за људска права додатно указује на јачање позитивних обавеза држава у климатском контексту, при чему се дужна пажња јавља као критеријум за оцену да ли су предузете разумне и адекватне мере ради заштите права појединаца од предвидивих климатских ризика. Свеукупно, закључује се да је дужна пажња постала централни концепт савременог климатског права, који омогућава помак ка превентивном, ризиком оријентисаном и правично утемељеном режиму одговорности, усклађеном са заштитом људских права и међугенерацијских интереса.

Надовезујући се на наведена ограничења класичног режима одговорности државе, концепт одговорности *sine delicto* у дисертацији се појављује као логичан и нормативно оправдан одговор на структурне специфичности климатских промена. Управо чињеница да су примарне климатске обавезе формулисане као обавезе понашања, да је узрочност кумулативна и вероватна, а штета дифузна и међугенерацијска, показује да инсистирање на противправности као *conditio sine qua non* одговорности доводи до системске нефункционалности права. У том смислу, *sine delicto* модел не представља одступање од правне логике, већ њено прилагођавање стварним условима климатског ризика. Посебно се указује да овај концепт омогућава

премошћавање јаза између примарних обавеза и секундарних последица, јер не захтева строгу доказивост повреде конкретне норме, већ полази од постојања значајног ризика и штетних последица повезаних са одређеним обликом понашања. На тај начин, одговорност се функционално везује за управљање ризиком и превенцију, а не искључиво за накнадну репарацију, што је у складу са еволутивним карактером међународног еколошког и климатског права. У контексту приписивости и узрочности, *sine delicto* приступ омогућава да правно релевантан постане допринос државе климатским процесима, чак и онда када тај допринос није одлучујући у појединачном случају штете. Кроз концепте значајног доприноса, повећаног ризика и колективне узрочности, овај модел боље одражава научна сазнања о функционисању климатског система и избегава редукцију одговорности на формалне и често непримерене доказне стандарде класичног права.

Коначно, закључује се да се развој стандарда дужне пажње и концепта *sine delicto* одговорности међусобно допуњују. Док дужна пажња конкретизује садржај примарних обавеза и поставља мерила за оцену адекватности државног деловања, *sine delicto* модел омогућава да последице пропуста, ризика и структурних доприноса буду правно адресиране и онда када класични режим одговорности остаје немоћан. Заједно, ови концепти указују на трансформацију међународног права климатских промена ка хибридном, превентивном и правично оријентисаном систему, усмереном на заштиту глобалних, колективних и међугенерацијских интереса.

Хипотеза да непостојање чврстих санкција због неусаглашености представља предност механизма усклађености (*compliance)* предвиђеног Париским споразумом може се, на основу налаза дисертације, оценити као у суштини потврђена. У дисертацији је указано да је Париски споразум свесно напустио класичну, казнено оријентисану логику међународног права и успоставио специфичан механизам усклађености који је неконфронтациони, недискриминаторан и ненаметљив, са јасним фокусом на подршку, транспарентност и постепено унапређење државног поступања. У контексту климатских промена, где су обавезе у великој мери формулисане кроз национално утврђене доприносе, а успех режима зависи од дугорочне политичке воље и континуираног ангажмана држава. Утврђено је да одсуство санкција не значи одсуство одговорности, већ преусмеравање одговорности са ретроактивног кажњавања ка превентивном и процесном моделу надзора. Механизам усклађености Париског споразума функционише у тесној вези са режимом транспарентности, глобалним прегледом и механизмима међусобног притиска, чиме се успоставља сложена архитектура „меког“ спровођења која, иако формално ненаметљива, има значајан нормативни и политички ефекат. У дисертацији се указује да је управо ова комбинација одсуства санкција уз појачану транспарентност и сталну процену колективног напретка, кључна за разумевање зашто се механизам усклађености предвиђен Париским споразумом може сматрати функционално адекватним у климатском контексту. Научни допринос дисертације огледа се у томе што ова хипотеза није разматрана на апстрактном нивоу вредносне процене, већ кроз систематску анализу односа између природе климатских обавеза, структуре Париског споразума и ширих трендова у погледу питања одговорности у међународном праву. Очигледно да механизам усклађености Париског споразума представља нормативни помак ка хибридном моделу управљања, који комбинује елементе класичног међународног права, механизме меког права и принципе климатске правде. Иновативност се посебно огледа у аргументу да одсуство санкција није само политички компромис, већ правно функционалан избор који омогућава очување универзалности режима и његову дугорочну одрживост. Тиме се преиспитује устаљена претпоставка да је ефикасност међународног права нужно условљена постојањем

принудних санкција и показује да, у специфичном контексту климатских промена, процесна дисциплина, транспарентност и колективна динамика могу имати упоредив, а понекад и већи регулативни ефекат. Дакле, хипотеза је потврђена у мери у којој се ефикасност механизма усклађености Париског споразума не мери класичним критеријумима присиле, већ његовом способношћу да подстакне континуирано унапређење климатских политика и понашања држава и да омогући функционисање глобалног климатског режима у условима дубоке структурне и политичке хетерогености.

Ако је Париски споразум конципиран као режим који почива на постепеној нормативној социјализацији држава, транспарентности и континуираном повећању амбиције, онда учешће ЕУ у том режиму делује као институционални механизам који уграђује у свој унутрашњи правни поредак међународне обавезе и претвара их у правно и економски извршиве стандарде унутар једног интегрисаног правног простора. Посебна правна природа ЕУ, као интеграционе организације са подељеним и пренетим надлежностима, доводи до специфичне „фрагментације“ одговорности у оквиру међународног климатског режима, при чему се класични модели приписивости и одговорности државе показују недовољним за обухватање реалних механизама одлучивања и имплементације. Иако су државе чланице формално и даље субјекти међународног права и носиоци одговорности за неиспуњење обавеза, учешће ЕУ као самосталне уговорнице у оквиру Оквирне конвенције и Париског споразума значајно модификује начин на који се те обавезе артикулишу, распоређују и спроводе. У случају Европске уније класични модел међународне одговорности државе суочава се са структурним ограничењима, будући да климатске обавезе више не произлазе искључиво из самосталног поступања појединачне државе, већ из сложеног система заједничког одлучивања, хармонизованих политика и наднационалних регулаторних инструмената. У таквом оквиру, питање приписивости потенцијалног неиспуњења обавеза не може се адекватно решавати без уважавања улоге институција Уније, степена преноса надлежности и унутрашњих механизама координације, што класична правила међународног права о одговорности државе не препознају у довољној мери.

Посебан значај има чињеница да Европска унија у климатском режиму не делује као пуки посредник између међународних обавеза и националних политика, већ као активан носилац нормативне амбиције. Европски зелени договор у дисертацији се анализира као правно-политички оквир који међународне климатске циљеве трансформише у унутрашње правно обавезујуће стандарде, чиме се граница између међународне и унутрашње одговорности додатно замагљује. Истовремено, *EU ETS* се идентификује као инструмент који омогућава материјализацију апстрактних међународних обавеза кроз економске сигнале и правно извршиве механизме, што има за последицу да се одговорност за климатске резултате све више „помера“ са нивоа међународне санкције ка нивоу унутрашњег правног и тржишног притиска. Дисертација тиме указује да ефективност климатског режима ЕУ не почива на претњи међународне одговорности у класичном смислу, већ на способности да се међународне обавезе преведу у континуиране, структурне и економски подржане политике.

Научни допринос нарочито се огледа у томе што показује да учешће Европске уније у климатским споразумима има директне консеквенце по начин на који се разуме међународна одговорност држава чланица, али не у смислу њеног искључења или замене, већ у смислу њене функционалне трансформације. Кроз призму *compliance* логике Париског споразума, одговорност се све више посматра као процесна, подељена и континуирана обавеза деловања у складу са стандардом дужне пажње, а све мање као изолован правни однос који се активира тек у случају јасно утврђене повреде. У том смислу, Европска унија се у дисертацији идентификује као нормативни посредник

између „меког“ међународног климатског режима и чвршћих унутрашњих правних механизама, чиме се потврђује да одсуство санкција на међународном нивоу не умањује ефикасност режима, већ отвара простор за развој софистицираних и правично оријентисаних модела одговорности, усклађених са структурним карактеристикама климатских промена. Посебан значај у том процесу има Европски зелени договор, који у дисертацији заузима централно место као политичко-правни оквир за трансформацију међународних климатских обавеза у конкретне, унутрашње извршиве стандарде. Европски зелени договор не функционише као пука климатска стратегија, већ као свеобухватан развојни и регулаторни пројекат који интегрише климатске циљеве у енергетску, индустријску, трговинску и финансијску политику Уније. Његов значај огледа се у томе што климатску неутралност поставља као правно релевантан и дугорочан циљ, који обликује понашање институција ЕУ и држава чланица. Истовремено, Европски зелени договор показује како се у одсуству међународних санкција може развити унутрашњи систем подстицаја, надзора и корективних механизама који суштински јачају ефикасност климатског режима.

Управо се кроз право ЕУ и њене инструменте, попут Европског зеленог договора и система трговања емисијама међународне климатске обавезе трансформишу у конкретне, правно и економски извршиве стандарде понашања. На тај начин, ЕУ доприноси „превођењу“ међународних циљева у унутрашње обавезе које производе стварне регулаторне и тржишне ефекте, без потребе за класичним казненим механизмима на међународном нивоу. Истовремено, овај модел омогућава диференцирано распоређивање терета и одговорности унутар Уније, уз очување међународне одговорности држава чланица у мери у којој задржавају контролу над кључним политикама. На тај начин, дисертација доприноси теоријском преосмишљавању односа између међународне и унутрашње одговорности, указујући да се ефикасност климатског права све више заснива на динамичкој интеракцији различитих нивоа правног регулисања, а не на класичним, казнено оријентисаним моделима одговорности.

Климатске парнице, иако не представљају замену за класичне међународно правне механизме одговорности, имају кључну нормативну и системску улогу у конкретизацији иначе апстрактних климатских обавеза и у њиховом повезивању са постојећим режимима заштите људских права. Њихов значај се не огледа превасходно у додели репарације за већ насталу штету, већ у развоју стандарда понашања државе, пре свега кроз појачани концепт дужне пажње, који омогућава судску контролу климатских политика у условима научне неизвесности, кумулативне узрочности и дугорочних ризика.

Посебан значај националних климатских парница огледа се у њиховој способности да делују као катализатор унутрашњих правних и политичких промена. Дисертација указује да национални судови све чешће користе уставне норме, законе о заштити животне средине и међународне климатске обавезе као референтни оквир за оцену адекватности државних мера, чиме се климатски циљеви преводе у конкретне правне стандарде. Ове парнице доприносе повећању транспарентности, јачању демократске контроле климатских политика и постепеном укорењивању климатских обавеза у унутрашњим правним системима. Иако имплементација судских одлука није увек без потешкоћа, њихов нормативни ефекат се огледа у подизању нивоа амбиције и у јаснијем дефинисању граница дозвољеног државног нечињења у климатском контексту.

У европском контексту, климатске парнице добијају додатну димензију захваљујући развијеном систему заштите људских права и вишеслојном правном оквиру

Европске уније и Савета Европе. Дисертација показује да Европски суд за људска права има кључну улогу у консолидовању стандарда, јер климатске ризике све чешће препознаје као релевантне за остваривање позитивних обавеза држава у погледу заштите права на живот, приватни и породични живот и ефективну правну заштиту. Значај праксе овог суда не огледа се у директном прописивању конкретних климатских политика, већ у утврђивању критеријума на основу којих се процењује да ли су државе предузеле разумне и адекватне мере ради заштите појединаца од предвидивих климатских ризика. На тај начин, Европски суд за људска права доприноси правној стабилизацији стандарда дужне пажње и јачању везе између климатског права и људских права.

Истовремено, дисертација указује на суштинске и структурне разлике између климатских парница у Европи и у остатку света, које се не исцрпљују само у институционалном оквиру, већ се огледају и у природи тужбених захтева, типовима повређених права и начину на који се артикулише одговорност државе. У европском контексту, климатске парнице се у највећој мери ослањају на језик људских права и усмерене су ка заштити класичних грађанских и политичких права, пре свега права на живот, права на поштовање приватног и породичног живота, као и права на делотворну правну заштиту. Подносиоци представки се, по правилу, жале на пропусте државе да предузме адекватне и научно утемељене мере ублажавања и прилагођавања климатским променама, истичући да недовољно амбициозне климатске политике стварају реалан и предвидив ризик по уживање заштићених права. Овде је фокус мање на већ насталој штети, а више на системском нечињењу државе и њеној неспособности да управља познатим климатским ризицима у складу са стандардом дужне пажње.

Насупрот томе, у бројним државама ван Европе климатске парнице су чешће усмерене на непосредне и већ материјализоване последице климатских промена, при чему доминирају тврдње о повреди социјалних, економских и културних права. Подносиоци тужби се често позивају на право на питку воду, право на адекватну и здраву храну, право на здравље, право на адекватно становање и право на живот у здравој животној средини, наглашавајући да климатске промене директно угрожавају егзистенцијалне услове живота одређених заједница. У тим парницама, климатске промене се не третирају као апстрактан будући ризик, већ као текући процес који већ производи конкретне и мерљиве последице, нарочито по сиромашне, маргинализоване и аутохтоне заједнице. Стога су захтеви често усмерени ка заустављању појединачних пројеката, обезбеђивању приступа основним ресурсима или признавању државне одговорности за неуспех у заштити рањивих група. У дисертацији се додатно указује на разлике у садржају климатских тужби које се одражавају и на различите концепције. Док у Европи климатске парнице теже ка јачању процесних и превентивних обавеза државе, у остатку света оне чешће имају репарациони или реституциони карактер, са нагласком на ублажавање последица и заштиту основних услова живота. У европским случајевима, судови процењују да ли је држава деловала у складу са научним консензусом и сопственим стратешким документима, док се у другим регионима већа пажња поклања конкретним последицама климатских догађаја и питању правичне расподеле терета климатских ризика.

Научни допринос у овом делу огледа се у томе што климатске парнице не посматра изоловано, као *ad hoc* судске интервенције, већ као део шире трансформације међународног климатског права. Кроз анализу се показује да судови, како на националном тако и на регионалном нивоу, кроз климатске парнице не утврђују нужно директну узрочно-последичну везу између појединачне емисије и конкретне повреде права, већ процењују да ли је држава поступала разумно и адекватно у светлу предвидивих климатских ризика и доступних научних сазнања. На тај начин, климатске

парнице постају инструмент за правну артикулацију системских пропуста у климатском управљању, што представља значајан искорак у односу на традиционалне моделе одговорности.

Овај увид указује да климатске парнице одражавају структурне неједнакости глобалног климатског режима. У развијеним правним системима оне служе за унапређење управљања ризиком и дугорочне превентивне политике, док у рањивим државама омогућавају артикулацију захтева за климатску правду и заштиту људског достојанства. Разноликост приступа показује да климатске парнице не производе униформан модел одговорности, већ плуралистички систем у којем се климатска одговорност обликује према друштвеним, економским и еколошким условима. Из тога произлази да оне јасно и недвосмислено доприносе стандардима за утврђивање одговорности држава за кршења људских права услед негативних последица климатских промена.

Уколико се дисертација посматра као целина, њен најважнији допринос не лежи у изношењу нових чињеница о климатском режиму, већ у реконфигурацији питања одговорности државе у условима у којима класични међународноправни алати више не одговарају природи ризика. Последња теза коју смо сагледали у дисертацији да неиспуњавање обавеза ублажавања климатских промена може представљати основ за успостављање одговорности државе према садашњим и будућим генерацијама у дисертацији није потврђена путем једног јединог нормативног „доказа“, већ кроз постепено разграђивање претпоставки које су дуго онемогућавале да се таква одговорност уопште замисли као правно релевантна.

Полазна тачка тог процеса није питање да ли климатске промене представљају озбиљан глобални проблем, то је у савременом праву неспорно, већ питање да ли међународно право располаже концептуалним капацитетом да се носи са штетом која није ни локализована, ни тренутна, ни индивидуализована. Дисертација показује да управо у томе лежи кључни разлог зашто је одговорност државе за климатске промене дуго сматрана правно неизводљивом, не зато што су обавезе непостојеће, већ зато што су критеријуми одговорности остали везани за модел који претпоставља јасну временску, просторну и каузалну симетрију између понашања и штете.

Потврђивање тезе у дисертацији остварује се стога кроз померање фокуса са питања „да ли је држава прекршила конкретну норму“ на питање „да ли је држава поступала у складу са разумним и научно утемељеним очекивањима у управљању познатим климатским ризицима“. Ова промена перспективе има далекосежне последице. Она омогућава да се неиспуњавање климатских обавеза сагледа не као изоловани правни инцидент, већ као структурни пропуст управљања ризиком који производи последице у времену и који се, управо због тога, може одразити на више генерација.

Кључни налаз дисертације је да се одговорност државе у климатском контексту више не може сводити на ретроактивну реакцију на већ насталу штету. Напротив, она се све више обликује као континуирана обавеза рационалног, превентивног и координисаног деловања у условима научне неизвесности. У том смислу, неиспуњавање обавеза ублажавања климатских промена не производи одговорност зато што је неки циљ формално промашен, већ зато што је пропуштена прилика да се умањи предвидив и све боље документован ризик по заштићене интересе садашњих и будућих генерација. Значај оваквог приступа огледа се и у томе што омогућава укључивање будућих генерација у правну анализу без потребе да им се призна класичан процесни статус. Дисертација не полази од фикције да будуће генерације већ сада поседују субјективна права у

традиционалном смислу, већ показује да њихова правна релевантност произлази из чињенице да су последице данашњег нечињења временски преносиве и структурно неотклоњиве. На тај начин, одговорност државе се не заснива на заштити апстрактних „будућих лица“, већ на обавези да се не производи неприхватљив ниво ризика који ће неминовно ограничити простор избора и деловања генерација које долазе.

Потврђивање тезе има посебну тежину у контексту савремених геополитичких кретања, у којима климатске промене све чешће бивају потиснуте у други план. Управо у таквом окружењу дисертација показује да одговорност за климатске промене не може зависити искључиво од тренутне политичке пажње или приоритета држава. Њен правни значај лежи у томе што климатске обавезе конституише као дугорочни нормативни оквир који ограничава дискрецију држава чак и онда када су суочене са другим кризама. На тај начин, климатске промене престају да буду „једно од многих питања“ и постају структурни тест способности међународног права да штити колективне и међугенерацијске интересе. Још један важан резултат произашао из истраживања јесте да одсуство класичних санкција не значи одсуство одговорности. Напротив, анализирани механизми усклађености, транспарентности и судске контроле показују да се одговорност у климатском праву све више артикулише као дифузан, али кумулативан притисак на државно понашање. У том контексту, неиспуњавање обавеза ублажавања климатских промена не активира нужно један драматичан тренутак правне последице, већ производи континуирани процес делегитимизације нечињења (пропуста) државе, који временом може резултирати судским, политичким и економским последицама. Оно што дисертација суштински показује јесте да се међународно право налази у фази у којој се одговорност све мање везује за формалну повреду, а све више за управљање ризиком.

Све ово указује да климатске промене делују као катализатор дубљих трансформација међународног права, у којима се класични модели суверенитета, одговорности и репарације преиспитују и прилагођавају реалности глобалних ризика. У том процесу, одговорност државе према садашњим и будућим генерацијама не представља радикални раскид са постојећим правом, већ његову еволуцију у правцу већег степена рационалности, правичности и дугорочног одрживог развоја.

Што се тиче Србије и њене одговорности за изазивање климатских промена можемо закључити да се Србија налази на пресеку формалне нормативне усаглашености са међународним и ЕУ обавезама и суштинске политичке резервисаности. Иако је прихватила кључне међународне обавезе, климатска политика се и даље обликује као пратећи, а не структурни елемент развојног модела. Одговорност државе за климатске промене у Србији не произлази превасходно из нивоа емисија, већ из начина на који се климатски ризици систематски потцењују у јавним политикама. Климатске мере се често третирају као техничко питање усаглашавања, а не као питање дугорочне правне и институционалне одговорности. Такав приступ продубљује јаз између формалних стратегија и стварних ефеката на терену. Србија се, притом, налази у специфичној позицији државе која истовремено трпи климатске последице и одлаже структурне трансформације. У том контексту, циљеви садржани у последњем приложеном Национално одређеном доприносу формално су умерени и номинално усклађени са расположивим капацитетима, али њихова реална остварљивост остаје условљена спором имплементацијом и ограниченом институционалном способношћу државе да их претвори у обавезујућу праксу. Тако *NDC* више функционише као сигнал међународне усаглашености него као поуздан показатељ стварне спремности за дубљу климатску транзицију. Одговорност Републике Србије за климатске промене тако добија обрисе одговорности за пропуштену превенцију, а не за већ насталу штету. Изостанак системског повезивања климатске политике са енергетском, индустријском и

социјалном политиком указује на институционалну фрагментацију одговорности. Климатско право у Србији још увек не функционише као инструмент управљања ризиком, већ као нормативни додатак. Управо ту се отвара простор за будућу правну артикулацију одговорности државе, како у односу на грађане, тако и у ширем регионалном контексту. Уколико се овај приступ не промени, климатске промене ће у Србији постати не само еколошки, већ и правни и друштвени дуг према будућим генерацијама.

Након свеобухватне анализе можемо такође закључити да развој климатског права може се посматрати као динамичан процес у којем се на правној сцени постепено интегришу принципи екологије, људских права и међународне одговорности држава. У својој основи, климатско право је еволуирало од тзв. меког права ка структури која поставља све чвршћа (правно уоквирена) очекивања у погледу понашања државе. Париски споразум је еклатантан пример таквог приступа. Климатске парнице пред ЕСЉП и Саветодавно мишљење Међуамеричког суда за људска права су нам указали да се правна архитектура климатског права прелама преко оквира људских права. Кључни тренд у том развоју је интеграција права на здраву и безбедну климу у оквир постојећих људских права. Саветодавно мишљење Међуамеричког суда за људска права утврђује да погоршање климатске кризе, поготово оно које је антропогеног карактера, представља претњу низу основних људских права, укључујући права на живот, здравље, воду и храну, и да државе имају правне обавезе да превенирају, ублажавају и адаптирају се на климатске ризике. Питање да ли обавеза ублажавања може постати когентна норма међународног права остаје отворено, али трендови указују на постепено јачање њене правне тежине. Изнети ставови у Саветодавном мишљењу Међуамеричког суда представљају значајан правни корак ка учвршћивању обавеза ублажавања као већег правно обавезујућег стандарда у међународном праву, али оно само по себи не чини ту обавезу формално когентном нормом у класичном смислу (као што су забране агресије или геноцида). Иако у Саветодавном мишљењу се износи став да деградација климатског система може бити у супротности са највишим нормама међународног права, то је још увек недовољно да би се успоставила когентна норма јер је изречено у облику правних ставова унутар само једног регионалног система људских права и као аргумент у оквиру саветодавног поступка, а не као формално усвојена универзална норма која обавезује све државе без изузетка. Међутим, овај развој догађаја представља значајан корак ка томе да обавеза ублажавања буде третирана као шире прихваћен строжи правни стандард који се може постепено укорењивати у међународној пракси.

Закључно, одговорност државе за климатске промене у међународном праву више се не своди само на класичну одговорност за већ насталу штету, већ се све јасније обликује као одговорност за пропуст да се делује благовремено и у складу са доступним научним сазнањима о климатским ризицима. Развој међународних стандарда показује постепено напуштање строгих захтева директне узрочности у корист флексибилнијих критеријума разумности, превенције и дужне пажње, који су прилагођени комплексној и кумулативној природи климатских промена. У том контексту, фокус правне анализе се помера са доказивања индивидуализоване штете ка процени понашања државе и њене спремности да интегрише климатске ризике у своје политике, прописе и развојне стратегије. Кључно питање постаје не да ли се конкретна штета може недвосмислено приписати одређеној држави, већ да ли је она поступала у складу са својим међународним обавезама превенције, сарадње и заштите заједничких добара. Овај помак је посебно значајан у светлу растуће научне извесности о последицама климатских промена, јер указује да нечињење или одлагање мера у условима јасног знања више не може бити правно неутрално. Напротив, пропуст да се делује постаје самосталан и

релевантан основ међународноправне одговорности државе, чиме се јача нормативни потенцијал међународног права да одговори на један од кључних изазова савременог доба.

ЛИТЕРАТУРА

МОНОГРАФИЈЕ

- Bancal, J.-Ch., Kalfon, J., Liu, Y., *Droit et pratique du mécanisme pour un développement propre du Protocole de Kyoto*, Bruxelles, Bruylant, Coll. FEDUCI, 2010.
- Barboza, J., *The Environment, Risk and Liability in International Law*, Marinus Nijhoff Publishers, 2011.
- Beckerman, W., Pasek, J., *Justice, Posterity and Environment*, Oxford, 2004.
- Besson, S., *Due Diligence in International Law*, Brill Nijhoff, 2023.
- Beyerlin, U., Marauhn, T., *International environmental law*, Hart, 2011.
- Birnie, P., Boyle, A., Redgwell, C., *International Law and the Environment*, Oxford University Press, 2009.
- Bodansky, D., Brunnée, J., Rajamani, L., *International Climate Change Law*, Oxford University Press, 2017.
- Bookman, S., Doyle, A., *et al*., *Let the courts decide? The Potential and Limitations of Climate Litigation*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2022.
- Borchard, E. M., *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad*, 1916.
- Brownlie, I., *Principles of Public International Law*, OUP, 1998.
- Brus M., et al., *The Normative Status of Climate Change Obligations under International Law – Study*, 2023.
- Cassese, A., *International Law in a Divided World*, OUP, 1986.
- Christiansen, S. M., *Climate Conflicts – A Case of International Environmental and Humanitarian Law*, Springer, 2015.
- Crawford, J., *State Responsibility – The General Part*, Cambridge University Press, 2013.
- Чучковић, Б., *Примена правила о одговорности државе за еколошку штету*, докторска дисертација (необјављено), Правни факултет Универзитета у Београду, 2012.
- Donald, M., *The human rights impacts of climate change mitigation and adaptation measures – Human rights in practice*, German Institute for Human Rights, 2022.
- Dupuy, P.M., Vinuales, J.E., *International Environmental Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Elamparo Deloso, R., *The Precautionary Principle: Relevance in International Law and Climate Change*, Lund University, 2015.
- Етински, Р., *Међународно јавно право*, Центар за издавачку делатност Правног факултета Универзитета у Новом Саду, 2007.
- Farbotko, C., *Climate Change, International Migration and Self-Determination: Lessons from Tuvalu*, Toda Peace Institute, 2025.
- Faucheux, S., Joumni, H., *Économie et politique des changements climatiques*, Paris, La Découverte, Coll. « Repères », 2005.
- Goldemberg, J., et al., "Introduction: scope of the assessment", In: *Climate Change 1995: Economic and Social Dimensions of Climate Change*, 1996.
- Горданић, Ј., *Невладине организације у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду, 2024.
- Hanqin, X., *Transboundary Damage in International Law*, Cambridge University Press, 2009.

- Honkonen, T., *The Common but Differentiated Responsibility Principle in Multilateral Environmental Agreements: Regulatory and Policy Aspects*, Kluwer Law International, 2009.
- Josephson, P., *Common But Differentiated Responsibilities in Climate Change Regime – Historic Evaluation and Future Outlooks*, Stockholm, Spring term 2017.
- Korhola, E. R., *The Rise and Fall of Kyoto Protocol: Climate Change As a Political Process*, doctoral thesis, Faculty of Biological and Environmental Sciences, University of Helsinki, 2014.
- Крећа, М., *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.
- Кривокапић, Б., *Међународно јавно право*, Пословни и правни факултет – Институт за упоредно право, 2017.
- Leveque, F., *Économie de la réglementation*, Paris, La Découverte, 1998.
- Lomborg, B., *The Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Lomborg, B., *Cool It: The Skeptical Environmentalist's Guide to Global Warming*, Knopf, 2007.
- Mayer, B., *The International Law on Climate Change*, Cambridge University Press, 2018.
- McAdam, J., *Climate Change, Forced Migration, and International Law*, Oxford University Press, 2012.
- Monro, C.H., *The Digest of Justinian*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. 1, 1904.
- Ollino, A., *Due Diligence Obligations in International Law*, Cambridge University Press, 2022.
- Pielke Jr, R., *The Climate Fix – What Scientists and Politicians Won't Tell You About Global Warming*, Basic Books, New York, 2010.
- Rajamani, L., *Differential Treatment in International Environmental Law*, Oxford University Press, 2006.
- Rosales, J., *Climate change adaptation*, Delve Publishing, 2019.
- Roy, V., *Desertification: Past, Current and Future Trends*, Environmental Research Advances, New York.
- Rüdiger, K., Wurzel, W., Connelly, J., *The European Union as a Leader in International Climate Change Politics*, Routledge, 2011
- Sands, P., *Principles of International Environmental Law*, 2nd edition, Cambridge University Press, 2003.
- Sands, P., *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2007.
- Sands, P., Peel, J., *Principles of International Environmental Law*, Cambridge, 2012.
- Scavenius, T., *Political Responsibility for Climate Change: Ethical Institutions and Fact-Sensitive Theory*, Routledge, Taylor and Francis, 2020.
- Senden, L., *Soft Law in European Community Law: Its Relationship to Legislation*, Hart, London, 2004.
- Shumway, E., *Observations from COP28 on the Loss and Damage Fund*, Columbia Law School, 2023.
- Tigre, M. A., *Advisory Opinion on Climate Change: Summary of Written Observations Submitted to the Inter-American Court of Human Rights (Part 1)*, 2024.
- Tigre, M. A., *Climate Litigation in the Global South: Mapping Report*, Sabin Center for Climate Change Law, 2024.

- Тодић, Д., *Водич кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2012.
- Verheyen, R., *Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005.
- Вучић, М., Новаковић, М., *Спољна и безбедносна политика ЕУ у савременим међународним односима: изабрани осврти на случајеве из праксе*, Институт за међународну политику и привреду, 2025.
- Wurzel, R., & Connelly, J., *The European Union as a leader in international climate change politics*, London: Routledge, 2011.
- Зечевић, С., *Институционални систем и право Европске уније*, Институт за европске студије, 2015.

НАУЧНИ ЧЛАНЦИ У ЗБОРНИЦИМА И ЧАСОПИСИМА

- Abadir, I., Hefti, A., "Contributions of the African Human Rights System to International Climate Law", *Yale Journal of International Law*, 2025, preprint.
- Adelman, S., "Climate justice, loss and damage and compensation for small island developing states", *Journal of Human Rights and the Environment*, 7(1), 2016, 32–53.
- Adger, W. N., "Loss and damage from climate change: Legacies from Glasgow and Sharm el-Sheikh", *Scottish Geographical Journal*, 139(1–2), 2023, 142–149.
- Aguila, Y., Viñuales, J. E., "A global pact for the environment: Conceptual foundations", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 28(1), 2019, 3–12.
- Almeida, D., *et al*., "The 'greening' of empire: The European Green Deal as the EU first agenda", *Political Geography*, 105, 2023, 1–10.
- Balounová, E., "The First Czech Strategic Climate Lawsuit with the Focus on the Cross-fertilisation of Court Decisions", In *Reports & Essays on Climate Change Litigation*, D'Alessandro, E., Castagno, D., (eds.), Quaderni del Dipartimento di Giurisprudenza dell'Università di Torino, 31/2024, 65–78.
- Barrett, J., "Forum shopping in climate litigation? Three cases involving the Torres Strait Islands", *Climate Litigation and Vulnerabilities*, Routledge, 2025, 190–209.
- Barrett, S., "Self-Enforcing International Environmental Agreements." *Oxford Economic Papers*, 46, 1994, 878–894.
- Beckhauser, E. F., Broetto, V. A., "Facing Coloniality within Legal Systems: Indigenous Peoples in Latin American Climate Litigation", *Climate Litigation and Vulnerabilities*, Tigre, M. A. *et al*. (eds.), Taylor & Francis, 2025, 39–71.
- Bell, D., "Climate change and human rights." *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 4(3), 2013, 159–170.
- Benjamin, L., Seck, S., "Causation", in *Cambridge Handbook on Climate Change Litigation*, Wewerinke Singh, M., Mead, S. (eds.), Cambridge University Press, 2025, 391–414.
- Bodansky, D., "The Legal Character of the Paris Agreement", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 25(2), 2016, 142–150.
- Bodansky, D., "The Paris Agreement: A new hope?", *American Journal of International Law*, 110(2), 2016, 288–319.
- Bodansky, D., "The Role of the International Court of Justice in Addressing Climate Change: Some Preliminary Reflections", *Arizona State Law Journal*, 49, 2017, 689–712.

- Bodansky, D., "The United Nations Framework Convention on Climate Change: A Commentary", *Yale Journal of International Law*, 25(2), 1993, 453–558.
- Bordner, A. S., "Climate Migration and Self-Determination", *Columbia Human Rights Law Review*, 51, 2019.
- Boyle, A. E., "Globalising environmental liability: the interplay of national and international law", *Journal of Environmental Law*, 17(1), 2005, 3–26.
- Boyle, A., "Climate change, the Paris Agreement and human rights", *International & Comparative Law Quarterly*, 67(4), 2018, 759–777.
- Brown, J., Middleton, J., "Climate change and languages: the threat of climate-induced migration to the world's vulnerable languages", *Oxford Open Climate Change*, 4(1), 2024.
- Brunnée, J., "Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection", *ICLQ*, 2004, 351–368.
- Brunnée, J., "Procedure and Substance in International Environmental Law: Confused at a Higher Level?" *ESIL Reflections*, 2016. https://esil-sedi.eu/post_name-123/
- Brunnée, J., Toope, S. J., "Persuasion and Enforcement: Explaining Compliance with International Law", *Finnish Yearbook of International Law*, 2002, 273–299.
- Burger, M., Wentz, J., Horton, R., "The law and science of climate change attribution", *Columbia Journal of Environmental Law*, 45, 2020, 57–247.
- Camps-Valls, G., *et al*., "Artificial intelligence for modeling and understanding extreme weather and climate events", *Nature Communications*, 16, 2025, 1919.
- Cantor, D., *et al*., "International Protection, Disasters and Climate Change", *International Journal of Refugee Law*, 36(1–2), 2024, 176–197.
- Carazo, M. P., "Contextual Provisions (Preamble and Article 1)", *The Paris Agreement on Climate Change – Analysis and Commentary*, Klein, D. et al. (eds.), Oxford University Press, 2017, 107–122.
- Carr, M., Balbus, S. F. & Moser, S. C. "Sea Level Rise in a Changing Climate: What Do We Know?", in *Threatened Island Nations: Legal Implications of Rising Seas and a Changing Climate*, Michael B. Gerrard, Gregory E. Wannier (eds.), Cambridge University Press, 2013, 29–52.
- Castro de Dias, E., Larriera Santurio, S., "Human rights and the Warsaw International Mechanism", *Climate Policy*, 22(9–10), 2022, 1186–1198.
- Cervantes, M. Á., *et a*l., "Global Climate Change Action as a Jus Cogens Norm", *Environmental Policy and Law*, 52(5–6), 2022, 359–373.
- Chalabi, A., "A Right to Environment-Based Approach as a New Route for Climate Litigation", *Nordic Journal of Human Rights*, 43(3), 2025, 241–263.
- Cherry, T. L., Hovi, J., McEvoy, D. M., "Introduction", *Toward a New Climate Agreement*, Routledge, 2016, 1–18.
- Chong, A., "The Positive Obligation to Prevent Climate Harm", *Geo. Env't L. Rev.*, 34, 2021, 275–279.
- Coco, A., de Souza Dias, T., "Cyber Due Diligence", *European Journal of International Law*, 32(3), 2021, 771–806.
- Colby, H., *et al*., "Judging climate change", *Oslo Law Review*, 7(3), 2020, 168–185.
- Collado, J. H., "Education, Training, Public Awareness…", *The Paris Agreement on Climate Change*, Klein, D. *et al*. (eds.), Oxford University Press, 2017, 202–300.
- Colombo, E., "Principles of EU law in climate litigation", *China-EU Law Journal*, 2024, 1–23.
- Cook, J., *et al*., "Consensus on consensus", *Environmental Research Letters*, 11(4), 2016, 1–8.

- Czuczai, J., "The principle of solidarity in the EU legal order–some practical examples after Lisbon", *The EU as a Global Actor-Bridging Legal Theory and Practice*. Brill Nijhoff, 2017, 145–165.
- Čučković, B., "Screening International Environmental Law Through Gender Lenses: Already Gender-Sensitive, Still Not Gender-Responsive?", in I. Krstić, M. Evola, I. Ribes Moreno (eds.), *Legal Issues of International Law from a Gender Perspective. Cham: Springer International Publishing*, 2023, 133-152.
- Чучковић, Б., "Озбиљна повреда обавезе заштите животне средине", *Теме*, 37(3), 2013, 1223–1241.
- Ćemalović, U., Ćurčić, S., Igrutinović M., "Environmental contradictions in the EU accession process: lessons from a lithium mining project in Serbia", *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 2025, 1-19.
- Davies, G., "Climate Change and Reversed Intergenerational Equity: the Problem of Costs Now, for Benefits Later", *Climate Law*, 10, 2020, 266–281.
- Desai, B. H., "Regulating Global Climate Change: From Common Concern to Planetary Concern", *Environmental Policy and Law*, 52(5–6), 2022, 331–347.
- Díaz-Cruces, E., Méndez Rocasolano, M., Zamora-Ledezma, C., "Human Rights at the Climate Crossroads: Analysis of the Interconnection between Human Rights, Right to Climate, and Intensification of Extreme Climate Events", *Laws*, 13, 2024, 63. https://www.mdpi.com/2075-471X/13/5/63, приступљено 04.09.2025;
- Dingwerth, K., Herr, S., "The reinterpretation of common but differentiated responsibilities in the climate regime", *The Unmaking of Special Rights*, 2024, 95–132.
- Doelle, M., "Assessment of Strengths and Weaknesses." in *The Paris Agreement on Climate Change – Analysis and Commentary*, Klein, D. *et al*. (eds.), Oxford University Press, 2017, 338–351.
- Du Toit, L., Soyapi, C., Kotzé, L. J., "David versus Goliath? Indigenous people, carbon majors and climate litigation in South Africa", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 33(2), 2024, 326–335.
- Durel, L., "Border carbon adjustment compliance and the WTO: the interactional evolution of law", *Journal of International Economic Law*, 27(1), 2024, 18–40.
- Eckes, C., "Strategic Climate Litigation before National Courts: Can European Union Law be used as a Shield?" *German Law Journal*, 25(6), 2024, 1022–1042.
- Efthymiou, L., "Compliance with the European environmental law: Leaders and Laggards", *Euro-Mediterranean Journal for Environmental Integration*, 2025, 1–14.
- Falkner, R., "The Paris Agreement and the New Logic of International Climate Politics", *International Affairs*, 92, 2016, 1107–1125.
- Farber, D. A., "Coping with Uncertainty: Cost-Benefit Analysis, the Precautionary Principle, and Climate Change", *Washington Law Review*, 90(4), 2015, 1659–1726.
- Faure, M., Morag, G., Weber, F., "Bucking the Kuznets curve: Designing effective environmental regulation in developing countries", *Virginia Journal of International Law*, 51, 2010, 95–156.
- Federal Ministry for the Environment (BMUB), "Climate Action Plan 2050: Principles and goals of the German government's climate policy", 2016, 28–80.
- Fernando, I., "Litigating climate change – of politics and political questions", *Victoria University of Wellington Law Review*, 2018, 315–340.
- Foster, C. E., "Adjudication, arbitration and the turn to public law standards of review", *Journal of International Dispute Settlement*, 3(3), 2012, 525–558.
- Gao, S., et al., "International carbon markets under the Paris Agreement", *Advances in Climate Change Research*, 10, 2019, 21–29.

- Garben, S., "The CJEU and climate (in)activism?", *Revisiting Judicial Politics in the European Union*, Edward Elgar, 2024, 247–268.
- Gaskin, C., *et a*l., "Factors Associated with Climate Change Vulnerability and Adaptive Capacity of People with Disability", *Weather, Climate, and Society*, 9, 2017, 801–814.
- Geissdoerfer, M., *et al*., "The Circular Economy – A new sustainability paradigm?", *Journal of Cleaner Production*, 143, 2017, 757–768.
- Gewirtzman, J., Natson, S., *et al.*, "Financing Loss and Damage", *Climate Policy*, 18(8), 2023, 1076–1086.
- Ghosh, N., Kumar, V., "The Loss and Damage Fund: Questions, Concerns, and Suggestions", *Occasional Paper Series*, 2025, 1–28.
- Gibbons, E. D., "Climate change, children's rights, and intergenerational climate justice", *Health and Human Rights*, 2014, 19–31.
- Goeteyn, N., Maes, F., "Compliance mechanisms in multilateral environmental agreements", *Chinese Journal of International Law*, 10(4), 2011, 791–826.
- Green, B. A., "Lessons from the Montreal Protocol", *Environmental Law*, 39(1), 2009, 253–284.
- Gupta, A., Van Deursen, M., "Transparency deficit in the global climate regime" *npj Climate Action*, 4, 2025, 60–63.
- Gupta, J., Scheimer, S., "Future proofing the principle of no significant harm." *International Environmental Agreements*, 20, 2020, 731–747.
- Hamilton, P., "Counter(measur)ing Climate Change", *McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy*, 4(2), 2008, 83–132.
- Hefti, A., *et al*., "A Health-Centric Intersectional Approach to Climate Litigation at the European Court of Human Rights", *Harvard Human Rights Journal*, 37, 2024, 352–378.
- Heine, D., Faure, M., Dominioni, G., "The Polluter-Pays Principle in Climate Change Law." *Climate Law*, 10(1), 94–115.
- Herlin-Karnell, E., "Privatisation and Climate Change: a Question of Duties?", *Jus Cogens*, 6(1), 2024, 89–108.
- Hernández, R. A., "Due Diligence Obligations as a Tool to Manage Radical Vulnerability from Climate Change", *Understanding Vulnerability in the Context of Climate Change*, 2022, 65–84.
- Higgins, P., Short, D., South, N., "Protecting the planet: a proposal for a law of ecocide", *Crime, Law and Social Change*, 59(3), 2013, 251–266.
- Hinteregger, M., "Civil liability and the challenges of climate change", *Journal of European Tort Law*, 8(2), 2017, 238–259.
- Horn, L., "Climate Change and the Common Concern of Humankind", *Australian Journal of Environmental Law*, 2(1), 2015, 24–56.
- Hovi, J., *et al.*, "A credible compliance enforcement system for the climate regime", *Climate Policy*, 12(6), 2012, 741–754.
- Huggins, A., "The Paris Agreement's Article 15 Mechanism", *Debating Climate Law*, 2021, 99–110.
- Hussain Malik, I., *et al.*, "Monitoring climate change impacts in Inuit communities", *Cambridge Prisms: Coastal Futures*, 3, 2025, 1–18.
- Ibrahim, A. M., Hefti, A., "Contributions of the African Human Rights System to International Climate Law", *Yale Journal of International Law*, 2025, preprint, 1–38.
- Iyengar, S., "Human rights and climate wrongs: Mapping the landscape of rights-based climate litigation", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 32(2), 2023, 299–309.

- Jacek, K., Tańczuk, M., Jendryasek, Ł., "Planning energy transition and decarbonisation of district heating systems in Poland", *Energy*, 2025, 1–25.
- Jaeger, C., Mielke, J., Schütze, F., *et al*., "The European Green Deal – More Than Climate Neutrality", *Intereconomics*, 2, 2021, 99–107.
- James, C., "Food, dignity, and the European Court of Human Rights", *Legal Studies*, 44(3), 2024, 519–536.
- James, R., *et al.*, "Characterising loss and damage", *Nature Climate Change*, 4(11), 2014, 938–941.
- Jingzhi, Z., Yuhuan, Z., Lu Zheng, "The impact of the EU carbon border adjustment mechanism on China's exports to the EU", *Energies*, 17(2), 2024, 509–522.
- Johansson, A., *et al.*, "Evaluating progress on loss and damage", *Climate Policy*, 22(9–10), 2022, 1199–1212.
- Johansson, V.,"Just Transition as an Evolving Concept in International Climate Law", *Journal of Environmental Law, Vol. 35, Issue 2*, 2023, 229-249.
- Johnston, R., Rosenberger, R. S., "Methods, trends and controversies in contemporary benefit transfer ", *Journal of Economic Surveys*, 24(3), 2010, 479–510.
- Jörgens, H., *et al*., "Varieties of Climate Governance ", *npj Climate Action*, 4, 2025, 116–120.
- Kahl, V., "A human right to climate protection", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 40(2), 2022, 158–179.
- Kalis, M., Priebe, A. L., "The right to climate protection and fundamental rights", 2024, 265–275.
- Kangasmaa, S., Paloniitty, T., "Expert Judges in Finnish Environmental Administrative Judicial Review ", *European Energy & Environmental Law Review*, 27, 2018, 125–139.
- Karageorgou, V., "The Environmental Integration Principle in EU Law", *European Papers*, 1, 2023, 160–180.
- Kaul, I., Grunberg, M., Stern, A., "Defining global public goods", in *Global Public Goods*, 1999, 2–19.
- Khan, M. R., "Polluter-Pays Principle: The Cardinal Instrument for Addressing Climate Change", *Laws*, 4(3), 2015, 638–653.
- Khojasteh, D., *et al*., "Climate change science is evolving toward adaptation and mitigation solutions", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2024, 1–18.
- Klein, A. L., "Responsibility for climate change under ARSIWA", *Groningen Journal of International Law*, 11(1), 2024, 23–38.
- Klinsky, S., *et al.* "Did the first global Stocktake successfully assess progress towards the Paris goals 'in light of equity'?", *Earth System Governance 27*, 2026, 1-11.
- Koh, N. S., Ituarte-Lima, C., Hahn, T., "Mind the Compliance Gap", *Transnational Environmental Law*, 11(1), 2022, 39–67.
- Kokott, J., Sobotta, C., "Kadi Case – Constitutional Core Values and International Law", *European Journal of International Law*, 23, 2012, 1015–1024.
- Kotzé, L. J., French, D., "A critique of the Global Pact for the environment", *International Environmental Agreements*, 18, 2018, 811–838.
- Крстић, И., Чучковић, Б., „Приступање Европске уније Европској конвенцији о људским правима као вид унапређења заштите људских права у Европи", *Анали Правног факултета у Београду*, 64(2), 2016, 50–74.
- Kourouni, M., "The Interplay Between International Environmental Law and the Global Reach of EU Law ", *De Jure Journal*, 17(1), 2024. 74-90.
- Kugler, N. R., Moraga Sariego, P., "Climate change damages", *Climate Risk Management*, 13, 2016, 103–111.

- Kulovesi, K., *et al.,* "The European climate law", *Journal of Environmental Law*, 36(1), 2024, 23–42.
- Lancos, P. L., "Flexibility and Legitimacy – The Emissions Trading System under the Kyoto Protocol ", *German Law Journal*, 9(11), 2008, 1625–1651.
- Lapaš, D., "Climate Deterritorialized Nations ", *Canadian Yearbook of International Law*, 2021, 1–35.
- Lawrence, M., "Evaluating climate geoengineering proposals", *Nature Communications*, 9, 2018, 1–19.
- Legas, B., "Climate Change Sceptics ", *European Review*, 21(1), 2013, 85–93.
- Lehmann, S., Schleich, J., "Auctioning in the EU ETS ", *Journal of Environmental Management*, 2025 (preprint).
- Leka, J., Furnham, A., "Correlates of climate change skepticism", *Frontiers in Psychology*, 2024, 1–13.
- Less, E., "Responsibility and liability for climate loss and damage after Paris", *Climate Policy after the Paris Conference*, Routledge, 2021, 73–84.
- Lloyd, E. A., *et al.,* "Climate scientists set the bar of proof too high ", *Climatic Change*, 165, 2021, 55–64.
- Lloyd, I., Oppenheimer, M., "Design of international geoengineering governance ", *Global Environmental Politics*, 14(2), 2014, 45–63.
- Lockley, A., Coffman, D. D., "Geoengineering and the blockchain", *Frontiers in Engineering Management*, 6, 2019, 38–51.
- Lou, H. L., Sieh, H. S., "Towards Zero: Net-Zero Energy Buildings." *Sustainability*, 16, 2024, 4735.
- Lulić, M., Muhvić, D., Rešetar Čulo, I., "Climate refugees terminology." *ECLIC*, 7, 2023, 3–32.
- Лукић Радовић, М., "Лојалност унутар Европске уније." *Анали Правног факултета у Београду*, 66(3), 2018, 235-249.
- Lupin, D., Nekura, R., "Advisory opinion in African human rights system." u *The Role of Advisory Opinions in International Law*, Brill Nijhoff, 2024, 142–171.
- Maguire, R., "Common but Differentiated Responsibility in the 2020 Climate Regime", *Carbon & Climate Law Review*, 2013, 260–269.
- Malaihollo, M., "Due Diligence in International Environmental Law ", *Netherlands International Law Review*, 68, 2021, 121–155.
- Malley, C., *et al.,* "Roadmap to achieve the global methane pledge ", *Environmental Research: Climate*, 2(1), 2023, 1–15.
- Maljean-Dubois, S., "The No-Harm Principle." in *Debating Climate Law*, Cambridge University Press, 2021, 15–28.
- Maljean-Dubois, S., "Was the Global Pact for the Environment a good idea?", *Yearbook of international disaster law*, Brill, 2021, 2 (1), 283–313.
- Martin, P., "If You Don't Know How to Fix It, Please Stop Breaking It ", *Foundations of Science*, 2, 1997, 263–292.
- Martini, C., "From Fact to Applicable Law: What Role for the International Climate Change Regime in Investor-State Arbitration?", *Canadian Yearbook of International Law*, 2024, 1-36.
- Matsui, Y., "Common but Differentiated Responsibilities ", *International Law and Sustainable Development*, 2004, 73–96.
- Mayer, B. "The Applicability of the Principle of Prevention to Climate Change: A Response to Zahar ", 2015, 5(1-2) *Climate Law*,

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2636634, приступљено 14.06.2022.
- Mayer, B., "Climate Change Adaptation and the Law", *Virginia Environmental Law Journal*, 39(2), 2021, 141–176.
- Mayer, B., "Climate change reparations and state responsibility ", *Asian Journal of International Law*, 7(1), 2017, 185–216.
- Mayer, B., "Construing International Climate Change Law As a Compliance Regime", *7 TEL*, 2018, 115-137.
- Mayer, B., "Environmental Assessments in the Context of Climate Change: The Role of the UN Economic Commission for Europe", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, Vol. 28, 2019, 82-93.
- Mayer, B., "Highest possible ambition standard", *International & Comparative Law Quarterly*, 73(2), 2024, 285–317.
- Mayer, B., "The Relevance of the No-Harm Principle to Climate Change Law and Politics", *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, 19, 2016, 79-104.
- McDonald, N., "Role of Due Diligence in International Law ", *International and Comparative Law Quarterly*, 68(4), 2019, 1041–1054.
- McGee, J., Steffek, J., "Copenhagen Turn in Global Climate Governance ", *Journal of Environmental Law*, 28(1), 2016, 37–63.
- Meinshausen, M., *et al*., "Paris Agreement pledges and warming." *Nature*, 604, 2022, 304–309.
- Méndez Rocasolano, M., "Law, climate manipulation through geoengineering techniques and objective 13 of sustainable development, action for the climate. the voice that calls in the desert", *Revista Opinião Jurídica 17*: 26, 2019, 166-193.
- Michel, G. J., *et al*., "Evaluating the Bonn–Marrakesh agreement", *Climate Policy*, 2(1), 2002, 111–117.
- Михајловић, А., "Право на здраву животну средину", *Анали Правног факултета у Београду*, 66(1), 2018, 236–255.
- Milutinović, S., "Policy framework evaluation of climate change adaptation in the Republic of Serbia", *Teme-Časopis za Društvene Nauke,* 48(3), 2024, 761–775.
- Minnerop, P., "Climate Causality: From Causation to Attribution", *Cambridge Handbook on Climate Change Litigation*, Cambridge University Press, 2025, 415–444.
- Minnerop, P., "Nationally Determined Contributions post-Global Stocktake: The Making of Prescribed Qualified Unilateral Acts in International Law", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 58(1), 2025, 44-117.
- Mitchell, R. B., "International environmental agreements: a survey of their features, formation, and effects", *Annual Review of Environment and Resources*, 28(1), 2003, 429–461.
- Morin, J. F., Allan, J., Jinnah, S., "The survival of the weakest", *environmental governance literature*, 2024. 327-345
- Mota, C., van Iersel, D., "Federalising tendencies of the principle of sincere cooperation", *Warwick Undergraduate Law Journal*, 1, 2021, 19–64.
- Nand, M., Bardsley, D., Suh, J., "Climate change loss and damage governance in Fiji", *Local Environment*, 28(6), 2023, 768–783.
- Naglieri, G., "Mapping the Transformative Potential of KlimaSeniorinnen: Evolving Patterns in European Climate Litigation", 2025, preprint.
- Nash, J. R., "Too much market? Conflict between tradable pollution allowances and the polluter pays principle", *Harvard Environmental Law Review*, 24, 2000, 1–59.

- Nolan, A., "Children and future generations rights before the courts: the vexed question of definitions", *Transnational Environmental Law 13.3*, 2024, 524-544.
- Nordhaus, W. D., "A Review of the Stern Review", *Journal of Economic Literature*, 45, 2007, 686–702.
- Nordlander, L., "Constitutional boundaries after Verein KlimaSeniorinnen: Lessons on domestic rights-based climate change litigation from the Swedish Supreme Court's Aurora Judgment", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 34.2, 2025, 566–571.
- Otto, F., "Attribution of extreme events to climate change", *Annual Review of Environment and Resources*, 48(1), 2023, 813–828.
- Paleari, S., "The Impact of the European Green Deal", *Journal of Environment & Development*, 31(2), 2022, 196–220.
- Pantić, M., Maričić, T., Milijić, S., "Climate change and spatial planning in Serbia", *Applied Sciences*, 14(4), 2024, 1530.
- Pedersen, O. W., "Precautionary Principle and Custom", *Transnational Environmental Law*, 3(2), 2014, 323–339.
- Peel, J., "The Living Wonders Case", *Journal of Environmental Law*, 36(1), 2024, 125–132.
- Pellet, A., "The ILC's Articles on State Responsibility", *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, 2010, 75–94.
- Perona, R., Luna-Salas, F., "The Urgenda Climate Case Revisited", *Saber, Ciencia y Libertad*, 19(1), 2024, 117–139.
- Peterson, L., van Asselt, H., "Risks to implementation of NDCs", *Climate Policy*, 26(3), 2026, 462–476.
- Piazza, A., "Collective Responsibility in Climate Governance", *Sustainability*, 13(8), 2021.
- Poortinga, W., *et al*., "Climate scepticism." *Global Environmental Change*, 21, 2011, 1015–1024.
- Popadić Nikolić, S., "Climate change and human health in Serbia", *Pravni zapisi*, 2025, 146–166.
- Portugal-Pereira, J., *et al*., "Risk assessment of nuclear power projects", *Energy Policy*, 120, 2018, 158–166.
- Prasad, S., *et al*., "Enhanced Transparency Framework in Paris Agreement", CEEW Report, 2018. 19-27
- Presburger Ulniković, V., *et al*., "Serbia's Path to Climate Resilience." *Global Sustainability Challenges*, 3(1), 2025, 31–37.
- Raible, L., "States' Extraterritorial Jurisdiction in Relation to GHG Emissions after *Duarte Agostinho v. Portugal*", *European Convention on Human Rights Law Review*, vol. 1, 2025, 1–19.
- Rajamani, L., "Ambition and Differentiation in the 2015 Paris Agreement: Interpretative Possibilities and Underlying Politics", *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 65, no. 2, 2016, 493–514.
- Rajamani, L., "Integrating Human Rights in the Paris Climate Architecture: Contest, Context, and Consequence", *Climate Law*, vol. 9, no. 3, 2019, 180–201.
- Rajamani, L., "The Principle of Common but Differentiated Responsibility and the Balance of Commitments under the Climate Regime", *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, vol. 9, no. 2, 2000, 120–135.
- Rajamani, L., Guérin, E., "Central Concepts in the Paris Agreement and How They Evolved", *The Paris Agreement on Climate Change: Analysis and Commentary*, Klein,

D., Carazo, M. P., Doelle, M., Bulmer, J., Higham, A. (eds.), Oxford University Press, Oxford, 2017, 74–79.
- Rao, T., "Non-Compliance Procedures", *Yearbook of International Environmental Law*, 2025, 1–5.
- Ratliff, D., "The PCA Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment", *Leiden Journal of International Law*, vol. 14, no. 4, 2001, 887–896.
- Redvers, N., *et al*., "Carbon Markets: A New Form of Colonialism for Indigenous Peoples?", *The Lancet Planetary Health*, vol. 9, no. 5, 2025, 421–430.
- Reetz, N. S., "State Responsibility and the ICJ's Advisory Opinion on Climate Change: One Step at a Time", y *The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change*, Tigre, M. A., Bönnemann, M., De Spiegeleir, A. (eds.), Verfassungsbooks, 2025, 97–108.
- Rhim, N., *et al.*, "Adverse Health Effects of Climate Change and Air Pollution in People with Disabilities: A Systematic Review", *Epidemiology and Health*, vol. 46, 2024, 1–13.
- Rosen, A. M., "The Wrong Solution at the Right Time: The Failure of the Kyoto Protocol on Climate Change", *Politics & Policy*, vol. 43, no. 1, 2015, 30–58.
- Rosencranz, A., Jamwal, K., "Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities: Did This Principle Ever Exist?", *Environmental Policy and Law*, vol. 50, no. 4–5, 2020, 291–297.
- Sachs, N. M., "The Paris Agreement in the 2020s: Breakdown or Breakup", *Ecology Law Quarterly*, vol. 46, no. 3, 2019, 865–910.
- Saladin C., "Precautionary principle in international law", *Int J Occup Environ Health*, 6(4): 2000, 270-80.
- Salimi Turkamani, H., "The Legal Nature of the Climate Change Regime: Fluctuation between Lex Lata and Lex Ferenda", *Utrecht Journal of International and European Law*, 38(1), 2023, 1–13.
- Samuel, S. A., "Greening International Law en route to Agenda 2030: The Role of Youth in Enhancing the Soft Power of Climate Justice", *Yearbook of International Environmental Law*, 33, 2022, 3–17.
- Sarkki, S., *et al*., "Embracing policy paradoxes: EU's Just Transition Fund and the aim 'to leave no one behind'", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 22, 2022, 761–792.
- Saul, R., Barnes, R., Elliott, M., "Is climate change an unforeseen, irresistible and external factor – a force majeure in marine environmental law?", *Marine Pollution Bulletin*, 113(1–2), 2016, 25–35.
- Savaresi, A., "UN Human Rights Bodies and the UN Special Rapporteur on Human Rights and Climate Change: All Hands on Deck", *Yearbook of International Disaster Law Online*, 4(1), 2023, 396–409.
- Savasan, Z., "A Brief Assessment on the Paris Climate Agreement and Compliance Issue", *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 2017, 107–125.
- Scherr, J., Gregg, J., "Johannesburg and Beyond: The 2002 World Summit on Sustainable Development and the Rise of Partnerships", *GEO International Environmental Law Review*, 18, 2006, 425–438.
- Schirmer, J. E., "Climate Liability after Lliuya v RWE: Causation and Duty Demystified", *Journal of European Tort Law*, 16(3), 2025, 265–295.
- Schlacke, S., *et al.*, "Implementing the EU Climate Law via the 'Fit for 55' package", *Oxford Open Energy*, 1, 2022, 7–11.

- Schmalenbach, K., "States Responsibility and Liability for Transboundary Environmental Harm", Gailhofer, P., Krebs, D., Proelss, A., Schmalenbach, K., Verheyen, R. (eds.), *Corporate Liability for Transboundary Environmental Harm*, Springer, 2023, 43–84.
- Schmidt, C., "A Closer Look at Climate Change Skepticism", *Environmental Health Perspectives*, 2010, 537–540.
- Schomberg, R. von, "The precautionary principle and its normative challenges", u: Jones, J. S., Schomberg, R. von (eds.), *Implementing the Precautionary Principle: Perspectives and Prospects*, Edward Elgar Publishing, 2006, 19–41.
- Scotford, E., "Environmental Principles across Jurisdictions: Legal Connectors and Catalysts",Lees, E., Viñuales, J. E. (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Environmental Law*, 2019, 651–674.
- Scott, S. V., Keenan, P. J., Ku, C., "The creation of a climate change court or tribunal", in: *Climate Change and the UN Security Council*, Edward Elgar Publishing, 2018, 66–84.
- Sébastien, J. *et al*., "A systematic analysis of disability inclusion in domestic climate policies." *npj Climate Action, 4(1)*, 2025, 24–31.
- Sen, A., "Rights and Agency", *Philosophy and Public Affairs*, 11(1), 1982, 3–39.
- Serón Arizmendi, N., "Seeking Climate Justice in the European Court of Human Rights: Reflections on the Duarte Agostinho Case", *Environmental Policy and Law*, 55(4–5), 2025, 109–119.
- Seršić, M., "Liability of States Sine Delicto", *Polish Yearbook of International Law*, 44, 2024, 443–450.
- Setzer, J., Vanhala, L. C., "Climate change litigation: A review of research on courts and litigants in climate governance", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 10(3), 2019, 1–19.
- Shah, A. M., "Polluter Pays Principle", *International Journal of Law Management & Humanities*, 2023, 125–150.
- Shanaah, S., Fritsche, I., Osmundsen, M., "The effect of climate change threat on public attitudes towards ethnic and religious minorities and climate refugees", *Group Processes & Intergroup Relations*, 28(1), 2025, 67–96.
- Shelton, D., "Normative hierarchy in international law", *American Journal of International Law*, 100(2), 2006, 291–323.
- Shumba, D. S., "A call for action: Insights from the pre-COP28 scholarly discourse and beyond the operationalization of the Loss and Damage Fund", *Climate Resilience and Sustainability*, 3(4), 2024, 1–18.
- Silva da T., *et al.*, "Precautionary Principle: Definition of Beacons for Prudent Application", *Veredas do Direito*, 15, 2018, 39–66.
- Singer, P., "One Atmosphere", Gardiner, S. M. *et al.* (ed.), *Climate Ethics: Essential Readings*, Oxford University Press, 2010, 181–199.
- Souter, J., "Towards a theory of asylum as reparation for past injustice", *Political Studies*, 62(2), 2014, 326–342.
- Spinedi, M., "International Crimes of State: The Legislative History", in Weiler, J., Cassese, A., Spinedi, M. (eds.), *International Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility*, De Gruyter, 1989, 7–138.
- Stavins, R. N., "What can we learn from the grand policy experiment? Lessons from SO2 allowance trading", *Journal of Economic Perspectives*, 12(3), 1998, 69–88.

- Stein, J. von, "The International Law and Politics of Climate Change Ratification of the United Nations Framework Convention and the Kyoto Protocol", *Journal of Conflict Resolution*, 2, 2008, 243–268.
- Stone, C., "Should Trees Have Standing?", *Thinking About the Environment*, Routledge, 2015, 221–226.
- Стојановић, Б., "Теитиота случај." *Зборник Правног факултета у Нишу*, 59(87), 2020, 73–89.
- Suárez Pérez, I., Kallhauge, A. C., "Adaptation (Article 7)", Klein, D. et al. (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change – Analysis and Commentary*, Oxford University Press, 2017, 196–223.
- Шекарић-Стојановић, Н., "Енергетска дипломатија ЕУ." *Међународна политика*, 75(1191), 2024, 345–366.
- Tabau, A. S., "Shared Accountability of the European Union and its Member States in the Climate Change Regime", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 22(1), 2013, 91–102.
- Taylor, P., "Common heritage of mankind and common concern of humankind", in Faure, M. (ed.), *Elgar Encyclopedia of Environmental Law*, Edward Elgar, 2023, 303–332.
- Thorgeirsson, H., "Objective (Article 2.1)", in Klein, D. *et al*. (eds.), *The Paris Agreement on Climate Change – Analysis and Commentary*, Oxford University Press, 2017, 123–130.
- Tietjen, B., Gopalakrishnan, T., "Loss and damage funding in the UN climate negotiations: from dialogue to reality", *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 65(3), 2023, 18–28.
- Tigre, M. A., Urzola, N., Goodman, A., "Climate litigation in Latin America: is the region quietly leading a revolution?", *Journal of Human Rights and the Environment*, 14(1), 2023, 67–93.
- Тинтор, Ј. „Значај случаја Ургенда за развој климатских парница на подручју Европе", *Страни правни живот*, 65(2), 2021, 249–265.
- Тинтор, Ј., „Екоцид као међународно кривично дело." *Копаоничка школа природног права*, 2021, 275–292.
- Тинтор, Ј., „Међународна одговорност у сајбер простору", у *Српски годишњак за међународно право*, 2023, 270–293.
- Тинтор, Ј., „Право на чисту и здраву животну средину." *Harmonius*, 2022, 313–334.
- Тодић, Д., „Климатске промене-глобални чинилац међународних односа и лидерске амбиције Европске уније", у Станковић, Н., Дабић, Д., Бандов Г., (ур.), *Развојни правци Европске уније након пандемије ковид 19,* Институт за међународну политику и привреду, 2021 59–76.
- Тодић, Д., Тинтор, Ј., „Директиве ЕУ и транспозиција", *Европско законодавство*, 75, 2021, 53–71.
- Trouwborst, A., "The precautionary principle in general international law: combating the Babylonian confusion", *Review of European Community & International Environmental Law*, 16(2), 2007, 185–195.
- Тубић, Б., „Начело предострожности", *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 48, 2014, 367–384.
- Van Deursen, M., Gupta, A., "Transparency is what states make of it: whose climate priorities are reflected in the Paris Agreement's enhanced transparency framework?", *Climate Policy*, 24(9), 2024, 1293–1308.

- Van Deursen, M., Gupta, A., Prasad, S. S., Weikmans, R., "Between a Rock and a Hard Place: Unpacking India's Engagement in UNFCCC Transparency Arrangements", *Climate Policy*, 26(4), 2026, 662–676.
- Van Hecke, K., "The Flexible Mechanisms Under the Kyoto Protocol", *Studia Diplomatica*, 61(1), 2008, 149–175.
- Vanhala, L., Calliari, E., "Governing people on the move in a warming world: Framing climate change migration and the UNFCCC Task Force on Displacement", *Global Environmental Change*, 76, 2022.
- Verschuuren, J., "The State of the Netherlands v. Urgenda Foundation: The Hague Court of Appeal upholds judgment requiring the Netherlands to further reduce its greenhouse gas emissions", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 28(1), 2019, 94–98.
- Vinicius Zanella, T., Cabral, R. P., "The Application of the Precautionary Principle in International Law: An Analysis of the Contribution of the International Tribunal for the Law of the Sea", *Veredas do Direito*, 14, 2017, 229–259.
- Viñuales, J. E., "Due Diligence in International Environmental Law", in Krieger, H., Peters, A., Kreuzer, L. (eds.), *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford University Press, 2020, 121–155.
- Viveros-Uehara, T., "Litigating Climate Justice", *Verfassung und Recht in Übersee*, 56(2), 2023, 321–350.
- Voigt, C., "Doing the Utmost: Due Diligence as the Standard of Conduct in International Climate Law", Tigre, M. A., Bönnemann, M., De Spiegeleir, A. (eds.), *The ICJ's Advisory Opinion on Climate Change*, 2025, 61–82.
- Voigt, C., "State responsibility for climate change damages", *Nordic Journal of International Law*, 77(1–2), 2008, 1–22.
- Voigt, C., "The power of the Paris Agreement in international climate litigation", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 32(2), 2023, 237–249.
- Voigt, C., Ferreira, F., "Dynamic Differentiation: The Principles of CBDR-RC, Progression and Highest Possible Ambition in the Paris Agreement", *Transnational Environmental Law*, 5(2), 2016, 285–303.
- Wang, M., Kuusi, T., "Trade flows, carbon leakage, and the EU Emissions Trading System", *Energy Economics*, 134, 2024, pp. 1–13.
- Webster, D., "Letter to Henry Stephen Fox", Shewmaker, K. E. (eds.), *The Papers of Daniel Webster: Diplomatic Papers*, vol. 1, Dartmouth College Press, 1983, 1841–1843.
- Weiss, C., "Scientific Uncertainty and Science-Based Precaution", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 3, 2002, 137–166.
- Weiss, E. B., "Invoking state responsibility in the twenty-first century", *American Journal of International Law*, 96(4), 2002, 798–816.
- Werksman, J., "Remarks on the International Legal Character of the Paris Agreement", *Maryland Journal of International Law*, 34, 2020, 343–364.
- Wewerinke-Singh, M., "Climate Protection Obligations under the European Convention on Human Rights: The KlimaSeniorinnen Judgment: ECtHR 9 April 2024, No. 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland." *European Constitutional Law Review* 21.2, 2025, 356-374.
- Wirth, J., "The Trail Smelter Dispute: Canadians and Americans Confront Transboundary Pollution, 1927–41", *Environmental History*, 1–2(1996), 34–51.

- Wong, D., "Sovereignty sunk? The position of sinking states at international law", *Melbourne Journal of International Law*, 14(2), 2013, 346–391.
- Yang, Y., "Integrating cultural heritage into climate displacement law: the Carteret islanders case", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 2025, 1–24.
- Zahar, A., "The Polluter Pays Principle and its Ascendancy in Climate Change Law", *National Taipei University Law Review*, 14, 2020, 129–180.
- Zaklan, A., Wachsmuth, J., Duscha, V., "The EU ETS to 2030 and beyond: adjusting the cap in light of the 1.5°C target and current energy policies", *Climate Policy*, 21(6), 2021, 778–791.
- Zheng, X., "What we talk about when we talk about compliance: The case of the Convention on Biological Diversity and its protocols", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 34(2), 2025, 435–449.
- Zhuk, A., "Artificial Intelligence Impact on the Environment: Hidden Ecological Costs and Ethical-Legal Issues", *Journal of Digital Technologies and Law*, 1(4), 2023, 932–954.
- Zihua, G., Voigt, J., Werksman, J., "Facilitating Implementation and Promoting Compliance With the Paris Agreement Under Article 15: Conceptual Challenges and Pragmatic Choices", *Climate Law*, 9(2), 2019, 65–100.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- About the IPCC, https://www.ipcc.ch/about/, приступљено 04.04.2022.
- Adeyemi, F. A., *et al.*, "Climate Risks and Financial Stability: A Global Evidence", *Finance Research Open*, 2025, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S3050700625000325, приступљено 18.12.2025.
- Agroberichten Buitenland, "Serbia: Climate change is taking its toll on the environment and on agriculture", https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2024/07/12/serbia-climate-change-is-taking-its-toll-on-the-enviornment-and-on-agriculture, приступљено 17.01.2026.
- Aichi Biodiversity Targets, https://www.cbd.int/sp/targets, приступљено 08.03.2025.
- Amnesty International, "Indigeonus Peoples Rights", https://www.amnesty.org/en/what-we-do/indigenous-peoples/#:~:text=There%20are%20more%20than%205%2C000,speak%20more%20than%204%2C000%20languages, приступљено 11.10.2025.
- Anderson, S., "COP19 in Warsaw – a private finance climate conference?", https://www.iied.org/cop19-warsaw-private-finance-climate-conference, приступљено 27.04.2022.
- IIED, "IIED at the UN Climate Change Conference (COP19)", https://www.iied.org/iied-un-climate-change-conference-cop19, приступљено 27.04.2022.
- AOSIS Leaders Declaration on Sea Level Rise and Statehood, https://www.aosis.org/aosis-leaders-declaration-on-sea-level-rise-and-statehood/, приступљено 02.03.2025.
- AP, "26% world population lacks clean drinking water, 46% sanitation: UN report", https://indianexpress.com/article/world/un-world-water-development-report-2023-clean-water-access-8511880/, приступљено 05.09.2025.

- AP, “Climate change gave significant boost to Milton’s destructive rain, winds, scientists say“, https://apnews.com/article/hurricane-milton-climate-change-greenhouse-gases-fossil-fuels-aa1c971c228feb9da6f36fb9cc46ee81, приступљено 23.01.2026.
- Asunción, F., “Almost 1300 Affected by the Eruption of La Palma Will Have to Return the Government Aid“, November 21. https://www.vozpopuli.com/espana/casi-1300-afectados-erupcion-palma-devolver-ayudas-gobierno.html, приступљено 01.09.2025.
- Autonet, „EU bi da ukine subvencije za fosilna goriva“, http://www.netauto.rs/srpski/news/article/eu-bi-da-ukine-subvencije-za-fosilna-goriva, приступљено 01.12.2023.
- Bacchetta, S., “From Rio to Paris: International Climate Change Treaties Between Consensus and Efficacy“, https://www.e-ir.info/pdf/100445, приступљено 16.05.2025.
- Balkan Green Energy News, Na pomolu preokret u klimatskim politikama – Danska prva na svetu preuzela odgovornost za gubitak i štetu zbog klimatskih promena“, https://balkangreenenergynews.com/rs/na-pomolu-preokret-u-klimatskim-politikama-danska-prva-na-svetu-preuzela-odgovornost-za-gubitak-i-stetu-zbog-klimatskih-promena/, приступљено 08.05.2025.
- Barbuzano, J., “The Little Ice Age Wasn’t Global, but Current Climate Change Is,“ https://eos.org/articles/the-little-ice-age-wasnt-global-but-current-climate-change-is, приступљено 30.03.2022.
- Bassetti, F.,“Success or failure? The Kyoto Protocol’s troubled legacy”, https://www.climateforesight.eu/articles/success-or-failure-the-kyoto-protocols-troubled-legacy/, приступљено 26.11.2023.
- BBC News, “Klimatske promene: Posledice globalnog zagrevanja ne možemo da popravimo - izveštaj UN“, https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-60561062, приступљено 14.12 2023.
- BBC News, “Zašto nas se klimatske promene tiču“, https://www.bbc.com/serbian/lat/mozaik-43251526, приступљено 10.07.2022.
- BBC News, “Загађење ваздуха у Србији: Може ли порез на угљеник да помогне и како“, https://www.bbc.com/serbian/articles/cly1e26r454o/cyr, приступљено 08.01.2026.
- Behl, T., Cercel, L.,“Arbitrating climate change disputes“ https://dailyjus.com/world/2025/09/arbitrating-climate-change-disputes, приступљено 10.04.2025.
- Bhandari P., *et al*., “What Is ’Loss and Damage’ from Climate Change? 6 Key Questions, Answered“, https://www.wri.org/insights/loss-damage-climate-change, приступљено 08.10.2022.
- Bhushan, C., “After 25 years of failure, we should abandon the UNFCCC“, https://www.climatechangenews.com/2019/03/27/25-years-failure-abandon-unfccc/, приступљено 21.11.2023.
- *Blic*, “Rusija ne da potpis: Pariski sporazum o klimatskim promenama neće biti ratifikovan još 3 godine“, https://www.blic.rs/vesti/svet/rusija-ne-da-potpis-pariski-sporazum-o-klimatskim-promenama-nece-biti-ratifikovan-jos/v8mzsmw, приступљено 27.04.2022.
- Bloomberg, “Demanding Bigger Emissions Cuts, Korean Teens Sue Government”, https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-13/korean-teens-sue-government-demanding-bigger-cut-in-emissions, приступљено 27.12.2022.

- Bodansky, D., “The Durban Platform Negotiations: Goals and Options“, https://www.belfercenter.org/publication/durban-platform-negotiations-goals-and-options, приступљено 26.05.2023.
- Boyd, D., “World’s Highest Court Embraces the Right to a Healthy Environment“, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/07/29/worlds-highest-court-embraces-the-right-to-a-healthy-environment/, приступљено 11.09.2025.
- Britannica, “Common but differentiated responsibilities“, https://www.britannica.com/topic/common-but-differentiated-responsibilities, приступљено 26.11.2023.
- Bui, M., "The climate crisis requires solidarity between generations”, https://www.if.org.uk/2021/07/17/the-climate-crisis-requires-solidarity-between-generations/, приступљено 05.05.2022.
- Bulgaria's climate action strategy, 2024, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767172/EPRS_BRI(2024)767172_EN.pdf, приступљено 05.01.2026.
- C2ES, “Understanding Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement”, https://www.c2es.org/wp-content/uploads/2021/02/understanding-nationally-determined-contributions-under-the-paris-agreement.pdf, приступљено 07.12.2023.
- Carbon Brief, “Explainer: ‘Desertification’ and the role of climate change“, https://www.carbonbrief.org/explainer-desertification-and-the-role-of-climate-change, приступљено 10.02.2022.
- Center for climate and energy solutions, “Hurricanes and Climate Change“, https://www.c2es.org/content/hurricanes-and-climate-change/, приступљено 01.10.2022.
- Cho, R., “Attribution Science: Linking Climate Change to Extreme Weather“, https://news.climate.columbia.edu/2021/10/04/attribution-science-linking-climate-change-to-extreme-weather/, приступљено 23.01.2026.
- Circular ecology, “The Kyoto Protocol: Climate Change Success or Global Warming Failure?“, https://circularecology.com/news/the-kyoto-protocol-climate-change-success-or-global-warming-failure, приступљено 31.03.2022.
- Clark, L., “Juliana climate case arrives at international court“, https://subscriber.politicopro.com/article/eenews/2025/09/26/juliana-climate-case-arrives-at-international-court-00580991, приступљено 22.10.2025.
- Clean Hydrogen Partnership, “Who we are“, https://www.clean-hydrogen.europa.eu/about-us/who-we-are_en, приступљено 15.12. 2025.
- Clear IAS, “Stockholm Declaration: UN Conference on the Human Environment 1972”, https://www.clearias.com/stockholm-declaration/, приступљено 09.12.2024.
- Climate Adaption Platform Netherlands, “National strategy“ https://klimaatadaptatienederland.nl/en/policy-programmes/national-strategy/, приступљено 23.12.2025.
- Climate Change 2021: The Physical Science Basis, Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, 2021, Chapter 12, “Climate Change Information for Regional Impact and for Risk Assessment”. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/chapter/chapter-12/, приступљено 08.06.2025.
- Climate policy info hub, “Overview of Climate Targets in Europe”, http://climatepolicyinfohub.eu/overview-climate-targets-europe, приступљено 18.05.2023.

- Climate Scanner, „Serbia“ https://climatescanner.org/global-overview/reports/full-evaluation/serbia, приступљено 04.01.2026.
- “Climate Litigation Network“, https://climatelitigationnetwork.org/, приступљено 09.04.2025.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women, https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw, приступљено 23.04.2025.
- “COP27: Fond za gubitak i štetu spasio od debakla globalne pregovore o klimi“, https://balkangreenenergynews.com/rs/cop27-fond-za-gubitak-i-stetu-spasao-od-debakla-globalne-pregovore-o-klimi/ , приступљено 21.03.2025.
- Danas, “ Lažne informacije o klimatskim promenama na Fejsbuku prikupe i preko milion pregleda dnevno“, https://www.danas.rs/svet/lazne-informacije-o-klimatskim-promenama-na-fejsbuku-prikupe-i-preko-milion-pregleda-dnevno/, приступљено 28.02.2025.
- Danas, “Srbiji nedostaju veštaci za ekološke sporove: Registar nije proširen više od decenije”, https://www.danas.rs/vesti/klimatske-promene/sudski-vestaci-ekoloski-sporovi/, приступљено 21.01.2026.
- De Schutter O., “The right to food”, https://www.pass.va/content/dam/casinapioiv/pass/pdf-volumi/acta/acta_15/acta15-deschutter.pdf, приступљено 15.12.2022.
- Demeure, V., “Why is Donald Trump a concern for the climate?“, https://www.ofi-invest-am.com/en/support/a-word-on-why-is-donald-trump-a-concern-for-the-climate-/67977eaa91727, приступљено 28.02.2025.
- Dnevnik.hr, “Naučnici upozoravaju: ‘Lednik sudnjeg dana’ jedva da se drži za kontinent”, https://rs.n1info.com/scitech/naucnici-upozoravaju-lednik-sudnjeg-dana-jedva-da-se-drzi-za-kontinent/, приступљено 07.09.2022.
- Draft Global Pact for Environment, https://globalpactenvironment.org/uploads/EN.pdf, приступљено 15.05.2023.
- Eastwood, S., *et al.,* “ESG Litigation: German Federal Constitutional Court Rules That The German Federal Climate Change Act Is Partially Unconstitutional“, https://www.eyeonesg.com/2021/06/esg-litigation-german-federal-constitutional-court-rules-that-the-german-federal-climate-change-act-is-partially-unconstitutional/, приступљено 17.10.2025.
- EDGAR - Emissions Database for Global Atmospheric Research, https://edgar.jrc.ec.europa.eu/. приступљено 12.03.2022.
- Ellis, J., “Liability for International Environmental Harm“, https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0017.xml, приступљено 25.03.2025.
- “Ekspo 2027 ulazi u novu fazu: Dodeljeni ugovori za studiju uticaja i razvoj plana nasleđa, uključujući i plan za Beogradski sajam“, https://www.insajder.net/prenosimo/ekspo-2027-beograd-ulazi-u-novu-dodeljeni-ugovori-za-studiju-uticaja-i-razvoj-plana-nasleda-ukljucujuci-i-plan-za-beogradski-sajam, приступљено 09.01.2026.
- Eriksen, S. “Linkages between climate change and desertification in East Africa”, *Arid Lands Newsletter,* May June 2001, Issue No. 49, https://ag.arizona.edu/oals/ALN/aln49/aln49toc.html, приступљено 11.02.2022.
- ESD for ECE, “ESD for ECE – Održivost od samog početka“, приступљено 11.03.2025.
- Essential Background - Durban outcomes, https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/outcomes-of-the-durban-conferenc, приступљено 27.04.2022.

- EU Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives, https://www.europarc.org/european-policy/eu-policy-advocacy/eu-biodiversity-strategy-protected-areas/, приступљено 25.06.2025.
- EU Emission Trading System (EU ETS), https://fsr.eui.eu/eu-emission-trading-system-eu-ets/, приступљено 18.06.2025.
- EU Emission Trading System (EU ETS), https://fsr.eui.eu/eu-emission-trading-system-eu-ets/, приступљено 18.11.2025.
- EUFJE, "Annual Conference 2022 Questionnaire—Greece Response", Eur. Union F. of Judges for the Env't, https://www.eufje.org/images/docConf/par2022/Questionnaire_2022_Greece.pdf, https://www.wwf.gr/en/?12572291/Environmental-groups-urge-Greek-Supreme-Court-to-cancel-LNG-environmental-permit, приступљено 17.10.2025.
- European Commission, "European Climate Law", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-climate-law_en, приступљено 17.06.2025.
- European Commission, "2040 climate target", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2040-climate-target_en, приступљено 25.06.2025.
- European Commission, "2050 long-term strategy", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2050-long-term-strategy_en, приступљено 30.06.2025.
- European Commission, "Infringement procedure", https://commission.europa.eu/law/application-eu-law/implementing-eu-law/infringement-procedure_en, приступљено 05.12.2025.
- E-savjetovanje, "Izvješće o provedenom savjetovanju - Savjetovanje o prijedlogu ciljeva zaštite prirode Republike Hrvatske koji doprinose provedbi Globalnog okvira za bioraznolikost iz Kunminga i Montreala", https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/EconReport?entityId=29025, приступљено 02.01.2026.
- EU Horizon, "Climate change and biodiversity loss should be tackled together", https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/climate-change-and-biodiversity-loss-should-be-tackled-together, приступљено 08.02.2022.
- European Commission, "Commission announces 100 cities participating in EU Mission for climate-neutral and smart cities by 2030", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2591, приступљено 29.03.2023.
- European Commission, "Eco-schemes", https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/eco-schemes, приступљено 10.11.2025.
- European Commission, "Transport", Transport and the Green Deal, https://commission.europa.eu/topics/transport-and-tourism/transport-and-green-deal_en, приступљено 10.11.2025.
- European Commission, "Degraded ecosystems to be restored across Europe as Nature Restoration Law enters into force", https://environment.ec.europa.eu/news/nature-restoration-law-enters-force-2024-08-15_en?, приступљено 25.06.2025.
- European Commission, "ETS2: buildings, road transport and additional sectors", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/ets2-buildings-road-transport-and-additional-sectors_en?etrans=esA&prefLang=sl, приступљено 15.11.2025.
- European Commission, "Investments in climate action", https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-climate-action/eu-climate-action-progress-report-2025/chapter-7-investments-climate-action_en?, приступљено 20.12.2025.

- European Commission, “Just Transition Fund”, https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/just-transition-fund_en, приступљено 18. 12. 2025.
- European Commission, “Land use sector”, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/land-use-sector_en, приступљено 28.06.2025.
- European Commission, “Market Stability Reserve“, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/eu-emissions-trading-system-eu-ets/market-stability-reserve_en, приступљено 15.11.2025.
- European Commission, “Progress towards Achieving the Kyoto and EU 2020 Objectives”. https://ec.europa.eu/clima/policies/g-gas/docs/com_2013_698_en.pdf, приступљено 15.06.2022.
- European Commission, “Social Climate Fund“, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/social-climate-fund_en, приступљено 15.11.2025;
- European Council, “European Green Deal”, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-green-deal/, приступљено 13.11.2025.
- European Council, “Paris Agreement: the EU submits its updated NDC with an indicative target for 2035 to the UN ahead of COP30“, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/11/05/paris-agreement-the-eu-submits-its-updated-ndc-with-an-indicative-target-for-2035-to-the-un-ahead-of-cop30/, приступљено 12.11.2025.
- European Parliament, “Climate change: Deal on a more ambitious Emissions Trading System (ETS)”, https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221212IPR64527/climate-change-deal-on-a-more-ambitious-emissions-trading-system-ets, приступљено 17.11.2025.
- European Parliament, “Enforcing EU climate legislation“, https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)762378, приступљено 13.11.2025.
- Europenan Commission, “Progress on climate action”, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-climate-action_en, приступљено 05.01.2026.
- Eurostat, “Almost 12% of materials in the EU came from recycling”, https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241113-1, приступљено 17.06.2025.
- Evans, S.,“The aim of the UN summit in Paris is to seal a universal, international agreement on avoiding dangerous climate change, that has legal force“. https://www.carbonbrief.org/explainer-the-legal-form-of-the-paris-climate-agreement, приступљено 08.04.2022.
- Evropska komisija, “Akcijski plan EU-a: Prema postizanju nulte stope onečišćenja zraka, vode i tla”, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0400&from=EN, приступљено 29.03.2023
- Evropska komisija, “Green Deal: Modernising EU industrial emissions rules to steer large industry in long-term green transition”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2238, приступљено 25.03.2023.
- Falk, R., “Voluntary International Law and the Paris Agreement“, https://richardfalk.wordpress.com/2016/01/16/voluntary-international-law-and-the-paris-agreement/, приступљено 06.05.2022.

- FAO, “Climate-Smart Agriculture“, https://www.fao.org/climate-smart-agriculture/en/, приступљено 11.03.2025.
- Fawke, A., Cooney, E. K., “Standing in Judicial Review Proceedings: No Carte Blanche for Public Interest Groups, Linklaters“, https://www.linklaters.com/en/knowledge/publications/alerts-newsletters-and-guides/2022/march/22/standing-in-judicial-review-proceedings-no-carte-blanche-for-public-interest-groups, приступљено 17.10.2025.
- Fitzmaurice, M., “A Few Reflections on State Responsibility or Liability for Environmental Harm“, https://www.ejiltalk.org/a-few-reflections-on-state-responsibility-or-liability-for-environmental-harm/, приступљено 24.03.2025.
- Foresight, “Environmental Migrants: Up to 1 Billion by 2050“, https://www.climateforesight.eu/articles/environmental-migrants-up-to-1-billion-by-2050/, приступљено 04.10.2025.
- Fox, A., “Atmospheric Carbon Dioxide Reaches New High Despite Pandemic Emissions Reduction“, June 10, 2021, https://www.smithsonianmag.com/smart-news/atmospheric-carbon-dioxide-reaches-new-high-despite-pandemic-emissions-reduction-180977945/, приступљено 30.1.2022.
- Frank, W., “ The Huaraz Case (Lluiya v. RWE) – German Court opens Recourse to Climate Law Suit against Big CO2-Emitter”, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2017/12/07/the-huaraz-case-lluiya-v-rwe-german-court-opens-recourse-to-climate-law-suit-against-big-co2-emitter/, приступљено 20.01.2026.
- Gabay, A., “In Latin America, energy transition stirs a rise in human rights lawsuits”, https://news.mongabay.com/2025/07/in-latin-america-energy-transition-stirs-a-rise-in-human-rights-lawsuits/, приступљено 11.10.2025.
- Gehring, M., “Jus Cogens and the Climate Crisis”, https://verfassungsblog.de/jus-cogens-and-the-climate-crisis/ , приступљено 07.06.2026.
- Glasgow Climate Pact, Decision -/CP.26, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop26_auv_2f_cover_decision.pdf, приступљено 20.08.2022.
- Gonzalez, F., “ The ICJ Rules That Failing to Combat Climate Change Could Violate International Law“, https://www.wired.com/story/the-icj-rules-failing-to-combat-climate-could-be-a-violation-of-international-law/, приступљено 15.08.2025.
- Grbić, M., “Srbija prva u Evropi po smrtnosti usled zagađenja, vlast ignoriše problem“, https://voice.org.rs/srbija-prva-u-evropi-po-smrtnosti-usled-zagadenja-vlast-ignorise-problem/, приступљено 27.12.2025.
- Green New Black, “ Earth Overshoot Day 2024: A Stark Reminder of Our Ecological Debt“ https://greenisthenewblack.com/earth-overshoot-day-2024/, приступљено 08.03.2025.
- Guardian, “Keir Starmer to unveil ambitious new UK climate goal at Cop29“, https://www.theguardian.com/environment/2024/nov/11/keir-starmer-to-unveil-ambitious-new-uk-climate-goal-cop29-ndc, приступљено 05.04.2025.
- Guterres, A., “One Day Before the End of #COP26, Twitter post (@antonioguterres), 11 Nov 2021“, https://twitter.com/antonioguterres/status/, приступљено 25.12.2023.
- https://treaties.un.org/Pages/View Details.aspx?src=TREATY& mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en, приступљено 21.02. 2023.
- “HRC-52 Right to Environment Resolution USA Explanation of Position“, https://geneva.usmission.gov/2023/04/06/hrc-52-right-to-environment-resolution/, приступљено 27.08.2025.

- ICJ, “Switzerland: Failing to comply with European Court’s ruling on climate protection not an option“, https://www.icj.org/switzerland-failing-to-comply-with-european-courts-ruling-on-climate-protection-not-an-option/, приступљено 30.10.2025.
- IEA - World Energy Outlook, https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020?mode=overview, приступљено 11.12.2023.
- IIDS, “Doha Amendment to Enter into Force“, https://sdg.iisd.org/news/doha-amendment-enters-into-force/, приступљено 02.04.2022.
- IISD, ’’How to Enforce the Polluter-Pays Principle“, https://www.iisd.org/articles/polluter-pays-principle, приступљено 02.12.2023.
- IISD, “The Precautionary Principle”, https://www.iisd.org/articles/deep-dive/precautionary-principle, приступљено 10.12.2023.
- IJPIEL, “Arbitration for Climate Change Disputes Made For Each Other“, https://ijpiel.com/index.php/2022/08/10/arbitration-for-climate-change-disputes-made-for-each-other/, приступљено 10.04.2025.
- Ilić Mirković, M.,“Serbia as an ecological blind spot of Europe, what is needed for harmonization with the EU?”, https://europeanwesternbalkans.com/2021/12/27/serbia-as-an-ecological-blind-spot-of-europe-what-is-needed-for-harmonization-with-the-eu/, приступљено 11.01.2026.
- Inforse Europe, “EU Climate Policy Post 2012”, https://climate.ec.europa.eu/citizens-stakeholders/events/post-2012-climate-policy-eu-2004-11-22_en, приступљено 21.02.2023.
- Institute for European Environmental Policy, “Intergenerational solidarity: What it is and why it matters for Europe's recovery“, https://ieep.eu/news/intergenerational-solidarity-what-it-is-and-why-it-matters-for-europes-recovery/, приступљено 15.06.2022.
- Интегрисани национални енергетски и климатски план РС за период од 2021. до 2030, https://www.mre.gov.rs/dokumenta/strateska-dokumenta/integrisani-nacionalni-energetski-i-klimatski-plan-republike-srbije-za-period-2021-do-2030-sa-vizijom-do-2050-godine, приступљено 02.05.2023.
- IOM, “IDMC Report: Record 83 Million People Living in Internal Displacement Worldwide”, https://www.iom.int/news/idmc-report-record-83-million-people-living-internal-displacement-worldwide, приступљено 04.10.2025.
- IPCC, Climate Change 2007: Synthesis Report, https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/, приступљено 08.04.2022.
- IPCC, “Working Groups”, https://www.ipcc.ch/2020/08/11/ipcc-wg-ii-to-hold-virtual-meetings/, приступљено 04.04.2022.
- Italian Climate Network, “Loss and damage: The Santiago network will have a home at UNDRR and UNOPS“, https://www.italiaclima.org/en/loss-and-damage-the-santiago-network-will-have-a-home-at-undrr-and-unops/, приступљено 20.03.2025.
- IWGIA,“The Indigenous World 2025: The work of the UN Treaty Bodies and Indigenous Peoples’ Rights, https://iwgia.org/en/the-work-of-the-un-treaty-bodies-and-indigenous-peoples%E2%80%99-rights/5707-iw-2025-treaty-bodies.html, приступљено 16.10.2025.
- Jamali, A., “Defining Success in Climate Litigation: Lessons from the KlimaSeniorinnen Judgment“, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/09/17/defining-success-in-climate-litigation-lessons-from-the-klimaseniorinnen-judgment/, приступљено 30.10.2025.

- Kainou, K., “Collapse of the Clean Development Mechanism scheme under the Kyoto Protocol and its spillover: Consequences of ‘carbon panic“, https://voxeu.org/article/collapse-clean-development-mechanism, приступљено 04.05.2022.
- Kemp, L., Damon, T., "Don’t Discount Our Future: The Need for Intergenerational Equity in the UNFCCC Climate Negotiations“, https://www.youthpolicy.org/blog/sustainability/dont-discount-our-future/, приступљено 06.05.2022.
- Khor, M., “An Analisys Of the Doha Climate Conference (COP18)“, https://www.southcentre.int/question/an-analysis-of-the-doha-climate-conference-cop18/, приступљено 12.03.2022.
- Klima 101, “Svetska mora zagrevaju se četiri puta brže nego osamdesetih godina, pokazuje nova studija”, https://klima101.rs/zagrevanje-okeana-cetiri-puta-brze/, приступљено 10.03.2025.
- Kollmuss, A., Schneider, L., Zhezherin, V.,“Has Joint Implementation reduced GHG emissions?: Lessons learned for the design of carbon market mechanisms“, Stockholm Environment Institute, 2015, https://www.jstor.org/stable/resrep02794, приступљено 08.12.2023.
- Komai, M., ‘Pacific Islands Fight to Keep Loss and Damage in COP21, Paris’ PACNEWS (28 November 2016), www.sprep.org/ climate- change/ pacific- islands-fight- to- keep- loss- and- damagein- cop21- paris, приступљено 08.06.2023.
- Komorowska, A., "Can decarbonisation and capacity market go together? The case study of Poland", *Energies*, 14(16), 2021, https://www.mdpi.com/1996-1073/14/16/5151, приступљено 09.12.2025.
- Kompas info, „Klimatske promene ozbiljno ugrožavaju zdravlje ljudi! Kako ublažiti posledice?“, https://kompasinfo.rs/klimatske-promene-ozbiljno-ugrozavaju-zdravlje-ljudi-kako-ublaziti-posledice/?script=lat, приступљено 01.03.2025.
- Lai, O., “What is the Glasgow Climate Pact?“, https://earth.org/what-is-the-glasgow-climate-pact/?gclid=CjwKCAjw3qGYBhBSEiwAcnTRLjwCszi51LuS5SvfksrXpD_-d29B8cNbDsM92CTth6rl6p_KDHywyRoC_mUQAvD_BwE, приступљено 20.08.2022.
- Lakhani, N., “$700m pledged to loss and damage fund at Cop28 covers less than 0.2% needed“, https://perma.cc/9KNG-ZHX8, приступљено 21.03.2025.
- Latvian Presidency on the Council of the European Union, Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States, Riga, 6 March 2015, https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/European%20Union%20First/LV-03-06-EU%20INDC(Archived).pdf, приступљено 21.02.2023.
- Leahy, S., “ Most countries aren't hitting 2030 climate goals, and everyone will pay the price”, November 5, 2019, https://www.nationalgeographic.com/science/article/nations-miss-paris-targets-climate-driven-weather-events-cost-billions, приступљено 11.05.2022.
- Lee Andersen, S., *et al*., “Impacts of climate change – foreseeable or unforeseeable? Drafting force majeure clauses in the era of climate uncertainty“, https://www.mccarthy.ca/en/insights/blogs/canadian-era-perspectives/impacts-climate-change-foreseeable-or-unforeseeable-drafting-force-majeure-clauses-era-climate-uncertainty, приступљено 25.09.2022.
- Legal assistance,“ Legal and procedural remedies in cases of non-compliance with Paris Agreement“, https://legalresponse.org/legaladvice/legal-and-procedural-remedies-in-cases-of-non-compliance-with-paris-agreement/, приступљено 11.04.2025.

- Maljean Dubois, S., “Quel droit pour l’environnement?” https://pddtm.hypotheses.org/113#:~:text=Le%20droit%20de%20l'environnement%20d%C3%A9passe%20%C3%A9galement%20les%20fronti%C3%A8res%20classiques,de%20r%C3%A9glementations%20et%20de%20polices, приступљено 08.02.2022.
- Marković, R., “Više od 180.000 smrtnih slučajeva se pripisuje zagađenju, u Srbiji 11.000“, https://www.danas.rs/vesti/klimatske-promene/vise-od-180-000-smrtnih-slucajeva-se-i-dalje-pripisuje-zagadjenju-u-bonu-dvodnevni-forum-eu-o-cistom-vazduhu/, приступљено 13.01.2026.
- Mayer, B., “The Curious Fate of the Doha Amendment“, https://www.ejiltalk.org/the-curious-fate-of-the-doha-amendment/, приступљено 02.04.2022.
- McDonald, P., “Third party funding of climate change arbitration“, https://www.pinsentmasons.com/out-law/guides/third-party-funding-climate-change-arbitration, приступљено 23.01.2023.
- McMillan, A., ”Time for an International Court for the Environment”, https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04, приступљено 08.02.2023.
- Media Release, ”Nature’s Dangerous Decline ‘Unprecedented’; Species Extinction Rates ‘Accelerating”, https://www.ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment, приступљено 02.03.2025.
- Megret, M., “COP28: Da li je u Dubaiju postignut istorijski dogovor o klimi“, https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-67705689, приступљено 15.12.2023.
- Meklberg, Y., “World leadership is not coping with the threat of climate change“, https://trendsresearch.org/insight/world-leadership-is-not-coping-with-the-threat-of-climate-change/?srsltid=AfmBOopnkgIkh4og7ZbdNolbvdGSm_bdfy-5l9LqYBD-4-SljmM_Bki-, приступљено 01.03.2025.
- Meyer, H. N.,“Isn't it Time We Rejoin the World Court?“ (We Left in 1986), May 26, 2003, http:/Ahnn.us/articles/printfriendly/1465.html, приступљено 08.02.2023.
- Milanović, M., “A Quick Take on the European Court’s Climate Change Judgments”, https://www.ejiltalk.org/a-quick-take-on-the-european-courts-climate-change-judgments/, приступљено 20.04.2024.
- Milović, N., “Pariski sporazum pet godina kasnije – uspeh ili promašaj?”, https://klima101.rs/pariski-sporazum-pet-godina-kasnije-uspeh-ili-promasaj/, приступљено 06.10.2022.
- Milović, N., “Porast temperature”, https://klima101.rs/porast-temperature/, приступљено 30.1.2022.
- Milović, N., “Pariski sporazum pet godina kasnije – uspeh ili promašaj?“, https://klima101.rs/pariski-sporazum-pet-godina-kasnije-uspeh-ili-promasaj/, приступљено 14.05.2022.
- Ministarstvo okoliša Republike Hrvatske “Informativno izvješće o inventaru emisija onečišćujućih tvari u zraku na području Republike Hrvatske, 2022, (za razdoblje 1990. – 2020.)“, https://www.haop.hr/hr/baze-i-portali/informativno-izvjesce-o-inventaru-emisija-oneciscujucih-tvari-u-zraku-na-podrucju, приступљено 28.12.2025.
- Ministeres Transition Ecologique, “Stratégie nationale bas-carbone (SNBC)“ https://www.ecologie.gouv.fr/politiques-publiques/strategie-nationale-bas-carbone-snbc, приступљено 23.12.2025.
- Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, https://www.dcceew.gov.au/environment/protection/ozone/montreal-protocol, приступљено 09.03.2025.

- Munang, R., Han, Z., "What does the 'Doha Climate Gateway' mean for Africa?'', https://www.un.org/africarenewal/web-features/what-does-%E2%80%98doha-climate-gateway%E2%80%99-mean-africa, приступљено 02.04.2022.
- Murcott, M., "Climate Change Litigation: What the ECtHR Could Learn from Courts in the Global South", https://voelkerrechtsblog.org/climate-change-litigation-what-the-ecthr-could-learn-from-courts-in-the-global-south/, приступљено 27.12.2022.
- NASA, "What's the Difference Between Weather and Climate?", https://www.nasa.gov/mission_pages/noaa-n/climate/climate_weather.html, приступљено 30.01.2022.
- National Maritime Foundation, "China's basic position on climate change", https://maritimeindia.org/chinas-basic-position-on-climate-change/, приступљено 12.04.2025.
- "Intended Nationally Determined Contribution of the Republic of Serbia", https://www4.unfccc.int/sites/submissions/indc/Submission%20Pages/submissions.aspx, 06/02/2020, p. 2, приступљено 01.03.2023.
- „Национално утврђени допринос Републике Србије за период до 2035. године, 04.09.2025", стр. 1, /https://www.ekologija.gov.rs/sites/default/files/2025-09/Национално%20утврђени%20допринос%20Р.%20Србије%20за%20период%20до%202035.%20године.pdf, приступљено 23.12.2025.
- Nikolić, J.,"Kako klimatske promene mogu da utiču na buduće pandemije?", https://klima101.rs/virusi-klimatske-promene-pandemija/, приступљено 08.02.2022.
- NIN, "Planeta Zemlja od danas ulazi u ekološki minus", https://www.nin.rs/drustvo/vesti/84228/planeta-zemlja-od-danas-ulazi-u-ekoloski-minus, приступљено 12.08.2025.
- Nissen, A., "Green Court – South Korean Constitutional Court Rules Landmark Climate Judgement", https://www.ejiltalk.org/green-court-south-korean-constitutional-court-rules-landmark-climate-judgement/, приступљено 15.05.2025.
- NL Times, "Netherlands failed to achieve court-ordered environmental targets last year", https://nltimes.nl/2022/03/16/netherlands-failed-achieve-court-ordered-environmental-targets-last-year, приступљено 17.10.2025.
- Non-compliance Procedure of Croatia under the Kyoto Protocol Reporter Info: CC-2009-1-8/Croatia/EB, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2009/20091126_CC-2009-1-8CroatiaEB-_na.pdf, приступљено 20.12.2022.
- Nordius, W., "How to Fix a Failing Global Effort", https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-10/climate-club, приступљено 27.12.2023.
- Novosti, "Ulazak Srbije u civilni nuklearni program: Izgradnja nuklearke koštala bi najmanje 7,5 milijardi evra", https://www.novosti.rs/ekonomija/vesti/1356129/ulazak-srbije-civilni-nuklearni-program-izgradnja-nuklearke-kostala-najmanje-7-5-milijardi-evra, приступљено 02.03.2025.
- NR Fulbriht, "Climate change and sustainability disputes: International arbitration perspectives", https://www.nortonrosefulbright.com/en-us/knowledge/publications/b4cbedfe/climate-change-and-sustainability-disputes-international-arbitration-perspective, приступљено 11.04.2025.
- Overview, "Weather, Global Warming and Climate Change", https://climate.nasa.gov/resources/global-warming-vs-

climatechange/#:~:text=Global%20warming%20is%20the%20long,gas%20levels%20in%20Earth's%20atmosphere, приступљено 30.1.2022.
- Owen C., *et al.,* "The Australian Climate Case: The Pabai Pabai Decision and what it means for First Nations climate and cultural", https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/64a4fd99/the-australian-climate-case, приступљено 11.10.2025.
- Ozborn, L., "Izlazak SAD iz Pariskog klimatskog sporazuma je poguban", https://www.dw.com/sr/izlazak-sad-iz-pariskog-klimatskog-sporazuma-je-poguban/a-71376752, приступљено 28.02.2025.
- Paddeu, F., Jackson, M., "State Responsibility in the ICJ's Advisory Opinion on Climate Change", EJIL: Talk!, 25 July 2025. https://www.ejiltalk.org/state-responsibility-in-the-icjs-advisory-opinion-on-climate-change/ приступљено 25.05.2026.
- Paris Agreement – Status of Ratification, https://treaties.un.org, приступљено 28. 12.2025.
- Pandey, K., "Africa witnesses rise in climate litigation amid its deadliest disasters", https://www.downtoearth.org.in/africa/africa-witnesses-rise-in-climate-litigation-amid-its-deadliest-disasters, приступљено 22.10.2025.
- Paralika, M., "Maxime Berlingin, The role of climate change in post-M&A arbitration", https://www.fieldfisher.com/en/insights/the-role-of-climate-change-in-post-m-a-arbitration, приступљено 25.03.2025.
- Patrick, S., "A Global Pact for the Environment", https://www.cfr.org/article/global-pact-environment, приступљено 15.12.2024.
- Pešić, V., „Ekonomske posledice klimatskih promena", https://agroportal.rs/ekonomske-posledice-klimatskih-promena/, приступљено 18.11.2023.
- Pirá Paraná Indigenous Council and Association of Indigenous Traditional Authorities of river Pirá Paraná "ACAIPI" v. Ministry of Environment and Sustainable Development and others 2022, https://www.climatecasechart.com/documents/pira-parana-indigenous-council-and-association-of-indigenous-traditional-authorities-of-river-pira-parana-acaipi-v-ministry-of-environment-and-sustainable-development-and-others-judgment_af79, приступљено 27.09.2025.
- Politico, "EU climate law sparks political battles", https://www.politico.eu/article/eu-climate-law-sparks-political-battles/, приступљено 09.12.2025.
- Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html, приступљено 02.03.2022.
- Prevention Web, "Why older people are some of those worst affected by climate change", https://www.preventionweb.net/news/why-older-people-are-some-those-worst-affected-climate-change, приступљено 01.12.2023.
- "Postignuta saglasnost na Samit COP28: Osniva se fond za siromašne za saniranje posledica klimatskih promena", https://www.euronews.rs/svet/fokus/106688/postignuta-saglasnost-na-samit-cop28-osniva-se-fond-za-siromasne-za-saniranje-posledica-klimatskih-promena/vest, приступљено 21.03.2025.
- Pregovaračka pozicija Republike Srbije Evropskoj uniji za Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promene", https://www.mei.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovaracke_pozicije/pg_pozicija_27.pdf, приступљено 29.06.2026.

- Radio Slobodna Evropa,“Debate o ulozi nuklearne energije u postizanju ciljeva dekarbonizacije“, https://www.slobodnaevropa.org/a/nuklearna-energija-klimatske-promjene-cop28/32711884.html, приступљено 15.12.2023.
- Rajamani, L., Werksman, J., “The legal character and operational relevance of the Paris Agreement's temperature goal”, *Phil. Trans. R. Soc*. A 376, 2018, https://royalsocietypublishing.org/doi/epdf/10.1098/rsta.2016.0458, приступљено 05.03.2025.
- Republic of Poland, Declaration Recognizing as Compulsory the Jurisdiction of the International Court of Justice, 25 March 1996, deposited with the Secretary-General of the United Nations (C.N.95.1996.TREATIES-1), reproduced in Council of Europe CAHDI document, http://www.icjcij.org/jurisdiction/index.php?p, приступљено 03.02.2023.
- Riemer, L., Scheid, L.,“A Differentiated Path Forward: The Inter-American Court’s Advisory Opinion on Climate Change and Human Mobility Rights“, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2025/07/10/a-differentiated-path-forward-the-inter-american-courts-advisory-opinion-on-climate-change-and-human-mobility-rights/, приступљено 07.10.2025.
- Roy, V., “Desertification: Past, Current and Future Trends“, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/2d.-Chapter-3_FINAL.pdf, приступљено 02.03.2022.
- Rules of Procedure of the Paris Agreement Implementation and Compliance Committee, https://unfccc.int/news/rules-of-procedure-of-the-paris-agreement-implementation-and-compliance-committee-paicc-adopted, приступљено 08.04.2025.
- Savaresi, A., Kulovesi, K., van Asselt, H. “Beyond COP26: Time for an Advisory Opinion on Climate Change?“ https://www.ejiltalk.org/beyond-cop26-time-for-an-advisory-opinion-on-climate-change/, приступљено 08.02.2023.
- Savaresi, A.,“The Paris Agreement: A Rejoinder”, https://www.ejiltalk.org/the-paris-agreement-a-rejoinder/, приступљено 06.05.2022.
- Science Media Centar, “Expert reaction to the government’s ‘Ten Point Plan for a Green Industrial Revolution’ ”, https://www.sciencemediacentre.org/expert-reaction-to-the-governments-ten-point-plan-for-a-green-industrial-revolution/, приступљено 10.07.2022.
- “Secretary-General’s remarks to the Security Council High-level Open Debate on the Maintenance of International Peace and Security: Climate and Security”, https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2021-09-23/secretary-general%E2%80%99s-remarks-the-security-council-high-level-open-debate-the-maintenance-of-international-peace-and-security-climate-and-security, приступљено 10.02.2023.
- Seetharaman, M., *et al.*, „Breaking barriers in deployment of renewable energy“, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6351575/, приступљено 04.04.2022.
- Serbia Bussiness, “Serbia prepares to introduce carbon emission and border adjustment taxes starting in 2026“, https://serbia-business.eu/serbia-prepares-to-introduce-carbon-emission-and-border-adjustment-taxes-starting-in-2026/, приступљено 08.01.2026.
- Setzer J., *et al.,* “Climate Litigation in Europe: A Summary Report for the European Union Forum of Judges for the Environment“ 5, https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/publication/climate-litigation-in-europe-a-summary-report-for-the-european-union-forum-of-judges-for-the-environment/, приступљено 17.10.2025.

- Sinha, A., COP28: "What were the most important decisions, where they fell short", https://indianexpress.com/article/explained/explained-climate/cop28-what-were-the-most-important-decisions-where-they-fell-short-9067358/, приступљено 15.12.2023.
- Slaughter, A.-M., "The Paris Approach to Global Governance", Project-Syndicate https://www.project-syndicate.org/commentary/paris-agreement-model-for-globalgovernance-by-anne-marie-slaughter-2015-12, приступљено 06.05.2022.
- Snider, T. R., "Resolving Climate Change Disputes through Arbitration: The ICC Perspective", https://www.tamimi.com/law-update-articles/resolving-climate-change-disputes-through-arbitration-the-icc-perspective/, приступљено 23.01.2023.
- Srbija i degradacija zemljišta, „Nacionalni akcioni program (NAP)", https://degradacijazemljista.sepa.gov.rs/?page_id=510 , приступљено 02. 01.2026.
- Srbija i klimatske promene, "Kyoto Protocol" https://www.klimatskepromene.rs/en/unclimate/kyoto-protocol/, приступљено 27.12.2025.
- Stanković, T., Hovi, J., Skodvin, T., "The Paris Agreement's inherent tension between ambition and compliance", *Humanities and Social Sciences Communications,* https://www.nature.com/articles/s41599-023-02054-6.
- Status of Doha Amendment, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-c&chapter=27, приступљено 02.04.2022.
- Stojsavljević, V., "Da li je Srbiji potrebna nuklearna elektrana?", https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nuklearna-elektrana-srbija/, приступљено 08.01.2026.
- Stop Ecocide, "FAQS - ECOCIDE & THE LAW", https://www.stopecocide.earth/faqs-ecocidethe-law, приступљено 01.09.2022.
- Supreme Court of the Netherlands, 20 December 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007, https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Nieuws/Paginas/Supreme-Court--the-Netherlands--must-reduce-greenhouse-gas-emissions.aspx, приступљено, 17.10.2025.
- The Economist, "The deepest cuts", https://www.economist.com/briefing/2014/09/20/the-deepest-cuts, приступљено 04.03.2025.
- The European Pollutant Release and Transfer Register (E-PRTR), https://environment.ec.europa.eu/topics/industrial-emissions-and-accidents/european-pollutant-release-and-transfer-register-e prtr_en, приступљено 06.01.2025.
- The Guardian, "The Kyoto climate treaty is hailed on stage but reality tells a different story", https://www.theguardian.com/environment/2025/jan/25/the-kyoto-climate-treaty-is-hailed-on-stage-but-reality-tells-a-different-story, приступљено 17.03.2025.
- The Indian Express, "COP28: What were the most important decisions, where they fell short", https://indianexpress.com/article/explained/explained-climate/cop28-what-were-the-most-important-decisions-where-they-fell-short-9067358/, приступљено 14.12.2023.
- Tigre, M. A., Hesselman, M., „Milieudefensie v Shell: 3 Takeaways and Challenges on the Appeal's Court Decision", Sabin Ctr. for Climate Change, Climate L. Blog, https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2024/12/12/milieudefensie-v-shell-3-takeaways-and-challenges-on-the-appeals-court-decision/?mc_cid=d727beb56e&mc_eid=8cd0d23670, приступљено 17.10.2025.

- “The EU Green Deal – a roadmap to sustainable economies“, https://www.switchtogreen.eu/the-eu-green-deal-promoting-a-green-notable-circular-economy/, приступљено 29.03.2023.
- “The EU: a leader in global climate finance”, European Union, 2011 https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/docs/climate_finance_leaflet_en.pdf, 9/7/2021. Видети и: The EU: a leader in global climate finance, European Union, 2018. https:// ec.europa.eu/clima/sites/default/files/docs/climate_finance_leaflet_en.pdf, приступљено 21.02.2023.
- The World Bank, “On the Frontlines of Climate Change, Small Island States Can Lead in Resilience”, https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/04/11/on-the-frontlines-of-climate-change-small-island-states-can-lead-in-resilience, приступљено 02.03.2025.
- The Conversation, “Three possible futures for global climate scepticism“, https://theconversation.com/the-thinking-error-that-makes-people-susceptible-to-climate-change-denial-204607, приступљено 01.08.2025.
- The Hindu, “India to cut emissions intensity“, https://www.thehindu.com/todays-paper/india-to-cut-emissions-intensity/article7717155.ece, приступљено 20.04.2025.
- The update of the nationally determined contribution of the European Union and its Member States, Berlin, 17 December 2020, https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/European%20Union%20First/EU_NDC_Submi, приступљено 21.02.2023.
- “The world must act on unacceptable failures to protect persons with disabilities from disasters“, https://www.undrr.org/news/world-must-act-unacceptable-failures-protect-persons-disabilities-disasters, приступљено 27.09.2025.
- Vanuatu ICJ Iniciative, “ICJ Resolution“, https://www.vanuatuicj.com/resolution, приступљено 16.04.2025.
- UN “Challenges faced by Indigenous Peoples, ‘an affront to dignity and justice“, https://news.un.org/en/story/2025/04/1162446, приступљено 16.10.2025.
- UN, “A world in which we achieve land degradation neutrality will also be a world with improved biodiversity“, https://www.unccd.int/land-and-life/biodiversity/overview, приступљено 02.03.2025.
- UN Climate Change, “ADP bodies page“, https://unfccc.int/adp-bodies-page, приступљено 27.11.2023.
- UN Climate Change, “Biennial Transparency Reports”, https://unfccc.int/biennial-transparency-reports, приступљено 15.05.2026.
- UN Climate Change, “Global Stocktake”, https://unfccc.int/topics/global-stocktake, приступљено 15.05.2026.
- UN Serbia, “ Involvement of gender perspective is vital for response to local challenges of climate change“, https://serbia.un.org/en/12988-involvement-gender-perspective-vital-response-local-challenges-climate-change, приступљено 20.01.2026.
- UN, “From Stockholm to Kyoto: A Brief History of Climate Change“, https://www.un.org/en/chronicle/article/stockholm-kyoto-brief-history-climate-change, приступљено 09.04.2022.
- UN, “About the mandate Special Rapporteur on climate change“ https://www.ohchr.org/en/specialprocedures/sr-climate-change/about-mandate, приступљено 11.03.2025.
- UN, “Climate change recognized as ‘threat multiplier’, UN Security Council debates its impact on peace“, https://www.un.org/peacebuilding/news/climate-change-recognized-

%E2%80%98threat-multiplier%E2%80%99-un-security-council-debates-its-impact-peace, приступљено 25.10.2022.
- UN, “Proposal from the Russian Federation to amend article 4, paragraph 2 (f), of the Convention”, https://unfccc.int/documents/6903 приступљено 27.04.2022.
- UN, “Revised proposal from Papua New Guinea and Mexico to amend Articles 7 and 18 of the Convention“ : note / by the Secretariat https://digitallibrary.un.org/record/719624?ln=zh_CN&v=pdf приступљено 27.04.2022.
- UNCC, “2025 Synthesis Report of Biennial Transparency Reports”, https://unfccc.int/process-and-meetings/transparency-and-reporting/reporting-and-review/reporting-and-review-under-the-paris-agreement/biennial-transparency-reports/2025-synthesis-report-of-biennial-transparency-reports, приступљено 18.05.2026.
- UNCC, “Kyoto Protocol - Targets for the first commitment period”, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period, приступљено, 15.12.2023.
- UNCC, “An Introduction to the Kyoto Protocol Compliance Mechanism“, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/compliance-under-the-kyoto-protocol/introduction, приступљено 06.04.2025.
- UNCC, “Global goal on adaptation“, https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/workstreams/gga, приступљено 02.03.2025.
- UNCC, “Kyoto Protocol Paves the Way for Greater Ambition under Paris Agreement”, https://unfccc.int/news/kyoto-protocol-paves-the-way-for-greater-ambition-under-paris-agreement, приступљено 15.12.2023.
- UNCC, “Long-term low greenhouse gas emission development strategy of the European Union and its Member States https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050en“, приступљено 22.02.2023.
- UNCC, “Matters relating to commitments. The roles of the subsidiary bodies established by the Convention. Note by the interim secretariat”, https://unfccc.int/documents/1060, приступљено 08.12.2024.
- UNCC, “NDC Registry”, https://www4.unfccc.int/sites/NDCStaging/Pages/All.aspx, приступљено 23.11.2023.
- Nationally Determined Contribution Registry, U.N. Framework Convention on Climate Change, Intended Nationally Determined Contribution of Chile Towards the Climate Agreement of Paris 2015, http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Chile/%2OFirst/1NDC%2O Chile%/o20english%/20version.pdf; приступљено 20.05.2022.
- Nationally Determined Contribution Registry, U.N. Framewor Conventin on Climate Change, Enhanced Actions on Climate Change: China's Intended Nationally Determined Contributions 13 (2015), приступљено 20.05.2022.
- UNCC, “Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts“, https://unfccc.int/topics/adaptation-and-resilience/workstreams/loss-and-damage/warsaw-international-mechanism, приступљено 20.03.2025.
- UNDP, „Održan Dijalog o klimatskim promenama 2024“, https://www.undp.org/sr/serbia/news/odrzan-dijalog-o-klimatskim-promenama-2024, приступљено 20.01.2026.

- UNDP,“The world’s largest standalone survey on climate change”, https://peoplesclimate.vote/country-results, приступљено 01.03.2025.
- UNDRR, “Inclusive disaster risk reduction means resilience for everyone”, https://www.undrr.org/news/inclusive-disaster-risk-reduction-means-resilience-everyone, приступљено 27.09.2025.
- UNEP Emissions gap report 2022, https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022, приступљено 19.12.2023.
- UNEP, “About Montreal Protocol“, https://www.unep.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol, приступљено 15.04.2025.
- UNEP, “Climate litigation more than doubles in five years, now a key tool in delivering climate justice“, https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/climate-litigation-more-doubles-five-years-now-key-tool-delivering, приступљено 04.04.2025.
- UNEP “JI Pipeline Analysis and Database“, UNEP Risoe CDM/. 2012, https://unepccc.org/publications/cdm-ji-pipeline-analysis-and-database/, приступљено 04.05.2022.
- UNFCC,“Facilitative Working Group of the Local Communities and Indigenous Peoples Platform (FWG)”, https://www4.unfccc.int/sites/NWPStaging/Pages/Facilitative-Working-Group-of-the-Local-Communities-and-Indigenous-Peoples-Platform.aspx, приступљено 11.10.2025.
- UNFCCC, Paris Agreement – Status of Ratification, https://treaties.un.org, приступљено 28.12.2025.
- UNHCR, Disability, Displacement and Climate Change, April 2021, https://www.unhcr.org/protection/environment/60896a274/disability-displacement-climate-change.html, приступљено 28.09.2025.
- United Nations Framework Convention on Climate Change New York, 9 May 1992, STATUS AS AT : 30-12-2025 04:16:03 EDT https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en , приступљено 30.12.2025.
- UNOCHA, “Foreign Military and Civil Defence Assets in Support of Humanitarian Emergency Operations: What is Last Resort?“, http://www.unocha.org/sites/dms/Documents/Last%20Resort%20Pamphlet%20-%20FINAL%20April%202012_5.3.pdf, приступљено 22.09.2022.
- US the White House, U.S.-China Joint Presidential Statement on Climate Change, September 25, 2015, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/09/25/us-china-joint-presidential-statement-climate-change, приступљено 27.04.2022.
- Vasić, F., “Dezertifikacija – Pustinja u naletu”, http://razvojideja.org.rs/dezertifikacija-pustinja-u-naletu/, приступљено 10.02.2022.
- Viñuales, J., “The Paris Climate Agreement: An Initial Examination (Part I of III)”, https://www.ejiltalk.org/the-paris-climate-agreement-an-initial-examination-part-i-of-ii/, приступљено 02.05.2022.
- Vlada RS, “Pregovaračka pozicija Republike Srbije za Međuvladinu konferenciju o pristupanju
- Voight, C., “ “Doing the utmost”: Due diligence as the standard of conduct in international climate law”, https://verfassungsblog.de/doing-the-utmost/, приступљено 02.12.2025.

- Wey O. ter, “Could Climate Change Be a Ground for Invoking the Use of Force?“, https://earthrefuge.org/could-climate-change-be-a-ground-for-invoking-the-use-of force/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=could-climate-change-be-a-ground-for-invoking-the-use-of-force, приступљено 22.09.2022.
- WHO, “Drinking water“, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water, приступљено 05.05.2025.
- WHO, “Climate change“, https://www.who.int/health-topics/climate-change#tab=tab_1, приступљено 23.08.2025.
- WHO, “Disability“, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1, приступљено 27.09.2025.
- World Institute of Disability Climate-Related Migration and Displacement, https://wid.org/2018/09/26/climate-related-migration/, приступљено 08.02.2022.
- WWF Adria, “Od 29. jula živimo na dug!”, https://euractiv.rs/12-odrzivi-razvoj/156-saoptenja/16429-od-29-jula-ivimo-na-dug, приступљено 06.05.2022.

МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРИ И ДРУГИ МЕЂУНАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ

Међународни уговори и конвенције

- African Charter on Human and Peoples' Rights, October 21, 1986.
- African Union, African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention), adopted in Kampala, Uganda, on 23 October 2009, entered into force on 6 December 2012. UNTS vol. 3014, Registration No. 52375.
- Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 25 June 1998, UNECE.
- Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, C169, 27 June 1989, 72 ILO Official Bulletin, 59.
- Convention for the Pacific Settlement of International Disputes (Hague I), 29 July 1899.
- Convention on Biological Diversity (CBD), United Nations, Treaty Series, vol. 1760, p. 79.
- Convention on Environmental Impact Assessment in Transboundary Context Espoo, Finland, 25 February 1991, United Nations, Treaty Series, vol. 1989, p. 309.
- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, 3 March 1973, 27 UST 1087; TIAS 8249; 993 U.N.T.S. 243.
- Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea (HNS), 3 May 1996.
- Convention on long-range transboundary air pollution, Geneva, 13 November 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1302, p. 217.
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women by United Nations General Assembly, 18 December 1979, члан 11-12.
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted on 13 December 2006 during the sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106.
- Convention on the Rights of the Child., E/CN.4/RES/1990/74, UN Commission on Human Rights, 7 March 1990.
- International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966.

- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966.
- Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 11 December 1997, United Nations, Treaty Series, vol. 2303, p. 162.
- League of Arab States, Arab Charter on Human Rights, adopted 22 May 2004, entered into force 15 March 2008.
- Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 165 LNTS 19; 49 Stat 3097.
- Organization of African Unity (OAU), African Charter on the Rights and Welfare of the Child, CAB/LEG/24.9/49 (1990), 11 July 1990.
- Organization of African Unity (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa (OAU Refugee Convention), adopted in Addis Ababa, Ethiopia, on 10 September 1969, entered into force on 20 June 1974. 1001 UNTS 45.
- Organization of American States (OAS), Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights ("Protocol of San Salvador"), A-52, 16 November 1999. Organization of American States (OAS), American Convention on Human Rights, "Pact of San Jose", Costa Rica, 22 November 1969.
- Paris Agreement, signed at the 21st session of the Conference of the Parties (COP 21) of the United Nations Framework Convention on Climate Change, adopted by the United Nations General Assembly 4. November 2015, United Nations, Treaty Series, vol. 3156, p. 79.
- Ramsar Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, Signed 2 February 1971.
- Rio Declaration on Environment and Development, 13 June 1992, UN Doc. A/ Conf.151/26 (Vol. I); 31 I.L.M. 874 1992.
- The Constitution of the International Labour Organization, (Jun 28, 1919), 49 Stat. 2712, TS, 874.
- The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer, United Nations, Treaty Series, vol. 1522, p. 3.
- UN Charter, signed on 26 June 1945, in San Francisco, at the conclusion of the United Nations Conference on International Organization, and came into force on 24 October 1945.
- UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137.
- United Nations Convention on the Law of the Sea, 10 December 1982, United Nations, Treaty Series, vol. 1833, p. 3.
- United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, adopted by the General Assembly, 26 December 1996, United Nations, Treaty Series, vol. 1954, p. 3.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). New York, 9 May 1992, United Nations, Treaty Series, vol. 1771, p. 107.
- Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, 22 September 1988, United Nations, Treaty Series, vol. 1513, p. 293.
- Vienna Convention on civil liability for nuclear damage International Atomic Energy Agency, Vienna 21/05/1963 v1063.pdf.
- Vienna Convention on civil liability for nuclear damage, concluded at Vienna on 21 May 1963.
- Vienna Convention on the Law of Treaties, United Nations, Treaty Series, vol. 1155.

Резолуције и декларације Генералне скупштине УН и Савета безбедности УН

- A/RES/64/292 Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2010 64/292, The human right to water and sanitation.
- A/RES/73/284, Resolution adopted by the General Assembly on 1 March 2019.
- A/RES/76/300, UN General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, 28 July 2022.
- Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment Stockholm, UN General Assembly, United Nations Conference on the Human Environment, 15 December 1972, A/RES/2994.
- General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, UN GA Resolution A/RES/76/300, 28 July 2022.
- Protection of global climate for present and future generations of mankind: General Assembly Resolution 43/53.
- Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2022, Res. 76/300, The human right to a clean, healthy and sustainable environment.
- Resolution adopted by the General Assembly on 29 March 2023, Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change: resolution / adopted by the General Assembly.
- Resolution adopted by the General Assembly on 29 March 77/276, Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on the obligations of States in respect of climate change.
- UN General Assembly (43rd sess.1988-1989), Protection of global climate for present and future generations of mankind: resolution / adopted by the General Assembly, A/RES/43/53, UN General Assembly, 6 December 1988.
- UN General Assembly (49th sess.: 1994-1995), Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: resolution / adopted by the General Assembly., A/RES/49/164, UN General Assembly, 24 February 1995.
- UN General Assembly, United Nations Framework Convention on Climate Change: resolution / adopted by the General Assembly, A/RES/48/189, 20 January 1994.
- UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 217 A (III), 10 December 1948.
- Security Council UN, S/PV.8451, 25 January 2019, https://undocs.org/en/S/PV.8451, приступљено 22.09.2022.

Одлуке COP, CMP и CMA и документи UNFCCC

- Decision -/CP.26 Glasgow Climate Pact.
- Decision 1/ CP.17, Establishment of ADP, FCCC/ CP/ 2011/ 9/ Add.1 15 March 2012.
- Décision 11/CMP.1, Modalités, règles et lignes directrices applicables à l'échange de droits d'émission prévu à l'article l7 du Protocole de Kyoto, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.2.
- Decision IV/5 (1992), Non-Compliance Procedure, Fourth Meeting of the Parties to the Montreal Protocol.
- Report of the Conference of the Parties on its fifteenth session, held in Copenhagen from 7 to 19 December 2009, Copenhagen Accord.
- UNFCCC, Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol, Decision 22/CMP.1: Procedures and mechanisms relating to compliance under the Kyoto Protocol, FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.3, adopted 30 March 2006, Montreal.

- UNFCCC, Conference of the Parties, Decision 24/CP.10: Additional guidance to an operating entity of the financial mechanism of the Convention, FCCC/CP/2004/10/Add.1, adopted 19 December 2004, Buenos Aires.
- UNFCCC, Conference of the Parties, Decision 27/CP.7: Guidance to an entity entrusted with the operation of the financial mechanism of the Convention, for the operation of the Least Developed Countries Fund, FCCC/CP/2001/13/Add.1, adopted 10 November 2001, Bonn.
- UNFCCC, Decision 1/CMP.8: Amendment to the Kyoto Protocol pursuant to Article 3(9), 2012.
- UNFCCC, Decision 1/CP.21: Adoption of the Paris Agreement, FCCC/CP/2015/10/Add.1, 2015.
- UNFCCC, Report of the Intergovernmental Negotiating Committee for a Framework Convention on Climate Change on the Work of Its Fourth Session, Held at Geneva From 9 to 20 December 1991 (29 January 1992), UN Doc. A/AC.237/15.
- UNFCCC. (2023). Decision -/CP.28 -/CMA.5: Operationalization of the new funding arrangements, including a fund, for responding to loss and damage referred to in paragraphs 2–3 of decisions 2/CP.27 and 2/CMA.4 (advance unedited version).

Документи Савета за људска права УН, OHCHR и уговорних тела

- CCPR General comment No. 36 - Article 6: right to life, 03 September 2019, CCPR/C/GC/36.
- CCPR General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life) Adopted at the Sixteenth Session of the Human Rights Committee, 30 April 1982.
- CESCR General Comment No. 15: The Right to Water Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment 15, The right to water (Twenty-ninth session, 2003), U.N. Doc. E/C.12/2002/11 (2002).
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 22nd Session, General Comment 14, 11 August 2000, U.N. Doc. E/C.12/2000/4.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General comment No. 27 (2025) on economic, social and cultural rights and the environmental dimension of sustainable development, E/C.12/GC/27, 26 September 2025.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 43rd Session, General Comment 21, 21 December 2009, U.N. Doc. E/C.12/GC/21, 16(a).
- CRC/C/GC/26: General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment with a special focus on climate change.
- Decision adopted by the Committee on the Rights of the Child under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure in respect of Communication No. 104/2019.
- HR Council 'Res 7/23 Human Rights and Climate Change' (28 March 2008) A/HRC/10/61/.
- Human rights and climate change: resolution / adopted by the Human Rights Council on 10 July 2024.
- Human Rights Council, Tenth Session, Resolution 10/4, Human rights and climate change.
- Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, A/74/161, 15 July 2019.

- The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) 2000.
- Understanding Human Rights and Climate Change, OHCHR's submission to the 21st Conference of Parties to the UNFCCC (27 November 2015) and the 'Key Messages'.

Документи Комисије за међународно право (ILC)

- Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ILC Report on the work of its 28th session, A/31/10, YILC, vol. II, Part Two, 2001.
- Draft Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Act adopted by the International Law Commission on First Reading, Yearbook of the International Law Commission, 1996, vol. II, Part Two, p. 62.
- Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-eighth session in 2006, and submitted to the General Assembly (A/61/10).
- Draft Treaty on the Protection of Persons in the Event of Disasters.
- ILC Draft Articles on State Responsibility (as adopted on first reading, 1996).
- International Law Commission, Draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2 (Part 2), 153-154, 2001.
- International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law (Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activites), ILC Rep. 2001.

Инструменти Европске уније (уговори, директиве, уредбе, одлуке, саопштења)

- Commission Notice - Technical guidance on the climate proofing of infrastructure in the period 2021-2027“ (2021 / C 373/01), pp. 18-39.
- Communication from the Commission to the Council - A Community Strategy to limit Carbon Dioxide emissions and to improve energy efficiency.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, re European Green Deal, COM(2019) 640, Bruxelles, 11.12.2019.
- Consolidated text: Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2016/C 202/01.
- Consolidated Version of the Treaty on European Union, OJ C 202, 7 June 2016, p. 13.
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Declarations Concerning Provisions of the Treaties, Declaration in relation to the delimitation of competences, Document 12016L/AFI/DCL/18, OJ C 202, 7.6.2016, pp. 344–345.
- Council Decision (EU) 2016/1841 of 5 October 2016 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change, Official Journal of the European Union, L

282, 19.10.2016, pp. 1–3, [Annex: Declaration by the European Union in accordance with Article 20(3) of the Paris Agreement – Competence Declaration].
- Council Directive 2014/87/Euratom of 8 July 2014 amending Directive 2009/71/Euratom establishing a Community framework for the nuclear safety of nuclear installations OJ L 219, 25.7.2014, pp. 42–52.
- Council Regulation (EU) 2021/2085 of 19 November 2021 establishing the Joint Undertakings under Horizon Europe and repealing Regulations (EC) No 219/2007, (EU) No 557/2014, (EU) No 558/2014, (EU) No 559/2014, (EU) No 560/2014, (EU) No 561/2014 and (EU) No 642/2014, ST/12156/2021/INIT, OJ L 427, 30. 11. 2021, pp. 17–119.
- Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030, Official Journal of the EU, L114/22, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0591, приступљено17.06.2025.
- Directive (EU) 2024/1785 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 amending Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) and Council Directive 1999/31/EC on the landfill of waste, OJ L 2024/1785, 15.7.2024.
- Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC (Text with EEA relevance), OJ L 275, 25.10.2003, pp. 32–46.
- Directive 2004/101/EC of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 amending Directive 2003/87/EC establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community, in respect of the Kyoto Protocol's project mechanisms - Text with EEA relevance.
- Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage, OJ L 143, 30.4.2004, pp. 56–75.
- Directive 2006/32/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on energy end-use efficiency and energy services and repealing Council Directive 93/76/EEC, OJ L 114, 27.4.2006, pp. 64–85.
- Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification) (Text with EEA relevance), as amended by Directive 2014/52/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014.
- Directive 2018/410 of the European Parliament and of the Council of 14 March 2018 amending Directive 2003/87/EC to enhance cost-effective emission reductions and low-carbon investments, and amending Directive 96/61/EC.
- Europe 2020 Strategy - How is the European Union progressing towards its Europe 2020 targets?, 38/2015, 2 March 2015.
- European Commission, "The Sixth Environment Action Programme of the European Community 2002-2012", https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/sixth-environment-action-programme.html, приступљено 23.02.2023.
- European Council, "Conclusions on 2030 Climate and Energy Policy Framework", EUCO 169/14, 23-24 October 2014.
- European Parliament resolution of 19 May 2021 on the effects of climate change on human rights and the role of environmental defenders on this matter (2020/2134(INI)) OJ C 15, 12.1.2022.

- Regulation (EU) 2018/841 (LULUCF) Regulation (EU) 2018/841 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework, and amending Regulation (EU) No 525/2013 and Decision No 529/2013/EU.
- Regulation (EU) 2018/842 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement and amending Regulation (EU) No 525/2013.
- Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law').
- Regulation (EU) 2023/955 establishing a Social Climate Fund and amending Regulation (EU) 2021/1060.
- Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism (Text with EEA relevance), PE/7/2023/REV/1, OJ L 130, 16.5.2023, pp. 52–104.
- Regulation (EU) 2024/1787 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on the reduction of methane emissions in the energy sector and amending Regulation (EU) 2019/942.

Документи Савета Европе

- Draft explanatory report to the Agreement on the Accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.
- Opinion 1/25: Request for an opinion submitted by the European Commission pursuant to Article 218(11) TFEU. OJ C, C/2026/275, 26. January 2026.
- Opinion 2/13, Accession of the European Union to the ECHR, ECLI:EU:C:2014:2454, 18 December 2014.
- PACE, Recommendation 1885 (2009) Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment.
- Resolution 2601 (2025), Parliamentary Assembly of the Council of Europe, https://pace.coe.int/en/files/34294/html, приступљено 10.06.2026.
- Revised Draft Agreement on the Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights (2023).

Документи других међународних организација и институција

- ICC, ICC Dispute Resolution 2024 Statistics, 2025, p.29; ICSID, The ICSID Caseload – Statistics, (Issue 2024-1).
- Institute of International Law, resolution: Institut de Droit International, Eighth Commission, Rapporteur: Mr Francisco Orrego Vicuña, Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage, https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1997_str_03_en.pdf, приступљено 25.03.2025.
- International Chamber of Commerce, Resolving Climate Change Related Disputes through Arbitration and ADR, 2019.
- Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, agreed at the 15th meeting of the Conference of Parties to the UN Convention on Biological Diversity, CBD/COP/15/L25.

- Pacific Regional Framework on Climate Mobility (2024), Pacific Islands Forum Secretariat. Suva, Fiji: Pacific Islands Forum, 2024.
- Permanent Court of Arbitration (PCA), Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment 19. June 2001. https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/environmental-dispute-resolution/, приступљено 07.02.2023.
- Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Conciliation of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment.
- The Constitution of the International Labour Organization, (Jun 28, 1919), 49 Stat. 2712, TS, 874.
- UN Permanent Forum on Indigenous Issues, State of the World's Indigenous Peoples-Climate Crisis, vol. VI, 2023.
- UN Sustinable Development, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio, Brazil, 3 to 14 June 1992, AGENDA 21, Protection of the oceans, all kinds of seas, including enclosed and semi-enclosed seas, and coastal areas and the protection, rational use and development of their living resources.
- UNDRR, "UN Office for Disaster Risk Reduction Persons with disabilities in situations of risk: A scoping study on Article 11 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", 2023.
- United Nations International Strategy for Disaster Reduction, "2023 Global Survey Report on Persons with Disabilities and Disasters", 2023.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030, A/RES/69/283, 2015.

Политичке декларације, стратегије и други soft law инструменти

- 2030 Agenda - Sustainable Development Goals, 2017.
- Alternatives, Conférence sur les aspects Nord-Sud des changements climatiques, Québec, Canada, 1998.
- AOSIS Leaders' Declaration on Sea Level Rise and Statehood, New York, 23.09.2024.
- Communication from the Commission to the Council - A Community Strategy to limit Carbon Dioxide emissions and to improve energy efficiency.
- Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity, Decision X/2, "Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and the Aichi Biodiversity Targets," adopted 29 October 2010, UNEP/CBD/COP/DEC/X/2.
- Draft Project Global Pact for the Environment, 2017, /https://iucn.org/sites/default/files/content/documents/draft-project-of-the-global-pact-for-the-environment.pdf.
- Europe 2020 Strategy - How is the European Union progressing towards its Europe 2020 targets?, 38/2015, 2 March 2015.
- European Commission, "The Precautionary Principle: Decision Making Under Uncertainty", Environment, Issue 18, 2017.
- European Council, "Conclusions on 2030 Climate and Energy Policy Framework", EUCO 169/14, 23-24 October 2014.
- Letter from A. Borg-Olivier, Ambassador and Permanent Representative of Malta to the United Nations, to J. Perez de Cuellar, U.N. Secretary-General (Sept. 9, 1988).
- Majuro Declaration for Climate Leadership, signed 5 September 2013.
- Plan of Action to Combat Desertification: resolutions adopted by the General Assembly, (44th sess.: 1989-1990).

- Ministerial Declaration of the Second World Climate Conference, Geneva, 7 November 1990.
- Suva Declaration on Climate Change Issued at the Third Pacific Islands Development Forum Leaders' Summit, 2-4 September 2015.
- UN Secretary-General, "Our Common Agenda – Report of the Secretary-General" (2021).
- Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030.
- United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN-Women) Strategic Plan 2022–2025, Executive Board of the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, 14–15 September 2021.
- World Commission on Environment and Development, Our Common Future, Oxford University Press, Oxford 1987.

Статути, правила и процесни акти међународних судова и арбитража

- International Court of Justice, Rules of Court (1978, as amended), provisions relating to evidentiary procedure and the Court's authority to request expert evidence and information.
- Statute of the International Court of Justice (adopted 26 June 1945, entered into force 24 October 1945).
- Statute of the International Court of Justice, International Court of Justice.

СУДСКА, АРБИТРАЖНА И КВАЗИСУДСКА ПРАКСА (И ДРУГИ СУДСКИ ИНСТРУМЕНТИ)

Међународни суд правде

Barcelona Traction Light and Power Company Limited, Second Phase, Judgment of 5 February 1970, ICJ Reports 1970,

Case concerning Aerial Herbicide Spraying, Ecuador v. Colombia, Application Instituting Proceedings, 31 March 2008.

Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Judgment of 16 December 2015.

Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. People's Republic of Albania), 9 April 1949.

Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, Advisory Opinion, I.C.J. Reports.

France v. Norway, Certain Norwegian Loans, 6 July 1957, ICJ Reports

Gabčikovo-Nagymaros Project, Hungary v. Slovakia, Judgment, ICJ Reports 1997.

ICJ Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory, https://icj-cij.org/declarations/pl, приступљено 15.04.2025.

ICJ *Declarations recognizing the jurisdiction of the Court as compulsory*, Barbados, 1 August 1980.

ICJ, *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment of 19 December 2005.

ICJ, *Legal Consequences arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem*, Advisory Opinion of 19 July 2024, I.C.J. Reports 2024.

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change* Joint Declaration of Judges Bhandari and Cleveland.

ICJ, *Obligations of States in Respect of Climate Change*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2025 (July 23, 2025).

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Declaration of Judge Tomka.

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Xue.

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Charlesworth.

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Vice-President Sebutinde.

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Yusuf.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written Statement of the People's Republic of China, 22 March 2024, Document No. 187-20240322-WRI-19-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of climate change*, Separate opinion of Judge Aurescu.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Vanuatu and the Melanesian Spearhead Group to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-67-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the Commission of Small Island States to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-17-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Colombia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-14-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Egypt to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the

hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-22-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Barbados to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-06-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Spain to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Germany to the questions put by Judges Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-25-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the European Union to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-23-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of India to the question put by Judge Cleveland at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-28-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Canada to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024;

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the Russian Federation to the questions put by Judges Cleveland and Aurescu at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-49-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Saudi Arabia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-55-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Albania to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-02-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of the United States of America to the questions put by Judges Cleveland, Tladi and Aurescu at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-66-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Egypt to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-22-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Costa Rica to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the

hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-19-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Bangladesh to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-05-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written reply of Colombia to the questions put by Judges Cleveland, Tladi, Aurescu and Charlesworth at the end of the hearing held on 13 December 2024, 20 December 2024, Document No. 187-20241220-OTH-14-00-EN.

ICJ, *Obligations of States in respect of Climate Change*, Written, Separate opinion of Judge Bhandari

ICJ,Obligations of States in respect of climate change, Declaration of Judge Tladi

International Court of Justice, *Rules of Court* (1978, as amended), provisions relating to evidentiary procedure and the Court's authority to request expert evidence and information.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996 ICJ Rep.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996 ICJ Rep. Separate Opinion of Judge Ranjeva

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996 ICJ Rep. Separate Opinion of Judge Guillaume

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996 ICJ Rep. Dissenting Opinion of Judge Weeramantry (Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, Order of International Court of Justice regarding the Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests, New Zealand v. France, Case, 22 September 1995, IELR, vol. 5.)

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, Nicaragua v. United States of America, Merits, Judgment, ICJ Reports 1986.
Pulp Mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay, Judgment of April 20 2010, ICJ Reports 2010.

Republic of Poland, Declaration Recognizing as Compulsory the Jurisdiction of the International Court of Justice, 25 March 1996, deposited with the Secretary-General of the United Nations (C.N.95.1996.TREATIES-1), reproduced in Council of Europe CAHDI document, http://www.icjcij.org/jurisdiction/index.php?p, приступљено 03.02.2023.

United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, Judgment, ICJ Reports 1980, 33 UNTS 993.

Written and Oral Statements of the United States (CR 2024/40, China (CR 2024/38, Russia (CR 2024/15), Kuwait (CR 2024/44), Saudi Arabia (CR 2024/36) and Australia (CR 2024/35).

Европски суд за људска права

- *Bankovic and others v. Belgium and 16 other Contracting States*, ECtHR, Application no. 52207/99, Decision of 12 December 2001.
- *Budayeva and Others v. Russia*, Applications nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02, ECtHR Judgment, 29/09/2008.
- *Carême v. France*, Application no. 7189/21, ECtHR Decision (Grand Chamber), 9 April 2024.
- *De Conto v. Italy and 32 Other States*, , Application no 14620/21, ECtHR Decision 07 May 2025, paras. 13–18.
- *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*, Application no. 39371/20, ECtHR Decision, Grand Chamber, 09.04.2024.
- *Greenpeace Nordic and Others v. Norway*, ECtHR, Application no. 34068/21, ECtHR Judgment 28 October 2025.
- *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, Application no. 27765/09, ECtHR Judgment, 23 February 2012.
- *KlimaSeniorinnen v. Switzerland, Application no. 53600/20,* ECtHR *Judgment 9.4.2024 [GC]*.
- *KlimaSeniorinnen v. Switzerland*, Reply made on October 13, 2021 by the Swiss Women Ass'n
- *Loizidou v. Turkey*, Application no. 15318/89, Judgment ECtHR, 23 March 1995.
- *Müllner v. Austria*, ECtHR, Application no. 18859/21.
- *Uricchiov v. Italy and 31 Other States*, Application no 14615/21, ECtHR, Decision 07 May 2025.
- *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, Partly Concurring Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke.

Међуамерички суд за људска права (IACtHR)

- IACHR *Advisory Opinion on Climate Emergency and Human Rights*, AO-32/25 of May 29, 2025.
- *Advisory Opinion OC-23/17 of November 15, 2017 Requested by the Republic of Colombia*: The Environment and Human Rights, Inter-American Court of Human Rights (IACrtHR), 15 November 2017.
- IACtHR, *Villagrán-Morales v Guatemala*, Judgment, 19 November 1999.
- Case of Yakye Axa Indigenous Community v Paraguay, Judgment (Merits Reparations and Costs), 17 June 2005.

Афрички суд за људска и права народа / Комисија за људска права и права народа

- African Commission on Human and Peoples' Rights v. Republic of Kenya, Application No. 006/2012, AfCHPR 18 (23 June 2022).
- Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) v. Nigeria, Communication No. 155/96, African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR) Decision 27 October 2001.
- Petition requesting for an advisory opinion on the human rights obligations of African states in addressing the climate crisis, 02.05.2025.

Националне климатске парнице

- *A Sud et al. v. Italy* (Giudizio Universale / "Last Judgment"), Civil Court of Rome (Tribunale Civile di Roma), filed 5 June 2021 (Decision of 26 February 2024, under appeal).
- *Africa Climate Alliance et. al., v. Minister of Mineral Resources & Energy et. al.* (56907/2021) [2024] ZAGPPHC 1271 (4 December 2024).
- *Álvarez et al. v. Peru* (Alvarez y otros contra Peru), Superior Court of Lima (Corte Superior de Justicia de Lima), filed 16 December 2019, ruling 24 April 2025 https://climaterightsdatabase.com/2023/03/17/alvarez-et-al-v-peru/, приступљено 22.10.2025.
- *Arayara Institute et al. v. Âmbar Sul Energia S.A., ANEEL and Federal Union* (UTE Candiota III / Candiota Coal Mine and Power Plant case), 9ª Vara Federal de Porto Alegre, Brazil, 2025.
- *Baihua Caiga et al. v. PetroOriental S.A.* (Waorani Community case), Unidad Judicial de Familia, Mujer, Niñez y Adolescencia, Cantón Francisco de Orellana, Ecuador, 2021 (Case No. 22201202000469).
- *Cannavacciuolo et. al. v Italy*, Application No. 51567/14, Judgment of 30.1.2025.
- *Center for Social Justice v. Ministry of the Environment and Others* [2016] T-622/16. Center for Social Justice Studies "Tierra Digna" and Others v. Presidency of the Republic and Others (Atrato River case), Judgment T-622/16, Colombian Constitutional Court, 10 November 2016.
- *City & County of Honolulu v. Sunoco* LP, The Hawai'i Supreme Court Decision, October 31, 2023.
- *City of New York v. Chevron Corp. et al*., No. 18-2188 (2d Cir. 2021), decided on April 1, 2021.
- Civil Court of Rome, Order No. 20381/2025 of 18 July 2025 (Greenpeace Italia, ReCommon and Others v. ENI S.p.A.). (*Greenpeace Italia, ReCommon et al. v. ENI S.p.A., Ministry of Economy and Finance* (MEF) and Cassa Depositi e Prestiti (CDP) ("La Giusta Causa" / Just Cause), Civil Court of Rome, Order No. 20381/2025 of 18 July 2025 (Italian Supreme Court of Cassation – Sezioni Unite)
- Colombian Supreme Court of Justice, Sala de Casación Civil, Judgment STC 4360-2018, 5 April 2018.
- *Comer et al. v. Murphy Oil USA, Inc. et al*., No. 12-60291, 2013 U.S. App. LEXIS 9705 (5th Cir. May 14, 2013), aff'g., 839 F.Supp.2d 849 (S.D. Miss. 2012).
- Cour d'appel de Bruxelles, 2nd Chamber, *VZW Klimaatzaak and Others v. Belgian State, Flemish Region and Brussels-Capital Region*, Judgment of 30 November 2023, Case Nos. 2021/AR/1589, 2022/AR/737 and 2022/AR/891.
- Decision SU-698/17 of November 28, 2017 (Sentence SU-698/17 – Arroyo Bruno case), Colombian Constitutional Court (Corte Constitucional de Colombia).
- *Do-Hyun Kim et al. v. South Korea*, The Constitutional Court of Korea, Decision 29.08. 2024.
- *Earthlife Africa Johannesburg v. Minister of Environmental Affairs and others* [2017] jol 37526.
- *Friends of the Irish Environment v. Ireland*, Supreme Court decision, Opinion 31.07.2020.
- *Future Generations v. Ministry of the Environment and Others*, STC 4360-2018 (Colombian Supreme Court, 5 April 2018).

- *Greenpeace España and ors v Government of Spai*n, Contentious-administrative appeal, STS 3556/2023, ILDC 3674 (ES 2023), 24th July 2023.
- *Greenpeace Netherlands et al. v. State of the Netherlands* (Bonaire Climate Case) District Court of The Hague, 28 January 2026, ECLI:NL:RBDHA:2026:1347.
- *Greenpeace Nordic and Natur og Ungdom v. Norway*, Oslo District Court, Judgment of 18 January 2024, *Case No. 23-099330TVI-TOSL/05*.
- *Greenpeace Nordic Association v. Ministry of Petroleum and Energy (People v. Arctic Oil)*, Supreme Court of Norway, Judgment of 22 December 2020, Case No. 20-051052SIV-HRET.
- *Greenpeace Italia, ReCommon et al. v. ENI S.p.A., Order No. 20381/2025 of 18 July 2025, Civil Court of Rome.*
- *Greenpeace Mexico v. Ministry of Energy and Others s.*, Amparo No. 372/2020, District Court in Administrative Matters, 17.11.2020.
- *Greenpeace Southeast Asia and Others v. Carbon Majors (National Inquiry on Climate Change)*, Commission on Human Rights of the Philippines (CHR), Case No. CHR-NI-2016-0001, Decision of 6 May 2022.
- *Herrera Carrion and Others v. Ministry of the Environment and Others [2021]. Herrera Carrion et al. v. Ministry of the Environment et al*. (Caso Mecheros / Gas Flaring case), Provincial Court of Justice of Sucumbíos, Judgment of 29 July 2021, Juicio No. 21201202000170 (Ecuador).
- In re United States, Order, U.S. Court of Appeals for the Ninth Circuit, 1. May 2024.
- *Juliana v. United States*, 947 F.3d 1159 (9th Cir. 2020).
- *Juliana v. United States*, Petition for Certiorari Denied, 24. mart 2025.
- *Klimatická žaloba ČR v. Czech Republic* (Climate Action of the Czech Republic), Decision by the Supreme Administrative Court of the Czech Republic (Nejvyšší správní soud), 2023/2024.
- *Lliuya v. RWE AG* (2025), Case No. 2 O 285/15, Germany, Hamm Higher Regional Court, Judgment.
- *Milieudefensie et al. v. Royal Dutch Shell plc*., ECLI:NL:RBDHA:2021:5337, The Hague District Court, 26 May 2021.
- Muhammad Ashgar Leghari v. Federation of Pakistan, Lahore High Court, Petition No. W.P. No. 25501/2015, Judgment of 4 September 2015.
- Neubauer *et al.* v. Germany, German Federal Constitutional Court (Bundesverfassungsgericht – BVerfG) 24 March 2021 (published 29 April 2021) Case numbers: 1 BvR 2656/18, 1 BvR 78/20, 1 BvR 96/20, 1 BvR 288/2.
- *Notre Affaire à Tous and Others v. France*, Paris Administrative Court, Judgment of 3 February 2021 and final decision of 14 October 2021.
- *People of the State of California v. Big Oil* (People ex rel. Bonta v. Exxon Mobil Corp.) 10 June 2024.
- *PSB et al. v. Brazil* (on Climate Fund) "Partido Socialista Brasileiro (PSB), Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), Partido dos Trabalhadores (PT) e Rede Sustentabilidade v. União Federal", Federal District Federal Court, Principal Laws: (Law No. 12187 of 2009), 07/01/2022.
- *Save Lamu et al. v. National Environmental Management Authority (NEMA) and Amu Power Co. Ltd., Environment and Land Court of Kenya at Nairobi*, Petition No. 364 of 2016 (judgment delivered in 2019). 26. June 2019.
- Supreme Court of the Netherlands, 20 December 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007. *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands (Ministry of Infrastructure and the Environment)*, Judgment of 20 Dec 2019, Case no.: 19/00135.

- *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands*, C/09/456689/HA ZA 13–1396, 24 June 2015.

Међународни трибунал за право мора (ITLOS)

- International Tribunal for the Law of the Seas, *Climate change and international law*, Advisory opinion of 21 May 2024.
- *The MOX Plant Case* (*Ireland v. United Kingdom*), Provisional Measures, Order of 3 December 2001, ITLOS Case No. 10., 2001.

Квазисудски поступци

- *Agiza v. Sweden*, Committee Against Torture, CAT, Application 233/2003, Decision, 20 May 2005.
- Communication to the Committee on the Rights of the Child in the case *of Sacchi v. Argentina* (Sept. 23, 2019).
- Complaint to the European Ombudsman on oil and gas imports from Russia.
- *Daniel Billy and others v Australia (Torres Strait Islanders Petition*), CCPR/C/135/D/3624/2019, Decision 23.09.2022.
- Decision adopted by the Committee on the Rights of the Child under the Optional Protocol... Communication No. 104/2019.
- Decision/Letter, Inter-American Commission on Human Rights (Inuit Petition / Sheila Watt-Cloutier et al. v. United States), 16 November 2006.
- *Enforcement Branch of the Compliance Committee, Final Decision of 17 April 2008, Greece*, UN Doc. CC-2007-1-8/Greece/EB.
- Inuit Circumpolar Conference, Petition to the Inter-American Commission on Human Rights (7 December 2005).
- Muhumuza, Duncan Laki Individual Opinion (dissenting), Ioane Teitiota v. New Zealand, UN Human Rights Committee, Communication No. 2728/2016, Views adopted 24 October 2019, Annex I.
- *Portillo Cáceres v. Paraguay*, case No. 2751, 2016, CCPR/C/126/D/2751/2016.
- Sacchi, et al. v. Argentina, et al., CRC/C/88/D/104/2019.
- *Sacchi et al. v. Brazil*, CRC/C/88/D/105/2019.
- *Sacchi et al. v. France*, CRC/C/88/D/106/2019.
- *Sacchi et al. v. Germany*, CRC/C/88/D/107/2019.
- *Sacchi et al. v. Turkey*, CRC/C/88/D/108/2019,
- *Teitiota v. New Zealand*, case no. 2728/2016, 7 January 2020, CCPR/C/127/D/2728/2016.
- Sancin, Vasilka Individual Opinion (dissenting), Ioane Teitiota v. New Zealand, UN Human Rights Committee, Communication No. 2728/2016, Views adopted 24 October 2019, Annex II.

Арбитражни поступци

- *Eiser Infrastructure Limited and Energía Solar Luxembourg S.à r.l. v. Kingdom of Spain*, ICSID Case No. ARB/13/36, Award, 4 May 2017.
- *Island of Palmas Case, Netherlands v. United States of America*, RIAA, 1928, vol. 2, p. 839. p. 32.

- *Lake Lanoux Case*, *France v. Spain*, Arbitral Tribunal, Geneva, 16 November 1957, IELR, vol. 1.
- *Masdar Solar & Wind Cooperatief U.A. v. Kingdom of Spain*, ICSID Case No. ARB/14/1, Award, 16 May 2018.
- *Perenco Ecuador Ltd v. Republic of Ecuador,* ICSID Case No. ARB/08/6, Interim Decision on the Environmental Counterclaim, 11 August 2015; Award, 27 September 2019.
- *Peter A. Allard v. The Government of Barbados*, Permanent Court of Arbitration (PCA), Case No. 2012-06, Award of 27 June 2016.
- *Rainbow Warrior, New-Zealand v. France,* RIAA, 1990, vol. XX, p. 253.
- *Rockhopper Exploration Plc, Rockhopper Italia S.p.A. and Rockhopper Mediterranean Ltd v. Italian Republic,* International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), Case No. ARB/17/14, Award of 23 August 2022.
- *RWE AG and RWE Eemshaven Holding II B.V. v. Kingdom of the Netherlands*, ICSID Case No. ARB/21/4, pending arbitration under the Energy Charter Treaty (ECT), Order of the Tribunal Taking Note of the Discontinuance of the Proceeding and Decision on Costs, 12 January 2024.
- *San Juan River Case, Costa Rica v. Nicaragua*, Arbitral Tribunal, Washington, 22 March 1888, IELR, vol. 1.
- *Trail Smelter case* (*United States v. Canada*), 16 April 1938 and 11 March 1941, UNRIAA, vol. III 1905, at 1965.
- *Uniper SE, Uniper Benelux Holding B.V. and Uniper Benelux N.V. v. Kingdom of the Netherlands,* ICSID Case No. ARB/21/22.
- *Vattenfall AB and others v. Federal Republic of Germany* (ICSID Case No. ARB/12/12), Decision on the Achmea Issue, 31 August 2018.
- *Yeager v. Islamic Republic of Iran* (1987), 17 Iran-U.S.C.T.R. 92.

Поступци пред Судом правде Европске уније (CJEU)

- *Armando Carvalho and Others v. Parliament and Council,* Application 05/24/2018 (Case T-330/17, General Court; appealed as C-565/19 P).
- Case T-141/19; Case *C-297/20 P, Sabo and Others v Parliament and Council*, ECLI:EU:C:2021:24.
- *Flaminio Costa v ENEL* (Case 6/64), Judgment of 15 July 1964, [1964] ECR 585, ECLI:EU:C:1964:66.
- *GLAN v. the EU* (methane emissions). https://climaterightsdatabase.com/2024/11/13/glan-v-the-eu-methane-emissions/, приступљено 07.11.2025.
- Judgment: *C-848/19 P, Germany v. Poland, Court of Justice of the EU*, 15 July 2021, ECLI:EU:C:2021:598.

Остали судски акти и одлуке

- Case ECS-09/23: Serbia / environment. https://www.energy-community.org/enc-lex/cases/registry/2023/case0923RS.html приступљено 01.06.2026.
- *H46-30 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* (Application No. 53600/20), Supervision of the execution of the European Court's judgments, 4-6 March 2025 (DH).
- *H46-37 Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* (Application No. 53600/20), 1537th meeting, 15-17 September 2025 (DH).

- ICTY, *Appeals Chamber, Prosecutor v. Tadić*, 15 July 1999, ILM, vol. 38/6, November 1999**.**
- *Greenpeace Netherlands and 8 citizens of Bonaire v. The Netherlands* – complaint, January 11, 2024,
- *Marbury v. Madison,* 5 U.S. 137 (1803).

ИЗВОРИ О КЛИМАТСКОЈ, ЕНЕРГЕТСКОЈ И ЕКОЛОШКОЈ ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ И СУСЕДНИХ ЗЕМАЉА

Међународни извештаји и националне комуникације

- Annual Implementation Report Energy Community Secretariat 1 November 2024.
- Energy Community Secretariat, Serbia Annual Implementation Report, 2024.
- European Parliamentary Research Service, Croatia's climate action strategy, 2025.
- First Biennial Transparency Report of the Republic of Serbia to the United Nations Framework Convention on Climate Change and Paris Agreement, 2024.
- Report for the Stage 3 ad-hoc review of emission inventories submitted under the UNECE LRTAP Convention: 2023 Serbia, 2023.
- Second National Communication of the Republic of Serbia under the United Nations Framework Convention on Climate Change, 2017.
- Sixth National Report to the United Nations Convention on Biological Diversity, 2019.
- Национално утврђени допринос Републике Србије за период до 2035. године.

Стратегије и програми

- Програм прилагођавања на измењене климатске услове за период 2023-2030, *Службени гласник РС*, бр. 119/2023.
- Стратегија јавног здравља Републике Србије за период 2018–2026, *Службени гласник РС*, бр. 61/2018.
- Стратегија нискоугљеничног развоја Републике Србије са пратећим акционим планом, https://balkangreenenergynews.com/rs/wp-content/uploads/2020/01/Strategijaniskougljeni%C4%8Dnog-razvoja-sa-akcionim-planom_za-javnu-raspravu.pdf, приступљено 22.06.2025.
- Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период 2025-2030. године, *Службени гласник РС*, бр. 6/2025.
- Republika Hrvatska Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, Strategija niskougljičnog razvoja Republike Hrvatske do 2030. s pogledom na 2050. godinu, 2021, 02.07.2021, Narodne novine https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_06_63_1205.html, приступљено 22.06.2025.
- Narodne novine, Strategija prilagodbe klimatskim promjenama u Republici Hrvatskoj za razdoblje do 2040. godine s pogledom na 2070. godinu, 7. travnja 2020

Закони и прописи

- Закон о азилу и привременој заштити, *Службени гласник РС*, бр. 24/2018.
- Закон о Влади, *Службени гласник РС*, бр. 55/2005, 71/2005 - испр., 101/2007, 65/2008, 16/2011, 68/2012 - одлука УС, 72/2012, 7/2014 - одлука УС и 44/2014.
- Закон о водама, *Службени гласник РС*, бр. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018 и 95/2018.

- Закон о енергетици, *Службеним гласник РС*, бр. 145/2014, 95/2018 - др. закон и 40/2021
- Закон о енергетској ефикасности и рационалној употреби енергије, *Службени гласник РС*, бр. 40/2021
- Закон о заштити ваздуха, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009 и 10/2013.
- Закон о заштити ваздуха, *Службеним гласник РС*, бр. 51/2025.
- Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - др. закон, 72/2009 - др. закон, 43/2011 - одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018 - др. закон, 95/2018 - др. закон и 94/2024 - др. Закон.
- Закон о заштити од негативних утицаја климатских промјена, *Службени лист Црне Горе*, бр. 73/19 од 27. 12. 2019.
- Закон о заштити природе, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009, 88/2010, 91/2010 - испр., 14/2016, 95/2018 - др. закон и 71/2021.
- Закон о изменама и допунама Закона о енергетици, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 94/2024.
- Закон о климатским променама, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 26/2021.
- Закон о климатским промјенама, *Службени лист ЦГ*, бр. 149/2025 од 17.12.2025.
- Закон о коришћењу обновљивих извора енергије, *Службени гласник РС*, бр. 40/2021, 35/2023 и 94/2024.
- Закон о планирању и изградњи, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, 81/2009 - исправка 64/2010, 9/2020 и 52/2021.
- Закон о посебним поступцима ради реализације међународне специјализоване изложбе ЕХПО БЕЛГРАДЕ 2027, *Службени гласник РС*, бр. 92 од 27. октобра 2023, 91 од 23. октобра 2025.
- Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноликости, *Службени гласник СРЈ – Међународни уговори*, број 11/2001.
- Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци, *Службени гласник „Међународни уговори”*, бр. 102/2007.
- Закон о процени утицаја на животну средину, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004 и 36/2009.
- Закон о рударству и геолошким истраживањима, *Службени гласник РС*, бр. 101/2015, 95/2018 - др. закон и 40/2021, чл. 1-2.
- Закон о странцима, *Службени гласник РС*, бр. 24/2018, 31/2019 и 62/2023.
- Закон о управљању отпадом, *Службени гласник РС*, бр. 109/2025.
- Кривични законик Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Уредба о критеријумима и начину одобравања програма и пројеката који се реализују у оквиру механизма чистог развоја, *Службени гласник РС*, бр. 44/2010.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006 и 115/2021.

НАУЧНИ И СТРУЧНИ ИЗВЕШТАЈИ, ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ДОКУМЕНТИ И *POLICY* ДОКУМЕНТИ

IPCC и научни извештаји о климатским променама

- AR6 IPCC, Safeguarding the ozone layer and the Global climate System: Issues related to hydro fluorocarbons and per fluorocarbons, Cambridge, Cambridge University Press, 2005 Synthesis Report Climate Change 2023.

- Climate Change 2021, The Physical Science Basis Summary for Policymakers.
- Climate Change 2014 Synthesis Report.
- Hsiang, S., Greenhill, S., Martinich J., *et al.,* "Economics". In: A.R., C.W. Avery, D.R. Easterling, K.E. Kunkel, B.C. Stewart, and T.K. Maycock, (eds.) Fifth National Climate Assessment. Crimmins, U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA, 2023,
- IPCC AR6 Synthesis Report, Summary for Policymakers, 2023.
- IPCC, „Sea Level Change", https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/sea-level-change/, приступљено 02.02.2022.
- IPCC, Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee et al (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 2023.
- IPCC, Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland.
- IPCC, Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate https://www.ipcc.ch/srocc/chapter/chapter-1-framing-and-context-of-the-report/, приступљено 02.12.2023.
- IPCC, Summary for Policymakers, in Climate Change 2013: The Physical Science Basis. The Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel, https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/, приступљено 15.03.2025.
- National Research Council, Advancing the Science of Climate Change, Washington, D.C.: The National Academies Press, 2010, pp. 1–13.
- Working Group II Report: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Technical Summary (2007), IPCC AR4, Synthesis Report (2007).
- The United Nations World Water Development Report 2023.

Документи Међународне комисије за међународно право (ILC)

- Crawford, J., Special Rapporteur, Third report on State responsibility, UN Doc. A/CN.4/507 and Add.1–4 (15 March, 15 June, 10 and 18 July and 4 August 2000).
- ILA, Study Group on Due Diligence, Second Report 2016.
- ILC Conclusions on Subsequent Agreements and Subsequent Practice in Relation to the Interpretation of Treaties, with Commentaries, U.N. Doc. A/73/10, at (2018).
- ILC Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law, 2025.
- International Law Association, Athens Conference, International Law and Sea Level Rise, 2024.
- International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventieth session, UN Doc A/73/10 (2018).
- International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-first session, UN Doc A/74/10 (2019).
- International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-second session, UN Doc A/76/10 (2021).
- International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-third session, UN Doc A/77/10 (2022).
- International Law Commission, Report of the International Law Commission on the work of its seventy-fifth session, UN Doc A/79/10 (2024).

- International Law Commission, Report of the International Law Commission on the Work of Its Fifty-Third Session (23 April–1 June and 2 July–10 August 2001), Official Records of the General Assembly, Fifty-Sixth Session, Supplement No. 10, UN Doc. A/56/10, United Nations, New York, 2001.
- International Law Commission, Seventy-sixth session, Sea-level rise in relation to international law, Final consolidated report of the Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law, Geneva, 14 April–30 May and 30 June–31 July 2025.
- Report of the International Law Commission Sixty-eighth session (2 May-10 June and 4 July-12 August 2016).
- Report of the UN International Law Commission, International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law, December 1986.
- Responsibility of States for internationally wrongful acts, Comments and information received from Governments, Sixty-second session, 9 March 2007.
- Second report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (prevention of transboundary damage from hazardous activities), by Mr. Pemmaraju Sreenivasa Rao, Special Rapporteur, 1999.
- Third report on State responsibility, J. Crawford, Special Rapporteur, 2000.
- Yearbook of the International Law Commission, 1980, vol. II, Part Two.

Извештаји о људским правима и климатским променама (УН тела и специјални известиоци)

- A/78/255: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 22nd Session, General Comment 14, 11 August 2000, U.N. Doc. E/C.12/2000/4, para. 14.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 43rd Session, General Comment 21, 21 December 2009, U.N. Doc. E/C.12/GC/21, 16(a).
- Committee on the Rights of the Child, Combined fourth and fifth periodic reports submitted by Serbia under article 44 of the Convention, due in 2022, 30 May 2022.
- Global Humanitarian Forum, Human Impact Report: The Anatomy of a Silent Crisis (August 2009).
- Ian Fry, Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change, Providing legal options to protect the human rights of persons displaced across international borders due to climate change, A/HRC/53/34, UN Human Rights Council, 18 April 2023.
- Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Analytical study on the relationship between climate change and the human right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, 6 May 2016.
- Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Analytical study on the promotion and protection of the rights of persons with disabilities in the context of climate change, Human Rights Council, 2020.
- Report of the Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment - Overview of the implementation of the human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/79/270, 2 August 2024.
- Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons, Paula Gaviria Betancur, Planned relocations of people in the context of disasters and the adverse effects of climate change, 18 June–12 July 2024.

- Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Felipe González Morales, Impact of climate change on the human rights of migrants, UN Doc. A/77/189 (19 July 2022).
- Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Human Rights Council, Thirty-sixth session, 11-29 September 2017.
- Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Pedro Arrojo Agudo - The water/food nexus: a human rights perspective, A/79/190, 19 July 2024.
- Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change, Human Rights Council, Fifty-ninth session, 16 June–11 July 2025.
- Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change Ian Fry, Exploring approaches to enhance climate change legislation, supporting climate change litigation and advancing the principle of intergenerational justice, 28 July 2023.
- Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Measures for minimizing the adverse impact of climate change on the full realization of the right to food, 26 February–5 April 2024.
- Right to a healthy environment: good practices Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, Human Rights Council, Forty-third session, 24 February–20 March 2020.
- Robinson, A., "Inclusive Participation of Persons with Disabilities in Emergency Preparedness and Response Practice Guide", 2024, pp. 3-61.
- Special thematic report on climate change and the human rights to water and sanitation by the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation (January 2022), Part 2: The impacts of climate change on the human rights to safe drinking water and sanitation of groups and populations in situations of vulnerability.
- UN Human Rights Council, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, 15 January 2009.

ЕУ извештаји и документи

- European Commission, "Climate Action Progress Report for 2023 shows the largest annual drop in emissions for decades", https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/climate-action-progress-report-2023-shows-largest-annual-drop-emissions-decades-2024-10-31, приступљено 17.06.2025.
- European Environment Agency Environmental statement 2023, EEA Report 10/2024.
- European Union fast start funding for developing countries, EU Report, 2011.
- European Union, The relationship between desertification and climate change in the Mediterranean, EU, 2011.
- Извештај Европске комисије о напретку БиХ за 2024. годину, 2024.
- Извештај Европске комисије о напретку Србије за 2024. годину.
- Legal nature of EU ETS allowances, Final Report, 2018.
- Мишљење Комисије о захтјеву Босне и Херцеговине за чланство у Европској унији - аналитички документ, 2019.
- Paliogiannis, H., Martin, B., Strasser, S., "Assessing the Role of the SHARED GREEN DEAL Experiments in Achieving Zero Pollution Goals", 2025.

- External assessment of the UNCCD Science-Policy Interface - Final report.
- Second Biennial Update Report of the Republic of Serbia to the UN Framework Convention on Climate Change, 2023.
- UNICEF, Анализа климатске ситуације и њених утицаја на децу у Србији, 2021.
- WHO, Health impact of ambient air pollution in Serbia - a call to action, 2019.
- Војводић Х., *et al*., Примена Закона о процени утицаја на животну средину у Републици Србији − двадесет изгубљених година, РЕРИ, 2024.
- ДРИ, Извештај о ревизији сврсисходности пословања – Спремност Републике Србије за прилагођавање на климатске промене, 2025.
- Коалиција 27, Поглавље 27 у Србији, „Године пролазе, ми стојимо", 2024.
- Коалиција 27, Поглавље 27 у Србији, „Системска грешка", 2025.
- Коалиција 27, Поглавље 27 у Србији: „Зелена агенда без агенде", 2023.
- РЕРИ, Анализа Закона о климатским променама, Регулаторни институт за обновљиву енергију и животну средину, 2022.

ОСТАЛИ ИЗВОРИ

- Adolphsen, O., *et al., The International Dimension of European Climate Policy,* SWP Comment, 2025.
- Aichele, R., Felbermayr, G., "Kyoto and the Carbon Footprint of Nations", *Ifo Working Papers* No. 103.
- Aidt, T., Greiner, S., *Sharing the climate policy burden in the EU,* Discussion Paper No. 176, 2002, 9-36.
- Annuaire de la Commisson de Droit Internationale, vol. II, 1966.
- Center for Climate and Energy Solutions, "The Enhanced Transparency Framework Discussion Paper ", 2025.
- Cinnamon, P., Carlane, J.D., Colevecchio, *Balancing Equity and Effectiveness: The Paris Agreement & the Future of International Climate Change Law,* Ctr. for lnterdisc. *Law & Pol'y Stud*., Working Paper No. 477, 2019.
- Cottie T., *et al., The Principle of Common Concern and Climate Change,* Working paper, 2014.
- Constitution of the Republic of South Africa, 1996. (Act No. 108 of 1996). As adopted on 8 May 1996 and amended on 11 October 1996 by the Constitutional Assembly. Commenced on 4 February 1997.
- Dietachmair J., *et al., Climate Governance Analysis and Capacity Development Strategy for the Western Balkans,* 2024,
- Earth Negotiations Bulletin, "Summary report, 2–13 December 2024 - International Court of Justice Hearings on the Obligations of States in Respect of Climate Change", 2024.
- European Environment Agency, European climate risk assessment, 2024,
- Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety (BMUB), „Climate Action Plan 2050 Principles and goals of the German government's climate policy", 2016,
- Haya, B., "Measuring Emissions Against an Alternative Future: Fundamental Flaws in the Structure of the Kyoto Protocol's Clean Development Mechanism", Energy and Resources Group Working Paper ERG09-001, University of California, Berkeley, 2009.

- Haya, B., Parekh, P., Hydropower in the CDM: Examining Additionality and Criteria for Sustainability, working paper, 2011, pp. 1-42.
- Montenegro NDC 3.0 - A science-based enhancement of ambition aligned with national priorities and development needs, 2025,
- MRV 101: Understanding Measurement, Reporting, and Verification of Climate Change Mitigation, working paper.
- Nationally Determined Contribution of Bosnia and Herzegovina (NDC) for the Period 2020–2030, 2020.
- NDC Submission by the Republic of North Macedonia, 2025.
- OCDE, Changement climatique: les politiques nationales et le Protocole de Kyoto.
- *Одговори Републике Србије на Упитник специјалног известиоца за адекватно становање - Право на адекватно становање и климатске промене*, поднет 27.08.2022.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights WHO, The Right to Health.
- Pacific Regional Framework on Climate Mobility (2024), Pacific Islands Forum Secretariat. Suva, Fiji: Pacific Islands Forum, 2024.
- Pauw P., *et al*., "Different Perspectives on Differentiated Responsibilities – A State-of-the-Art Review of the Notion of Common but Differentiated Responsibilities in International Negotiations", Discussion Paper, Bon: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2014, https://www.idos-research.de/uploads/media/DP_6.2014..pdf, приступљено 25.11.2023.
- Stępień M., *et al*, "What is the Just Transition Fund going to finance?", *Briefing Paper*, 2024.
- UNCTAD, Fair and Equitable Treatment, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II (2012),
- Rowland, W., *The Plot to Save the World: The Life and Times of the Stockholm Conference on the Human Environment*, Clarke, 1973.
- Weisbach, D. A., "Negligence, Strict Liability, and Responsibility for Climate Change", *Harvard Project on International Climate Agreements, Discussion Paper* 2010.
- Subsidiary Body for Implementation, Thirty-Seventh Session, Doha, 26 November to 1 December 2012, A Literature Review on the Topics in the Context of Thematic Area 2 of the Work Programme on Loss and Damage: A Range of Approaches to Address Loss and Damage
- Associated with the Adverse Effects of Climate Change, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2012, FCCC/SBI/2012/INF.14.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Љубомир Тинтор је рођен 23. 01. 1994 у Бања Луци, држављанин је Републике Србије. Основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Београду завршио је 2017. године са просечном оценом 9,57. Током све четири године студија био је стипендиста Министарства просвете Републике Србије, а 2017. године и добитник престижне стипендије „Доситеја“ Министарства омладине и спорта Републике Србије. Мастер академске студије завршио је 2018. године са просечном оценом 10,00, одбранивши мастер рад под називом „Особе са инвалидитетом и проблем приступачности“. Докторске студије уписао је 2019. године.

У периоду 2020–2023. године био је као стипендиста Министарства науке, Републике Србије ангажован у Институту за међународну политику и привреду. Од 1. септембра 2023. године запослен је у Институту за упоредно право у звању истраживача сарадника.

Аутор је и коаутор више од 20 научних радова на српском и енглеском језику и учесник бројних домаћих и међународних научних конференција. Добитник је треће награде на конкурсу „Др Стефан Андоновић (1991–2021) – Правни оквир вештачке интелигенције: потенцијал и ризик у будућности“ за рад „Утицај вештачке интелигенције на положај особа са инвалидитетом“, као и награде „ Др Дамјан Татић – визија за будућност“ за изузетан допринос остваривању људских права особа са инвалидитетом. Похађао је више специјализованих курсева и програма усавршавања из области међународног права, међународних односа, међународног права људских права, избегличког права, азила и миграција.

Његове области истраживања обухватају међународно јавно право, међународно право људских права, међународно право климатских промена, међународно право животне средине, право особа са инвалидитетом.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора **ЉУБОМИР ТИНТОР**

Број индекса **ДС 19/003**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____ **Потпис аутора**

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **ЉУБОМИР ТИНТОР**

Број индекса **ДС 19/003**

Студијски програм **ПРАВО**

Наслов рада **ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ**

Ментор **др БОЈАНА ЧУЧКОВИЋ**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.